

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1936: 28
ECKLESIASTIKDEPARTEMENTET

KYRKO GODSET
I SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UNDER DANSK TID

RÄTTSHISTORISK UTREDNING
PÅ OFFENTLIGT UPPDRAG VERKSTÄLLD

AV

ERIK SCHALLING
KAMMARRÅD, JURIS DOKTOR

STOCKHOLM 1936
ISAAC MARCUS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Rättelser:

- Sid. 42 rad 13 nedifrån står: normerade; skall vara: normerande;
- » 55 rad 4 uppifrån står: speciale; skall vara: speciali;
  - » 92 rad 7 nedifrån står: (1134); skall vara: (1137);
  - » 209 rad 9 » står: 1135; skall vara: 1133;
  - » 237 rad 13 uppifrån står: dekanatet och ärkediakonatet; skall vara: dekanatet och ärkediakonatet i Lund;
  - » 260 rad 8 nedifrån står: kapitalgods; skall vara: kapitelgods;
  - » 271 rad 21 uppifrån står: patroni; skall vara: patronernas;
  - » 342 rad 6 » står: Ordinansen; skall vara: Universitetsfundatsen;
  - » 361 rad 13 » står: patronatskyrkorna; skall vara: adliga patronatskyrkorna.
-

Innehållsförteckning.

	Sid.
<i>Förord</i>	VII
<i>Förkortningar</i>	XXI
<i>Tryckt litteratur</i>	XXII
<i>Tryckta källor</i>	XXVI
<i>Otryckt litteratur</i>	XXVIII
<i>Otryckta källor</i>	XXVIII
<i>Uppslagsböcker</i>	XXIX
<i>Äldre termer</i>	XXX

FÖRSTA AVDELNINGEN.

Medeltiden.

Kapitel I.

Allmänt västerländska förhållanden	1
<i>Den äldsta kyrkan</i>	1
<i>Det romerska kyrkosystemet</i>	1
<i>De germanska privat- och egendomskyrkorna</i>	4
<i>Egendomskyrkan övergår till patronatskyrka</i>	6
Olika slag av kyrkopatroner s. 11.	
<i>Den kanoniska rätten</i>	12
Kyrko- och beneficalgodsets rättssubjektivitet enligt kanonisk rätt s. 13. Den kyrkliga jordens skattefrihet s. 15. Tionden s. 15. Jurisdiktions- och förvaltningsmyndigheten s. 16.	
<i>Kloster och hospital</i>	21
<i>Religiösa gillen</i>	22

Kapitel II.

Det danska rikets kristnande	24
---	----

Kapitel III.

Samhällsorganisationen	31
<i>Kungadömet</i>	31
<i>Kyrkan</i>	36
<i>Rikets historiska indelning</i>	39
<i>Rättsväsen</i>	40
<i>Förvaltning och länsväsen</i>	43
<i>Immuniteter (Frälse)</i>	51

Kapitel IV.

Jordfördelningen	57
<i>På landet</i>	57
De jordegna bönderna. s. 61. Herremännen s. 66. Konungen och kronan s. 68. Kyrkan s. 82.	
<i>I städerna</i>	82

Kapitel V.

Val och patronat	84
<i>Privat- och egendomskyrkor samt patronat utom Danmark</i>	85
Sverige s. 85. Norge s. 86. England s. 87. Kontinenten s. 91.	
<i>Danmark</i>	92
<i>Domkyrkor, biskopsstolar och kapitelämbeten</i>	92
<i>Sockenkyrkorna och deras präster</i>	97
Skånska kyrkorätten s. 99. Striderna mellan kronan och ärkestolen 1254—1321 s. 107. Patronat i konungens hand s. 112. Kungliga patronat i främmande händer s. 115. Enskilda patronat s. 119. Kyrkliga patronat s. 123. Inkorpora- tioner och annexeringar s. 124. Klockarne s. 132.	
<i>Klostren</i>	132
<i>Hospitalen</i>	135
<i>Altarstiftelser</i>	137

Kapitel VI.

Dominium eller herrlighet och försvar. (Det kyrkliga länsväsendet)	140
<i>Domkyrkan i Lund, ärkestolen och domkapitlet (med altarstiftelser)</i>	146
<i>Sockenkyrkorna</i>	148
Speciallänen s. 153. Ärkestolens dominium s. 154. Jordeggen bondejord s. 169. Statistik s. 170.	
<i>Sockenprästerna</i>	170
Speciallän (mensaler) s. 176. Statistik s. 180.	
<i>Klockarne</i>	180
<i>Sockenkyrkor under enskilt patronat</i>	181
<i>Till kapitelämbeten anslagna kyrkor</i>	181
<i>Med kloster och hospital förenade sockenkyrkor</i>	182
<i>Kloster- och hospitalsanstalterna</i>	183

Kapitel VII.

Kyrkornas och kyrkogodsets tillkomst	188
<i>Domkyrkan i Lund, ärkestolen och domkapitlet (med altarstiftelser)</i>	190
<i>Sockenkyrkorna samt deras präster och klockare</i>	198
<i>Kloster</i>	202
<i>Hospital</i>	204
<i>Prästgillen</i>	204
<i>Omdisponerad egendom</i>	205

Kapitel VIII.

Rättssubjektivitet och äganderätt	208
<i>Domkyrkan, ärkestolen och domkapillet (med altarestiftelser)</i>	211
<i>Sockenkyrkorna och prästämbetena</i>	214
<i>Klostren</i>	219
<i>Hospitalem</i>	222

ANDRA AVDELNINGEN.

Reformationen och tiden därefter.*Kapitel I.*

Reformationsverket	223
<i>Förberedelserna</i>	223
<i>Köpenhamns recess 1536</i>	226
<i>Kyrkoordinanserna m. m.</i>	230

Kapitel II.

Val och patronat	236
<i>Kallelserätten</i>	236
Superintendenter, prostar, capitulares s. 236. Sockenpräster s. 238. Klockarna s. 243.	
<i>Kyrklig uppsikt</i>	244
<i>Upplåtelse av patronatsrättigheter från kronan</i>	244
<i>Prebendeanslag och annexeringar</i>	250
<i>Kloster och hospital</i>	252

Kapitel III.

Försvar och herrlighet	253
<i>Domkyrkan och domkapillet i Lund</i>	258
<i>Superintendenten</i>	260
<i>Sockenkyrkorna</i>	260
Kronans patronat s. 260. Enskilda patronat s. 265. Kyrkliga patronat s. 271. Speciallän s. 275.	
<i>Sockenpräster s. 283. Enskilda patronat s. 287. Kyrkliga patronat s. 288. Speciallän (mensaler) s. 289.</i>	
<i>Sockenpräster</i>	283
<i>Klockarne</i>	291
<i>Klostren</i>	292
<i>Hospitalem</i>	293

Kapitel IV.

Lunds stifts landbok av år 1569	295
<i>Tillkomsten och planen</i>	295
<i>Källorna</i>	297

<i>Fullständigheten</i>	Sid. 297
Sockenkyrkorna s. 298. Sockenprästerna s. 307. Klockarne s. 312.	
<i>Tillförlitligheten</i>	313
<i>L. B. Falkmans teori om äganderätten</i>	315
<i>Senare redogörelser för kyrklig egendom</i>	316

Kapitel V.

Förändringar i godsbeståndet	318
<i>Superintendenten (biskopen) i Lund</i>	319
<i>Domkapitlet och domkyrkan i Lund</i>	320
<i>Sockenkyrkorna</i>	321
<i>Sockenprästerna</i>	322
<i>Klockarne</i>	328
<i>Hospitalen</i>	329
<i>Indraget kyrkogods</i>	330
Ärkestolen s. 330. Altaren och vikariat s. 330. Själagåvor s. 332. Gille- och kalendegods s. 334. Klostersegendom s. 336.	

Kapitel VI.

Rättssubjektivitet och äganderätt	338
<i>Rättssubjektiviteten</i>	338
Domkyrkan och domkapitlet i Lund s. 338. Sockenkyrkorna s. 341. Sockenprästerna s. 347. Klockarna s. 353. Klostersen s. 354. Hospitalen s. 354.	
<i>Äganderätten</i>	355

Kapitel VII.

Övergången till Sverige	363
<i>Biskopen</i>	366
<i>Domkapitlet och domkyrkan i Lund</i>	367
<i>Sockenkyrkorna, deras präster och klockare samt hospitalen</i>	369

Bilagor.

1. Danska konungar	377
2. Biskopar och ärkebiskopar i de skånska landen.....	378
3. Utdrag ur »kung Valdemars jordebok». (Huvudstycket. Konunglevlistan. Hallandslistan. Intäktslista)	380
4. Kristoffer III:s privilegiebrev den 7 januari och den 13 april 1443 för ärkestolen, domkapitlet och domkyrkan i Lund.....	386
5. Ärkebiskop Birgers brev den 11 juni 1504 angående sockenprästernas disposition av prästgårdarna vid moder- och annexkyrkor	388
6. Köpenhamns recess den 30 oktober 1536	390
7. Presentations- och kollationsbrev å prästerliga tjänster	400

Förord.

Enligt 9 § mom. 1 i kungl. förordningen den 11 juli 1862 angående allmänt ordnande av prästerskapets inkomster fingo inkomster, vilka tillkomme prästerskapet i en församling antingen till följd av bidrag utav församlingen gemensamt, såsom då, till löneförbättring för prästerskapet, hemman och lägenheter blivit inköpta och andra fördelar anskaffade, eller ock från enskilda personers för samma ändamål (d. v. s. till löneförbättring för prästerskapet) gjorda anslag och donationer, icke användas till avlönande av annan församlings präst. De inkomster åter — sägs i mom. 2 — som grundade sig på *s t a t s a n s l a g* i kontanta penningar, kronotonde och hemmansräntor eller på arrenden för *d e a v k r o n a n u p p l å t n a* stom-, annex- och mensalhemman och lägenheter, som icke vore bostadsboställen, finge, i händelse av befogenhet (därest de ej längre vore behöfliga för sitt dåvarande ändamål) från en till annan församling överflyttas eller alldeles indragas, det senare dock endast i de fall, att de icke vore prästerskapet för all framtid tillförsäkrade. Med stöd av denna bestämmelse avskildes i ett antal fall boställen från prästerliga tjänster samt antingen anslogos andra tjänster eller överfördes till den år 1868 inrättade prästerskapets löneordningsfond. Man torde därvid hava utgått från att boställena utgjorde anslag av kronan.¹

---

¹ Sedan 1856—58 års riksdag i skrivelse den 6 juli 1857 (nr 88) anhållit, att en kommitté av sakkunnige män måtte tillsättas för att med huvudsaklig ledning av vissa utav riksdagen angivna grunder uppgöra förslag till allmänt ordnande av prästerskapets avlöning, samt att detta förslag måtte meddelas rikets ständer, inforrades från samtliga innehavare av ordinarie prästerlig befattning i riket uppgifter å de befattningen åtföljande inkomster. Sedan dessa i viss mån bearbetats, befanns det lämpligt att, innan den föreslagna kommittén tillsattes, ständernas yttrande inhämtades över ett utarbetat förslag till *g r u n d e r f ö r r e g l e r i n g a v p r ä s t e r s k a p e t s a v l ö n i n g*, när det beträffande frågan vore »av synnerlig vikt, om den kommitté, åt vilken KM:t är sinnad att uppdraga hennes handläggning, därvid hade att följa grunder, som vunnit KM:ts och rikets ständers gemensamma godkännande, så att åtminstone i väsentligare delar någon tvekan mellan skiljaktiga meningar icke vidare kunde äga rum». Ett sådant förslag, som i proposition nr 46 den 4 november 1859 framlades för 1859—60 års riksdag, innehöll under 1:o följande bestämmelse:

»Prästerskapets inkomster fördelas sålunda, att varje tjänstgörande prästman erhåller en efter tjänstegrad och ämbetsåligganden lämpad anständig bärgning. Avgifter, som av en församling utgå, eller inkomster, som till följd av bidrag från densamma tillfalla dess prästerskap, må ej till avlönande av annan församlings präst användas, men väl sådana medel, som grunda

Enligt 3 § 3) lagen om kyrkofond den 9 december 1910 skulle (såsom en konsekvens av 1910 års avlöningssystem och av överföringen till fonden av prästerskapets lönerogleringsfond) till kyrkofonden ingå »arrende av boställen, vilkas avkomst vid 1913 års slut antingen ingår till prästerskapets lönerogleringsfond eller är av Konungen anvisad till löneförbättring för prästerlig tjänst innehavare i annat pastorat än det, inom vilket bostället är beläget». Genom lagen om kyrkofond den 30 augusti 1932 ändrades stadgandet så, att till fonden skulle ingå »inkomst av boställen, vilkas avkomst enligt 9 § förordningen den 11 juli 1862 angående allmänt ordnande av prästerskapets inkomster rätteligen indragits till prästerskapets lönerogleringsfond eller av Konungen anvisats till löneförbättring för prästerlig tjänst innehavare i annat pastorat än det, inom vilket bostället är beläget (allmänna kyrkohemman).»

Motiveringen till ändringen återfinnes hos 1931 års prästlönesakkunniga (St. off. utr. 1931: 25 s. 107) och i Kungl. Maj:ts proposition 187/1932 s. 186, 406. Av de sakkunnigas yttrande framgår, att deras förslag (106 § 3, i förslaget till prästlönelag), som i sak överensstämmer med 1932 års lagtext, valts med utgångspunkt från det antagna förhållandet, att i regel de från

---

sig på statsanslag eller arrenden av kronohemman och lägenheter, som icke äro bostadsboställen, i händelse av befogenhet från en till annan församling överflyttas eller alldeles indragas, det senare dock endast i de fall, då de icke äro prästerskapet för all framtid tillförsäkrade.»

I 10:o, 3 stycket, var intagen en bestämmelse, som tillade KM:t befogenhet att — på anmälan av en föreslagen lönerogleringsnämnd (för varje län), att för prästerskapets avlöning icke vidare behöfliga statsmedel finnes en församling tilldelade eller församling vore för sitt prästerskaps anständiga bärgning i behov av sådant understöd — meddela beslut om medlens indragning eller överflyttande från en församling till annan eller beviljande av nytt anslag.

I skrivelse den 26 september 1860 (nr 135) förklarade ständerna hava funnit sig böra uttala för ändring godkänna bl. a. punkt 1:o. Ej heller den anförda bestämmelsen under 10:o blev föremål för anmärkning. Prästeståndet hade emellertid vid sitt beslut (på förslag av domprosten Knös) fogat den förklaring, att ståndets godkännande skett med villkor, att en blivande författning icke skulle anses innebära någon rubbning av »det hägn, som genom prästerskapets privilegier den 16 oktober 1723 och 114 § regeringsformen blivit svenska kyrkan med avseende på de till dess prästerskap anslagna och nu utgående löneförmåner tillförsäkrat» (Allm. besvärs- och ekonomiutskottets betänk. nr 148 sid. 5; Prästest. prot. 4 sid. 410). Detta förbehåll synes ha hänfört sig till kyrkosamfundets intressen såsom helhet och framförda farhågor för indragning till statsverket av kyrklig jord av krononatur. I en reservation till allmänna besvärs- och ekonomiutskottets betänkande nr 61 hade biskop Millén (sid. 50) protesterat mot punkt 1:o i det kungliga förslaget såsom avseende rubbning av 9 § i *Malmö recess* 1662 samt förklarat sig »högeligen betvivla, att även stiftets representanter kunna vara berättigade att däri tillåta ändring». Denna mening vann uppenbarligen icke avseende. (Jfr prästeståndets prot. IV sid. 300 ff, Sundberg; 309—321, Ternström; 329, Schram; 331, Säve; 330 f, Janzon; 337 f, Sandberg; 341 f, Knös; 347, Berlin; 353 ff, Falck; 410 f, Ternström.) Den 15 juni 1861 fastställde KM:t i enlighet med riksdagens beslut ovan omförmälda grunder samt uppdrog åt särskilda kommitterade, kammarrådet T. H. Wrangel, domprosten I. S. Widebeck, landskamreraren A. F. Lychou, kontraktsprosten L. P. Holmberg och possessionaten Pehr Ehrenheim, att med ledning av nämnda grunder uppgöra förslag till allmänt ordnande av prästerskapets avlöning ävensom till författning i ämnet. I betänkande den 6 december 1861 (tryckt 1862) anförde kommitterade beträffande de i 1:o av grunderna nämnda »medel som grunda sig

medeltiden härrörande prästboställena tillkommit genom donation av en eller flera enskilda. De sakkunniga motiverade sitt förslag till lagändring därmed, att hinder icke borde läggas i vägen för återvinning av boställe, som tilläventyrs kunde vara indraget till kyrkofonden utan stöd av den tidigare lagstiftningen. Enligt denna kunde endast av kronan upplåtna boställen indragas. Då det kunde presumeras, att boställen, som tillkommit redan under medeltiden, icke upplåtits av kronan, men detta förhållande måhända icke varit tillfullo insett, då indragningarna skedde, vore det icke uteslutet, att misstag begåtts. Såsom framgår av den kungl. propositionen (s. 406) hade kritik framkommit mot de sakkunnigas förslag att göra äldre av Kungl. Maj:t i laga ordning meddelade beslut till föremål för revision. Departementschefen anförde, att frågan icke annat än undantagsvis ägde nämnvärd ekonomisk betydelse. Om emellertid i något fall ett misstag förelupit vid indragningen och vederbörande pastorat i detta fall av ekonomiska grunder eller av pietetsskäl önskade, att bostället åter knötes till sitt gamla ändamål, borde detta få ske.

Av vad ovan anförts torde få anses framgå, att om ett boställe kan anses

---

på statsanslag eller arrenden av kronohemman och lägenheter, som icke äro bostadsboställen», att därmed blott torde åsyftas de statsanslag i kontanta penningar, hemmansräntor och huvudsakligen kronotionde, som blivit prästlägenheter beviljade, för det mesta i ersättning för de genom reduktion från dem indragna landbohemman och räntor, samt stommar, annex- och mensalhemman. Kommitterade föreslogo ett förtydligande av vad som avsågs med »statsanslag» i nämnda punkt men behöllo utan ändring uttrycket »arrenden av kronohemman och lägenheter, som icke äro bostadsboställen». Även ovan omnämnda bestämmelse under 10:o, 3 st. behölls i sak oförändrad, men majoriteten uttalade sig för att avkomsten av boställen i Skåne, Halland och Blekinge ej kunde utan »ett uttryckligt, i grundlagsenlig väg fattat beslut» flyttas utom landskapen. Ordföranden WRANGEL och domprosten WIDEBECK reserverade sig för att dessa boställen borde kunna disponeras över hela riket samt prosten HOLMBERG för att ett vart av de tre landskapen ägde för sig behålla de inom detsamma belägna boställen av angivna slag. — I utlåtande den 15 mars 1862 (tryckt 1862 med kommitténs betänk.) föreslog kammarkollegiet, att efter orden »kronohemman och lägenheter» i 1:o till förtydligande måtte insättas »evad de äro stom-, annex- eller mensalhemman eller lägenheter». Till motivering härav anförde kollegiet, beträffande kommitténs åsikt att arrendeavkomster av stom-, annex- och mensalhemman i Skåne, Halland och Blekinge icke kunde utan i grundlagsenlig ordning fattat beslut överflyttas till annan del av riket, att varken prästeståndets eller ständernas beslut inrymde angivna landskap någon särställning, samt förordade därför att överskottsmedlen måtte få användas över hela riket utan avseende på stift eller landskap. I överensstämmelse härmed hade kollegiet »till förekommande av all tvetydighet eller osäkerhet vid tillämpningen» föreslagit angivna tillägg. En reservation förekom på denna punkt (kammarrådet FEHR), men i den utfärdade författningen följde Kungl. Maj:t kollegiets förslag.

Ändringen av uttrycket »arrenden av kronohemman och lägenheter» i 1859 års grunder till »arrenden för de av kronan upplåtna stom-, annex- och mensalhemman», har såsom av redogörelsen framgår, ingen saklig innebörd. (En redogörelse, dock ofullständig, för författningens tillkomsthistoria är meddelad i St. off. utr. 1931: 24 sid. 94—112.) Det synes tydligt, att författningen måste tolkas i enlighet med den av KM:t godkända uppfattningen, och att Malmö recess ej kan hava utgjort hinder för författningens tillämpning på annex- och mensalhemman. Jfr sid. 364 not 3 nedan.

utgöra anslag av kronan, talan om återvinning icke kan bifallas. Såsom av kronan upplåtna torde i varje fall få betraktas de boställen, till vilka kronan hade äganderätten vid tillkomsten av 1862 års förordning.¹

Efter ikraftträdandet den 1 maj 1933 av 1932 års lag om kyrkofond hava följande rättegångar anhängiggjorts inom Malmöhus län i syfte av återvinning av allmänna kyrkohemman till de pastorat, inom vilka respektive fastigheter äro belägna, nämligen:

I. Härslövs och Säby församlingars pastorat har instämt kronan till Rönnebergs, Onsjö och Harjagers häradsrätt till den 30 oktober 1933 rörande bättre rätt till avkastningen av f. d. a n n e x h e m m a n e t $\frac{5}{8}$ m a n t a l S ä b y n r 8 i Säby socken m. m. Statskontoret har anmält sig såsom mellankommande part för kyrkofondens del och gjort ett med kronan (Afnr 825/1933).

Käranden har yrkat:

1) att kronan såsom förvaltare av kyrkofonden måtte förpliktas att omedelbart avträda hemmanet till pastoratet för att utgöra en prästerlig avlöningstillgång inom pastoratet;

2) att till pastoratet måtte utbetalas all den avkomst av hemmanet, som belöper å tiden från och med den 1 maj 1924, till dess hemmanet avträdes till pastoratet, jämte ränta efter 4.5 procent å för varje ecklesiastikår förfallna eller förfallande avkomstbelopp att årligen tilläggas kapitalet;

3) ersättning för rättegångskostnaderna.

Målet har senast uppskjutits till den 29 maj 1936.

II. Balkåkra, Snårestads och Skårby församlingars pastorat ävensom kyrkoherden i pastoratet Otto Centerwall hava i olika stämningar instämt kronan och statskontoret till Vemmenhögs, Ljunits och Herrestads häradsrätt till den 16 januari, resp. 13 mars 1934 angående dels bättre rätt till avkastningen av f. d. a n n e x h e m m a n e t 1 m a n t a l S n å r e s t a d n r 1 i Snårestads socken, dels bättre rätt till vissa från samma hemman härflyttande expropriationsmedel (Afnr 954/1933, 113/1934).

Kärandena hava yrkat:

1) att pastoratet måtte förklaras hava bättre rätt än kronan och kyrkofonden till hemmanet;

¹ Kontraktsposten L. P. HOLMBERG, vilken var ledamot av 1861 års kommitté, fungerade år 1863 såsom av domkapitlet i Lund utsedd ledamot i löneregleringsnämnden i Malmöhus län. (Se t. ex. akten till K. M:ts resol. ang. löneregl. 17 nov. 1865 för Brågarp och Nevishög.) Då vissa nämndens beslut att förorda avskiljande av annex- och mensalhemman från prästtjänster blevo föremål för angrepp från prästerligt håll, utgav H. år 1866 till försvar för nämndens ståndpunkt en broschyr »Om regleringen af Presterskapets aflöning med särskilt hänseende till Malmöhus län jemte en utredning af kyrkogodsets förhållande till kronan». Häri gjorde H. gällande, att genom den danska reformationen äganderätten till prästgodset, som förut tillkommit »den katolska kyrkan», övergått till konungen och kronan, och att godset därefter vore att anse såsom (perpetuella) förläningar av kronan (sid. 25 f, jfr sid. 50 f). Man har anledning antaga, att denna ståndpunkt varit även kommitténs.

2) att redovisning avgives för hemmanets avkomst för tiden från och med den 1 maj 1923, därvid ränta för varje ecklesiastikår tillägges kapitalet, samt att redovisningens behållning till pastoratet utbetalas;

3) ersättning för rättegångskostnaderna; samt

4) (genom tilläggsstämming till den 13 mars 1934) att till pastoratet måtte utbetalas ett belopp av 4 158 kronor 99 öre jämte 5 procent ränta, som årligen tillägges kapitalet från den 1 oktober 1925, vilket belopp utgör till kyrkofonden influten ersättning för från hemmanet exproprierad mark;

5) ytterligare ersättning för rättegångskostnaderna.

Målen hava senast uppskjutits till den 28 maj 1936.

III. Brågarps och Nevishögs församlingars pastorat ävensom kyrkoherden i pastoratet A. H. Nordstrandh hava instämt kronan och statskontoret till Torna och Bara häradsrätt till den 8 januari 1934 angående bättre rätt till avkastningen av f. d. *annexhemmanet* $\frac{1}{2}$ *man-tal Nevishög nr 13* i Nevishögs socken m. m. (Afnr 1055/1933).

Kärandena hava yrkat:

1) att pastoratet måtte förklaras hava bättre rätt än kronan och kyrkofonden till hemmanet;

2) att redovisning avgives för hemmanets avkomst och influtna avgälder från avsöndringar för tiden från och med den 1 maj 1923, därvid ränta för varje ecklesiastikår tillägges kapitalet, samt att redovisningens behållning till pastoratet utbetalas;

3) ersättning för rättegångskostnaderna.

I utslag den 22 oktober 1934 har häradsrätten *dels* förklarat pastoratet hava bättre rätt än kronan till hemmanet, *dels ock* förklarat Kungl. Maj:ts brev den 17 november 1865 och den 22 november 1867 samt av Kungl. Maj:t sedermera meddelad föreskrift om indragning till kyrkofonden av avkomsten från hemmanet och en därifrån skedd avsöndring för ett skolhus icke utgöra hinder för pastoratet att i författningens ordning förfoga över hemmanet och dess avkastning ävensom över avkomsten från berörda avsöndring till avlöning av pastoratets prästerskap. Tillika har häradsrätten förpliktat kronan att inom sex månader från utslaget dag till pastoratet avgiva redovisning för den avkomst från hemmanet och avsöndringen, som alltsedan den 1 maj 1923 influtit till kyrkofonden, och skulle därvid redovisas årlig ränta efter 5 procent å det på vart och ett ecklesiastikår alltsedan den 1 maj 1923 belöpande belopp, räknat från och med den 1 nästföljande maj, tills betalning skedde. Kronan skulle ersätta motparterna deras kostnader å målet med 700 kronor.

Målet har, efter vad från kronans och kyrkofondens sida, fullföljts hos hovrätten över Skåne och Blekinge, som i dom den 21 juni 1935 förklarat häradsrätten icke hava bort till prövning upptaga Nordstrandhs talan och i denna del av målet undanröjt häradsrättens utslag men i övrigt ej funnit skäl göra ändring i utslaget i huvudsaken. I domen har ändring sökts hos Kungl. Maj:t, på vars prövning målet för närvarande ankommer.

IV. Fjälje och Flädie församlingars pastorat har instämt kronan till Torna och Bara häradsrätt till den 3 december 1934 angående bättre rätt till avkastningen av f. d. mensalhemmanen $\frac{3}{8}$ mantal Fjälje nr 20 och $\frac{1}{4}$ mantal Önnerup nr 18 i Fjälje socken samt f. d. annexhemmanet $\frac{1}{2}$ mantal Flädie nr 2 i Flädie socken m. m. Statskontoret har anmält sig såsom mellankommande part för kyrkofondens del och gjort ett med kronan (Afnr 823/1934).

Käranden har yrkat:

1) att häradsrätten måtte förklara Kungl. Maj:ts brev den 29 april 1869, kungl. ämbetsskrivelse den 14 februari 1919 och departementalskrivelse den 3 december 1920, på grund av vilka hemmanens avkastning inginge till kyrkofonden, icke utgöra hinder för pastoratet att i författningens ordning förfoga över hemmanen och deras avkastning ävensom över ränta å ersättningsmedel för jord, som exproprierats eller friköpts från hemmanet Flädie nr 2, över avgäld för jord, som upplåtits från samma hemman till kyrkogård, samt över nybyggnadsfond, tillhörande hemmanet Fjälje nr 20;

2) att kronan såsom förvaltare av kyrkofonden måtte förpliktas att till pastoratet utgiva ett belopp, motsvarande de arrendeavgifter för hemmanen och de räntor av ersättningsmedlen för från hemmanet Flädie nr 2 exproprierad eller friköpt jord, vilka, i stället för att redovisas såsom inkomst för pastoratet, alltsedan den 1 maj 1924 ingått till kyrkofonden eller kunde komma att ingå till densamma, innan målet blivit slutligen avgjort, jämte årlig ränta efter 5 procent å det på vart och ett ecklesiastikår alltsedan den 1 maj 1924 belöpande belopp, räknat från och med nästa påföljande maj, tills betalning skedde;

3) ersättning för rättegångskostnaderna.

I utslag den 6 maj 1935 har häradsrätten

dels förklarat Kungl. Maj:ts brev den 29 april 1869 om indragning av ifrågavarande hemman från kyrkoherdebeställningen i Fjälje och Flädie församlingars pastorat samt därefter meddelade föreskrifter såväl om användande av hemmanens avkomst till avlöning av annan församlings präst som ock rörande indragning till kyrkofonden av avkomsten från hemmanen och om överlämnande till nämnda fond av expropriationsmedel samt köpeskillingen för friköpt jord icke utgöra hinder för Fjälje och Flädie församlingars pastorat att i författningens ordning förfoga över hemmanen och deras avkastning samt över ränta å ersättningsmedel för jord, som exproprierats eller friköpts från hemmanet Flädie nr 2 ävensom över avgäld för jord, som med vederbörligt tillstånd upplåtits från Flädie nr 2 till kyrkogård, och över en till hemmanet Fjälje nr 2 hörande byggnadsfond, som förvaltas av domkapitlet i Lund,

dels ock förpliktat Kungl. Maj:t och kronan såsom förvaltare av kyrkofonden att inom sex månader från häradsrättens utslags dag till pastoratet avgiva redovisning för den avkomst från hemmanen och den ränta å ersättningsmedlen för från Flädie nr 2 exproprierad och friköpt jord, som alltsedan den 1 maj 1924 ingått till kyrkofonden, skolande därvid tillika re-

dovisas årlig ränta efter fem procent å det på vart och ett ecklesiastikår alltsedan den 1 maj 1924 belöpande belopp, räknat från och med den 1 nästföljande maj, tills betalning skedde. Kronan har tillika ålagts ersätta pastoratet kostnaderna å målet.

Kronans talan har efter vad fullföljts hos hovrätten över Skåne och Blekinge, på vars prövning målet för närvarande ankommer.

V. Reslövs och Östra Karaby församlingars pastorat ävensom kyrkoherden i pastoratet Rudolf Münter hava instämt kronan och statskontoret såsom förvaltare av kyrkofonden till Rönnebergs, Onsjö och Harjagers häradsrätt till den 12 juni 1935 angående bättre rätt till avkomsten av f. d. annexhemmanet $\frac{3}{8}$ mantal Östra Karaby nr 1 i Östra Karaby socken m. m. (Afnr 465/1935).

Kärandena hava yrkat:

1) att pastoratet måtte förklaras hava bättre rätt än kronan och kyrkofonden till hemmanet;

2) att redovisning avgives för hemmanets avkastning för tiden från och med den 1 maj 1924, varvid ränta, beräknad efter 6 procent, för varje år tillägges kapitalet;

3) att redovisningens behållning utbetalas till pastoratet;

4) ersättning för rättegångskostnaderna.

Målet har senast uppskjutits till den 29 maj 1936.

VI. Västra Karaby och Saxtorps församlingars pastorat har instämt kronan till Rönnebergs, Onsjö och Harjagers häradsrätt till den 30 april 1936 angående bättre rätt till avkastningen av f. d. annexhemmanet $\frac{2}{3}$ mantal Saxtorp nr 4 i Saxtorps socken, f. d. mensalhemmanet $\frac{1}{2}$ mantal Ålstorp nr 4 i Västra Karaby socken och f. d. mensalgatehuset Kvärlov nr 14 i Annelövs socken m. m. (Afnr 562/1936).

Käranden har yrkat:

1) att häradsrätten måtte förklara Kungl. Maj:ts brev den 30 oktober 1869, kungl. ämbetskrivelse den 13 september 1918 och departementalskrivelse den 12 oktober 1923, på grund av vilka fastigheternas avkastning inginge till kyrkofonden, icke utgöra hinder för pastoratet att i författningssenlig ordning förfoga över fastigheterna och deras avkastning ävensom över nybyggnadsfond tillhörande hemmanet Saxtorp nr 4;

2) att kronan såsom förvaltare av kyrkofonden måtte förpliktas att till pastoratet utgiva ett belopp, motsvarande de arrendeavgifter för fastigheterna, vilka, i stället för att redovisas såsom inkomst för pastoratet, alltsedan den 1 maj 1925 ingått till kyrkofonden eller kunde komma att ingå till densamma, innan målet blivit slutligen avgjort, jämte årlig ränta efter 5 procent å det på vart och ett ecklesiastikår alltsedan den 1 maj 1925 belöpande belopp, räknat från och med nästa påföljande 1 maj, tills betalning skedde;

3) ersättning för rättegångskostnaderna.

Målet har uppskjutits till den 27 augusti 1936.

VII. Asmundtorps och Tofta församlingars pastorat har instämt kronan till Rönnebergs, Onsjö och Harjagers häradsrätt till den 30 april 1936 angående bättre rätt till avkastningen av f. d. mensalhemmanet $\frac{1}{4}$ mantal Häljarp nr 12 och f. d. annexhemmanet $\frac{5}{8}$ mantal Tofta nr 9, båda i Tofta socken, m. m. (Afnr 563/1936).

Käranden har yrkat:

1) att häradsrätten måtte förklara Kungl. Maj:ts brev den 14 november 1873 samt departementalskrivelserna den 19 augusti 1915 och den 21 mars 1924, på grund av vilka hemmanens avkastning inginge till kyrkofonden, icke utgöra hinder för pastoratet att i författningsenlig ordning förfoga över hemmanen och deras avkastning, över nybyggnadsfonder tillhörande hemmanen, över avgälder för jord, som avsöndrats eller upplåtits från hemmanet Tofta nr 9, samt över ränta å ersättningsmedel för jord, som expropriats från hemmanet Häljarp nr 12;

2) att kronan såsom förvaltare av kyrkofonden måtte förpliktas att till pastoratet utgiva ett belopp, motsvarande de arrendeavgifter för hemmanen samt avgälder och räntor, vilka, i stället för att redovisas såsom inkomst för pastoratet, alltsedan den 1 maj 1925 ingått till kyrkofonden eller kunde komma att ingå till densamma, innan målet blivit slutligen avgjort, jämte årlig ränta efter 5 procent å det på vart och ett ecklesiastikår alltsedan den 1 maj 1925 belöpande belopp, räknat från och med nästa påföljande 1 maj, tills betalning skedde;

3) ersättning för rättegångskostnaderna.

Målet har uppskjutits till den 27 augusti 1936.

Ytterligare ett mål har instämts, vari kronan och kyrkofonden äro svarande, men detta rör närmast frågan, huruvida en prästänka är berättigad till skogsavkastning på den grund, att ett prästänkesäte, som subsidiärt är vanligt prästlöneboställe, måste förutsättas vara anslaget av enskild eller menighet.

Änkan Sigrid Hultquist instämde kronan, statskontoret såsom förvaltare av kyrkofonden och Enslövs pastorat till Halmstads och Tönnersjö häradsrätt till den 11 mars 1935 angående bättre rätt till avkastningen av prästänkesätet, f. d. mensalhemmanet $\frac{1}{2}$ mantal Barkåsa nr 1 i Enslövs socken m. m. (Afnr 114/1935).

Käranden yrkade:

1) att käranden måtte förklaras hava bättre rätt än svarandena till all slags avkomst från änkesätet och av därifrån härflytande ersättningsmedel för tiden från och med den 1 januari 1920, då hon tillträdde änkesätet, under sin återstående livstid;

2) att redovisning för tiden från och med den 1 januari 1920 avgäves till käranden för sagda avkomst, därvid ränta, beräknad efter 6 procent, för varje år tillades kapitalet;

3) att redovisningens behållning, efter avdrag av vad käranden redan erhållit av avkomsten, utbetalades till käranden;

4) ersättning för rättegångskostnaderna.

I utslag den 23 september 1935 ogillade häradsrätten kärändens talan, enär av utredningen i målet icke framginge, att berörda hemman vore av sådan natur, som avsåges i 9 § 1 mom. i kungl. förordningen den 11 juli 1862 angående allmänt ordnande av prästerskapets inkomster, samt käränden — som icke på den av Kungl. Maj:t den 11 augusti 1756 fastställda överenskommelse mellan kyrkoherdarna i Laholms prosteri, i enlighet var med bland annat mensalhemmanet Barkås nr 1 blivit avsatt såsom präst-änkesäte, kunde grunda bättre rätt till avkomst från hemmanet än den, som skulle tillkommit vederbörande kyrkoherde såsom indelningshavare enligt lönerreglering på grund av 1862 års förordning — icke heller i övrigt ådaga-lagt något förhållande, som kunde för käränden medföra rätt till skogsavkastningen från hemmanet, och käränden icke förmått styrka, att någon avkomst därifrån av annat slag icke kommit käränden till godo. Käränden förpliktades ersätta kronan och statskontoret kostnaderna å målet jämte protokollslösen.

Sedan käränden häri sökt ändring, har Göta hovrätt i dom den 21 februari 1936 ej funnit skäl göra ändring i häradsrättens utslag. Även i denna dom har ändring sökts hos Kungl. Maj:t, på vars prövning målet för närvarande ankommer.

I tjänstememorial till kammarkollegiet den 10 december 1934 erinrade kammaradvokatfiskalsämbetet, på vars handläggning utförandet av kronans och kyrkofondens talan i ovan angivna mål väsentligen ankommer, att ämbetet erhållit förordnande att vid vederbörlig häradsrätt utföra kronans talan i ovannämnda av Balkåkra, Snårestads och Skårby församlingars pastorat mot kronan samt statskontoret såsom förvaltare av kyrkofonden anhängig-gjorda mål, samt att i målen föreläge tvist huruvida avkomsten av hemmanet i stället för att tillkomma kyrkofonden skulle med hänsyn till stadgandet i 3 § 3) lagen den 30 augusti 1932 om kyrkofond utgöra prästerlig avlönings-tillgång för pastoratet. Från pastoratets sida hade förebragts en vidlyftig argumentering och bevisning i syfte att vederlägga vissa av ämbetet i må-len åberopade utredningar. Det syntes vara av vikt, att den av pastoratet förebragta bevisningen gjordes till föremål för ett effektivt bemötande. På grund av sin principiella innebörd vore nämligen denna bevisning i stort till-lämplig i så gott som alla de fall, där samma tvistefråga som i förevarande mål vore eller kunde komma under domstols prövning. En komplettering (från kronans sida) av dittills gjorda undersökningar vore så mycket mera angelägen, som det enda hittills avdömda målet av hithörande slag i första in-stans gått kronan och statskontoret emot. Ämbetet hemställde fördenskull om åtgärd i syfte att undertecknad bereddes tillfälle att skyndsamt i arkiv såväl inom landet som i Köpenhamn verkställa ytterligare forskningar i an-givna hänseende. I anledning av ämbetets nämnda framställning anförde kol-legiet i skrivelse till Kungl. Maj:t den 19 januari 1935 följande. De av ämbe-tet avsedda fastigheter, vilkas avkomst ingå till kyrkofonden, de s. k. allmän-na kyrkohemmanen, torde, såvitt angår Lunds stift, utgöra ett antal av 66,

vilkas sammanlagda taxeringsvärde år 1923 uppgick till 3,267,200 kronor eller 60 % av fondens hela fastighetsbestånds taxeringsvärde (kyrkofondskommitténs betänkande år 1923, St. off. utr. 1923: 71, s. 76). Striden beträffande boställen av nu ifrågavarande slag kunde för närvarande sägas stå mellan två motsatta bevispresumtioner, den som pastoraten gjort gällande, att boställena, som tillkommit under medeltiden, måste, intill dess motsatsen visas, antagas icke vara upplåtna av kronan, samt den av kronan för egen och för kyrkofondens del hävdade, att boställena, intill dess annat visas, måste antagas vara upplåtna av kronan. Ett godtagande av den förra presumtionen kunde på talan från pastoratens sida föranleda till förlust av hela ovanberörda fastighetsbestånd i Lunds stift ävensom i Hallands län av Göteborgs stift. Det vore för den skull, närmast för värjande av kyrkofondens rätt, av stor vikt att ämnet gjordes till föremål för en uttömmande undersökning. För en sådan utredning torde erfordras en inventering av det medeltida urkundsmaterial, som ägde betydelse för klarläggande av den kyrkliga jordens rättsställning i det dåtida danska riket. Till större delen torde detta material vara tryckt men i en mångfald olika publikationer. Det tryckta materialet torde till största delen vara att tillgå i svenska bibliotek och i övrigt i kungl. biblioteket i Köpenhamn. I den mån materialet icke vore tryckt torde det få sökas huvudsakligen i danska riksarkivet och i kungl. biblioteket i Köpenhamn samt eventuellt i bevarade äldre enskilda arkiv. Det syntes emellertid givet, att även de svenska arkiven och de svenska offentliga bibliotekens handskriftssamlingar borde, där anledning föreläge, undersökas. På grund av ifrågavarande rättshistoriska utrednings omfattande och allmänna karaktär och då densamma icke kunde sägas falla inom ramen för kollegiets ordinarie arbetsuppgifter, syntes densammans företagande påkalla uppdrag från Kungl. Maj:t.

Genom särskilda beslut den 25 januari, den 8 februari, den 10 oktober samt den 30 december 1935 beviljade Kungl. Maj:t undertecknad för verkställande av ifrågavarande rättshistoriska utredning befrielse under tillhoppa tio månader för övriga göromål, med rätt för mig att därvid under sammanlagt tre och en halv månader bedriva studier vid arkiv och bibliotek inom riket utom Stockholm samt i Danmark.

Med anledning av sålunda mig meddelat uppdrag har jag verkställt den utredning, som härmed överlämnas under titeln »Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid».

Den tidsbestämning, jag sålunda givit utredningens omfattning, hänför sig närmast till det processrättsliga läget i de hittills väckta rättegångarna och sådana av enahanda slag, som kunna bli ytterligare väckta. Det kan visserligen mot käromålen invändas att, eftersom den prövning, vilken enligt 1862 års förordning och 1910 års kyrkofondslag tillkommit Kungl. Maj:t, skolat ske i administrativ ordning och dess rättmätighet icke fallit under de allmänna domstolarnas bedömande, så ock borde vara fallet med den ny-

prövning som enligt 3 § 3) i 1932 års kyrkofondslag kan äga rum. En annan tänkbar invändning är att förbudet mot överflyttning av boställsavkomst i 1862 års förordning i varje fall blott avser av församling eller enskilda gjorda donationer och andra anslag till löneförbättring för prästerskapet, alltså ej donation eller annat anslag till bostadsboställe, som sedermera genom indragning av prästtjänst övergått till annexhemman, att Kungl. Maj:t alltså haft frihet att överflytta avkomst av dylika hemman, samt att en ändring av dylikt överflyttningsbeslut ej kan ske med stöd av 1932 års lag. Utredningen är nödvändig, därest ingen av dessa invändningar skulle vinna gehör hos domstolarna (jfr 1929 års bet. angående grunder för prästerskapets avlöning I, St. off. utr. 1929: 39, s. 6).

Beviskyldigheten i civil rättegång åvilar i princip käranden (R. B. 17: 33). I de nu föreliggande målen göra emellertid kärandena gällande, att presumption föreligger för riktigheten av käromålet, samt att därför svaranden d. v. s. kronan bör vara beviskyldig för riktigheten av sitt bestridande. Den presumption, som här åsyftas, är, på sätt ovan nämnts, att i regel de från medeltiden härrörande boställena tillkommit genom donation av en eller flera enskilda, ev. menigheter. Nu kan det givetvis sägas, att en presumption, som icke fått något uttryck i lagtexten, icke är en legalpresumption och därför ej kan åberopas i ett fall som detta,¹ men det har ansetts, att ej heller en sådan invändning har någon större utsikt att vinna avseende. Det skulle alltså åligga kronan såsom svarande att styrka, att boställe i fråga faktiskt utgör anslag av kronan och att förty Kungl. Maj:ts överflyttningsbeslut är riktigt. Oavsett den omständigheten, att ovan anförda yttrande av departementschefen i 1932 års proposition kan tagas till intäkt för en motsatt mening (»Om emellertid i något fall ett misstag förelupit vid indragningen etc.»), har man från kronans sida utgått ifrån att domstolarna kunna komma att lämna en invändning om kärandens primära beviskyldighet utan avseende — så har ock skett i det hittills i båda underinstanserna avdömda målet (Nevishög) — och därför i de pågående rättegångarna inriktat sig på att visa, att 1932 års bevispresumption — även om den är riktig för de gamla svenska landskapens del — i varje fall icke kan gälla för Skåne. Striden kan alltså för närvarande i huvudsak sägas stå mellan två motsatta bevispresumptioner, och det ligger för svarandesidan vikt på att visa att den av motparterna hävdade presumptionen är oriktig för de till det gamla Lunds stift hörande landskapen. För ändamålet erfordras kännedom om bevismaterialet ej blott för Skåne utan ock för Halland och Blekinge. För att erhålla en såvitt möjligt fullständig belysning av det föreliggande problemet har den nu fullgjorda utredningen utsträckt till att avse kyrkogodset i dess helhet. Man får ingen riktig uppfattning av vissa egendomskategoriernas ställning utan att känna deras förhållanden till de andra. Då den föreliggande principiella tvistefrågan hänför sig uteslutande till fastigheter på landet, har undersökningen närmast inriktat sig på fastigheter av sådan karaktär.

¹ Motsatt presumption får anses gälla i avseende å bestämmande av tillämpningsområdet för expropriationslagen och ensittarlagen.

När utredningen anförtroddes åt mig, utgick jag givetvis från att min uppgift icke vore att förebringa bevisning om riktigheten av de från kronans sida gjorda påståendena utan att framlägga utredning om det verkliga sakläget, oavsett dess betydelse för kronans processföring. Vid denna undersökning har det varit mig angeläget att följa den rättsliga utvecklingen av kyrkogodsets ställning i det danska riket från den första begynnelsen och att därvid icke förbigå något, som kan äga betydelse för en rätt och fullständig förståelse av de olika institutens ställning och deras organiska sammanhang. Jag skulle ha önskat att, i större omfattning än den begränsade liden medgivit, taga del av det otryckta material från 1536—1658 samt den närmaste tiden därefter, som föreligger i domböcker och registratur. Bristen härvidlag hänför sig väsentligen till de danska rättartingsdomböckerna efter 1558 men utfylles delvis av de tryckta publikationerna av valda domar till och med 1614. Jag är dock övertygad om att det icke genomgångna materialet icke kan förändra det slutresultat, vartill jag kommit.

Vad beträffar resultatet och dess betydelse för de föreliggande rättegångarna hänvisar jag till utredningen. Det må här allenast erinras, att de *länsrättsliga* grundsatser, som uppburit de danska kyrkliga instituten i Danmark liksom i vissa andra länder, hava skapat ett rättssystem av egenartad natur. Det nya i länsväsendet, vars uppkomst på kontinenten i allmänhet förlägges till 700-talet, låg i den olösliga förbindelsen mellan ett offentligrättsligt element, vasalliteten med därav följande lydads- och tjänsteplikt för underordnad mot överordnad, samt ett privaträttsligt, den senares upplåtelse på lön av jord eller intäkt till den förre, l ä n e t. Förhållandets ärftlighet, feodaliteten, representerar ett senare utvecklingsskede av företrädesvis militär karaktär. Danmark har haft en länsrätt men knappast någon feodal sådan — de feodala län som funnits ha såsom sådana följt utländska rättsgrundsatser — utan en ren *tjänsterätt*, där länet representerat lönen. Denna rätt har gällt både inom den civila och den kyrkliga organisationen och utgjort underlag för ett så småningom allt fastare i n d e l n i n g s v e r k. Under 1600-talets förra del utvecklades på sådan grundval inom det område, där kronan var det enda suveräna rättssubjektet, en rättslig institutionalism av egenartad karaktär. De olika länen eller ämbetena uppträdde inbördes och gent emot enskilda formellt såsom rättssubjekt, jordabyten skedde i privaträttsliga former ej blott mellan ämbetena och enskilda utan ock mellan ämbetena inbördes. Blott gent emot konungen och kronan, d. v. s. fateburen eller fiskus, försvinner i regel rättssubjektiviteten, reglering mellan ett slottslän eller ett prästämbete å ena sidan och konungen och kronan å andra sidan i fråga om jordinnehav sker genom en enkel administrativ förvaltningsakt, ej i jordabytesform. De rättigheter, den danska kronan ägt till dylikt länsgods i Skåne, Halland och Blekinge, hava genom fredsfördrag övergått till den svenska.

Jag anser mig i detta sammanhang böra erinra, att jag i min år 1920 tryckta avhandling »Den kyrkliga jordens rättsliga ställning i Sverige» (s. 70)

angående den kyrkliga jorden i Danmark under medeltiden anfört: »Någon anledning att beträffande den äldre tiden här ifrågasätta ett från gamla Sverige skilt förhållande, nämligen att största delen av den kyrkliga jorden för sin tillkomst har att tacka enskildes, särskilt konungarnas, dispositioner torde icke föreligga.» Min hänvisning i detta sammanhang till H. OLRIKS »Konge og Præstestand» torde giva vid handen, att jag då ej gjorde anspråk på att företräda någon egen mot de danska auktorerna stridande uppfattning. Om detta uttalande — oavsett frågan huruvida konungarna varit att likställa med enskilda — icke är helt oförenligt med det resultat, vartill jag kommit i denna utredning, är förtjänsten snarare nämnda författares än min. Att emellertid de danska konungarna vid sina kyrkodotationer i den stora massan av fall uppträtt å kungadömet vägnar och icke såsom enskilda personer, samt ått jorden upplåtits såsom — i stort sett perpetuella — län och alltså ej med äganderätt är måhända ett av de mera viktiga tillskott utredningen givit. Med denna ökade klarhet gives en förändrad belysning åt mitt (i anslutning till det ovan nämnda) senare (anf. arb. s. 201) gjorda uttalande: »De prästerskapet därstädes (i de förra danska och norska provinserna) under namn av annex-, mensal- och predikstolshemman samt dylika benämningar från medeltiden tillkommande fastigheter voro, såsom förut visats, till allra största delen enskilt tillkomna.»

Citat av urkunder har för viktigare sådana i regel skett med bibehållen stavning. Till underlättande av läsningen hava, när så befunnits erforderligt, u, v och w normaliserats efter ljudenlighetsprincipen. I Orts- och i regel även personnamn har aa konsekvent skrivits å, dock icke i citat. I mindre viktiga sammanhang har dansk text, vars innebörd icke kan vara föremål för tvekan, återgivits på modern svenska. Då den danska beteckningen å kyrka anslagen fastighet, »kirkegaard», i svensk språkdräkt kyrkogård, kan giva anledning till förväxling med kyrkotomt och begravningsplats, har i stället använts *kyrko*hemman eller, då denna beteckning är främmande för dansk rätt, företrädesvis, *kyrke*gård. Någon genomförd konsekvens i avseende å de skånska gårdsnamnens skrivning med svenska eller danska former har ej uppehållits; de följa i regel urkunderna. De äldre medeltida formerna stå som bekant oftare närmare de moderna svenska än de nydanska. På latin skrivna krönikor, som finnas återgivna i vetenskapligt tillfredsställande översättningar till danska eller svenska, hava, då jag saknat anledning till avvikande mening, i regel citerats efter dessa i syfte att göra framställningen mera allmänt tillgänglig. Vidkommande ställen av större vikt har emellertid också den latinska texten återgivits.

Må det slutligen tillåtas mig att ge uttryck åt den tacksamhetsskuld, vari jag står till de äldre forskare, vilkas undersökningar på olika specialområden för mig underlättat behandlingen av de problem, som förelegat, icke minst där jag stannat i annan mening än de. Jag anser mig härvid böra främst erinra om C. T. ENGELSTOFT, LUDVIG B. FALKMAN, JOHANNES STEENSTRUP, LUD-

VIG HOLBERG och KR. ERSLEV samt, av nu levande, om GABRIEL THULIN, WILLIAM CHRISTENSEN, LAURITZ WEIBULL och ERIK ARUP.

För värdefulla synpunkter och upplysningar står jag i förbindelse till professorn i rättshistoria vid universitetet i Köpenhamn POUL JOHANNES JØRGENSEN, bibliotekar ELLEN JØRGENSEN vid det Kongel. Bibliotek i Köpenhamn, arkivar EMIL MARQUARD och arkivar BJØRN KORNERUP vid Danmarks rigsarkiv, dr theol. HAL KOCH i Köpenhamn samt landsarkivar SVEND AAKJÆR i Viborg ävensom landsarkivarien CARL GUSTAF WEIBULL i Lund, andre arkivarien SAM HEDAR vid Sveriges riksarkiv och lektorn IVAR LUNDAHL i Stockholm. Professor JÖRAN SAHLGREN i Uppsala har jag att tacka för granskning av det parti av första avdelningen, kap. IV, som berör härledningen av vissa ortnamn. Befattningshavare vid Danmarks rigsarkiv ber jag särskilt få betyga min tacksamhet för det av dem visade tillmötesgående, som väsentligen underlättat mitt arbete.

Stockholm den 30 april 1936.

Författaren.

Förkortningar.

DRA	= Danmarks Rigsarkiv
DS	= Diplomatarium Suecanum
GDD	= Udvalg af gamle danske Domme (ed. KOLDERUP-ROSENVINGE)
GDL	= Gamle danske Love (ed. KOLDERUP-ROSENVINGE)
JL	= Jydske Lov
JR	= » Registre
JT	= » Tegnelser
KA	= Svenska kammararkivet
KRD	= Kongens Rettertings Domme (ed. SECHER)
LAL	= Landsarkivet i Lund
LSLB	= Lunds stifts landebok (1569)
LÄU	= Lunds ärkestifts urkundsbok
NJA	= Nytt juridiskt arkiv
R	= Række
RA	= Sveriges riksarkiv
RAL	= Registre over alle Lande
Reg.	= Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ
Rep.	= Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis
SjL	= Sjællandske Lov
SjR	= » Registre
SjT	= » Tegnelser
SkKR	= Skånska kyrkorätten
SkL	= Skånelagen
SkR	= Skaanske Registre
SkT	= Skaanske Tegnelser
SD	= Svenskt diplomatarium fr. o. m. år 1401
SRD	= Scriptorum Rerum Danicarum
TAL	= Tegnelser over alle Lande
UL	= Upplandslagen
VgL	= Västgötalagen
ZSR	= Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte
ÖgL	= Östgötalagen

Tryckt litteratur.

- AHLENIUS, K., och KEMPE, A.; Sverige I. Upps. 1908.
- AAKJÆR, S.; Om det olddanske herred og sogn (i Festskr. til Kr. Erslev. Kbhvn 1927).
- ANDERSEN, J. O.; Survey of the History of the Church in Denmark. Kbhvn 1930.
- ARUP, E.; Danmarks historie I, II (intill 1624) Kbhvn 1925 ff.
- ; Om overleveringen af Valdemar 3.s haandfæstning og om kirketienden i Danmark i 13. och 14. aarhundrede (Scandia I s. 258 ff. Lund 1928).
- ; Kong Svend 2.s biografi (Scandia IV sid. 55 ff. Lund 1931).
- BERGEN, ARENT BERNTSEN; Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed. Kbhvn 1651—1656.
- BERLING, E. W.; Lund. Öfversigt af stadens historia och öfriga märkvärdigheter. Lund 1859—68.
- BOEHMER, H.; Das Eigenkirchentum in England (i Festgabe zur Felix Liebermanns 70:en Geburtstage, Halle 1921). Rec. av U. STUTZ i SZR XLIII, Kanon. Abth. (1922).
- BOLIN, S.; Hallandslistan i kung Valdemars jordebok (Scandia II sid. 161 ff. Lund 1929).
- ; Skånelands historia. Lund 1930, 1933.
- ; Danmark och Tyskland under Harald Gormsson (Scandia IV sid. 184 ff. Lund 1931).
- ; Kring mäster Adams text (Scandia V sid. 205 ff. Lund 1932).
- ; Ledung och frälse. Lund 1934.
- BRICKA, C. F.; Dansk biografisk Lexikon. Kbhvn. 1887 ff.
- BRUNNER, H.; Deutsche Rechtsgeschichte. Leipz. 1906, 1928.
- BRÖNDSTED, J., m. fl.; Det danske Folks Historie I—V. Kbhvn 1927—29.
- CAWALLIN, S.; Lunds stifts herdaminne. Lund 1846—58.
- CHRISTENSEN, W:m; Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede. Kbhvn 1903.
- CHRISTENSEN(-HÖRSHOLM), C.; Agrarhistoriske Studier. Kbhvn 1886—1891 (cit. CHRISTENSEN-HÖRSHOLM).
- CRONHOLM, A.; Skånes politiska historia. Lund 1847, 1851.
- DEHIO, G.; Geschichte des Erzbistums Hamburg-Bremen bis zum Ausgang der Mission. Berlin 1877 (cit. DEHIO).
- ENGELSTOFT, C. T.; Om Beskikkelse af Kirkens Tjenere i den danske Kirke fra Reformationen til vore Tider (Theol. Tidsskr. V, VI. Kbhvn 1841, 42).
- ; Kirkeordinantsens Historie (Kirkehist. Saml. IV. Kbhvn 1860—62).
- ERSLEV, Kr.; Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede (1513—1596). Kbhvn 1879.
- ; Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede. Kbhvn 1879.
- ; Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596—1660. Kbhvn 1885.
- ; Europæisk Feudalisme og dansk Lensvæsen (D. Hist. tidsskr. 7 R II. Kbhvn 1899).
- ; Valdemarernes Storhedstid. Kbhvn 1898.
- FABRICIUS, K.; Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige. Kbhvn 1906.
- FABRICIUS, L. P.; Danmarks Kirkehistorie I. Kbhvn 1934 (under utg.).

- FALKMAN, L. B.; Upplysningar om kronans, kyrkornas och prästerskapets inkomster af andeligt gods uti Skåne, Halland och Blekinge från äldre tider till år 1660. Lund 1848.
- FRIDERICIA, J. A.; Historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold i det 17:de Aarhundrede. (D. Hist. Tidsskr. 6 R II sid. 469 ff. Kbhvn 1890).
- FRÖLICH, K.; Die Rechtsformen der mittelalterlichen Altarpfründen (ZSR LII, Kanon. Abth. Leipz. 1932).
- GIERKE, O.; Das deutsche Genossenschaftsrecht. Berlin 1868—1913.
- HAFF, K.; Die dänischen Gemeinderechte. Leipz. 1909.
- HEDQVIST, V.; Den kristna kärleksverksamheten i Sverige under medeltiden. Strängnäs 1893.
- HELVEG, L.; De Danske Domkapitler, deres Oprindelse, Indretning og Virksomhed, för Reformationen. Kbhvn 1855.
- HERMANSEN, V.; Hallandslistens Herredssummer (i Festskr. til Kr. Erslev. Kbhvn 1927).
- HERTZBERG, E.; Om Eiendomsretten til det norske Kirkegods. Kra 1898.
- HINSCHIUS, P.; Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland. I—VI: 1. Berlin 1869—97 (cit. HINSCHIUS).
- HJÄRNE, E.; Vederlag och sjöväsen (i Namn och Bygd 1929).
- HOLBERG, L.; Leges Waldemari Regis, Kong Valdemars Lov. Kbhvn 1886.
- ; Dansk Rigslovgivning. Kbhvn 1889.
- ; Dansk og fremmed Ret. Kbhvn 1891.
- ; Konge og Danehof i det 13. og 14. Aarhundrede. Kbhvn 1895.
- ; Kirke og Len under Valdemarerne. Kbhvn 1899.
- HUITFELDT, ARILD; Danmarckis Rigis Krönicke (utg. 1595—1604 i 10 band). Kbhvn 1650—52.
- ; Den Geistlige Histori offver alt Danmarckis Rige. Det är En kort Krönicke, hvorledis Bisperne sammesteds oc den christelige Religion — — er forfremmet, opvoxt oc forekommen indtil vor tid. Kbhvn 1653 (cit. HUITFELDT, Bispekrönicke).
- JORDAN, K.; Das Eindringen des Lehnswesens in das Rechtsleben der römischen Kurie (Archiv für Urkundenforschung XII. Leipz. 1932).
- JØRGENSEN, A. D.; Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling. Kbhvn 1874—78.
- ; Sognetallet i Jylland i Middelalderen (D. Hist. Tidsskr. 6 R II. Kbhvn 1890).
- , ELLEN; Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling. Kbhvn 1908 (D. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skrifter, 7. R., Hist. og Filosof. afd. 1, 2).
- ; Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil aar 1800. Kbhvn 1931.
- , P. J.; Udsigt over den danske Retshistorie I. Indledning. Retskildernes Historie indtil 1660. Kbhvn 1926.
- KIRN, P.; Der mittelalterliche Staat und das geistliche Gericht (ZRS XLVI, Kanon Abth. Leipz. 1926).
- KLOCKHOFF, A.; Danviks hospital. Dess rättsliga ställning. Upps. 1935.
- KOCH, H.; Ærkebispevalget i Lund 1177 (Kirkehist. saml. 6 R I. Kbhvn 1935).
- ; De ældste danske Klosters stilling i Kirke og Samfund indtil 1221 (D. Hist. Tidsskr. 10 R III. Kbhvn 1936).
- KOLDERUP-ROSENVINGE, J. L. A.; Bemærkninger om den canoniske Rets Anvendelse i Danmark (Kirkehist. saml. I. Kbhvn 1849).
- KØCHER, A.; Kongebrevet fra 1085 (D. Hist. Tidsskr. 9 R II. Kbhvn 1921—23).
- LARSON, L. M.; Canute the Great. New York, London 1912.
- LA COUR, V.; Adams af Bremens Meddelelser om Sven Estridssön (D. Hist. Tidsskr. 10 R II. Kbhvn 1933).

- LERCHE, O.; Die Privilegierung der deutschen Kirche durch Papsturkunden bis auf Gregor VII (Archiv für Urkundenforschung III. Leipz. 1911).
- LINDBÆK, J. och STEMANN, G.; De danske Helligaandsklostre. Kbhvn 1906.
- LINDBÆK, J.; Pavernes forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans. Kbhvn 1907.
- LÖFQVIST, K.-E.; Om riddarväsen och frälsa i nordisk medeltid. Lund 1935.
- MACKEPRANG, M.; Middelalderlige Kirkeudvidelser (i Festskr. til Kr. Erslev. Kbhvn 1927).
- ; De danske Fyrstølen i Middelalderen (D. Hist. Tidsskr. 6 R VI. Kbhvn 1895).
- MAITLAND, F. W.; Township and borough. Cambridge 1898.
- MATZEN, H.; Forelæsninger over den danske Retshistorie. Kbhvn 1893—95.
- ; Hvornaar er den skaanske Kirkeret sat? (D. Hist. Tidsskr. 7 R III. Kbhvn 1902).
- MAURER, K.; Udsigt over de nordgermaniske Retskilders Historie. Kra 1878.
- NORVIN, W.; Jacob Erlandsöns Kamp for Kirkeretten (Scandia V. sid. 251 ff. Lund 1932).
- NØRLUND, P.; Jorddrotter paa Valdemarstiden (i Festskrift til Kr. Erslev. Kbhvn 1927).
- OLRIK, H.; Konge og Præstestand i den danske Middelalder. Kbhvn 1892—1895 (cit. H. OLRIK).
- POLLOCK, F., and MAITLAND, F. W.; The history of English law before the time of Edward I. Cambridge 1911 (cit. POLLOCK and MAITLAND).
- RATHGEN, G.; Untersuchungen über die Eigenkirchenrechtlichen Elemente der Kloster im Stiftsvogtei, vornehmlich nach Thüringischen Urkunden bis zum Beginn des XIII Jahrhunderts (ZSR XLVIII, Kanon. Abth. Weimar 1928).
- RICHTER, E. L.; Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts. Bearb. von R. DOVE und W. KAHL. Leipz. 1877—86 (cit. RICHTER-DOVE-KAHL).
- ROUND, J. H.; Feudal England. Historical studies on the XIth and XIIth centuries. London 1895.
- RØRDAM, H. F.; Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. Kbhvn 1868—77.
- SCHALLING, E.; Den kyrkliga jordens rättsliga ställning i Sverige. Upps. 1920.
- ; Allmänningar (i Minnesskrift ägnad 1734 års lag. Sthlm 1934).
- SCHMID, H. F.; Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischen Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters (ZSR XLVI, XLIX, Kanon. Abth. Leipz. 1926, 1929).
- , TONI; Sveriges kristnande. Sthlm 1934.
- SEVERINSEN, P.; Hardsyssels Kirker (Hardsyssels Aarbog, Kbhvn 1909).
- ; Folkekirkens Ejerdoms-Historie. Kbhvn 1920.
- SJÖBORG, N. H.; Skåriska palteboken m. m. Lund 1814.
- SJÖGREN, O.; Sverige III. Sthlm 1932.
- STEENSTRUP, J. C. H. R.; Studier over Kong Valdemars Jordebog. Kbhvn 1874.
- ; Normannerne, IV. Danelag. Kbhvn 1882.
- ; Nogle Undersøgelser om Fæstebondens Retsforhold i ældre tid (D. Hist. Tidsskr. 5 R VI. Kbhvn 1887).
- ; Den danske bonde og friheden. Kbhvn 1888.
- STENTON, F. M.; The Danes in England (Proceedings of the British Academy. vol. XIII. London 1927).
- ; The first century of English feudalism (1066—1166). Oxf. 1932.
- STUBBS, W.; Registrum Sacrum Anglicanum. Oxford 1897.
- STUTZ, U.; Geschichte des kirchlichen Benefizialwesens von seinem Anfängen bis auf die Zeit Alexanders III. I: 1. Berlin 1895 (cit. STUTZ, Benefizialwesen).
- ; Die Eigenkirche als Element des mittelalterlich germanischen Kirchenrechtes. Berlin 1895.

- STUTZ, U.; Gratian und die Eigenkirchen (ZSR XXXII, XXXIII, Kanon. Abth. Leipz. 1911, 1912).
- STYFFE, C. G.; Skandinavien under unionstiden, 3:e uppl., utg. av L. M. BÅÅTH. Sthlm 1911.
- TARANGER, A.; Om Eiendomsretten til de norske Præstegaarde (Särtr. ur Norsk Retstidende). Kra 1896.
- ; Kirkegodsets Retsforhold (Kritiske Anmærkninger til Ebbe Hertzberg: Om Eiendomsretten til det norske Kirkegods. Särtr. ur Norsk Retstidende). Kra 1902.
- THIMME, H.; Forestis, Königsgut und Königsrecht vom 6. bis 12. Jahrhundert (Archiv für Urkundenforschung II. Leipz. 1909).
- THULIN, G.; Utredning rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän. Sthlm 1901 (cit. THULIN, Utredning).
- ; Utredning angående klockar-, organist- och kantors(kyrkosångar-)befattningarna. Sthlm 1919 (cit. THULIN, Klockarutredn.).
- ; Om mantalet. Sthlm 1890, 1935.
- TRAP, J. P.; Kongeriget Danmark. Kbhvn 1929—30 (4. uppl.).
- TORSLOW, O. J.; Om »1569 års Lunds stifts landebok», dess trovärdighet och rätta förstånd. Kristianstad 1865.
- TUNBERG, S.; Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning. Upps. 1911.
- WAAS, A.; Vogtei und Bede in der deutschen Kaiserzeit (I, II: Arbeiten zur deutschen Rechts- und Verfassungsgeschichte 1—5, Berlin 1919—23; 1. sid. 1—173, 5. sid. 1—151).
- WEIBULL, C.; Sverige och dess nordiska grannmakter under den tidigare medeltiden. Lund 1921.
- , C. G.; Bidrag till Lunds domkapitels och dess arkivs historia efter reformationen (Hist. tidskr. för Skåneland IV, Lund 1910—13).
- ; Skånska jordbrukets historia intill 1800-talets början. Lund 1923.
- , L.; Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden. Lund 1901.
- ; Den skånska kyrkans äldsta historia (Hist. tidskr. för Skåneland V, Lund 1914).
- ; Om de skånska sockenprästernas rätt till dem anslagen fast egendom. Landskrona 1914.
- ; Kung Valdemars jordebok. Kbhvn 1916.
- ; Knut den heliges gåvobrev (D. Hist. Tidsskr. 9 R III. Kbhvn 1925).
- WEISSMANN, F.; Förmlichkeiten bei den Landübertragungen in England während der anglonormannischen Periode (Archiv für Urkundenforschung III, Leipz. 1911).
- WERLAUFF, E. C.; Kiøbenhavn's Universitet fra dets Stiftelse af Kong Christian den Første indtil Reformationen. Kbhvn 1850.
- WERMINGHOFF, Albert; Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittelalter. Leipz. 1907 (Grundriss der Geschichtswissenschaft, herausg. von Aloys Meister II: 6).
- WILDA, W. E.; Das Gildenwesen im Mittelalter. Halle 1831.
- WIRTZ, H.; Donum, investitura, conductus ecclesiae. Ein Beitrag zur Geschichte des kirchlichen Stellungsbesetzungsrechtes auf Grund rheinischer Urkunden, vornehmlich des 12. Jahrhunderts (ZSR XXXV, Kanon. Abth. Weimar 1914).
- WÄGNER, S.; Skånska kommissionen av 1669—1670. Lund 1886.

Tryckta källor.

- Corpus juris canonici*, ed. E. FRIEDBERG. Leipz. 1879—81.
- Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, etc., ed. JOHANNES DOMINICUS MANSI. Florens, Venedig 1759 ff (cit. MANSI).
- Die Gesetze der Angelsachsen*, ed. F. LIEBERMANN. Halle a. S. 1903—1916.
- Codex diplomaticus ævi saxonici*, ed. J. M. KEMBLE. London 1839—48 (tiden 604—1061; cit. KEMBLE).
- Diplomatarium Anglicum ævi saxonici*, ed. B. THORPE. London 1865 (tiden 605—1066; cit. THORPE).
- Councils and ecclesiastical documents relating to Great Britain and Ireland*, ed. A. W. HADDAN & W. STUBBS. Oxf. 1869—78 (cit. HADDAN & STUBBS).
- Monasticon Anglicanum*, originally publ. by W. DUGDALE (1655—73), new ed. enriched with a large accession of materials — — by J. CALEY, H. ELLIS and B. BANDINEL. London 1846 (1819—30).
- Domesday Book* [ed. A. FARLEY]. (London) 1783—1816.
- Regesta Pontificum Romanorum*, ab condita ecclesia ad annum — — 1198, ed. PH. JAFFÉ. Leipz. 1835, 1888.
- Bullarium Danicum*. (Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1198—1316), udg. ved A. KRARUP. Kbhvn 1931, 1932.
- Acta Pontificum Danica* I—VI. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316—1536, udg. af L. MOLTESEN, A. KRARUP og J. LINDBÆK. Kbhvn 1904—1915.
- Samling af gamle danske Love*, udg. av J. L. A. KOLDERUP-ROSENINGE. Kbhvn 1821—1846 (cit. CDD).
- Danmarks gamle Provindslove*, udg. ved P. G. THORSEN. Kbhvn. 1852.
- Sveriges gamla lagar*, utg. af (H. S. COLLIN och) C. J. SCHLYTER. Sthlm, Lund 1827—77.
- Norges gamle love* indtil 1387, udg. ved R. KEYSER og P. A. MUNCH. Kra 1846—95.
- Danmarks gamle landskabslove med kirkelovene*, udg. under ledelse af J. BRÖNDUM-NIELSEN i forb. ined P. J. JØRGENSEN. Kbhvn 1933 ff. (under utg.). — Om ej annat ang ves, citeras de danska landskapslagarna enligt denna samling.
- Statuta provincialia, Statuta sinodalia, Casus episcopales etc.*, ed. G. J. THORKELIN. Kbhvn 1778 (cit. THORKELIN, Statuter).
- Samling af Danske Kirkelove*, udg. af G. J. THORKELIN, Kbhvn 1781 (cit. THORKELIN, Kirkelove).
- Danske Kirkelove* samt udvalg af andre bestemmelser vedrørende kirken, skolen og de fattiges forsørgelse — — — 1536—1683, udg. af H. F. RÖRDAM, Kbhvn 1883—1889 (cit. RÖRDAM, Kirkelove).
- Annales Ecclesiæ Danicæ Diplomatici*, ed. E. PONTOPPIDAN. Kbhvn 1741—1752.
- Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve etc.* 1558—1660 (*Corpus constitutionum Danicæ*), udg. ved V. A. SECHER. Kbhvn 1887—1908.
- Diplomatarium Arna-Magnæanum*, ed. G. J. Thorkelin. Kbhvn o. Leipz. 1786 (cit. Dipl. AM).
- Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ*. I. 822—1536. II. 1537—1660. Ser. 2. I. 789—1536, II. 1537—1660, udg. v. Danske Videnskabernes Selskab. Kbhvn 1847—1907 (cit. Reg.).

- Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis*. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen (1085—1450), udg. ved KR. ERSLEV m. fl.; 2 Række (1451—1513), udg. ved W. CHRISTENSEN, Kbhvn 1894—1935 (cit. Rep.).
- Diplomatarium Suecanum* från år 817, utg. av J. G. LILJEGREN m. fl. (under utg.). Sthlm 1829 ff. (cit. DS).
- Svenskt diplomatarium fr. o. m. år 1401*, utg. av C. SILVERSTOLPE m. fl. (under utg.). Sthlm 1875 ff. (cit. SD).
- Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi* I—IX. Kbhvn 1772—1878 (cit. SRD).
- Annales Danici Medii Ævi*, ed. ELLEN JÖRGENSEN. Kbhvn 1920.
- Scriptores Minores Historiæ Danicæ*, ed. M. CL. GERTZ. Kbhvn 1917—22.
- Monumenta Historiæ Danicæ*, udg. ved H. RÖRDAM. I, II, Kbhvn 1873—75; 2 Række I, II. Kbhvn 1884—87. (Cit. RÖRDAM, Monumenta).
- Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv*, indeholdende Bidrag till dansk Historie af utrykte Kilder, udg. ved C. F. WEGENER. Kbhvn 1852—1883 (II. innehållande de danska konungarnas handfästningar; V. medeltida författningar).
- Lunds ärkestifts urkundsbok*, utg. av L. WEIBULL (III—VI: 1, tiden 1421—1508). Lund 1900 ff. (cit. LÄU).
- Udvalg af — — Danske Diplomer og Breve fra det XIV:de, XV:de og XVI:de Aarh.*, udg. af C. MOLBECH og N. M. PETERSEN. Kbhvn 1858.
- Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450*, udg. af KR. ERSLEV. Kbhvn 1901 (cit. ERSLEV, Testamenter).
- Lunde Domkapitels Gaveböger* (Libri datici Lundenses), udg. ved C. Weeke. Kbhvn 1884, 1889.
- Necrologium Lundense* (Lunds domkyrkas nekrologium), utg. av LAURITZ WEIBULL. Lund 1923.
- Ribe oldemoder* (Avia Ripensis), ed. O. NIELSEN. Kbhvn 1869.
- Liber daticus Roskildensis*, ed. A. OTTO. Kbhvn 1933.
- Codex Esromensis* (Esrom klostres brevbog), udg. ved O. Nielsen. Kbhvn 1880—81.
- Dueholms Diplomatarium*. Samling af Breve 1371—1539 — — i St. Johannesklostret Dueholm paa Morsö, udg. af O. NIELSEN. Kbhvn 1872.
- Diplomatarium Vibergense*. Breve og Aktstykker til Viborg Bys og Stifts Historie 1200—1559, udg. af A. HEISE. Kbhvn 1879.
- Udvalg af gamle danske Domme*, afsagte paa Kongens retterting og paa landsting, udg. af J. L. A. KOLDERUP-ROSENINGE. Kbhvn 1842—48 (cit. GDD).
- Kongens Rettertings Domme*, utg. af V. A. SECHER. (I) 1594—1604. Kbhvn 1881—83; (II) 1605—14. Kbhvn 1885—86 (cit. KR D).
- De ældste danske Archivregistraturer*, udg. ved T. A. Becker m. fl. Kbhvn 1854—1910.
- Diplomatarium Christierni Primi*, Samling ved HANS KNUDSEN, udg. af C. F. WEGENER, Kbhvn 1856.
- Registrum König Christian des Ersten*, utg. av G. HILLE (Urk. samml. der Gesellsch. für Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesch. IV). Kiel 1875.
- Missiver fra Kongerne Christiern I:s og Hans's tid*, udg. ved W. CHRISTENSEN. Kbhvn. 1912—14.
- Optegnelsesbog fra Kongerne Christiern I:s och Hans's Cancelli* (krigstjänst- och gästningsprestanda av kronans kyrkliga läntagare, biskopar och kloster m. m. (Danske Mag. 4 R. II sid. 144—70, 272—301. Kbhvn 1873).
- Breve og Aktstykker til Christiern den andens och Frederik den förstes Historie* I., udg. af C. F. ALLEN. Kbhvn 1854.
- Kong Frederik I:s danske Registranter*, udg. ved KR. ERSLEV og W. MOLLERUP. Kbhvn 1879.

- Danske Kancelliregistranter 1535—1550*, udg. ved KR. ERSLEV og W. MOLLERUP. Kbhvn 1881, 82.
- Kancelliets Brevbøger 1551—1635* (1635 i manuskri.), udg. ved C. F. BRICKA m. fl. av Rigsarkivet. Kbhvn 1885 ff. (under utg.).
- Kronens Sköder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark fra Reformationen til nutiden*, udg. af Rigsarkivet I, II (1535—1688). Kbhvn 1892, 1908.
- Liber census Daniæ*. Kong Valdemar den Andens Jordebog, udg. av O. NIELSEN. Kbhvn 1873.
- Kong Valdemars Jordebog*, udg. av SVEND AAKJÆR, h. 1, 2 (text). Kbhvn 1926 (h. 3 under utarbetn.).
- Acta processus litium inter Regem Danorum et Archiepiscopum Lundensem*, ed. A. KRARUP et W. NERVIN. Kbhvn 1932.
- Fru Eline Göyes Jordebog*, udg. af A. THISET. Kbhvn 1892.
- Samling av urkunder rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän*, utg. av G. THULIN. Sthlm 1901 (cit. THULIN, Saml. av urkunder).
- Samlinger til den Danske Historie*, udg. ved P. F. SUHM. Kbhvn 1779—81 (Kristian II:s förordningar och öppna brev m. m.).
- Nye Samlinger til den Danske Historie*, utg. ved P. F. SUHM (Kristian II:s förordningar och öppna brev m. m.). Kbhvn 1792—95.
- Danske Magazin* — -- till Historiens og Sprogets Oplysning. Kbhvn 1745—52. *Nye Danske Magazin*. Kbhvn 1794—1836. *Danske Magazin*. 3:e—6:e Række. Kbhvn 1842—1928.
- Danske Samlinger for Historie, Topographi, Personal- og Literaturhistorie*. Kbhvn 1865—79.
- Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve*, af HANS DE HOFMAN. Kbhvn 1755—1780.

K r ö n i k o r.

- Rimbert, Ansgars levnad*, övers. av G. Rudberg, med en hist. inl. av N. Ahnlund. Sthlm 1930.
- Magistri Adami Brevernensis Gesta Hammaburgensis Ecclesiæ Pontificum* (Scriptores rerum Germanicarum in usum Scholarum), ed. B. Schmeidler. Leipz. 1917.
- Adam af Bremen, De Hamburgske ærkebiskopers historie*, overs. af Carsten L. Henriksen. Kbhvn 1930.
- Saxonis Gesta Danorum*, ed. J. Olrik & H. Ræder. I (text). Kbhvn 1931 (II under utg.).
- Saksnes Danesaga*. Overs. af J. Olrik. Kbhvn 1925.
- Sögur Danakonunga* (1. Sögubrot af fornkonungum. 2. Knytlinga saga), utg. av C. af Petersens och Emil Olson. Kbhvn 1919—25.
- Danske helgeners levned* (1. Knud konge. 2. Knud hertug. 3. Provst Kjeld. 4. Abbed Vilhelm. 5. Niels av Århus. 6. Anders av Slagelse. Tillægg). Overs. ved H. Olrik. Kbhvn 1893—94.

Otryckt litteratur.

JØRGENSEN, P. J., Forelæsninger over den danske Retshistorie, h. 2—4.

Otryckta källor.

- »*Registrum Ecclesiæ Lundensis*» (*Codex Capituli Lundensis*), Bo Jenssöns avskriftsamling (år 1494). RA.
- J. Langebeks *Samlingar till Dansk diplomatarium* (cit. LANGEBEKS Dipl.) Vol. XL—LVI (1513—1558). DRA.

Skånebrevsförteckningen 1693 (»Specification uppå dhee brief och Documenter som till Lunde dombkyrkio tilhörige finnas — — —»). RA (B. 29) (se L. WEIBULL, Bibliotek och arkiv i Skåne).

»*Lunds domkyrkas handlingar*», en samling innefattande dels avskrifter av medeltidsbrev (rörande inkorporationer av kyrkor med Lunds domkapitel), dels förteckningar över handlingar som funnits i domkyrkans arkiv. Uppsala universitetsbibliotek (E. 184).

Den *Arnarnagnænske Håndskriftsamling*. Köbenhavns universitetsbibliotek.

Domböcker:

Kongens Retterting: Herredags Dombog nr 1—7 (1537—1558), Rigens dombog litt. A—C (1540—58). DRA. — Landsting: Halands 1649, Skåne 1667—72. LAL. — Häradsting: Fjäre 1643—45; Frosta 1647; Gärd 1649; Oxie 1656—57; Ö. Göinge 1671. LAL.

Danska riksregistratur: Tegnelse over alle Lande, Registre over alle Lande, Skaanske Tegnelse, Skaanske Registre, Sjællandske Registre, Sjællandske Tegnelse, Fyenske og Smaalandske Registre, Jydske Registre. DRA.

Den s. k. *Palleboken* (en under 1600-talets förra del verkställd avskrift av Lunds ärkestols jordebok från åren 1504—1514). LAL.

Lunds stifts landebok av år 1569. Original i LAL; avskrift i kammarkollegiets arkiv. *Sjællands stifts landebog af år 1567*. Landsark. for Sjælland m. m., Köbenhavn.

Fortegnelser paa Kronens Geistlige gods, indsendt af Lensmændene i Henhold til Kgl. Missive 1590 28 Decbr (SjT 18, 4) 1591—92. DRA (D. Kanc.).

Sognepræsternes Designationer paa Gaarde, Boel og Huse i deres Sognekald indsendt i Henhold til Kgl. Missive 1657 27 Oktbr (SjT 34 nr 686), 1657—58: I. Skaane stift. DRA (D. Kanc.).

Præsterskapets berættelser 1658 om geistligt gods i Skåne och Blekinge (till 1658 års skånska kommission). Skånska generalguvernementets arkiv. LAL.

Danska kronans länsräkenskaper och jordeböcker. DRA.

Svenska kronans jordeböcker och länsräkenskaper. KA och kammarkollegiets arkiv.

Lunds domkyrkas jordeböcker från 1500- och 1600-talen. DRA; LAL.

Decimantjordeboken för Skåne, Blekinge och Bornholm 1651. LAL.

Handlingar till 1670—71 års jordrevningskommission för Skåne och Blekinge. Kammarkollegiets arkiv.

»*Skåniske Documenter*», en samling aktstycken rörande de skånska kyrkornas och prästernas ekonomiska förhållanden 1658—1690. KA.

»*Skånska åtkomstakter*», en samling handlingar rörande åtkomsten till skånska egendomar. KA.

Exekutionskommissionens sterbhusakter. KA.

Samlingen *Jura patronatus i Skåne och Halland* med Gabriel Hillerthons relation 1686. KA.

Sandbergska samlingen. KA.

L. B. Falkmans Förteckning öfver handlingar om Skåne, Halland och Blekinge förvarade uti Kongl. Danska Geheime Arkivet I (uppr. år 1845), *II* (uppr. år 1846) (cit. »FALKMAN, Förteckning»). KA; DRA.

Palmköldska Samlingen vol. 305, 306. Uppsala univ. bibl.

Engeströmska samlingen vol. 51, 53. Uppsala univ. bibl.

Uppslagsböcker.

DU CANGE, CH. DUFRESNE; *Glossarium mediæ et infimæ Latinitatis, cum suppl.* — — digessit G. A. L. HENSCHEL, Paris 1840—50.

HAMMARSTRÖM, M.; *Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder*. Hfors 1925.

- BOSWORTH, J.; An Anglo-Saxon Dictionary, ed. J. N. TOLLER. Oxf. 1882—98.
 KALKAR, O.; Ordbog over det ældre danske Sprog. Kbhvn 1881—1918.
 SCHILLER, K., und LÜBBEN, A.; Mittelniederdeutsches Wörterbuch. Bremen 1872—81.
 WEYLLE, C. ÖSTERSSÖN, Glossarium Juridicum Danico-Norvegicum. Kbhvn 1652.
 Katalog over den Arnamagnæanske Håndskriftsamling, udg. af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. Kbhvn 1889, 1894.
 ERSLEV, KR.; Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Kbhvn 1923.
 LINVALD, A.; Dansk Arkivvæsen. Kbhvn 1933.

Äldre termer

(latinska termer kursiverade).

- Af arilds tid = av ålder;
 album = »vit» penning;
 apparatus = utrustning, reparation;
 collatio (kollats) = utnämning (av präst);¹
 colonus = landbo;
 confirmatio = stadfästelse (av präst);¹
 curia = gård;
 degn = dekan (prelat); *decanus ruralis* = lantprost; sognedegn, *ædituus* = klockare;
designatio = collatio eller præsentatio;
 följebrev = länsherrens brev till bönderna i ett län att lyda läntagaren;
 genant = lön eller anslag till löningar och underhåll (till en läntagare med län på redovisning);
 genbrev, vanligen = skriftligt erkännande av mottagaren i ett köpe-, bytes-, förlänings- eller legokontrakt, att han mottagit egendomen (i köp, byte, län eller lega) med därav följande skyldigheter (mot genbrevet svarar av medkontrahenten utställd urkund, »hovedbrevet»);
 grot(t), ett mynt;
 gæsteri = gästning eller avgift till avlösning därav;
 incola = nybyggare, landbo;
 inquilinus = gaardsæd;
 institutio = stadfästelse (av präst);¹
 korn = spannmål;
 lås (laas), forfølgning til = ett domstolsförfarande i syfte att få äganderätten till jord fastställd;
 lovhævd (laghævd) = kungörelseförfarande vid domstol, utgångspunkt för lås;
 mageskifte = byte;
 mansus = bol;
 marca = mark, ett mynt;
 mølle = kvarn;
 nandest = löneavgifte; till präst in natura;
 ordinatio = ordination, läroämbetets överlämnande till präst (av biskopen);¹
 pensio = legoavgift, offentlig- eller privaträttslig;
placitum generale = landsting;
 » *justiciarii regis* = rättarting;
 » *provinciale* = häradsting;
 » *regni* = herredag (Danehov);
 præsentatio (presentats) = förslag å präst (hos biskopen);¹

¹ Stadlerna i tillsättningen av en sockenprästkjänst voro 1) *vocatio*, *designatio* eller *præsentatio*, 2) *confirmatio*, *collatio*, *institutio*, 3) *ordinatio*. Jfr ENGELSTOFT i Theol. tidskr. 1841: 1 sid. 159.

skilling (sk.), ett mynt;

skudgård = »gård som utgör avgift», använt särskilt om de Lunds ärkestol tillhöriga huvudgårdar, som voro residenser för läntagarne i de län, vari ärkestolens gårdar voro fördelade;¹

skyld = ränta (även: landgille);

solidus = skilling, örtug;

transvectura = körslor, ægter;

tjener = tjänare, även landbo och annan »fæster»;

villicus = bryte;

vocatio, *designatio* = kallelse (av präst);²

ædituus = klockare;

ægt = äckor, körslor;

örtug, ett mynt.

---

¹ »Homines dicti archiepiscopi et ecclesie Lundensis vel eciam alii in bonis archiepiscopalibus residentes que Skutgaarde communiter appellantur» (Acta processus sid. 339).

² Stadierna i tillsättningen av en sockenprästtjänst voro 1) *vocatio*, *designatio* eller *præsentatio*, 2) *confirmatio*, *collatio*, *institutio*, 3) *ordinatio*. Jfr ENGELSTOFT i Theol. tidskr. 1841: 2 sid. 159.

FÖRSTA AVDELNINGEN.

Medeltiden.

Kapitel I.

Allmänt västerländska förhållanden.¹

I den äldsta kristna kyrkan betraktades all egendom, som skänktes till *ecclesia*, de heligas samfund, d. v. s. kärleksgåvorna, såsom Guds, icke menighetens egendom. Över denna hade Guds förvaltare, prästen-biskopen, rådhjgheten. Redan från det fjärde århundradet uppträder emellertid i den romerska världen bredvid den religiösa idén en rättslig, vilken hänför ifrågasvarande egendom till en särskild juridisk person, egendomen klassificeras såsom anstaltsegendom, kyrkan som sådan, d. v. s. lokal- eller församlingskyrkan, ställes som rättssubjekt. Under Konstantin den store erkändes kyrkor av staten såsom offentliga anstalter. De kyrkor, i början ett begränsat antal, som sålunda erkändes, blevo offentliga anstalter och fingo därigenom juridisk personlighet, i huvudsak alla förmögenhetsrättigheter kunde tillkomma dem och alla förmögenhetsförpliktelser åvila dem.

Den äldsta kyrkan.

Innan församlingskyrkan erkänts såsom eget rättssubjekt, måste församlingen, som ännu räknades till *collegia illicita*, anförtro kyrkoegendomen åt någon person, som inför staten stod som rättssubjekt för samma egendom. Denne person blev biskopen, församlingsföreståndaren. Utåt uppträdde han utan tvivel och måste uppträda såsom ägare av kyrkogodset, inåt var han blott dess förvaltare. I den mån lokalkyrkan erkändes såsom rättssubjekt, upphörde han att rättsligt sett vara ägare till dess gods, men han var den legale representanten, ägde tala och svara för detsamma och utövade i övrigt de befogenheter, som tillkommo en ägare.

Det romerska kyrkosystemet.

Biskopen, som ursprungligen utsågs av menigheten och klerus under medverkan av grannbiskoparne, var den ende verklige församlingsherden, han ensam ägde rätt att förvalta sakramenten, att döpa och utdela nattvarden

¹ Denna framställning ansluter sig i huvudsak till sid. 1—24 i förf:s avhandling »Den kyrkliga jordens rättsliga ställning i Sverige» (Upps. 1920) dock med avsevärda tillägg. För källhänvisningar, som meddelats i nämnda avhandling, hänvisas till densamma. De som här nedan återfinnas utgåra i huvudsak tillägg.

samt att inviga (ordinera) underordnade präster. Hans kyrka, i regel belägen i en stad, var den enda verkliga församlingskyrkan, där sakramenten utdelades, församlingen var lokaliserad till den stad, där biskopen hade sitt säte. Kringliggande landsbygd hörde dit. Här voro belägna bönhus, *oratoria*, *capellæ*, d. v. s. kyrkor av lägre rang, i vilka gudstjänst uppehölls men sakramenten ej fingo meddelas. Det ålåg biskopen att såsom innehavare av kyrkogodset löna sina underlydande präster, vilka saknade självständig ämbetsställning och närmast voro att betrakta såsom biträden eller tjänare åt honom. Av dessa hade somliga uppdrag att i bönhusen på landet inom biskopens distrikt ombesörja gudstjänst och undervisning, dock utan rätt till förvaltning av sakramenten. Sin beroende ställning bibehöllo de, även där de fått rätt att förvalta sakramenten. Deras avlöning berodde på biskopens gottfinnande. Gåvor till kyrkan ingingo i biskopsdömet (biskopskyrkans) förmögenhetsmassa.

En förändring inträdde, då biskoparna började avlöna sina ute i orten placerade hjälppräster i form av brukningsrätt till delar av det väl huvudsakligen genom frömma gåvor tillkomna kyrkogodset. Efter att en sådan form först varit förbjuden, blev den från början av 500-talet tillåten i de västgotiska, frankiska och burgundiska rikena. Måhända stod detta bruk i samband med den övervikt, som efter det västromerska rikets fall naturhushållningen fick i förhållande till penninghushållningen. Varje präst tillförsäkrades lön, *stipendium*, efter sitt arbete, men biskopskyrkan hade dock kvar sin äganderätt, och upplåtelsen var beroende av biskopens gottfinnande. Det förelåg för denne väl en moralisk plikt men ingen juridisk skyldighet att upplåta jord till stipendier. Den rättstitel, varunder den upplåtna egendomen innehades, var närmast den romerska rättens *precarium*. Under inflytande av det nedan omhandlade germanska kyrkosystemet, som förutsatte att en särskild förmögenhet, *dos*, var reserverad för varje kyrkas behov, övergick, i varje fall i det frankiska väldet, upplåtelsen av jord till sockenpräster från att vara tillåten till att bli förbjuden. Sålunda anbefaller det tredje orleanska konciliet år 538 nytillträdande biskop att icke utan vidare återkalla godsupplåtelser, kyrkorna skulle behålla dem anslagen egendom. I Italien torde på 600-talet en allmän dotering från biskopskyrkornas egendom av sockenkyrkor, som ej hade egen sådan, ha ägt rum. Biskopen synes ock genom *precarium* i regel hava försett de under honom lydande kyrkor med tillräckligt underhållsgods. Genom *precariets* lagfästade fördunklades dess ursprungliga juridiska begrepp, upplåtaren-biskopen trädde i bakgrunden, sedvanan blev rättstitel, av *precarium* blev *egendom*. Under det ursprungligen biskopen av biskopskyrkans förmögenhet hade till lantpräster utbetalt deras stipendium och sedan *loco stipendii* upplåtit dem egendom av biskopskyrkans gods såsom *precarium*, fick slutligen lokalkyrkan befogenhet att förvärva *suo jure*, under egen rättstitel. Biskopen förbjöds att till biskopskyrkan indraga testamentariska gåvor till en lokalkyrka. Den karolingiska lagstiftningen bestämmer, att varje kyrka skall doteras med en för alla skatter och onera fri *mansus*, d. v. s. en gård, som lämnar underhåll åt en familj, ett »bol».

Kyrkogodset i lokalförsamlingen (socknen) kom från att förut hava tillhört biskopskyrkan att övergå till lokalkyrkan. Denna praxis lagfästes av den romerska synoden 826 (can. 16) under följande form: »Det tillåtes ingen biskop att hava de honom underlydande kyrkors eller andra fromma stiftelsers fasta egendom under egen disposition, på det att icke de stora kyrkorna må oskäligt riktas och de små kyrkorna på sådant sätt bliva fattiga». Den åt lokalkyrkan vigde prästen fick härigenom i denna sin egenskap under egen rättstitel uppbära avkomsten av den del av kyrkans gods, vilken var avsedd för hans underhåll. Denna fasta ämbetsinkomst kom att med en från länsväsendet känd term kallas *beneficium*.¹ Beneficiet ökades genom gåvor, så att avkomsten av fast egendom stundom kom att utgöra större delen av prästens inkomster. Prästen var, dock fortfarande under biskopens uppsikt och överhöghet, *beneficialgodsets* förvaltare. Han hade ej längre något anspråk på särskild lön av biskopen, ty förutom avkomst av jord åtnjöt han viss del av tionde och offer, vilken inkomst räknades till *beneficiet*.²

Det fasta *beneficialgodset* utgjorde i regel endast en del av vederbörande kyrkas gods men stundom allt. Det sista var förmodligen ursprungligen förhållandet, och den enda mansus, som varje kyrka enligt ett Ludvig den frommes kapitulare (818—819) skulle njuta fri från all tjänst och börda, torde vara »prästbolet», och de i kyrkans omedelbara närhet befintliga hus och jordar synas hava disponerats av prästen. Prästgården tillhörde kyrkan och var sålunda ej ämbetets gods. Hade kyrkan mera gods än det, som bildade prästgården, blev det vanligt och regel från det tionde århundradet, att det, som icke hörde till *beneficiet*, lades till kyrkans byggnads-, reparations- och underhållsfond, *fabrica ecclesiae*. Av denna fond, till vilken även ingingo avgifter för gravplatser, klockringning, kyrkbänkar m. m., bestredos kostnaderna för kyrkans underhåll och nybyggnad. I den mån fondens inkomster ej voro tillräckliga för ändamålet, ålåg skyldigheten att bestrida dessa kostnader socknemännen, vid privat- eller egendomskyrkor, varom mera nedan, kyrkans ägare.

Först vid mitten av 400-talet inordnades klostren i den kyrkliga organisationen. Det meddelades bestämmelser, att klosterbyggnaderna och den för klostrens bestånd avsedda egendomen ej finge användas för världsliga ändamål. Ehuru klostren stodo under biskopens uppsikt, fick klostergodset ej heller disponeras för katedralen eller någon annan kyrklig institution.³

Från 300-talet tillsattes i det romerska riket ett särskilt slags ämbetsmän, *defensores*, *advocati*, som skulle skydda de lägre klasserna från rättsliga övergrepp från de högre. Dessa befattningshavare, som tidigt fingo en viss underordnad jurisdiktion sig anförtrodd, kommo, i följd av kyrkans grundsats att söka stå utanför det världsliga samhällets tvister, att användas för att försvara kyrkliga instituts intressen vid övergrepp mot dem. Den ekonomiska förvaltningen hade de i regel icke om hand.

¹ Jfr nedan sid. 5 f och 13.

² STUTZ, Benefizialwesen sid. 296—326. Ang. tionden se sid. 15 f nedan.

³ Se närmare sid. 21 f nedan.

*De germanska
privat- och
egendoms-
kyrkorna.*

Vid sidan av den på romerska principer grundade och för den efter romersk lag levande delen av befolkningen i germanrikerna gällande kyrkorätten med dess ursprungliga uppfattning om episkopatet eller biskopskyrkan såsom rättssubjekt för den kyrkliga egendomen framträdde, i den mån de germanska folken själva övergingo till kristendomen, germansk uppfattning, som var främmande för begreppet juridisk person, såsom medverkande vid uppbyggandet av det västerländska kyrkorättssystemet. De större jordägarna, särskilt konungar och hövdingar, uppförde, när de blivit kristna, å egen jord kyrkor, vilkas ställning sannolikt påverkades av att de hedniska templen, som de avlöste, varit sina byggherrars enskilda egendom. Dessa privatkyrkor (*proprie ecclesie, ecclesie proprie hereditatis*) köptes och såldes såsom annan egendom i enlighet med den rätt som gällde för innehavarna. Till och med kloster stodo under enskild äganderätt. Själva tillerkände sig dessa innehavare av kyrkor och kloster äganderätt till desamma, liksom förhållandet varit med de hedniska gudahusen, samt tillsatte vid kyrkorna präster och vid klostren föreståndare, vilka de själva avlönade. De kyrkliga instituten voro rättsligt sett enskilda inrättningar, och inkomsterna till dessa gingo till ägarne. Prästen försågs med sitt *stipendium* av kyrkoägaren, ej av biskopen. På 500-talet bestämdes emellertid i Portugal (sveviska nationalsynoden i Braga 572), att kyrkoägaren skulle taga blott hälften av den inkomst (av jord och av offer), som inflöt till hans kyrka liksom till en hans enskilda inrättning.¹

Privatkyrkosystemet gav givetvis upphov till tvister mellan kyrkoägare och episkopatet, och den frankiska lagstiftningen under 600- och 700-talen söker, samtidigt som den skyddar de förras ägande- och utnämningrätt, för tillgodoseende av de kyrkliga intressena uppdraga gränser för deras makt, varjämte den fastslår befogenheten att anvisa egendom till kyrkor. Delning av kyrka och därtill anslaget gods mellan flera arvingar förbjöds. Föreskrifter meddelades, att innan kyrka finge vigas, vilket skedde av biskopen eller med hans tillstånd, den skulle *doteris* med tillräckligt jordagods. Användningen av uttrycket *dos* (hämgift), vilken huvudsakligen tillskrives germanfolken, anses äga sammanhang med tanken om Kristus såsom brudgum och kyrkan såsom hans brud, en föreställning som otvivelaktigt har medverkat till att skapa respekt för kyrkoegendomens okränkbarhet. Biskopen skulle vaka över att denna *dos*, omfattande kyrkobyggnaden med inventarier och inkomster (av offer, tjonde och jordegendom), vidmakthölls. Kyrkoägarens dotationsplikt grundlade i själva verket en viss rättssubjektivitet för privatkyrkan. Härtill medverkade avhändelseförbudet. Vad godsherren eller andra en gång överlämnat till kyrkan, fick ej berövas densamma. Bestämmelser härutinnan förekommo hos så gott som alla kristna germanfolk före 1000-talet och upprepades i kejsar Konrad II:s edikt år 1031. Kyrkogodset kunde väl ökas men ej minskas. Ehuru väl kyrkan och dess egendom förblev stif-

¹ Kyrkor under enskild äganderätt förekommo även i länder, där germansk rätt ej tillämpades. I ett påvebrev 1168—69 till kanikerna i Spalato i Dalmatien talas om en *ecclesia propria*. JAFFÉ. Regesta I sid. 217. Jfr HINSCHIVS II sid. 618 ff.

tarens och hans arvingars, såvida ej han eller de uttryckligen avstått därifrån, var kyrkoägaren dock så till vida berövad dispositionsrätten däröver, att ett mot stiftelsens ändamål stridande förfogande över egendomen var uteslutet. Dotationen hade faktiskt undandragits kyrkoägarens *fria* disposition, privatkyrkan hade blivit *egendomskyrka*. Dess ägare var skyldig att sörja för kyrkobyggnadens vidmakthållande och att präst fanns för gudstjänstens uppehållande, allt med kyrkans inkomster. Kyrkoägaren — *dominus (senior, seigneur)* — innehade dock med dessa inskränkningar äganderätt till kyrkan och dess egendom. Vad som av dennas avkastning ej erfordrades för prästens underhåll och kyrkans hållande vid makt ägde han disponera.¹ Hälfindelning synes på 800-talet hava varit praxis. Liksom ett flertal samägare i ett gods eller delägare i ett bo samfällt ägde en dylik rätt, kunde även menighet utöva liknande i avseende å en kyrka, som uppbyggts å samfällid jord och samfällt doterats. Kallelserättens utövande kom här av naturliga skäl att ske genom val. Kyrkoägare voro i det frankiska riket förnämligast konungen (kejsaren) och världsliga stormän men även kyrkliga anstalter såsom domkapitel och kloster. Byggs en kyrka på kronogods, blev konungen *dominus ecclesiae*. I somliga landsdelar voro kronans eller rikets kyrkor i flertal. I biskopsdömet Chur t. ex. ägdes år 831 av mer än 230 kyrkor alla utom 31 av konungen.² Till rikskyrkorna hörde nästan alla domkyrkor med tillhörande biskopsgods. I det västgotiska riket blev utvecklingen en annan. Redan på 600-talet hade i lagstiftningen kyrkoägarnas rätt reducerats till förslagsrätt vid tillsättandet av ny präst samt vissa hedersrättigheter för honom och hans arvingar i fråga om tillsynen över kyrkogodset. Men en enskild präst kunde bygga en kyrka och njuta dess inkomster.

I enlighet med principen att all herrelös jord tillhörde konungen indrogos i det karolingiska väldet flertalet — förut självständiga — äldre kyrkor med deras egendom i länssystemet och bortförlänades av konungen mot krigstjänstskyldighet, måhända nödvändigt för skapande av de för krigen mot morerna erforderliga ryttarhärarna. Konungen torde oavsett detta hava varit den störste privatkyrkoägaren. Dessa kyrkor med för dem avsedd egendom och inkomst behandlades såsom *länsgods*. Enahanda torde förhållandet hava varit med klostren. Härav följde att innehavaren, biskopen, prästen eller munkkonventet, var förpliktad till tjänst och lydnad gent emot länsherren. Denna tjänst hade visserligen för de vanliga sockenkyrkorna normalt ej militär utan kyrklig karaktär, men där länet, såsom vid katedraler och kloster, hade större omfattning, ansågs även militär tjänst böra lämnas. Upplåtelsen till läntagaren skedde i former, som nära anslöto sig till de

¹ Se ovannämnda Ludvig den frommes kapitulare (818—819): »Et si [presbyteri] aliquid amplius habuerint, inde senioribus suis debitum servitium impendant». STUTZ, Benefizialwesen sid. 176 ff. Jfr MAITLAND, Township and borough sid. 177: »A church, it must be remembered, had been a source of revenue to its owner. It was not unlike a mill; he banned his tenants and his dependants to the one and to the other.»

² STUTZ, Benefizialwesen S. 161 ff. (Grunden torde ha tillhört kronan i följd av dess rätt till de stora öde- och allmäningsmarkerna i dessa trakter). Jfr sid. 71 nedan.

för världsliga län brukliga, trohetsed (*hominium, homagium*) från läntagaren och dennes insättande i eller »beklädande» med länet (*investitura*). Ur rättslig synpunkt var detta system nära besläktat med det romerska, varom ovan nämnts, blott att i biskopskyrkans ställe trätt kronan såsom ägare.

*Egendoms-
kyrkan över-
går till
patronats-
kyrka.*

Så småningom ansågo sig de kyrkliga myndigheterna kunna gå till angrepp mot kyrkoägarnas rättigheter. År 803 förordnade Karl den store att, om någon ville bygga en kyrka på sin egendom, han skulle begära lov av biskopen. Genom Ludvig den frommes capitulare i Aachen (åren 818—819) förbjödos biskoparna att viga ofria män till präster, sålunda ock kyrkoägarna att utnämna sådana, vilket förut ofta skett. Prästen skulle ha sin prästgård fri från tjänst till kyrkans ägare. Redan tidigare hade man försökt bringa de privat anställda prästerna i ett anständigt subordinationsförhållande till biskopen. Kyrkoägarna hade ålagts underställa de av dem utnämnda prästernas kvalifikationer biskopens prövning. Man sökte nu från kyrkligt håll reducera kyrkoägaren till en skyddsherre, *patronus*, och hans utnämningssrätt till enbart en förslagsrätt, *jus presentandi*, vid tillsättning av präst; utnämningen, *collatio*, skulle tillkomma biskopen. Kyrkoägaren borde blott hava förvaltningsuppsikt över kyrkogodset. Någon ändring av rättsläget medförde dock icke berörda strävanden före mitten av 1000-talet.¹

Under 1000-talet framfördes av kyrkliga reformkretsar den åskådningen, att en kyrkas invigning, *consecratio*, tillintetgjorde lekmäns ägande- och dispositionsrätt över den och dess egendom. Det var närmast den länsherrliga rätten till biskopsstolarnas och klostrens fundations- eller dotationsgods, som utgjorde rättsgrunden för att de tyska konungarna och kejsarna utnämnde de tyska biskoparna och abboterna och genom länsrättslig investitur tillförsäkrade sig deras trohetsförpliktelser. Den stora investiturstriden (1075—1122) ändades genom en kompromiss, konkordatet i Worms 1122, där den huvudsakliga vinsten kom kyrkan till godo. Kejsaren avstod från sin utnämningssrätt och medgav, att biskops- och abbotsvalet förrättades enligt romerska regler (av *clerus et populus* vid biskopsstolarna, av munkkonventet vid klostren).² Genom sin rätt att närvara vid valet kunde han dock påverka detta. Påven medgav, att efter valet men före vigningen de tyska biskoparna och abboterna finge investeras med sina län och avlägga trohetsed till länsherren. Den gamla investiturformen, överräckande av stav (såsom symbol för herdekallet) och en gyllene ring (såsom symbol för egendomen), ändrades emellertid till blott överräckande av spira (såsom symbol för världslig makt). Man gjorde skillnad mellan den från enskilda donationer samt offer, tionde o. dyl. härrörande egendomen, *res ecclesiasticæ*, och *beneficium*, som utgjordes av det kungliga fundations- eller dotationsgodset, l ä n e t. Investituren avsåg blott det senare.³ Stridens resultat ändrade dock ej det faktum, att biskopskyrkornas och klostrens huvudsakliga förmögenhetsmassa stod

¹ STUTZ, a. a. sid. 295 not. 54.

² Jfr sid. 17, 36 nedan.

³ HINSCHIUS II sid. 554—58. JAFFÉ, Reg. Pontif. Rom. I sid. 806. Jfr sid. 151 nedan. Ang. investiturformerna se DU CANGE, Glossarium (Investitura).

under kejsaren-konungens disposition såsom försvarsherre, *advocatus*. Funktionen utövades genom kungliga ämbetsmän (såsom läntagare) för rikskyrkorna och riksklostren eller av enskilda f. d. kyrko- och klosterägare. En sådan »fogde» hade emellertid även såsom läntagare en självständig rätt, han var herre, *dominus*, över institutets ekonomi, ej dess tjänare. Med *jus advocatiæ* följde rätt till viss del av egendomens avkastning såsom förvaltningsarvode, stundom ända till hälften. Så småningom förvärvade sig dock de kyrkliga korporationerna rätt att själva utse dessa ämbetsmän.

Till den ställning, som efter investiturstridens slut tillkom kejsaren i avseende å hierarkiens rekrytering, hade den franske konungen inskränkts redan vid mitten av 1000-talet. I England bortgavos under 800- och 900-talen biskopsstolarna av konungarna efter samråd med de världsliga och kyrkliga stormännen på *witenagemot*. Härvid ägde de båda ärkebiskoparna, i Canterbury och York, jämte sina lydbiskopar (suffraganer) ett ofta avgörande inflytande. Kloster funnos av olika slag, under konungens eller under enskild äganderätt, där ägaren utövade all förvaltningsbefogenhet, samt sådana av konungarna grundade, där de genom privilegier lämnat klostret en viss självstyrelse, men förbehållit sig tillsättning av föreståndaren eller konfirmation av hans val.¹ De normandiska konungarna övertogo sina anglosaxiska företrädares rättigheter, och både Vilhelm Erövraren och Vilhelm Rufus besatte obestridd biskopsstolarna; om något kanoniskt val var ej tal. Investitur ägde rum med stav och ring. Denna form sloades 1105 och 1107, men trohetsed till konungen krävdes fortfarande. Hela kyrkogodset var inordnat i länssystemet. Kungadömet avgörande inflytande upphörde dock efter 1205 under Johan utan land.² Konungen behöll visserligen konfirmationsrätten men påven tillade sig en omfattande kassationsrätt. I Tyskland, Frankrike, Italien och Sicilien hade från 1100-talet blivit regel att biskopsvalen konfirmerades av påven,³ och att påvlig vigning också erfordrades.

De sista spåren vid kontinentens sockenkyrkor av menigheters (romerska) valrätt till präst förekomma i Tyskland på 800-talet. I Frankrike och England torde de, om man undantager städerna, hava försvunnit långt tidigare. Egendomskyrkosystemet härskade i alla tre länderna ännu under hela 1000-talet. Sockenkyrkans *dominus* var, där hans jordinnehav var av feodal natur, i realiteten blott dess *advocatus*, hans länsherre var den verkliga *dominus*, men *advocatus* tillsatte eller presenterade prästen och hade försvars- och förvaltningsrätt över kyrkogodset. Länsherrans *dominium* blev aktuellt blott vid hemfall av länet. Vad Tyskland och Frankrike angår är detta ett känt, i litteraturen redan klarlagt förhållande.⁴ Av de engelska urkunderna får man det intrycket, att kyrkoägarnas ställning här var starkare än på kontinenten. Ännu 1008 anses det erforderligt att förbjuda handel med kyrkor,⁵ i Knut den stores lagstiftning (1027—34) talas beträffande kyrkoegendom om

¹ Gesetze der Angelsachsen II sid. 539.

² Jfr KIRN i ZSR XLVI (Kanon Abth.) sid. 177 ff.

³ HINSCHIUS II sid. 600.

⁴ STUTZ, Benefizialwesen sid. 261 ff. samt Die Eigenkirche.

⁵ Ethelreds förordning 1008; Gesetze der Angelsachsen I sid. 241.

dominus terræ (landhlaford), vilken har rätt till halva tionden, och att den som innehar en nyupprättad kyrka utan rätt till tionde må betala sin präst efter behag (*det — — presbitero suo quod velit*).¹ I ett testamente av år 1060 talas om »the church which Thurwerd possessed».² I en urkund från tiden omkring 1100 från Worcester uppräknas ett antal kyrkor, som voro *in feudo episcopi*, där alltså biskopsstolen var *dominus* till kyrkorna.³ Beteckningen *ius patronatus* användes knappast före 1300-talet och då såsom synonym för *advocatio*,⁴ däremot så sent som på 1130-talet *dominus ecclesiae*.⁵ Vid denna tid anses det ännu erforderligt att förbjuda enskilda jordägare att bygga kapell utan biskopens lov.⁶

När påven Alexander III (1159—81) vände sig mot kyrkoägarnas utnämningssätt gjorde han det ej heller ur menighetssynpunkt. »Kyrkans frihet» avsåg frihet för de kyrkliga myndigheterna att förse kyrkorna med präster och kontrollera kyrkogodsets bestånd. Det motstånd, kyrkan hade att övervinna från kyrkoägarnas sida, kom i stort sett från hela det feodala Europas ledande klass, för vilken advokatien var en högst viktig inkomstkälla, i synnerhet sedan kyrkotionden införts.⁷ Ej mindre viktiga voro de inkomster, kyrkoägaren (*patronus*) åtnjöt av den med advokatien förenade *jurisdictio*, vilken innefattade ej blott rätten till med en viss domsrätt förenat sakfall utan ock de inkomster, som följde med herrarätten till kyrkogodset, särskilt rätten att pålägga bördor av olika slag (*servitia*).⁸ Det ur kyrklig synpunkt mest förhatliga elementet var otvivelaktigt den yttre symbolen för denna herrarätt eller *dominium*, investituren, vilken i regel synes ha ägt rum genom prästens överlämnande av en gåva till *dominus* (*in recognitionem domini*) samt kyrkoägarens överräckande till prästen av en bok eller stav, tecknet på tjänsteplikten.⁹ Investituren, som i huvudsaken, valrätten, gjorts oskadlig beträffande biskopskyrkorna och klostren, synes i de länder där länsrätt utvecklats sig, hava varit i allmänt bruk för sockenkyrkornas del. Synoden i Vienne 1112 hade visserligen (c. 25) förklarat sådan investitur för heresi och hotat med förlust av *beneficium*, som förvärvats genom lekmannainvestitur,¹⁰ och på en synod i London år 1138 för England och Skottland hade meddelats ett allmänt förbud mot investitur av kyrka från lekmannahand (c. 5: *Ut nullus beneficium accipiat de manu laici*).¹¹ Dessa beslut torde emellertid ej ha vunnit allmän giltighet, men å tredje allmänna lateranska konciliet år 1179 förklarades prästs mottagande av kyrka ur lekmannahand medföra *excommunicatio minor* (avstängning från sakramenten m. m.) samt

¹ Gesetze der Angelsachsen I sid. 293, 294.

² THORPE sid. 589 (Melton church i det danska Suffolk).

³ THORPE sid. 600.

⁴ Monasticon Anglicanum V sid. 644 nr VII. I England användes formen *advocatio* för *advocatiæ*.

⁵ MANSI XXI sp. 517.

⁶ Synoden i London 1138 (c. 12); MANSI XXI sp. 507.

⁷ Se sid. 15 f nedan.

⁸ WAAS II sid. 96, 145 not. 1.

⁹ Jfr BRUNNER, Deutsche Rechtsgeschichte I sid. 191 (vasallen får häst och vapen av länsherren).

¹⁰ MANSI XXI sp. 74.

¹¹ MANSI XXI sp. 507.

vid framhårdande avsättning och uteslutning ur prästeståndet.¹ Detta beslut, som inflöt i *corpus juris canonici* (c. 4 X de jure patronatus), torde så småningom hava vunnit efterföljd.² Härefter har alltså kyrkoprästens beneficium övergått till en ämbetsstillgång. Hans lydnds- och trohetsplikt mot kyrkägaren fick även biskopen till föremål. Härmed voro emellertid ej de gamla kyrkoägarnas rättigheter till beneficiets egendom annullerade. Biskopen måste giva ämbetet till den som dominus utsett.

I England tvistades om huruvida jus advocatiæ fölle under de världsliga domstolarnas kompetens.³ Mot en dylik möjlighet protesterade Alexander III och gjorde gällande, att patronatsrätten var en rätt som kyrkan förlänat en kyrkogrundare och hans arvingar av tacksamhet för den gjorda uppoffringen, och att fördenskull rätten vore en *jus spirituali annexum*, d. v. s. ej ett privaträttsligt utan ett offentligrättsligt, kyrkorättsligt, institut. Tvister om patronatsrätt fölle därför ej under de världsliga utan under de kyrkliga domstolarna.⁴ Genom Alexander III:s och hans efterträdares åtgärder vann det kyrkliga kravet på förbud mot lekmäns disposition över kyrkas egendom erkännande i det tyska riket. Genom rikslagstiftning i slutet av 1100-talet (1188) fränkandes de världsliga *advocati* all disposition över sockenkyrkorna och deras egendom. Då advokatien betraktades såsom enskild egendom dröjde det dock länge innan den helt försvunnit. Många av dessa rättigheter löste visserligen biskoparna till sig. Om advokatien sedan kvarstod eller återupprättades, innehades den på uppdrag av kyrklig myndighet.⁵ I övrigt lämnade satsens giltighet åtskilligt övrigt att önska. I England och Frankrike, där världsliga domstolar fortforo att döma i patronats-tvister, fortfor patronatsrätten att vara lukrativ (förenad med rätt till kyrkans överflödiga inkomster), i Frankrike dock ej utöver 1200-talet.

Patronens rätt att utse till präst, vem han behagade, *concedere vel dare ecclesiam*, vokations- eller designationsrätten, förvandlades i Tyskland på 1200-talet till en förslags- eller presentationsrätt, vars tillämpning fordrade anmälan hos biskopen inom en frist av tre, senare fyra månader.⁶ Presentationsrätten blev ett rent kyrkligt institut. Först genom den biskopliga stadfästelsen, *collatio*, var prästen rättsligen utnämnd. I Frankrike och England bevarades i stort selt *jus patronatus* i den omfattning rätten hade på 1100-talet, d. v. s. såsom kallelserätt.⁷ Patronatsrätten fortfor emellertid,

¹ MANSI XXII sp. 226.

² I Norge synes regeln ha godtagits redan omkring år 1152. Se nedan sid. 86 f.

³ I England uppträdde ännu under 1000- och 1100-talen lekmän såsom kyrkoägare och företrädde kyrkorna i ekonomiska tvistigheter samt förvaldade den egendom, som var anslagen åt dem. Se exempel från Domesday Book hos POLLOCK and MAITLAND I sid. 498.

⁴ DECR. GREG. Liber II, Tit. I de judiciis cap. III (Alexander III illustri Regi Angliæ): « — Causa vero juris patronatus ita conjuncta est et connexa spiritualibus causis, quod non nisi ecclesiastico judicio valeat definiri, et apud ecclesiasticum judicem solummodo terminari. » Jfr JAFFÉ, Reg. Pontif. II sid. 367, se ock 438 (Lucius III:s brev 11 mars 1182 till biskopen av Glasgow: concedit ut lites de patronatu ante eum et iudicio eius terminari).

⁵ HINSCHIUS II sid. 632, 633; WAAS II sid. 30—43.

⁶ c. 27 Greg. IX lib. III Tit. 38.

⁷ HINSCHIUS II sid. 632.

även där den var reducerad till presentationsrätt, i regel att såsom ett accessorium följa det gods åt, på vars ägor kyrkan en gång byggts. Denna karaktär, en reminiscens av den äldre åskådningen om stiftarens äganderätt till kyrkan, har patronatet sedan behållit. Vid överlämnande av sådant gods till län medföljde, liksom fallet varit med advokatien, där ej annat stipulerades, patronatsrätten.¹

Enligt den kyrkliga lagstiftningen voro grunderna för patronatsrätt till kyrka tre: 1) anskaffande av byggnadstomt (*assignatio fundi*); 2) uppförande av kyrkobyggnaden (*constructio, ædificatio*); med uppförande likställdes *reædificatio*, återupprättande av en förfallen eller brunnen kyrka; 3) anslag av erforderliga medel för uppehållande av byggnad och gudstjänst samt för kyrkopråstens underhåll (*dotatio*). Med sådant anslag likställdes *redotatio*, återupprättande av förlorad *dos*, men däremot ej utökning av denna.² Patronatsrätten kallades *merum* (ren, oblandad), när patronus var *en*, världslig eller kyrklig, *mixtum* (blandad), när patronatet tillhörde andliga och världsliga personer eller institut gemensamt, t. ex. då en kyrklig korporation av sin kyrkliga förmögenhet och en lekman av sina medel gemensamt stiftat en kyrka eller ett beneficium, eller då en dylik stiftelse gjorts av två lekmän men den ene överlätit sin rätt på grund härav till en kyrklig korporation eller person.³ Vidare kunde patronatsrätt, som var *merum*, tillkomma flera personer gemensamt (*jus compatronatus*), då stiftarna voro flera⁴ eller då arvingar behöllo en gård, varmed följde patronat, såsom samfälld. Då patronatsrätten var odelbar, måste presentation ske *in solidum*. Vanns ej enighet, förföll presentationen, och biskopen hade fri utnämningssrätt.⁵ Exempel finnas dock från England att, där flera patroner funnos, flertalets vilja blev rådande.⁶ Patronatsrätt kunde upphöra genom 1) avstående från patronus sida, 2) det berättigade subjektets upphörande (en släkt som har personlig *jus patronatus* utslocknar), 3) objektets undergång (kyrkans nedläggande, *suppressio*), 4) preskription av utövningen (för kyrkliga patronat 30 år, för världsliga 40), 5) genom vissa straffbara handlingar av patronus (simonistisk försäljning av rätten, dödande eller stympande av präst vid patronatskyrkan, kätterier och apostasi).⁷

Till patroni skyldigheter hörde såsom nämnts försvar av patronatskyrkans egendom (*defensio, advocatio*) jämväl inför rätta samt att sörja för kyrkans underhåll och byggnad.⁸ För detta ändamål ägde patronus uppbära kyrkans inkomster och bortfästa densamma anslagen fast egendom. Denna advokati är emellertid på 1200-talet i de flesta länder — dock icke i England

¹ HINSCHIUS III sid. 78.

² Innocentius IV ansåg en av angivna prestationer tillräcklig, men den strängare meningen torde i allmänhet gälla. HINSCHIUS III sid. 18.

³ HINSCHIUS III sid. 12.

⁴ Ex. se Rep. I, odat. brev n:r 33 (1170.).

⁵ HINSCHIUS III sid. 17, 56.

⁶ MANSI XXII (under Later. Conc. 1179).

⁷ HINSCHIUS III sid. 88 ff.

⁸ HINSCHIUS III sid. 73.

— i huvudsak försvunnen och försvaret övertaget av biskopen. Jus patronatus är reducerad till *jus presentandi* enligt Alexander III:s krav.

Det anses att inom de germanska rikena den stora massan av lokalkyrkor uppförts och utrustats genom enskilda godsherrars försorg samt att följaktligen kallelse- eller patronatsrätt till de flesta kyrkor utövats av enskilda. Härvid har med utgångspunkt från äldre germansk åskådning k o n u n g e n likställts med enskild man.¹ Att m e n i g h e t e r kunnat göra gällande ägande- och kallelserätt till de kyrkor, som de uppfört och utrustat, blir med dessa utgångspunkter naturligt. Kallelserätten kunde ju dock av den månghövdade ägaren utövas blott genom val. I det germanska privatkyrkosystemet, ej i den kristna urkyrkans principer om alla församlingsmedlemmars medbestämmanderätt i församlingens angelägenheter,² torde man också hava att söka det historiska ursprunget till den valrätt, som i några germanska länder ännu tillkommer lekmannafolket. I sakens natur ligger emellertid, att en dylik valrätt kunnat uppstå och bevaras blott i länder, där jordägende bondemenigheter varit ägare till jorden och alltså kompetenta att giva mark till kyrkan och dotera densamma.³ För de kyrkliga myndigheterna var en dylik på många händer delad kallelserätt måhända mindre farlig än en sådan hos enstaka personer. Menigheter hade i allmänhet mindre motståndskraft mot de kyrkliga kraven än kungadömet och stormannaklassen.⁴ Genom förläning, köp, byte eller gåva kunde patronatskyrkor komma i kyrkliga korporationers t. ex. k l o s t e r s och d o m k a p i t e l s eller o c k i b i s k o p e n s hand. Enligt den romerska uppfattningen var biskopen förvaltare, ej ägare, av biskopsdömets gods, men den inverkan hade den germanska kyrkorätten dock haft, att biskopen i sådana fall ansåg sig vara i de gamla kyrkoägarnas ställe, sålunda tillerkände sitt ämbete äganderätt till de förvärvade kyrkorna och deras jord. Härifrån var steget icke långt till att göra samma anspråk gällande även beträffande de kyrkor, som uppförts och doterats av biskopskyrkans samfälliga egendom. Däri har ansetts ligga förklaringen till det förhållande, att biskopar i strid mot de strängt kyrkliga principerna uppträda såsom innehavare av patronatsrätt i teknisk mening. Tidigt kommo biskoparna i besittning av sockenkyrkor. Under inflytande av privatkyrkosystemet betraktades i det frankiska riket de romerska lantkyrkorna såsom biskopens egendomskyrkor, åtminstone från 800-talet. Biskopar bortgävo, bytte och sålde samt bortförlänade sockenkyrkor som annan egendom. Enahanda var fallet med klostren.⁵ Sådana, biskopar och kloster tillhöriga, kyrkor förblevo egendomskyrkor — till och med hälftindelningen

Olika slag
av kyrko-
patroner.

¹ Jfr POLLOCK and MAITLAND I sid. 524, 525.

² Denna menighetens inom romerskt rättsområde brukliga medverkan vid prästens tillsättande torde hava försvunnit senast på 800-talet. HINSCHIUS II sid. 617.

³ Jfr HINSCHIUS II sid. 637 (cit. i SCHALLING, Den kyrkl. jordens rättsl. ställn. sid. 12 not. 1).

⁴ I Sverige och de schweiziska urkantonerna kunde lantsocknarna med samhällets demokratiska struktur i stor utsträckning bevara sin valrätt under medeltiden. I övrigt synes det företrädesvis vara i städerna, menigheterna bevarat sin valrätt. Jfr MAITLAND, Township and borough sid. 177.

⁵ STUTZ, Benefizialwesen sid. 353—364, 369.

av inkomsterna återfinnes här — och de kyrkliga kraven gent emot lekmanapatronatet gjordes aldrig gällande gent emot dessa kyrkliga patroner. Det nedan omförmälda kyrkliga inkorporationsinstitutet innebär ett fastlåsande av detta förhållande.¹ Såsom exempel på omfattningen av klostrens privatkyrkor må nämnas, att S:t Germainklostret vid Paris strax efter 810 ägde 8,000 bol och därmed följande 36 kyrkor och 3 kapell.² Vad biskopsstolarnas kyrkor angår må erinras, att Karlman och Karl den store (såsom län) anslogo 21 kyrkor till upprättande av biskopsdömet Würzburg, och att Ludvig den fromme ökade detta antal med 14.³ Biskopskyrkornas karaktär av egendomskyrkor förändrades ej därigenom, att innehavaren tillika hade *jus episcopale*.⁴

*Den kano-
niska rätten.*

Den äldsta kristna kyrkan kände icke skrivna lagar, sedvanan var avgörande. Så snart den romerska staten erkände kristendomen och denna blev statsreligion, inträdde den kejsarliga lagstiftningen som bindande även i kyrkligt hänseende. Emellertid blev det så småningom vanligt, att biskopar och äldste samlades på synoder samt fattade beslut angående kyrkans lära och ordning. Någon allmängiltighet tillkom dock icke dessa beslut, icke ens för det eller de distrikt, som vid synoden varit representerade. Härav blev en följd, att den ena synoden kunde fatta beslut rakt stridande mot den andras. Stödd på traditionen och en uttolkning av Kristi ord till Petrus (Matt. XVI: 18, 19) om löse- och bindenyckeln förvärvade emellertid så småningom inom den västerländska kyrkan den romerske biskopen, påven, som betraktade sig såsom *vicarius Petri*, en stark auktoritet och en därpå stödd lagstiftningsrätt vid sidan av kejsaren och synoderna.

Såväl i orienten som i Afrika och Spanien upprättades samlingar av synodalbeslut, *canones*, sedan allmänneliga, »ekumeniska», synoder, avsedda för hela kyrkan, om ock stående i beroende av den kejsarliga makten, kommit i bruk. I Gallien och Spanien blevo provinsialsynoder, under presidium av kyrkoprovinsens överhuvud, ärkebiskopen, bärare av rättsutvecklingen. I de frankiska och västgotiska rikena övertogos dessa provinsialsynoders roll av de under härskarnas ledning hållna national- och rikssynoderna. Även i det tysk-romerska riket höllos kejsarliga rikssynoder, vilka efterföljdes och så småningom utträngdes av de allmänna kyrkomötena (koncilierna) under påvens egen ledning. En systematisk samling av dessa olika synoders och kyrkomötens beslut samt påvliga dekret verkställdes på 1140-talet av Gratianus, en munk i Bologna. Denna samling, som är känd under namnet *Decretum Gratiani*, efterföljdes av samlingar utav senare påvliga dekret, *Gregoriana* eller *Liber extra* (1234), *Liber Sextus* (1298) och *Clementinæ* (1317). Dessa samlingar utgjorde medeltidens officiella *Corpus juris canonici*. I densamma ingå element från såväl romersk som germansk rätt.

Såsom källor till den katolska kyrkorätten gälla, förutom *corpus juris*

¹ HINSCHIUS II sid. 441—455, 634.

² STUTZ, Benefizialwesen sid. 180 f.

³ STUTZ, Benefizialwesen sid. 328.

⁴ STUTZ, Benefizialwesen sid. 296 not. 2.

canonici, bibeln, den äldsta kyrkans symbola, konciliers beslut, påvliga förordningar och traktater. Även världsliga lagar och förordningar kunna betraktas såsom källor till den katolska kyrkorätten, så t. ex. den romerska rätten, de frankiska konungarnas kapitulärer m. m. Slutligen gälla ock sedvanor och prejudikat.

Ordet *beneficium* betyder välgärning, nådebevisning, sålunda — använt i fråga om egendom — något som av välvilja är överlåtet till någon. Under länsväsendets tid förstås härmed anvisning av brukningsrätt till eller avgäld för jord eller ock av annan fast inkomst, av skatte- eller tullintäkter, av inkomster förenade med visst ämbete m. m., allt såsom lön för tjänst. Den germanska beteckningen för samma förhållande är *län*, av samma rot som ett anglosaxiskt ord, *lean* (belöning), och besläktat med ett annat, *læn* (utlåna). Termens användning å kyrklig egendom kan hänföras till bruket, att kyrkoägaren förlänade prästen med kyrkan genom investitur.¹ Det stundom använda, från den romerska rätten lånade uttrycket *precarium* avser att uttrycka, att upplåtelsen var återkallelig när som helst, att den var lämnad »på behaglig tid».

Större delen av kyrkogodset, även den speciella del därav som utgjorde beneficalgodset, torde hava tillkommit genom gåvor vare sig vid kyrkans grundande eller senare. Detta har ock varit förhållandet i de germanska länderna. Synnerlig betydelse bör därför tillmätas karaktären av den germanska *gåvan*, jämförd med den romerska rättens *donatio*. Den senare hade i princip till ändamål att rikta mottagaren d. v. s. öka hans förmögenhet och innebar begreppsmässigt givarens upplåtelse av full och oinskränkt äganderätt med befogenhet för gåvotagaren att föryttra den givna saken. Den germanska gåvans rättsliga karaktär var däremot, även vid gåva av jord, beroende på vad givaren i sådant hänseende uttryckligt bestämde eller stillatigande enligt sedvana eller allmän uppfattning förutsatte. Härvid fick emellertid det konkreta ändamål, som för givaren framställde sig såsom motiv för gåvan, ett omedelbart inflytande på dennas juridiska karaktär. En gåva förutsattes i allmänhet motivera en motprestation av gåvotagaren, hans tacksamhet skulle visas i tjänst av ett eller annat slag. I privatkyrkosystemet, vari låg att givaren hade kvar dispositionen över gåvan, låg hans garanti för att sådan tjänst också presterades, och att de kyrkliga myndigheterna ej använde hans gåva till något annat ändamål. I huvudsak gäller detta även egendomskyrkan, prästens och kyrkans rätt var län. I kyrkoägarens advokati innefattades ägarens befogenheter. Men behöll denne äganderätten och förvaltningen, skulle han ock ha någon inkomst därav såsom av annan fast egendom. Avgörande blev vad kyrkoägaren vid kyrkans grundande (*fundatio*) i enlighet med då gängse sed eller uttryckligen förutsatte. Tillkommo honom i enlighet härmed särskilda ekonomiska rättigheter, förutom rätten att kalla präst, så tillkommo dessa rättig-

Kyrko- och
beneficial-
godsets rätts-
subjektivitet
enligt kano-
nisk rätt.

¹ Se ärkebiskop HINKMARS AV RHEIMS skrift (c. 860) »Om kyrkor och kapell» (Zeitschrift für Rechtsgeschichte X); STUTZ, Benefizialwesen sid. 285—95.

heter även hans rättsinnehavare.¹ Från kyrkans sida gällde anspråket framför allt gåvans *perpetuitet* (*beneficia ne diminuantur*).

I de germanska rättskällorna uppträder än kyrkoägaren (kyrkopatronen), än lokalkyrkan själv såsom kyrkogodsets ägare. Det torde vara så, att läran om »Guds och Kristi äganderätt» till kyrkogodset, vilken tagit fasta på att Gud, Kristus, den heliga jungfrun och olika helgon nämnas såsom en kyrkas *patroni* (eller ägare), lika litet som den stundom förekommande läran om de fattiga såsom dess ägare är juridiskt hållbar. Uppfattningen av vissa dedikationshelgon såsom ägare för, juridiskt sett, till den slutsatsen, att de särskilda dem helgade kyrkorna äro ägare.

I *corpus juris canonici* söker man emellertid förgäves efter ett lagbud, som uttryckligen förklarar, vem som är ägare till kyrklig egendom. Denna fråga måste därför besvaras med hänsyn till förhållandena i varje särskilt land. Uppenbart är, att i stor utsträckning, i varje fall i länder med länsrättslig samhällsorganisation, biskopen inträdde såsom ägare i stället för lekmän. Detta måste i varje fall ha legat nära till hands, där biskopen utövade investitur och mottog lydadsed av prästen. Men även länet betraktades såsom en slags egendom för den kyrka eller den tjänst, med vilken den var perpetuellt förenad. Och icke blott lekmannapatroner utan även andra jordägare, som anslagit jord till kyrkligt ändamål utan att avhända sig dominiärrättigheterna, uppträda såsom ägare. Den rätt, varje särskilt kyrkligt institut har till viss egendom, kan därför äga olika innehåll. Såsom bärare av denna rätt, vad innehåll den än har, måste emellertid uppträda ett rättssubjekt.

Från det trettonde århundradet arbetade sig i kanonisk rättsdoktrin den romerska korporationsläran fram, men icke med menigheten utan med det till kyrkan hörande prästsamfundet såsom egentligt subjekt för kyrkans egendom, kollegialteorien. Detta kunde gå för sig vid kyrkor med flera präster samt för kloster. För de vanliga sockenkyrkorna med endast en präst var denna konstruktion meningslös. Här var det antingen *kyrkan själv* eller *prästämbetet* eller ett *överordnat kyrkligt institut*, som rätten enligt kanonisk åskådning kunde tillkomma.

De faktiska förhållandena hade medfört en delning av lokalkyrkans förmögenhetsmassa mellan *ecclesia*, rättare *fabrica ecclesiae*, å ena sidan samt *beneficium* eller präbenda (*mensa*) å andra sidan. Dessa förmögenhetskomplex hade var sin särskilda representant eller förvaltare.. Komplexen själva kommo, sedan de kyrkliga kraven på dess (objektiva) *perpetuitet* d. v. s. oskiljaktighet från tjänsten accepterats, att representera särskilda rättigheter, beneficiet kunde få fordringar på kyrkan och tvärtom. Sådana förhållanden banade väg för den åskådningen, att beneficiet var ett från kyrkan skilt rättssubjekt, en självständig juridisk person. Byten företogos mellan kyrkorna och beneficierna. Gods skänktes såväl till de förra som

¹ Jfr STUTZ, Benefizialwesen sid. 193; GIERKE, Das deutsche Genossenschaftsrecht II sid. 130; BRÜNNER, Deutsche Rechtsgeschichte II sid. 243 ff.

till de senare. I och med det att de särskilda kyrkliga instituten kunde mot- taga gåvor och i övrigt uppträda såsom innehavare av rättigheter av ekono- misk natur, voro de erkända såsom juridiska personer — den s. k. insti- tutteorien.

Den kanoniska rätten gör gent emot staten för den kyrkliga egendomens vidkommande anspråk på en från *jus divinum* härstammande rätt till full- komlig skattefrihet. Blott med samtycke av biskopen och påven får kyrk- lig egendom användas såsom bidrag till nödvändiga statsutgifter. Denna skattefrihet har ingenstädes helt och hållet erkänts. Enligt romersk rätt ägde kyrkorna frihet från *munera sordida*, i frankerriket var däremot blott den egendom fri, åt vilken konungarna förlänat sådan *immunitet*. Först under början av 800-talet tillförsäkrades såsom ovan nämnts varje kyrka att hava ett bol (*mansus*) fritt. Däremot förblev all jord, som av kyrkan ny- förvärvades, underkastad alla de bördor, som förut vilat å densamma. Än mera, biskoparna och klostren pålades regelmässiga utlagor. I Tyskland godtogs visserligen under förra delen av 1200-talet kyrkans anspråk på all- männa immunitetsrättigheter, men varken härigenom eller genom de för- nyade kyrkliga lagarna kände sig furstarna förhindrade att pålägga kyrko- godset skatter.

Den kyrkliga jordens skat- tefrihet.

Förutom av jord hade de kyrkliga instituten en fast inkomst i tionden. Dennas ursprung torde närmast vara att söka i de gammaltestamentliga be- stämmelserna om utgörande av tionde till leviterna. I den första kristna tiden betraktades den, i den mån den utgjordes, snarast såsom tillhörande kärleksgåvorna. Med den kyrkliga verksamhetens alltmera skeende inpass- ning i fasta rättsliga former måste man sträva efter att göra de tillfälliga gå- vorna till bestämda, varigenom organisationen givetvis vann i stadga och oberoende. Tionden blev i det frankiska riket till en lagfäst grundränta på jorden, utgående i förhållande till dess avkastning, och en beskattning av bo- skapsförmögenheten. Under egendomskyrkosystemets tid hände det emeller- tid ofta, att kyrkoägarna, med den faktiska disposition de hade över kyrkans inkomster, lade beslag för egen del på sina kyrkors tiondeintäkter. Konun- gar och kejsare förforo på enahanda sätt och bortförlänade tionde. Även här trängde länssystemet in. Påvarna opponerade sig emellertid med kraft häremot, särskilt på 1100-talet, och genomdrevo så småningom tiondens okränkbarhet. I den romerska kyrkoprovinsen fördelades synbarligen ur- sprungligen detta slag av inkomster, åtminstone före 400-talets senare del, i tre delar, en till biskopen, en till kyrkornas underhåll och en till präster- na, men synes från 500-talet en ny regel hava stadgat sig. Tionden delades i fyra delar, en till biskopen, en till sockenprästerna, en till sockenkyrkornas byggnadsfonder (*fabricæ*), en till de fattiga. Denna regel upptogs på 700- talet i det frankiska riket (Frankrike och Tyskland), och den där i följd av privatkyrkosystemet rådande separationen mellan de olika kyrkorna med- förde, att varje sockens tionde fördelades mellan dess egen kyrka, dess egen

Tionden.

präst, dess egna fattiga och biskopen. I England stadgade sig en tredelning i den form, att sockenkyrkan fick en del, sockenprästen en del och de fattiga en del.¹ Denna senare synes hava förvaltats av biskopen. I Sverige blev den kontinentala fyrdelningsregeln dock något modifierad,² i Danmark den engelska tredelningen gällande, ehuru utformad på ett annat sätt än i England.³ Även i Spanien bestod av ålder en tredelning redan på 500-talet.⁴

Jurisdiktions-
och förvalt-
ningsmyndig-
heten.

Biskops- eller katedralkyrkornas egenartade förvaltningsorganisation medförde en komplicerad rättslig ställning för deras egendom. Redan vid 1000-talets slut hade biskoparna samlat omkring sig rådgivande presbyterkollegier. Dessas organisation ordnades så småningom efter klosterprinciper. Till skillnad från munkarna kallades de emellertid (sannolikt såsom registrerade i kyrkans matrikel, canon) *canonici* (»kaniker»). Biskop Krodegang av Metz utfärdade omkring år 760 för klerus vid biskopskyrkan där statuter, vilka sedan blevo allmänt normgivande i västerlandet. Prästerna skulle bo i samma hus som biskopen och stå under hans tillsyn, de skulle äta gemensamt och sova i samma sal, följa en gemensam dagordning och föra ett kristligt och broderligt liv. Sammanslutningen fick namnet *kapitel* (av att dagligen ett kapitel ur bibeln lästes). Liknande kapitel uppstodo även vid andra kyrkor än katedraler. Dessa s. k. *kollegiatkyrkor* stodo under en särskild styresman, *præpositus* (»prost»), eller, där kapitlet var anslutet till någon munkorden, med den benämning orden givit klostrets styresman.

Under 900- och 1000-talen upplöstes i stor utsträckning vid katedralerna (domkyrkorna) dessa kapitel, vilka såsom levande efter munkregel kallades »regulära» (*canonici regulariter viventes*) och ersattes av »sekulära» kapitel (*canonici seculariter viventes*). Domkyrkans egendoms massa, av vilken förut bestritts kostnaderna för kapitlets underhåll, uppdelades i särskilda *stipendia* för biskopen och de olika kapitelsledamöterna, biskopsbordet (*mensa episcopalis*) och kanikernas *prebendæ* eller *alimonia*. Varje tjänsts lönetillgångar betecknades också såsom innehavarens *beneficium*. Dock behölls fortfarande en gemensam godsmassa, *mensa communis*. En särskild del av kyrkoförmögenheten reserverades såsom *fabrica* för att tjäna domkyrkobyggnadens behov.

Kapitlet, inom vilket skildes mellan högre och lägre ämbeten (*officia majora et minora*), av vilka de högres, »digniteternas», innehavare så småningom kallades prelater (*prelati*) och de lägres kaniker (*canonici*), fick medbestämmanderätt vid biskopens besättande av kapitelplatserna samt se-

¹ Beda Venerabilis (673—735) intager i sin kyrkohistoria ett brev till ärkebiskop Augustinus i Canterbury från Gregorius den store (omkr. 579), vari denne erinrar om bruket att fördela de kyrkliga inkomsterna i fyra delar, varav en till biskopen och hans familia. Eftersom ärkebiskopen levde i sitt kloster, behövde han — säger påven — icke någon del för egen räkning.

² Prästen fick 1/3, sockenkyrkan 2/9, biskopen 2/9 och de fattiga 2/9.

³ Den tredje delen gick till biskopen, ej till de fattiga.

⁴ STUTZ, Benefizialwesen sid. 27 ff; RICHTER-DOVE-KAHL, Lehrbuch des kath. u. evang. Kirchenrechts (1877—86), sid. 1313 ff. Jfr SCHALLING, Den kyrkl. jordens rättsl. ställn. sid. 52 not. 1.

nare (vid fjärde allmänna lateranska konciliet 1215) ensamrätt att välja biskop. Denna valrätt, vilken ursprungligen tillkommit *clerus et populus* i former, som säkerligen lämnade ett väsentligt inflytande hos de lokala stormännen, sedermera under de stora germanska rikenas tidigare skeden praktiskt taget bortfallit till förmån för konungens utnämningsrätt men återställt under 1000- och 1100-talen (utom i England) med ett bibehållet mer eller mindre bestämt inflytande från kungamakten,¹ inskränktes emellertid av påvens kassationsrätt och provisionsmakt, rätt att under särskilda förutsättningar själv tillsätta biskop. Dylig provision kunde han ock förbehålla sig beträffande kapitels- och andra kyrkliga ämbeten. Varje *capitularis* förvaltade i regel själv sin egendom men kapitlet såsom enhet hade herraväldet över mensa communis och domkyrkans fabrica. Vid domkyrkorna samlades efter hand, genom gåvor av enskilda, stiftelser med ändamål att utgöra underlag för läsande av ständiga mässor, i regel vid särskilda för ändamålet upprättade altaren. Dessa stiftelser (vikariater) åtnjötos efter viss fördelning av kapitlets medlemmar.

Kyrkan gjorde av gammalt anspråk på egen jurisdiktion såväl vad beträffade de nya rättsinstitut, vilka utvecklats av kyrkan, t. ex. äktenskapslagstiftning, testamentsrätt, ämbetsbrott av präst och kyrklig egendom över huvud, som ock för kyrkans egna ämbetsmän. Vad *actiones in rem* angår utvecklade sig förhållandena på olika sätt inom olika länder, på många håll förelåg konkurrens mellan världslig och kyrklig domstol i samma mål. Beträffande *actiones in personam* gingo i regel mål, som rörde biskopar, till kyrklig domstol, under det sockenprästerskapet, åtminstone såvitt angår käromål, föll under världslig domstols behörighet, och alltså ej åtnjöt full *exemption*. Ämbetsbrott av *clerici* tillhörde dock alltid kyrklig domstol. De kyrkliga straffen voro i huvudsak böter samt uteslutande från nattvardsgemenskap (*excommunicatio minor*) eller ur församlingen (*excommunicatio major* eller *anatema*), för de världsliga gällde givetvis varje lands rättssystem. Genom överenskommelse med statsmakten tillhandahöll denna exekution även för kyrkliga straff. *Excommunicatio major* medförde t. ex. förlust av alla borgerliga rättigheter, inkl. rätts-handlingsförmåga. Ämbetsbrott av präst bestraffades med bot, suspension, avsättning, degradation, uteslutande ur ståndet m. m.

Karakteristiskt för egendomskyrkosystemet var, såsom nämnts, att lekmän såsom *defensores* eller *advocati* hade att inför rätta tala och svara för kyrklig egendom samt utöva andra förvaltningsbefogenheter. Befogenheten härav erkändes aldrig av den kanoniska rätten. Enligt denna tillhör nämligen ej blott den ordinarie kyrkliga domsmakten utan även försvars- och förvaltningsmyndigheten i första instans biskopen. De ingå i hans *jurisdictio*.² De biskopliga besluten kunna emellertid överklagas hos ärkebiskopen och, från 1000-talet, i sista instans hos påven. Biskopens juris-

¹ Jfr sid. 7 ovan.

² Under denna inbegripes rätten att uppbära ekonomiska förmåner av kyrkogodset.

diktation utövades i regel i kapitlet, stundom med stiftssynoden, ärkebiskopens med provinsialsynoden och påvens i den påvliga kurian (kardinalkollegiet). En del av biskopens straffrättsliga jurisdiktion i mindre mål utövades ex officio av en prelat (ärkediakonen). Påven delegerade ofta sin domsmakt till särskilda legater. Biskopen kunde delegera sin förvaltningsmyndighet till av honom utsedda funktionärer (prostar, kyrkvårdar). Där menigheten vid en sockenkyrka i någon form är representerad i förvaltningen, äro dess representanter närmast medhjälpare, som utsetts och kunna entledigas av den kyrkliga överheten, och till och med kyrkopatronens från kyrkans grundläggning härrörande funktioner hava enligt kanonisk rätt in-
tet positivt innehåll.

Den kanoniska rätten uppställer, såvitt det kyrkliga *beneficiet* angår, krav på dess *objektiva perpetuitet* d. v. s. oskiljaktighet från tjänsten. Med *beneficiets subjektiva perpetuitet* avses prästens oavsättlighet (utan vederbörande kyrkliga myndighets dom).¹

De biskopliga administrations- och förvaltningsbefogenheterna, *jura jurisdictionis*, vilka, så länge enskilda kyrkoägare finnas, givetvis ej kunna mot dessas vilja realiseras, i den mån de ingripa i deras rättigheter, äro delade i två grupper. Den första utgöres av förändringar i själva det kyrkliga institutet eller stiftelsen, alltså av själva förmögenhetssubjektet. Den andra gruppen omfattar förändringar av de särskilda förmögenhetsobjekt, som tillhöra de olika kyrkliga rättssubjekten. Då bevarandet av det bestående rättstillståndet, intill dess detsamma visar sig skadligt eller onyttigt för kyrkan själv, tillhör de kanoniska rättsgrundsatserna, fordras i allmänhet för en förändring, att denna är påkallad av *necessitas* (nödtvång) eller medför *evidens utilitas* (uppenbar nytta).

I. Förändringar av förmögenhetssubjekten:

a. *Translatio beneficii* innebär ett ämbetes överflyttning med hela sin förmögenhet från en kyrka till en annan,

b. *divisio beneficii*, att två eller flera ämbeten upprättas av ett redan bestående. Till uppförande och dotering av en ny kyrka samt upprättande av det nya *beneficiet* vid densamma kunna, så framt ej medel anskaffas på annat sätt, den tidigare kyrkans och det tidigare *beneficiets* förmögenhet användas. Vid själva stiftelseakten erhålla de nya stiftelserna karaktären av självständiga rättssubjekt. En avart, som står på gränsen till andra gruppen, är *dismembratio beneficii*, d. v. s. enskilda förmögenhetsföremåls överflyttning från ett ämbete till ett annat. Emellertid torde denna åtgärd kunna räknas till första gruppen i de fall, där avkomsten flyttas från ett ämbete till en för den kyrkliga organisationen gemensam inrättning. Till *divisio beneficii* torde ock kunna hänföras *beneficiets* belastning med *pension*.

c. *Unio beneficiorum*: sammanslagning av *beneficier*. Härtill erfordras samtycke av kapitlet och, vid lekmannapatronat, i regel av patronus. Då

¹ Jfr TARANGER, Kirkegodsets Retsforhold sid. 8 f.

fråga är om sockenkyrkor, måste socknemännen eller representanter för dem erhålla tillfälle att yttra sig såsom intressenter.¹ Åtgärdens nödtvång eller uppenbara nytta kan visa sig däri, att ett beneficium är otillräckligt för ämbetsmannens underhåll eller två kyrkor ligga i varandras omedelbara närhet och äro var för sig tillräckliga för båda menigheterna, i biläggande av långvariga stridigheter mellan två kyrkor, när deras sammanläggning är den enda möjligheten att få slut på striden.

Om man bortser från den s. k. *unio æqualis*, varigenom två beneficier (i regel blott biskopsstolar) förenas i en hand, kan *unio beneficiorum* antingen ske sålunda, att ett beneficium såsom annex, *filia* eller *ecclesia filialis*, med bibehållen existens såsom förmögenhetsenhet lägges till ett annat, moderkyrkans, (*ecclesia mater* eller *matrix*), genom *annexio* (*unio subiectiva vel absoluta*),² eller att bägge de sammanslagna beneficiernas rättssubjektivitet upphör och genom deras sammansmältning uppkommer ett helt nytt rättssubjekt (*unio extinctiva vel plenaria*). En union av det senare slaget äger rum, när två pastorat sammanslås icke blott till ett pastorat utan ock till en socken. Lekmannapatronatets presentationsbefogenheter påverkas genom en dylik *unio* antingen därhän, att dessa utövas alternativt eller helt försvinna, undantagsvis utsträckas de av särskilda skäl till det nybildade beneficiet. Övriga patronatsbefogenheter (till kyrkogodset) beröras ej i och för sig av unionen. De vanliga verba formalia i ett unionsbeslut, *unimus, annectimus, incorporamus*, användas även vid nedan omförmälda slag av *unio*, inkorporationen.³

En avart av union är *suppressio* eller nedläggande av ett ämbete eller en kyrka. Detta medför, att det nedlagda institutets förmögenhet blir herrelös och kan av biskopen användas till dotering av andra institut, vanligen tillägges densamma det ämbete, som övertagit det nedlagdas funktioner. Lekmannapatronat försvinner givetvis genom *suppressio*.

Incorporatio, ett tredje slag av union, innebär, att en kyrka med dess gods överlåtes till ett kloster eller annat kyrkligt institut, t. ex. ett kapitel-ämbete eller biskopsstolen, på ett sådant sätt, att kyrkans och dess prästbords inkomster tillfalla det inkorporerande institutet. Intill 1200-talet uppnåddes inkorporationseffekten i regel genom en enkel överlåtelse av kyrkan och dess egendom. Först på 1200-talet kom den kyrkorättsliga inkorporationsakten i bruk. Där lekmannapatronat föreligger, upphör detta. I regel har patronus före åtgärden avstått eller överlåtit sitt patronat till det inkorporerande institutet. Inkorporation och patronat bygga på samma grund, nämligen en privaträttslig uppfattning av sockenkyrkan såsom föremål för äganderätt. Den inkorporerade kyrkan är obestritt egendomskyrka; dess

¹ HINSCHIUS II sid. 153 (kapitlet), 406 (socknen, patronus). Ang. verkan av bristande samtycke se a. a. sid. 158. Närmare angående union se HINSCHIUS II sid. 417 ff.

² Vanligen får beneficiarien rätt till biträde för uppehållande av tjänsten vid filialkyrkan genom en ställföreträdare, *vicarius, curatus, capellanus*.

³ Jfr sid. 126 ff nedan.

egendom är det inkorporerande subjektets. Beteckningen *jus patronatus* användes vanligen för att karakterisera dettas rätt. Församlingsvärdens i en dylik inkorporerad socken kan besörjas 1) genom en präst, som biskopen på förslag av det berättigade institutet förordnar (*incorporatio quoad temporalia* eller *minus plena*), den lindrigaste formen, där kyrkan alltså fortfar att stå under biskopens jurisdiktion (vanlig vid inkorporation med kapitel eller kapitelämbete), 2) genom att klostret självt besörjer själavården, vilket innebär att det inkorporerande institutet direkt förordnar präst att sköta själavården (*incorporatio quoad temporalia et spiritualia*). Även här bevaras dock biskopens uppsiktsbefogenheter. Den starkaste formen, 3) där biskopens jurisdiktion helt har upphört och klostret självt äger bestämma huruvida och på vad sätt gudstjänsten skall uppehållas, den fullständiga exemptionen från biskopens jurisdiktion (*incorporatio pleno jure, v. plenissima, v. plenissimo jure*), är rätt sällsynt. De två senare formerna äro att betrakta såsom ett slag av *unio extinctiva*. Inkorporation kan upphävas av biskopen åtminstone i fallen 1 och 2.¹

d) *Mutatio vi erectionis, transformatio* eller *alteratio beneficii* innebär en förvandling av ett beneficium till ett annat under användande för detta av det gamla beneficiets egendom. Förvandlingsakten sönderfaller i två element, *suppressio* av det bestående och *erectio* av det nya beneficiet.²

II. Förändringar beträffande enbart förmögenhetsobjekten.

Till denna grupp av förvaltningsdispositionerna hör *alienatio* i vidsträckt mening, d. v. s. avhändelse eller gravation av kyrko- och beneficialgodset. Härom säger en känd kyrkorättshandbok:³ »Med avhändelse förstås icke blott gåva, byte och försäljning utan ock (ärftlig) förläning, emphyteusis, ärftligt arrende, påläggande av servituter, inrymmande av specialhypotek, alltså överhuvud varje handling, varigenom kyrkogodset belastas eller förminskas till sitt omfång. Avhändelse i ovannämnda hänseenden kan äga rum, när antingen kyrkan har utsikt att därigenom vinna en uppenbar fördel, eller den tryckes av skuld eller den måste utöva kristliga barmhärtighetsgärningar såsom understöd under allmän nöd av fattiga, friköpande av fångar; i sistnämnda fall kunna till och med *res sacræ* tillgripas. Ett speciellt slag av *alienatio* är *permutatio*, byte, där alltså avhändelsen sker mot vederlag, som inträder i det avhända objektets rättsliga ställning. Vid avhändelse av en patronatskyrkas gods är patroni medverkan nödvändig, och för avhändelse av gods, som tillhör katedralkyrkan och biskopsstolen, ävensom, då fråga är om förändring av beneficier, erfordras kapitlets samtycke.»

Om kyrkan vid en i giltiga former företagen avhändelse lidit förfång, har den rätt till full ersättning; om de lagbestämda villkoren ej iakttagits, kan det avhända föremålet frånvinnas den nye besittaren.

¹ HINSCHIUS II sid. 431—455, 634 f. Form 2 motsvarar övergång av *jus advocatiæ*.

² HINSCHIUS II sid. 396, 455. Jfr sid. 206 nedan.

³ RICHTER-DOVE-KAHL, Lehrb. des kath. u. evang. Kirchenrechts (1877—86) sid. 1371 f.

Biskopen hade rätt till vissa onera samt avgifter eller skatter av kyrkliga anstalter och beneficier, olika i olika länder. Bland dessa inkomster märkas:

1. *Cathedraticum*, ständigt avgift *in signum subiectionis* eller i avlösning för
  2. *procuraciones (servitium, hospitalitas, comestio)*, rätt till gästning (förplägnad) vid tjänsteresor.
  3. *Subsidium*, en extraordinär hjälp, som kunde påläggas med kapitlets samtycke.
  4. *Annalia, (fructus primi anni)*, ett års intäkt av lediga beneficier.¹
- En dylik beskattningsrätt från påvens sida var ock erkänd. Den avsåg
1. *Peterspenningen*. 2. *Annalia* (*fructus primi anni*). 3. *Annata Bonifaciana* (ett års inkomst av lediga beneficier, vilkas besättande tillkom påven).²

Kloster funnos redan på 300-talet. Den första västerländska munkregeln, Benedikts av Nursia (c. 529), gav upphov till benediktinerorden. På en reform av denna regel bygger Clunyrörelsen (c. 910) och den därefter uppkallade Cluniacenserkongregationen. Senare ordnar äro cistercienserorden (c. 1100) från benediktinerklostret Citeaux, mest känd genom dess store ledare Bernhard av Clairvaux, kartusianorden (1084) utgången från Clunyrörelsen, samt premonstratensorden (1120). Kloster av dessa ordnar voro belägna på landsbygden och ägnade åt andaktsövningar, studier och jordbruksarbete. Från 1200-talet härröra de s. k. tiggardordarna, franciskanerna, dominikanerna, karmeliterna och augustinerna. Från dessas kloster, som lågo i städerna, utövades en omfattande prediko- och själavårds- samt social verksamhet i övrigt. Den svenska birgittinerorden (1378) utgår närmast från augustinerorden men står cistercienserna närmare i sin allmänna organisation. Klostren styrdes av andliga föreståndare eller (vid nunnekloster) föreståndarinnor, tillsatta av stiftets biskop eller valda av klostrets kapitel (konvent). Titlarna äro växlande, abbot (abbadissa), prior (priorinna, priorissa), prepositus (preposita), superior, guardian m. fl. Längre fram utvecklade sig inom tiggardordarna en centraliserad författning med en ordensgeneral (vanligen i Rom) och med en ordensprovincial i varje ordensprovins. Klostren voro undantagna från sockenindelningen, varvid klosterkyrkan utgjorde sockenkyrka för klosterfolket samt de av klostrets underhavande som innefattades i dess *familia*, stundom även från biskopens uppsikt (eximerade kloster). Korherrar var en beteckning för präster, som bildade kapitel vid dom- och kollegiatkyrkor och levde efter klosterregel (*canonici regulares*). Till denna grupp hörde augustiner- och premonstratenserkorherrarna.³

Ärkebiskopen av Mainz grundade i början av Karl den stores regeringstid ett kloster i Fulda i Hessen och överlät detta år 775 till konungen. Klostret

Kloster och hospital.

¹ TARANGER, Kirkegodsets Retsforhold sid. 50 ff.

² Senare även fullmaktsgebyr (servitvspengar); TARANGER, Kirkegodsets Retsforhold sid. 56.

³ Augustinerkorherrarna hade intet sammanhang med den senare tillkomna tiggardorden av samma namn.

hade över 1,800 större och mindre gårdar samt 8 kapell, de senare anslagna av konungen.¹ Det förekom emellertid mera sällan, att klosterherren för egen del disponerade överskottet av den för klostret avsedda egendomens avkastning. Men han tillsatte föreståndaren och utövade själv eller genom substitut advokatien, representations- och förvaltningsbefogenheterna (Klostervogtei). Såsom kloster betraktades även det regulära domkapitlet (domkloster, monasterium cathedrale). Den andlige föreståndaren var här givetvis biskopen eller en honom underordnad klerk (*prepositus*). Advokatien innehades stundom — såsom i England — av denne på grund av särskilt medgivande från klosterherren (konungen). Investiturstridens utgång i Tyskland torde väl i stort sett hava skapat fria val för de tyska klostren. I England och Frankrike synas konungarna hava fortfarit att utöva konfirmationsrätt vid de kungliga klostren. De ekonomiska rättigheterna till klosteregendomen hava däremot i stor utsträckning uppgivits.

Hospital, sjukhus särskilt för den under medeltiden grasserande spetälskan, förekommo tidigt under 300- och 400-talen i Italien, på 500-talet i Frankrike och Spanien, på 600-talet i Tyskland. De upprättades av biskopar, kloster, av i samband med korstågen uppkomna särskilda ordnar, organiserade för detta ändamål, hospitaliterordnarna (S:t Johannesklostren), ävensom av lekmän eller brödraskap (helgeandssällskap), vanligen organiserade enligt någon klosterregel. Helgeandshusen, oftast belägna i städerna, blevo de egentliga sjukhusen; spetälskesjukhusen (leprosarierna) lågo på avstånd från städerna. Samtliga hade de andlig ledning men kunde stå under världslig advokat.² Under den senare medeltiden uppträdde i städerna även kommunala d. v. s. världsliga sjukhus.

Klostrens egendomar stodo enligt kanonisk rätt under deras egen förvaltning och representerades vanligen av föreståndaren (abbot, prior etc.) eller denne och konventet tillsammans. Där icke klostren voro genom särskilda privilegier fritagna från den biskopliga uppsikten, vilket emellertid var en ej sällsynt företeelse, hade dock biskopen kontrollrätt över sagda förvaltning.³ Dylig rätt tillkom honom även över hospitalen, i den mån dessa ej tillhörde kloster som åtnjoto exemption från den biskopliga uppsikten.

*Religiösa
gillen.*

Den drift till fria associationer, som utmärker de germanska folken, tog sig under medeltiden uttryck i uppkomsten av brödraskap av olika slag, gillen och skrän, främst i städerna, där de ägde ett nära sammanhang med yrkesfördelningen. Stadsborgarna, som från början inflyttat från olika håll och därför saknade det skydd, som ätten eller släkten givit, hade behov av bistånd av närstående. Gillena och skråna ersatte därför i viss mån släkt-

¹ STUTZ, Benefizialwesen sid. 180 f.

² Se BUCHBERGERS Lexikon für Theologie u. Kirche (1933).

³ Klosterrepresentationen utövade, där den åtnjöt exemption, utan biskopens medverkan även avhändelsebefogenheter. Jfr POLLOCK and MAITLAND I sid. 437, 504, 505. Härvidlag synes konventet hava intagit enahanda ställning i förhållande till sin chef som kapitlet till biskopen, d. v. s. konventets samtycke var erforderligt.

förbanden på landet. Sällskapliga sammankomster utgjorde ett väsentligt moment i uppehållandet av sammanhållningen. Dessa associationer voro tidigast av borgerlig karaktär men snart uppkommo, vid sidan av de på anstaltstanken byggande kyrkorna, även brödraskap med religiösa uppgifter, välgörenhet och andaktsövningar, samtidigt som uppgiften att giva medlemmarna hjälp och skydd bibehölls. Denna uppgift utvidgades att avse även förhållandena efter döden, gillesbröderna hade att svara för att själamässor lästes för avlidna bröders »själarykt». Ofta stiftade gillena egna altaren.

Särskilda prästgillen (sodalitia), stundom upptagande även lekmannabröder, tillkommo, vanligen kallade *kalendegillen* av seden att hålla sammankomst den första dagen i varje månad (kalendæ). I stiftstäderna förekommo ofta, allt efter medlemmarnas högre eller lägre ställning, ett stort och ett litet kalendegille. Kalendegillenas uppgifter voro naturligen i första hand religiösa. Det blev emellertid ofta så, att man ej strängt begränsade sig till bestämt formulerade föreningsändamål. Sålunda blandades i statuterna ofta rent sällskapliga bestämmelser och organisatoriska regler, om medlemskap, om föreståndarskap och andra förtroendeuppdrag, med själavårdsintressen, och gillet har ej sällan en viss jurisdiktion över sina medlemmar i deras inbördes förhållanden. Stundom kommo uppgifterna, såsom i Hamburg på 1300-talet, att inskränka sig till förvaltning av de rika intäkter, som stodo gillet till buds.

Nästan alltid ingingo bland gillenas uppgifter att försvara sina rättigheter utåt. Den kanoniska rätten erkände också gillena såsom juridiska personer (korporationer) och såsom sådana behandlades de av det borgerliga samhället, de köpte och sålde egendom, kärade och svarade vid domstol o. s. v.¹

---

¹ GIERKE, Das deutsche Genossenschaftsrecht I sid. 221 ff.

Kapitel II.

Det danska rikets kristnande.

Konung Harald Gormsson med binamnet Blåtand, vilken dog omkring år 986, lät å den ännu bevarade stenen vid Jellinge rista, att han vann allt Danmark och Norge och gjorde danerna kristna. Detta får visserligen ej fattas så, att Harald införde kristendomen i Danmark. Hans fader Gorm, »den gamle», var synbarligen hedning, men en äldre konung Harald (Klak), som haft sitt välde förlagt till södra Jylland, hade, driven från sitt rike, år 814 avlagt länsed till Ludvig den fromme och 826 blivit döpt i Mainz. Ett av ärkebiskop Ebo i Reims gjort försök att genom två benediktinermunkar Ansgar och Autbert kristna Jylland föll visserligen samman, sannolikt redan år 827, då Harald åter fördrevs, men efter Ansgars återkomst år 831 från sin mera lyckade resa till Sverige upprättades år 832 för honom ett ärkebiskopsdöme med Hamburg nära det danska rikets gräns såsom ärkebiskopssäte samt de nordiska och vendiska landen såsom missionsområde. Ansgar skulle förestå missionsarbetet i Danmark, under det en särskild missionsbiskop, Gautbert, en frände till Ebo, utsågs att leda arbetet för Sverige. Så plundrades och brändes Hamburg år 845 av danska vikingar, och ett svårt avbräck vållades kristningsarbetet. Småningom och sedan Ansgar år 848 fått förena Hamburgs och Bremens stift blev han ställning starkare och arbetet kunde bedrivas kraftigare. Det uppgives att konung Hårek (före 854) på Ansgars begäran givit mark till en kyrka i Hedeby nära det nuvarande Slesvig, samt att en senare konung Hårek, »den unge», (efter 854) lagt grund till en ny kyrka vid Ribe.¹ År 858 sammanslogos stiftet Hamburg och Bremen, och Ansgar fick sitt residens i Bremen, där han dog år 865. Ansgar efterträddes av Rimbart, som avled år 888, och denne år 916 av Unni, vars ärkeepiskopat sammanföll med en stark tysk politisk expansion, som ledde till en övergående överhöghet över Jylland för kejsaren. Unni dog år 936 i Birka på en missionsresa till Sverige. Färden hade gått över Slesvig, där kristendomen synbarligen hållit sig. Under ärkebiskop Adaldags tid (937—988) tillkommo Slesvigs och Ribe samt Århus biskopssäten, av vilka emellertid det senare synes hava försvunnit före 900-talets slut. Påven Agapetus II stadfäste (948) de tre biskoparnas egenskap av lydbiskopar under Hamburg.² Ärkebiskopen invigde Odinkar d. ä. till missionsbiskop för Sverige. Denne synes hava pre-

¹ RIMBERT, Ansgars levnad (Rudbergs övers.) sid. 108 f.

² TONI SCHMID sid. 47. Jfr Adam av Bremen B. II c. XX 5, scholion 20; B. II c. 35. 49.

dikat även på Fyen och Själland samt i Skåne.¹ En yngre Odinkar blev biskop i Ribe omkring år 1000 och förenade härunder hela Jylland.

De danska konungar, som tagit kristendom under 800-talet, synas hava haft sitt välde inskränkt till Jylland eller delar därav. Deras politiska och militära svaghet gent emot kejsarmakten gjorde det möjligt för denna och de tyska konungarna att åtminstone tidvis hävda ett överherradöme över halvön, möjligen även över Fyen.² Till en sådan jylländsk konungaätt hörde Gorm den gamle. Hans son Harald blev den, som förenade hela Danmark till ett rike. Sedan han på 960-talet låtit döpa sig,³ uppträdde han såsom ivrig kristen. Sannolikt hava redan vid denna tid engelska missionärer uppträtt i Danmark trots att landet hörde till Hamburg-Bremens missionsområde. Någon fullständig kristning av de olika danska landen torde dock ej hava genomförts under Harald. Den saxiske historieskrivaren WIDUKIND säger i sin omkring 972 skrivna krönika om danskarna, att de sedan länge voro kristna, men att de icke dess mindre dyrkade de gamla gudarna (*Dani antiquitus erant Christiani sed nihilominus idolis ritu gentili servicentes*). Härmed torde väl åsyftas, att en brytningstid rådde, då den nya tron fritt predikades och hördes men gudaoffren ännu icke uppgivits, en tid av relativ tolerans de olika lärororna inbördes, »dubbeltiden». Kunde någon del av riket kallas helt kristen var det Jylland. Haralds viktigaste politiska insats var att han, synbarligen på 980-talet, frigjorde Danmark från de tyska överhöghetsanspråken.⁴ Han säges ha grundat biskopsstolen i Odense, vilket sannolikt skedde under den tyska höghets tiden. Uppgiften att Harald byggde biskopskyrkan i Odense och en kyrka i Roskilde torde vara riktig. Dessa kyrkor voro säkerligen byggda av trä. Möjligen funnos vid denna tid enstaka kyrkor även i Skåne.⁵

En revolt inom landet kostade Harald riket och livet och förde hans son Sven (»Tveskägg») till väldet. Denne uppgives hava utökat kyrkan i Roskilde och begåvat den med gods. Under hans tid torde en engelsk missionsbiskop, Godebald, hava varit verksam i Skåne.⁶ Sven Tveskägg efterträddes av sina söner Harald (1014—1018) och Knut, »den store», vilken senares regering i Danmark inföll åren 1019—1035. Om Haralds verksamhet för kristningen är föga känt, men så mycket större betydelse äga Sven och Knut, i varje fall för rikets östra delar. Svens väldiga företag att lägga under sig England, som upptog åren 1003—1014 och ledde till en fullständig framgång, skapade underlag för en nära förbindelse mellan Englands kyrka och Danmark,⁷ och

¹ Adam av Bremen B. II c. 26, 36.

² Adam av Bremen, B. I c. 57, skildrar den tyske konungen Henrik I:s infall omkr. 934, då Gorm den gamle synes hava underkastat sig.

³ Scholion 20 t. Adam av Bremen; jfr Bok II c. 3.

⁴ BOLIN, Danmark och Tyskland under Harald Gormson.

⁵ Adam av Bremen, B II c. 36.

⁶ Adam av Bremen, B II c. 41.

⁷ Jfr C. WEIBULL, Sverige och dess nordiska grannmakter sid. 83 f; BOLIN, Skånelands historia II sid. 130; FABRICIUS, Danmarks kirkehist. I sid. 102 ff.

denna förbindelse kom att användas såsom en motvikt mot det tyska inflytandet, vars religiösa motiv voro förenade med politiska. Knut synes ha lagt landet mellan Danevirke i norr och Ejder i söder, som förut varit tyskt, under Danmark.¹ Utan att direkt bryta med Hamburg-Bremen söka de danska konungarna få engelskt utbildade kyrkomän till Danmark. Redan Sven hade infört engelska präster i Danmark, och Knut, som var obestridd konung över både England och Danmark i nära tjugu år, fullföljde denna politik, sannolikt ett led i syftet att skapa ett stort nordiskt rike, som kunde stå helt oberoende mot kejsaren. De sista fem åren av sitt liv hade han herradömet över England, Danmark, Norge och de vendiska landen på södra Östersjö-kusten, möjligen även Skottland. ADAM AV BREMEN, vilken ännu uppfattar Knut den stores nordsjömonarki såsom »en potentiellt bestående enhet»,² nämner en av Sven och tre av Knut insatta engelska biskopar, Godebald i Skåne, resp. Gerbrand på Själland, Reginbert på Fyen och Bernhard i Skåne.³ De tre senare invigdes år 1022 av ärkebiskop Elnoth i Canterbury.⁴ Av Adams framställning i övrigt synes framgå, att det var under Knuts tid, som den engelska missionen var starkast och olägligast för Hamburg-Bremen. Från år 1020 utvecklade Knut en storartad verksamhet för den engelska kyrkan, vilket gav honom ett särskilt hedrat och kärt namn inom denna.⁵ Det skulle ha visat bristande konsekvens, om ej motsvarande intresse kommit Danmark till del. Åtminstone ett starkt intresse för Danmarks kyrkliga förhållanden kan utläsas ur hans berömda brev av år 1027 efter besöket i Rom.⁶ En anonym engelsk lagkunnig antecknar under Henrik I:s tid (1100—1135), att innan Romresan anträdde, konungen höll ett stort möte vid jultid (1026) i Winchester med hela Englands och Danmarks stormän.⁷ Det uppges, att Knut givit ärkebiskop Elnoth i Canterbury förhoppningar om metropolitänvärdighet såväl över Danmark som England.⁸ Att Knuts systerson och efterträdare Sven Estridsson med sitt engelska fäderne och sina anspråk på Englands krona icke har varit ägnad att bryta dessa förbindelser säger sig självt.⁹ Den nära förbindelsen med den engelska kyrkan uppehölls ännu i slutet av 1000-talet, då Erik Ejegod med Vilhelm II:s medgivande kallade tolv benediktinermunkar från Evesham vid Avon i Worcestershire för att grunda ett kloster i Odense.¹⁰ Om vi under sådana förhållanden möta åtskilliga engelska element i det kyrkliga rätts- och förvaltningssystem, som höll på att byggas upp i Danmark, är detta ingenting annat

¹ BOLIN, Danmark och Tyskland under Harald Gormson.

² BOLIN, Kring mästern Adams text (sid. 221).

³ B. II. c. 41, 55.

⁴ STUBBS, Registrum Sacrum Anglicanum.

⁵ Se LARSON, Canute the Great sid. 168—179, 231—284, 312—314.

⁶ Övers. i HUITFELDT, Danm. Krön. sid. 72 f. Jfr nedan sid. 27 not. 8.

⁷ »Congregatis apud Wintoniam totius Angliæ, Datæ primatibus in natali Domini» (Legum Regis Canuti s. VIII). Se närmare HOLBERG, Dansk og fremmed ret sid. 105 f.

⁸ LARSON, anf. arb. sid. 190.

⁹ Angående Sven Estridssons fader Ulf jarl se ARUP, Kong Svend 2:s biografi (Scandia).

¹⁰ LARSON, anf. arb. sid. 191.

än naturligt.¹ De äldsta kyrkliga utskylderna utvisa slående överensstämmelser med de engelska.² Den genom utgrävning kända träkyrkan S. Maria minor (capella s. Marie in foro) i Lund från 1020-talet stämmer i avseende å viktiga byggnadsdetaljer med den omkring år 1013 resta engelska stavkyrkan i Greenstead i Essex.³ Att det mot ärkestolen i Bremen riktade emancipationsarbetet både pågått länge och under utvecklande av stor energi, därpå tyda många omständigheter. Den hamburg-bremenska kyrkans stora helgon, Ansgar, som tagit en aktiv del i det första kristningsarbetet i Danmark, saknas fullständigt i medeltida danska helgonkalendrier, och ingen dansk kyrka har varit vigd åt honom, under det S. Clemens och S. Botulf, två engelska helgon, båda hade kyrkor åt sig vigda i Lund, den senare även i Viborg och Roskilde samt på Bornholm (Bolsker).⁴ ELLEN JÖRGENSEN (Fremmed inflydelse under den danske kirkes tidigste udvikling) har visat att ännu under hela 1100-talet det engelska och därmed besläktade franska kyrkliga inflytandet är ojämförligt starkare än det tyska.

Ärkebiskopen i Hamburg-Bremen hävdade emellertid energiskt sina rättigheter. År 1022 lät ärkebiskop Unwan (1013—1029) infånga den i Canterbury för Själland nyinvigde biskopen Gerbrand, vilken tvangs att till Hamburg-Bremen avlägga lydadslöfte.⁵ Kung Knut synes hava fogat sig häri. En ytterligare avspänning torde hava ägt rum, då år 1030 den av ärkebiskop Libentius i Bremen vigde Åge (Avoco) blev biskop över Själland och Skåne. Sannolikt hade denne sitt säte på Själland. Någon fast biskopsstol i Skåne fanns icke; Adam säger, att Avoco insattes till Gerbrands efterföljare på Själland,⁶ och Saxo talar om honom såsom biskop i Roskilde och död i början av Sven Estridssons regering (rätteligen 1060).⁷ Striden avblåstes under denne Knuts systerson och efterträdare, vilken efter Knuts son Hardeknut (1035—1042) samt den norske konungen Magnus den gode (1042—1047) så småningom blev erkänd såsom dansk konung.⁸ Sven Estridsson uppgav ej emancipationstanken men inriktade sig, då en frigörelse från den tyska ärkestolen icke stod att uppnå, på att i samförstånd med denna ordna den danska kyrkans inre förhållanden på ett enhetligt sätt.⁹

Sven Estridsson byggde en ny kyrka av sten i Roskilde i stället för den gamla träkyrkan. Han fullbordade den yttre kyrkoorganisationen omkring

¹ Se nedan sid. 92 ff.

² Kirkehist. saml. 5 R IV sid. 1—18.

³ E. EKHOFF, Svenska stavkyrkor (1914—16) sid. 69, 175.

⁴ Rimbart, Ansgars levnad, Ahnlunds inledn. sid. 38; ARUP, Danmarks hist. I sid. 169.

⁵ Adam av Bremen B. II c. 55; TONI SCHMID sid. 54.

⁶ Adam av Bremen B. II. c. 64 och IV c. 8.

⁷ OLRIK-RÆDERS uppl. B. XI: II: 1, J. OLRIKS (övers. I—II sid. 558).

⁸ Den av E. ARUP (Scandia IV) hävdade meningen, att Knut den store och Sven Estridsson haft relativt ringa betydelse för det kyrkliga organisationsarbetet har mötts av kritik från P. J. JÖRGENSEN (D. Hist. Tidsskr. 9 R IV sid. 314 f) och V. LA COUR (D. Hist. tidsskr. 10 R II sid. 484 ff). Det synes som om kritiken i huvudsak har rätt.

⁹ Jfr Adam av Bremen B. II c. 75. I B. III c. 33 uppgiver Adam, att konung Sven önskat, att ett ärkebiskopsdöme upprättades i hans rike.

år 1060. Riket delades i 9 stift, Jylland fick fem, förutom Slesvig och Ribe Viborg, Vestervig (senare Börglum) och Århus, Odensestiftet omfattade Fyen, Langeland, Lolland och Falster (samt Femern), Roskildestiftet Själland med Möen; Skånelanden fingo två, Lund, sannolikt västra delen av Skåne med Halland, och Dalby, östra Skåne med Blekinge och Bornholm. De två sistnämnda landen uppgivas hava blivit kristnade genom Eginö, den förste och ende biskopen i Dalby. Eginö, som vigts av ärkebiskop Adalbert i Hamburg-Bremen, var möjligen av italiensk börd, under det Henrik, som insattes i Lund, förut varit biskop på Orkneyöarna och stått konung Knut nära.¹ Lund var en relativt ny stad, sannolikt grundad av Knut den store, men blev inom kort Skånelandens huvudort. Man har gissat, att namnet skulle vara härlett av det engelska London.² De två Skånestiften förenades 1067, sedan Henrik dött (1066), till ett stift under Eginö med biskopssäte i Lund, och rikets indelning i 8 stift blev bestående hela medeltiden igenom. Sven Estridssons organisationsarbete skapade de yttre förutsättningarna, tillräckligt antal biskopsstolar, för den danska kyrkans utbrytning till egen kyrkoprovins. Det faller i ögonen att under detta och det följande århundradet de utländska kyrkomän, som användas i dansk tjänst, företrädesvis äro engelsmän eller åtminstone utbildade i England samt att danskar studera i England.³ Lund blev något år före 1104 ärkebiskopssäte och Danmark på detta sätt undandraget den Hamburg-Bremenska kyrkans primat.⁴ Med den nya ärkestolen följde även primatet över den svenska kyrkan och ärkestolens inrättande skapade förutsättningen för den nära samverkan mellan kungadömet och kyrkan i Danmark, som utgjorde en av de viktigaste faktorerna i kraftutvecklingen under rikets storhetstid, Valdemarstiden (1157—1242). Danmarks politiska oberoende gent emot kejsaren blev därigenom bevarat.

Det var givet, att med den danska stiftsorganisationens utveckling och fullbordande följde sockenbildningens. Denna kan anses vara i huvudsak ordnad vid Sven Estridssons död. Adam av Bremen, som besökte Danmark omkring år 1068⁵ och därvid erhöll omfattande informationer direkt från konung Sven, säger,⁶ att Skåne hade 300 kyrkor, medan Själland uppgavs hava hälften och Fyen en tredjedel så många. Den omkring år 1260 nedskrivna *Knytlingasagan*, vars källor dock härvidlag sannolikt ligga före år 1200, innehåller i kap. 32⁷ uppgiften, att i Lunds stift (Skåne, Halland, Blekinge och

¹ Adam av Bremen B. IV. (Om de nordiska öarna) c. 8.

² Se L. WEIBULL, Stadens Lunds ålder. (Hist. tidskr. f. Skåneland IV). Om Saxos uppgift (OLRIK-RÆDER B. X: XI: 6, J. OLRIKS övers. I—II sid. 516), att borgarne i Lund byggde en kyrka under biskop Gerbrands tid (1022- c. 1030), är riktig, är det knappast antagligt, att staden existerat före Knut den store.

³ Den store ärkebiskopen och juristen Andreas Suneson (1201—22) hade studerat i Oxford. ARUP, Danmarks hist. I sid. 264.

⁴ Se närmare L. WEIBULL, Den skånska kyrkans äldsta hist. sid. 134 ff; jfr sid. 243.

⁵ ARUP, Kong Svend 2:s biografi sid. 57.

⁶ B. IV (Beskrivning över de nordiska öarna) c. 7. — Ang. vederhäftigheten hos Adams uppgifter se senast TONI SCHMID, Sveriges kristnande (1934) sid. 45 f.

⁷ Sögur Danakonunga (Knytlinga saga) sid. 80 f. (230).

Bornholm) funnos 353 kyrkor (halft fjorda hundrad kirkna ok III kirkjur), i Roskilde 411 och i Odense 300.¹ I varje fall Adams uppgifter hava ansetts approximativt riktiga.² Sockenbildningen skulle, för det fall att Adams uppgift avser blott det egentliga Skåne, ha stått praktiskt taget stilla i Lunds stift under de mera än 100 år, som förflutit från Adams tid till slutet av 1100-talet. Även om såsom sannolikt är Adams uppgift avser stiftet i dess helhet, är dock tillväxten, som väl huvudsakligen faller utom det nuvarande landskapet Skåne, i förhållande till Själland och Fyen, ganska obetydlig. Vad uppgifterna om de andra stiften beträffar torde man kunna utgå från att Adam bygger på tillförlitliga källor. Knytlingasagans uppgifter å andra sidan stämma, om man tager hänsyn till en under närmaste århundraden inträdd ökning av bosättningarna, rätt väl med bevarade säkra uppgifter från åren 1523—24, vilka angiva för Lunds stift (inkl. Bornholm) 429, för Roskilde 431 och för Odense 315. Den inträdda ökningen synes måttlig.³ Härav kan man draga den synnerligen betydelsefulla slutsatsen, att den mot slutet av 1100-talet bestående sockenorganisationen i Skåne var så gott som fullbordad, innan den på öarna var halvfärdig, och att den i Skåne måste hava i huvudsak åstadkommits på mindre tid än ett halvt århundrade. Omkring år 1022 byggdes den första kyrkan i Lund och omkring 1068 besökte Adam Danmark.⁴ Särskilda krafter, som ej kunnat göra sig på samma sätt gällande på de stora öarna med deras äldre kyrkliga organisation, måste hava varit verksamma i Skånelanden.

Ett institut som kanske mera än de flesta befördrat kristendomens utveckling i de danska landen är klosterväsendet. Numera anses uppfattningen, att Knut den store grundat S:t Mikael's kloster vid Slesvig och Allhelgonaklostret i Lund, vara oriktig, och att dessas tillkomst är att hänföra till senare delen av 1000-talet. Av nämnda två kloster har emellertid i varje fall det första grundats av någon medlem av konungaätten.⁵ Även S. Knuts benediktinerkloster i Odense, det senare domklostret, vilket grundades av

¹ W. SCHARLING i D. Hist. tidsskr. 6 R II sid. 271, 302, tolkar ordet »hundrad» såsom avseende storhundra (120) och får då ett antal av 423 för Lunds stift. Av flera skäl är denna tolkning osannolik och S. anser själv taluppgiften för hög.

² L. WEIBULL, Den skånska kyrkans äldsta hist. sid. 121; ARUP, Danmarks hist. I sid. 150. Jfr A. D. JÖRGENSEN, Sognetallet i Jylland.

³ Enligt HUITFELDT'S Bispekrönike, hade (på 1590-talet) Lunds stift 505 kyrkor, Roskilde 347 (346 enl. Själlands landebok 1567) och Odense 264 kyrkor. För närvarande är antalet kyrkoförsamlingar i det gamla Lunds stift ej fullt ett 50-tal högre än år 1590: Skåne 399, Blekinge 41, Halland 91, Bornholm 22.

Ang. kyrko- och sockenantalet i de jylländska stiften se, förutom HUITFELDT, W. SCHARLING och A. D. JÖRGENSEN i D. Hist. tidsskr. 6 R II, vilken senare förf. framför starka skäl för Knytlingasagans vederhäftighet. — Ang. sockenantalet i det danska riket under 1650-talet se FRIDERICIA, Danmarks Landboforhold i det 17:de Aarh. sid. 482.

⁴ Då Adam av Bremen (Beskrivn. av Nordens öar c. 7) säger, att Skåne »är nu fullt av kyrkor», samt att »Skåne rymmer dubbelt så många på sitt område som Själland nämligen 300 kyrkor, medan Själland skall hava hälften så många och Fyen en tredjedel», tyder detta på noggrannare kännedom om förhållandena i Skåne än i övriga delar av riket, och att hans sagesmän i kung Svens omgivning ansett förhållandena i Skåne värda ett alldeles särskilt intresse.

⁵ Jfr HERTZSPRUNG, De danske klostre i D. Hist. tidsskr. 7 R. V. sid. 355 ff. Se ock sid. 132 nedan.

Erik Ejegod, hör möjligen 1000-talet till. Under hela 1000-talet intager konungamakten obestridd främsta platsen bland de faktorer, som spelat en avgörande roll för kristendomens införande och bevästande i det danska riket. Biskopsämbetet stod ännu vid 1000-talets utgång i starkt beroende av kungadömet. Det är först på 1100-talet som de danska biskoparna vunnit en sådan ställning att de med Eskil inträda såsom klostergrundare i större omfattning, och det är först efter denna tid som flertalet kloster komma till.

Har då icke ytterst folkets ställningstagande varit den avgörande faktorn för kristendomens grundande? Konungadömet starka auktoritet har tvevelsutan givit den nya läran ett starkt skydd, men på lagstiftningens område ägde landstingen avgörandet. Kristendomens laglighet var en fråga, som berodde på deras godkännande.¹ Avsaknaden av uppgifter hos Adam samt 1100-talets danska krönikeskrivare, Elnoth i Odense och Saxo, tyder dock på en rätt passiv hållning från folkets sida. Hårda och blodiga uppgörelser mellan den gamla och den nya tron såsom i Sverige och i Norge omtalas ej i Danmark, ej heller några större religiösa rörelser över huvud taget. Däremot säger Adam av Bremen om Harald Blåtand, att han var den förste, som påbjöd kristendomen bland Danafolket.² Och sedan kristendomens laglighet erkänts, utgjorde genomförandet av den kyrkliga organisationen en uppgift, som det ankom på konungen att besörja med anlåtande av de resurser, som stodo till hans förfogande.

¹ Ang. motsvarande förhållanden i Norge, där konungadömet hade en stark auktoritär ställning och kyrkoförfattningen fördenskull fick en »så att säga statlig karaktär», se TUNBERG, Studier sid. 229.

² ADAM B. II c. 28: «— Haraldus, qui populo Danorum Christianitatem primus indixit —».

Kapitel III.

Samhällsorganisationen.

Det danska konungariket samlades under Harald Blåtand. Att uppgiften *Kungadömet* krävt betydande personlig kraft och begåvning är säkert, men huru de lokala storheterna förenades under riket därom vet man föga. Harald själv uppväckte mot sig en upprorsrörelse, vilken synes ha skjutit fram sonen Sven och slutligen kostade Harald livet. Med Harald befinner sig i varje fall kungadömet betydelse i ett stigande, som med kortare regressperioder skulle fortsätta fram mot 1200-talets mitt. Även om man ej kan för 1000-talet och 1100-talet draga några bestämda slutsatser av Valdemarstidens förhållanden, synes vad man vet knappast berättiga till att såsom ARUP reducera konungens maktställning till den svenskes.¹ Den senares ställning vid denna tid har karakteriserats såsom »en värdighet mera än en makt, mera ett betrott ämbete med ett i fredstid starkt begränsat område än en överordnad självständig och ingripande styrelse».² I 1000-talets danska historia framstår dock kungadömet såsom den makt, vilken genomfört kristningsarbetet och organiserat den danska kyrkan. Den roll, Haralds son Sven Tveskägg och sonson Knut den store härvid spelat, är icke och kan väl i följd av bristen på urkundsmaterial icke väntas bliva helt klarlagd, men så mycket kan man säga, att den verksamhet, som utövats av engelska biskopar och missionärer och som givit den starka engelska färgen åt den äldre danska kyrkan, varit otänkbar, om den ej dirigerats av kungamakten och stött sig på dess auktoritet.³ Under sådana förhållanden måste det framstå såsom naturligt, att anglosaxiska styrelseprinciper, där kungadömet stod i nära och ledande förhållande till kyrkan, kommo att påverka förhållandena i Danmark. Ända in på 1100-talet råder mellan England och Danmark en ömsesidighet i utbytet, där särskilt på rätts- och förvaltningsväsendets område före den normandiska erövringen en betydande reception av nordisk rätt ägt rum i England och av engelska förvaltningsinstitut i Danmark.⁴ England och Danmark bildade i själva verket efter Alfreds och Guthrums (Gorms) fred 878 en kulturkrets, där förbindelserna måste hava gynnats av likheten mellan språken och rättssystemen. Knut den stores regentegenskaper

¹ ARUP, Danmarks hist. I sid. 170; Kong Svend 2:s biografi. Jfr ovan sid. 27 not. 8.

² H. OLRIK sid. 13—15; se ock C. WEIBULL, Sverige och dess nord. grannmakter sid. 185—196.

³ Jfr kap. II ovan.

⁴ Jfr STEENSTRUP, Danelag, som dock anses hava väl starkt betonat det nordiska inflytandet.

och i England tillämpade långsiktiga styrelseprinciper giva en mycket hög grad av sannolikhet för att hans auktoritet ej varit mindre i det ärvda än i det förvärvda landet. Förbindelsen i Danmark mellan kungamakt och kyrka, utvecklingen av konungsfredsbegreppet, den kungliga hirdlagstiftningens (»vederlagsrättens») senare utveckling till rikslagstiftning,¹ hirdens och hov-ämbetenas utveckling till riksinstitutioner samt myntväsendet äro element, som erinra om England.²

En jämförelse mellan det danska och det svenska kungadömet på 1000-talet giver vid handen, huru stor skillnaden var här. Det svenska kungadömet var rättsligt och faktiskt i ojämförligt högre grad än det danska bundet av den inhemska seden samt av folket och dess hövdingar. Det danska hade under den tid, som här är av grundläggande betydelse, förra delen av 1000-talet, en sådan yttre ställning, att det kunnat i väsentlig mån emancipera sig från nämnda band och skapa sig en egen auktoritet. Skiljaktigheterna mellan svenskt och danskt hava verkat avgörande på sättet för kristningsarbetet och kyrkans befastande, i Sverige blev detta en menigheternas sak, i Danmark en kungadömet. Från början var i Danmark konungen kyrkans naturliga och obestridda huvud, i Sverige vanns samma ställning knappast någonsin under medeltiden. När Knut den helige år 1085 gör sin bekanta donation till Lunds domkyrka, säkras dess rättskraft visserligen genom religiöst straffhot, men bakom låg den kungliga makten, och i Erik Emunes brev 1133 på gods till en prebenda i Lund talas det om *justam regis voluntatem*.

Ett av kungadömet relativt oavhängigt stormansvälde har Danmark måhända haft före historisk tid, men med aristokratiens inlemmande i den kungliga hirden är detta skede passerat. De danska konungarnas hirdorganisation var en gammal nordisk institution till skydd för konungens person, men den fick i Danmark en större uppgift, kungamaktens och riksenhetens stärkande. Den speciella trohetsed, som band hirden till konungen och som gav denne en direkt straffmakt över dess medlemmar, gav honom ledningen av de krafter, som eljest kunnat hämma kungamaktens utveckling. I England använde Knut den store sitt thegnlid (»hövdingaskaran»), de s. k. »huskarlarna», ej blott för militära uppgifter utan även för rikets lokala styrelse. Huskarlarna synas hava avlönats med anslag av den särskilda skatt på den engelska befolkningen som »danegälden» utgjorde och genom förläningar av kronogods. I Danmark rekryterades från hirden de kungliga »ombudsmännen» runt om i riket. Den levde under sitt danska namn, *vederlaget*, efter särskilda stränga rättsregler, vanligen benämnda »vederlagsrätten». Rikets stormannaklass fick genom sin inkorporering i vederlaget och därmed i ämbetsorganisationen sitt inflytande utsträckt över hela riket men på bekostnad av sitt personliga oberoende gent emot konungen.²

¹ Se närmare HOLBERG, Dansk rigslovgivning och Dansk og fremmed ret.

² Se närmare HOLBERG, Leges Waldemari Regis, Dansk Rigslovgivning och Konge og Danehof; ARUP, Danmarks Hist. I sid. 189. Jfr BRUNNER, Deutsche Rechtsgeschichte II sid. 258 f.

Rikets förvaltning och försvar vilade ytterst på konungamakten. LAURITZ WEIBULL¹ har visat, att de intäkter, som för sådant ändamål på 1200-talet årligen stodo till den danske konungens förfogande kunna antagas hava uppgått till flerdubbelt mera än vad Kristian IV på 1600-talet förfogade över. Denna inkomst härflöt i huvudsak ur följande källor:

A. Ordinarie skatter och onera.

1. Stud (nathold, gæsteri), sannolikt ursprungligen naturaavgifter, av ålder utgående av självständiga fastigheter såsom bidrag till kostnaden för konungens resor i landet, möjligen ock till hästfoder för kronans beridna krigsfolk, sedermera på 1200-talet allmänt omsatta i fasta avgifter.²

2. Inne, ægter, skjutsningsbörd och arbetskyldighet¹ till konungens borgar och gårdar.³

Av ålder påvilade landets invånare skyldighet att befordra kungen och hans följe vid resor i landet från plats till plats (reidskot, redskud) ävensom att vid behov prestera arbete för de kungliga borgarnas och andra försvarsverks iståndsättande och uppehållande. Härav synes ock ha utvecklats en skyldighet att bygga allmänna vägar och broar.⁴ Även en viss ej alltid så noga bestämd skyldighet att förbättra konungens gårdar och kvarnar fanns av ålder. I den mån kungen önskade bygga en kyrka å någon sin gård, torde han ägt möjlighet att för ändamålet åberopa denna skyldighet.

3. Leding.⁵ Av ålder torde det ha ålegat varje dansk man, både fri och ofri, att när fienden trängde in i landet, bära vapen till landets försvar, landeværn. Den egentliga ledingsplikten däremot, som blott ankom å fria män, avsåg tjänst utom landets gränser och fullgjordes före 1200-talet huvudsakligen till sjöss, i viss utsträckning på egen kost. Landet var indelat i skeppslag, *skipæn* (navigia), som vart hade att utrusta ett skepp. Varje skipæn, som stundom sammanföll med ett härad men i regel utgjorde en del av detta, var delat i *hamnor* (hafnæ), av vilka var och en uppställde en man, bonde eller bondes son, att tjäna ombord.⁶ Denna skyldighet gick i tur mellan hamnelagets medlemmar. Befålet å varje skepp, »*styrishafnæ*», gick i arv inom de gamla hövdingesläkterna från far till son. Styrishafnæ kunde på grund av hemfall tillkomma konungen och av honom bortförlänas. Med befattningen voro förenade vissa intäkter. I Sönderjylland utgjordes ledings-

¹ Kung Valdemars jordebok sid. 152 ff. Jfr ARUP, Danmarks hist. I sid. 293.

² STEENSTRUP, Studier sid. 152 ff.; CHRISTENSEN-HÖRSCHOLM I sid. 244 f.; MATZEN, Forelæsninger, Offentl. ret I sid. 135; BOLIN, Ledung och frälse sid. 93, 98.

³ STEENSTRUP, Studier sid. 177 ff. Jfr W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 420 ff.; MATZEN, anf. arb. sid. 137.

⁴ CHRISTENSEN-HÖRSCHOLM I, sid. 261. Skyldigheten att rensa åar synes på 1500-talet vara vedertagen. Se kanc. brevböger 1588—92 sid. 735 (1592), 1593—96 sid. 101 (1593). Ang. brobyggnad se anf. saml. 1624—26 sid. 46 (1624).

⁵ Se närmare STEENSTRUP, Studier sid. 185 ff.; MATZEN, anf. arb. sid. 20 ff., 137.

⁶ Reglerna återfinnas blott i JL Bok III men anses hava gällt i hela riket. STEENSTRUP, Studier sid. 188 ff.; BOLIN, Ledung och frälse sid. 85; ARUP, Danmarks hist. I sid. 283.

plikten till lands för värn av gränsen mot söder (Danevirke och Slesvigs slott). Åtskillig jord utgjorde ej leding in natura utan betalade i stället penningavgift (kværseæde) samt eventuellt vederlag för kost (månedsmad, skipwist). Städerna uppställde antingen ett bestämt antal skepp eller betalade bestämd avgift. På 1200-talet började man övergå till taxering av en avgift, en skatt, på de ledingsskyldiga i stället för sjöledingen (*liberatio expeditionis*). Ledingsflottan ersattes av det järnklädda rytteriet och sjökriget avlöstes av landkriget.¹

4. *Midsommargälden*, en skatt utgående i de flesta städer, från början med individuella penningavgifter. Dess tillkomst torde sammanhånga med städernas uppkomst. På 1400-talet undanträngdes denna skatt av den allmänna stads skatten, som utgick med ett för varje stad bestämt belopp och fördelades av borgarna inbördes.²

B. *Extra ordinarie skatter.*

1. *Plogskatten* utskrevs under 1200- och 1300-talen vid åtskilliga tillfällen med en fix avgift för varje plog.³

2. *Guld Korn*, en skatt som synes ha år 1313 pålagts bönderna i vissa jylländska härad såsom straff för företaget uppror. Den upphävdes redan 1320.⁴

3. »*Gåvor*» (*precaria*, bedehjälp), mer eller mindre frivilligt åtagna gårdar (landshjälper), i regel åvilande all jord, även den privilegierade.⁵

C. *Höghetsrättigheter.*

1. *Myntträtt*en.⁶ Konungen ensam ägde från början rätt att slå mynt och växla pengar, varmed följde en skyldighet för undersåtarna att mottaga myntet såsom valuta. Myntträtt, vars utövande i regel överläts åt särskilda myntmästare, var en synnerligen viktig inkomstkälla, då en viss del av metallvärdet avgick i provision (minst $\frac{1}{3}$). Ju mera myntförsämring användes såsom medel för att täcka kronans utgifter, desto viktigare blev monopolet.

2. *Arv köp* i städerna,⁷ en avgift som plögade utbetalas av vissa stadsinvånare såsom vederlag för att kungen icke skulle taga i anspråk sin rätt till danaarv efter borgare (från början troligen sådana av utländsk eller ofri börd).

3. Vissa avgifter för *främmande köpmäns handel* (»forban»).⁸

¹ BOLIN, Ledung och frälse sid. 100, 127.

² Se närmare STEENSTRUP, Studier sid. 144 ff. samt W. CHRISTENSEN, Dansk statsförvaltn. sid. 575—77.

³ STEENSTRUP, Studier sid. 208 ff.

⁴ STEENSTRUP, Studier sid. 214.

⁵ STEENSTRUP, Studier sid. 215 ff. W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltning sid. 529—570.

⁶ Se STEENSTRUP, Studier sid. 221 ff.

⁷ Se närmare STEENSTRUP, Studier sid. 138 ff.

⁸ Se närmare STEENSTRUP, Studier sid. 258 ff.

4. Tullar å ut- och införsel.¹ Tullfrihet användes i viss utsträckning såsom ett sätt att främja mindre städers tillväxt.

5. Torgavgifter i städerna av dem som drevo köpenskap på stads torg utan att vara borgare där.²

6. Vrakrätt,³ en gammal höghetsrätt, som utövades redan på Harald Blåtands tid. Denna rätt, inneslutande även rätt till stranddriven val, synes hava sammanhängt med att alla havsstränder (»forstrände») ansågos tillhöra konungen såsom »öde» (Skånelagen).

7. Avgift av fiske och fiskebodas,⁴ sammanhängande med att kungen ansågs äga viss rätt till vattnet i större strömmar och utanför havsstränderna såsom »öde». Denna rätt fick särskild betydelse under den stora sillfiskeperioden. Konungen hade vidare rätt till all stör och delfin (Skånelagen).

8. Sakfall, rätt till lagstadgade böter för förbrytelser. Härtill torde få räknas upprorsmäns förbrutna gods. Förbrutet gods hänfördes åtminstone från 1200-talet till kronans, ej till konungens gods.⁵

9. Fredköp, gåvor för återfående av konungens nåd vid fredlöshet.⁶

10. Danaarv, arvsrätt efter utländsk man.⁷

D. Privaträttsliga inkomster.

1. Dominium eller herrlighet (Grundherrlichkeit) av konungens och kronans gods. Detta betecknade inkomster av bortlegt (bortfäst) gods, vilka tillkommo konungen och kronan såsom jordägare, och vari ingingo dels landgille (årlig legoavgift), dels städje- eller fästepenningar (städmål), dels ock vissa nyttigheter såsom svinbete eller avgift därför (ollongäld), bete för nöt och får, skogs fång, jakt och fiske, arbets- och gästningsprestationer. Under den senare delen av medeltiden tillkommo avgifter, som utgjordes av landbor för rättighet att efter fästetidens utgång föra sin egendom från gården (»förislov», »förlöv»)⁸.

2. Direkta inkomster av bryte gods och huvudgårdar under konungens och kronans disposition.

3. Dominium eller herrlighet av kyrkligt gods. Där konungarna anslagit jord till kyrkliga ändamål, torde i regel blott ha avsetts att tillägga vederbörande institut det sedvanerättsligt mer eller mindre

¹ Se närmare STEENSTRUP, Studier sid. 261 f. och W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 633—78.

² Se närmare STEENSTRUP, Studier sid. 265 f.

³ Se närmare STEENSTRUP, Studier sid. 266 f. Jfr W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 382.

⁴ Se närmare STEENSTRUP, Studier sid. 336; W. CHRISTENSEN anf. arb. sid. 388, 391, 632. Se ock sid. 36 nedan.

⁶ Se närmare STEENSTRUP, Studier sid. 268 f.; W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 607—618.

⁶ STEENSTRUP, Studier sid. 270.

⁷ W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 625 ff.

⁸ Se närmare sid. 58 f. nedan.

fasta årliga landgillet. De periodiska avgifterna och andra under 1. ovan omförmälda nyttigheter torde, där särskilda privilegier ej meddelats, hava behållits av kronan och uppburits av den som utövade konungens rätt.¹

4. **Betesavgifter och andra inkomster**, som undantagsvis inflöto från kronans allmänningar.

5. **Laxfiskeri** i vissa större strömmar, där konungen på grund av vattnets »allmänna» beskaffenhet hävdade en höghetsrätt (Konung Valdemars jordebok: Mörrums laxfiske enligt konunglevlistan, laxfisket i Lagan enligt hallandslistan).²

Kyrkan.

Såsom förut nämnts kan man antaga, att konungarna tämligen obestridd utnämnt biskopar ännu under 1100-talets förra del. Ärkebiskop Eskil synes till och med ha insatts i strid med ett kanoniskt val. Visserligen har i detta fall motståndaren vikit godvilligt.³ Absalons val i Lund 1177 representerar en blandform, där *clerus et populus* i konungens närvaro bekräftar det av domkapitlet verkställda valet. Så småningom inskränkes *clerus* till kapitlets medlemmar och *populus* tränges helt ut.⁴ Från 1200-talet förekommer, att påven besätter biskopsämbeten efter kassation av verkställt val eller genom provision.⁵

De danska domkapitlen blevo så småningom alla sekulära, blott i Odense och Børglum fortforo klosterkorporationer att fungera såsom kapitel till medeltidens slut.⁶ I Lund tillkom genom Knut den heliges donation 1085 ett regulärt kapitel efter den s. k. Augustini regel med biskopen (ärkebiskopen) såsom prost.⁷ Detta anses ha ombildats till sekulärt kapitel omkring år 1145. Det första kapitlet omfattade en prelatur, domprostämbetet (*præpositura*), och tio kanonikat. Senare tillkommo ytterligare tre prelaturer, dekanatet (*decanatus*), ärkediakonatet (*archidiaconatus*) och kantoratet (*cantoria*). Av

¹ I huvudstycket av den s. k. kung Valdemars jordebok (»1231 års jordebok») i Jylland och Almesyssel (Almundsyssel) och »Almundaeheret», som i övrigt synbarligen varit bortförlånad (»De exactione domini Tocky etc.»), upptagas vissa inkomster i penningar och spannmål av fem kyrkor. (De bæcky et IV ecclesiis proximis IX mr puri et III mr auene et dim.) kan här ej gärna avses annat än inkomster av kyrklig jord. Till konunglev i Jylland hörde enligt jordeboken »Almund». Jfr STEENSTRUP (Studier sid. 311, 312, 319), som avvisar tanken på att här skulle vara fråga om kyrkans tionde, men icke diskuterar frågan, huruvida det rör sig om dominialintäkter av kyrklig jord. Se vidare kap. VI nedan.

² STEENSTRUP, Studier sid. 336 ff. Enskild man som ägde strand på båda sidor av mindre ström kunde överbygga denna med fiskegård, men om vattnet var större, utgjorde det allmänning varöver konungen disponerade (Sk. L. I: 211—13, Schlyters uppl. 200—02). År 1519 uttala särskilda kungliga domare i mål rörande en laxgård i Helgeån att alla konungens åar böra vara fria och icke stängas längre än mittströms (GDD I nr 26). Ängelholms borgare fingo av Kristian II 1518 rätt att bygga laxgård i Rönneå vid staden, dock att djupet i ån ej finge igenbyggas, så att båtar och skepp ej kunde komma igenom. Dock skulle de ge kronan sådan årlig »rättighet» som de förut plägat giva av den gamla laxgården vid Luntertun. SUHM, Nye hist. saml. II: 3—4 sid. 137 f.

³ Chronicon Roskildense XIX (Scriptores minores I sid. 32).

⁴ ELLEN JØRGENSEN, Fremmed indfl. sid. 141 ff.

⁵ ARUP, Danmarks hist. I sid. 289.

⁶ Äng. de danska domkapitlen före reformationen se HELVEG.

⁷ L. WEIBULL, Den skånska kyrkans äldsta hist. sid. 169.

dessa skulle enligt kapitlets av ärkebiskop Jens Brostrup år 1489 fastställda statuter domprosten tillvarataga kapitlets intressen och föra dess talan inför konung och riksråd, på landstinget och eljest när behov förelåg. Dekanen var domare i kapitlet (äktenskapsmål m. m.) och fällde utslagen efter flertalets mening. Han förestod därjämte kortjänsten. Ärke diakonen omhändertog förvaltningen av de båda Lundahospitalen. Helliggeistis och S:t Jörgens. Kantorn ordnade fördelningen av gudstjänsterna och förestod domskolan. Kanikerna vid Lunds domkyrka voro vid slutet av medeltiden 30. Deras beneficier benämndes *prebendæ*. Kapitlets smärre ämbeten (*officia et procuratoria*), funktioner såsom kapitelnotarie, skolmästare vid domskolan (*scholasticus*) m. fl., gingo i tur mellan kanikerna. Förutom på prelaturer och kanikprebenden var den egentliga kapitelegendomen uppdelad i *mensæ*, speciella anslag som gingo i tur mellan kanikerna, och *vikariater* (altarstiftelser). Återstoden utgjorde samfällid kapitelegendom, det s. k. *kommungodset*, vars olika fastigheter där de ej voro avsedda för särskilda uppdrag gingo i tur mellan ledamöterna. Härtill kom det egentliga domkyrkogodset, som hörde till *fabrica*, vilken stod under kapitlets tillsyn och förvaltades av en eller flera ledamöter av kapitlet, kyrkvårdarne (*tutores ecclesie*).¹

Såsom huvudregel torde ursprungligen gällt, att kapitelämbetena besattes av ärkebiskopen med kapitlets »råd». År 1309 bestämdes emellertid, att kapitlet och ej ärkebiskopen skulle äga utse dekanen.² Enligt ärkebiskop Jens Brostrups valkapitulation år 1472 hade kapitlet *plenam libertatem* att besätta samtliga fyra prelaturer samt veto mot inträngande av misshagliga personer i kanikämbetena (*nullus institutor canonicus sine requisitione et consensu capituli*).³ Vid vakans ägde äldre kaniker optionsrätt till ledigt prebende. Besättande av vikariatet ankom på innehavaren av patronatsrätten.⁴

I enlighet med engelskt kyrkoskick torde ännu under Sven Estridsson präster ha svarat inför världslig rätt i tvister och brottmål samt rent kyrkliga domstolar saknats. Knut den helige — säger SAXO — undandrog inbördes tvister mellan lärda män från böndernas ting och lade dem under prästerskapets, d. v. s. biskopens (och kapitlets) egen dom. Faktiskt hade kyrkan i Danmark tillkämpat sig så gott som fullständig exemption från världslig rätt vid 1300-talets början. Under ärkebiskopens egen domsrätt föllo *causæ episcopales* 1) grövre brott av eller emot kyrkliga personer, 2) äktenskapsaker, 3) kyrkoförbrytelser, 4) appellationer från lydbiskoparne.

Målen avgjordes i regel i kapitlet. Mot slutet av medeltiden blev sed, att viktigare mål hänskötos till stiftssynoden (landemodet). Ärkebiskopens kontroll av församlingskyrkors räkenskaper (ärkebiskopliga och från 1443 även kungliga patronatskyrkor) utövades regelmässigt av *häradsprostar*, som därför uppburo vissa avgifter av kyrkorna. På grund av sitt »försvar» för och sin jurisdiktion över kyrkor och präster samt dem anslaget gods uppbar ärke-

¹ Jfr C. G. WEIBULL, Bidrag sid. 119—145.

² HELVEG sid. 50; jfr SRD VII sid. 257.

³ PONTOPPIDAN, Annales II sid. 656.

⁴ Sid. 137 ff. nedan.

biskopen vissa avgifter, *subsidium*, en slags extraordinär påлага («bede»), *cathedraticum* (*hospitalitas*), sannolikt en avlösning av biskopsgästeri, samt *altarhavre* och *fodermarskgästeri*, även dessa med ursprung i en gästningsrätt.¹ För biskopens vigning av kyrka tillkom honom enligt den skånska kyrkorätten särskilt gästeri av menigheten (underhåll i tre dygn, en halv mark till hans kapellan och ett öre till hans sven).² Domkapitlet hade sin egen särskilda jurisdiktion över egna medlemmar och underordnade, och dess medlemmar betalade varken *subsidium* eller *cathedraticum*, altarhavre eller fodermarskgästeri.

Efter huvudsakligen samma grunder som Lunds domkapitel voro övriga sekulära domkapitel i riket organiserade. Några kollegiatkyrkor funnos, bland dem kyrkan i Dalby och Vårfrukyrkan i Köpenhamn.

Sockenkyrkorna på landet hade sällan mer än en präst var. Vid hans sida torde i regel sedan 1200-talet ha stått kyrkvårdar med uppgift såsom underordnade patronus att utöva den direkta vården av kyrkans byggnad och kassa. Vid vissa större gårdar torde ha funnits privatkapell med kapellan som stod helt i godsherrens tjänst. De stadskyrkor, som voro församlingskyrkor, hade väl ofta mer än en präst, kyrkoherden var i så fall de andra (kapellanerna) överordnad. De senare försörjdes ofta genom avkastning av altarstiftelser.

Klostrens organisation ansluter sig till de regler, som gällde för den orden resp. kloster tillhörde. Kapitlets funktion fylldes i klostret av konventet, i spetsen för vilket stod en abbot, prior eller annan andlig föreståndare.³ Detta gäller även de hospital som voro organiserade efter klosterregler.

Det huvudsakliga ekonomiska underlaget för kyrkans verksamhet utgjordes av avkomst av fast egendom samt av tionde. Denna senare utgjordes av råg- och kornskörden med en tredjedel till sockenkyrkan, en tredjedel till sockenprästen (från 1100-talets förra del) och med en tredjedel till biskopen (i Jylland blev biskopstionden ej helt antagen förrän på 1400-talet). Under förra hälften av 1400-talet nämnes för första gången även silltionde⁴ och mot slutet även kvicktionde (qvægtind). Enligt Kristian III:s förordning den 1 oktober 1539 om kyrkliga avgifter i Skåne ägde sockenprästen »vart tionde huvud av allt slags kreatur och fänad efter gammal sedvana». Även helgonskyld, två skäppor av var sockenman, var enligt denna förordning en gammal rättighet för präster och klockare.⁵ I vissa delar av riket särskilt skogs-

¹ Se vidare sid. 171 ff. nedan. Fodermarsken var en ämbetsman som förestod Lundagård. Jfr FALKMAN, Upplysningar sid. 47 ff. samt H. F. RÖRDAM, Bidr. till Falsters kirkelige Topografi i Slutningen af Middelalderen (Danske Magazin 5 R II sid. 297 ff.). Den 7 juni 1503 begär Roskildebiskopen *subsidium* av kyrkor, präster och klockare till följd av de stora utgifterna för fullgörande av biskopens länsplikter mot kronan. Rep. 2 R nr 9856.

² Jfr sid. 102 nedan. Detta visitationsgästeri (*procuratio canonica*) bör väl skiljas från dominial- eller herregästeriet.

³ Hos dominikanerna (svartbröderna) kallades föreståndaren *prior*, hos franciskanerna (gråbröderna) *guardian*, hos augustinerna, vilka voro präster (kaniker), *prosl* (*prepositus*).

⁴ PONTOPPIDAN, Annales II sid. 539.

⁵ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 143 f.

bygder utgick i stället för spannmålstionde tionde i smör eller andra varor enligt gamla överenskommelser. Sockenprästerna och klockarne hade en del smärre inkomster för förrättningar, barndop, vigsel, begravning, dessutom offer vid större högtider och avgifter i smör och andra naturprodukter (bast, timmer) av dem som ej betalade tionde m. m.¹ I stor utsträckning hade biskoparna till domkapitel, kloster och hospital anslagit biskopstionden av dessa institut tillhörig egendom. I Lund ägde kapitlets alla ledamöter uppbära ärkebiskopstionden av dem anslagen egendom.²

Vid historisk tids början består det danska riket av l a n d e n Jylland, Fyen, Själland och Skåne. I Jylland talar man om Nörrejylland norr om Kongeå och Sönderjylland (Slesvig) mellan Kongeå och Ejdern. Såsom biland till Skåne räknas Halland, Lister och Blekinge samt Bornholm. Av de övriga öarna, »smålanden», lydte Möen, Falster och Lolland under Själland (de två senare hörde dock till Odense stift), Langeland till Fyen och Als till Jylland. Varje land hade ursprungligen sitt landsting, såväl en folkdomstol som en politisk församling. Fyen fick möjligen först senare eget landsting. Viborgs landsting i Jylland hade under äldre medeltid en särställning genom att kungavalet där först förrättades. Särskilda landsting utan dömande funktioner men med politisk betydelse höllos vid olika tillfällen för Sönderjylland (Urnehoved), för Langeland, för Lolland, för Halland, för Blekinge och för Bornholm. Tre rättssystem gällde, den jutska lagens för Jylland och Fyen samt Als och Langeland, den själländska lagens för Själland med Falster, Möen och Lolland samt Skånelagens för Skåne med Halland, Lister, Blekinge och Bornholm. I det senare, som antages hava varit ett eget kungadöme ännu på 900-talet, gällde vissa separata inhemska rättsregler. Jylland var indelat i s y s s l e n (sysslor), sannolikt ursprungligen av militär karaktär, dessa åter i h ä r a d (herreder). Övriga land hade blott häradsindelning. (Fyen och Själland voro på 1300-talet delade i sysslen men dessa torde varit av uteslutande kyrklig karaktär, prosterier.) Häradet bildade väl i regel den lägsta tingskretsen och den lägsta statsförvaltningskretsen. Städerna torde tidigt hava liksom vissa adelsgoods bildat egna rätts- och förvaltningsområden (birker). Med kristendomens införande följde en ny indelning i stift, prosterier och socknar. *Lunds* stift, ärkestiftet, omfattade Skåne (utom Ven) med Halland, Lister, Blekinge och Bornholm, *Roskilde* stift Själland och Möen, *Odense* stift Fyen med kringliggande småöar samt Langeland, Lolland, Falster och Als jämte Femern (som vid unionstidens början kom under Holstein), *Slesvigs* stift södra och nordöstra Sönderjylland, *Ribe* stift nordvästra Sönderjylland (Alt) samt av Nörrejylland Vardsyssel, Hardsyssel, Jellingsyssel och Almudsyssel, *Århus* stift Abo och Loversyssel, *Viborgs* stift Salling-, Ommer- och Himmersyssel, *Börglums* (Vendelbo) stift Vendsyssel och Thysyssel; de tre senare stiftet tillhörde helt

*Rikets
historiska
indelning.*

¹ LÄU VI sid. 255; RÖRDAM, Kirkelove I sid. 144. Jfr Kirkehist. saml. 5 R IV sid. 15 ff.

² Se sid. 194 nedan; PONTOPPIDAN, Annales II sid. 656 (domkapitlet); Rep. nr 2074 och 2557 (Bosjö kloster 1346 och 1358); LÄU III sid. 284 (Lunds hospital 1444).

Nörrejylland. I Jylland voro sysslerna prostdistrikt, Bornholm, Lister och Blekinge hade var sin prost. I övrigt torde i stort sett varje härad ha haft en prost.

Åtskilliga tecken tyda på att häradsindelningen, sådan den slutligen utformats, icke såsom i Sverige är av folkligt utan av överhetligt ursprung. STURE BOLIN påpekar i »Skånelands historia»,¹ att de allra flesta härad i Skåne och Halland, nämligen de som ej motsvara gamla »småland», hava eller under medeltiden hade gränser, vilka följde åarna. Enahanda är fallet med Blekinge (jämte Lister). De svenska häraderna voro däremot i stort sett naturligt uppvuxna bygdeenheter ofta omkring vattendrag av ena eller andra slaget såsom naturliga centralleder för bygderna. Möjligen har såväl socken- som häradsindelningen i Danmark genomförts i nära sammanhang.

Rättsväsen.

Vid den historiska tidens början ligger i Danmark den högsta lagstiftande och dömande myndigheten hos landstingen (lagtingen). Under landstingen stodo häradstingen men blott med dömande funktioner. I stort sett fördelades målen så, att de viktigare gingo till landstinget, de mindre till häradstinget. Men en viss valfrihet fanns. Någon konungens stadfästelse av en av landstinget antagen lag var ursprungligen icke i bruk. Då varje huvudland hade sitt ting, var lagen partikulärrätt; rikslag saknades, om ock en rättsreception mellan olika rättsområden förekom. Där emellertid konungens rättigheter berördes av beslut, som landstinget fattade, ansågs konungen äga medbestämmanderätt. Ändring av denna del av rätten kom väl också i regel till stånd genom överenskommelse mellan konungen och folket, och det var en självklar sak, att ingen av parterna sedan kunde ensidigt upphäva den nya lagen. Huru »folket» härvid bör uppfattas är väl icke alldeles klart men goda skäl finnas för antagandet, att bestämmandet realiter låg hos »de bedste Mænd» (*meliores*), d. v. s. de ledande stormännen. Bönderna i egentlig mening (*vulgares*) omtalas aldrig i de skånska rättskällorna såsom deltagande i lagstiftningen, även om man ser dem framställa klagomål över rådande rättsförhållanden. Knut den helige torde varit den förste, som försökt sig på lagstiftning utan samverkan med folket.² Hans öde framstod väl för de närmast efterföljande konungarna som en varning. Att Knut VI:s kända lag för Skåne om dråp den 28 december 1200 tillkommit under medverkan av de närvarande ärkebiskopen och fogden i Lund samt »landets fornemste Mænd» (*multis nobilibus eiusdem terre*) synes obestridligt, trots att uttrycket »av kunglig maktfullkomlighet» (*auctoritate regia*) kan synas tyda på en uppfattning att konungen här utövar en självständig rätt.³ Valdemar II:s lag om avskaffande av järnbörd i Skåne angives vara meddelad »med de bäste mäns råd» (*meliorum consilio*).⁴

¹ II. sid. 70 ff.

² Jfr HOLBERG, Dansk og fremmed ret sid. 192 ff.

³ Se DS nr 118. Jfr HOLBERG, Dansk og fremmed ret sid. 198 ff.

⁴ SkL, Brøndum-Nielsens uppl. sid. 793, 806; Reg. nr 502. Jfr HOLBERG, anf. arb. sid. 201 f.

Skånelagen, vars bevarade text hänföres till tiden 1202—1216, bär ännu tydliga spår av den muntliga lagsagan, där reglerna formulerats av lagsagomännen. Så småningom blir det emellertid med kungamaktens växande auktoritet under Valdemarstiden bruk, att ny lag gives av konungen med landets bifall. År 1241 utfärdades av Valdemar II *Jydske lov*, i vars företal det heter, att »ingen man skall döma emot den lag, som kungen giver och landet antager, men efter denna lag skall landet dömas och rättas». JL avser otvivelaktigt att återgiva de viktigaste rättssatser som då gällde för samhället men dessutom även vad som ansetts nödigt för att komplettera och ändra dessa satser. Då efterhand landstingens betydelse försvagades genom att den dömande ledningen omkring 1300-talets början övergick till kungliga domare, landsdomare,¹ blev landstingens medverkan vid lagstiftningen blott en form, och ny lag endast kungjordes vid tingen. Detta betydde emellertid icke, att konungen ensam fick hand om lagstiftningen. Herremannaförsamlingen, *Danehovet*, övertog rikslagstiftningen, och konungens växande makt blev stäckt. Blott i städerna, som tidigt blevo egna jurisdiktionsområden, hade konungen en mera självständig lagstiftningsrätt, de s. k. stadsrätterna utgå härifrån. Men städerna voro ock med få undantag anlagda på konungens eller kronans grund. En särskild grupp av lagstiftningsakter bilda de s. k. *handfästningarna*, utställda av konungarna och avseende det sätt, varpå dessa skulle utöva sin myndighet. Trots löftesformen är det här fråga om lagar, som visserligen väsentligen avsågo en bekräftelse av den bestående rättsordningen men stundom innefattade ändringar därav och särskilda utfästelser av konungen om speciella åtgärder.² När *Danehovet* kring 1400-talets ingång upphörde, övertogs dess roll av *riksrådet*, framgånget ur *Danehovets* inre krets av de mäktigaste männen (*meliores regni*). Sedan den kungliga hirden, för vilken den s. k. vederlagen gällde, övergått i *Danehovet* och därigenom blivit upplöst, krävdes en särskild lagstiftning för konungens hov- och husfolk. Dessas tjänsteförhållanden voro reglerade i de kungliga *gårdsrätterna*, av vilka en blivit bevarad från Erik av Pommerns tid. Gårdsrätt gällde blott på konungens gårdar, men så småningom fingo först riksråden och senare hela adeln rätt att använda sig därav.

De gamla landskapslagarna kommo i stort sett att gälla ända till 1600-talets senare del, och blott en del av rätten blev någonsin skriven. I långt högre grad än i Sverige var rättsordningen byggd på sedvanerätt. Vi ha därför anledning att söka den gällande rätten lika mycket om ej mera i domar och urkunder över avslutad rättshandel av ena eller andra slaget än i bevarade lagtexter.

Karakteristiskt för medeltida germansk rätt över huvud är frånvaron av den i romersk rätt medvetna åtskillnaden mellan offentlig och privat rätt. Även

¹ Titeln förekommer första gången 1373, W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 172.

² P. J. JÖRGENSEN, Udsigt I sid. 70; MATZEN, Forelæsninger, Indledning, Retskilder sid. 230 ff.

offentliga befogenheter betraktas såsom mer eller mindre privat egendom.¹ Under den danske konungens *dominium* innefattas såväl hans ämbetsbefogenheter som inkomster, såväl hans rätt att utnämna prelat eller präst som hans rättigheter i avseende å den egendom som är förenad med sådana tjänster. Med den äganderättsligt färgade uppfattningen av dessa kungliga rättigheter följde, att de kunde i stor utsträckning överlåtas eller upplåtas, ej blott primärt utan även sekundärt. Denna allmänna åskådning präglar ofta även enskildas förhållanden. Olika rättigheter till fast egendom kunna förekomma vid sidan av varandra och dock betecknas såsom »ejendom». Man kan därför ej sällan komma i tvivelsmål om var den verkliga jordäganderätten ligger. Ärkebiskop Andreas Sunesons parafras av Skånelagen talar på ett ställe om vad skötning är (38) på ett sätt som oförtydligt gör skötning till form för jordavhändelse, men av ett annat ställe (42) framgår tydligt, att skötning också sker vid pantsättning av jord. Den inhemska rättens allmänna ståndpunkt i avseende å jorden synes vara den kända samnordiska. Jorden tillhör ursprungligen ätten. Före och under historisk tid utvecklar sig en individuell äganderätt, men ägarens avhändelsebefogenheter äro beträffande arvejord begränsade av ättens eller släktens förköp. Överlåtelseformerna hänföra sig till ett offentligt och symboliskt förfarande å tinget eller inför någon annan myndighet med dömande funktion, stundom inför konungen själv. Urkunder äro för den folkliga rätten av ingen rättsverkan. En annan sak är, att kungamakten vid sidan av lagen giver urkunden en rättskraft, som den eljest skulle sakna. Bevisning å tingen föres genom edgång av edgärdsmän, vilka icke behöva känna faktum utan blott dess notoritet eller dess acceptering av den allmänna opinionen.

Det medeltida danska samhällets rättssystem gav rum för andra rättselement än de inhemska. Kanoniska rättsregler recipierades i avsevärd mån i process-, straff- och familjerätt samt blevo normerade för de kyrkliga institutionernas ställning inbördes. Testamentsrätt erkändes i viss omfattning under 1100-talet. Den kanoniska rättens regler kompletterades eller modifierades av påvebrev samt en partikulär inhemska lagstiftning vare sig i form av beslut å prästerliga stiftsmöten (*statuta synodalia*) eller provinssynoder (*statuta provincialia*) eller överenskommelser mellan de kyrkliga myndigheterna och lekfolket (ex. de skånska och själländska kyrkorätterna). I övrigt grundade sig kyrkans speciella rättigheter i det borgerliga samhället på privilegier för de olika instituten. Med prästernas exemption från världslig domsrätt är den kyrkliga jurisdiktionens självständighet ett faktum. Rätten till världslig jurisdiktion över kyrklig egendom och dess underhållande i stiftet tillades ärkestolen genom Erik Menveds brev den 4 april 1303.² Slutligen recipierades också främmande nationell rätt på sed-

¹ När Valdemar IV till Magnus Eriksson av Sverige avstår från Skåne, Halland, Blekinge Lister och Ven, utfärdar han »skötebrev» å landskapen (*scotavimus modo debito et consueto ac a nobis successoribus et heredibus nostris ac corona Regni Dacie prorsus alienavimus et omnino abdicavimus terras Scanie etc.*); DS nr 3741 (år 1343). Jfr sid. 152 nedan.

² DS nr 1387. Acta processus sid. 338.

vanans väg, tidigast engelsk, senare tysk och slutligen även svensk rätt. Det synes, som om under 1000- och 1100-talen det i huvudsak varit engelsk rätt som mottagits. Myntväsendet härstammar från England och troligen också den speciella konungsboten, 40-marksboten. På 1200-talet bli de tyska inflytandena starkare för att kulminera under 1300- och 1400-talen, »hvor både Hansestædernes dominerende Indflydelse i Købstæderne og Forbindelsen med Holsten og de nordtyske Fyrstendømmer, hvorfra mange Adelsmænd indvandrer, i høj grad bidrager til at forøge den». »Også den Omstændighed, at flere af Kongerne i denne Periode var tyske af Fødsel, har sikkert haft Betydning.»¹ Den romerska rätten däremot har, om man undantager straffrätten, icke under medeltiden fått någon nämnvärd inverkan på det danska rättssystemet.²

Konungens med de ordinarie domstolarne konkurrerande dömande verksamhet i första instans stäcktes genom Erik Klippings handfästning 1282, vari stadgades, att ingen skulle få konungens brev, om han ej förut förgäves sökt komma till sin rätt på häradsting och landsting. Så småningom utvecklade sig dock en verklig kunglig domsrätt genom de s. k. konungs- och rättaretingen, där av konungen utsedda män i eller utan hans närvaro dömde konungens dom, och danehovet blev under konungamaktens förfall till en verklig appellinstans, som dessutom handlade mål som rörde högförräderi eller majestätsbrott. Denna senare roll övertogs av riksrådet, i vars dömande verksamhet rättartingen så småningom inordnades.

Landstingens roll såsom självständiga folkliga domstolar försvann därmed att den egentliga domsrätten från den mer eller mindre obestämda kretsen av domsmän (*virī discreti, prudentes, prudentiores, oldinge*) övergick till den av konungen utnämnde landsdomaren. Den lägre rättskipningen på landet låg därefter även den i händerna på kungliga ämbetsmän, herredsfogder, i spetsen för herredstinget.³ I städerna, som åtminstone från 1400-talet i regel voro egna tingskretsar,⁴ var rättskipningen i allmänhet delad mellan byfogden samt borgmästare och råd. I de adliga birkerne, tingskretsar, som bildats av större län eller gods på grund av särskilda privilegier, utövades den i enahanda former dock att ledningen låg hos adelsmannen eller hans fogde såsom birkedommer. Där kunglig gårdsrätt fick tillämpas, kunde gårdsherrn tillsätta den domstol, som handlade mål rörande hans underhavandes förhållande i tjänsten.⁵ Härifrån bör väl skiljas den s. k. hals- och handrätten, som utgjorde en adeln tillerkänd exekutionsrätt av dom gentemot dess underhavande.⁶

Den kungliga hirdens medlemmar voro såsom nämnts gent emot konungen bundna av en särskild trohetsed, vars brytande medförde hårda straff. Till- *Förvaltning och länsväsen.*

¹ P. J. JÖRGENSEN, Udsigt I sid. 155.

² Se närmare P. J. JÖRGENSEN, Udsigt I sid. 152 ff.: ARUP, Danmarks hist. II sid. 522.

³ W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 255 ff.

⁴ W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 272.

⁵ P. J. JÖRGENSEN, Udsigt I sid. 66 f.

⁶ MATZEN, Forelæsninger, Offentlig ret I sid. 68.

sammans utgjorde hirden ett brödraskap, brott medlemmar inbördes förskyllde strängare straff än den allmänna lagen stadgade. Konungen var å sin sida skyldig hirdens medlemmar beskydd och lön.

Så länge hirden var en rent militär kår, som levde vid konungens bord, var det väl regel att direkt lön utbetalades. Sedan hirden, möjligen redan på 1 000-talet, kommit att omfatta en långt större krets än den, som för tillfället behövde fungera som konungens personliga livvakt, lades så småningom den lokala förvaltningen i händerna på medlemmar av vederlaget såsom kungliga jarlar (*præfecti*) över land eller ombudsmän (*exactores*) över mindre län, det senare ämbetet utvecklade ur de kungliga godsförvaltarnas (kongsbrydernes) uppgifter.¹ Jarlens ämbete omfattade både militära och civila uppgifter; ombudsmannens var väl från början väsentligen av ekonomisk och civil natur, men med uppförande av fasta slott i rikets olika delar fick också det militär innebörd. Lönen utgick i den enda form, som under sådana förhållanden var praktisk, i anvisning å kungliga intäkter, vare sig av offentlig eller privaträttslig natur, i den ort där vederlagsmannen tjänstgjorde. JL kallar detta innehav för län. Om Erik Lamm säger SAXO, att han utdelade konunglevet (*vetera regum latifundia*), som om han fått det för att öda det *stipendio loco militibus*. En jarl eller ombudsman — det förra ämbetet försvann snart — uppbar därför i sitt distrikt alla eller de flesta kungliga intäkterna och disponerade i regel över kronogodset samt annat *dominium*, som tillkom konungen. Åtminstone från 1100-talets mitt följde härmed den administrativa och militära befallningen — ledingsväsendet undantaget — samt den kungliga jurisdiktionen inom området, där detta omfattade ett härad eller mera.² Benämningen på ombudsmannens maktinnehav och det område, till vilket hans uppgifter voro lokaliserade, var enligt 1100-talets latinska urkunder och litteratur *stipendium* eller *beneficium*,³ på danska blev den *len* (i anglosaxiskt språk betyder *leán* belöning, *læn* utlåna, utlega i fråga om jord, på gammalhögtyska översattes *beneficium* med *lehan*). Med »länsväsen» betecknas därför under medeltidens senare del hela den statliga lokala förvaltningsorganisationen. De län som utdelades åt medlemmar av det kungliga huset hade i regel större omfattning än andra. I vissa fall förde läntagaren här titel av hertig (*dux*) eller greve (*comes*). De kunna närmast jämföras med jarlämbetena. I de större länen över huvud kunde läntagaren, vilken från 1300-talet oftast med särskild hänsyn till hans ekonomiska förvaltningsuppgifter betecknas såsom fogde (*advocatus*), senare länsman (embedsmand), ej personligen sköta den lokala förvaltningen utan denna utövades av sekundära läntagare (underfogdar), en ansvarighet till den feodala subinfeodationen.⁴

För sitt län var såsom nämnts läntagaren skyldig göra tjänst såväl i kri-

¹ Jfr HOLBERG, Kirke og len sid. 206 ff.; ARUP, Danm. hist. I sid. 190; BRUNNER, D. Rechts-gesch. II sid. 259.

² HOLBERG, Kirke og len sid. 203—221, 276—297.

³ M. MACKEPFRANG, De danske fyrstelen i middelalderen (D. Hist. Tidskr. 6 R VI sid. 154).

⁴ Se HOLBERG, Kirke og len sid. 195, 217, 252. JL II: 55, III: 7, 8 (Bröndum-Nielsens uppl.)

giska som fredliga angelägenheter. Hans skyldigheter, t. ex. huru stort antal män han skulle hålla konungen tillhanda vid behov, bestämdes väl i varje särskilt fall med hänsyn till länets godhet och läge. Där inkomsterna överstego utgifterna och en skäligen ersättning till länsmanen själv, fick han i regel utgöra en större eller mindre avgift, län på avgift och tjänst. Avgifterna kunde variera högst väsentligt. Under Fredrik I:s tid hade konungen av Helsingborgs slott 1 500 mark samt hälften av sakfallet men av Frosta härad blott 100 mark. Men även län utan avgift förekommo, län på tjänst och fria län, vare sig tjänsteprestationen ansågs såsom tillräcklig valuta eller förläningen var en förklädd gåva.¹ Pantelän förekommo tidigt, redan på 1300-talet; här utgjorde inkomsterna av länet valuta för en penningförsträckning till eller en fordran hos konungen.² I regel men ej alltid följde med ett län någon kungsgård eller slott såsom residens för läntagaren.³ Länens omfattning var mycket varierande. Ursprungligen omfattade de i regel minst ett härad. Senare kunde ett län omfatta blott ett gods. Vid slutet av medeltiden skilde man mellan huvudlän och godslän. Med huvudlän följde den kungliga jurisdiktionen och rätt att uppbära extraordinära skatter, vilket ej var fallet med godslänen, vilka i nämnda hänseenden voro inordnade i huvudlän. Systemet, som utgör en sen avläggare av det äldre kontinentala länsväsendet, erbjuder väsentliga skiljaktigheter från dettas utformning, men de förvaltningsrättsliga grundprinciperna äro dock desamma.

I Tyskland liksom i Frankrike och England hade länsrätten utvecklats i sakrättslig riktning så att länen blivit ärftliga. Därmed hade läntagarens privata rätt kommit att tränga hans personliga förhållande till länsherrn i bakgrunden. Hans tjänsteplikt i krig blev i regel fixerad till visst tids maximum per år. I Danmark blev länsförhållandets äldre personliga och offentlighetsrättsliga karaktär bevarad.⁴ Länen blevo, med vissa temporära undantag för furstliga län — framför allt Sönderjylland — icke ärftliga utan meddelades i princip »på behaglig tid» (*ad gratiam*), undantagsvis på livstid eller på bestämd tid. Länsherrens såväl som läntagarens död hävde länsförhållandet.⁵ I pantelänets natur låg givetvis att det innehades till dess pantesumman återbetaltes. Länsmanens tjänsteplikt i krig var ovillkorlig och obegränsad. Att faktiskt ett län ofta gick från far till son — där det ej blev förbrutet genom trohetsbrott eller tjänsteförsummelse — sammanhänge med rikets egenskap av valrike och konungens intresse att stå i gott förstånd med stor-

¹ W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltning sid. 199, 213.

² W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltning sid. 260, 261.

³ En länslista från 1481—1487 (tr. i Danske Magazin 4 R. II sid. 146—147) uppräknar för Skåne 6 och för Halland 2 län, som ej lydte under något slott. Jfr länslista från Fredrik I:s tid Nye Danske Magazin VI. sid. 313—319. W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltning sid. 207 not. 2, sid. 215.

⁴ Angående motsvarande företeelse i den nordengelska Danelagen se STENTON, The Danes in England.

⁵ Den länsrättsliga termen för icke ärftligt län dlägar vara *beneficium* och för ärftligt *joedum*. Jfr POLLOCK and MAITLAND II sid. 265.

männen. Principen att ny konung skulle bekräfta alla län innan de blevo giltiga uppehölls emellertid. Genom ändring av länens omfattning samt tidsbegränsningar bevarade kronan sin bestämmanderätt.¹ Karakteristiskt för allt statligt länsväsen, även det danska, var att ekonomiska rättigheter som innehades på län kunde överlätas (med den rätt överlåtaren hade). Det var sed, att vid tronskifte den nye konungen på ansökan stadfäste äldre privilegier.²

Länsrättsliga principer gjorde sig gällande även inom den kyrkliga förvaltningen. Så länge konungen besatte biskopsämbetena, betraktades dessa säkerligen med den germanska benägenheten att fästa sig vid ämbetets ekonomiska rättigheter såsom förlänningar av kronan; när han i senare tid med tillämpning av sin advokati eller patronatsrätt besatte prästämbeten sades han förläna ämbetet eller kyrkan. Detta betyder att i den mån med ett sådant län följde jord, till vilken konungen hade äganderätt, denna egendom av innehavaren disponerades med blott besittningsrätt. Där biskopen hade ett kronogods i förlänning, varmed följde en sockenkyrka, innehade han konungens dominium till kyrkan och dess egendom samt till prästens beneficium. Kronans eller konungens rättigheter av sådant slag inom en territoriell förlänning följde i överensstämmelse med allmän europeisk sed av allt att döma så gott som undantagslöst läntagaren. Enligt en förlikning år 1329 mellan Kristoffer II och hans halvbroder greve Johan av Holstein skulle greven erhålla Skåne och Själland m. m. i pant med all kunglig rätt, bl. a. kyrkolän och geistliga län, samt med rätt att i sin tur upplåta förlänningar (»mit kerklen vnde allen ghestliken lenen vnde - - eme vrige macht tu lenende alle gestlike lene in dessen lande».)³ År 1330 förlånade konung Kristoffer Fyen till greve Gerhard av Holstein. Greven skulle hava »jus patronatus och præsentatz» till de kyrkor och kyrkliga beneficiärer konungen haft.⁴ Enligt en den 11 febr. 1340 i Lübeck träffad uppgörelse mellan greve Gerhard av Holstein och hertig Valdemar av Slesvig angående Sönderjylland, som var ett län under danska kronan, skulle hertigen bl. a. giva greven och hans arvingar till ett rätt pant Gottorps hus med den danske skog (den danska delen av en stor allmänningsskog mellan Slesvig och Lübeck) med Slesvig och med Flensborg och alla fögderier, som ligga därtill, och det hus i Tönders stad och alla fögderier liggande därtill och huset i Dorning (Thörning eller Thyarning slott i Barwith syssel i Sönderjylland) och Haderslevs stad och alla tilliggande fögderier för 25 000 marker lödigt silver, köl-

¹ Under Hälsingborgs län lågo 1370 6 härader, 1523 9 härader. Axel Pederssön Thott fick 1441 brev på Varberg och de två härader som lågo till Falkenberg på livstid. Efter hans död skulle en av sönerna få Varberg på 6 år och sonen Aage de två andra häraderna på livstid. Bent Bille fick 1490 brev på Helsingborg på 3 år, Knut Bille 1505 på Gladsax på 20 år. W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltning. sid. 38, 221.

² STEENSTRUP, Studier sid. 95 ff.

³ DS nr 2751 (IV sid. 137).

⁴ HUITFELDT, Danm. Krönike sid. 451. DS nr 2763: Sepedicti eciam comes et sui heredes ius patronatus et presentaciones Ecclesiarum ac beneficiorum Ecclesiasticorum quorumcumque, prout nobis in sepedicta terra Pheonie competere potuerunt, possidebunt libere et habebunt.

nisk vikt.¹ Dessa slott, land och fögderier skulle greven och hans arvingar hava och besitta till rätt pant med all frihet, rättighet, manskap och tjänst, och hertigen skulle hänvisa vederbörande till greven för att hylla honom »pantvis som vi have landene». Alla kyrkolän och andra geistliga län, dem skulle greven och hans arvingar äga bortförlåna, så länge landen stode dem till pant (»vnde binamen alle kerklen vnde andere gheystlike len, de scal greue Gherharde vnde sine eruen lenen, de wile dath de land en tho pande stan»). Hertigen skulle äga lösa från greven Nörre Jylland och de slott som låge därinom, »så fria som de stå oss till pant av konung Kristoffer och så många som vi have i värjo». Vidare skulle greven antvarda hertigen och hans arvingar Ribe, Kallö och Ålborg med fögderier och allt underlydande »och allt vad vi have uti Nörre Jylland på denne side Medelfarsund (Lilla Bält) med alla fögderier, all frihet och rättighet med försvar (beläning) av alla kyrkor och andra geistliga län han haft fritt» (»— — mith der lenware aller kerken vnde anderer gheystliker len also also he de land nu vrighest heft»)².

Åtminstone från 1100-talet förekomma, liksom fallet var i Tyskland och England, biskopar och andra prelater som läntagare. Man torde därför kunna antaga, att vederlagets gamla rent militära karaktär redan förändrats. Ännu under Erik Menveds tid avlade biskoparna länsed för sina län (*homagio a dicto domino Johanne Lundensi, tunc electo, ipsi domino regi prestitio, sicut feudatarios regis facere moris est in regno*).³ Ett försök av ärkebiskop Jens Grand att frigöra sig från länsförpliktelse biträdades ej av den påvliga kurian.⁴ Då Knut den store gav biskop Odinkar av Ribe och hans efterträdare hälften av all kunglig intäkt av Ribe stad, däribland $\frac{1}{2}$ av mynträtten, torde redan detta vara att betrakta såsom en förläning.⁵ Detsamma gäller sannolikt Knut den heliges gåva till Lunds domkyrka år 1085 samt Erik Ejegods gåva (c. 1104) till domkyrkan av en fjärdedel av mynträtten i Lund och en fjärdedel av all kunglig rätt där (alltså även avgälder för konungens tomter).⁶ Å en kunglig förläning torde ock den rätt att slå mynt vara grundad, som Roskildebiskopen redan utövat före 1088.⁷ Redan på 1130-talet synes ärkestolen hava innehaft Åhus slott och by (stad) med åtminstone en del av Villands härad⁸ jämte Ljunits härad.⁹ Huitfeldt¹⁰ uppger, att med anslaget följde tre fjärdedelar (tre härader) av

¹ De växlade urkunderna (original) tryckta i Dipl. Flensborgense I sid. 29—38 och HASSE Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden III sid. 613—616. Översättn. av greve Gerhards brev hos HUITFELDT (Danm. Krönike sid. 465).

² Referatet efter det av hertig Waldemar utfärdade brevet. I Greve Gerhards står »aller kerken» i st. f. »aller kerken».

³ Acta processus sid. 180 p. 6.

⁴ Acta processus sid. 228 f. (p. 2), 236 (p. 6), 333, 340 (p. 4).

⁵ Jfr STEENSTRUP, Studier sid. 222.

⁶ Lunde domkap. gaveböger sid. 173; L. WEIBULL, Den sk. kyrkans äldsta hist. sid. 159.

⁷ Se STEENSTRUP, Studier sid. 222 f.

⁸ Jfr nedan sid. 194. År 1299 tillhörde Åhus stad ärkestolen. Acta processus sid. 306.

⁹ Se närmare sid. 194 ff nedan.

¹⁰ Bispekrönike sid. 53.

Bornholm. Den sista fjärdedelen (det fjärde häradet) tillföll ärkestolen genom köp från enskild man år 1327.¹ Skatt av Bornholm (»Holm») hade ärkestolen redan 1123.² I Valdemar II:s privilegiebrev för ärkestolen den 13 maj 1213 heter det, att S:t Laurentius (domkyrkan) i Eskils och Absalons tid (1137—1201) innehåft Ljunits härad med all kunglig rätt.³ År 1208 hade Valdemar II stadfäst denna rättighet över häradet.⁴ Herrestads härad med allt kungligt dominium till kyrklig egendom och prästerliga tjänster samt all kunglig rätt (*cum dominio mero et mixto ac pleno jure regio*), dock med undantag för staden Ystad och vad som tillhörde konungens män, tillföll ärkestolen i uppgörelse med kronan år 1303. Dessutom skulle i uppgörelsen medfölja Rotnehärad på Bornholm men, om något bruste från kronans sida särskilt med hänsyn till enskildas anspråk å Rotnehärad, skulle Vemmenhögs härad lämnas i ersättning.⁵ År 1327 upplät Valdemar III, enligt denna utfästelse, till ärkestolen Vemmenhögs härad med byn Örsjö med all kunglig rätt och egendom och till evärdlig besittning (*cum omni jure regio — — cum omnibus aliis bonis regalibus — — jure perpetuo possidendum*).⁶

Omkring år 1300 innehade ärkestolen Blekinge, Lister och Villands härad, Örkeneds kronoallmänning i Göinge härad, ävensom Halmstads härad såsom pantelän.⁷ Lindholms slott med Oxie, Bara, Järrestads och Ingelstads härad »och alla våra och kronans gods som där nu tilligga och vår köpstad Trälleborg» förlänades 1442 av Kristoffer III (av Bayern) på livstid och utan avgift »att hava och behålla med all konunglig rätt, ränta och frihet» till ärkebiskopen Hans Laxmand.⁸ Vid dennes död år 1443 innehade ärkestolen alltså all kronans rätt och egendom på Bornholm samt i sju eller åtta av Skånes 22 härad, varjämte stora godskomplex funnos i flera andra härad.

År 1522 indrog Kristian II utan vidare Bornholm från ärkebiskopen och förlänade landet till Jens Jeppsson. Kapitlet tvingades att godkänna indragningen (»Ty dhe hafwe warit i Tornet insatte innan dhe wille der till be-

¹ Reg. Ser. 2 nr *1461. Ärkestolens tre av kronan förlänta häradar voro Hassleherrit (Österherred), Micklingsherred (Vesterherred) och Hemmingsherred (Sönderherred); det fjärde häradet var Rönne eller Rodne herrit (Nörreherred).

² DS nr 28; SRD III sid. 429.

³ Rep. nr 77 (*cum omni integritate juris regii*).

⁴ I 1577 års arkivförteckning från Lundagård upptages konung Hans vidisse år 1500 »på konung Valdemars brev år 1208, varigenom han skänker till Lunde seede fjerdedelen av Lunde by, fjerdedelen av Mönthenn derstedes och kronans rättighet öfwer Ljunitz Härad» (FALKMAN, Förteckning II nr 105). Äldste d. archivreg. IV sid. 344.

⁵ DS nr 1387 (II sid. 382).

⁶ DS nr 2637 (IV sid. 30 nr 2637); jfr HUITFELDT Danm. Krönike sid. 437.

⁷ Acta processus, sid. 164, 373.

⁸ LÅU III sid 243. I detta fall förklarades uttryckligen att länet skulle återgå till kronan vid ärkebiskopens död och avgång. Även ärkebiskop Birger hade slottet i förläning; W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 199. C. (anf. arb. sid. 200) antager, att ärkebiskop Tuve (1443—1472) innehade Hälsingborgs slottslän och ärkebiskop Jens Brostrup (1472—1497) Frosta härad (förutom de perpetuella länen Ljunits, Vemmenhögs och Herrestads häradar).

jaka»). År 1523 återställdes emellertid Bornholm till den utvalde ärkebiskopen. År 1525 synes ärkestolen ha fått Varbergs slott och län i ersättning för Bornholm, som lybeckarna då innehade.¹

Ärkestolens läns- och allodialgods voro i sin tur bortförlånade, uppdelade i ett antal större och mindre län. Stadsfastigheter upplätos i regel var för sig genom särskilda legobrev. Av en över ärkestolen tillkommande gods omkring 1510 upprättad jordebok, den s. k. Palteboken, vilken bevarats i en avskrift från 1600-talets förra del, framgår, att antalet län var omkring 40, fördelade på olika härad.² Länsvillkoren torde i allmänhet hava innefattat rätt för läntagaren att till- och avsätta landbor och taga hela inkomsten av jorden mot skyldighet att utgiva en i länsbrevet stipulerad länsavgift, ställa ett visst antal »karle vel ferduge met Hest, Harnesk och verge» till ärkebiskopens förfogande, när behov därav uppkom, hålla gårdarna vid makt och vårda skogen, eventuellt ock att svara för viss gästning.³ När en dylik upplåtelse icke medförde någon militär prestationsskyldighet, synes den åtminstone mot slutet av medeltiden hava betecknats såsom lega (leye). I realiteten är här fråga om en förpaktning. Förpaktaren äger till- och avsätta landbor samt hålla dem vid lag och rätt. I regel är han fri från gästning och annan tunga men utgör antingen en klumpsumma eller ock all viss ränta (landgillet från gårdarna) till ägaren.⁴

De andliga (geistliga) kronolänen — även klostren hade sådana⁵ — kommo i stor utsträckning att bliva fast förenade med respektive kyrkliga institut. Härtill har givetvis medverkat, att läntagaren var ett perpetuellt subjekt, icke som vid de världsliga ett fysiskt och dödligt. I uppgörelsen år 1303 mellan Erik Menved och ärkestolen bestämdes, att Bornholm och Herrestads härad alltid skulle följa domkyrkan och detta synes hava bekräftats vid Kristofer II:s val.⁶ Den 24 februari 1377 erkände konung Olof i särskilt brev mynt-rätten i Roskilde hava tillhört Roskilde domkyrka av ålder och i sådan tid »att motsatsen ej finnes i mannaminne». Samtidigt tilldömde konung Olof ärkestolen i Lund en fjärdedel av myntet såsom en rätt, vilken alltid varit knuten därtill.⁷ När skåningarna gåvo sig under konung Magnus i Sverige

¹ Fredrik I:s d. reg. sid. 78; Jfr Skånebrevsförteckningen (Lunds domkyrkas brev och skrifter nr 548, 549, 550, 552, 567, 588, 596, 645).

² Jfr ERSLEV, Danmarks Len og Lensmaend sid. 64 ff.

³ Något fullständigt länsbrev av ärkebiskopen eller domkapitlet i Lund synes ej vara bevarat; för jämförelse må hänvisas till ett av biskop Lage Urne i Roskilde den 7 januari 1517 utfärdat förlåningsbrev för Knut Rud å visst Roskilde biskopsstols gods. Langebeks Dipl. vol. XLI.

⁴ LANGEBEKS Dipl. vol. XL: 1513 den 21 sept. (Skovkloster, Falster), 1515 den 7 jan. (Ebelholt kloster Själland), LÅU V sid. 75 (1488). Se ock STEENSTRUP i D. Hist. tidskr. 5 R VI sid. 655 ff.

⁵ I en länslista för åren 1544—47 uppräknas 33 klosterlän. D. Magazin 4 R IV sid. 191—246, 307—44.

⁶ »Registrum Ecclesie Lundensis» D. (Litterae Regum pro Capitulo et incolis Regni), Arnsmagnaeanska samlingen 1052, 4:o. (Kbhvn 1894).

⁷ H. OLRIK I sid. 261 f.

(1343), tog Valdemar IV (Atterdag) Hammershus slott på Bornholm från ärkebiskopen, men år 1362 fick ärkebiskop Nils åter brev på slottet.¹

För andliga län skulle i princip göras krigstjänst lika väl som för världsliga län. I ett påven Innocentius IV:s brev 1245 till Erik Plogpenning erkännes också biskoparnas krigstjänstskyldighet. Konungen uppmanas blott att icke pålägga dem tjänst över förmåga.² I den bekanta striden mellan Kristoffer I och ärkebiskop Jacob Erlandsson erinrar ärkebiskopen,³ att kyrkan gjorde länstjänst för alla sina egendomar och att, om dess gods vid sidan av denna sedvanemässiga tjänst skulle helt eller delvis underkastas skatt och tunga, kyrkan bleve sämre ställd än en man som icke hade län (*privata persona*), vilken ju genom att deltaga i den allmänna tjänsteplikten friade sig och sitt gods (*liberat se et sua*).⁴ I tvisten mellan Erik Menved och ärkebiskop Jens Grand klagar konungen, att ärkebiskopen brustit i sin tjänsteplikt vid ett av konungen påbjudet krigståg till Norge. Ärkebiskopen bestred först skyldigheten över huvud taget men ändrade sedan sina påståenden till att avse blott längden av tjänstgöringen.⁵ Där emellertid immunitet för all kunglig tjänst (*servitium*) meddelats, synes detta hava inneburit frihet från krigstjänst. Rätten till fredköp och danaarv torde aldrig ha medföljt förläningarna, i regel ej heller rätten till extra ordinarie skatter. De högre kyrkliga instituten hade däremot oftast frihet från ordinarie skatter och kronans dominialrättigheter till deras jord.

Redan under 1200-talets förra del hade förläningsväsendet nått en så stor omfattning, att omkring en fjärdedel av landet var bortförlänat. Konung Valdemar II klagade hos påven, att de kungliga rättigheterna (*jura regni*) i landet genom hans företrädares försummelse och oaktsamhet hade försvagats och förminskats genom avhändelser, ehuru konungarna avlagt ed på att hävda kronans rätt. Konungen anhöll därför, att påven måtte låta honom återkalla dem. Påven (Gregorius IX) uppfyllde denna begäran — i brev den 23 november 1240 till biskoparna i Århus och Viborg — dock med det förbehåll att intet finge återfordras som vore skänkt till kyrkor och fromma stiftelser (*ad ecclesias et alia pia loca*).⁶

Vad av kronans tillgångar icke var bortförlänat vare sig till världsliga eller andliga sades ligga till konungens *fatebur*. Dit låg vid medeltidens slut en del av Själland, större delen av Fyen med smålanden och delvis Jylland, under det såväl Skåne som Halland och Blekinge och Bornholm voro bortförlänade i deras helhet. Mot slutet av medeltiden voro dock somliga städer undantagna, vilka väl då inbetalt stadsskatten direkt till fateburen.⁷

¹ HUITFELDT, Danm. Krönike sid. 484, Bispekrönike sid. 77.

² Bullarium Danicum sid. 299 (nr 364).

³ Acta processus sid. 42.

⁴ Se närmare nedan.

⁵ Jfr ovan vad som sagts om den kontinentala länsrätten. (sid. 45).

⁶ Bullarium Danicum nr 302 (sid. 259).

⁷ Jfr ERSLEV, Danmarks Len og Lensmaend. Staden Vä lades 1505 under fateburen; W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltning sid. 219. Kung Hans talar 1490 om att han möjligen ville behålla Helsingborgs stad till sin fatebur (a. a. sid. 218).

Förvaltningen sköttes av fogdar, som hade lön och redovisade för inkomst och utgift. Ehuru dessa förvaltningsdistrikt ej utgjorde län i egentlig mening benämndes de dock »fateburslän» eller »län på räkenskap.»¹ I städerna under fateburen befallde den kunglige »byfogden».²

Ledingsväsendet och länssystemet gjorde icke tillfyllest för rikets behov av krigsorganisation. Från 1100-talet började konungarna därför giva dem, som ägde förmåga och vilja att tjäna till häst, frihet från kungliga skatter och onera, en frihet som på kontinenten, där den oftast tillika medförde exemption från de allmänna domstolarna, kallades immunitet (*immunitas*). Friheten gällde i Danmark ej blott de ordinarie skatterna utan ock den personliga ledingsplikten samt den i ledingsskyldigheten ingående utrustningen av skepp. Detta »frälse», som i och för sig gott kunde kallas ett slags län, gällde blott jord, som frälsemannen brukade, själv eller genom brytar, alltså ej hans landbogårdar. En frälseman, som hade flera sätesgårdar, frälste alltså dessa under förutsättning att han själv drev avel å dem.³ För denna frihet hade han att prestera trohetsed (*hominium, homagium*) samt personlig krigstjänst på egen kostnad — i regel till häst. Dessutom hade dessa män, herremännen (*homines domini*) att, sedan Danehovet blivit en fast institution, göra hovtjänst, d. v. s. möta upp vid varje Danehov. Under 1200-talet fingo »hovmännen», som de ock benämndes, i stor utsträckning rätt till viss kunglig uppbörd å sina gods, varmed följde rätt till sakfall, de blevo »konungar över egna landbor». Ställningen blev sannolikt redan under Erik Menved ärftlig, och därmed bortföll den särskilda trohetseden. Sannolikt under 1300-talet hade frälsefriheten utsträckts även till frälsets fästegårdar.⁴ Dock vanns aldrig helt befrielse från dessa gårdars arbetskyldighet till kronan (äckor och arbete vid kronans slott och gårdar). År 1527 fick adeln befrielse från tiondeskyldigheten för sina sätesgårdar.

Hovmännen eller de mindre herremännens stora klass, som i stort sett gav upphov till den danska adeln, utgjorde ursprungligen de dugligaste och förmögaste av bönderna. Under lagspråkets beteckning »bondones» torde de också innefattas ännu i slutet av 1200-talet (förordningen för Bara härad). Sannolikt har dock i klassen ingått en stor grupp, vars jordinnehav icke var grundat å allodial jordäganderätt utan å en mer eller mindre ärftlig besittningsrätt till ursprungliga nybyggen (torp) å kronoallmännin-garna. Genom frälsefriheten utplånades skillnaden mellan sådan jord och allodialgårdarna. Många av medeltidens danska adelsgårdar bära namn, som påminna om deras ofria ursprung (-torp, -ryd o. dyl.).

¹ W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 199.

² W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 219. Halmstads borgmästare och menighet fick år 1452 rätt att välja byfogde, när Claus Rönnow frånträdde Laholms slott, och konungen bestämde, att byfogden därefter skulle göra räkenskap i fateburen för kronans inkomster av staden (tull, sakfall m. m.).

³ BOLIN, Ledung och frälse sid. 167.

⁴ CHRISTENSEN-HÖRSHOLM, Agrarhist. studier I sid. 136. BOLIN, Ledung och frälse sid. 169. Jfr Rep. nr 1893 (konung Valdemars frihetsbrev 11 nov. 1340 för Bo Eskilsön å allt det gods han bebodde i Skåne).

Immuniteter
(Frälse).

Med kronolänen följde i stor utsträckning immunitet vare sig de innehades av världsliga eller andliga. Även annan kyrklig egendom åtnjöt sådan frihet. Den tankegång, som ligger bakom ärkebiskop Absalons brev omkr. år 1186,¹ att munkar och präster (*ecclesiasticos viros et vicarios verbi divini*) borde hava *divinæ militiæ stipendium*, torde väl hava medverkat härvid. Någon allmän kyrklig immunitet stadgades dock aldrig, utan friheten gällde blott där i särskilda fall sådan var meddelad av regenten och avsåg blott det gods, som då tillhörde det privilegierade institutet. Biskopen i Ribe, som i Ribe stad hade hälften av all kunglig rätt, hade under Valdemarstiden ingen dylik rätt utanför staden, ej ens på biskopsstolens egna gods.² Knut den helige bestämde i sitt donationsbrev till Lunds domkyrka år 1085,³ att all kunglig uppbörd (*quod autem ad regiam pertinet justiciam*) men blott till viss skänkt jord i Lund skulle tillfalla prosten och bröderna där, dock med undantag för fredköp, ledingsvite och hästar i redeskud, för den händelse konungen själv komme. Erik Emunes donationsbrev år 1135⁴ gav, under den felaktiga förutsättning, att 1085 års anslag liksom ett tidigare av Sven Estridsson innefattade full utskyldsimmunitet, sådan frihet åt Lunds domkyrkas av honom skänkta egendomar (*terras has a justitia regali immunes*) »i likhet med vad Sven Estridsson och Knut givit». Denna rätt bekräftades år 1186 av Knut VI⁵ och 1203 av Valdemar II.⁶ Rätten utsträcktes genom bekräftelsen att avse all under mellantiden anslagen egendom. Tre undantag gällde dock: från fredlöshet kunde blott konungen benåda (kapitlet fick dock uppbära fredköpsmedlen), böter för ledingsförsummelse och stud (redeskud) behöll kronan. De två senare undantagen torde hava för kapitelgodsets del bortfallit, temporärt genom Kristoffer I:s brev 1252, upphävt under striderna med ärkebiskop Jakob Erlandsson, och definitivt genom Erik Menveds brev 1288 och 1303.⁷ Immuniteten utsträcktes genom de nya breven att avse all under mellantiden tillkommen egendom. Vid denna tid hade en uppdelning av domkyrkogodset mellan ärkestolen, kapitlet och domkyrkans fabrica redan ägt rum. Lunds domkapitel fick av konung Olof bekräftelse på sina privilegier den 17 augusti 1385.⁸ Förutom fullständig immunitet från skatter och onera fick kapitlet rätt till 40-marksböter, fredköp och strandvrak å sina gods. Den 13 april 1443 gav Kristoffer av Bayern ärkestolen och kapitlet (»domkyrkan») gemensamma

¹ Reg. nr 365. Rep. odat. brev nr 37. Tryckt i Dipl. AM I sid. 60 och i HASSE, Schlesw.-Holst.-Lauenb. Regesten u. Urkunden I sid. 80.

² H. OLRİK I sid. 260.

³ DS I sid. 42 (nr 26).

⁴ DS nr 33. Jfr H. OLRİK I sid. 190; STEENSTRUP, Studier sid. 32, 93; HOLBERG, Kirke og Len sid. 222 not; L. WEIBULL. Den sk. kyrkans ä. hist. sid. 165.

⁵ DS nr 97. Necrologium Lundense sid. XXV.

⁶ DS nr 121. Necrologium Lundense sid. XXVI.

⁷ DS nr 402, 959 och 1387. Necrologium Lundense sid. XXVII. Jfr DS nr 499 (frihet inom Lund, 1264) och 1115 (allm. för domkapitlet, 1294).

⁸ Rep. nr 3484 (II sid. 275).

privilegier med fullständig jurisdiktions- och skatteimmunitet.¹ Under denna frihet torde ha innefattats även det egentliga domkyrkogodset. Kristoffers privilegier bekräftades den 5 april 1449 av Kristian I samt den 17 mars 1484 och den 17 maj 1500 av konung Hans.² Motsvarande rätt gavs andra domkyrkor, kapitel och biskopsstolar. I konungarna Kristoffer III:s och Kristian I:s kröningseder samt konungarna Hans, Kristian II:s och Fredrik I:s handfästningar intogos bestämmelser avsedda att garantera status quo för de kyrkliga instituten.³

Även klostren och hospitalen kommo i åtnjutande av immunitetsprivilegier. Det första av dessa privilegier (för Næstveds kloster 1140) avser blott leding, praktiskt taget fullständig skatteimmunitet fick Odense domkloster år 1180.⁴ Dessa friheter gävos ej alltid gratis.

Sockenprästernas residensgårdar fingo så småningom, ehuru först på 1200- och 1300-talen, speciella frälsefriheter, mensalgårdarna och kyrkornas underhållsgods i regel aldrig. Enligt JL III: 10 (1241) skulle varje präst, som levde ogift, ha en gård fri från »redslor» d. v. s. offentliga onera och utskylder.⁵ Först år 1320 utsträcktes regeln till övriga delar av riket. Genom Kristoffer II:s handfästning den 25 januari 1320 stadgades nämligen, att varje sockenpräst skulle hava den prästgård, som han bebodde, fri från alla kungliga utskylder och onera⁶ (*Item a sacerdotibus parochialibus de terris uni curie sue, in qua personaliter residet, adiacentibus nullum seruicium regium exigatur*). Det uttryck, *servitium*, som har översatts med utskylder och onera, betyder egentligen tjänst. Nu voro alla de ursprungliga ordinarie statskattterna onera likaväl som herrlighetsprestationerna av kyrkogodset. Ordet *servitium* får emellertid anses omfatta även deras avlösning av fasta avgifter i penningar eller varor. Motsvarande stadgande återkommer i Valdemar III:s handfästning den 7 juni 1326.⁷ Ordalydelsen av den bevarade handfästningstexten synes närmast tyda på att friheten här utsträckts att avse en prästgård i varje socken, även annexerad sådan. (*Item a sacerdotibus parochialibus de terris suis curie sue adiacentibus nullum seruicium regium exigatur*.) Det har emellertid numera påvisats, att texten, som hänför sig till en på 1490-talet av en Lundakanik gjord avskrift, med största sannolikhet förvanskats⁸ och att den ursprungliga texten i likhet med Kristoffers handfästning haft ordet *uni*.⁹ Då år 1330 Valdemar III fick lämna kronan ifrån sig, gav greve Johan av Holstein, som hade Lolland i förläning, på begäran av biskopen i Odense den 11 nov. samma år en motsvarande försäkring för Lolland, begränsad till residensprästgårdarna. Alla präster på Lolland skulle för dessa vara fria

¹ LÄU III sid. 256.

² LÄU III sid. 326, IV sid. 408, V sid. 422.

³ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 40 ff.

⁴ Se sid. 183 nedan.

⁵ Jfr SkL:s »lædthing, innæ ok studh redhæ» (I: 75).

⁶ Tryckt i Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 9. Jfr sid. 171 nedan.

⁷ Tryckt i Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 11.

⁸ Jfr sid. 172 nedan.

⁹ ARUP, Om overleveringen av Valdemar 3:s haandfæstning (sid. 266).

från all tunga och besvär utom beträffande äckor (»inne»), där frihet ej skulle gälla »när allt häradet skall age» ävensom från leding (— — — *dimittentes unicuique ipsorum unam curiam cum suis attinentiis, in fundo Ecclesiae sitam, in qua residentiam elegerint personalem, ab omnibus oneribus nostris exactoriis, petitionibus, donationibus, impositionibus, precariis, seu caeteris gravaminibus quibuscunque videlicet impositis vel imponendis, ad jus nostrum spectantibus, liberam poenitusque exceptam, sicuti aliquo tempore praedecessorum nostrorum liberius habere vel habuisse, dignoscuntur. Volentes etiam ut familia ipsorum Dominorum [sacerdotum] in pane suo existens vel in bonis eorum ecclesiasticis residens — — — nec ad aliqua vectigalia nostra quae Redeskyld dicuntur per officiales nostros coarctentur, nisi cum per ipsos Dominos sacerdotes ad vehendum requiratur — — — Admittimus insuper, quod ipsi Domini [sacerdotes] vel eorum famuli in expeditionem nostram et edictum, extra terram seu ad obsessionem alicuius castri — — — minime teneantur evocari. — — —*).¹ Detta brev utgör ytterligare ett stöd för att ej giva 1326 års privilegium vidare omfattning än 1320 års.

Valdemar IV stadfäste den 6 januari 1341 i största allmänhet de friheter och fördelar, som av hans fader och förfäder förunnats »biskopar, prelater och kyrkans personer», och upprepade detta i en handfästning den 24 maj 1360.²

Den 28 juni 1340 hade konung Magnus av Sverige vid sitt förvärv av Skåne stadfäst skånska prästerskapets, ridderskapets, klostrens, borgerskapets och landets övriga invånares äldre privilegier och därvid avgivit försäkran om immunitet för »den enda prästgård, som kyrkan hade från sin grundläggning» (— — — *quod quilibet rector ecclesiarum parochialium terre scanie unum fundum principaliores, quem ecclesia a sui (!) fundacione habuerat liberum et exemptum teneat ab Inne, stuth et omnibus juribus regalibus cum sua familia quotidiana et commensali in eodem fundo conmorante. — — —*).³ I något skiljaktiga ordalag bekräftades privilegiet i konung Olofs handfästning den 3 maj 1376 (— — — *quilibet presbiter habet unam curiam principaliores in parochia sua pro residencia sua liberam et exemptam de omnibus oneribus regiis una cum familia in dicta curia commorante*).⁴ Varken drottning Margareta, Erik av Pommern eller Kristoffer av Bayern avgåvo någon handfästning; Kristoffer lovade dock i sin ed den 9 april 1440 hålla kyrkans personer vid förut erhållna privilegier. Prästgårdarnas utskyldsfrihet hade synbarligen vunnit en viss hävd.⁵

För ärkestolens del medförde avsättningen av Erik av Pommern och valet

¹ HUITFELDT, Danm. Krönike sid. 452, har avtryckt brevet. Se ock PONTOPPIDAN, Annales Ecclesiae Danicae II (1744) sid. 137; en dansk övers. fr. 1400-talet försedd med Kristian I:s stadfästelse i Kirkehist. saml. 3 R. VI sid. 411.

² Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 16 ff.

³ DS nr 3499 (IV sid. 724).

⁴ Aarsberetn. fra Geheimearch. II. sid. 21.

⁵ W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 596. I 1415 års priv. för Malmö stadgas skyldighet för borgarne att utgöra »skatt, påläggning och hjälp, dock att undantag skulle göras för sockenprästens gård». SD III nr 2075 (sid. 31).

i hans ställe av Kristoffer av Bayern en viktig ekonomisk fördel. Den 13 oktober 1442 kom den ovan omförmälda personliga förläningen för ärkebiskopen av Lindholms slott med fyra härader i Skåne, den 7 januari 1443 ett privilegiebrev för ärkestolen,¹ vilket »ex gratia regia speciale» tillade ärkestolen kungliga intäkter från sockenkyrkornas jordegendomar, från ej blott leding, inne och stud utan ock tull och forstrandsrätt. Redan den 13 april s. å. följde ett nytt privilegium för ärkestolen och domkyrkan, som tillade ärkestolen nämnda rätt för all framtid, inberäknat enahanda rätt till sockenprästernas som till sockenkyrkornas fastigheter, samt dessutom gav stolen all kunglig rätt med fullständig kunglig uppbörd av dess eget gods samt sockenkyrkornas och prästernas (*totum jus nostrum regale cum plenaria juris nostri exsequione in et super omnibus suis bonis mobilibus et immobilibus ac familiaribus et subditis suis quibuscunque tam ad suam sedem spectantibus et attinentibus quam ad alias inferiores ecclesias sue dyocesis ubicunque perpetuo possidendum*).¹ Kristian I bekräftade Lundaprivilegierna den 5 april 1449 och konung Hans den 17 mars 1484 samt den 17 maj 1500.²

Kristian I hade i sin kröningsed den 28 okt. 1449 allmänt lovat »att värna och beskärma den helga kyrkan, hennes förmän, biskopar, prelater och alla den helga kyrkas personer — — — i alle deres rättighet och hålla dem vid frid, lag och rätt och vid all deras frihet, rättighet och privilegier, som dem av våra förfäder, konungar i Danmark givna äre»³, samt konung Hans i sin handfästning den 1 febr. 1483 (p. 6), att ingen skulle inträngas »till kyrkens ingeld i nogre made mot kyrkens ret oc frihed» samt (p. 22) att han ej skulle tilstådja »aalegger, skat eller beskattning, hestestader, gestning, skydferde eller annen tyngæ, hwad thet helst kan wæræ pa kyrker, closther, klerkerii, ridderskab, theres hion eller land eller læn upalegge eller affkreffue i nogher made, wden wii selffue eller wore merkelige raad eller sendebud ferde i gennem landene i rigens ærende.»⁴ För ärkestiftets del sakna emellertid dessa bestämmelser större intresse, då speciella privilegier voro meddelade. Annat är förhållandet med Kristian II:s och Fredrik I:s handfästningar. Dessa regenter utfärdade, såvitt utrönas kunnat, ingen bekräftelse av Kristoffer III:s stora privilegier. Vid Kristians trontillträde hade de emellertid ägt bestånd i sjuttio år och på ärkestolen satt en klok och energisk man, ärkebiskop Birger. I Kristians handfästning den 22 juli 1513⁵ (p. 7) beröres kyrkogodsets skattefrihet på följande sätt: »Item skulle wij eller wore fogder intet befatte oss met kirki tiener, clerkeries tiener, clostirens tiener — — — anten med echt, skydsferd, giæsteri, i at sætte ellir aff at sætte ellir met nogre andræ tyngæ ellir trældom, men the skulde wære fri for oss oc vore fogder

¹ LÅU III sid. 249, 256; se närmare sid. 154 f. nedan.

² Se sid. 53 not. 2 ovan.

³ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 45. — I drottning Doroteas priv. för Nakskov 1461 heter det, att ingen skall vara fri från jordskyld (som här blivit en slags grundskatt) än sockenprästen, som sitter i prästgården. W. CHRISTENSEN, Dansk statsförvalt. sid. 574.

⁴ Anf. saml. II sid. 48, 52.

⁵ Anf. saml. II sid. 58.

efftir for:ne koning Hanszs wor kiere herfaders recesszs lydelse, endog at kronen haffuer sielff ius patronatus till den kirke, som noghir tiener kunde tilligge, dog vndirtagen at före oss oc wort fadeburd, nær wii personligen drage egönnem landit, oc wele wii for then tyngge, som almwn met swodan echt er offuergangen, giöre met thet aller förste en redelig schickelse ther om, swo samme echt skall mwlig wære oc rett om kring gaa uden wild — — —». I avseende å skatteimmuniteten torde dock villkoret om redestud vid konungens personliga resor icke ha gällt ärkestiftet, på grund av förbehållet (p. 68) att tidigare privilegier eller friheter, som tilldelats prelater och kyrkor av tidigare regenter, icke skulle genom handfästningen minskas eller kränkas i någon mån. Slutligen innehåller Fredrik I:s handfästning den 3 aug. 1523 (p. 1) en försäkran om skydd för kyrkans och hennes tjänares »privilegier, friheter, statuter och gode gamle sedvaner» samt bestämmelsen (p. 12) att konungen och hans fogdar ej skulle befatta sig med någon mans tjänare, andlig eller världslig, att till- eller avsätta honom eller beswära honom med gästeri, ægt, arbete, skudfärd (redestud), »boeiacht»¹ eller någon annan tunga eller trældom (arbetskyldighet) utöver vad som varit under Kristian I:s och Hans tid, dock att »den ægt bliver modelig och ganger rett omkring uthen ald vild». Denna bestämmelse förmildrades (p. 71) genom ett mot p. 68 i Kristian II:s handfästning svarande förbehåll.²

Kristian III:s handfästning den 30 okt. 1536 innehåller praktiskt taget intet av betydelse för kyrkans ekonomiska och rättsliga ställning. Bestämmelserna härom meddelades i den samma dag utfärdade Köpenhamns recess, den grundläggande författningen för reformationsverket. Detta tillhör icke medeltiden.

¹ Torde avse skyldigheten att biträda vid kungliga jakter.

² Aarsberetn. fra Geheimearch. II. sid. 71 ff.

Kapitel IV.

Jordfördelningen.

Under det århundrade, då kristendomen vann fast fot och kristningsarbetet i stort sett fullbordades inom Skåne, Halland och Blekinge, nämligen 1000-talet, var säkerligen liksom i rikets övriga delar bondebruket den normala driftsmetoden. Begreppet »bondebruk» användes här såsom beteckning för en jordpossession, vilken ger uppehälle åt brukaren och hans familj men icke lämnar något större överskott. Ordet bonde hade på 1000-talet en helt annan och högre klang än senare blev fallet. Bonde (adelbonde) är den friborne och jordägande mannen. Under honom stå fria bönder och tjänare utan egen jord samt trälar, vilka för sitt uppehälle äro beroende av honom. Mellan bönderna själva finnas stora avstånd beroende på skillnad i börd, rikedom och makt. Vi befinna oss på »en demokratisk Höjslette med overordentlige Afstande mellem de begunstigede Højdepartier og de lavt og afsides liggende Dele».¹ De bönder (bondones), vilka nämnas som vittnen å ärkebiskop Eskils gåvobrev den 1 sept. 1145, voro säkerligen stormän.² Det odlade landet är vid ifrågavarande tid delat i ett antal bosättningar, bol, ibland större, ibland mindre men var och en tillräcklig för att livnära en familj. Å de större finnas både tjänare och trälar. Vid 1200-talets början är träldomen försvunnen. Till bolet hör i regel blott åker och äng, skog är undantagsvis en dess enskilda tillhörighet, utmärkt med särskilda märken (»enemærke»). Där bol ligga i by, har väl byn det närmaste fiskevattnet gemensamt och stundom en byaskog, men många byar sakna sådan och äro för sitt virkesbehov hänvisade till de stora kronoallmanningarna, som i Halland och Blekinge ännu på 1100-talet upptaga drygt två tredjedelar av arealen och även i Skåne fylla stora delar av de nuvarande slättbygderna.³ Skånelagen synes uppfatta all icke hägnad skog såsom allmanningsskog. Stadganden svarande mot de svenska medeltidslagarnas om avgärda by, som upptagits på annan bys utmark, saknas.⁴ Bolbegreppet uttränges från 1300-talet småningom av g å r d e n.

På landet.

Givetvis funnos då som senare ett antal större gårdar (*curiæ, mansiones*), där lejd arbetskraft i större omfattning togs i anspråk, från 1300-talets början kallade »huvudgårdar» (*curiæ principales*), där en lokal storman eller en konungens bryte residerade. Om någon jämförelse mellan vår tids storbruk

¹ STEENSTRUP, Den danske bonde sid. 17.

² STEENSTRUP, Den danske bonde sid. 133. (DS nr 35).

³ Jfr ARUP, Danmarks historie I sid. 223.

⁴ Häremot C. G. WEIBULL, Sk. jordbr. hist. sid. 44. Jfr HAFF, D. Gemeinderechte I sid. 52, 160—64.

och dessa huvudgårdar kan det dock ej vara tal.¹ Gods funnos visserligen men ej sammanhållna till stora brukningsenheter utan sammansatta av självständiga bondebruk, där brukaren dock ej var ägare utan antingen bryte (*villicus*), eller legotagare, l a n d b o, f ä s t e b o n d e (*colonus*). Ännu i slutet av 1600-talet var i Skåne storbruket praktiskt taget okänt. För 99 adliga sätesgårdar var utsädet av råg och korn ej mera än sammanlagt 4,600 tunnor. På 16 sätesgårdar var intet sätt.² Ehuru givetvis sätesgården i gynn-samt fall utgjorde ett föredöme i fråga om jordens skötsel samt fästegårdarna hade sin viktiga roll såsom utfyllande behovet av arbetskraft för sätesgårdens brukning och iståndhållande, kan man säga, att den danska adelns jordrike-dom under medeltiden snarare var en penningplacering än en faktor i den allmänna lantushållningens utveckling. De olika gårdar, varav ett gods be-stod, voro knappast utvalda efter någon bestämd plan utan samlade genom arv, köp eller byte eftersom det fallit sig. Givet var därför att vid ägarens död komplexet oftast splittrades på hans arvingar. Arvsrätten var i själva verket ett hinder för ett sammanhållande av godsmassan. Blott undantags-vis ser man under den äldsta medeltiden en man äga en hel by,³ och ännu vid slutet av 1500-talet, då den danska adeln i viss mån lyckats åstadkomma en jordkoncentration genom byten (mageskiten) med kronan, ansågs det märkligt, att en adelsman ägde en hel socken.⁴

Så långt man känner äldre tiders förhållanden, ägde landbon i regel husen på gården, varigenom befrämjades en viss stabilitet i innehavet. Vid från-träde av gården ägde efterträdaren lösa husen. På 1300- och 1400-talen där- emot ser man ej sällan jordägaren vara ägare av husen å landbogårdar.⁵ Storleken av den årliga legan, landgillet, å en landbogård var i hu-vudsak bestämd av seden i orten och undergick vid sådant förhållande blott långsamma förändringar. Mot 1000-talets slut och förra delen av 1100-talet anses landgillet i Skåne hava utgått med ungefär 1 mark penningar för varje bol.⁶ Vid medeltidens slut fanns en rik provkarta på olika slag av persedlar vari landgillet plögade utgå, olika orter hade olika sedvänja. Vid legotidens utgång och ingående av nytt legoavtal betalades f ä s t a eller i n f ä s t n i n g (städs mål, landbohold) efter överenskommelse. Legotiden var ursprungligen ett år med förlängning å samma tid, om ej uppsägning skedde inom viss tid; mot slutet av medeltiden var livstidslega regel. Jordägaren ägde dessutom rätt till förutom landgille och städs mål vissa ekonomiska rättigheter av fästejor-den, betecknade såsom h e r l i g h e d (Grundherrlichkeit) eller *dominium*. Denna »herrlighet», som småningom i sig upptog allt mer utvidgade befogen-

¹ Det var under äldre medeltid ett undantag att en gård omfattade mera än ett bol (1 mark i skyld). Boltalet är den vanliga besuttenhetsbeteckningen. BOLIN, Skånelands historia II sid. 219.

² CHRISTENSEN-HÖRSHOLM, Agrarhist. studier I sid. 21 och Bil. B. Jfr sid. 19.

³ Jfr BOLIN, Skånelands hist. II sid. 46.

⁴ CHRISTENSEN-HÖRSHOLM, anf. arb. I sid. 21.

⁵ C. G. WEIBULL, Skånska jordbrukets hist. sid. 29. BOLIN, Skånelands hist. II sid. 220.

⁶ W. CHRISTENSEN (Dansk statsförvalt. sid. 527—29) konstaterar, att under 1400-talet undan-tag förekomma från oföränderligheten. Denna torde dock såsom helhet vara väl bestyrkt.

heter för jordägaren, omfattade en obestämd men av seden inom rimlig gräns hållen myckenhet ä c k o r (ægter) d. v. s. körslor och annat arbete vid ägarens huvudgård — senare utvecklat till det s. k. hoveriet —, g ä s t n i n g d. v. s. beredande enligt sed av mat och husrum för ägaren eller hans fogde med följe, när de besökte fästegården, v i n d f ä l l e, j a k t o c h f i s k e å fästegårdens ägor och för dess andel i samfällighet, s v i n b e t e å dess ollonmark (eller avgift därför, »ollongäld»), n ö t- o c h f å r b e t e å skogen, s a k f a l l (jordägarens del), stundom även några småpersedlar, den s. k. s m å r e d s e l n, från 1300-talet även f ö r l ö v (»förislov») d. v. s. avgift som betalades av fästebonde för tillstånd att vid avflyttning från gården bortföra sina tillhörigheter. Vid mitten av 1600-talet uppskattades herrlighetens ekonomiska årsvärde approximativt till hälften mot landgillet.¹ Detta system med arbetskyldighet in natura (servitium) och andra herrarättigheter är speciellt danskt men erbjuder slående paralleller med de feodala rättsystemen, som säkerligen påverkat väsentliga delar av det danska.² Till fästebönderna voro rättsligt sett att hänföra de s. k. g å r d s æ d e r n e (*inquilini*), d. v. s. småbrukarna, men dessas innehav medräknas ej alltid då talet är om bönder. Beteckningen för en dylik mindre gård var inom SkL:s område i regel f e s t e, senare b o l (bolig); i Blekinge även m a a l e. Husmännen voro lantarbetare eller hantverkare med hus å annans grund, i n n e s m ä n n e n lantarbetare, som bodde hos andra utan att i egentlig mening höra till husfolket.³ Fästebonden anses ursprungligen ej hava stått i något tjänareförhållande till jordägaren. Visserligen kallas denne i SkL »jorddrott» och »bonde», (husbonde), men Andreas Suneson brukar i sin parafras av lagen (143) uttrycket *locator* (udlejer, upplåtare) och ej *dominus*, som användes i förhållande till bryten (134—36). På 1200- och 1300-talen blev uppfattningen en annan. Landbon betraktas mera såsom tjänare. Vid fästeförhållandets ingående fick han taga jordägaren eller hans fogde i hand och lova trogen tjänst, varmed följde lydnadsplikt (jfr den länsrättsliga investituren).⁴

Redan under medeltiden gjorde sig en tendens gällande att behandla kronans rätt till utskylder och onera av jordegna bönder såsom en »herrlighet», vilken kunde upplåtas och avhändas till enskilda. Den skillnaden uppehölls visserligen gentemot kronans och adelns landbor, att städs mål icke utgjordes, men en annan avgift »husbondehold» (stundom förblandad med städs målet) kom så småningom i bruk vid ombyte av ägare. Möjligen har detta

¹ Jfr ARENT BERNTSEN BERGEN, Danmarckis och Norgis Fructbar Herlighed II sid. 78 ff, 121 ff; »Berättelse om Lunds domkapitel år 1660» (sid. 196 i C. G. WEBULL, Bidr. till Lunds domkapitels och dess arkivs historia efter reformationen).

² Redan före år 1066 hade i den engelska Danelagen utvecklats ett särskilt system, enligt vilket bönderna i en by uppehöll grundherrens hushåll genom att betala ränta och göra arbete i vederlag för det av honom lämnade beskyddet och för den lokala rättskipning som utövades i grundherrens domstol. STENTON, English Feudalism sid. 114; jfr sid. 188. Genom Erik Lamms brev den 21 mars 1140 avlöstes den ledingsplikt, som påvilade Naestveds klostets fästebönder, mot skyldigheten att en gång årligen överföra konungen, hans följe och resgods till småöarna (en »riding service»); Dipl. AM I sid. 9 f.

³ Jfr THULIN, Om mantalet II sid. 30.

⁴ Handslaget omnämnes redan av Andreas Suneson i hans parafras av SkL (144).

husbondehold ursprungligen varit en avgift för arvfästare å nybyggen (stubbegårdar),¹ vilken då skillnaden mellan dessa och de små odalbönderna i övrigt utplånats kommit att flyta ut över även de senares gårdar. När man på 1300- och 1400-talen vill utmärka, att bönder äro självägande, kallar man dem odelbönder, arvebönder, ejerbönder, jordegne bönder, jordejere, selvjordejere, selvejerbönder eller selvejere (*bondones proprias terras habentes*) el. dyl. När »kronens gods» användes jämsides med »kronens bondegods», innefattar det förra uttrycket fästebönder, det senare självägare.² Om proportionen mellan fästeböndernas och de självägande brukarnas antal vid kristningstiden veta vi intet säkert. För att komma till någon uppfattning härutinnan är man hänvisad till sannolikhetskalkyler, som delvis måste utgå från förhållandena sådana de voro vid en senare tid, om vilken man har bättre besked. Den nyare historiska litteraturen har i allmänhet utgått från att de bekanta stadgandena i Skånska och Själländska kyrkorätterna om böndernas valrätt till präst utgöra ett kriterium på att i regel sockenmenigheterna anslagit jord till sockenkyrkorna samt byggt och doterat desamma. Härav har man slutit, att de jordegna bönderna utgjort majoriteten i 1000-talets agrara samhällen (eftersom en minoritet ej kan tänkas fullgöra sagda prestationer).³ Såsom under nästa kapitel skall visas giva omständigheterna vid handen, att stadgandet i fråga med största sannolikhet icke har det ursprung och fördenskull ej heller det bevisvärde, man velat giva detsamma. Ej heller den omständigheten, att de gamla lagarna blott tala om bönders, ej landbors rätt i by, utgör något bevis för att byarna brukats av övervägande jordegna bönder. Givetvis fanns det alltid en jordägare och till honom (såsom »bonde») måste lagens regel ytterst hänföra sig.⁴

Den äldsta tid, för vilken vi äga en något så när säker kunskap om jordfördelningen inom ett bestämt område, är slutet av 1100-talet. En undersökning har verkställts angående jordfördelningen inom Själlands dåvarande huvudbygd, Alsted herred, Hvideättens stambygd, och avser sammanlagt 13 socknar.⁵ Författaren, P. NÖRLUND, antager, att icke med säkerhet mera än 5—8 procent av gårda- eller boltalet innehades av jordegna bönder.⁶ Resultatet kan visserligen på grund av undersökningens begränsade omfattning ej anses normgivande för riket i dess helhet. Äganderättsförhållandena i det undersökta området äga utpräglat aristokratisk karaktär, på herremän anser författaren komma minst 56 och högst 89 procent av boltalet. Av detta

¹ Se sid. 66 f. och 71 ff. nedan.

² W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 512 f.

³ Se t. ex. HOLBERG, Kirke og len sid. 21; ERSLEV, Valdemarernes Storhedstid sid. 110; C. G. WEIBULL, Skånska jordbrukets hist. sid. 30.

⁴ Jfr ARUP, Danmarks hist. I sid. 220 (tiden efter 1200): »I landbyns inre forfatning fik det ingen betydning, om bonden selv ejede sin jord eller svarede en eller anden jordejerd landgilde deraf». Ang. innebörden av den medeltida beteckningen »bondones» se STEENSTRUP, Den danske bonde og friheden sid. 133—34. Jfr Sk. L och STEENSTRUP, Studier sid. 186.

⁵ NÖRLUND, Jorddrotter paa Valdemarstiden.

⁶ År 1651 var procenttalet på Själland (med Ven och Möen) under 1 % (139 av 15316 jordbruk) Se FRIDERICIA, Danmarks Landboforhold i det 17de Aarh. sid. 538, 595.

utgöras 43 procent, resp. 67 procent av Hvidegods. På kronans del skulle komma c:a 3 procent. Om 36 procent saknas upplysning. Härinom ligger säkerligen den kyrkliga egendom som fanns inom området. Vad vi veta om den relativt långsamma takt, vari den kyrkliga organisationen på Själland utvecklats, motsäger dock icke den slutsats man kan draga av undersökningen, att bondemenigheter, övervägande sammansatta av självägare, måste ha varit sällsynta.

ERSLEV¹ har sökt göra en beräkning av jordfördelningen i Danmark på 1200-talet. Han medger, att storegods fanns i betydligt omfång. I gåvobrev och testamenten finnes många exempel på stort gods samlat på enstaka händer. »Og dog er det aabenbart icke Storejendommen, der har givet Landet dets Hovedpræg. Man læse Datidens Love, og man vil se, at i dem træder de store Grundejere saa godt som ikke frem; det betyder ikke at de ikke existerede, men dog sikkert, at de var for faa til at spille den avgørende Rolle.» Av den omständighet, Erslev här pekar på, lagarnas struktur, torde emellertid, såsom ovan nämnts, någon slutsats av betydelse för problemets lösning icke kunna dragas. Då lagen talar om rättigheter och skyldigheter, som följa jordegodomen, måste den hänföra dessa till ägaren. Det är på bondegården såsom driftsenhet lagarna taga sikte, för vem som är ägare sakna de intresse. Sättet för lagarnas tillkomst visar däremot — i synnerhet för Skånelandskapens del — redan i början av 1200-talet, att det är konungen och aristokratien som äro de bestämmande faktorerna.² Enahanda är fallet i rent politiska angelägenheter.³ Utan att göra gällande att dessa omständigheter äga något avgörande bevisvärde för frågan om den jordegna bondejordens frekvens, kan man i varje fall fastslå, att hypotesen om de jordegna böndernas flertal av dem icke vinner något stöd.

Erslev fortsätter beträffande jordförhållandena i en särskild landsdel, *Falster*, med utgångspunkt från de upplysningar den till konung Valdemars jordebok hörande s. k. Falsterlistan innehåller: »Falsterlisten er jo Öens Matrikel, og af den framgaar, att lidt over en Fjerdedel af den falsterske Jord tilhørte Kongen og Kronen, medens en anden Fjerdedel ejedes af større Godsbesiddere; af Resten har en Del vel tilhørt Öens Kirker, men det aller-meste maa have været i Hænderne paa jævne Selvejerbønder. Ejendomsforholdene her var imidlertid højst usædvanlige; at Kronen ejede saa meget Gods var, som S t e e n s t r u p rigtig bemærker, ganske enestaaende, og det samme gælder vistnok størrelsen af de rigere Mænds Gods. Har Bondeselvejerne paa Falster kun haft o. 40 Procent af al Jorden tør dette sikkert siges at være et Minimum för hele Riget.» Säkerligen är denna Erslevs beräkning i det hela förfelad. Han utgår från presumtionen, att herremans-

¹ Valdemarernes Storhedslid sid. 110 ff.

² Se ovan sid. 40 f.

³ Jfr STEENSTRUP, Den danske bonde og friheden sid. 12, 14. Enligt HUITFELDT (Danm. krönike sid. 457) representerades skåningarna vid förhandlingarna 1332 om övergången till Sverige av ärkebiskopen och två prelater samt flera av adeln »paa menige landsens vegne».

godset är undantag — då de flesta herremän väl blott hade ett fåtal gårdar, är det oriktigt att använda beteckningen »storejendommen» — jordegna bönder regel och kronans godsinnahav i hela riket obetydligt, och den kritik han utövar mot sin slutledning är på grund härav otillräcklig. LAURITZ WEIBULL¹ har påvisat, att av marktalet jord på Falster, 620, så mycket som 351 mark eller 57 % tillhörde konungen. Weibull betecknar detta faktum liksom ett motsvarande, konunglevets utsträckning på Femern, såsom »märklig som en fingervisning om den grund, på vilken Valdemarernas konungadöme vilade». Det blir alltså 43 procent för adeln, kyrkan och de självägande bönderna.² NÖRLUND slutar, efter att hava bl. a. påpekat att två medlemmar av Hvideätten Sune Ebbeson (död 1186) och Jacob Suneson (död 1246)³ efterlämnat c:a 480 och 350 bol respektive, sin ovannämnda undersökning rörande *Sjælland*: »Men også for vurderingen af de middelalderlige sociale og landøkonomiske forhold på Sjælland er det av avgørende betydning at holde sig klart, at storgodsbesiddelsen — och med den formentlig fæstevæsendet — allerede i det 12. årh. har præget ejendomsfordelingen over store dele af denne ö.» Det må erinras, att Falster hörde till Själlandslagens giltighetsområde,⁴ men att man har anledning att vänta än mindre frekvens av jordegodets bondegods på Falster än på Sjælland. Falster var särskilt utsatt för vendernas härjningståg på 1100-talet, en väsentlig del av befolkningen var av vendiskt blod och ansågs med mera eller mindre rätt stå i samförstånd med fienderna.⁵ Sannolikt nådde procenttalet för jordegodets bondegods icke över minimum för Sjælland.

Erslev har även berört jordfördelningen i *Halland*:

»Vi skimter modsat et Maximum (av jordegne bönder) i Halland, et Landskap, hvori hverken Kirke eller Adel nogen Sinde er blevet saa rige og maegtige som i de fleste andre Landsdele. Her var endnu i det syttende aarhundrede af o. 4 000 Gaarde over 700 Selvejergaarde, en i Danmark ganske enestaaende Tilsyneladelse. For Valdemarstiden viser Hallandslisten, at Kronen af sine Ejendomme her kun havde en indtaegt af o. 100 Mark Sölv⁶ medens Bøndernes Skatter løb op til over 600 Mark; allerede dette siger oss, at Hovedmassen af Jorden maa have vaeret i haenderne paa fri Selvejere. Att disse i Halland har siddet inde med en 80—90 Procent af Jord i Landskabet kan der naeppe vaere Tvivl om. — Midt imellem dette Maximum og det falsterske Minimum maa Gennemsnittet for hele Riget søges, og det kan da trygt antages, at i Valdemarstiden har endnu mindst to Trediedele af al Jorden tillhørt Bønderne selv. Smaa Driftsenheder og smaa Ejendomsbesiddere har vaeret det karakteristiske for hele Landbruget.»⁷

Om Erslev beträffande Falster framför allt underskattar herremansgodsets omfattning, så underskattar han i Halland i än högre grad kronogodsets.

¹ Kung Valdemars jordebok sid. 129—133.

² På 1650-talet ägde kronan 1275 (2 jordegna bönder medräknade) av de 1471 jordbruksenheter på Falster, kyrkliga institutioner 152 och adeln 44. Antalet jordegna var oförändrat från 1610. FRIDERICIA, Danmarks Landboforhold i det 17de Aarh. sid. 505 f., 599, 617.

³ BRICKA, Dansk Biogr. Lexikon.

⁴ P. J. JÖRGENSEN, Udsigt I sid. 19.

⁵ SAXO (J. Olriks övers.) III—IV sid. 186 f, 190, 329. Jfr Nord. Familjebok 3:e uppl. art. Falster.

⁶ Skall väl vara 200 (210) mark. Se nedan.

⁷ ERSLEV, anf. arb. sid. 111, 112.

Även här hava Lauritz Weibulls utredningar möjliggjort ett annat bedömmande. De 210 mark silver som konungen uppbär äro icke godsinkomster utan nettobehållningen å 600 mark, som bönderna betala. I det sistnämnda beloppet ingå såväl skatter som godsavgifter. Skillnaden mellan bruttot och nettot har stannat hos läntagarna.¹ Ytterligare är att märka, att det ej var jordegna bönder allenast utan även fästebönder, som betalade skatt. Herremännen åtnjöto frälse blott för den jord de brukade själva eller genom brytar.² Dessa gårdar kunna, såsom Erslev själv antager, icke hava varit talrika.³ Anledning föreligger ej, att procenttalet självägande bönder i Halland var större än det av Erslev själv för 1600-talet angivna talet 17.5 procent. Halland var till större delen ett nybyggarland, och nybyggarna hava ännu på 1200-talet i stor utsträckning varit fästebönder.⁴ Enligt Hallandslistan funnos i landskapet 126 skogsbyar eller »torp» (*silvestria oppida*). Sådana funnos i alla härader. Nybyggare (*incolæ*) nämnas i fyra, landbor (*coloni*) i fyra; i Himle härad landbor i Warum (Grimeton), i Faurås härad 84 landbor under Anxiotorps (Axtorna?) kungsgård. Under Skönevadsborg i Årstads härad lydde sju byar och landborna under Hjortsberg nämnas särskilt; i Höks härad lydde landbor under Lagaholm. Bondetalet för hela landskapet enligt listan har beräknats till 9,216. Såsom Weibull påpekat⁵ hava bebyggelseförhållandena i Halland föga förändrats från 1200-talet till mitten av 1700-talet. Mot 11 invånare per kvkm. på 1200-talet svarade 12 år 1750. En sådan stabilitet ger ej anledning att tänka på revolutionerande förändringar i jordägarförhållandena. Med Erslevs egna utgångspunkter skulle fästegårdarna i huvudsak vara kronans (möjligen till en del kyrkans). Det må erinras, att antalet kyrkliga gårdar (kapitels-, präste-, klockare- och kyrkohemman) i Halland vid övergången till Sverige⁶ utgjorde i runt tal 530 (jordeboksenheter), samt att många biskopsgårdar icke synas hava funnits i landskapet.

Med det nu anförda torde Erslevs beräkningar (för Falster och Halland) framstå såsom utan värde för slutsatser om jordfördelningen i Danmark i dess helhet. Erslev söker emellertid en förklaring till att jordfördelningen under det påföljande århundradet, 1300-talet, erbjuder föga överensstäm-

¹ L. WEIBULL, Kung Valdemars jordebok sid. 24 f.

² ERSLEV säger (anf. arb. sid. 131): »Jeg er ret tilbøjelig til at tro, at friheden for offentlige Byrder var begynt at utstrekke sig ogsaa til deres (Herremaendenes) Faestegods». Å ett annat ställe (sid. 202) medgiver han dock, att strängt taget blott sätesgårdar och gårdar som drevos med brytar voro skattefria.

³ Jfr sid. 67 nedan.

⁴ BOLIN, Ledung och frälse sid. 92 ff, beräknar för Halmstads och Tönnersjö härader 75 gamla och 55 nya hamnor (58 resp. 42 %), för Höks härad 50 gamla och 48 nya (51 och 49 %).

⁵ Kung Valdemars jordebok sid. 148.

⁶ De svenska jordeböckerna för åren 1646 och 1647. Här är att märka att blott jordeboksenheter redovisas. En sådan enhet kunde givetvis vara uppdelad i flera brukningsdelar. Om man till angivna tal av dåvarande och f. d. kyrkliga hemman lägger ett 50-tal ej i jordeböckerna redovisade prästgårdar, får man 14 % såsom den kyrkliga jordens andelstal i landskapets jordeboksenhetssumma. Att boltalet på 1200-talet för den kyrkliga jorden var mycket lägre är säkert.

melse med det av honom skisserade tillståndet. Han uppställer följande hypotes:¹ »I tiden efter Valdemarerna kom imidlertid det af disse gennemførte Ledings- og Skattesystem snart i fuld opløsning; efter den største maalestok försvandt de smaa selvejerbønder og veg Pladsen for Fæstebønder under de privilegerede Klasser, og saadanne blef helt fri for regelmæssige Ydelser till Staten.» Här sätter Erslev såsom bevis in en ren hypotes, som är i hög grad obestyrkt men icke förty kommit att alltför mycket påverka den historiska litteraturens inställning till frågan.

På 1300-talet vilade kronans ordinarie skatter i huvudsak på de jordegna bönderna. I regel betalade varken kronans, adelns eller kyrkans fästepönder skatt, kronans däremot landgille till Konungen. För kronan var det därför av synnerlig betydelse, att varken dess eget eller det jordegna bondegods gick över till adeln eller kyrkan. Ännu omkring år 1300 hade intet uttryckligt förbud för adeln och kyrkliga institutioner (»geistligheten») att köpa jordegnet bondegods utfärdats, vilket tyder på att avsevärda missförhållanden av angivna art ej förekommo. Från kronans sida hävdades dock under 1290-talet, att dylika förvärv under kyrkliga instituts immunitet voro olagliga.² Under konung Olof blev det fastslaget, att ingen herreman (miles vel militaris) fick köpa eller tillpanta sig jordegnet bondegods; sådana förvärv som skett före konung Olofs val skulle emellertid förbli i kraft, senare skulle återgå.³ I drottning Margaretas allmänna förordning 1396 heter det däremot, att vid möte i Viborg med konungens »råd och män» man från alla land enats med konungen och drottningen om att »huath bønder eller bøndergots eller annet gots, huat thet helst ær, som fra kronen ær kommet», sedan Valdemar Atterdag (år 1368) drog till Tyskland, skulle »kommægenist vnder krunen fritt igien», under det gods, som kronan hade med orätt, genast skulle lämnas åter till dem som hade bäst rätt därtill. Förordningen var ett led i drottning Margaretas strävan att stärka kronans ställning.⁴ Ehuru 1396 års förordning ej veterligen förnyades, uppehölls den däri uttryckta principen av konung Erik och hans efterträdare. Flera frälsebrev innehålla villkor att den medgivna frälsefriheten ej skall gälla »vort kronegods, bondegods och köpstads gods». Inga upplysningar om konfiskation i större omfattning av fritt bondegods finnas från äldre tid. Den av Erslev antagna katastrofen för självägarna skulle alltså ha utspelats under en tidrymd, som icke gärna kan överstiga 50 eller möjligen 100 år, och — vad märkligare är — i alla de inbördes ganska skiljaktiga landen, utan att någon skildring härom bevarats. Antagandet synes ogrundat.

ARUP⁵ anslår bondetalet för riket närmast efter 1200-talets mitt till c:a 80,000, varav c:a 18,000 i de skånska landen. Av hela antalet anser han

¹ Valdemarernes Storhedstid sid. 61.

² Acta processus sid. 183 p. 18. I stort sett voro inga andra kyrkliga institut än de immunitetsberättigade att anse såsom jordägare. Se kap. VIII nedan.

³ Aarsberetn. fra Geheimearch. V sid. 52 (p. 8—10); jfr II sid. 22 (p. 13).

⁴ Aarsberetn. fra Geheimearch. V sid. 53—54 (p. 4, 5). Se ock W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 395 ff. samt beträffande Sverige SCHALLING, Den kyrkl. jordens rättsl. ställning sid. 57.

⁵ Danmarks hist. II sid. 59, 117 ff.

i anslutning till Erslevs teori, för mitten av 1200-talet minst hälften men omkring 1360 blott en åttondel (10 000) komma på de självägande bönderna. Erslev¹ uppskattar de jordegna bönderna i riket under 1500-talet till cirka 5 500, d. v. s. 6·9 procent. CHRISTENSEN-HÖRSHOLM² däremot anser, att före reformationen (1536) c:a 15 procent av bondegodset i riket innehades av självägande, ett sannolikt för högt procenttal. År 1614 utgjorde dessa c:a 3 200; en stark nedgång i antalet hade ägt rum omkring år 1600. J. A. FRIDERICIAS undersökningar utvisa, att procenttalet omkring år 1651 var 6.³

Den svenske residenten MAGNUS DURELL uppgiver vid 1600-talets mitt i sin bekanta dock på förhållandena från 1600-talets början byggda relation om Danmark⁴ de jordegna böndernas antal i *Skåne* till 1 406, 671 »öde och förarmede» oberäknade, vartill komma 28, resp. 4 »jordegna fästor» (mindre gårdar, småbruk). Sannolikt kan man beräkna bondetalet i *Skåne* omkring år 1536 till 16 000, varav 16 å 1700 eller 10 å 11 procent jordegna. I *Skåne* med ett antal bondejordbruk år 1651 av i runt tal 14 900 ägde enligt Fridericia år 1651 adeln mer än 54 % (8 100 gårdar), kronan (bortsett från jord eget bondegods) c:a 27 % (4 000 gårdar) och kyrkliga institutioner 11 % (1 650 gårdar).⁵ Kronans jordegna bönder skulle varit ungefär 8 procent eller 1 150 gårdar. Detta stämmer något så när med Durells, i och för sig ej så pålitliga siffror och det faktum, att en avsevärd nedgång i bondebruken med 2-å 300 ägt rum under 1600-talets förra del. Av de jordegna kommer huvudmassan (nära 800) på de nordliga skogvuxna häraderna (*Luggude*, *S. Åsbo*, *N. Åsbo*, *Bjäre*, *Göinge*, *Villands*, *Albo*, *Gärds*). I det relativt sent uppodlade *Blekinge* tillhörde vid samma tid av c:a 1 760 jordbruk 1 090 (62 %) kronan och kyrkliga institutioner, 270 (15 %) adeln och 400 (23 %) kronans jordegna bönder. De sistnämndas antal hade något ökats (med 9) från år 1600. Efter övergången till Sverige redovisas av 1 944 jordeboksenheter 416 eller 21 procent såsom av skatte natur.⁶ För *Halland* kan man såsom ovan nämnts anslå det jordegna bondegodset till c:a 18 procent av det hela. Det är att märka,

¹ Valdemarernes storhedstid sid. 108.

² Agrarhist. studier I. Bil. A sid. VI.

³ FRIDERICIA, Danmarks Landboforhold i det 17de Aarh. sid. 515; ARUP, Danmarks hist. II sid. 659 Ang. självägarnas försvinnande i Jylland på 1500- och 1600-talen se STEENSTRUP, Den danske bonde og friheden sid. 83—84. W. CHRISTENSEN (Dansk statsförvalt. sid. 519 f.) konstaterar, att under 1400-talet talen för jordegna bönder äro mycket små och att en ytterligare nedgång ägt rum före 1600-talets mitt.

⁴ Tryckt i utdr. hos SUMM, Saml. till d. danske hist. II: 3 sid. 44 ff. Ang. dessa uppgifter se närmare FRIDERICIA, Danmarks Landboforhold i det 17 Aarh. sid. 472 ff (Durells källuppgifter hänförde sig i själva verket till åren 1612—13 och icke till 1650-talets mitt).

⁵ FRIDERICIA, Danmarks Landboforhold i det 17 Aarh. sid. 499 ff. Se ock C. G. WEIBULL, Skånska jordbrukets hist. sid. 63. Såsom nedan skall visas kan man vid angivna tid i regel ej betrakta någon annan kyrklig institution än domkapitlet i Lund och en del hospital såsom grundägare i egentlig mening. Se sid. 338 ff. nedan.

⁶ 1660 års jordebok för Kristianstads län med *Blekinge*. P. J. JÖRGENSEN (Forelæsninger) synes utgå från att vid medeltidens slut de självägande bönderna utgjorde 10 å 15 % av bondetalet, men att de före 1650-talet nedgått till c:a 6 %, något högre inom skånelagens rättsområde och på Lolland men betydligt lägre på *Själland* och *Falster*.

att när det på 1600-talet är fråga om jordegna bönder, det avses sådana vilkas gårdar gingo i arv och för vilka alltså fästepenningar i egentlig mening ej utgjordes men däremot husbondehold. Utvecklingen hade i övrigt gått därhän, att knappast någon jordeggen bonde var helt fri på det sätt friheten uppfattades i Sverige.¹ Åckor och arbeten av olika slag och av obestämd omfattning åvilade även de jordegna och denna »herrlighet» kunde stundom vara bortförlånad eller såld till adeln.² Svårigheten att konstatera i vad mån sistnämnda förhållande förelegat, gör att man vid beräkningarna om det jordegna bondetalet måste hålla sig till »kronans bönder».

Av vad ovan anförts torde framgå, att anledning finnes att antaga att, då Christensen-Hörsholm³ för 1000-talets del beräknat de jordegna bönderna till högst 20 procent av hela bondetalet, han snarare angivit ett för högt än ett för lågt tal i vilket dessutom säkerligen måste inräknas ett stort antal ursprungliga arvfästare (nybyggesbönder). Att de jordegna bönderna vid 1600-talets början och mitt till allra största delen återfinnas i de gamla skogshäraderna är härvidlag värt beaktande.⁴ Föreställningen om den danska jordfördelningen såsom från början byggd på en bred demokratisk bas synes äga ringa underlag.

Herremännen.

De talrika, i regel framgångsrika krigsföretagen under Valdemar I och Valdemar II och det byte, som följde därmed, gävo säkerligen åt många dugliga bondemän det ekonomiska underlaget för uppstigandet i herremannaklassen.⁵ Sannolikt hava dock kronolänen utgjort en av de viktigaste källorna för den tillväxt i makt och antal som den danska herreklassen undergick under 1100- och 1200-talet. Bland dessa kronolän hava vi att räkna ej blott de direkta förläningarna av kronan tillhöriga gårdar utan ock adelns del av de nybyggen, som under den stora odlingsperioden från 1000-talet till 1200-talet uppstodo på kronans allmänningssmarker, för vilka skall nedan redogöras. K. FABRICIUS erinrar, att flertalet av 1600-talets skånska herregårdar icke lågo i de fruktbaraste delarna av landet. Vissa härader vid sundet, Oxie och Skytt, voro nästan fria från dem — liksom från jordegna bönder — i Harjager och Rönneberg voro de få. Däremot voro de särdeles talrika på gränsen mellan slätten och den högre liggande skogsbygden liksom i det skogtäckta höjdstråk, vilket i en halvkrets sträcker sig på nord- och västsidan omkring Ystad.⁶ Med ståndsskickets aristokratiska karaktär är det antagligt, att odlingsverksamhet också drevs såsom affärsföretag av en del mera företagsamma herremän, och att dessas förhållande till kronan i stort

¹ Se FRIDERICIA, Danmarks Landboforhold i det 17de Aarh. sid. 493 ff.

² Jfr C. G. WEIBULL, Skånska jordbrukets hist. sid. 69.

³ Agrarhist. studier I sid. 13.

⁴ Se ovan anf. källor, SUHM och FRIDERICIA. Jordeboken över Sölvesborgs län 1651 (Rtk exempl. ins. enl. k. br. 17 jan. 1651, DRA) redovisar under rubriken »stubbegods» såväl jordegna som fästegårdar. Jfr sid. 198 nedan.

⁵ Jfr ERSLEV, Valdemarernes storhedstid sid. 147.

⁶ Skaanes Övergang til Sverige I sid. 39. Jfr J. A. FRIDERICIA, Danmarks Landboforhold sid. 590 ff (tabeller). Se ock sid. 82 nedan.

sett bestämdes därav, att de gjorde tjänst för och så frälste från skatt de nybyggen, som uppstått genom deras företagsamhet. I en senare tid då kungligt sköldebrev krävdes för frälserätt kan man se, att frälsefriheten förvärfvas även för kronogårdar, som den nye frälsemannen hade »i væрге».¹ Det synes däremot icke sannolikt att herreklassens nyrekrytering från jordegna bönder i och för sig givit herregodset något avgörande tillskott. Förlänings- och frälseväsandets utveckling samt nybyggesväsendet skapade möjligheter för förmögenhetsanhopningar, mest givetvis hos de stora släkterna. För de stora och små herremännen gällde det givetvis, att i största möjliga mån hålla sig fria från krigstjänstprestationer och därigenom öka nettobehållningen av län och immuniteter.² Den tillökning i herremansgodset, som ägt rum under medeltidens senare del, har nog i viss mån härrört från gåvor i förläningsform samt delvis pantsättning av kronojord.

Förhållandena voro emellertid säkerligen mycket olika i olika delar av riket. Erslev uppgiver, att under medeltiden herremansgodset i *Halland* var mycket sparsamt företrätt. Antalet rusttjänstskyldiga frälsemän var enligt 1552 års rusttjänstlängd blott 21.³ År 1646, då landskapet övergått till Sverige, omfattade frälsegodset dock 1 527 bondegårdar eller c:a 37 procent av hela landskapets hemmantal, 4 080.⁴ Andelstalet för medeltiden kan i varje fall ej hava varit större. I *Blekinge* ägde omkring år 1651 adeln 270 eller 15 % av jordbruksenheter. Efter övergången till Sverige voro av antalet jordeboksenheter, 1 944,⁵ 305 eller 16 procent av frälse natur. Blott två adliga huvudgårdar synas hava funnits under dansk tid.⁶ Här gäller detsamma som för *Halland*; procenttalet är ett maximum för medeltidsläget. I *Skåne* hade, såsom ovan nämnts, omkring 1651 adeln 54 % eller 8 100 gårdar, de 120 sätesgårdarna oberäknade. Sedan reformationen hade emellertid genom köp, byten och gåvor adelsgodset ökats med 1 355 gårdar på bekostnad av kronogodset (kronan hade givit 1 486 gårdar och i *Skåne* fått igen 131, återstoden i andra delar av riket)⁷ och även genom jordegna bönders uppgivande av sin bördsrätt.⁸ Avdrager man detta tillökade gårdatal eller 85 procent av totalsumman för landskapet år 1536 (c:a 16 000) samt förslagsvis ett jord-

¹ Kristian I:s sköldebrev 28 februari 1452 för Jes Povlsen och hans äkta avkomlingar med frihet och frälse »paa deres Person med skjold og Hjelm som andre Riddere och Svende og med 2 Kronens Bøndergaarde i Tødse til evindelig Tid, som hans fader og han nu har i væрге». Dueholms Dipl. nr 117 (sid. 71).

² Jfr Femernslistan i K. Valdemars jordebok. På denna erövrade ö, där all jord, 444 gårdar — dels danska (mansí, houae d. v. s. bol), dels slaviska (unci) — tillhörde kronan, voro 68 bol bortförpaktade, 91 bol och 52 unci förlånade (concessi) till konungens män, biskopen inberäknad. L. WEIBULL, K. Valdemars jordebok sid. 77 ff.

³ P. VON MÖLLER, Bidr. t. Hallands hist. I (1874) sid. 361.

⁴ Häri äro ej inräknade präst- och annexgårdarna, vilka kunna beräknas till omkring 50. (1646 och 1647 års jordeböcker.)

⁵ 1660 års jordebok för Kristianstads län med *Blekinge*. Antalet präst- och annexgårdar, c:a 25, ej inräknat.

⁶ STYFFE-BLÅTH, Skand. under unionstiden sid. 95.

⁷ C. G. WEIBULL, Sk. jordbr. hist. sid. 62. Statistiken hänför sig till Fredrik II:s tid.

⁸ STEENSTRUP, Den danske bonde sid. 83.

eget bondetal av 450 eller 3 procent, kommer man till att närmast efter reformationen med dess tillökning av adelsgodset genom återbördat kyrkligt gods adelsgodset i Skåne utgjort omkring 40 procent. Vid beräkning av antalet adliga bondegårdar före reformationen bör man givetvis även avräkna efter denna återbördat (reklamerat) gods. Utredning om dettas omfattning saknas men man torde förslagsvis kunna räkna med 100 gårdar, varigenom andelstalet skulle nedsättas till 39 procent. Sannolikt är ett procenttal av omkring 40, om ock tillnärmelsevis riktigt vid medeltidens utgång, för lågt för tiden vid den äldre medeltidens utgång (1242). Större delen av klostergodset (1 780 gårdar) och en god del av domkyrko- och kapitelgodset (1 330 gårdar), har säkerligen kommit från herremannaklassen. Till någon del har väl herregodset fått kompensation från kronogods och genom uppodlingar, men man torde icke sätta herremansgodsets andelstal under äldre medeltid (före 1242), innan ännu själågåvorna börjat flöda, för högt om man uppskattar det till 50 procent. Härav belöper dock säkerligen en god del på förutvarande nybyggen.¹

Konungen
och kronan.

CHRISTENSEN-HÖRSCHOLM² antager, att före reformationen adeln och kronan innehaft omkring 25 procent vardera av jorden i riket under det kyrkliga institutioner ägt c:a 35 procent och jordegna bönder 15.³ Om man antager samma bondetal som för 12- och 1300-talen, 80 000,⁴ skulle i runda tal kronan haft 20 000, adeln 20 000, de kyrkliga instituten 28 000 och de jordegna bönderna 12 000 gårdar. ARUP⁵ beräknar kronogodssets omfattning omkring år 1400 till 15 procent (12 000) av gårdantalet i riket, varvid han emellertid anmärker, att kronans gods mycket minskats genom donationer. Så gott som alla andra författare, vilka behandlat frågan om jordfördelningen under dansk medeltid, hava jämväl utgått från att kronojorden utgjort den mindre delen av fastighetsbeståndet. Av NÖRLUNDS ovan relaterade undersökning⁶ framgår ock, att detta omdöme stämmer med förhållandena i Själlands centrala delar vid tiden omkring 1100-talets utgång. Kronans andelstal är enligt N. icke med säkerhet mera än 3 procent. Av det för författaren okända godsbeståndet, 36 procent, har dock sannolikt en väsentlig del tillhört kronan. Det är ej annat att vänta än att kronogodset varit undandraget den allmänna omsättningen och alltså icke givit författaren någon ledtråd vid hans beräkning. Att en del av det okända godset tillhört kyrkorna i de undersökta socknarna såsom fundationsgods kan icke nämnvärt inverka på frågan. En beräkning av relationen mellan de olika grupperna av jord i det medeltida Danmark erbjuder dock såtillvida alltid en vansk-

¹ Jfr ovan sid. 66 och nedan sid. 71 ff.

² Agrarhist. studier I Bil. A sid. VI.

³ P. J. JÖRGENSEN synes uppskatta kyrko- och adelsgodsets sammanlagda procenttal vid medeltidens utgång för hela riket till 75 % (Forelaesninger).

⁴ ERSLEV, Valdemarernes storhedstid sid. 107; ARUP, Danmarks hist. II sid. 117.

⁵ Danmarks hist. II sid. 180.

⁶ Se sid. 60 f ovan.

lighet, att rågången mellan kyrkogodset å ena samt herremans-, och framför allt kronogodset å andra sidan är svår att bestämma. Såsom nedan skall visas är det vanligt, att blott landgillet av en gård är av kronan eller en herreman anslaget kyrka eller präst men dispositionen med all »herrlighet» fortfarande tillkommer givaren eller hans släkt. En sådan gård kan redovisas både under ena och den andra titeln och en dubbelräkning således ej undvikas. Även i övrigt erbjuda källorna vanskligheter, och ingen kalkyl kan tillerkännas mera än approximativ giltighet.

I *Halland* ägde enligt Erslev¹ kronan på 1600-talet 1 750 stycken eller 43·7 procent av landskapets 4 000 bondegårdar. De första svenska jordböckernas² redovisning giva ej så högt andelstal. Av 4 080 enheter utgjorde rent kronogods 1 172 eller 28·7 0/0, sämje- och stadgeheman (under ärftlig besittningsrätt) 72 eller 1·8 0/0 och reducerat kyrkligt gods (biskops- och klosteregendom) 262 eller 6·4 0/0. Till mer än 31 procent vågar man måhända ej beräkna kronogodset vid medeltidens slut, såvida man ej däri inräknar större delen av kyrkogodset (14 0/0).³ I *Blekinge* voro år 1660 motsvarande siffror 1 944 enheter, varav rena kronohemman 1 210 eller 62·5 procent. Procenttalet överensstämmer nära med 1651 års, 60·5 0/0, och torde hava varit omkring 60 vid medeltidens slut. Såsom ovan⁴ nämnts funnos i *Skåne* vid 1600-talets mitt 14 900 gårdar, varav kronan ansetts äga 4 000 eller 27 procent. Man har räknat med att, efter reduktionen av ärkebiskopsgodsets 1 100 gårdar och klostrens 1 780 gårdar i samband med reformationen, kronans gårdatal utgjort c:a 5 350 eller 36 procent och närmast före reformationen c:a 2 430 eller 15 procent om man räknar med 16 000 bondebruk i landskapet vid denna tid. Räknar man in en del av kyrkogodset bland kronogodset, kommer man till betydligt högre procenttal. Med hänsyn till kronans rättsställning vid denna tid gentemot kyrkogodset kan man emellertid knappast anse en dylik förhöjning svara mot det verkliga sakläget.⁵ Det är givet, att andelstalen, för *Halland* 31, för *Blekinge* 60 och för *Skåne* 15 procent, motsvarande ungefärligen kronans gårdatal vid medeltidens utgång, representera ett minimum i förhållande till den äldre medeltidens andelstal. Man bör observera att av det indragna ärkebiskopsgodset och av kapitelgodset (1 100 resp. 1 330 gårdar) sannolikt större delen utgjorde län från kronan. Detta gods låg till allra största delen i *Skåne*. Såsom nedan skall utvecklas kan det antagas, att 3- à 400 prästgårdar och lika många sockenkyrkors ursprungliga underhållsgårdar härröra från kronan.⁶ Inräknas allt detta bland kronogodset stiger dess procenttal till omkring 40 i genomsnitt för alla tre landskapen (för *Skåne* enbart säkerligen till över 25 procent). Härvid har ej särskilt beaktats allmänningsböndernas kategori.

¹ Valdemarernes storhedstid sid. 160.

² 1646 och 1647 års.

³ Sid. 82, 170 och 180 nedan.

⁴ Sid. 65.

⁵ Se sid. 155 ff nedan.

⁶ Se nedan sid. 200 f.

Den s. k. kung Valdemars jordebok, vars olika delar anses tillkomna under perioden 1182—1300, redovisar det kungliga godset under två olika beteckningar, konunglev och patrimonium. Konunglevet anses utgöra gods, som av urminnes tid följt med innehavet av kronan och därför ej kunde avhändas eller bli föremål för skifte mellan konungens arvingar men väl bortförlänas.¹ Det är alltså likartat med det svenska Uppsala öd. Patrimoniet, konungafamiljens arvegods, gick däremot, då konungen eller annan innehavare dog, i skifte mellan hans arvingar, intill dess detsamma under Valdemar IV vid mitten av 1300-talet övergick att bliva kronans egendom.² Dess uppkomst är i vissa fall att hänföra till köp eller byte, i andra till fredköp.³ Patrimonialgodset var särskilt omfattande på Fyen, där i stället konunglevet var relativt begränsat. I överensstämmelse med det faktum, att Gorm den gamles ätt var jydsk, finnes patrimoniet företrädesvis inom JL:s område men däremot icke i Skånelanden. I dessa var allt kungligt gods konunglev, vilket också där torde haft sin största omfattning. Den s. k. konunglevlistan, som anses vara upprättad mellan åren 1232 och 1259, redovisar för Jylland och Själland ett stort antal samt för de smärre öarna ett mindre antal enheter, om vilkas omfattning tillförlitlig kunskap ej längre finnes i andra fall än där listan själv ger erforderlig bestämning. I listan redovisas så gott som alla städer i riket, ej blott huvudorterna Roskilde, Odense, Viborg, Århus, Vestervig, Hedeby (Slesvig) och Lund utan även de smärre. Köpenhamn (Hafn), såsom förlänning till Roskilde biskopsstol, och Ribe nämnas emellertid ej.⁴ År 1266 heter det likväl om Ribe, att konungen där hade fullständigt herravälde.⁵ Hela Femern, hela Rügen (Rö), hela Ven och Bornholm uppräknas bland konunglevet. Särskilda kungsgårdar nämnas bland detta, men i Skåne är dessas antal ganska litet, sannolikt beroende på att de till mesta delen voro bortförlänade. Överhuvud faller i ögonen den bristfälliga specificeringen av konunglevet öster om Öresund. STEENSTRUP⁶ har förklarad denna omständighet därmed, att stridigheter om vad som tillhörde kronan och vad som tillhörde enskilda där varit van-

¹ STEENSTRUP, Studier sid. 346, 366 ff. Jfr SAXOS uppgift att Valdemar I på sin dödsbädd skänkte hälften av sin egendom till kloster »dock all kronans egendom frånräknad» (— *locis monastica religione sacratis dimidium patrimonii sui, quae ad fiscum regium pertinebant exceptis, testamento legavit.*); OLRIK-RÆDERS uppl. sid. 535 (B XV: VI: 7); J. Olriks övers. III—IV sid. 408.

² STEENSTRUP, Studier sid. 383. År 1375, konungens dödsår, var dottern Margareta den enda kvarlevande av ätten.

³ Ang. fredköp se ARUP, Danmarks hist. I sid. 181 samt BOLIN, Skånelands hist. II sid. 210.

⁴ Anledningen är okänd, men sammanhänger väl med att konungen ej hade några inkomster av dessa städer. Ribe stad och domkyrka synas hava undergått en förödande brand 1242; KINCH, Ribe bys hist. och beskrifn. indtil reformationen (1869) sid. 54, 64.

⁵ Den påvlige legaten, kardinal Guido av Lucina, i dom över Erik Klipping och hans moder drottning Margareta. Acta processus litium sid. 90: «— parati eramus convenire ad civitatem Ripensem, in qua rex dominatur ad plenum, et in qua libere per se et justiciarios suos omnimodam jurisdictionem secularem exercet —». Då konungen säges hava fullständig världslig jurisdiktion, d. v. s. såväl domsrätt som förvaltning, betyder detta sannolikt att staden ej var bortförlänad.

⁶ Studier sid. 363.

ligare än i andra delar av riket. Vad Skånelanden beträffar faller i ögonen den plats som kronans allmänningar intaga i listan. Visserligen nämnas i Jylland en del namn på »skog» men dessa synas beteckna domäner, som fått namn av skogarna, och beteckningen »allmänning» är reserverad för Skånelandskapen. Överhuvud synes listan upptaga blott avkomstgivande gods.¹ Det är därför anledning antaga, att då de skånska allmänningarna upptagas i konunglevlistan, de lämnade en för kronan väsentlig inkomst. Varav bestod då denna?

Av gammalt och enligt en grundsats äldre än Gorm den gamle, att »kungen äger vad ingen äger», räknades liksom i England och på kontinenten till kronans egendom allt »öde».² Dit hörde de stora allmänningsskogarna och hedarna. Parallella förhållanden rådde i det frankiska riket. De stora skogarna och ödemarkerna voro kronoegendomar, i den mån de ej av ålder hävdats av byalag och enskilda.³ Kontrasten med de svenska förhållandena faller i ögonen. I Sverige ägde under äldre medeltid i princip menigheterna, landen och häraderna, menighetsallmänningarna; blott i ett par landskap spåras en rätt för konungen till en tredjedel av allmänningar. De s. k. ödeskogarna voro i Sverige ingen mans land, d. v. s. inga äganderättsanspråk voro riktade på dem. Såväl Sven Tveskäg som Knut den store och Sven Estridsson sägas hava hävdat kronans rätt till de danska allmänningarna. Men den förstnämnde sålde, säger Saxo, skogar och parker till folket. Själ-landsfararna och skåningarna köpte då skogarna samfällt. Härmed kan väl knappast avses annat än att vissa allmänningar övergingo till byarnas egendom såsom »hegnede skove» eller att lösen erlades för rätten att utnyttja skogen. I Jylland var det, enligt Saxo, ätterna vilka uppträdde såsom köpare.⁴ Harald Hen, som skall hava fått sitt binamn (brynsten) av sin medgörlighet, säges hava medgivit, att skogarna skulle stå öppna för envar. Knut den helige skall emellertid ha hävdat kronans rätt, och vid 1200-talets början anses kronans grundrätt till allmänningsskogarna ha varit obestridd.⁵ Det synes sannolikt att de ovan angivna notiserna, som torde återgå på en gängse tradition, återspegla en kamp mellan menigheterna och konungamakten, vars början står i samband med införande av i utlandet allmänt erkända höghetsrättigheter. Huru som helst kan man antaga, att redan vid de skånska socknarnas organisation kungamakten haft en herrarätt till de stora allmänningarna. De bestämmelser i SkL, som knyta verkliga privaträttigheter för bönderna

¹ Av »huvudstycket» till jordeboken framgår sålunda, bl. a., att särskilt i Ljunits härad konunglevet haft stor utsträckning (gränserna för konunglevet angivas noggrant), men då detta synbarligen varit bortförlänat till ärkestolen, nämnes det ej i konunglevlistan. Det ärkestolen förlänade häradet lämnade ingen avkastning för kronan och upptages i huvudstycket blott med sitt namn.

² STEENSTRUP, Studier sid. 392 ff. Jfr sid. 5 not. 2 ovan.

³ BRUNNER, Deutsche Rechtsgeschichte I (1906) sid. 293 ff., II (1928) sid. 75.

⁴ SAXO, OLRIK-RAEDERS uppl. B XI: IX: 1 (sid. 277); J. Olriks övers. I—II sid. 507. STEENSTRUP, Studier sid. 351—357; ARUP, Danmarks hist. I sid. 223; HAFFF, Dän. Gemeinde-rechte I sid. 106 ff.

⁵ BOLIN, Skånelands hist. II sid. 211.

till skogen, hänföra sig uteslutande till de hägnade skogarna.¹ År 1176 gav Valdemar I åt Esroms kloster en jord i Halland och dessutom rätt att liksom landets övriga inbyggare hugga träd i skogen.² Enligt Knytlingasagan (omkr. 1250) hade också Hallandsborna rätt att enligt gammal sedvana bruka skogen. Erik Klipping medgav jordägarna (bondones) i Skåne frihet att hugga i de skogar, som kallades allmänningar, dock med undantag för de gamla kronoparkerna (exceptis nostris antiquis hora).³ Kristian I:s privilegier (lag) för Skåne 1481, bekräftade av konung Hans, medgiva allmogen att njuta kronans allmänning, som den av arild gjort. Ingen skulle dock äga bygga gärde på allmänningen eller göra den till enemärke.⁴ År 1514 meddelade Kristian II ett dombrev angående omfattningen av ett 20-tal allmänningsskogar i Ingelstads och Järrestads härad. All skog, som ej var enskild, tillhörde kronoallmänningen. I sådan hade enligt JL (I: 53) »konung jord och bönder skog», men i SkL:s område var de senares rätt begränsad till husbehovet.⁵

I allmänhet torde böndernas skogsfångsträtt hava varit rätt noga reglerad,⁶ och vid särskilda rannsakingar fränkandes menigheterna kronoskogar som de inkräktat, men därå upptagna torp torde ofta ha fått bestå.⁷ Brukningsrätten har givetvis aldrig omfattat rätt att uthugga skogarna.⁸ Skånelagen har (I: 71) regler för skifte av skog och hed (»Bo mæn j by saman oc havi

¹ MATZEN, Forelæsninger, Privatret II sid. 5. Vidare rätt kunde styrkas med urminnes hävd.

² DS nr 73; Reg. nr 284.

³ Brevet till Bara härad, som antages hava motsvarats av brev till andra härad. Schlyters ed. av SkL sid. 459; Aarsberetn. fra Geheimarch. V sid. 19.

⁴ Aarsberetn. fra Geheimarch. V sid. 74; Rep. 2 R. nr 9636. Gärde = inhägnad jord.

⁵ STEENSTRUP, Studier sid. 347 ff. Jfr SkL I: 191—99.

⁶ I ärkestolens jordebok från början av 1500-talet (Palteboken) fol. 9v redovisas under Vrams län (S. Åsbo och Luggude härader) gränserna för en del av kronans allmänning med uppgift att tre socknar ägde hugga därå, Hesslunda, Fästad (Fjärestad) och Varslöv (Bårslöv) alla i Luggude härad. Det heter vidare: »Item disse eftterskr:ne ehr ock Kongens Almindingskoff vesten ved Vrams vong och de 3 sogne, frijt att hugge fra Vrams vong och til Gunderstrup vester paa och nør paa op til Damperne. Sognerna som der schulle frijt hugge ehr Wiju (Bjuvs) sogn, Mörup sogn och Frelsted sogn». Jfr konungens och rättartingets dom 1547: tvist mellan Hörups och Onslunda socknemän om rätten att hugga i Onslunda skog (Ingelstads härad): Byamännen hade fått Sti Pors brev efter konungens befallning, »lydendes att the epher wor befallning uduisst th:m huor de skulle hugge udi for:ne Onslunde skouff, synden for Serbecke och so neder at samme beck i hestehaffueaen indtil Fulstofte hestehaffue — — ». Herredagsdombog nr 5 fol. 182 v.

⁷ SUHM, Nye hist. saml. II: 1—2 sid. 136 f (år 1514). År 1513 hade Niels Hack fått i uppdrag att uppgå rågångarna för de bolstäder som utan lov byggt på kronans allmänning i flera skånska härad; DRA Danske Kanc. Ark. Blandade akter A (Blandinger). W. CHRISTENSEN, Dansk statsförvaltn. sid. 378. — År 1544 (eller 1554) uppdrog konungen åt landsdomaren i Skåne att utse 15 ojäviga dannemän att granska de gårdar och hus, som herr Holger (Ulvstand till Häckeberga) låtit uppbygga på kronans allmänning i Torna härad. FALKMAN, Förteckn. II nr 2753. Äldste d. archivreg. IV sid. 305 (18). År 1547 gav Everlövs sockenstämma i Torna härad vittnesbörd, att Sti Pors (länsman på Lundagård) förbjudit adelns bönder och alla andra att inhägna någon grund på konungens allmänning. Äldste d. archivreg. IV sid. 304. — År 1585 var tvist vid norra Hallands landsting huruvida två gårdar, Espekull och Fuglesang, voro byggda på kronans allmänning. FALKMAN, Förteckn. II nr 1940. — Den 12 juni 1588 befallde regeringen återläggande till Torna och Bara härads allmänningar av vissa intagor, som upptagits av två adliga änkors bönder. Kanc. brevböger 1588—92 sid. 25. Jfr FALKMAN, Förteckn. I nr 3654.

⁸ W. CHRISTENSEN, Dansk statsförvaltn. sid. 380.

allmæning sammæn, scogh æller liung æller andrae ödhe marc» etc.). Då lagrummet handlar om plöjning och uppodling av allmänningsjord, måste det antagas vara fråga om obrukad och oskift byamark (byallmänning).¹ I Halland synes kronans skog ha omfattat allt område, som legat innanför det smala fruktbara kustbältet.² Enligt Hallandslistan funnos ej mindre än 126 skogsbyar tillhörande konungen, vilka givetvis voro upptagna på kronoallmanningen.³ På samma sätt måste i Blekinge och Skåne »all mark, som ligger i skogsbygden, en gång ha tillhört kronan.»⁴ I tvisten med ärkebiskop Jens Grand hävdade konung Erik Menved sin rätt till kronoskogen (silvam regiam) i Blekinge.⁵

I konunglevlistan för Skåne upptagas bl. a. »Nosaby med dess tillhö- righeter, d. v. s. Sygthaesore (nu okänt namn å skogstrakt) med övriga byar upptagna på allmänning» (Nosby cum attinenciis suis scilicet Sygthaesore cum ceteris villis factis de almining), »alla skogar som kallas allmänningar och de byar, som upptagits därå, med undantag för de byar som enligt gode mäns vittnesbörd konungen ej avytttrat» (Omnes insule que uocantur alminning et opida ex eis facta que dominus rex non alienavit secundum bonorum testimonium).⁶ Slutligen förekomma »allmänningarna Thyumen,⁷ Hörswith⁸, Stening⁹ och byar som uppstått därav». (Alminning Thyumaen, Hörswith, Stening et opida inde facta). I en från tiden 1508—1517 här- rörande förteckning å härad, inom vilka konungens länsman på Lindholms slott Niels Hack skulle rannsaka angående olovligen upptagna nybyggen å konungens allmänning,¹⁰ nämnas Torna, Färs, Bara, Onsjö, Skytts, Vemmen- högs, Ljunits, Herrestads, Ingelstads, Järrestads, Albo och Gärds härad. Då vi av redan nämnda källor veta, att konungsallmänning funnits i Lug- gude, Villands och Södra Åsbo härad, återstå blott Norra Åsbo, (Östra och Västra) Göinge samt Bjäre, Rönnebergs, Harjagers, Oxie och Frosta härad, om vilka det icke direkt säges, att konungsallmänning funnits där. Oxie nämnes emellertid i konunglevförteckningen, Göinge och Bjäre lämnade en- ligt huvudstycket till kung Valdemars jordebok bland andra inkomster det

¹ »Öde» betyder i danskt äldre lagspråk obrukad, obebodd, övergiven men har knappast någon innebörd av vidsträckthet (KALKAR, Ordbog).

² STEENSTRUP, Studier s. 352.

³ Jfr. BOLIN, Hallandslistan; HAFF, Dän. Gemeinderechte I sid. 18 (Själland).

⁴ STEENSTRUP Studier sid. 354; HAFF, anf. arb. sid. 63.

⁵ Acta processus, sid. 286.

⁶ Textens insule är med största sannolikhet en felskrivning för *silue*. Några byar eller städer upptagna på öar i Skåne finnas icke utom Ven, som särskilt nämnes bland konunglevet. *Opidum* användes i äldre danskt medeltidslatin (Valdemars jordebok) såsom liktydigt med »torp», d. v. s. lantby upptagen på allmänningsmark, i yngre såsom avseende lantby över huvud; se t. ex. Kristoffer III:s privilegiebrev 13 april 1443 för Lunds domkyrka och ärkestol).

⁷ Bjuv socken och by i Luggude härad enl. O. Nielsen, Liber Censur Daniae sid. 132.

⁸ Enl. O. NIELSEN, Liber Censur Daniae, sid. 132, antagl. en skog, varav byn Hör i Södra Åsbo härad, Västra Sönnarslövs socken, utgör en lämning.

⁹ Enl. O. NIELSEN, Liber Censur Daniae, sid. 132, en skog, varav antagligen Stenestads socken och by i Södra Åsbo socken och härad utgör en lämning.

¹⁰ D. Kanc. Diverse [1481—1571 B]. DRA.

förra betesavgifter (70 kreatur) och avgifter för brukning av skog (honung och svin). Att dessa avgifter utgå för användning av kronans skogsallmänningar kan tagas för givet. Vad slutligen angår skogshäradet Norra Åsbo är att erinra, att Hallandsås hörde till konunglevet. Frekvensen av nybyggesnamn i Rönneberg, Harjager och Frosta¹ visar, att även i dessa härad allmänning funnits.

Under Halland upptages i konunglevlistan »hela den skog, som kallas allmänning och de byar, som upptagits därå, och alla angränsande skogar» (tota silua que dicitur alminning et opida inde facta et omnes silue adjacentes). Såsom ovan nämnts voro dessa byar 126. Härtill kommer »allt vad konunglev haft på Hallandsås» (quicquid habuerat super ås).² Den från tiden 1260—1300 härrörande Hallandslistan, som ingår i Valdemars jordebok, redovisar dessutom ett antal kronogods (sannolikt bortför-lånade), vilka ej finnas i konunglevlistan.

För Blekinge förekommer icke i Valdemars jordebok beteckningen allmänning, men under denna natur torde i tillämpliga delar falla »alla de jordar och skogar och övriga tillhörigheter därtill, vilka konungen hade i besittning, emedan de ej voro avhända, likaledes allt som han hade i Lister och dessutom många bebodda och obebodda öar kring Bleking». (Omnes terre et silue ceteraque eis attinencia in quorum possessione tunc erat dominus rex quia non erant alienata, similiter et omnia que habebat Lystaer. Item multe insule habitate et inhabitate circumiacentes.) Öarnas hänförande till konunglev beror säkerligen på deras karaktär av öde.³ Den växande skogen spelade mindre roll.

Allmänningarna gävo i regel ingen annan inkomst än betesavgälder, intill dess nybyggen röjdes å desamma. Nybyggarna blevo, där jorden ej frälstes av adeln och kyrkan, kronans landbor och betalade landgille för sina odlingar,⁴ skogsbyarna i Halland vardera 1 mark silver i avgäld.⁵ Odlingsverksamheten å allmänningarna i Skåne var särskilt livlig från 1000-talets början till 1100-talets slut.⁶ I både Skåne, Halland och Blekinge visa redan

¹ Se sid. 77 ff nedan. Omkr. $\frac{2}{3}$ av bondetalet i Frosta tillhörde på 1550-talet kronan.

² Detta anses tyda på att vid tiden för konunglevlistans upprättande de konunglevets gårdar, som lågo på Hallandsås, relativt nyligen frångått kronan.

³ Givetvis förelåg intet hinder för att öar voro under enskild äganderätt, där de hävdats såsom enskilda. Jfr W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltning, sid. 380.

⁴ Ang. motsvarande förhållanden i det frankiska riket se BRUNNER, D. Rechtsgeschichte I s. 296 f.

⁵ BOLIN, Hallandslistan.

⁶ BOLIN, Skånelands hist. II sid. 217 ff. Skånelagens bestämmelser om avsöndring tyda ej på nya bol å de gamla byarnas utmarker. Snarare torde avsöndringarna ha berett utrymme för den jordlösa arbetarbefolkningen eller förändrat gårdarnas inbördes storlek. Det första lagrummet (I: 75; Schlyters uppl. I: 74) behandlar försäljning av utskiften, större eller mindre, och det andra (I: 76; Schlyter I: 75) försäljning av åker eller äng för fattigdoms skull. Bestämmelsen i SkL I: 185 (Schlyter I: 175) om hägnad mellan byamark och torpmark samt mellan torpmarker inbördes tyder ej på något gemensamt ursprung för de olika possessionerna. BOLIN (a. a. II sid. 217) sätter början av den s. k. nybygggestiden till 1000-talet Jfr CHRISTENSEN-HÖRS-HOLM I sid. 24.

sockennamnen på -arp, -torp, -rup, -röd, -red, -ryd, -rum, nyböle, -holt, -hult, -alt, -skog, -veda o. dyl., att kyrkbyarna i stor utsträckning (till mer än 30 %) upptagits på mark som varit allmänning och alltså en gång tillhört kronan. Även namnen på -åkra kunna sannolikt räknas till denna grupp. En närmare undersökning klarlägger, att de socknar, inom vilka byar med dylika namn helt saknas, äro få (c:a 80 av omkring 500 eller 16 procent), ett belysande faktum för bedömande av allmänningsmarkens utsträckning. Det faller i ögonen, att vid ett mageskifte den 25 maj 1519 mellan kronan och Herrevads kloster de två gårdar, kronan avstår i Vedby och Oderljunga socknar i Norra Åsbo härad, hava namn som sluta på -ryd och -arp (-orp), samt att vid ett annat jordabyte, den 26 februari 1520 mellan kronan och Mauritz Jepsön på Skurup, kronan i Frosta och Färs härader avstår icke mindre än 28 gårdar med namn på -torp, -rup, -röd och -holt men blott tre med annan ändelse (-by).¹

I detta sammanhang må framhållas att de ganska talrika sockennamnen på löv (lev) kunna tyda på enahanda ursprung. Löv-namn av hög ålder kunna visserligen påvisas, därav man ansett sig kunna sluta att »löv» betecknar arv, »kvarleva» efter en person, vars namn ingår i sammansättningen (ex. Sigridslev, Götherlev).² Det är dock påfallande, att lev-namn förekomma i kronogodset, utan att det kan antagas, att de inkommit i detta genom danaarv eller annat förvärv. I kungliga donationer till kyrkliga ändamål möta sådana namn: Knut den heliges donation 1085: Brunslöv (Bruneslef); Erik Ejegods (1104): Svalöv, Arlov, Görslöv; Erik Emunes 1135: Härlöv (Herthalef). Det är därför sannolikt att löv-namnen i Skåne bära vittne om en ursprunglig uppodlares namn. Var innehavet, såsom man kan antaga, i regel ärftligt, leder emellertid den olika utgångspunkten ej till ett förändrat slut. Att vederbörande fastighet upptagits på allmänningsmark kunna namn sammansatta med »ås» och »ljung» antyda, ehuru här lika väl kan vara fråga om rena naturbeteckningar (ex. Åsum, Hjäsås, Örkelljunga, Oderljunga). (Södra Åsum i Färs härad hörde till konunglevet, och Knut den helige gav 1085 ett halvt bol i Skättilljunga till domkyrkan i Lund.

Av sockennamnen samt konunglevlistan, huvudstycket och Hallandslistan samt andra urkunder kan med tämlig säkerhet slutas, att följande nuvarande socknars områden helt eller delvis tillhört konunglevet.

Skåne; Kristianstads län.

Järrestads härad (9 socknar): 1. Östra Nöbbelöv (Nyböle; hör till nybyggesgruppen), 2. Östra Tommarp (hör likaledes till nybyggesgruppen; Tommarp, kungsgård och köpstad, upptages i konunglevlistan). 3. Simris (torde ha bildats i sammanhang med staden Simrishamns uppkomst vid 1300-talets slut på kungsgårdens mark). 4. Östra Vemmerlöv (år 1514

¹ LANGEBEKS Dipl. vol. XLI.

² BOLIN, Skånelands hist. II sid. 14.

medgav Kristian II, att Röttle, ett torp som upptagits på kronans grund och allmänning i socknen, finge bestå).

Ingelstads härad (22 socknar): 1. Hörup. 2. Löderup. 3. Ingelstorp. 4. Tosterup (med Genarps f. d. socken). 5. Bollerup. 6. Smedstorp. 7. Ullstorp. 8. Spjutstorp (1.—8. höra till nybyggesgruppen). 9. Övraby (enl. O. Nielsen motsv. konunglevlistans redovisade Aruælund).

Ås-namn: Tranås, som under medeltiden tillhörde Herrestads härad, fastän belägen utom dess gränser.

Albo härad (9 socknar): 1. Rörum. (Sven Estridsson gav ett bol i Rörum, »Rytharumi a Ålsmarc», till domkyrkan i Lund. År 1514 medgav Kristian II, att fyra torp, Ljungelyckor, Moselyckor, Råbo och Äsperöd, som upptagits å kronans grund och allmänning i socknen, fingo bestå.¹) 2. Eljaröd. 3. Andrarum. 4. Brösarp (1.—4. höra till nybyggesgruppen). 5. Ravlunda (uppt. i konunglevlistan). 6. Södra Mellby (år 1514 medgav Kristian II, att två torp, Bokåker och Stubberöd, som upptagits å »kronans grund och allmänning» i socknen, fingo bestå).²

Gärds härad (18 socknar): 1. Hörröd (Hethoryd). 2. Huaröd (Huerödh). 3. Linderöd. 4. Äsphult. 5. Djurröd. 6. Everöd (Æverthe 1377). (1.—5. höra säkert, 6. möjligen till nybyggesgruppen). 7. Vä (uppt. i konunglevlistan). 8. Västra Vram. (Här låg antagligen det halva bol i »Sceftelungum», Skättilljunga, som Knut den helige 1085 gav Lunds domkyrka). 9. Östra Vram (Erik Emune gav 1135 ett bol i socknen till en prebenda i Lund). 10. Norra Åsum (Erik Emune gav år 1135 $\frac{1}{4}$ i Herthalef, nu Härlöv, i Å socken till en prebenda i Lund).

Löv-namn: Östra Sunnarslöv, Skepparslöv.

Villands härad (16 socknar): 1. Nosaby (uppt. i konunglevlistan) med Araslövs f. d. socken. 2. Åhus (anslaget ärkestolen av kronan på 1100-talet, 1137—1146) med Elleköpinge f. d. socken. 3. Ivetofta (möjligen säte för Villands kungsgård som upptages i konunglevlistan). 4. Fjälkinge (Erik Emune gav år 1135 $\frac{1}{4}$ av byn Fjälkinge till en prebenda i Lund).

Löv-namn: Gualöv, Österslöv.

Östra Göinge härad (13 socknar): 1. Loshult (Losröd). 2. Hästveda. 3. Gryt. 4. Färlöv (Færald 1429). (1.—3. höra säkert, 4. möjligen till nybyggesgruppen.) 5. Örkened. (Nordöstra delen av Göinge härad kallades under medeltiden »konungs öken». Den 31 oktober 1410 pantsatte konung Erik »Konings öthken i Glymagre socken».)

Övriga löv-namn: Färlöv, Emislöv; ås-namn: Hjärsås.

Västra Göinge härad (23 socknar): 1. Farstorp. 2. Norra Åkarp. 3. Röke (Röge 1414). 4. Tjörnarp. 5. Mattered (Mathelryd 1466). 6. Västra Torup. 7. Verum (1.—6. höra säkert till nybyggesgruppen, 7. sannolikt.)

Löv-namn: Vinslöv.³

¹ SUHM, Nye hist. saml. II: 1, 2 sid. 137.

² SUHM, Nye hist. saml. II: 1, 2 sid. 137.

³ Roskildekrönikan från tiden närmast före 1140 (SRD I sid. 377 f, Scriptores minores I sid. 21, 23) nämner, att under biskop Vilhelms tid (död s. å. som Sven Estridsson) konung Svens moder Es-

Norra Åsbo härad (15 socknar): 1. Perstorp. 2. Rya. 3. Fagerhult. 4. Tostarp. 5. Gråmanstorp (1.—5. höra till nybyggesgruppen). — 6. Vedby och 7. Oderljunga (Kristian II avstår 25 maj 1519 en gård i V. och en i O. socken till Herrevads kloster). Annat ljung-namn: Örkelljunga.

Södra Åsbo härad (9 socknar): 1. Strövelstorp (nybyggesgruppen).¹ 2. Stenestad (enl. O. Nielsen sannolikt en del av den i konunglevlistan upptagna allmanningen Stening). 3. Västra Sönnarslöv (Hörs by i socknen är enl. O. Nielsen sannolikt en del av den i konunglevlistan redovisade allmanningen Hörswith).

Ås-namn: Ausås.

Bjäre härad (9 socknar): 1. Hjärnarp. 2. Västra Karup (Hurukuryth, som torde vara identiskt med Hulrugered i V. Karups socken, upptages såsom kronogods i Hallandslistan). 3. Barkåkra (1.—3. höra till nybyggesgruppen).

Löv-namn: Förslöv.

Skåne; Malmöhus län.

Luggude härad (26 socknar): 1. Brunnby. 2. Höganäs (förut del av Brunnby, fiskläge som torde tillhört kronan). 3. Viken (fiskläge i Brunnby socken, som betraktats som kronans). 4. Jonstorp. 5. Farhult. 6. Kattarp (Kathatorp 1305). 7. Allerum. 8. Mörarp (jfr nedan under 11). 9. Kågeröd. 10. Ottarp. (4.—10. tillhöra nybyggesgruppen.) 11. Bjuv (upptages såsom allmanningen Thyumæn i konunglevlistan).

Löv-namn: Välluv (Wedlöf 1520).

Rönnebergs härad (13 socknar): 1. Asmundtorp. 2. Tirup (Tythorp 1391). 3. Örja. (1.—3. höra till nybyggesgruppen.) 4. S:t Ibb (ön Ven, som upptages i konunglevlistan). 5. Säby (upptages i konunglevlistan). 6. Sireköpinge (upptages under namnet Sygrithækiöp i konunglevlistan). 7. Svalöv (Erik Ejegod gav 1104 till preposituran i Lund 4 mark jord i Svalöv). 8. Härslöv (här låg ett halvt bol, som Knut den helige år 1085 gav Lunds domkyrka).

Onsjö härad (16 socknar): 1. Källs-Nöbbelöv (bildad av de gamla socknarna Nyböle, 1352, och Keldorp). 2. Bosarp. 3. Hallaröd. (1.—3. tillhöra nybyggesgruppen.) 4. Stehag (Stoodhaughæ 1347, Stwdhaga 1466; namnet tyder på gammal allmänningsmark). 5. Trollenäs (i socknen ingår f. d. Gullarps eller Gulerups socken, som under medeltiden var inkorporerad med Allhelgonaklostret i Lund). 6. Östra Karaby (Här eller i V. Karaby s:n i Harjagers härad låg det halva bol »Karlæbui», som Knut den helige 1085 gav till domkyrkan i Lund).

trid med sin sons samtycke anslagit (contulit) 50 bol till domkyrkan, och i kyrkans gåvobok uppgives, att Estrid till domkapitlet anslag de gods hon hade i Göinge härad (häradets uppdelning i två härrör från tiden efter medeltidens utgång). Med största sannolikhet är här fråga om kronogods. (Liber daticus Rosk. sid. 38: »*Regina Margareta que contulit fratribus bona que habuit in Gythingæhæreth*». Jfr SRD III sid. 265 ff.)

¹ Den 25 nov. 1536 bortbyter kronan en gård i Strövelstorp (Kronens sköder I sid. 2).

Löv-namn: Annelöv, Reslöv.

H a r j a g e r s h ä r a d (Harthaker eller Hardhagir) (15 socknar): 1. Västra Sallerup (Saxildorp 1426). 2. Örtofta (i socknen, som förut kallades Väggarp, ingår Vaggatorps eller Veggerups f. d. socken). 3. Lilla Harrie (Harthaker litle 1388). 4. Stora Harrie (Harthaker magle 1454). 5. Dags-
torp. 6. Söderviddinge. 7. Saxtorp. 8. Hoftorup. (1.—5., 7. och 8. torde tillhöra nybyggesgruppen, dit sannolikt även 6. hör.) 9. Hög (Erik Emune gav år 1135 ett bol i Heoum till en preb. i Lund). (10. Västra Karaby, se ovan under Onsjö h:d 6.)

Löv-namn: Remmarlöv.

T o r n a h ä r a d (25 socknar): 1. Norra Nöbbelöv (Nyböle, S R D IV s. 33). 2. Bjällerup. 3. Bonderup. 4. Veberöd. 5. Blentarp. (1.—5. tillhöra nybyggesgruppen.) 6. Flädie (Knut den helige gav 1085 Lunds domkyrka 5 $\frac{1}{2}$ bol i F.). 7. Borgeby (Erik Ejegod gav 1104 3 bol i B. under preposituran vid Lunds domkyrka). 8. Igelösa och Odarslöv (här ligger Skälshögs by, varav Knut den helige år 1085 gav två bol till Lunds domkyrka). 9. Lund (Största delen av socknen torde ha tillhört Lunds kungsgård. Sven Estridsson gav ett halvt bol i Torn till domkyrkan, vilket sedermera ingick i en prebenda). 10. Dalby (gammal kungsgård, varå biskops- och klosterkyrkan torde ha byggts och doterats av Sven Estridsson. Då klostret enligt uppgift ägde hela socknen, förklarar detta varför kungsgården ej redovisas i konunglevlistan). 11. Håstad (här låg antagligen det bol i Håstad, »Hastathum», som Knut den helige 1085 gav Lunds domkyrka).

Övriga Löv-namn: Gödelöv, Everlöv.

B a r a h ä r a d (18 socknar): 1. Genarp. 2. Esarp. 3. Brågarp. 4. Tottarp. 5. Knästorp. 6. Uppåkra (Knut den helige gav 1085 till Lunds domkyrka 4 $\frac{1}{2}$ bol i Södra Uppåkra och lika mycket i Stora Uppåkra). 7. Flackarp (1.—7. tillhöra nybyggesgruppen). 8. Lomma (gammalt kronogods varå den medeltida staden Lomma låg). 9. Skabersjö (det medelt. namnet Skaprusæ anses komma av Skapr-os; i socknen ingår den medeltida socknen Thiufstorp). 10. Burlöv. (Erik Ejegod gav 1104 till preposituran i Lund 2 mark jord i Arlöv och $\frac{1}{2}$ mark i Åkarp i B. socken.) 11. Görslöv (Götherslev 1361; Erik Ejegod gav 1104 till preposituran i Lund 1 mark jord i Görslöv).

O x i e h ä r a d (19 socknar): 1. Södra Sallerup. 2. Glostorp. 3. Lockarp. 4. Västra Klagstorp. 5. Eskilstorp. 6. Södra Åkarp. 7. Mellan Grevie (Methlestæ Græfföghe. 1346). 8. Östra Grevie (Græfhögde; Erik Ejegod gav 1104 till preposituran i Lund 3 mark jord i Grevie). 9. Västra Kärrstorp. (1.—9. höra till nybyggesgruppen.) 10. Oxie (Øshøe i konunglevlistan, Oshøge).

Löv-namn: Särslöv.

S k y t t s h ä r a d (21 socknar): 1. Lilla Slågarp. 2. Stora Slågarp. 3. Bodarp. 4. Maglarp. 5. Västra Tommarp. 6. Bösarp (1.—6. höra till nybyggesgruppen; Skegrie, tidigare Scetröghe, torde ej höra till nybyggesgruppen). 7. Stora Hammar (torde ha lytt under Skanörs kungsgård, hela socknen tillhörde kronan på 1600-talet). — Löv-namn: Anderslöv, Håslöv, Gislöv.

V e m m e n h ö g s h ä r a d (23 socknar): 1. Östra Torp. 2. Östra Klags-
torp. 3. Källstorp (Kættilstorp). 4. Tullstorp. 5. Önnarp. 6. Skurup. 7. Svens-
torp. 8. Hassle-Bösarp. 9. Skivarp. (1.—9. tillhöra nybyggesgruppen). 10.
Böringe (I socknen låg Turestorps eller Turestorpsö slott, som på 1300-talet
ägdes av kronan. Godset gavs 1401 till domkyrkan. I socknen ingår Lem-
mesryds, sedan Lemmeströ socken, som tillhör nybyggesgruppen). 11. Örsjö
(Öresio i konunglevlistan. Örsjö by nämnes 1327 såsom tillhörande kronan.
DS nr 2637).

Löv-namn: Gärdslov.

L j u n i t s h ä r a d (7 socknar).¹ 1. Västra Nöbbelöv (Nybölle, 1502).
2. Sjörup. 3. Balkåkra (Balkeröd). (1.—3. tillhöra nybyggesgruppen).²

H e r r e s t a d s h ä r a d (10 socknar).³ 1. Hedeskoga (torde tillhöra ny-
byggesgruppen). 2. Herrestad (Knut den helige gav 1085 åtta bol i H. till
domkyrkan i Lund). 3. Sövestad (Här låg det halva bol i »Seuestathum», som
Knut den helige år 1085 gav Lunds domkyrka).

F ä r s h ä r a d (18 socknar).⁴ 1. Röddinge. 2. Ilstorp. 3. Östra Kärrstorp.
4. Långaröd (1.—4. tillhöra nybyggesgruppen). 5. Södra Åsum (uppt. i ko-
nunglevlistan). 6. Fränninge (Kristian II bortbyter 26 febr. 1520 en gård i
Starrup).⁵ 7. Västerstad (Kristian II bortbyter 26 febr. 1520 en gård i Sta-
versholt, två gårdar i Gudmerstorp och fyra i Odrup).⁵

Övriga ås-namn: Ramsåsa.

F r o s t a (Dapræ) h ä r a d (22 socknar): 1. Skarhult. 2. Gudmundtorp.
3. Högseröd.⁶ 4. Östra Sallerup. 5. Södra Rörum. 6. Norra Rörum. 7. Munk-
arp (1.—7. tillhöra nybyggesgruppen). 8. Gårdstånga (upptaget i konung-
levlistan. »Garstangh»). 9. Borlunda (Här har sannolikt det halva bol i
»Bruneslef» legat, som Knut den helige 1085 anslog domkyrkan i Lund. En
gård i Brönneslov tillhörde på 1600-talet domkyrkans byggnadsfond). 10.
Lyby (Kristian II bortbyter 26 febr. 1520 sex gårdar).

Halland.

H ö k s h ä r a d (11 socknar): 1. Hishult (Itzhult 1475). 2. Våxtorp.
3. Östra Karup. 4. Knäred. (1.—4. höra till nybyggesgruppen). 5. Veinge
(Widhinge 1421, hör sannolikt till nybyggesgruppen). 6. Laholm (upptaget i

¹ Av Huvudstycket till k. Valdemars jordebok framgår, att en stor del av häradet tillhörde konunglevet.

² Sannolikt tillhörde hela Snårestads socken kronan, då häradet 1137—1146 förlänades ärkestolen. Hela Snårestads by med undantag för prästbolet upptogs i ärkestolens jordebok, den s. k. palteboken.

³ Med största sannolikhet hade kronan hel eller delad patronatsrätt till häradets alla socknar, då häradet år 1303 förlänades domkyrkan i Lund.

⁴ Av Huvudstycket till k. Valdemars jordebok framgår, att en del av häradet tillhörde konunglevet.

⁵ LANGEBEKS Dipl. vol. XLI.

⁶ Den 26 febr. 1520 bortbyter Kristian II sex gårdar i Seberup, två gårdar i Attrup, en gård i Frömsholt, två gårdar i Ö. Högseröd och tre gårdar i V. Högseröd, alla i Högseröds socken. LANGEBEKS Dipl. vol. XLI.

konunglevlistan). 7. Hasslöv (Baramus, som torde vara identiskt med Baramåsa, upptages som kronogods i Hallandslistan).

T ö n n e r s j ö h ä r a d (Thundrøshæreth) (6 socknar): 1. Snöstorp. 2. Breared (Bredharydh, 1402) (höra till nybyggesgruppen).

Löv-namn: Enslöv.

H a l m s t a d s h ä r a d (12 socknar): 1. Kinnared. 2. Torup. 3. Söndrum. 4. Kvibille (Kwidbilla. 1437). 5. Slättåkra (1.—5. torde höra till nybyggesgruppen). 6. Övraby (Halmstads kungsgård).

Ljung-namn: Harplinge (1569 Harpeliunge).

Å r s t a d s (Arestathe) h ä r a d (10 socknar): 1. Abild (Här har möjl. Alryths kungsgård, som nämnes i Hallandslistan, legat). 2. Drängesered. 3. Kroksered. (1. tillhör möjligen, 2.—3. säkert nybyggesgruppen.) 4. Skrea (Skrethe 1447; Hjortsbergs kungsgård med fästebönder och fiskeri redovisas i Hallandslistan). 5. Asige (Asaka 1231, Åsaka kungsgård redovisas i Hallandslistan).

F a u r å s h ä r a d (Farthusæhæreth) (15 socknar): 1. Gunnarp. 2. Fagered. 3. Ullared. 4. Gällared. 5. Sibbarp (Sigbiornathorp 1334). 6. Morup. 7. Källsjö (Kætilryth 1334, sedan Kielsrödt). (1.—7. tillhöra nybyggesgruppen.) 8. Vinberg. (I socknen ligger Faurås by, som givit häradet namn och som upptages i konunglevlistan). 9. Okome eller Köinge. (I en av dessa socknar har Anxiothorps kungsgård, som med 84 fästegårdar nämnes i Hallandslistan, varit belägen.)

Ås-namn: Dagsås.

H i m l e (Henöflæ) h ä r a d (13 socknar): 1. Spannarp. 2. Rolfstorp. 3. Stamnared (Stamnaryd 1410). 4. Torpa. 5. Tvååker. (1.—5. tillhöra nybyggesgruppen). 6. Grimeton (upptages i konunglevlistan jämte fästebönder i Warum).

V i s k e h ä r a d (Wiskærdal i Hallandslistan) (5 socknar): 1. Sällstorp (Sægelstorp 1402). (Hör till nybyggesgruppen.)

Ås-namn: Ås, (Ås kloster).

F j ä r e h ä r a d (Fjæræ 1231, 1424; 14 socknar): 1. Älvsåker (tillhör möjligen nybyggesgruppen). 2. Onsala. 3. Tölö. 4. Lindome. 5. Släp. (År 1522 utövade konungen patronatsrätt till Tölö, Lindome och Älvsåker, 1515 och 1535 till Onsala. I konunglevlistan redovisas Tölö och i Hallandslistan »en huvudgård (mansio) i Tölö jämte landbor (incolis) i Odensala» ävensom Särö och en skog Askraskog i Släps socken.)

Ås-namn: Fjärås, Frillesås.

Blekinge.

Ö s t r a h ä r a d (9 socknar): 1. Kristianopel (K. f. d. stad anlades av Kristian IV nära den gamla staden Avaskär som omtalas vid medlet av 1300-talet och torde varit anlagd å kronans mark). 2. Augerum. 3. Rödeby. 4. Torhamn (Torröm). (2.—4. höra till nybyggesgruppen.) 5. Lösen (I konunglevlistan upptages »Lusn och de byar i Östra härad som höra till

Lusn»). 6. Sturkö och 7. Tjurkö (I konunglevlistan upptagas »många bebodda och obebodda öar omkring Bleking»).

Medelstads härad (13 socknar): 1. Eringsboda. 2. Backaryd. (1. och 2. tillhöra nybyggesgruppen.) 3. Ronneby (I konunglevlistan upptages »Rotneby med sina tillhörigheter»). 4. Förkärla. (I socknen ligger den i konunglevlistan redovisade Vambåsa kungsgård). 5. Listerby. (På ön Torkö anlades ett franciskanerkloster enligt k. Hans brev 30 juni 1495. Kronan har väl ägt ön såsom ingående i konunglevets »många bebodda och obebodda öar omkring Bleking»).

Bräkne härad (Westersthæreth i huvudstycket till Valdemar II:s jordebok; 6 socknar): 1. Öljuhult. 2. Åryd. 3. Hällaryd. 4. Asarum. (1.—4. höra till nybyggesgruppen.) 5. Bräkne-Hoby (Hoby med underlydande redovisas i konunglevlistan).

Listers härad (8 socknar): 1. Kyrkhult. 2. Gammalstorp. 3. Mörrum (Mörrum med laxfiske redovisas i konunglevslistan). (1.—3. höra till nybyggesgruppen). 4. Sölvesborg (inom socknen låg Sölvesborgs kronan tillhöriga slott och stad).

Av ovan redovisade 488 socknar äro alltså 227 eller 46 % av den karaktär, att antingen deras namn tyder på att kronan ägt jord där under medeltiden, eller ock att ett sådant förhållande är urkundsmässigt bestyrkt. Vill man räkna med de icke däri ingående 20 namnen på -löv, 8 på -ås och 2 på -ljung till halva antalet, kommer man upp i ett antal av 247 eller över 50 %.

Nybyggare som bröt mark å kronans allmänningssmark torde ha innehaft sin jord med bättre rätt än en vanlig fästebonde. I Sverige innehades efter 1200-talets utgång nybyggen på allmänningarna med ärftlig besittningsrätt. Spår finnas av ett tidigare stadium, då nybyggare å landsallmänning, den senare konungssallmänningen, fick full äganderätt.¹ I Danmark utvecklade sig ett institut, »arvfästa», som kommer den gamla svenska nybyggesrätten (stubble- och besittningsrätten) ganska nära. Sannolikt avses dylik arvfästjord med beteckningen »stubbegods», vilken rikligt förekommer i 1600-talets danska jordeböcker för Blekinge.² Ön Læsö i Kattegatt innehades tidigt på grund av gåva från kronan av Viborgs domkapitel och Vitsköls kloster. År 1320 köpte kapitlet klostrets del. På 1540-talet ansågos emellertid inbyggarna på ön vara självägare, blott med skyldighet att utgiva en fast avgift till kapitlet. År 1781 tilldömde en kommissorialrätt bönderna full äganderätt.³ Arvfästerätt kunde förekomma även å adelsgoods och dessa arvfästares avgift var bestämd för alltid men innehavarna fingo ej bortsälja gårdarna eller avhända dem någon jord.⁴ Det synes antagligt, att en motsvarande utveckling gjort sig gällande redan under den äldre medeltiden i de tre Skånelanden. I den mån den ursprungliga naturen av upplåtelsen fallit i glömska,

¹ SCHALLING, Allmänningar sid. 385 f.

² Jfr sid. 66 not. 4 ovan.

³ STEENSTRUP, Studier sid. 397 f.

⁴ GDD II s. 103 (Rättartingsdom 1539).

har den hävdats såsom fri egendom. Då aristokratien och lantklostren i viss utsträckning deltagit i nybyggesföretagen, har väl befrielsen från avgäldsskyldigheten ofta skett i form av frälsefrihet.¹ Av de 118 adliga sätesgårdarna i Skåne enligt 1699 års rusttjänstlängd bära 40 namn på -torp (-rup, -arp), -röd, -hult, -rum och 4 på -lev (-löv).

Kyrkan. Det har såsom ovan nämnts antagits, att före reformationen kyrkogodset i riket uppgått till omkring 35 procent.² Av Skånes förslagsvis till 16 000 beräknade gårdatal närmast före 1536 skulle det ha omfattat 5 035 eller nära 31·5 %.³ Av gårdarna tillkommo enligt beräkning i runda tal ärkestolen 1 100 sannolikt större delen med länsrätt från kronan, domkyrkan och domkapitlet 1 330, kloster 1 780, hospital 125 samt prästbord och kyrkor 700. Sistnämnda siffra bör dock utökas med omkring 500, innefattande kyrkor och präster anslagna gårdar, till vilka förutom andra kyrkliga institut ärkestolen hade dominium.⁴ Sannolikt bör därtill läggas ett tal motsvarande det av adeln återbördade kyrkogodset, om vars omfattning uppgift saknas, men som förslagsvis beräknats till 100. I sådant fall ökas procenttalet till över 35, vilket med hänsyn till att landskapet innefattade rikets kyrkliga centrum icke är överraskande. Motsvarande tal voro, om man får döma efter redovisningen i de första svenska jordeböckerna, för Halland⁵ för hela kyrkogodset 529 av 4 080, alltså 13 %, med tillägg av ett 50-tal prästgårdar, som ej redovisas i jordeböckerna, 580 av 4 130 eller 14 procent. Av antalet (529) belöpte 262 på kloster, 7 på domkapitlet, 205 på kyrkor, 43 på präster och 12 på klockare. I Blekinge⁶ voro de »geistliga» hemmanen enligt nämnda jordeböcker blott 13, vartill kommo c:a 20 prästgårdar. Av hela antalet jordeboksenheter 1 944 stycken utgör talet 13 blott 0·7 % samt av det tillökade talet 1 964 (1 944 + 20) utgör talet 33 (20 + 13) 1·5 procent. Detta procenttal bör måhända höjas till 2 procent för tiden vid medeltidens utgång.

I städerna. Så gott som alla städer voro upptagna på kronans mark. Det hörde åtminstone från 1200-talet till de kungliga rättigheterna att meddela stadsrättigheter. Borgarna, som möjligen ursprungligen ej alltid varit fullfria,⁷ ägde visserligen sina hus i likhet med fästebönderna men betalade jordskyld för tomter och annan mark och betraktades ännu vid slutet av 1000-talet såsom kronans »fæstere».⁸ Blott i rikets allra äldsta städer, t. ex. i Roskilde och

¹ Se sid. 66 ovan. Klostren hade tiondefrihet för nybyggen. H. Koch i D. Hist. Tidskr. 10 R III sid. 552.

² Se ovan sid. 68.

³ C. G. WEIBULL, Sk. jordbrukets hist. sid. 31.

⁴ Av de å sid. 201 f redovisade 1 700 residens- och annexprästgårdar, mensalgårdar, kyrkegårdar och klockargårdar belöpa i runt tal 400 på Halland och Blekinge. Av resten torde inemot 200 ha stått under enskilt dominium. Se vidare sid. 170 och 180 nedan.

⁵ 1646 och 1647.

⁶ 1660 års jordebok för Kristianstads län med Blekinge.

⁷ STEENSTRUP, Studier sid. 137, anser att borgarne ursprungligen varit konungens »vordnede».

⁸ STEENSTRUP, Studier sid. 115 f. I en konungens och rättartingets dom i Kolding 23 okt. 1553 förklarades, att köpstads gods var lösöre. LANGEBEKS Dipl. vol. LIV.

Slesvig, utgjordes ingen jordskyld, vare sig borgarna friköpt sig eller frikallats från skyldigheten eller denna eljest upphört. I Knut den heliges gåva 1085 till Lunds domkyrka¹ ingår jordskyld från Lunds, Lomma och Häl-singborgs städer. Jordskylden från de två senare upphörde och ersättning meddelades i ökad jordskyld från Lund. Med rätten till denna ränta ansågs följa rätt till grunden. Något skifte synes emellertid aldrig ha ägt rum utan jordskylden uppbars fortfarande gemensamt för konungens och domkyrkans räkning. Vid uppgörelsen 1303 mellan Erik Menved och ärkebiskop Jens Grand bestämdes domkyrkans andel av staden till en fjärdedel. Blott tre städer i riket voro, om man undantager de små städerna på Bornholm, som torde hava grundats genom ärkestolen och stodo på gränsen till lantbyar, förlånade till kyrkliga institut, nämligen Köpenhamn (Roskildestolen), Næstved (Skovs kloster) och Åhus (ärkestolen).² I Skåne, Halland och Blekinge räknades under 1200-talets förra del alla städerna utom de nämnda såsom kronans.

---

¹ DS nr 26; Necrologium Lundense sid. 3.

² Möjligen har Åhus grundats av ärkestolen. Jfr sid. 108 nedan.

Kapitel V.

Val och patronat.

Kyrkoägarens befogenhet att utse präst var, såsom vi sett, ett utflöde av hans grundherrerätt. Så länge egendomskyrkosystemet bestod, var kyrkoägarens kallelse den avgörande, vinningen genom biskopen blott en bekräftelse av kyrkoägarens val. I länder, där germansk rätt varit gällande, äger därför prästval och patronat synnerlig betydelse för frågan huruvida det kan antagas, å ena sidan att fria bondemenigheter eller å andra sidan, att furstar och enskilda upplåtit jord för de första kyrkorna samt ombesörjt deras byggnad och förseende med fasta inkomster av jordegendom. Beteckningen patronat användes här även där en verklig advokati föreligger d. v. s. patronatsrätten är *lukrativ*. Det har förut nämnts, hurusom det, såvitt angår de skånska landen, icke kan antagas, att under medeltiden mera än högst 15 à 20 procent av de egentliga bönderna varit självägande. Men är detta fallet, hava de naturliga förutsättningarna för anskaffande av jord genom menigheternas försorg saknats. Några spår i urkunderna, att skånska bondemenigheter utövat valrätt till präst, möta vi varken under den äldre eller yngre medeltiden. Blott i Slesvigs stift och särskilt i dess frisiska delar finna vi under den äldre medeltiden (till 1242) belägg för kyrkofundationer genom menigheterna såsom sådana samt för dessas utövande av valrätt.¹ Nu är visserligen att märka, att vad som är självklart och odisputabelt knappast är föremål för de äldre medeltida urkundernas intresse. Dessa hava i regel kommit till för att redovisa undantag från de vanliga förhållandena och dessa senare avspeglas endast i sin motsats eller rent parentetiskt. Den stora sammanhållande och rättsbildande faktorn i det medeltida samhället är traditionen. Där traditionen är obruten och obestridd, saknas anledning att fixera den i skrift. Först när tvist uppstår eller stridiga meningar över

¹ SRD I sid. 271 (Cleve 1109, Popenbul, Tetenbul, Österhever, Welt, Fullervik 1113, alla i Slesvigs stift). — S. Jakobs socken i Viborg och Viborgs stad medgiva den 21 november 1284, att sedan kyrkan blivit ledig genom kyrkoherden Peder Mickelssöns avgång den må jämte sin egendom och sina intäkter inkorporeras med Antvordskovs kloster. Rep. nr 498.

Biskop Jens i Århus inkorporerar 28 aug. 1297 kyrkan i Hedhenstædt till kapitlet i Århus med socknemännens bifall (*consensu parochianorum ibidem accedente*); SRD VI sid. 412, Reg. nr 1498. — Biskop Johannes i Ribe inkorporerar år 1323 med domkapitlets råd Spandvids kyrka med Lögums kloster, »cum consensu et voluntate parochianorum»; SRD VIII sid. 133. Sistnämnda två dokument säga intet om frågan, huruvida valrätt tillkommit socknemännen. Jfr HOLBERG, Dansk og fremmed ret sid. 8. Att socknemännens yttrande över inkorporationsåtgärd inhämtats överensstämmer med kanonisk rätt och förekommer även i fall, då patronatsrätt föreläggat. Se sid. 19 ovan samt 126 ff och 198 nedan.

huvud eller nya rättselement göra sitt intåg, kan man vänta, att skeendet fått uttryck i urkund. Av tystnaden såsom sådan kan man ej sluta annat än att allt förblivit vid det gamla. Jordäganderätt och andra rättigheter överlåtas från den ene till den andre med det innehåll de haft i föregående innehavares hand. Vad som av ålder varit är avgörande för rättigheternas innehåll.

De svenska landskapslagarna återspegla ett rättssystem, där patronatsrätten innebär endast presentationsrätt och den kanoniska rättens krav på kyrkans och dess egendoms rättsliga oberoende accepterats av samhället. Detta krav har i Sverige sannolikt haft ett svagare motstånd att övervinna än i Danmark. Menighetspatronatet, som varit regel, har givetvis gjort det ekonomiska intresset att utnyttja kyrko- och prästjordens överskott mindre viktigt för dess månghövdade innehavare. För äldre VgL (Kk B 11) är ännu menighetens vilja den enda rättsligt avgörande men för den yngre lagen (Kk B 11) har biskopens en viss betydelse (»rathe the sum flere æra, ok biskuper gifui kirkyu tha ute æra thre vikur»). De fall, där patronat tillkommit konungen eller enskild storman, hava antagligen ej varit talrika, och detta jämte konungamaktens relativa svaghet förklarar, att även sådana patronatsrätter anpassats efter den allmänna rättsutvecklingen.¹ Spår finnas emellertid av ett äldre skede, där kyrkopatronerna behandlat prästerna såsom sina enskilda tjänare och sannolikt också kyrkoegendomen såsom sin egendom, det verkliga privatkyrkosystemet.² I ett den 10 september 1171 (eller 1172) till ärkebiskopen i Uppsala och hans lydbiskopar avlåtet brev klagar påven Alexander III, att i synnerhet de mäktigare i socknarna efter behag eller för penningar utan de kyrkliga myndigheternas samtycke tillsatte präster (concedunt et conferunt Ecclesias quibus volunt, omnia simoniace, siue per pecuniam, siue per privatam gratiam vel odium agentes). Ärkebiskopen borde förekomma detta genom att hindra lekmännen från att taga befattning med kyrkor och kyrkliga tillgångar samt befattningar, genom att avsätta och bannlysa den präst, som av världslig man mot eller utan vederlag mottoge en kyrka eller kyrklig befattning (vel per eos dato pretio, sive gratis, Ecclesiam, vel investituram Ecclesiæ seu Ecclesiasticæ dignitatis acceperint) samt ej förordna andra präster än dem svenska biskopar befunnit skickliga och invigt. Det finge ej tillåtas, att präster ställdes inför världslig domstol eller ålades järnbörd, vattuprov eller envig, utan skulle prästernas mål avdömas efter kanonisk eller romersk lag. Ärkebiskopen skulle vidare genom föreställningar och, vid behov, genom bannlysning förmå folket att giva tionde samt bannlysa den som handlade häremot.³ Här möta vi samma missförhållanden, som ovan berörts i annat sammanhang, och de sammanhängande

Privat- och egendoms-kyrkor samt patronat utom Danmark.

Sverige.

¹ Se SCHALLING, Den kyrkl. jordens rättsl. ställn. sid. 31 f.

² Troligen är uttrycket »kirkiudrotn jardaegendi» i äldre VgL Kk B. 10 en erinran om detta system.

³ RYDBERG, Sv. traktater I sid. 86. DS nr 54.

med den inhemska rättens ställning till frågan om äganderätten till kyrkorna och deras egendom.

Det skarpa brevet är ett förträffligt exempel på den påvliga politikens anpassning efter de lokala omständigheterna. I Danmark hade man ett starkt med kyrkan intimt samverkande kungadöme att lita till för att så småningom få de kyrkliga kraven igenom, i Sverige en relativt svag kungamakt, ytterligare försvagad genom den långa striden mellan två rivaliserande ätter. Givetvis måste och kunde kyrkan här taga saken i egen hand, så mycket mer som den här hade obetingat stöd av det ena av de tävlande husen, det sverkerska. Brevet har tillkommit under det inbördeskrig mellan Sverker den gamles son Burislev och son eller sonson Kol (Karl) å ena samt Knut Eriksson å andra sidan, vilket slutade med sverkrarnas nederlag vid Bjälbo år 1173.¹ Den segrande fraktionen har sannolikt låtit sig angeläget vara att i sin ännu osäkra ställning vinna samförstånd med kurian. Landskapslagarna återspegla också ett rättstillstånd, där de i 1171 års brev klandrade missförhållandena icke lämnat några säkra spår efter sig, utan där socknemännen blott behållit *jus vocandi* eller *jus presentandi* och en viss kontroll över kyrkoegendomens bevarande, dock under inseende av de kyrkliga myndigheterna.²

Norge.

Utvecklingen i Norge synes hava gått samma väg som i Sverige, blott att denna följts till slut. Det antages allmänt, att de äldsta norska socken- och dopkyrkorna (fylkes- och huvudkyrkorna) uppförts av Olaf Tryggvason och Olaf Haraldsson, visserligen med hjälp av arbetsprestationer från bönderna, samt att Olaf Haraldsson efter en bestämd princip (en mark silvers inkomst i lega) doterat de kyrkor, som Olaf Tryggvason låtit bygga. De senare kyrkorna (herredskyrkorna) voro en slags filialkyrkor till de gamla — förhållandet motsvarade väl det uppsvenska mellan toltfakyrkan och hundareskyrkan. Kyrkobyggarna, vare sig enskilda eller menigheter, hade väl ursprungligen betraktat kyrkorna och deras jord som sin egendom.³ Den kyrkliga reformrörelsen satte emellertid på 1100-talet in sina krafter på att avveckla lekmannaadvokatien. Den engelskfödde kardinalen Nicolaus av Albano (Nicholas Breakspear) sändes på en beskickning till Norden, varav en frukt blev upprättandet år 1152 av ärkestolen i Nidaros, en annan den lundensiska ärkestolens primat över den svenska kyrkan. I en isländsk laghandskrift från tiden omkring 1360⁴ heter det (i översättning): »Här säges när lekmän uppgåvo att göra krav på (kalla till) kyrkogodset. Då Henrik den gamle (I) hade varit konung över England 34 vintrar (1100—35) och Stefan (av Blois), hans systerson och dotterson av Vilhelm Bastarden, tog

¹ Se närmare ARNE STADE, Ärkebiskop Stefan (Sv. Dagbl. 14/, 1935).

² Jfr yngre VgL Kk B 67: Ej må kyrkas jord säljas eller bytas utan biskops lov och prästens eller socknemännens vilja, men det som gives till kyrkans byggnad det skola socknemännen sälja, om kyrka behöver byggnad.

³ TARANGER, Om Eiendomsretten til de norske Praestegaarde sid. 14 ff. Jfr HERTZBERG, Om Eiendomsretten til det norske Kirkegods sid. 58—61.

⁴ Norges gamle love IV (1885) sid. 537 not. 1. Jfr THULIN, Utredning I sid. 17 not. 1.

kungadömet och var konung i 9 (skall vara 19) vintrar (1135—54), då blev det sed att hava den kristendomslag, att alla kyrkor och kyrkogods skulle vara under biskoparnas väld och i inga andra hövdingars. Men i Norge var detta medgivet med dylikt samtycke i Haraldssönernas dagar (1150-talet) och efter kardinal Nikolaus bön.» Lagstiftningen sammanhänger nära, både i tid och sak, med Londonsynodens beslut 1138,¹ men synes ej hava slutligen genomförts förrän år 1277. De gamla lagarna visa emellertid, att kardinal Nicolaus' statut vunnit allmänt erkännande långt tidigare. Och i ett påvligt privilegium år 1194 för den norska kyrkan heter det, att biskoparna skola tillsätta lämpliga präster i de kapell, som genom kunglig frikostighet grundats eller doterats, liksom i andra kyrkor och kapell, utan hänsyn till konungarnas samtycke eller presentation, detta med anledning av det avstående av patronatsrätten som de gjort. Biskoparna fingo alltså — med undantag för vissa av påvarna medgivna presentationsrättigheter — fri utnämningrätt och därtill ock den ekonomiska advokatien.²

I England var det regel, att jord, som anslogs för kyrkligt ändamål, lämnades såsom län. Detta gällde även sockenkyrkor, som anslogos domkyrkor och kloster. Talrika urkunder kungöra, att den ene eller andre magnaten *dedit et concessit* den ena eller andra sockenkyrkan eller egendomen åt abboten och munkarna, vilka tjänade Gud vid den eller den kyrkan (*abbati et monachis ibidem Deo servientibus*).³

England.

Varje sockenkyrka hade under anglosaxisk tid en ägare (*landhlaford, dominus*). Denne kunde sedan vara ägare *jure proprio* eller *jure feodali*. Det senare blev regel efter den normandiska erövringen. Det framgår av Edgars, Ethelred II:s och Knuts lagstiftning (959—1034), att kyrkoägare på grund av egen rätt uppbar kyrkans tionde, vilken dock skulle komma kyrkan till godo. Ännu på 1100-talet, när en storman anslår en kyrka till klostret i Evesham, tillfogar han *tertiam partem decimæ de dominio meo*.⁴ Enahanda är fallet vid foundationen 1114 av klostret i Freston, då till dess *dos* läggas flera kyrkor *cum omnibus suis decimis*.⁵ Det ansågs erforderligt stadga (konung Ethelreds förordning 1008), att ingen finge därefter underkasta en kyrka tjänsteplikt — varmed sannolikt avsågs att förbjuda det kyrkoägaren för egen räkning pålade kyrkans landbor arbetsskyldighet — eller lagstridigt driva handel med kyrkor eller utan biskopens medgivande fördriva präst.⁶ Man möter emellertid ännu under Knut den stores tid en urkund, som visar att en präst »tjänat» blott för kyrkoägarens livstid, och att det ansetts er-

¹ Se nedan sid. 89. Kardinalen besökte även Lund och Uppsala, men några direkta resultat synas här icke hava vunnits i nämnda fråga (jfr sid. 85 ovan, 1171 års brev). På Island genomfördes motsvarande rättsregler mot 1200-talets slut. (ENGELSTOFT i Theol. Tidskr. VI: 2 sid. 40.)

² TARANGER, Om Eiendomsretten til de norske Praestegaarde sid. 17—21; Kirkegodsets Retsforhold sid. 44; HERTZBERG, Om Eiendomsretten til de norske Kirkegods sid. 52 f.

³ Ex. i Monasticon Angl. II sid. 18 ff.

⁴ Ex. i Monasticon Angl. II sid. 18.

⁵ Ex. i Monasticon Angl. IV sid. 125.

⁶ Die Gesetze der Angelsachsen I sid. 241.

forderligt att i testamentet tillförsäkra honom längre besittning av kyrkan.¹ De flesta kloster torde ha stått under en *advocatus*, som anslagit klosterkyrkans dos eller ärvt grundarens rättigheter. Denne, vare sig han var konungen eller en enskild storman, skulle konventets val av föreståndare underställas,² och han ägde utöva *defensio* över klostergodset: säkerligen tillkommo honom ock, åtminstone i regel under den äldre medeltiden, grundherrliga inkomster av klostergodset. Även när earl Leofric omkring 1000-talets mitt anslog godset Hampton, vilket han fått i län av konung Knut, till klostret i Evesham, så förklarade han att han ville i sin livstid vara *procurator et defensor illius terræ*.³ Vad angår biskopskyrkorna, som ofta tillika voro klosterkyrkor, synes jus advocatiæ för deras del ha utövats i överensstämmelse med de regler som gällde för klostren. Dock var konungen här ensam patronus, men kyrkan var tidigt ett från patronus skilt rättssubjekt.⁴

Det inhemska privatkyrkosystemet bröts ingalunda utan snarare stärktes av det normandiska herraväldet.⁵ Henrik I lovade i sin kröningsförsäkran år 1100 att uppehålla Edward Bekännarens lagar, lagam regis Edwardi — i realiteten detsamma som *lagam regis Cnuti* —, med de ändringar, som hans fader konung Vilhelm infört med sina baroners råd.⁶ I Domesday Book (1085—86), Vilhelms stora riksJORDEBOK, framstår sockenkyrkan ofta såsom en ägd sak, även om den i viss mån själv kan sägas äga. Kyrkor och även andelar därav säljas, köpas, bortges och förpantas. Ej mindre än 187 stycken halva, tredjedels, fjärdedels, femtedels, sjättedels, åttondels och tolfte-dels kyrkor redovisas i jordeboken. Uppgifterna synas vara särskilt fullständiga för de till Danelagen hörande grevskapen Suffolk och Norfolk. I det förra tillhörde av 422 redovisade kyrkor blott 2½ biskopsstolen (av dessa torde en hava tillhört biskopsgården) men 5 konungen, 65 abboten (klostret) i S. Edmunds, 20½ klostret i Ely. I Norfolk med 262 redovisade kyrkor tillhörde 12½ biskopsstolen. Massan av kyrkor ägdes dock av smärre thegner och freemen. Stundom var kyrkoägaren själv präst (*ecclesia in dominio presbiteri*). Inkomsten av varje kyrka (för dess ägare) angives regelmässigt i jordeboken. I Danelagen är prästen en fri man, men i väster mot gränsen till Wales möta även ofria män såsom präster. Det är visserligen sant, att kyrkoägaren och hans arvingar fått lära sig, att de icke kunna göra

¹ KEMBLE (VI) nr 1329 (1017—35). Vid en nyupprättad kyrka utan egen begravningsplats, alltså en privatkyrka i trängre mening, ägde kyrkoägaren betala sin präst (his preoste) efter behag. Moderkyrkan behöll sin tionde. Die Gesetze der Angelsachsen sid. 197.

² Monasticon Angl. I sid. 83, 194, 223, 459; II sid. 36, 53, 96, 546; III sid. 32; IV sid. 103, 105, 173.

³ Monasticon Angl. II sid. 18. POLLOCK and MAITLAND I sid. 500 f.

⁴ Monasticon Angl. I sid. 194.

⁵ Framställningen här överensstämmer med den ståndpunkt, som intages av POLLOCK and MAITLAND, The history of English law before the time of Edward I (I sid. 125—127, 497 ff, II sid. 136). Hänsyn har ock tagits till H. BOEHMERS undersökningar (Festgabe zur Felix Liebermanns 70:en Geburtstage 1921).

⁶ Die Gesetze der Angelsachsen I sid. 522. Sannolikt avsågs med laga Edwardi den kungagivna, ej den folkliga rätten. Se HOLBERG, Dansk og fremmed ret sid. 102 ff.

vad de vilja med sin kyrka och dess jord och att de ej kunna låta sina liv-egna förrätta gudstjänst. Biskopen viger icke altaret, om icke tillräcklig egendom avsatts för kyrkans behov, och kyrkoägaren eller patronus, vilken benämning han än bär, måste överlämna kyrkan och tillhörig ämbetsjord till prästen *på lön*.

Detta är just samma rättstitel, under vilken en yrkeskrigare innehade sitt *stipendium*. Men ett stipendium, som bestod av kyrka och jord, utgick från jordägaren och rimligen har detta liksom på kontinenten ursprungligen skett i någon investiturform. Vid den romerska synoden år 1078 klagades över att kyrkor i många länder — säkerligen däribland England — besattes genom investitur av lekmän, och förbudet häremot upprepades vid Londonsynoden 1138 (c. 5).¹ Så starkt var dock länsrätten förankrad i det allmänna medvetandet, att trohetseden, *homagium*, fick bibehållas, blott överflyttad från kyrkoägaren till biskopen, som på detta sätt flyttade in i den förres ställe (c. 5: Cum autem, investituram per episcopum aliquis acceperit præcipimus, ut super evangelium juret se nihil propter hoc, vel per se, vel per aliquam aliam personam dedisse alicui vel promittisse). I ett tillägg till beslutet talas det om präster, som utan bemyndigande av vederbörande biskop mottagit inkomster av andra kyrkor, vilka tillhörde särskilda kyrkoägare eller deras föräldrar och därigenom gjort sig och sina gynnare skyldiga till *anathema* (— — Clerici qui ab alienis ecclesiis dominorum vel parentum suorum vel aliquo modo sine auctoritate episcopi eiusdem loci reditus perceperint pariter ipsi & fautores sui tandiu anathemati subiaceant — —). Man möter beteckningen *dominus*, ej blott såsom *dominus ecclesiæ* utan ock som *dominus fundi*.² Redan Londonsynoden föreskrev att kyrkoinvestituren skulle ske genom biskopen, och detta utgör en förutsättning för det tredje allmänna laterankonciliet år 1179 under hot om *excommunicatio minor* (avstängning från nådemedlen) och om avsättning meddelade förbud för lekmännainvestitur av kyrkan och dess egendom (c. 14: — — presbyter autem siue clericus, qui ecclesiam per laicos sine proprii episcopi auctoritate receperit tenendam, communione privetur & si perstiterit a ministerio ecclesiastico & ordine deponetur — —)³. Åtminstone den kungliga investituren bibehöll sig dock vid katedraler och kloster hela medeltiden igenom.

Det är av synnerligt intresse, att de 26 påvebrev, som i ärkebiskop Mansi's stora konciliepublikation äro införda såsom precedensfall till nämnda konciliebeslut, alla äro riktade till England. De visa att kyrkoägareska-

¹ I ett brev år 1102 till ärkebiskop Anselm av Canterbury förbjöd påven Paschalis II, att präst för att få inkomst av sitt beneficium avlade trohetsed till lekman (*pro terrenis lucris hominum faciat laico*); JAFFÉ, Reg. Pontif. Rom. I sid. 712.

² MANSI XXI sp. 517. Jfr XXII sp. 342.

³ MANSI XXII sp. 226. Redan en år 1112 av ärkebiskop Guido av Vienne såsom påvlig legat hållen synod i Vienne hade såsom heresi stämplat lekmännainvestitur ej blott av biskopsdömen och abbotstift utan ock av andra kyrkliga beställningar (*omnium ecclesiasticarum rerum*). MANSI XXI sp. 74.

pet där ej reducerats till en *jus presentandi* utan inneslöt hela *jus advocatiæ*. Omkring år 1123 hade Ralf Basset, Henrik I:s justitiarius, givit sin son *dominatus* och *advocatio* över 10 kyrkor och 3 filialkapell.¹ Påven Lucius III (1181—85) omtalar i ett brev till biskopen av Norwich att *advocatus* till en viss kyrka presenterat en präst,² och i ett annat brev till dekanen vid katedralen i York och priorn i Newcastle (»Neubure») rörande tvist mellan kanikerna i Gisborne och en präst R. rörande rätten till kyrkan i Cradon talas om att kanikerna fått kyrkan av *dominus fundi* men prästen fått den av ärkebiskopen i York. I brevet proklameras satsen: det tillhör biskopen att förläna kyrkliga beneficier och lekmän, som hava *jus patronatus*, att lämna medgivande härtill. Det förklaras, att vid olika meningar hos biskopen och patronus biskopen avgör saken (— — unde quoniam donatio ecclesiarum ad episcopos pertinet et ad laicos assensum præbere spectat: eisdem significamus quod, si res ita se haberet, videbatur nobis concessionem archiepiscopi donationi laicali debere præjudicari — —). Att patronus benämnes *dominus fundi* visar emellertid, att han ägt särskilda rättigheter just till jorden. I ett tredje brev av Lucius III³ möter oss uttrycket *dominus fundi* för patronus. Vilka voro då de rättigheter denne dominus enligt kurians mening ägde? Svaret gives i ett fjärde brev, av Clemens III (1187—1191). Han har försvaret över kyrkan (*jus habet defensionis in illa ecclesia*).⁴ Denna advokatens inskränkning till en skyddsherrerrätt kunde kyrkan dock icke genomdriva.

Patronatsrätten betecknas hela medeltiden igenom såsom *advocatio* (»advowson»), och när uttrycket *jus patronatus* någon gång förekommer användes detta såsom synonymt med *advocatio* (»*jus patronatus sive advocatio*»). Den store juristen Bracton (d. 1268) klagar över att lekmannen talar om att ge bort en kyrka, då han menar att han ger bort en patronatsrätt. Även biskopens makt över kyrkor, som äro under hans *advocatio*, har en äganderättslig karaktär. Kyrkorna och deras egendom äro emellertid även inordnade i länssystemet. I ett brev till ärkebiskopen av Canterbury fastslår Alexander III, att med jord, vilken innehades såsom brevlän, följde patronatsrätt, såvida ej denna särskilt undantagits.⁵ Den länsrättsliga principen »var man har en herre» (*nulle terre sans seigneur*) leder, tillämpad på kyrkoegendomen, till att äganderätten ytterst ligger hos konungen.

Patronatet betraktades normalt såsom en tillhörighet till en sätesgård (*manerium*). I ett diplom år 1109 talas om *ecclesiæ terræ de Foxton* i fråga om ett flertal kyrkor, belägna i olika grevskap men alla lydande under ett

¹ STENTON, English feudalism sid. 84.

² MANSI XXII sp. 338.

³ MANSI XXII sp. 342.

⁴ MANSI XXII sp. 342. Det allmänna kyrkomötet i Reims år 1148 hade sökt begränsa omfattningen av advokatibefogenheterna till vad som i varje fall av ålder ingått däri men ej förnekat rättigheterna såsom sådana (6. ut nullus advocatus praeter ius et beneficium antiquitus constitutum sibi aliquid accipiat vel usurpet). JAFFÉ, Reg. Pontif. Rom. II sid. 52.

⁵ MANSI XXII sid. 337.

gods, Foxton.¹ Den som förvärvar en dylik gård, förvärvar därmed den kyrkoadvokati, som är förenad med gården. Kyrkan kan emellertid skiljas från sätesgården. Ägaren kan sälja gården och behålla advokatien eller tvärt om. En sådan rätt blir en egendom för sig själv med en självständig rättslig existens. Det fastslås 1164 i konstitutionerna i Clarendon, vilka innefatta uppteckning av gällande sedvanerätt, att kyrkopatronernas rättigheter äro civila rättigheter (temporal rights), och att advokatien såsom sådan är en civil egendom. Trots påven Alexander III:s fördömande av denna lära uppehölls grundsatsen av de kungliga domstolarna, vilka förhindrade de kyrkliga myndigheterna att befatta sig med mål om advokati. Man ser t. o. m. biskopar tvista inför kungliga domare därom (1231). Den isländska uppgiften, att alla kyrkor och kyrkogods kommo under biskoparnas välde, var alltså ej riktig för Englands vidkommande.²

Det är givetvis omöjligt att tala om något enhetligt kontinentalt system på Kontinenten. nu ifrågavarande rättsområde. Såsom framgår av framställningen under kap. I ovan var avståndet stort mellan det tidiga västgotiska godtagandet av advokatens reducering till en presentationsrätt och fasthållandet ännu under 1200-talet i det frankiska rikets successionsstater vid den lukrativa patronatsrätten. Under samme landsherre eller biskop kunde lyda kyrkor, som helt frigjorts från sina ägares herrerättigheter, och sådana där dessa rättigheter bevarats tämligen oförändrade. Av visst intesse äro — i följd av det med Danmark ungefär samtida kristnandet samt den danska konungafamiljens slaviska släktskapsförbindelser under den äldre medeltiden³ — de förut icke berörda förhållandena i Polen och Böhmen. I Polen synas de äldsta kyrkorna hava varit fursten tillhöriga men de flesta stått under enskilda storjordägares dominium.⁴ Kyrkor stodo (liksom kloster) under enskilda domini, vilkas äganderätt ännu på 1200-talet sträckte sig till kyrkorna själva samt dem anslagen fast egendom och tionde. Även biskopar uppträdde såsom kyrkoägare.⁵ Termen jus patronatus innefattar på 1200- och 1300-talen dominalrättigheter och har alltså kvar sin lukrativa karaktär.⁶ Menighetspatronat och därå grundad valrätt är okänt.⁷ På 1300-talet erkännes en viss särrätt för kyrkorna och prästerna till dem anslagen egendom och inkomster utan att detta leder till egendomskyrkosystemets upphörande.⁸ Under den böhmiska kronan möter man ett system, som i sin ytterliga oberördhet av de kyrkliga kraven torde vara ensamstående. Praktiskt taget alla sockenkyrkor tillhörde kronan eller enskilda grundherrar såsom ägare samt gingo i köp och byte såsom vanlig egendom; kyrkogodset behandlades ofta på

¹ STENTON, English feudalism sid. 90 not. 1.

² Se sid. 86 f ovan.

³ Knut den stores moder var en polsk prinsessa, Valdemar II:s första gemål dotter till den böhmiske konungen Přemysl Ottokar I.

⁴ H. F. SCHMID i ZSR XLIX (Kanon. Abth.) sid. 292, 344, 379.

⁵ H. F. SCHMID i ZSR XLIX (Kanon. Abth.) sid. 321, 342, 356, 361.

⁶ H. F. SCHMID i ZSR XLIX (Kanon. Abth.) sid. 360.

⁷ H. F. SCHMID i ZSR XLIX (Kanon. Abth.) sid. 391 not. 3, 399.

⁸ H. F. SCHMID i ZSR XLIX (Kanon. Abth.) sid. 546, 558.

samma sätt utan respekt för ändamålet. Särskilt fabrikgods saknades i regel. Sockenborna hade såsom kyrkoägarnas underhavande ofta pålagts byggnads- och underhållsskyldighet. De svaga garantier för kyrkogodsets perpetuitet, som episkopatet lyckats åstadkomma på 1200-talet, sopades bort av den stora husiterstormen. *Hus* lärde att prästerna ej skulle ha världslig egendom, vilken sats gärna accepterades av kyrkoägarna. Dessa indrogo kyrkogodset och lönade sedan prästerna efter behag. På 1400- och 1500-talen var den böhmiske prästen fullständigt beroende av kyrkoägaren. Läget efter reformationen har karakteriserats så, att »den lutherske prästen, som icke hade någon hierarkisk förvaltningsorganisation till stöd, var kyrkoägarens slav och den katolske hans tjänare.»¹

Danmark. Det kunde — med de rådande politiska förhållandena — icke undgås, att såväl Knut den store som Sven Estridsson vid sin organisation av den i vardande befintliga danska kyrkan påverkades av engelska kyrkorättsliga förhållanden. Att de engelska biskopar — visserligen icke alltid av engelsk börd — som lett detta arbete i detalj, i stor utsträckning följt engelska mönster kan förutsättas. Efter den normandiska erövringen blev Danmark till in på 1100-talet ett andra hemland för många engelska munkar och präster, vilka väntade sitt folks befrielse genom dansk hjälp.² Egenoms-kyrkosystemet och investituren samt dess karaktär av civil rätt återfinna vi också i Danmark.³

*Domkyrkor,
biskopsstolar
och kapitel-
ämbeten.*

Det torde vara obestriddigt, att de danska biskoparna ända till Erik Emunes död (1134) tillsattes av konungen. Den i England och Tyskland brukliga investituren, vilken synbarligen påverkat de svenska formerna för biskopsinsättande,⁴ har sannolikt i någon form förekommit även i Danmark. När det i den europeiska investiturstridens tidigaste skede vid det romerska konciliet 1078 heter, att kyrkoinvestitur av lekmän förekommer i många länder (investitura ecclesiarum contra statuta patrum a laicis personis in multis partibus cognovimus fieri), så avses härmed uppenbarligen icke blott Tysk-

¹ H. F. SCHMID ZSR XLVI (Kanon. Abth.) sid. 150—60.

² Flera försök gjordes av Sven Estridsson och hans söner att realisera denna tanke, vilka dock strandade på yttre eller inre hinder.

³ Ännu år 1355 dömer civil domstol (konungs rättarting) om patronatsrätten till elva socknar på Jylland, varom tvist rådde mellan konungen och enskilda personer. Konungen tilldömdes rätten. Reg. nr 2390; Vidensk. selsk. skrifter IV sid. 214, 215; XIII sid. 829—30. Jfr SRD VIII sid. 161 f.: Lögums kloster tvistade år 1283 med riddaren Johan Urne inför en av ärkebiskopen utsedd domare, biskop Tyge i Ribe, om några jordar, som testamenterats klostret men fråntagits detta av herr Johan. Dennes ombud bestred domstolens behörighet, emedan klostret redan vänt sig till konungen med klagomål. Invändningen ogillades men ombudet appellerade till påven. År 1290 träffades emellertid förlikning mellan parterna. — Exempel på dylika tvister från den senare medeltiden saknas. Men år 1606 heter det i en rättartingsdom: »naar der tvistes om juris patronatus højhed, da kan det ikke være en geistlig sag.» KR D II sid. 44.

⁴ Äldre VgL, Retl. B. 2, stadgar att efter biskopsval skall konungen sätta stav i handen på biskopen och guldring å hans finger och leda honom in i kyrkan till biskopsstolen; »då har han kommit till full rätt (att förvalta ämbetet) utan vigning».

land och England; Danmark kan ej hava varit främmande för denna i germansk rättsuppfattning starkt rotade sed. Om de närmare formerna är emellertid för Danmarks del intet säkert känt. Sannolikt ingingo däri ett inledande och placering på ämbetssätet (*intronizatio*) genom konungen. Den omkring år 1140 tillkomna Roskildekrönikan uppgiver (c. XI), att biskop Arnold i Roskilde insattes av konung Oluf (Hunger) på detta sätt (Arnoldum tamen intronizavit). Konungens vilja ensam var avgörande.¹ Att konungarna medverkat vid samtliga biskopskyrkors tillkomst är otvivelaktigt. Ännu så sent som år 1240 grundade Valdemar II biskopsstolen i Reval och försåg densamma och biskopskyrkan med dos.² I donationsbrevet reserverar han såsom rätt patronus på grund av såväl foundation som dotation sig och sina efterträdare utnämnings- och presentationsrätt (hos ärkebiskopen i Lund) till biskopsstolen (*Ad hec cum tam ratione foundationis quam ratione dotis constet nos veros esse patronus ius eligendi ac presentandi electum nobis nostrisque successoribus in posterum reseruamus*). Till yttermera visso förbehåller han sig patronatsrätt, även om ett domkapitel inrättas, och återgång av dotationen, om någon biskop utnämnes mot konungens vilja. Valdemar II:s söner utövade presentationsrätt till biskopsstolen³ men Kristoffer I:s änka Margareta (»Margareta Spränghäst») såsom förmyndare för sin son Erik Klipping avstod 1277 rätten till Revals kapitel,⁴ vilket bekräftades av Erik Menved år 1289.⁵ Man kan alltså antaga, att den kungliga tillsättningsrätten ursprungligen haft länsrättsliga drag, att konungen uppträtt såsom länsherre till såväl domkyrkans ursprungliga *dos* som biskopens därtill hörande *beneficium* samt att biskopen ansetts göra tjänst för dos, inklusive beneficiet.⁶

Enligt kanonisk rätt låg i princip valrätten till biskop hos domkapitlet och, där sådant ej fanns, hos prästerskapet och folket (*clerus et populus*). Så länge de danska biskoparna ännu voro huvudsakligen konungens betrodda tjänare och genom sin utländska börd eller eljest saknade personlig maktställning inom riket, var det dock givet, att ett val måste underställas konungen för konfirmation, där han ej direkt utnämnt utan föregånget val. Ärkebiskop

¹ *Scriptores minores* I sid. 25. I Valdemar I:s bekräftelsebrev år 1174 å ett fördrag mellan klostret Evesham i Worcestershire och dess dotterkloster domklostret i Odense säger sig konungen hava själv inlett priorn Wilhelm (— — *fratris Wilhelmi a corpore ecclesie de Evesham tunc in priorem electi et ad regimen prioratus Othenesiam transmissi et per propriam manum nostram ibidem introducti* — —) *Schr. des Vereins für Schlesw.-Holst. Kirchengesch.* 2 R 9 B. sid. 63; *Reg. nr 274* (sid. 50); *Monasticon Angl.* II sid. 25. Enligt 1174 års brev skulle valet av prior i Odense konfirmeras av Evesham (*prior loci de Othenesei* — — *electus auctoritate matricis ecclesie de Evesham firmetur*). Det förefaller som om denna konfirmationsrätt utövats av konungen av England såsom *dominus* till Evesham (*JAFFÉ, Regesta* II sid. 330, år 1166—79). Evesham var (år 718) grundat av biskop Egwin av Worcester å egendom, som givits av konung Ethelred av Mercia. Denne kallas »fundator noster». *Jfr* sid. 133 nedan.

² HUITFELDT, *Danm. Krönike* sid. 206. *Dipl. AM* I sid. 131, nr 86 (år 1240). *Jfr* sid. 96 not. 1 nedan.

³ HUITFELDT, *anf. arb.* sid. 221 (Erik Plogpenning 1249). Valdemar II hade utsett och presenterat den förste biskopen. *Dipl. AM* I sid. 132 (*elegimus et electum presentavimus*).

⁴ *Anf. arb.* sid. 280.

⁵ *Anf. arb.* sid. 301. Brevet tryckt hos PONTOPPIDAN, *Annales* I sid. 758.

⁶ *Jfr* sid. 143 nedan (Reval).

Eskils starka personlighet har säkerligen påskyndat den utveckling till biskopsvalens frigörelse från den kungliga patronatsrätten, som faktiskt inträdde. Sedan den oroliga tiden mellan Erik Lamms död 1146 och Valdemars I:s tillträde av ensamkungadömet 1157 gått ut, se vi kungadömet acceptera de kyrkliga kraven om biskopsvalens frihet. Här må blott erinras om SAXOS berömda skildring av biskopsvalet i Roskilde år 1158, då konungen inför kapitlet mot dess honom misshagliga kandidater får en ny, sin vän Absalon, uppsatt men samtidigt avstår från presentationsrätt och får Absalon vald. Konungen anförde: Ty oaktat det kunde synas tillkomma honom en viss rätt gentemot en kyrka, som hans förfäder grundat och doterat, ville han ej göra sig skyldig till olovligt valtryck eller brott mot gammal hävd, ty — sade han — han visste väl att enligt kyrkans lag vore klerkernas särrätt till biskopsval icke underkastad konungens vilja, och hans egen närvaro skulle därför ingalunda hindra dem att välja och rösta fritt.¹ Detta precedensfall har säkerligen påverkat formerna för senare biskopsval. Obestridd har valfriheten dock ej varit. Den store juristpåven Innocentius IV befäller också i brev den 8 december 1250² ärkebiskopen i Lund att, i överensstämmelse med de bestämmelser som legaten Vilhelm av Sabina meddelat, sörja för att ärkebiskopen och biskoparna ej insattes av världsliga myndigheter (per secularis potestatis potentiam Regis scilicet et Baronum nec non et ad clamorem tumultuantis populi). År 1252 ger påven order om avsättning av den utav konung Abel insatte biskopen i Börglum Elav Glob och om nytt biskopsval samt tillåter år 1253 biskopen i Roskilde Jacob Erlandsson att (mot konungens vilja) mottaga val till ärkebiskop.³ År 1263 utnämner han Roskildekanniken Trugot till biskop i Reval och förklarar samtidigt drottning Margaretas kallelse av denne för okanonisk.⁴ Ännu under Erik Klipping synas dock Knutsbröderna i Odense, som utgjorde domkyrkans kapitel och hos vilka följaktligen valet till Fyens biskopsstol låg, ha ansett det erforderligt att inhämta konungens medgivande till biskopsval.⁵ Det bör emellertid här erinras, att det engelska moderklostret Eveshem stod under kungligt patronat. Kapitlens valfrihet synes därefter i stort sett ha uppehållits, om man bortser från att de påvliga anspråken, att valen skulle underställas kurian, mot medeltidens slut utvecklades till en verklig provisionsrätt. Det samspel, som med penningens hjälp från 1300-talet uppehölls mellan konungamakten och det påvliga kansliet, medförde, att i realiteten hovets önskningsar blevo de bestämmande. Dessa gjorde sig ofta gällande på ett så tidigt stadium, att själva valproceduren blev ett sken.⁶ De penningsutpressningar i form av höga avgifter för biskopskonfirmationerna, vartill den påvliga provisionsrätten ur-

¹ SAXO enl. Olriks övers. III—IV sid. 185, OLRIK-RAEDERS textuppl. sid. 413 (XIV: 21:2).

² Bullarium Danicum nr 448 (sid. 347). DS nr 383.

³ Bullarium Danicum nr 462 (sid. 356), 468 (sid. 360).

⁴ Bullarium Danicum nr 586 (sid. 454).

⁵ HUITFELDT, Danm. Krönike sid. 298. Jfr ovan sid. 93 not. 1.

⁶ Se t. ex. LANGEBEKS Dipl. vol. XLI, den 20 sept. 1520: Drottning Elisabet föreslår under konungens bortovaro kapitlet i Viborg att välja dess prost, konungens sekreterare Jörgen Friis, till biskop.

artade, gåvo under trycket av den reformatoriska rörelsen i Danmark på 1520-talet kronan ett tillfälle att leda dessa intäkter till den kungliga kassan. Vid en herredag i Odense i maj 1526 beslöts, att de danska biskoparna för framtiden ej skulle begära stadfästelse i Rom utan hos ärkebiskopen och att »servitspenningarna» skulle inbetalas till konungen. Ehuru man torde hava förutsatt att ärkebiskopen skulle begära konfirmation i Rom, medförda åtgärden en verklig brytning med kurian.¹ Och till yttermera visso tog konung Fredrik i striden om ärkestolen mellan den av kapitlet valde Åge Sparre och den av påven utnämnde Jörgen Skottborg parti för den förre.² Denne fick lika litet som sin efterträdare Torbern Bilde någonsin påvlig stadfästelse. Påvestolens borteliminering fick den påföljden, att konungen nominerade alla nya biskopar.

På Knut den heliges stora donation år 1085 till Lunds domkyrka grundades en prelatur (*preposituran* eller prostämbetet) och tio kanonikat.³ Till prelaturen anvisade (*pertinere fecit*) Erik Ejegod omkring år 1104 konungens kyrka Capella S. Marie in foro i Lund med dess 13 1/2 bol, vilka han anslog (*contulit*) till kyrkan. Det framgår av nedan omförmälda tvist på 1250-talet mellan konungen och ärkebiskopen, att konungen gjorde anspråk på presentationsrätt till sexton kapitelämbeten vid domkyrkan, vilket torde förutsätta, att dessa sexton ämbeten grundats på inkomster från kungliga donationer.⁴ Den 22 september 1305 stiftade Erik Menved ett nytt kanonikat, varvid han förbehöll sig och sina efterträdare för all framtid presentationsrätten.⁵ Enligt uppgift bekräftades den första presentationen (som avsåg Esger Juul) av ärkebiskop Isarnus.⁶ Då Valdemar IV (Atterdag) år 1343 till konung Magnus av Sverige överlät Skåne, Halland, Blekinge, Lister och Ven jämte de kungliga rättigheterna av landen i fråga, medföljde den konungen tillkommande patronatsrätten till kyrkor, kloster och kapell. Kapitelämbeten nämndes däremot ej.⁷ De kungliga patronatsanspråken på domkyrkorna och deras ämbeten hade då efter allt att döma uppgivits. Kollationer till prelaturer och kanonikat torde ha meddelats av ärkebiskopen.⁸ År 1474 utverkade emellertid Kristian I under påvedömets då rådande svaghets-

¹ Nye Danske Magazin V sid. 104. Herredagsbeslutets försiktiga avfattning med rådets hemställan hos konungen, att han ville »laade saa forhandle hoss Romer kiercke, ath thet kand skee mett nogher gode lempe», synes tyda på att avsikten från dansk sida ej var en definitiv brytning.

² HUITFELDT, Danm. Krönike sid. 1296.

³ Necrologium Lundense sid. 6 f (Series Prebendarum).

⁴ Acta processus sid. 17, 31. Jfr sid. 197 nedan.

⁵ DS nr 1482.

⁶ HUITFELDT, Danm. Krönike sid. 328.

⁷ DS V nr 3741 (sid. 200 ff): « — nos eidem Domino Regi Magno heredibus et successoribus suis et corone Regni Svecie perpetuo possidendas, tenendas et habendas scotavimus modo debito et consueto ac a nobis successoribus et heredibus nostris ac corona Regni Dacie prorsus alienavimus et omnino abdicavimus terras Skanie, Hallandie, Blekingie, Listrie et insulam Huethen monetam et nundinas cum earum juribus — — ad Regem et ad ius regium, pertinentibus, civitatibus, et villis forensibus una cum jure patronatus in Ecclesiis, monasteriis et capellis quibuscumque Regi competenti — —».

⁸ Jfr LÄU IV s. 434 (1485).

tid i likhet med flera andra monarker presentationsrätt till vissa prelaturer i riket »for den aarsage hans Riger och Lande waar langt liggendis fra Rom och disse Embeder skulde strax betienis disligest paa det han maatte have Tro-skaf aff de Geistlige». Konungen hade till grund för sin framställning åberopat historiska skäl men motiveringen i påvebrevet lämnar dessa helt å sidan.¹ Konung Hans fick däremot i sin valhandfästning den 1 februari 1483 (p. 6) förbinda sig att icke hindra eller befatta sig med biskopars eller andra prelaters val »innen landz eller uden landz met scriffuelse eller bud til Rom». Konungen skulle icke heller »naghen intrenge till kyrkens ingeld i nagre made mot kyrkens ret og frihed uden hwer (dom)kyrke oc closter bliffue udi sit fri wall». Till yttermera visso förklarade konungen at »wore thet oc swo, at nagre breffue eller privilegia ther upa aere impetrerede eller impetreret worde, skulle the engen macht haffue oc ey bruges efter thenne dagh».² Kristian II förband sig i sin handfästning den 22 juli 1513 (p. 5) att »aldrig hindre eller hindre lade noghir capitels ellir clostirs waal oc koor»³ och att aldrig »traenge noghir prelater eller formaend ind med urrette emot capitels oc conuentiis wylie eller sambtycke», och Fredrik I lämnade i handfästning den 3 augusti 1523 (p. 6) enahanda löfte.⁴ Dessa utfästelser synas dock icke hava avsett ett eftergivande av de utav påven redan meddelade presentationsrättigheterna. Sedan konungen tagit biskopsnominationserna i sin hand har han synbarligen ansett presentation överflödigt och meddelat direkta kollationsbrev å ifrågavarande kapitelämbeten, innefattande jämväl anvisning å deras temporalia. Den 29 september 1532 utfärdade Fredrik I ett »förläningsbrev» å det i 1474 års påvebrev nämnda ärkediakonatet i Ribe (»efterdi fornempnde Erkedegendom uthi Ribe er et aff wor oc wore effterkommeres forlening och herlighedt — —. Thae haffue wij — — undt och forlent och met thette wort obne breff unde och forlene hanom (Jörgen Gyldenstjerne) mett for:ne wortt och Cronens Erkedegendom udi Ripe mett Emerslöff och Brönse kirker och all anden rente och herlighedt -- —»⁵).

I Fredrik I:s handfästning gjordes den ändring i försäkringen om valfriheten att orden »oc conuentis» uteslötos, vilket med hänsyn till den redan påbörjade upplösningen av vissa kloster var naturligt, samt det tillägget »dog adt wij beholde nominationem till two eller tree aff thett capitell, som

¹ Sixtus IV:s Brev den 22 april 1474 tryckt i LÄU IV sid. 186 samt i Dipl. Christierni Primi sid. 300; HUITFELDT, Danm. Krönike sid. 947. — År 1457 hade konungen, till synes utan framgång, skrivit till påven om erkännande av patronatsrätten till Revels domkyrka (ipsa Ecclesia regiae foundationis et per meos predecessores erecta ac dotata sit, unde mihi jus patronatus in ipsam ab antiquo incumbat). HUITFELDT a. a. sid. 875.

² Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 48.

³ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 58.

⁴ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 72.

⁵ Den 2 augusti 1526 avlät Fredrik I till biskop Ivar Munk i Ribe presentationsbrev å ärkediakonatet i Ribe med tillhörande två sockenkyrkor, Emmerlöv och Brönse, enligt enahanda formulär som brukades beträffande sockenkyrkor. (Avskr. i LANGEBEKS Dipl. vol. XLIII; jfr Fredrik I:s d. reg. sid. 335).

bispenn er udtaff död eller oc wij nominere then, som kirckenn er nöttig mett Danmarcks rigis raadz raadt». Detta tillägg, som markerade den dominerande ställning rådet tillvällat sig, öppnade ökade utsikter för adeln att lägga beslag på indräktiga kapitelämbeten. På herredagen i Odense 1526 yrkade också adeln att erhålla förläning å alla prelaturer, kanonikater och herrekloster. Denna begäran, som skulle hava lett till en sekularisering utslutande för adelns räkning, avslogs emellertid.¹ Kristian III lämnade ingen försäkran i sin handfästning den 30 oktober 1536,² men då var kapitelämbetenas besättande lagt i konungens och rådets hand.

Enligt kanonisk rätt tillkom tillsättning (*collatio*) av präst vid sockenkyrka såväl på land som i stad biskopen ensam. Menighetens vilja saknade rättslig betydelse. Den författning, som citeras i *corpus juris canonici*, är ett påven Urban II:s brev av år 1095 och lyder (c. 6, Causa XVI, qv. 2):

»In parrochialibus ecclesiis presbyteri per episcopos constituentur qui eis respondeant de animarum cura et his quæ ad episcopum pertinent.»

Lagstället, som ger uttryck för prästens tjänstskyldighet gent emot biskopen i avseende å självård och bevakande av biskopens rättigheter, fastslår givetvis blott att det slutliga avgörandet låg hos biskopen, och att endast denne kunde med laga verkan insätta präst. Detta utesluter icke en presentationsrätt från en kyrkoägare eller patronus. Den kanoniska rätten har tydliga uttalanden härom. Men lagrummet utesluter ej heller att en kyrkoägare fanns, mot vilken prästen intog en lydndsställning såsom läntagare (in temporalibus).

Det är icke tvivel underkastat att de engelska kyrkoägarna både före och efter Knut den stores tid tillsatte kyrkoprästerna. Direkt uppgift saknas, att detta system överfördes till Danmark och speciellt de skånska landskapen vid den kyrkliga organisationens grundläggning. Med kännedom om huru det förhöll sig med biskopsstolarna måste man emellertid anse all sannolikhet tala för att så skedde. Ovan citerade lagrum i *corpus juris canonici* är yngre än den tid, under vilken sockenorganisationen i Lunds stift i huvudsak ordnades, och dess giltighet var i väsentlig mån genombruten av egendomskyrkosystemet. Man kan alltså vänta, att vid tillkomsten av Lundastiftets kyrkor under 1000-talet kyrkoägaren utan vidare insatt sockenprästen i hans ämbete, och att biskopens godkännande genom invigning, där sådan förekom, var av rent formell natur. Får man döma av ett påven Alexander III:s ovan omförmälda brev 1171 (eller 1172) till ärkebiskopen i Uppsala³ har ännu vid nämnda tid lekmannainsättning av präster förekommit vid sockenkyrkor i Sverige. Jordfördelningen i Danmark, framför allt i de skånska landen, torde hava utslutit, att menigheter annat än i rena undantagsfall byggt kyrkor och anslagit gods till dem och på grund härav utsett

Sockenkyrkorna och deras präster.

¹ Sekulariseringen blev sedermera genom reformationslagstiftningens tillämpning genomförd men egentligen ej i adelns intresse.

² Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 82.

³ Se sid. 85 ovan.

präst genom val.¹ Såsom kyrkoägare i Skånelanden kunna vi under den äldsta medeltiden vänta att finna blott konungen eller enskilda jordägare, andliga eller världsliga. Även där konungen byggt en kyrka och försett den och prästen med jord, har hans rätt som kyrkoägare sedermera kunnat övergå till annan på grund av bortförläning av socknen eller den huvudgård, med vilken rätten varit förenad, eller i följd av avhändelse av äganderätten till gården ifråga. Patronatsrätten har i regel behandlats såsom en *jus reale*, mera sällan har den skilts från jorden.² Den första gång, vi ha ett urkundsmässigt bestyrkt kungligt kyrkoägarskap är år 1104, då Erik Ejegod anslog (*pertinere fecit*) stadskyrkan i Lund (*Capella S. Marie in foro*) med dess gårdar till preposituran vid domkyrkan.³ År 1161 anslog (*concedit*) Valdemar I till klostret i Tommarp två kyrkor i Tommarps stad och en i Simrishamn, då en hamnstad till Tommarp.⁴ Sannolikt år 1170 överläts sockenkyrkan i Vä till det nygrundade klostret där med samtycke av konungen, drottningen, ärkebiskopen och biskop Simon av Odense, vilka grundat klostret.⁵ I Valdemar I:s brev år 1180 med bekräftelse på Odenseklostrets (och domkyrkans) immunitet för sina besittningar säges att konungen har försvaret för alla kyrkor i riket.⁶ Även om konungens uppgift som *defensor* icke nödvändigt behöver förutsätta, att han var *dominus* över varje kyrka, är uttrycket av betydelse såsom ett kriterium på konungens egen uppfattning om sin ställning till kyrkoväsendet.

Det faller i ögonen, att ingen av de danska landskapslagarna innehåller några bestämmelser om skyldigheten att bygga och dotera kyrka samt sörja för kyrkans och prästgårdens uppehållande för framtiden, vilka angelägenheter i de svenska landskapslagarna ägnas ganska stor uppmärksamhet.⁷ Sådana bestämmelser sakna SkL:s olika editioner — den på en från tiden närmast före 1200 härrörande dansk text byggda latinska, vilken går under

¹ Jfr dock sid. 84 not. 1 ovan och 198 not. 3 nedan.

² Kung Abel, som givit Lögums kloster i Jylland Svanstrups gods, tillhörande hans patrimonium, skänkte år 1252 dessutom till klostret patronatsrätten till Bredvads (nu Brede) kyrka vilken rätt tillkommit hans förfäder på grund av deras äganderätt till Svanstrup. (Quoniam universi progenitores nostri ab antiquis temporibus in ecclesia Brewadt ius habebant presentandi, ratione possessionum nostrarum in Suanstorp, quas dilectis fratribus nostris monachis loci dei contulimus iure perpetuo possidendas, constare volumus universis, quod sicut eisdem fratribus dictas possessiones contulimus, ita eis totum jus nostrum & quicquid juris in dicta ecclesia habuimus, in perpetuum donamus possidendum) SRD VIII sid. 113 f.

³ Necrologium Lundense sid. 7. (Series prebendarum.) Jfr ovan sid. 19.

⁴ Rep. nr 20. Jfr Henrik I:s anslag till Cirencester Abbey 1133: »dedi et concessi totam tenuram Reimbaldi presbyteri in terris et ecclesiis» (ROUND, Feudal England sid. 426).

⁵ Rep. odat. nr 34.

⁶ »Quum Rex regum omnium — — sceptigeram regni Danorum censuram nostro regimini gubernari complacuit — — licet omnibus regionis nostre Ecclesiis necessariam defensionem impertire debeamus, tamen sancte Othoniensis Ecclesie prefectis proficuo attentius consulere ac patrocinari speciali jure advocatis tenemur — —». E. PONTOPPIDAN, Annales I sid. 453 f. Dipl. AM I sid. 261. — Jfr Gregorius VII:s brev den 19 april 1080 till Harald Hen: *Monet, ecclesias defendat, sacerdotes colat, justitia misericordique utatur.* (JAFFÉ, Regesta Pontif. I sid. 635.)

⁷ Se närmare SCHALLING, Den kyrkl. jordens rättsl. ställn. sid. 40—43.

namn av Andreas Sunesons parafras av Skånelagen, samt den vanliga danska lagtexten, som upptecknats mellan åren 1202—1216 — lika väl som Valdemar II:s Jydske lov (1241), Valdemars själlandske lov och Eriks själlandske lov, de två senare samlingar av rättssedvänjor från 1200-talet.¹ Förhållandet har emellertid sin naturliga förklaring. Saknades de regelmässiga förutsättningarna för att menigheter uppträdde såsom kyrkoägare, hade de heller icke några skyldigheter gent emot kyrkan och den för dens behov anskaffade prästgården. Det faller i ögonen, att de danska menigheterna icke hade byggnadsskyldighet vid prästgården. Saknade socknenigheterna valrätt, så saknade de ock *jus advocatiæ*. Några särskilda kyrkvårdar i likhet med den svenska prästvalsberättigade socknen² kunde den skånska kyrkomenigheten följaktligen icke utan uppdrag av kyrkoägaren utse.

Det är vid angivna förhållande ägnat att överraska, att man så tidigt som på 1170-talet i den s. k. *Skånska kyrkorätten* (c. 2) möter en bestämmelse om kyrkomenighetens valrätt, vilken har sin ordagranna motsvarighet i den samtida Själländska kyrkorätten:³

Skånska kyrkorätten.

»Blir kyrka prästlös, då skola bönder⁴ med biskops vilja välja präst därtill. Om präst förbryter sig mot bonde, böte han för sitt brott men behålle sin kyrka. Bönder må ej vraka sin präst, och ej må han utan deras vilja övergiva kyrkan.»

Bestämmelsen är av intresse även däri, att menigheten tillerkännes medbestämmanderätt på ett område, som eljest tillhörde den kyrkliga överhetens prövning, nämligen prästens förflyttning till annan befatning. Möjligen är bestämmelsen även att fatta såsom inbärande förbud mot avsättning, ett område som alltid inom västerlandet tillhört kyrklig myndighets, närmast biskopens prövning.⁵ I huvudsak erinrar bestämmelsens struktur om prästens tjänareställning i ett egendomskyrkoförhållande. För ett sådant talar ock att vid vinning av kyrka bönderna skulle föda biskopen i tre nätter samt giva hans kapellan $\frac{1}{2}$ mark och hans kammarsven 1 öre (c. 1). Då stadgandet tagits till intäkt för hypotesen, att menigheterna själva varit kyrkogrundare,⁶ förtjänar det en särskild behandling.

Först må därvid framhållas, att kyrkorätternas tillkomstsätt berövar dem bevisvärde i sistnämnda hänseende. Det torde vara erkänt, att både den skånska och den själländska kyrkorätten, vilka till formen framstå såsom av konungen godkända överenskommelser mellan å ena sidan vederbörande landstingsmenighet och dess biskop, i Skåne ärkebiskop Eskil och på

¹ P. J. JÖRGENSEN, Udsigt sid. 29—34.

² Se SCHALLING, Den kyrkl. jordens rättsl. ställn. sid. 58 ff.

³ Skånska kyrkorätten tryckt av SCHLYTER samt BRÖNDUM-NIELSEN, den själländska av THORKELIN (Gamle danske kyrkolove sid. 13 ff) och THORSEN. För tolkningen jämför den latinska texten i Bröndum-Nielsens uppl.

⁴ Lagspråkets bonde är här givetvis den frie jordägaren, vare sig han har ett bol eller flera, är skattebonde eller herreman.

⁵ HINSCHIUS IV sid. 698, 763, 837, V sid. 278—285.

⁶ HOLBERG, Kirke og len sid. 21. Jfr sid. 60 ovan (jordfördelningen på Själland).

Själland biskop Absalon,¹ varit politiska akter, varigenom å ena sidan tingsmenigheten åtagit sig att utgöra tredingstionde av säd till biskopen i stället för de tillfälliga och olikartade avgifter, som då utgjorde biskopslönen, å andra sidan biskopen lämnat vissa medgivanden beträffande maximering av böter i kyrkliga mål samt tillämpning av inhemska rättsregler inom rättsområden, som skapats genom kyrkans påbud och där kanonisk rätt eljest skulle råda. Det synes som om det berott på varje ny ärkebiskop, om han ville bekräfta överenskommelsen eller ej, men att folket ej haft motsvarande hävningsrätt. Då överenskommelsen ej hade karaktär av lag, kunde rimligtvis inrymmas däri blott de moment som voro föremål för avtalet. Som ett led i säkrandet av folkets förmåner får man sannolikt se bestämmelsen om prästvalsrätten. Prästen var den, som närmast skulle påtala brott mot kyrkans lagstiftning, och enda garantien för att denna hans uppgift komme att fullgöras i uppgörelsens anda var givetvis, att han gjordes så oberoende som möjligt av biskopen och så beroende som möjligt av menigheten. Att menigheten ej kunde avsätta prästen var tvivelsutan ett medgivande åt ett oeftergivligt kyrkligt krav.²

De två avtalen torde hava träffats, för lekmanafolkets räkning sannolikt av de ledande stormännen, i juli år 1171 och skyndsamt kungjorts på den snart därefter sammanträdande skånska och själländska landstingen.³ Bestämmelserna äro, såsom framgår av det föregående, icke att betrakta såsom lag, vare sig ur borgerlig eller kyrklig synpunkt, utan såsom en uppgörelse av, såvitt rör det från kyrklig synpunkt positiva, huvudsakligen ekonomisk innebörd.⁴ Enligt den skånska urkunden sattes kyrkorätten av ärkebiskop Eskil i Lund, »emedan rätten var för hård» (mellan biskop och bönder).⁵ Det är därför ägnat att förvåna, att, såsom intygas av en efterskrift av gelkeren Niels Erlandsson, konung Valdemar medverkat genom uppgörelsens godkännande. I själva verket förklarar denna omständighet valrättens uppkomst. L. HOLBERG har gjort gällande, att anledningen skulle vara den att uppgörelsen berörde delar av den allmänna borgerliga rätten,

¹ Text I enl. BRÖNDUM-NIELSENS uppl. sid. 821, 867: »Thætte ær ræt thæn ær sattær uar a malstefnu i Lund af Æskil biskop æftir bön aldra skaninga — —»; » — the gamblæ skra thær ærchibiscup æskil oc biscup absalon næth waldemar kunungs gothwilia gafæ Skanungum».

² Den omständigheten, att enligt den för den norska Viken gällande Borgartingslagen och sannolikt även i det svenska grannlandskapet Västergötland kyrkomenigheterna hade valrätt till präst, kan givetvis hava medverkat till bestämmelsen. Enligt Borgartingets Kristenret (Rec. I: 12) ungefär samtidig med SkKR skulle bönderna hava den präst, de ville välja, och biskopen kunde ej avsätta honom i annat fall än att två präster styrkte hans inkompetens på grund av hans okunnighet. (Norges gamle love I sid. 346.)

³ Se närmare HOLBERG, Kirke og len sid. 1—14, 130—136. Enligt en av H. MATZEN förfäktad uppfattning är den skånska kyrkorätten äldre än den själländska och meddelad den 27 mars 1161 eller samma dag som Valdemar I:s brev för Tommarps kloster (Se D. Hist. Tidsskr. 7 R III sid. 556—73). För nu föreliggande framställning spelar det ingen avgörande roll, vilkendera uppfattningen man ansluter sig till i avseende å kronologien. Jfr sid. 98 ovan.

⁴ HOLBERG, Kirke og len sid. 103—106.

⁵ Enligt en text »för svår och otålbar». BRÖNDUM-NIELSENS uppl. sid. 880.

vid vars ändring konungen hade medbestämmanderätt.¹ Oavsett att man — såsom H. själv medgiver — ej vet, i vad mån den då gällande skånska eller själländska folkliga rätten påverkades av avtalet — ingen uppteckning visar detta och redan formen indicerar att uppgörelsen berörde blott det kyrkliga rättsområdet — ligger en annan förklaring mycket närmare. Genom de nya prästvalsbestämmelserna berördes direkt konungens rättigheter såsom kyrkoägare. Enligt det nya stadgandets ordalydelse skulle rätten att insätta eller föreslå präst vid de kungliga sockenkyrkornas prästjänster frångå konungen. Var detta fallet är det självklart, att konungens samtycke erfordrats. Kyrkorättens text synes visa, att det blott var kallelserätten, som tillades bönderna. Hade *jus advocatiæ* till jorden samt därmed sammanhängande rätt och skyldighet att sörja för kyrkans underhåll och byggnad övergått, borde detta fått uttryck i texten. En uppdelning på olika händer av kyrkoägarens vokations- eller presentationsrätt och hans rättigheter till kyrkoegendomen var icke något i västerlandet okänt. För de högre kyrkliga instituten hade den i Tyskland genomförts genom konkordatet i Worms, och från England föreliggande talrika exempel av motsvarande art. På 1170-talet (1174/78) förlänade hertig Sobeslav av Böhmen tyskarna i Prag valrätt till präst.² Enahanda var läget i Danmark. Då domkyrkan i Lund år 1135 av konungen fick total frihet för sin jord,³ bestod ännu den kungliga kallelserätten till ärkestolen. Man kan alltså antaga, att konungens rättigheter såsom *dominus* till kyrkogodset vid de kungliga kyrkorna ej förändrades tillika med valrätten.⁴ De skäl som legat till grund för konungens avkall på sin kallelserätt kunna givetvis ej med någon säkerhet bestämmas. Närmast till hands ligger väl att antaga, det medgivandet varit ett led i den försoning mellan konungen och ärkebiskopen, som markeras av Eskils återvändande ur sin landsflykt och deltagande i vendertågen samt mötet i Ringsted 1170 och Knut Lavards, konungens faders, skrinläggning.⁵ I den mån enskilda kyrkoägare eller patroner funnos, vilkas rätt berördes av överenskommelsen, får man antaga att de deltog i denna.⁶

Egendomligt är emellertid att några andra urkunder, ej visa, att sockenmenigheterna faktiskt utövat någon prästvalsrätt. Saxos berättelse om skåningarnas upplopp vid landemotet år 1180—81 synes visserligen giva vid handen, att bönderna uppfattat kyrkoprästerna såsom sina tjänare, vilka hade kost och tåring och gåvor av dem,⁷ men urkundsmaterialet från 1100-talet och 1200-talet lämnar icke några upplysningar i samma riktning. Ej heller från medeltidens senare del, då urkunderna bliva talrika, möter

¹ HOLBERG, Kirke og len sid. 99.

² H. F. SCHMID i ZSR XLVI (Kanon. Abth.) sid. 78.

³ Se sid. 52 ovan.

⁴ Jfr ovan sid. 98 (Valdemar I:s brev 1180, enligt vilket konungen hade försvaret för alla kyrkor).

⁵ KOCH, Ærkebispevalget i Lund 1177.

⁶ Jfr SCHALLING, «Sockenmenighetens utveckling till juridisk person» i Statsv. tidskr. 1927.

⁷ OLRİK-RÆDERS textuppl. B. XV: IV: 24 (sid. 529); J. OLRİKS övers. III—IV sid. 396. SAXO nämner intet om den fasta kyrkoegendomens ställning.

man något spår av valrätten. I den s. k. Köpenhamns första recess år 1533 uttalades, att varje biskop skulle inom sitt stift ensam hava makt »till att skiicke Presther oc Predikere», och skulle därför »ingen aff Adelen, Kiöpstedemandt eller Almughe, siellffuer thage sek någon Sogneprest eller Predikere, men huor Kronen, Adellen eller andre haffue jus patronatus till noghen Kiirkiis Leen, att the samme nydhe oc the Personer, som the ther tiill presentere, tagge Institutionem aff Biscopopen i thet Stifft, som gammel siiduane weritt haffuer».¹ De kungliga registraturen utvisa, att presentationer till sockenkyrkor flitigt meddelades under de sista åren före reformationen. Inom de adliga och geistliga länen har tydligen läntagaren utövat rätten. Ett mindretal ursprungliga adelspatronat funnos i de flesta stiftet. Den lärde ARILD HUITFELDT skriver i slutet av 1500-talet,² att »fordom var brukligt, att kongerne haffde nogle Kircker at forlenne, Bisperne nogle». Skånska kyrkorättens prästvalrätt hade alltså kommit ur bruk. När skedde detta?

I en latinsk översättning av SkKR från början av 1500-talet³ är till bestämmelsen, att bönder skulle med biskopens vilja välja präst, fogat: Vilken (prästen) insättes enbart på grund av biskopens medgivande och vilja, eljest icke (*qui instituitur de mero consensu et voluntate episcopi, alias non*). Detta tillägg torde bestyrka att 1171 års bestämmelse ej längre uppehölls.⁴ Även andra omständigheter tyda på att dess livslängd varit mycket kort. Av ett påvebrev den 4 februari 1237⁵ framgår, att ärkebiskopen och övriga biskopar vägrat att insätta ett antal präster, vilka av konungen presenterats till lediga kyrkor, till vilka konungen hade jus patronatus (*ad vacantes regni sui ecclesias, in quibus jus optinet patronatus*). Det är en av de första gångerna termen jus patronatus förkommer i Danmark i fråga om sockenkyrkor. (Den första synes vara år 1222, då ärkebiskop Andreas Suneson använder ordet om sin rätt till den större Vårfrukyrkan i Lund.) Valdemar II:s förhållande till påvestolen var synnerligen gott, och i brevet gäves en skarp förmaning till episkopatet att, utan att göra några svårigheter, insätta de av konungen presenterade prästerna, förutsatt att presentation skett i kanonisk ordning (*præsentatos ab eodem canonice ad prædictas ecclesias*). Bestämmelsen i SkKR om biskopens rätt till gästning av bönderna för sitt följ (1/2 mark till kapellanen och 1 öre till kammarsvennen) vid invigning av kyrka⁶ synes påven hava ett par år senare förbjudit att tillämpa. I ett brev den 24 augusti 1239 till ärkebiskopen säger han nämligen, att lekmän icke lagligen kunnat stadga att betalning skulle lämnas vid invigning av kyr-

¹ GDL IV sid. 146.

² Danmarks krönike sid. 1303.

³ Cod. C. 54 i Kungl. bibl. i Stockholm. Schlyter har vid sitt utgivande av texten följt en avskrift från mitten av 1400-talet (Cod. 44, 4:o av Delagardieska saml. i Uppsala univ.bibl.).

⁴ Sannolikt har redan vid denna tid hela SkKR kommit ur bruk. P. J. JÖRGENSEN, Udsigt I sid. 102, 103. Jfr HOLBERG, Kirke og len sid. 163.

⁵ Bullarium Danicum sid. 240.

⁶ Se sid. 38 ovan.

kor till prelater (såsom biträden eller ombud för biskopen), och att dylik avgift icke kunde utan simoni utkrävas eller mottagas från lekmän.¹ SkKR var åtminstone i övrigt i huvudsak i kraft — det framgår av handlingarna till tvisten på 1250-talet mellan Kristoffer I och ärkebiskop Jacob Erlands-son, att fyra ärkebiskopar² före honom bekräftat densamma utan att någon ny bekräftelse av landstinget antydes — men menighetsvalrätten var påtagligen borta.³ Den hade alltså upphört under tiden 1171—1237. Redan år 1182 anslår ärkebiskop Absalon till Vä kloster kyrkan S. Maria i Vä samt, i utbyte mot den tidigare anvisade kyrkan i Skepparslöv, Kiaby kyrka med tillhörande kapell i Kjuge⁴ utan att något samtycke av sockenborna omför-mäles i brevet. Hade valrättsbestämmelsen i 1171 års kyrkorätt varit i kraft, måste vederbörande menighets samtycke till inkorporeringen ha inhämtats. Nu är det ju icke uteslutet, att detta kunnat ske, utan att ärkebiskopens brev innehåller någon uppgift härom. Men troligt är det icke, ty brevets for-mulering tyder på att ärkebiskopen varit kyrkornas *dominus (ecclesiam sancte Marie in Ve cum omnibus suis pertinenciis — — perpetuo liberam concedimus — — insuper ecclesiam de Kiebu et omnia ad eam pertinentia capellam videlicet de Kuicum)*. I själva verket finns det en omständighet, som gör det sannolikt, att böndernas valrätt redan var upphävd år 1182. Den omständigheten sammanhänger med de bekanta skånska upproren 1180—81 samt 1182.

Den första resningen riktade sig mot konungen och hans användning av själländska herremän, Absalons fränder, såsom kungliga ombudsmän i Skå-ne, men den kom senare att vända sig mot ärkebiskopen personligen. På de upproriskas program sattes avskaffandet av den nyligen antagna biskops-tionden. Detta var helt enkelt en uppsägelse av 1171 års avtal. Då Absalon synbarligen bekräftat kyrkorätten, får man utgå från att uppsägelsen var obehörig. SAXO berättar härom,⁵ att ärkebiskopen befallt stänga alla Skå-nes kyrkor på grund av allmogens vägran att gälda biskopstionde och att giva kyrkan dess rätt. Allmogen samlades då under pågående prästmöte (stiftssynod) utanför själva domkyrkan till väpnat ting. Två präster fram-ställde ärkebiskopens fordringar och hotade med att inställa all mässa och annan gudstjänst, om tingsmenigheten fasthölle vid sin vägran att utge

¹ Bullarium Danicum nr 291, sid. 250: *Salarium quod laici accedentibus voluntatibus prelato-rum in dedicationibus ecclesiarum ministris episcoporum pro labore suo statuerunt debere per-solvi, cum id statuere de jure nequiverint, nec exigí ab eisdem laicis nec exactum recipi poterit absque vitio simonie.*

² Absalon, Andreas Suneson, Peder Saxeson och Uffe Trugotsson.

³ En detaljbestämmelse, ärkebiskopens rätt till 3 natters gästning vid kyrkoinvigning, torde väl ha ändrats genom den s. k. Abel-Kristofferska förordningen från 1200-talet till 2 natters gästning och 6 mark penningar. Aarsberetn. fra Geheimearch. V sid. 14 p. 21.

⁴ Reg. nr 338 (jfr ang. dateringen, 1178, Dipl. AM I sid. 258 och DS I nr 78) Klost-ret i Vä grundades 1170. Sannolikt detta år utställer biskop Simon av Odense ett fundationsbrev för klostret vilket brev omförmäler överlåtelsen av Vä sockenkyrka (*per regem, reginam et archie-piscopum præstilo consentiens*). Rep. I nr 34 (odat).

⁵ J. OLRIKS övers. III—IV sid. 396; OLRIK-RÆDERS textuppl. sid. 529 (XV: 4: 23, 24).

tionde. Folkets talesmän anförde häremot, att det ju veterligen icke var ärkebiskopen utan allmogen, som gav prästerna kost och tåring och beredde dem erforderligt livsuppehälle. Antingen skulle prästerna sköta gudstjänsten eller också fly ur landet, och ville de intetdera, skulle deras egendom vara förbruten och de straffas till liv och lem. Att märka är här, att det icke återopas, att menigheterna byggt eller doterat kyrkorna och prästborden utan blott, att det vore känt, att prästerna blivit försedda (sacerdotes — — *instructi noscantur*) med livsuppehälle genom deras d. v. s. menigheternas gåvor och anslag (*munere et beneficio*). Då konungen år 1181 nedslagit det första upproret, förmådde han ärkebiskopen att, för dämpande av oviljan, tills vidare icke utkräva tionden. Det synes osannolikt, att under sådana förhållanden menighetsvalrätten fortbestått. Sannolikt har med tiondens innehållande valrätten upphört att tillämpas. År 1182 utbröt emellertid en ny resning. Denna nedslogs av ärkebiskopen, som »med flygande fanor och klingande spel» överraskade de upproriska på tinget. Han tog ledningen på tinget och satte »med rättvis och laglig dom de gamla rättsreglerna åter i kraft, vilka genom mängdens olagliga omröstning kullkastats». Att Saxo här närmast tänker på böndernas skyldigheter synes påtagligt. Allmogen vågade ej — berättar Saxo — yppa den minsta strid utan låtsades som om den aldrig haft något sådant i sinnet, lade av vapnen och blandade sig som fredliga tingsmän i Absalons följe samt biträdde »med mera skyndsamt än lust» (*alacrius quam libentius*) alla hans domar och avgöranden. Sedan, fortsätter Saxo, har allmogen aldrig vågat göra ofred och trotsa överheten.¹ Om innehållet av dessa domar och avgöranden veta vi intet direkt men, då biskopstionden senare faktiskt utgjordes, måste man antaga, att denna ånyo formligen fastställts. I det läge saken hade, kunde ärkebiskopen diktera villkoren. Det synes mycket sannolikt, att han begagnat tillfället att jämka vad som ur kyrklig synpunkt var mest otillfredsställande, så mycket mer som han då, efter Valdemar I:s död, faktiskt utövade högsta makten i riket.² Att kyrkorätten i åtskilliga delar ändrats under tiden före Jakob Erlandssons tillträde av ärkestolen (1252), nämligen i äktenskapsmål och »mycket annat som på intet sätt kunde tålas», framgår av akterna i målet mellan konungen och Jakob Erlandsson.³ Prästvalsrätten var otvivelaktigt en sak, som icke kunde tålas vare sig ur konungens eller ärkebiskopens synpunkt, minst av den senare.

¹ J. OLRIKS övers. III—IV sid. 414 f; OLRIK-RÆDERS textuppl. sid. 538 f. (XVI: 1: 8). *Principum collegium* här översatt med »överheten». Jfr HOLBERG, Kirke og len sid. 136—149.

² Den nye konungen Knut VI var Absalons fosterson. Jfr HOLBERG, Kirke og len sid. 146.

³ I det samtal, som 1257 hölls i Lund med anledning av att ärkebiskop Jakob ensidigt ryggat 1171 års avtal, gjorde ärkebiskopen gällande, att han ej var bunden av nämnda avtal, i den mån det stred mot den kanoniska rätten. Härutinnan var han antagligen i sin goda rätt, ty den skånska kyrkorätten hade efter sin tillkomst ansetts fordra bekräftelse av nya konungar och ärkebiskopar. Den naturliga invändningen, att han i så fall borde avstå från tionden, kunde han bemöta med en hänvisning till kanonisk rätt, som förbjöd ett sådant avstående. HOLBERG, Kirke og len sid. 149, 163; Acta processus sid. 16. Jfr P. J. JÖRGENSEN Udsigt I sid. 103. Se ock sid. 107 ff nedan.

I vad mån ge de bevarade urkunderna några upplysningar om frekvensen av kronans och andras advokati- eller patronatsrättigheter under medeltiden? Krönikorna lämna tämligen rikhaltiga uppgifter om konungarnas verksamhet för kyrkobyggandet och kyrkornas förseende med inkomster. ADAM AV BREMEN, vilken i allt vad som rörde Danmark torde hava haft Sven Estridsson och hans omgivning till källa,¹ säger om Harald Blåtand, konung Svens morfaders fader, att han var den förste som påbjöd kristendomen för Danafolket, och att han »fyllde hela Norden med präster och kyrkor».² Av ordalagen att döma har konungen i lagstiftningsväg — rimligtvis genom beslut å landstingen — fått kristendomen erkänd eller föreskriven såsom laglig religion. SAXO säger om Haralds son Sven Tveskägg att han »ökte kristendomen med nya prästämbeten och smykkade den med prästbol och kyrkor».³ Om Knut den store säger Saxo, att han av egna tillgångar ökade prästbolens antal samt vördnaden för helgedomarna genom att tillägga dem anslag (*stipendia*) av kungliga intäkter.⁴ Knuts systerson Sven Estridsson uppförde biskopskyrkan i Dalby och medverkade sannolikt vid tillkomsten av den första åt den heliga jungfrun vigda biskopskyrkan i Lund samt anslag jord åt denna.⁵ Om honom säger den i konung Nils tjänst stående engelskfödde klerken ELNOTH (Ailnoth) i sin omkring år 1120 skrivna »Den helige konung Knuts historia» (*Historia S. Canuti regis*) »att han ej försummade främja kyrkans sak, att han av kunglig myndighet upphjälpte de kyrkor, som redan funnos, och byggde nya på sådana ställen, där inga sådana ännu funnos, att han ökade prästernas och biskoparnas antal, samt att han bistod fattiga präster med anslag från kronan».⁶ Om Knut den helige säger Rydårsboken från 1200-talet, att han byggde många kyrkor i riket (*multas ecclesias in regno construxit*),⁷ och om Erik Ejegod uppgiver Knytlingasagan att han byggde fem stenkyrkor på egen bekostnad och tillade dem egendom.⁸ En av kyrkorna låg i hans födelseby Slangerup. Härefter ser man intet nytt i krönikorna om konungarnas avgörande roll för sockenkyrkornas tillkomst, naturligt nog, då

¹ »Han (konungen) visste att berätta om Nordens förgångna liksom det varit skrivit i en bok.» Sven Estridsson hade några år före Adams besök ordnat den danska stiftsorganisationen i sin helhet. Jfr BOLIN, Skånelands hist. II sid. 151.

² II: 28: »At ille noster Haraldus qui populo Danorum Christianitatem primus indixit, qui totum septentrionem predicatoribus et ecclesiis replevit».

³ Christianismi cultum novis sacerdotiis auxit, cellis atque sacrariis decoravit». OLRIK-RÆDERS uppl. B. X: XI: 6. I J. OLRIKS övers. I—II sid. 515 tolkas *sacerdotiis* såsom biskopsämbeten.

⁴ OLRIK-RÆDERS textuppl. sid. 299 f. (X: 20: 3): — — ex fisco suo compluribus in locis privatorum clericorum convictu instituto cellularum frequentiam novis conventiculis auxit sacrorumque venerationem, quam maximam semper exhibuerat, regiarum opum impendio stipendiis multiplicavit.» Jfr J. OLRIKS övers. sid. 548.

⁵ Necrologium Lundense s. 69.

⁶ »Religionis cultum provehere non neglexit; immo Sanctorum Ecclesias, in quibus erant locis, regali auctoritate provexit, et in quibus hactenus non erant, erexit. Clerumque at Pontifices tam adaugere — et maxime pauperibus clericis Regalibus succurebat.» SRD III sid. 333 f.

⁷ Annales Danici medii aevi sid. 70.

⁸ Knytlinga-saga 78 (ed. C. af Petersens och E. Olson sid. 187).

sockenorganisationen vid denna tid väl har varit i huvudsak färdigbildad. Efterträdarnas kyrkliga nit var nog så påfallande, men det förefaller, som om detta kommit förnämligast domkyrkorna, biskopsstolarna, domkapitlen och klostren till godo. Alla Sven Estridssons efterträdare åtminstone till in på 1300-talet hava utövat en flitig gåvoverksamhet, vilket också, såvitt angår tiden t. o. m. Valdemar den store, bestyrkes av Lundakapitlets på 1130-talet upplagda konungalista.¹

För 1100- och 1200-talen är det karakteristiskt, att så gott som alla de gamla träkyrkorna avlöstes av nya i sten. Åtminstone är detta fallet i Lunds stift. Någon särskild uppmärksamhet hava krönikorna dock ej ägnat förhållandet. Det systematiska färdigställandet inom en relativt kort tid av stenkyrkor i praktiskt taget alla socknar tyder på en uppjord plan, och är det icke antagligt att dennas genomförande skett på enskilda initiativ. Två möjligheter synas återstå. Antingen har kungadömet i anslutning till traditionen från Sven Estridssons och hans söners tid besörjt ombyggnaderna eller ock har verket stått under ledning av ärkestolen, som med sin nyvunna ekonomiska maktställning haft bättre resurser härtill än 1000-talets biskopar. Frågan torde få lämnas öppen. Sannolikt framgick resultatet ur en samverkan mellan kungadömet och ärkestolen, där den senare var initiativtagande och det förra eller dess läntagare ställde auktoritet och maktmedel till förfogande.² Den nya inkomstkälla, som den under 1100-talets förra hälft antagna kyrkotionden bildade, har säkerligen underlättat företaget.

Den under 1000-talet grundlagda uppfattningen, att ordnandet av sockenorganisationen hörde till kungadömets uppgifter, gör sig gällande även under 1200-talets förra del. Då efter Valdemar II:s erövring av Estland (1219) det erövrade landet kristnades och för detta ändamål kyrkligt organiserades, synes detta hava skett på konungens initiativ. ARILD HUITFELDT säger härom:³ »Sedan for konung Valdemar omkring i hela landet och lät uti Harrien, Wirland, Estland och Livland inplanta den kristliga tron, byggande där kyrkor och kloster, insättande präster och lärda män, som tron till andra skulle lära och förkunna, vilka han ock med inkomst haver försörjt.»⁴ Den senaste tidens undersökningar bestyrka riktigheten av denna allmänna uppgift. PAUL JOHANSEN⁵ meddelar, att av de i Estlandslistan av kung Valdemars jordebok (1241) nämnda tolv sockenkyrkorna i det danska Estland åtta senare kunna påvisas vara »landsherrliga patronatskyrkor», vilka alltså få antagas vara grundade och doterade av landsherren. Av dessa kyrkor fal-

¹ Necrologium Lundense sid. 45: »Nomina Regum catholicorum in Dania, quorum industria propagata est fides catholica, qui religionis amore per diuersa loca ecclesias construxerunt et regali munificentia donauerunt. Quorum apud nos memoria celebris est et manet per secula».

² Jfr Roskildekrönikans (c. 1140) uppgift om biskop Peder (död 1134), att han byggde sten- och träbyggnader (kyrkor) på biskopstolens egendomar (Scriptores minores I sid. 26: Curias suas lapideis et ligneis domibus ornavit).

³ Danm. Krönike sid. 185.

⁴ Ang. grundandet och doteringen av domkyrkan och biskopsstolen i Reval se sid. 93 ovan.

⁵ Die Estlandsliste des Liber census Daniæ (Kbhvn, Tallinn 1933) sid. 208.

la sju inom perioden 1220—27 och den åttonde har byggts efter 1238. Möj-
ligen har till ytterligare två kyrkor landsherrn haft patronatsrätt, under det
de sista två legat under adelspatronat. Påtagligen har uppförandet ålagts
ortsinvånarna såsom en allmän börda.

Man bör hava anledning vänta, att en så energisk verksamhet för socken-
kyrkors upprättande och förseende med inkomster, som kännetecknade den
danska konungamakten under 1000-talet, medfört det resultat, att konun-
garna i ett stort antal fall uppträtt såsom kyrkoägare eller kyrkopatroner.
I den mån källorna lämna upplysningar visa de också, att detta är förhål-
landet i hela riket.¹ Vi skola emellertid här begränsa oss till ärkestiftet,
inom vilket alla tre Skånelandskapen föllo. Såsom ovan nämnts var år
1104 Erik Ejegod ägare till stadskyrkan i Lund (capella S. Marie in foro)
och dess egendom.² Synbarligen ägde konungen de år 1161 till klostret i
Tommarp överlåtna tre kyrkorna och sannolikt från början den år 1170
till klostret i Vä överlåtna Vä sockenkyrka. Av det ovan nämnda påvebrev-
vet den 4 februari 1237 framgår, att ett antal kyrkor (okänt huru många),
till vilka konungen hade patronatsrätt, då voro vakanta, och man äger rätt
antaga, att summan av konungens patronatskyrkor var flera gånger större
än det då aktuella antalet. Det goda förhållande mellan stat och kyrka, som
uppehölls under Valdemarstiden och som förklarar kurians tillmötesgåen-
de 1237, bröts emellertid efter Valdemar II:s död (1242). Sedan den oböj-
lige Jakob Erlandsson år 1253 mot konungens vilja valts till ärkebiskop och
påven år 1254 bekräftat valet, blev motsatsförhållandet mellan inhemsk och
kyrklig rättsståndpunkt akut. Rättegångshandlingarna i den ovan³ omför-
mälda, år 1254 utbrutna tvisten mellan Kristoffer I och ärkebiskopen ut-
visa, att striden i första hand gällde frågan om skånska kyrkorättens gil-
tighet. Kyrkorättens karaktär av överenskommelse och icke lag framgår
därav, att densamma ansetts tarva bekräftelse av nytillträdande konungar
och ärkebiskopar. Den nye ärkebiskopen nekade sin bekräftelse, enär över-
enskommelsen i viktiga delar strede mot den kanoniska rätten.⁴ Av hand-
lingarna framgår, att konungen gjorde anspråk på presentationsrätt
till biskopsämbetena i riket och till ett antal kanikämbeten vid domkyrkan
i Lund men patronatsrätt till sockenkyrkorna. Uppenbarligen göres
här en skillnad i befogenheter mellan presentations- och patronatsrätt, den
förra är en ren förslagsrätt, under det den senare fortfarande innefattar eko-

Striderna
mellan kro-
nan och ärke-
stolen 1254
—1321.

¹ Jfr P. SEVERINSEN, Hardsyssels kirker (Hardsyssels Aarvog 1909) sid. 9: »Kongerne Svend Tjuguskæg og Knud den Store var Danmarks største kirkebyggere. Derfor beholt ok kronen genom hele middelalderen Patronatsret til en Mængde kirker.»

² Se sid. 98 ovan. SAXOS uppgift (närmare sid. 201 not. 2 nedan), att borgarne i Lund byggde sig en kyrka under biskop Gerbrands tid (1022—1030) synes därför böra uppfattas så, att då jorden var konungens och borgarne konungens »fæstere», de byggt för konungens räkning. Enahanda var sannolikt förhållandet med S. Peters kyrka i Næstved (klosterkyrkan) om vilken Erik Lamm år 1140 säger, att den på grund av ärftlig rätt stod under hans vård (hereditario jure sub mea tutela est). Dipl. AM I sid. 10.

³ Sid. 104 not. 3.

⁴ Acta processus sid. 8, 16.

nomiska förmåner och andra rättigheter över jordegendomen, alltså en *jus advocatiæ*. Dessa skyddsherrliga rättigheter berördes av ärkebiskopens krav på prästerskapets exemption från världslig rätt och på immunitet för den kyrkliga jorden. Om rättigheter av ekonomisk natur är det med säkerhet fråga, då konungen år 1255 klagar över, att ärkebiskopen ej givit honom hans rätt i en (inför ärkebiskopen) dragen tvist med biskopen i Roskilde om konungens rättigheter till vissa kyrkor i detta stift, samt gör anspråk på *jus patronatus* till S:t Petri kyrka i Hälsingborg, eller då han år 1256 talar om att ärkebiskopen ödelagt (*destruxit*) Högestads by, d. v. s. kyrkan där, genom att under hot om interdikt tvinga sockenborna att besöka Baldringe kyrka (och dit betala sin tionde).¹ Säkerligen var Högestad en kronans och Baldringe en ärkestolens kyrka. År 1256 beklagar sig konungen över att ärkebiskopen icke hänsköte biskopsämbetenas samt ett antal kapitelämbetens och prästerliga tjänsters återbesättning till konungens förslag eller avgörande, innan de tillsattes,² och preciserar senare sitt yrkande beträffande kapitelämbetena till att avse sexton sådana.³ Konungen anmärker vidare på ärkebiskopens fullgörande av honom såsom läntagare åliggande krigstjänstskyldighet, att han upprättat en stad (villam forenssem) på domkyrkans besittningar (i strid med konungens prerogativ), att han utfärdat provinsialstatuter stridande mot rikets lagar, samt att han förbjudit sina män att svara inför kungliga domare, d. v. s. hävdad exemption från världslig rätt.⁴

Ärkebiskopens svarsskrift av år 1256 är av stort intresse. Han bestrider lagligheten av kyrkorätten («Skra»), i den mån den strede mot kanonisk rätt,⁵ men ej konungens presentationsrätt till vissa prästtjänster, varvid han dock hävdar den kyrkliga överhetens prövningsrätt av de presenterades skicklighet.⁶ Ärkebiskopen erinrar,⁷ att under kyrkans första tid, då det gällde att låta densamma rota sig, åtskilliga sedvanor tolererats, som strede mot den kanoniska rätten, men att dessa så småningom avskaffats, dels genom praxis av hans företrädare, dels ock genom påvarnas stadganden (per constitutiones Domini Papæ et Romanorum pontificum). Ty påven Innocentius säger — fortsätter ärkebiskopen: Somligt medgavs i kyrkans barn-dom (in initio nascentis ecclesiæ) av den helige fadern, på det de trogna icke av fruktan för ofärd (metuendo austeriora) skulle uppgiva det goda, som de påbörjat. Detta läge hade emellertid icke utan skäl upphört, sedan folket fattat fast rot i tron. I fråga om sockenkyrkorna erkänner emellertid ärkebiskopen i en särskild skrift år 1257 att konungen hade patronatsrätt till så-

¹ Acta processus sid. 12, 30. Se ock sid. 148 nedan.

² Acta processus sid. 12: »Item quod canonicas in ecclesia Lundensi, ad quas dicit se habere jus præsentandi, et similiter alias ecclesias, in quibus dicit se habere jus patronatus, non confert ad presentationem suam, nec permittit etiam alios episcopos conferre.»

³ Acta processus sid. 31: »Item rex dicit, quod detineatur presentare, quos vult, ad sedecim prebendas in ecclesia beati Laurentii.»

⁴ Acta processus sid. 12.

⁵ Acta processus sid. 8, 16.

⁶ Acta processus sid. 25.

⁷ Acta processus sid. 22.

dana och säger sig aldrig någonsin hava avsett, ej heller avse att antasta de kyrkor, till vilka konungen hade dylik rätt.¹ Vad däremot anginge kollegiatkyrkor och kanonikat, som stiftats av konungens förfäder i Lunds domkyrka, så medgäve ärkebiskopen ej, att konungen hade någon rätt, vilket ej heller hans företrädare haft. Ty det vore rimligt, att det som av donator själv överläts till en annans (d. v. s. kapitlets, kollegiets) herravälde och makt icke vidare kvarstannade hos donator utan överginge till gåvotagaren, såsom om intet vore givet eller överlämnat.² Att det här avses lukrativa rättigheter, ej blott presentationsrätt, synes ovedersägligt.

Striden avblästes under Erik Klippings tid genom en förlikning, som år 1275 stadfästes av påven Gregorius X.³ Vad huvudfrågan, företrädet mellan skånska kyrkorätten och den kanoniska rätten, angår anser P. J. JÖRGENSEN,⁴ att det icke lyckats att driva igenom de kyrkliga kraven. Beträffande kanikämbetena vid domkyrkan torde ärkebiskopen hava vidhållit sin ståndpunkt och konungen har knappast kunnat med framgång hävda sin presentationsrätt till dessa. Vad advokatien till de kungliga sockenkyrkorna angår synes allt ha förblivit vid det gamla. Beträffande dem var synbarligen rättsläget i verkligheten ostridigt, och episkopatet hade ett ekonomiskt intresse att ej driva saken till sin spets, ty givetvis föllo ett antal kungliga kyrkor inom ärkestolens län, och ärkebiskopen hade därigenom inkomster av kyrkornas jord. Detta intresse har sannolikt varit tillräckligt starkt för ärkebiskopen för att ej pressa den kanoniska ståndpunkten, vilkens seger möjligen skulle medfört inkomsternas bortfallande. Över huvud möter man under medeltiden ringa intresse från den danska hierarkiens sida för sockenkyrkornas och deras prästers rättsliga självständighet. De väsentliga maktfaktorerna i den kyrkliga politiken voro ej sockenprästerna utan domkapiteln och klostren.

Om processreferaten i ovannämnda strid, vilka upptecknats »för att i framtiden tjäna till erinran om nämnda strid och till bruk i förekommande fall»,⁵ säger HOLBERG,⁶ att de »ære fra det ærkebiskoplige Partis side affattede af lærde Junister og skrevne med en sjælden Klarhed og Precision. Enver yttring i dem om Rigets Forhold og Institutioner fortjener derfor,

¹ Acta processus sid. 41: »Ad quintum vero dicimus, quod in ecclesiis, ubi jus patronatus habetis, nihil unquam contra vos attemptamus nec attemptare intendimus».

² Acta processus sid. 41: »Sciatis autem quod in ecclesiis collegiatis et prebendis ex munificentia progenitorum vestrorum in Lundensi ecclesia ordinatis non concedimus vos jus aliquod habere, sicut nec ipsi ante vos habuerunt. Racionabile enim est, ut res, que ab ipso donatore in dominium et potestatem alterius transfertur, apud ipsum ulterius non remaneat, quam donavit, sed cedat loco sive persone, cui donatur, alioquin nichil videtur esse donatum sive collatum». Här göres uppenbarligen en skillnad mellan katedral- och andra kollegiatkyrkor å ena sidan, där *jus advocatie* i Europa allmänt frigjorts från lekmannahand, och sockenkyrkor å den andra, som icke hade något kapitel.

³ Acta processus sid. 118—126.

⁴ Udsigt I sid. 103.

⁵ Acta processus sid. 7.

⁶ Konge og Danehof sid. 69.

især hvor der ikke kan være Tale om att yttringen er farvet af et Partisyn — den nöieste opmærksomhed».¹

Det skulle ej dröja länge, förrän nya slitningar mellan kronan och ärkestolen uppkommo. På 1290-talet framträdde misshälligheter mellan *Erik Menved* och den dåvarande ärkebiskopen *Jens Grand*.² Denne hade under 1280-talet i egenskap av domprost i Roskilde varit i konflikt med Erik Klipping om patronatsrätten till S:t Mikael's kyrka i Slagelse,³ vilken, byggd av Sven Estridsson och biskop Sven (Norrbagge) gemensamt,⁴ en lång tid varit annex till prostämbetet vid domkyrkan. Vem som haft rätt i tvisten är nu svårt att säga. Den löstes i varje fall så, att domprosten blev av konungen presenterad till Slagelsekyrkan.⁵ Kapitlet i Lund klagade också på övergrepp från konungens sida mot kapitlet och andra kyrkliga institut samt mot ärkebiskopen personligen. Konungen bestred anklagelsernas riktighet, och i en särskild skrift anförde han⁶ bl. a., att då han påbjudit ett krigståg (mot Norge) i enlighet med rikets sedvänjor och lagar, hade han av ärkebiskopen begärt, att denne till landets försvar skulle låta sina män ansluta sig till konungens, detta enär alla rikets prelater förlänats sina ämbeten (*sunt infeodati*) av konungen och hans förfäder, vilka grundat och doterat hela rikets kyrkor (*qui ecclesias regni totius fundarunt et dotarunt*).⁷ Ärkebiskopen hade emellertid nekat uppfylla konungens begäran och under hot mot sina män om bannlysning och förlust av all egendom förhindrat genomförande av konungens vilja. I domkyrkan i Lund hade ärkebiskopen i ett offentligt tal sagt, att han icke innehade något såsom län av konungen (*in nullo se regi teneri*), ehuru det vore allmänt erkänt att på grund av mottagna län och avlagd trohetsed han och de andra (biskoparna) vore konungens läntagare och i vissa avseenden förpliktade gent emot honom (*cum tamen constat racione temporalium et homagii ipsum et ceteros a rege in regno feudatos in certis casibus regi esse obligatos*). Här förelåg alltså i än tydligare form än i konung Kristoffers talan ett påstående, att kyrkorna tillkommit genom rikets konungar. Ej heller nu bestreds riktigheten av påståendet, ehuru, om ringaste tvivel förelegat, ärkebiskopen, som till det yttersta höll på kyrkans rättigheter, rimligtvis borde hava framställt ett sådant bestridande. På andra viktiga punkter försummade han ej detta. Ärkebiskopens uppgift, att han ej hölle något län av konungen, stred otvivelaktigt mot fakta.

Konungens kansler fick inför kurian avgiva svaromål på vissa bestämda klagopunkter av ärkebiskopen gent emot konungen. På frågan, huruvida

¹ Jfr W. NORVIN i *Scandia* V sid. 251 ff.

² Även handlingarna i denna tvist äro tryckta i *Acta processus*.

³ *Acta processus* sid. 129.

⁴ HUITFELDT, *Bispekrönike* sid. 45.

⁵ SUHM, *Hist. af Danmark* X (1809) sid. 1018 f.

⁶ *Acta processus* sid. 180.

⁷ Detta uttalande, som väl avsetts att äga generell giltighet, behöver ju icke utesluta, att sakläget i särskilda fall varit ett annat. I tvisten var ju närmast fråga om förhållandena i ärkestiftet.

konungarna, under sken av patronatsrätt, som de varken haft eller hade, egenvilligt gjort intrång på (val till) lediga biskopsstolar och kyrkor, svarade han att han bestrede, att det förhölle sig så.¹

I en senare skrift år 1299 klaga konungens ombud över att ärkebiskopen till men för konungens utövande av patronatsrätt till många kyrkor i ärkestiftet, vid vilka konungen och hans företrädare av ålder ägt och utövat dylik rätt, utan konungens vetskap samt till skada och förlust för honom sammanslagit dessa kyrkor med andra.² Likaledes hade ärkebiskopen vid många kyrkor i ärkestiftet, som av ålder legat under konungens patronatsrätt, trots det att konungen vid inträffade ledigheter i laga tid presenterat skickliga personer för ärkebiskopen, icke blott vägrat att insätta dessa personer utan till och med försökt insätta andra utan konungens vetskap och mot hans vilja.³ Konungen yrkade åläggande för ärkebiskopen att återkalla sockensammanslagningarna samt att utnämna de av konungen presenterade personerna. Ärkebiskopen yrkade däremot i en skrift samma år, 1299, att om konungen befundes hava någon patronatsrätt i Lunds stift, han måtte för all framtid avträda den till ärkebiskopen och domkapitlet (*si quod jus patronatus rex habere videtur in Lundensi diocesi, illud archiepiscopo et Lundensi ecclesie perpetuo cedat*).⁴

Bonifacius VIII fällde år 1302 slutlig dom i tvisten.⁵ Patronatsrätten till sockenkyrkorna, vars existens torde hava ansetts ostridig, berördes ej. Domen innebar, förutom att konungen ålades utgiva visst skadestånd, 10 000 mark silver, i allmänna uttryck återställande av kyrkans gamla friheter och rättigheter i ärkestiftet, sådana de varit före ärkebiskopens fängslande (*privilegia, libertates et bona, si existant, in quorum possessione erat Lundensis ecclesia tempore capcionis venerabilis patris Johannis Lundensis archiepiscopi, ipse rex plene restituat ecclesie Lundensi*).⁶ Konung Erik förband sig, efter med den nye ärkebiskopen Isarnus träffad överenskommelse, i ett särskilt brev år 1303⁷ att uppfylla dessa villkor samt att till gäldande av skadeståndet till ärkestolen överlåta all sin egendom i Ödelstad på Fyen, all

¹ Acta processus sid. 214: »Item si vacantibus sedibus et ecclesiis quesito colore juris patronatus, quod non habuerunt nec habent, pro voluntatis libito, quos voluerunt et volunt, posuerunt et ponunt, intruserunt et intrudunt. Respondet, non credit».

² Acta processus sid. 287: »Item proponimus et dicimus, quod, licet in multis ecclesiis in archiepiscopatu Lundensi ad ipsum dominum nostrum regem jus patronatus pertineat ab antiquo, et ipso jure patronatus ipse dominus noster rex et progenitores sui usi fuerint hactenus inconcussa nichilominus prefatus archiepiscopus predictas ecclesias aliis ecclesiis dicitur univisse domino nostro rege ignorante et inscio in suum prejudicium et gravamen».

³ Acta processus sid. 287: »Item cum multis ecclesiis archiepiscopatus Lundensis jus patronatus ad ipsum nostrum regem pertineat ab antiquo et ipse Dominus rex ipsis vacantibus personas idoneas eidem archiepiscopo presentaverit ad easdem tempore competenti, idem archiepiscopus non solum dictas personas non admittit, sed alias instituere in ipsis ecclesiis attemptavit, ipso domino rege ignorante et invito».

⁴ Acta processus sid. 289 f.

⁵ Acta processus sid. 330 ff.

⁶ Acta processus sid. 333.

⁷ Acta processus sid. 338—342.

sin egendom på Bornholm, nämligen Rotnehärad, ävensom, med undantag för staden Ystad och vad konungens särskilda män innehade, Herrestads härad i Skåne med skog, äng, fiske, rättigheter och tillhörigheter med rent och blandat dominium samt all kungl. rätt (*dominio mero et mixto ac pleno jure regio*). För det fall att andelen i Bornholm, varom tvist rådde mellan konungen och drotsen Uffes arvingar, skulle frångå den förre, utlovades ersättning i Vemmenhögs härad. Därjämte medgav konungen praktiskt taget full exemption från världslig rätt för ärkestolens underlydande och ärkestiftets prästerskap, dock med undantag för mål där lekmän vore svarande (ac eciam familia ipsius archiepiscopi et clerus Lundensis diocesis ac eius familia non in nostro seu alio seculari foro nisi tantum super terris hereditariis, sed in ecclesiastico super omnibus aliis negociis et offensis respondeant et satisfaciant de eisdem; si tamen actores fuerint, forum reorum sequantur).

En tredje gång blossade striden upp, nämligen år 1317 mellan konung Erik och ärkebiskopen *Esgar Juul*. I denna strid, som var av väsentligen politisk innebörd och där frågan om konungens advokati- eller presentationsrätt till sockenkyrkorna ej var berörd, gjorde konungen gällande, att han ägde presentationsrätt till ärkestolen. Domkapitlet uppträdde härvid såsom mellankommande part mot ärkebiskopen med klagomål över hans godtyckliga förfarande. Bland annat lades ärkebiskopen till last, att han utan kapitlets samtycke, ja till och med mot vissa ledamöters uttryckliga protest, avhänt domkyrkan dess besittning Herrestads härad, som innehöll elva socknar, över vilken besittning domkyrkan hade dels rent dels blandat herravälde (*quandam terram eiusdem ecclesie, que in vulgari nostra dicitur Hervastatherret, continentem undecim parochias, in qua eadem ecclesia merum et mistum imperium habebat*).¹ Att med uttrycket *imperium* här avses advokati och ej blott jus presentandi synes icke vara tvivel underkastat.² Då Herrestads härad genom 1303 års uppgörelse av kronan avståtts till ärkestolen — givetvis såsom län — synes uppgiften i domkapitlets skrift tyda på att kronan före år 1303 ensam eller i förening med enskilda ägt advokati över häradets alla kyrkor. Ärkebiskopen ägde ej utan kapitlets samtycke minska ärkestolens rättigheter, vilka också voro domkyrkans.

Striden avslutades efter konungens död genom förlikning omkring år 1321 mellan hans broder och efterträdare Kristoffer II och ärkebiskopen.³

Patronat i
konungens
hand.

Sannolikt fortfor konungen att obestridd disponera de advokati- och presentationsrättigheter, som vid 1200-talets utgång voro i kronans hand (icke ingående i län) och om vilka det då var veterligt, att de av ålder utövats av kronan. Beteckningen för dessa rättigheter såsom sammanfattning av do-

¹ Acta processus sid. 364.

² Rätten kan knappast ha uppkommit efter det kronans rätt år 1303 förlänats domkyrkan. Herrestads härad, som numera omfattar blott tio socknar, hade enligt 1569 års LSLB tolv. Av dessa tillhörde på 1400-talet enligt STYFFE (Skand. u. unionstiden) Skårby Ljunits härad.

³ Acta processus sid. 388—93.

minial- och presentationsbefogenheter är efter nämnda tid alltid *jus patronatus*, vilket begrepp i Danmark i regel har en lukrativ innebörd. I Kristoffer II:s handfästning den 25 januari 1320 (p. 6)¹ förbinder sig konungen blott att ej presentera präst till någon kyrka, till vilken han ej haft oblandad patronatsrätt av ålder (*Item ut nullum clericum ad aliquam ecclesiam presentet, nisi in qua merum jus patronatus habuerat ex antiquo*). Denna försäkran upprepas i handfästningar av Valdemar III den 7 juni 1326 (p. 4)² och Olof den 3 maj 1376 (p. 6).³ I konung Hans förbindelse (p. 6) den 1 februari 1483⁴ att låta varje kyrka (domkyrka) och kloster förbliva i fritt val göres reservationen »toch undentagne the geld, som wij oc kronen haffue ius patronatus till», men i Kristian II:s handfästning den 22 juli 1513 (p. 7)⁵ framställes blott en parentetisk erinran, att kronan hade patronatsrätt till vissa kyrkor. I Fredrik I:s handfästning den 3 augusti 1523 (p. 6)⁶ finner man den uttryckliga deklARATIONEN, »dog att wij beholde jus patronatus till the leen, szom wore forfederne framfarne koningher i Danmarck her tiill haffuer hafft». Motsvarande uttalande saknas i Kristian III:s handfästning 1536, vari däremot för första gång förekommer en garanti för adelns patronatsrättigheter (p. 38):⁷ »Item skulle oc adeln och ridderskapet nyde oc beholde jus patronatus till de kircker oc geistlige leenn som de haffue ret til oc mett breffue oc segle bewise kunde oc the her til hafft haffue — — —.» Erinran om kronans patronatsrättigheter möta vi också i Valdemar Atterdags överlåtelse 1343 till konung Magnus av Sverige av Skåne, Halland, Blekinge, Lister och Ven m. m., *una cum jure patronatus in Ecclesiis, Monasteriis et capellis quibuscunque Regi competenti*.⁸

Någon säker kunskap om antalet av de sockenkyrkor, som stode under kronans eller konungens patronat under medeltiden sakna vi. L. P. FABRICIUS säger i sin nytkomna Danmarks kirkehistorie (I s. 77), att konungarna haft patronatsrätt »ved et langt overvejende Tal af Landets Kirker». Han exemplifierar detta med att konungen vid medeltidens slut presenterar till »omtrent alle» av Fyens kyrkor (I s. 321). I de delar av riket, som lydde under den kungliga fateburen, nämligen Fyen med Småland, huvuddelen av Själland och delar av Jylland, hava i varje fall dessa kungliga kyrkor sannolikt varit i majoritet. År 1525 lades större delen av Fyen under fateburen, och i Fredrik I:s danska registratur äro för sjuårsperioden 1526—32 (konungen dog 1533) antecknade icke mindre än ett 50-tal presentatser till olika kyrkor i Odense stift, d. v. s. Fyen, Langeland, Lolland och Falster.⁹

¹ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 9.

² Scandia I (1928) sid. 262 f. Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 12.

³ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 21.

⁴ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 48.

⁵ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 58.

⁶ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 72.

⁷ Aarsberetn. fra Geheimearch. sid. 87.

⁸ DS nr 3741 (V sid. 200).

⁹ Denna period väljes, emedan Fyen 1525 lades under fateburen och presentatsanteckningarna för perioden synas relativt fullständiga. Jfr ERSLEV, Konge og Lensmand sid. 61 ff.

Då antalet kyrkor i hela stiftet torde uppgått till högst 300,¹ skulle med en präst vid varje kyrka, proportionell avgång och en lågt beräknad tjänstetid om 25 år i medeltal för varje präst presentatsernas antal under en 25-årsperiod ha uppgått till 179 eller 60 procent av kyrkornas.² Och i de län, som icke lydte under fateburen, torde länsmännen ha utövat presentationsrättigheterna, med eller utan särskilt uppdrag. Man torde i själva verket härav kunna antaga, att de allra flesta församlingskyrkorna i Odense stift stodo under konungens patronatsrätt. Enskilda patronat synas hava varit mycket få. En motsvarande beräkning för Jylland och Själland ställer sig svårare, då man ej vet huru många av dess socknar som tillhörde fateburen.³ Då S k å n e l a n d s k a p e n så gott som helt voro bortförlänade, torde presentationsfunktionerna regelmässigt hava utövats av läntagarna, och vi sakna bevarade upplysningar om antalet av sålunda presenterade kyrkor. Sporadiska upplysningar genom urkunderna visa, att konungen under tiden före år 1500 haft ägande- eller patronatsrätt till den gamla stadskyrkan i Lund (capella S. Marie minor c. 1104) samt kyrkor i (Östra) Tommarp och Simrishamn (1161), Hälsingborg (S. Peder 1255), Högestad i Herrestads härad (1256),⁴ Väsby i Luggude härad (1305), Halmstad och Övraby (1464), Nosaby i Villands härad (1465, 1483), Sölvesborg (1486). Blott undantagsvis förekomma i de bevarade kungliga registraturen före reformationen (före 30 oktober 1536) anteckningar om presentatser till lantkyrkor i dessa landskap: Asmundtorp i Rönnebergs härad 1530, Oxie i Oxie härad 1536,⁵ Hjårsås och Knisslinge i Göinge härad 1536, Mjällby i Listers härad 1528, Torup i Halmstads härad 1526, Övraby i samma härad 1532, Onsala i Fjäre härad 1515, 1535, Tölö, Lindome och Älvsåker i samma härad 1522. Till följande stadskyrkor hava under Kristian II:s och Fredrik I:s regeringar kungliga presentatser utfärdats: Lund (S. Clements kyrka 1526), Hälsingborg (1525), Trälleborg (1526, 1532), Båstad (1515), Kungsbacka (1513), Laholm (1526) Halmstad med Övraby (1530), Avaskär (1515), Lyckå (1530). Dessa städer torde ha lytt under fateburen eller ock har konungen vid bortförlänning förbehållit sig presentationsrätten.⁶ Ett presentatsbrev i original från 1400-talet är bevarat, Kristian I:s brev till är-

¹ För åren 1523—24 har uppgivits 315 (sid. 29 ovan). Antalet torde emellertid hava minskats före 1532 genom *suppressio* av åtskilliga kyrkor särskilt i städerna. ARILD HUITFELDT uppgiver på 1590-talet antalet till 264.

² Den kanoniska åldern för tillträde av prästtjänst var 25 år (HINSCHIUS I sid. 18) och med en tjänstetid av 25 år blev medelåldern 50 år.

³ Presentatserna från Roskilde stift synas under perioden 1526—1532 ha varit 9 och från Jylland 17.

⁴ Sannolikt hade kronan, ensam eller gemensamt med andra, före år 1303 patronat till samtliga kyrkor i Herrestads härad. Se sid. 112 ovan.

⁵ D. Kancellireg. sid. 19. Denna kyrka var eljest anslagen Helgeandshospitalet i Malmö (sid. 130 f nedan), men konungen torde år 1536 hava utövat »försvar» för detsamma.

⁶ Jfr ERSLEV, Danmarks Len og Lensmænd, CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltning samt SUHM, Nye hist. saml. (II: 1, 2, sid. 119, 125). I Åge Brahes förläningsbrev 1513 på Varbergs slott och län med kronans köpstad Ny-Falkenberg, Gamla Varberg, Nya Varberg, Kungsbacka och Gåsekil förbehåller sig konungen tull, accis, och all stadsskatt. (SUHM, a. a. sid. 125.)

kebiskop Tuve den 27 oktober 1464 med anmodan att utnämna subdiakonen Gereke Hanssön till sockenpräst i Övraby och Halmstad till vilka kyrkor konungen hade oblandad patronatsrätt (merum jus patronatus).¹

Av uttrycket i Kristian III:s handfästning, »som de — — — med brev och sigill bevisa kunna», rörande adelns patronat till kyrkor och »geistliga län» torde framgå, att sagda patronat voro sådana som särskilt förvärvats. Man kan utgå från att adelns urminnes patronatsrättigheter voro få² och att något ståndets intresse ej påkallade deras nämnande i handfästningarna. Under Fredrik I:s tid däremot ökades adelspatronaten genom överlåtelse från kronan. Åren 1526—1532 har konungen gjort åtminstone sju dylika överlåtelse (rörande lika många kyrkor). Sådana överlåtelse från kronan gävo otvivelaktigt en anledning att nämna adelns patronat i 1536 års handfästning. Då hospitalen torde ha haft relativt få kyrkopatronat, återstå kronan, biskopsstolarna, domkapitlen och klostren såsom innehavare av huvudmassan av patronatsrättigheterna. Vågar man såvitt ärkestiftet angår utgå från det obestridda påståendet från konungens sida under tvisten mellan Erik Menved och Jens Grand, att konungarna (i regel) grundat och doterat hela rikets kyrkor, böra de flesta kyrkor i ärkestiftet ursprungligen hava stått under konungens patronat, men en väsentlig del av dessa måste sedermera genom förlänningar eller gåvor kommit i kyrklig hand.

Såsom ovan nämnts måste det antagas, att i överensstämmelse med allmänna kyrkorättsliga principer de med advokati- och patronatsrättigheterna förenade befogenheterna i kronans län utövades av län t a g a r n a, varvid de inkomster som härflöto av patronatsrättigheterna inräknades i länets inkomster.³ Så var givetvis förhållandet ej blott med de adliga utan ock med de biskopliga länen. Biskoparnas innehav av kungliga rättigheter av sådan art utgjorde en viss garanti för att dessas laglighet icke attackerades från den kyrkliga ledningens sida.⁴ I fateburslänen torde konungarna personligen ha utövat presentationsfunktionerna samt inkomsterna av advokatiens redovisats av fogden.

**Kungliga
patronat i
främmande
händer.**

De patronatsrättigheter, som tillhörde kloster, synas antingen hava medföljt vissa donerade gårdar eller ock genom särskilda donationer tilllagts klostren. Till den första gruppen hör sannolikt kyrkan i Veng, som det åren 1165—72 grundade klostret i Öm (ursprungligen i Veng) år 1217 innehade. Påven Honorius III gav den 30 januari sistnämnda år klostret bekräftelse på besittningen av denna kyrka (*quam idem monasterium longo tempore asseritis tenuisse*).⁵ Till den andra gruppen höra de av Valdemar I

¹ LÅU IV sid. 47.

² Se nedan sid. 119 ff.

³ Även efter reformationen utövade länsmännen dessa patronatsrättigheter. THULIN, Utredning I sid. 7. Se sid. 151 f, 238 ff nedan.

⁴ Jfr POLLOCK and MAITLAND I sid. 479: »In the ages of secular lawyers the baronies of the bishops are a pledge that the censures of the church will not be used so as to deprive the king of his rights» (BRACON).

⁵ Bullarium Danicum nr 117.

år 1161 till klostret i Tommarp anslagna tre kyrkorna i (Östra) Tommarp och Simrishamn¹ samt konung Abels donation år 1252 till Lögums kloster i Sönderjylland av jus patronatus till Brede (Bredvads) kyrka, som tillhörde honom »ratione possessionum nostrarum in Svanstorp», sedan han förut skänkt godset till klostret. Möjligen hör hit även patronatsrätten till den kyrka vid Slesvig, som det omkring år 1191 grundade Guldholms (Ryds) kloster senare innehade.² Inkorporeringar och annexeringar av kyrkor genom biskopliga beslut förekommo i avsevärd omfattning.³ Där kyrkan ingick i ett biskopligt kronolän har därvid konungens samtycke efter allt att döma i regel icke inhämtats. Enligt kyrklig åskådning torde länet hava varit oåterkalleligt, där ej motsatsen uttryckligen stipulerats, och därmed också patronatsrätten. Efter striderna under 1200-talets senare och 1300-talets förra del synes ej heller kronan hava gjort anspråk på återkallelserätt beträffande de då av ärkestolen innehavda länen.⁴ Att förutsättningen för 1303 års uppgörelse mellan kronan och ärkestolen var, att de då till den senare lämnade länen skulle vara orubbliga, synes givet. Konung Hans brev den 16 januari 1489,⁵ varigenom han förklarar sig »att hava nu inkorporerat Esroms kloster vår och kronans kyrka Tiidköping» mot att klosterkonventet skulle dagligen hålla viss mässa och överlåta fyra gårdar i Soke-lunds härad på Själland, är väl närmast att uppfatta såsom väsentligen en bytestransaktion, varigenom konungens hela rätt till kyrkan och dess egendom övergick till klostret mot annan valuta. Däremot får Kristian II:s brev 1514 för abbot och konvent i Ås kloster på Onsala kyrka i Fjäre härad »att the ther mwe skicke Capellan, som skulle holle ther messe och thesligeste giöre almwen ther theres sacramente och oppebaere hwess korn och andet som almwen ther sammestedt årligen plictuge aere theres rette sogneprest», fattas såsom en behaglig tids förläning, vilken också blott meddelas »swa lenge mijn herre therom anderledes tillsiger».⁶

De kyrkliga stiftelser, som *hospitalet* utgjorde, voro oftast organiserade efter klosterregler, och överlåtelser till desamma av patronatsrättigheter förekommo också i enahanda form som beträffande klostren. År 1520 utfärdade Kristian II brev åt Heligaands kloster i Malmö på »vor oc kronens kirke Oxie sognekircke»,⁷ och den 18 mars 1528 gav Fredrik I »till evig tid» Mjällby kyrka i Listers härad till Helliggeistis hospital i Åhus.⁸

¹ Se sid. 98 ovan, 219 nedan.

² Bullarium Danicum nr 100 (1215—16). HUITFELDT (Bispekrönike sid. 11) uppgiver, att biskop Nikolaus av Slesvig år 1209 lät förflytta munkarna på Guldhalm till Ryds kloster, och (Danm. krönike sid. 178), att »samme aar var det Gods til Gullholm henvent till Rye kloster (Rus Regis kaldet)». Jfr sid. 132 nedan.

³ Se närmare sid. 124 ff nedan.

⁴ Det bortses här från Kristian II:s övergrepp mot ärkestolens rätt till Bornholm.

⁵ Reg. nr 4880.

⁶ STHM, Nye hist. saml. II: 1, 2 sid. 143.

⁷ STHM, Nye hist. saml. II: 3, 4 sid. 174. Jfr inkorporering 26 febr. 1159 (Rep. nr 19), biskop Nils av Viborg brev om S. Michaels kyrka som givits hospitalet i Viborg.

⁸ Frederik I:s danske registrarnter sid. 157.

Den 24 april 1481 »gav och inkorporerade» Kristian I till prepositura n (prostämбетet) vid Lunds domkyrka kronans kyrka Nosaby med alla tillydenheter och räntor att förbliva under prostämбетet, så länge konungen innehade den honom av påven medgivna presentationsrätten till ämbetet. Domprosten skulle låta hålla gudstjänst för sockenfolket i Nosaby samt uppehålla viss mässläsning i domkyrkan för konungen och hans närmaste.¹ Det kungliga brevet innefattar en överlåtelse likartad med Erik Ejegods av stadskyrkan i Lund.²

Det år 1479 inrättade universitetet i Köpenhamn betraktades såsom ett kyrkligt institut och flera kyrkor anslagos detsamma. Genom särskilda konung Hans' förläningsbrev år 1492 (stadfästa år 1530) fick universitetet Faxe och Sæby kyrkor i Löve herred (Själland) (av biskopen i Roskilde år 1522 Smörum och Ledöje). Före eller strax efter reformationen torde Fosie kyrka i Oxie härad i Skåne ha anslagits universitetet. Även några andra kyrkor, belägna på Själland, voro förenade med universitetet.³

Mot slutet av medeltiden hava i ett flertal fall kungliga patronatsrättigheter upplåtits med ärftlig rätt till enskilda utan samband med förläning av annan jordegendom än den som var förenad med kyrkan och prästtjänsten vid densamma. Anledningen torde väl stundom varit svårigheten att med kyrkornas inkomster hålla dem vid makt och vid behov bygga om eller utvidga dem. I regel var det herremän i framskjuten ställning, som mottog dylika anslag. Då Fredrik I den 12 juli 1523 gav herr Tyge Krabbe förläningsbrev på Hälsingborgs län,⁴ och därvid Brunnby socken i Luggude härad som herr Claus Podebusk hade i förläning undantogs, kan denna senare förläning knappast ha ägt ärftlig natur.⁵ Men den 30 juni 1527 fick Johan Friis till Hesselagergård konungens brev på Hesselager kyrka på Fyen »att han og arffuinger maa forlene den til huem de vilde»,⁶ och den 9 maj 1529 fick herr Mogens Göye brev på Rasteds kyrka i Musse härad (Lolland) »saa at aldt den herlighed och jus patronatus, som Kong:en M:tt haffuer hatth till samme kircke, skall herr Mogens Göye och hans arffuinge, som haffue Krenckerup gaardt udi forlening haffue hereffter att presentere och alldt jus patronatus». ⁷ Den 11 juni 1529 fick Johan Urne »opladt af Kongen» all kronans rätt till Engelstofta kyrka på Lolland »saa

¹ LÄU IV sid. 332.

² Se ovan sid. 98.

³ WERLAUFF, Kiöpenhavns universitet indtil reform., sid. 18, 32 samt Bil. A och G, ävensom RÖRDAM, Kiöpenhavns universitets hist. I sid. 19, 24; THULIN, Utredning I sid. 3 not. 4; LÄU V sid. 172. Jfr Danske Mag. 3 R I sid. 81 (år 1540 redovisas ränta av Fosie kyrka såsom tillhörig universitetet). — I 1492 års brev användes uttrycket »incorporere» men i 1522 års »annectere».

⁴ Frederik I:s d. registr. sid. 11. Länet omfattade Luggude, Södra Åsbo, Bjäre, Norra Åsbo, Göinge, Onsjö, Rönnebergs, Harjagers och Torna härader.

⁵ På sätt framgår av den senare framställningen (sid. 154 ff) innehade ärkestolen kronans dominium till kyrkogodset i stiftet.

⁶ Frederik I:s d. registr. sid. 130.

⁷ Frederik I:s d. registr. sid. 205; Reg. Ser. 2 nr *12553.

han og Arvinger skulle her efter have samme Kirke at præsentere og det tilliggende Gods at forsvare». ¹ Den 22 i samma månad utfärdades konungens öppna brev, ² varigenom till Eyler Rönnow och hans arvingar uppläts all den rätt konungen hade till Egense sockenkyrka på Fyen, vilken det dittills hade tillhört konungen att förlåna och presentera, »saa at forskr. Eyller Rönnow og den af hans Arvinger, som har Huidtkillde Gaard i Væрге, skulle have samme Kirke at præsentere og forlene og dertil Forsvaret med al Herlighed af det tilliggende Gods og Tjenere saa frit og kvit, som vi hidtil have havt det».

Patronatsrättigheter och därmed förbundna ekonomiska rättigheter kunde stundom upplåtas till enskilda såsom pant för gäld (pantelän). Sådana patronat gingo ej sällan i följd av uraktlåten inlösen i arv i flera generationer. År 1351 förklarade sig hertig Valdemar av Jylland för 500 pund sterling och 400 mark lybska penningar pantsätta »våra socknar (*nostras parochias*) Odder, Spandvid och Arild, så mycket som ligger i Hviding härad» (Ribe stift) med alla därmed förenade inkomster (*cum omnibus certis redditibus et incertis in dictis parochiis, precariis, solutionibus et serviciis ac cum omni jure quod nobis in dictis parochiis competit vel nostris progenitoribus competeat*).³ Visserligen var en av sockenkyrkorna, Spandvid, sedan år 1323 inkorporerad med Lögums kloster jämte alla sina tillhörigheter, men sannolikt ingick kungligt kyrkogods i en eller båda av de övriga socknarna i pantsättningen.⁴ Det anseuliga pantebeloppet tyder på att de kungliga intäkterna (som innehades av hertigen) varit betydliga. Två år senare pantsatte hertigen och hans son junker Valdemar ytterligare Bylderups socken i Slogs herred för 40 mark lybska penningar. Här är det klart, att hertigen hade jus patronatus. Ty han förbehåller sig själv länsrättsliga rättigheter av kronolän och inkomster från sockenprästens beneficium (*homagio vasallorum nostrorum ibidem et jure beneficii ecclesiastici ibidem salvus nobis et exceptis*).⁵ Utan detta undantag skulle patronatsrätten följt pantelänet. År 1370 pantsatte hertig Henrik av Jylland Ösby socken (»unse Kerpsel tho Øsby») i Haderslevs herred (i Sønderjylland) för 500 mark silver kölnisk vikt. Av brevet framgår tydligt, att patronatsrätten, såväl jus presentandi som de ekonomiska rättigheterna, medföljde.⁶ År 1371 pantsatte hertigen för 75 mark lybska penningar »vår socken Widestock (Vedsted?) i Hviting herred» med alla dess tillhörigheter (*nostram parochiam*

¹ Frederik I:s d. registr. sid. 213.

² Frederik I:s d. registr. sid. 216.

³ Rep. nr 2310; jfr Reg. Ser. 2 nr *3662 (24 juni 1400). *Parochia* måste i detta sammanhang betyda *jus patronatus*. Jfr SRD VII sid. 67, där i Roskilde biskopsstols jordebok (c. 1370) upptagas »Parochia Sengelösae. Ipsa villa Sengelösae. Item. Radorp» etc.

⁴ SRD VIII sid. 133. Även Arild var år 1508 inkorporerad med klostret. Ett tingsvittne intygade nämligen, att prästgården i A. hörde till klostrets egendom. SRD VIII sid. 83.

⁵ Reg. ser. 2 nr *2170. Tryckt i sin helhet i MICHELSEN, Schlesw.-Holst.-Lauenb. Urk. Samlung II sid. 230. Jfr Reg. Ser. 2 nr *2437. Bylderup tillhörde aldrig klostret. SRD VIII sid. 61, 207.

⁶ Rep. nr 2884. Jfr nedan sid. 152.

Widestoch in Hwiding Herred cum redditibus, certis et incertis, precaribus, excessibus, servitiis, naufragiis ac aliis)¹.

A. D. JÖRGENSEN² säger om förhållandena vid början av 1000-talet, att de flesta kyrkor i Sverige som i Danmark ännu funnos på gårdarna, och att de kyrkliga strävandena att ställa dem fria blott lyckades, där konungarna voro de egentliga grundläggarna. Vid början av 1000-talet funnos säkerligen mycket få sockenkyrkor i de skånska landen, och de, som senare tillkommo, blevo egentligen aldrig »fria», såtillvida som de och deras egendom behandlades som län och kommo att stå under patronatsrätt med åtföljande dominium till kyrkogodset; och detta blev regel under hela medeltiden. Om dessa rättigheter voro i konungens eller ärkebiskopens eller enskildas händer gör härvid ingen åtskillnad. Jordfördelningen under den äldre liksom under den yngre medeltiden var av den art, att den ej uteslöt, att — efter utgången av den äldsta kyrkogrundningsperioden — en enskild herreman byggde en kyrka och försåg henne med jordegendom. Å andra sidan måste den allmänna splittringen i territoriellt spridda parceller av även stora godsanhopningar och dessas ofta till godsägarens livstid inskränkta bestånd hava verkat avhållande på den iver för dylika företag, som fanns. Ett faktum är, att enskilda patronat, som icke härröra eller med skäl kunna antagas härröra från kronan, i källorna möta oss mycket sällan före 1300-talet. Man känner några fall från Jylland och öarna,³ men intet från Skåne, Halland eller Blekinge. Det förefaller emellertid, som om mot slutet av medeltiden formligt patronatsbrev av biskopen utfärdats vid nygrundning av kyrka genom enskild. I handlingarna till en konungens och riksrådets dom den 20 mars 1606 angående rätten till kronotionen av (Nörre) Broby socken i Odense härad och stift⁴ förekom ett i avskrift företett sockenvittne av Broby sockenstämma år 1482, att Hans Barsebeks förfäder (»forældre») hade uppbyggt Broby kyrka av grunden samt givit grund, prästgård och två andra gårdar i Broby »med saadan skel, at deres arvinger skulde have samme kirke og gårde at forlæne og der i og af sætte». Denna rätt hade alltid följt Hans B. och hans förfäder intill det år, prästen i Broby dog. Då hade biskopens fogde borttagit »kirkens (= biskopens eller domkapitlets) brev som lydde paa hint sogn».

Enskilda
patronat.

¹ Rep. nr 2912.

² Den nordiske kirkes grundlæggelse sid. 531.

³ Ebbe Skjalmson till Bjernede, ärkebiskop Absalons farbroder, hade på 1100-talet patronatsrätt till Bjernede kyrka i Alsteds härad på Själland. En runsten omtalar att han och hans hustru byggt kyrkan av sten. — Konungen jämte fyra enskilda ägde på 1290-talet patronatsrätten till Tjæreby kyrka på Själland. De skänkte sina andelar till Næstveds kloster. (SRD IV sid. 387 f.) Biskop Skjalm Vagnssön i Århus (c. 1240) gav sitt fädernegods i Åby till sin domkyrka. Åby kyrka befinnes senare vara annexerad till en prebenda vid domkyrkan. SRD VI sid. 406, 470. — Ärkebiskop Jens Dros bekräftade år 1284 biskopens i Århus anslag av Hundslunds kyrka till kantoratet vid Århus domkyrka, emedan kyrkopatronerna dräpt sin präst prosten Ugot och därmed enligt kanonisk rätt förverkat patronatet. SRD VI sid. 403.

⁴ KR D II sid. 86.

I ett av ärkebiskop Isarnus den 12 maj 1305 utfärdat brev angående inkorporering av Väsby kyrka i Luggude härad med ett kanonikat vid Lunds domkyrka¹ åberopar ärkebiskopen, att han själv hade jus patronatus till Väsby kyrka till större delen (*in qua nobis jus patronatus competit pro majori parte*), samt att samtycke lämnats till åtgärden av konung Erik och vissa herremän, som jämte ärkebiskopen innehade rätten i fråga (*Domini Erici regis et quorundam nobilium, qui in eadem ecclesia — — jus patronatus una nobiscum habere noscuntur — —*). Jon Jonsson Litle, som genom brev utfärdat den 31 januari 1305 på Hyringsholm (Hörsholm på Själland) lämnat sitt medgivande,² har varit en av nämnda herremän. Det kungliga medgivandet bekräftades år 1320 av Kristoffer II.³ Grunden för patronatsrätten är här otvivelaktigt kyrkans uppförande och dotering, vare sig så, att kronan är den ursprunglige grundläggaren och enskilda jordägare sedermera byggt om kyrkan och ökat dess dos, eller ock så, att grundläggningen skett i relativt sen tid av flera jordägare gemensamt, bland dem kronan. Det senare alternativet synes troligast.⁴ Till jämförelse må erinras om Norra Åsums kyrka i Gälds härad, som enligt en runinskrift byggdes av ärkebiskop Absalon och Esbjörn Mule.⁵ Den 24 oktober 1305 utfärdade ärkebiskopen ett nytt brev för ett kapitelämbete å Kattarps kyrka i Luggude härad, där patronatsrätten var delad mellan flera lekmän, vilka samtyckt till åtgärden (*de consilio et consensu — — nobilium virorum Domini Sewidi dicti Skene militis necnon synde soteson et ebbonis soteson et asmundi jonson armigerorum qui jus patronatus habere dinoscuntur in eadem*).⁶ Det synes antagligt att det förhåller sig på enahanda sätt med de inkorporeringar med olika kapitelämbeten, varom ärkebiskopen förordnat, år 1307 av Källstorps (Kættilstorps) kyrka i Vemmenhögs härad (*de voluntate patronorum et consensu*),⁷ år 1341 av Brandstads (Brunestathe) kyrka i Färs härad (*ad presentacionem et consensum unanimum patronorum et parrochianorum ibidem*)⁸ samt år 1351 av (Västra) Skrävlinge (Skreeblinge)

¹ DS nr 1466 (II: 2 sid. 444). Ehuru åtgärden liksom i flera likartade fall benämnes *annexio*, torde den kyrkorättsligt vara en *incorporatio*.

² DS nr 1455 (II: 2 sid. 437).

³ DS nr 2233 (III sid. 458).

⁴ Av ett den 11 aug. 1430 av ärkebiskop Peder Lycke utfärdat brev (Rep. nr 6454) framgår, att Väsby kyrka emot den kanoniska rättens föreskrifter grundats utan att någon gård anslagits för prästens behov. Det kan därför knappast antagas, att ärkestolen deltagit i foundationen, utan har den sannolikt genom senare förvärv av en gård fått del i patronatsrätten. För fyllande av nämnda brist anslog nu ärkebiskop Peder av sitt ämbetsgods med domkapitlets samtycke en gård kallad Holagård samt ett örtugland av Hulastofta (Hustofta?) åker. Uttrycket »*donamus*» torde, då ingen gåvotagare nämnes, få anses avse förläningstitel. Prästen benämnes *incola* (landbo, nybyggare).

⁵ Monumenta Runica (tillägg till DS I) sid. 90. Patronatsrätten till Norra Åsum har sedermera förenats med ett kanonikat vid Lunds domkyrka.

⁶ DS nr 1484 (II: 1 sid. 459).

⁷ Avskrifter i »*Registrum Ecclesiae Lundensis*» sid. 132 i RA och i vol. E 184 (»Lunds domkyrkas handlingar» fol. 7 v. i Uppsala univ.bibl.). Häradet var av kronan förlänat till ärkestolen.

⁸ DS nr 3562; jfr nr 3551 och 3559 (V: 1 sid. 31, 24, 29).

kyrka i Oxie härad (*in qua etiam nobis una cum aliis patronis ius competit patronatus*).¹ I de två sista fallen, där ärkebiskop Peder (II) Jenssön meddelat beslut, hava patronatsförhållandena varit ganska komplicerade, under det i det första uppgift saknas om vilka som haft patronatsrätt. I Brandstad hade priorn och kapitlet i Dalby kloster en del av rätten och Gynther Thomessön, borgare i Lund, å sina brorsbarn Skjalm Nilssöns söners vägnar, en annan del.² I Skrävlinge hade ärkebiskopen en del, priorn och klosterkonventet i Börringe en annan del samt tre bröder, Jacobus Nicolai, kanik i Lund, Peder Nielssön, kallad Kyrning, och Åke Nielssön en tredje del. En fjärde del tillkom priorn Johannes i Börringe personligen. I intet av de nu nämnda fyra fallen från 1300-talet kan man med säkerhet konstatera, att enskildas patronatsrättigheter härröra från en ursprunglig foundation av respektive kyrkor.

Antalet kyrkor i Skånelandskapen, helt under enskilda lekmäns, ej veterligen från kronan förvärvade patronat, var vid medeltidens utgång nio, om man får döma efter anteckningarna i 1569 års LSLB: Abild, Bara, Bollerup, Näs (Trollenäs),³ S:t Olof, Skabersjö, Skurup, Vollsjö och Öртоfta. Av dessa är *A b i l d s* kyrka i Årstads härad, vars nuvarande byggnad delvis förskriver sig från 1100-talet, ursprungligen ett kapell på Hjulebergs huvudgårds mark och utan prästgård — prästen torde ha bott på sätesgården.⁴ *B a r a* i Bara härad (kyrkans äldsta delar torde förskriva sig från 11- eller 1200-talet) var av gammalt under jus patronatus till Torups gård i socknen. Detta antecknas i LSLB, vari också uppgives, att kyrkan icke har någon fast egendom.⁵ *B o l l e r u p* i Ingelstads härad (den nuvarande kyrkans ursprungliga delar från mitten av 1100-talet) var under jus patronatus till Bollerups gård åren 1475 och 1569 (LSLB lämnar dock ej uppgift härom). I en bifallen ansökan år 1475 hos påven av fru Barbara Brahe till Bollerup om avlat för besökare av vissa av hennes förfäder grundade sockenkyrkor nämligen Bollerups, S:t Olofs (i Lunkende) i Albo härad, Brunnby i Luggude härad, S:t Botulfs i Lunds stad, Vallby i Järrestads härad, Ingelstorp i Ingelstads härad samt en kyrka, som skrives »Sterloff» men sannolikt är Härslöv i Rönnebergs härad, uppgives att dessa tillräckligt doterats.⁶ Varken kyrkan eller prästen i Bollerup

¹ DS nr 4703; jfr nr 4696—4698 (VI h. 2 sid. 289, 286—287).

² En annan broder Gerlak Thomessön var innehavare av det kanonikat, som beslutet avsåg.

³ AV THULIN (Utredning) redovisade patronat hörde, det till (Borgeby och) Löddeköpinge under ärkestolens gård Borreby (Borgeby) och det till Färingtofta och Riseberga under Herrevads kloster, det till Genarp under Hækkeberga gård och det till Tosterup under Tosterups gård. De två senare kyrkorna synas först efter reformationen hava blivit sockenkyrkor.

⁴ THULIN, Utredning II sid. 206. I England var det ej så sällsynt, att en kyrka saknade jord-egendom (Domesday Book).

⁵ THULIN a. a. II sid. 11. LSLB: Bona ecclesie immobilia sunt nulla.

⁶ LÄU IV sid. 225. »Sterloff» identifieras här med Härslöv men i Acta Pontificum Danica (nr 2634, IV sid. 110) gissningsvis med Färlöv i Ö. Göinge härad. Denna sockens namn skrives emellertid under medeltiden Færald eller Færlid, varför Härslöv torde vara riktigare. H. betecknas i en kyrkoförteckning från 1600-talet (Skånska documenter fol. 338) såsom gammal patronatskyrka men F. (liksom Brunnby och Ingelstorp) såsom kronans kyrka (se ock sid. 175 not. 3

hade enligt LSLB någon gård. Om prästgården säges, att den utan känd anledning kommit under Bollerup, varför prästen ej vågade registrera varken sin eller kyrkans egendom, samt att Bollerups gård, utan att man visste med vad rätt, kommit att uppbära landgillet av en gård i Södra Kverrestad, vilket landgille tidigare erlagts till Bollerups kyrka.¹ Nä s i Onsjö härad (den gamla kyrkan från 1100-talets mitt) låg enligt LSLB sub jure patronatus till fru Else på Eriksholm (nuvarande Trolleholm), och hade prästen där ej någon rätt prästgård liksom han ej heller svarade någon utom bemälda fru.² Någon kyrkans egendom är ej antecknad i LSLB. S : t O l o f i Albo härad, ännu i LSLB kallad Lunkende (kyrkans äldre delar från 1100-talet), låg såsom ovan nämnts 1475 under jus patronatus till Bollerups gård. I LSLB är antecknat »Jus patronatus till Bollerup» samt av superintendenten Niels Hvid (»Nicolaus Albinus», 1578—89) i marginalen: »S. Oluffs kircke vdj lunckinde hörer her Mauritz Olssöns arffuinge til effter som Höiborne Salig Kong Friderich den förste haffde den giffuit her Mauritz Olssön.»³ I den ursprungliga texten angives att ingen prästgård, åker eller äng funnes till socknen. Någon kyrkans egendom är ej heller antecknad.⁴ S k a b e r s j ö i Bara härad (kyrkan från 1100-talet) har sannolikt redan under medeltiden varit under patronatsrätt till Skabersjö gård, vilkas ägare före 1598 uppburit kyrkotionden. I LSLB antecknas, att fogden på Skabersjö gård icke ville låta skriva prästens, kyrkans eller klockarens egendom förrän Gregers Hølgersen, som då ägde gården, själv kommit tillstädes. Då fru Thale Ulfstand till Skabersjö år 1598 till boställe för pastor i Skabersjö anslog en gård i Skabersjö by återopade hon, att hon själv hade jus patronatus till sin sockenkyrka Skabersjö, och skedde upplåtelsen av bostället, över vilket hon förbehöll sig samt arvingar och efterkommande herrligheten, under uttryckligt villkor, att varken Kungl. Maj:t, länsmanen eller någon annan finge tillsätta präst i Skabersjö.⁵ S k u r u p i Vemmenhøgs härad (kyrkans äldsta delar från 1100-talet) har sannolikt redan under medeltiden varit under patronatsrätt till Skurups (nu Svaneholms) gård. Prästen synes ha bott på sätesgården eller en därunder lydande gård. LSLB redovisar ej socknen.⁶ Vid V o l l s j ö (under medeltiden Vallösa eller Vallöse) i Färs härad (kyrkans långhus från tiden omkr. 1200) är i LSLB antecknat »jus patronatus till

---

nedan). I LSLB är ingendera betecknad såsom patronatskyrka. Enligt LSLB fanns prästgård i H. socken, men enl. 1670—71 års jordrevningsprotokoll bodde prästen på en kronans gård »uti danske och svenske tider».

¹ THULIN a. a. II sid. 141.

² THULIN a. a. II sid. 83.

³ Här kan ej vara fråga om någon förläning eller gåva utan om erkännande i någon form av den gamla rätten för Bollerup. Jfr Kanc. brevböger 30 dec. 1579 (sid. 801) och 28 april 1580 (sid. 70) samt sid. 181 nedan (1491 års arvsskifte å Bollerup m. m.).

⁴ Jfr nedan sid. 162. Senare övergick patronatsrätten till S. Olofs kyrka till Kronovalls huvudgård i grannsocknen, Fågeltofta.

⁵ THULIN a. a. II sid. 104.

⁶ THULIN a. a. II sid. 107. Se ock sid. 287 f nedan.

Walsjö gård». Vollsjö säteri var huvudgård åtminstone på 1400-talet.¹ I LSLB heter det vidare: »Till Valsjö Sogn er ingen prestegaard och ingen Degnegaardt. Bona Ecclesie nulla.» Ö r t o f t a i Harjagers härad (i kyrkan finnes en dopfunt från 11- eller 1200-talet) motsvarar i huvudsak den Veggerups socken, som enligt LSLB låg under jus patronatus till Örtofta gård, vilken haft sådan rätt av ålder (»av arilds tid»). Örtofta (Hörtyfte) nämnes redan 1283 och Veggerup eller Væggathorp år 1371 såsom särskilda socknar. Vid LSLB:s upprättande voro de sammanslagna under namn av Veggerup. Prästen hade då egen prästgård, varunder brukades även mark till Örtofta gård. Dessutom hade han landgille av ett mensalhemman i Örtofta, vartill dominium låg till Örtofta gård. Kyrkan hade landgille av »en äng mot Virke».²

För Brunby, Härslöv och Ingelstorp är icke i LSLB antecknat något jus patronatus, varför det synes antagligt att, om sådan rätt tillkommit enskild, den efter 1475 övergått till kronan eller ärkestolen och därför vid LSLB:s upprättande befann sig i kronans hand.³ S:t Botulfs kyrka torde ha raserats vid reformationen, vilket knappast kunnat ske, om den varit under enskilt patronat.⁴ Vallby kyrka hade redan på 1100-talet inkorporerats med Tommarps kloster, som i varje fall innehade den år 1332.⁵

Därest en biskop eller innehavare av annan kyrklig värdighet av sin ämbetsinkomst byggde en sockenkyrka och doterade den, skulle man kunnat vänta, att denna kyrkas rättsställning skulle bliva ordnad efter den kanoniska rättens krav, att den alltså underställdes den biskopliga myndigheten direkt utan någon patronatsform. Något dylikt fall känna vi emellertid ej från dansk medeltid, alla sockenkyrkor, även biskoparnas, synas ha stått under patronatsrätt. Huruvida den till en biskoplig donation för sockenkyrka eller dess prästbord hörande egendomen skall anses såsom tillkommen av enskild person eller icke kan kanske anses vara huvudsakligen en terminologisk fråga.⁶ Har gods avskiltts från det donerade ämbetet till det nybildade och sålunda en *dismembratio* ägt rum,⁷ synes i varje fall dotationen icke böra anses såsom gjord av enskild person.

Kyrkliga
patronat.

Att de danska biskoparna under medeltiden haft ett stort antal patronatsrättigheter framgår redan av Arild Huitfeldts ovan omförmälda uttalande, att fordom var brukligt, »att kongerne hafde nogle Kircker at forlenne,

¹ Gården såldes vid Skånes avträdande till Sverige av Henrik Lindenow till danska kronan, som överlät gården till den svenska såsom Bornholms vederlagsgods.

² Grannsocken i samma härad.

³ Jfr sid. 121 not. 6 ovan.

⁴ Se BERLING, Lund, sid. 30.

⁵ DS nr 2354. Jfr sid. 131 not. 10 nedan.

⁶ Den på Fredrik I:s uppmaning år 1529 till Köpenhamns universitet överflyttade patronats- eller presentationsrätten till vissa vikarier och prebenden vid Vårfrukyrkan i Köpenhamn (WERLAUFF, Klöbenhavns Universitet sid. 31 f) torde ha tillkommit biskopsstolen i Roskilde såsom *fundator*.

⁷ Se t. ex. 1430 års anslag av prästbol i Väsby (sid. 120 not. 4 ovan).

Bisperne nogle». ¹ Sådana rättigheter ansågos kunna upplåtas till lekmän såsom annan egendom. ² En del av de patronatsrättigheter, som tillkommo ärkestolen, voro tillhörigheter till vissa huvudgårdar så t. ex. Borreby (Borgeby) och Löddeköpinge i Torna resp. Harjagers härad, vilka följde Borreby (Borgeby) gård, ³ samt den senare med ett kanonikat inkorporerade Borreby i Järrestads (nu Ingelstads) härad, vilken torde följt Borrebygård. Andra, t. ex. Norra Åsum i Gärds härad, torde väl ha uppkommit genom kyrkans byggande. ⁴ Svedala kyrka i Bara härad, som enligt LSLB av arilds tid legat till Lindholms slott, en kunglig förläning 1442 till ärkestolen, ⁵ har synbarligen följt med slottet till ärkebiskopen. När ärkebiskop Åge Sparre år 1531 utfärdade kollats på Araslövs (Aluerslöfs) kyrka i Göinge härad sammanhängde detta sannolikt med att ärkestolen anslagit prästgården i socknen. ⁶ Oavsett dessa rättigheters tillkomst kan man beteckna dem såsom kyrkliga. Med »kyrkliga patronat» avses här patronatsrättigheter, som innehades av kyrkligt institut, vare sig detta förvärvat dem genom egna insatser eller erhållit dem såsom gåva eller län. ⁷ Under inkorporationsbesluten lågo åtminstone i ärkestiftet förfoganden av patronatsinnehavare, vare sig dessa utgjordes av kronan, ärkebiskopen själv eller enskilda.

Inkorporationer och annexeringar.

Såsom ovan nämnts medförde en kanoniskrättslig *incorporatio* regelmässigt, att den inkorporerade kyrkan och dess egendom blev civilrättsligt det inkorporerade institutets egendom. ⁸ En gåva av en sockenkyrka eller ett patro-

¹ Danm. Krönike sid. 1303.

² Utvald biskop Joachim Rönnov i Roskilde upplåter år 1529 till rikshovmästaren Mogens Gjøe jus patronatus till Gressede kyrka (Roskilde stift): »— unde och tilstede, at forskrone Her Mogens och hans Arffuinge mwe och schulle efter thenne Dag haffue, nyde oc beholde jus patronatus till Gressede kircke saa tiidh och opthe som hwn lagligen vaccerer met saa Skeell och wilckoor, at hand och hans Arffuinge schulle presentere och forlene samme kircke een good Prestmand — —.» Danske Magazin II sid. 32. — Biskop Ove Bilde i Århus överlåter år 1530 till biskop J. Rönnov jus patronatus till Stoufby och Vrigsteds kyrkor med det villkor att den präst, denne kallade, skulle vara biskopen i Århus lydig och giva sådana »subsidia hospitalitatis och all anden Gift oc Rettighed», som prästen där plägade utgöra till biskoparne i Århus. Nye Danske Mag. I sid. 227. — Enligt ett kungl. brev 29 april 1580 hade herr Niels Höeg (till Eskjær och Ingelstad, av ätten Banner, riksråd 1487, riddare 1491, död 1524) av en av »fremfarne Bisper udi Lund» förvärvat förläningsbrev på jus patronatus till Ingelstads kyrka (Ingelstads h:d). Detta har ej varit ärftligt. SkR 1 fol. 335 v.; Kanc. brevböger 1580—83 sid. 71).

³ Se THULIN, Utredning II sid. 18.

⁴ Se ovan sid. 120 (N. Åsum) och nedan 129 not. 6 (Borreby).

⁵ Se sid. 48 ovan.

⁶ År 1548 intygades att prästen hade utgjort landgille till ärkestolen för prästgården. Ældste d. archivreg. IV sid. 350. Skånebrevsförteckningen fol. 290—293 (nr 210, 217, 230).

⁷ HINSCHIVS II sid. 636.

⁸ Se sid. 19 ovan. Av LSLB framgår, att i de socknar, som varit inkorporerade med kloster, den kyrkliga egendomen övergått i klostrets ägo. Oftast redovisas den ej alls (Tommarp i Järrestads härad, prästegendom), Kiaby i Villands härad, Gulerup eller Gullarp, nu en del av Trolle-näs, i Onsjö härad) eller, där så sker, brukar prästen en gård, som angives som klostrets (Gammalstorp i Listers härad, Hällaryd i Bräkne härad). Oxie kyrka gavs år 1522 till hospitalet i Malmö. Enligt LSLB brukas prästgården av prästen men städsmalet är hos hospitalet. Även till

nat i och för sig till ett kyrkligt institut medförde emellertid i Danmark samma civilrättsliga rättsverkningar och behov av kyrkorättslig inkorporation gjorde sig därför sent gällande. Då stadskyrkan i Lund jämte dess egendom år 1104 av Erik Ejegod gavs till domkyrkan, förekom av allt att döma ingen inkorporation.¹ Jorden uppdelades på de olika kapitelämbetena, men själva stadskyrkan lades av ärkebiskop Eskil år 1145 till kantoratet. Den äldsta bevarade kyrkliga gåvourkunden för kloster i Skånelandskapen² är ärkebiskop Absalons brev 1182 med anslag till Vä kloster av kyrkan S. Maria i Vä ävensom av Kiaby kyrka med Kjuge kapell, vilken han tillbytt sig (av konungen?) mot Skepparslövs kyrka.³ Kyrkorna ifråga äro belägna i närheten av vad som då var Vä kungsgård.⁴ Ingen inkorporation nämnes.

Från 1200-talets början krävde den kanoniska rätten en formlig inkorporeringsakt för förening av en sockenkyrka med ett högre kyrkligt institut. Anslogs kyrkan av lekman, blev inkorporationen en påbyggnad på den civilrättsliga gåvan; gavs den av biskopen, sammansmälte den civilrättsliga och den kyrkliga rättshandlingen. Det möter stundom svårighet att skilja mellan *incorporatio* och *annexio* i de danska medeltidsurkunderna. I båda fallen användes ofta verbet *annectere*. Där sockenkyrkor förenats med ett kapitelämbete, kloster eller hospital måste dock i regel ha åsyftats *incorporatio* även där termen *annexio* användes. Annexionen såsom kyrkorättsligt institut var inskränkt till förening av sockenkyrkor under en präst.⁵

Under 1600-talet var med olika kapitelämbeten i Lund förenad patronatsrätt till 31 sockenkyrkor⁶ d. v. s. kyrkorna hade ständigt förenats med ämbetena. Tjänsten vid en dylik sockenkyrka, vilken ofta låg långt från stifts-

övrig kyrklig jord hade detta städs målet, även till klockarbostället, till vilket klockaren enligt LSLB hade dominium med städs målet. Vid jordrevningen 1671 hade kyrkoegendomen uppgått i hospitalets godsmassa, möjligen med undantag för klockarjorden.

¹ DS nr 34: « — — *Capellam eciam in nundinis nostris ex antiquo redditibus adiacentem perpelou jure adherere sancivit* ».

² År 1171 utställde Absalon, då biskop i Roskilde, privilegier för augustinerklostret på Eskilsö, som c. 1175 flyttades till Ebelholt. Han bekräftade då också klostret i besittning av de egendomar han skänkt det, bl. a. Tjæreby i Strö härad (n. v. om Hilleröd) med dess kyrka och tredjedelen av tionden samt en gård i Jyllinge i Sömme härad vid Roskildefjorden och kyrkan därstädes. Klosterbröderna fingo rätt att besätta kyrkan i Tjæreby med en av sina egna eller med en annan präst om de föredrogo detta. Senare gav Absalon Frerslevs kyrka till klostret. (Danske helgeners levned sid. 228 not. 3).

³ Reg. nr 338 (Tryckt i Dipl. AM I sid. 258 och DS nr 78). Jfr Rep. odat. nr 12 a (år 1170?).

⁴ Drottning Gertrud, Henrik Lejonets dotter, och gift med Knut VI, som 1182 var nybliven konung, byggde senare ett kapell vid Vä, vars lämningar ännu stå kvar.

⁵ Jfr sid. 19 ovan.

⁶ C. G. WEIBULL, Bidrag sid. 137, 140. Dessa kyrkor voro: Åhus, Nosaby (Villands härad), Fjälje, Stora Råby, Stångby (Torna härad), Skårby (Herrestads, nu Ljunits härad), Strö (Göinge härad), Burlöv, Kyrkheddinge, Uppåkra, Flackarp (Bara härad), V. Skrävlinge (Oxie härad), Gislöv, Stora Hammar, Bösarp, Vellinge (Skytts härad), V. Sallerup (Harjagers härad), Gärdslöv, Källstorp (Vemmenhögs härad), Norra Vram, Väsby (Luggude härad), Grevie, Västra Karup (Bjäre härad), Borrby (Järrestads, nu Ingelstads härad), Norra Åsum (Gärds härad), Brandstad (Färs härad), Brösarp (Albo härad), Ö. Sallerup (Frosta härad), Stora Köpinge (Ingelstads, nu Herrestads härad), Årstad (Årstads härad), Åkirke (Bornholm).

staden, uppehölls av en vikarie, som torde hava för ärkebiskopen presentrats av prelaten eller kaniken och av denne erhöill en för varje särskilt fall bestämd *pensio*, i vilken kunde ingå brukningen av prästgården eller annan ämbetsgård. Huru dessa föreningar tillkommit vet man till stor del. År 1145 stiftade ärkebiskop Eskil dekanatet och ett skattmästarämbete vid Lunds domkyrka och lade till det förra (*adiecit*) Skårby kyrka (i Herrestads eller Ljunits härad)¹ samt (*delegavit*) till det senare (Norra) Strö kyrka i Göinge härad.² I sitt testamente år 1201 gav ärkebiskop Absalon (Östra) Sallerups kyrka i Frosta härad till domkapitlets gemensamma bord.³ År 1222 bortbytte ärkebiskop Andreas Suneson till Lunds domkapitel den sedermera vid reformationen nedbrutna större Vårfrukyrkan i Lund mot en gård.⁴ I bytesbrevet angiver ärkebiskopen, att han hade patronatsrätt (*jus patronatus habentes*), och att sockenborna jämte andra som hade någon rätt i kyrkan samtyckt till bytet (*de voluntate et consensu omnium parochianorum ipsius ecclesie & aliorum jus habencium in eadem*). Ännu rörde man sig liksom i England med de privaträttsliga överlåtelseformerna. Först vid 1300-talets början framträda formliga inkorporeringsakter. År 1305 förenade ärkebiskop Isarnus Väsby och Kattarps kyrkor i Luggude härad samt (Västra) Sallerups (Saxiltorps) kyrka i Harjagers härad och Grevie kyrka i Bjäre härad med fyra olika kanonikat vid domkyrkan, år 1306 Burlövs kyrka i Bara härad med ett femte kanonikat,⁵ år 1307 Källstorps kyrka i Vemmenhögs härad med ett sjätte kanonikat.⁶ Den franskfödde ärkebiskopen, som 1295—99 varit påvlig legat i Danmark för att förhandla i striden mellan Erik Menved och Jens Grand, hade år 1300 blivit ärkebiskop i Riga men 1302 fått ersätta Jens Grand och var den förste utlänningen på Lundastolen sedan 1000-talet (Ricwald). Med denne representant för kontinentens internationella hierarki följer ett ökat inflytande för den kanoniska rättens yttre former. När Absalon år 1201 förenat Östra Sallerups kyrka med kapitlets mensa communis, hade detta skett såsom en enkel gåva av fast egendom genom skötning (*donavit et scotavit*). I inkorporeringsbrevet heter det: *predictam ecclesiam cum omnibus juribus et pertinenciis suis predictae prebende perpetuo annect-*

¹ DS nr 34 (I sid. 49) Skårby tillhör nu Ljunits men 1569 hörde den till Herrestads härad. STYFFE redovisar den emellertid för medeltiden under Ljunits härad (Skandinavien under unions-tiden).

² I Strö hade domkyrkan år 1124 av diakonen Ulf, kallad Björn, fått en gård som räntade 1½ mark. Necrologium Lundense sid. 96; Lunde domkap. gaveböger sid. 247. Sedan skattmästarämbetet upphört såsom särskild dignitet, övergick kyrkan till dekanus.

³ ERSLEV, Testamenter sid. 4: »Similiter Saxulstorp in Ruma cum ecclesia et coeteris suis attinenciis eisdem fratribus ad mensam donavit et scotavit.» Kyrkan var uppenbarligen en tillhörighet till en ärkebiskopen personligen tillhörig gård Sallerup.

⁴ DS nr 212; BERLING, Lund sid. 47. Jfr Lunde domkapitels gaveböger sid. 144. Kyrkans inkomster synas ha gått till kapitlets mensa communis.

⁵ Brevet tryckta DS II: Väsby nr 1466, Kattarp nr 1484, Sallerup nr 1490, Grevie nr 1491, Burlöv nr 1518.

⁶ Avskrift i »Registrum Ecclesiae Lundensis» sid. 132 samt i vol. E. 184 (»Lunds domkyrkas handlingar») i Uppsala univ. bibl.

timus.¹ Såsom ovan nämnts voro Väsby och Kattarp föremål för delad patronatsrätt, varvid ärkebiskopen hade del i den förra, till Burlöv hade ärkebiskopen ensam sådan rätt. I det tredje brevet angående Västra Sallerup den 17 december 1305² nämnes, att ärkebiskopen hade patronatsrätt till kyrkan (*Ecclesia Saxilthorp in qua nobis competit jus patronatus*), och där-efter förekomma i de allra flesta sorgfälliga upplysningar om vem som har patronatsrätt. Patronatsrätten har alltså såsom en särskild rätt hållits skild från *jus episcopale*, även då rättigheterna voro i samma hand.³ Det fjärde brevet den 18 december 1305, rörande Grevie,⁴ innehåller ingen upp-gift vare sig om samtycke av någon patronus eller av socknemän. I olikhet med de andra urkunderna betecknas i ärkebiskopens till vederbörande kanik riktade brev kyrkan såsom *ecclesia tua*.⁵ Det synes därför antagligt, att patronatsrätten redan tillkom kaniken i fråga antingen personligen eller på grund av ett tidigare förvärv för ämbetets räkning, men att en stadig kyrko-rättslig förbindelse med ämbetet saknats.⁶ År 1314 utfärdade ärkebiskop Esger Juul ett brev för ett sjunde kanonikat å Bösarps (Bosetorps) kyrka i Skytts härad »med de där varandes vilja och samtycke» (*ad voluntates et consensus ibidem existentium*).⁷ Det synes antagligt, att patronatsrätten här utövats av ett större antal personer. Det valda uttrycket »med de där varan-des goda vilja och samtycke» torde dock icke kunna förlikas med en hela kyrkomenighetens (församlingens) patronatsrätt d. v. s. valrätt.⁸ I samt-liga brev lämnas upplysningen, att föreningen sker med förbehåll av ärke-biskoplig rätt (till kompetensprövning och stadgade avgifter) och med ka-pitlets samtycke⁹ samt att den sker för all framtid (*perpetuo, in perpetuum, perpetuis temporibus*), det sista i överensstämmelse med den kanoniska rät-tens krav på beneficiets perpetuitet.

¹ Senare: *annectimus et unimus*.

² DS nr 1490.

³ I Väsby, Burlöv och Sallerup hade ärkestolen huvudgårdar, som voro förvaltningscentra i respektive Väsby, Sallerups och Burlövs län (se Palteboken 1504—1513).

⁴ DS nr 1491.

⁵ I DS nr 1466, 1484, 1490, 1955 *predicta ecclesia*; i DS nr 1518, 2351, 2840, 2963, 3562 *dicta eccle-sia*; i DS nr 2329 *illa ecclesia*; i DS nr 4703 *ipsa ecclesia*.

⁶ Enligt domkapitlets jordebok hörde på 1650-talet till prebenda Grevie fem löningsgårdar och en kyrkans gård i Grevie by.

⁷ DS nr 1955. Utgivaren av diplomatariet identifierar kyrkan med Bosarps kyrka (i Onsjö härad). Ehuru Bosarp i regel benämnes Bosetorp och Bösarp Bösatorp (Bösatorp) synes här vara fråga om Bösarp. HUITFELDT omnämner på 1590-talet i sin biskopskrönika (sid. 69) beslutet såsom avseende Bösarp (»Bösserup bleff tillagt aar 1314»), och denna kyrka upptages bland kapitelkyrkorna i LSLB samt i domkyrkans och kapitlets jordebok c. 1654, vilket däremot ej är fallet med Bosarp.

⁸ Kyrkoförsamling såsom menighet synes i kyrkligt medeltidslatin alltid återgivas med *parochiani*. Jfr Rep. nr 2755 (av år 1365), intyg av prelater i Roskilde (»Notum facimus, nos litteram per Dn. Waldemarum regem Danorum sub sigillis sui et potiorum regni, tam episcoporum quam ducum et nobilium ibid. existentium vidisse») samt DS nr 212 angående bytet av *S. Maria Major* i Lund (»de voluntate et consensu — — aliorum jus habencium in eadem»).

⁹ Väsby: *jure archiepiscopali in omnibus salvo de consensu ejusdem Capituli nostri*; Grevie: »reservato — — jure episcopali, de consilio et consensu lundensis capituli.»

Ärkebiskop Isarnus' brev torde hava tjänat som mönster för de senare breven om anslag av kyrkor till kapitlet: 1322 av ärkebiskop Esger¹ om (Stora) Köpinge i Ingelstads härad och (Norra) Vram i Luggude härad (*in qua nobis plenum jus competit patronatus*), av ärkebiskop Karl år 1331 om Årstad i Årstads härad samt 1333 om Barkåkra i Bjäre härad (*in qua nobis merum jus competit patronatus*),² 1341 av ärkebiskop Peder rörande Brandstad i Färs härad (*ad presentacionem et consensum unanimum patronorum et parochianorum*)³ samt år 1351 av samme ärkebiskop beträffande (Västra) Skrävlinge i Oxie härad (*in qua etiam nobis una cum aliis patronis jus competit patronatus*).⁴ Ärkebiskop Karl anslog år 1331 Brösarps kyrka i Albo härad till ett kanonikat vid domkyrkan. Den urkund,⁵ som förmåler härom, är dock ej själva föreningsbrevet.⁶

Någon tid före 1471 hade i Barkåkra socken anlagts en stad, Rynestad eller Luntertun, och i denna byggts en dotterkyrka (*capella*) till Barkåkra. Till denna dotterkyrka ansågs innehavaren av kantoratet vid domkyrkan, med vilket Barkåkra förenats, äga rätt och detta erkändes genom ärkebiskop Tuves brev 1471.⁷ Sedan Luntertun flyttats till Ängelholm och dess sockenkyrka, som legat under kantoratet vid Lunds domkyrka, därför nedbrutits och ödelagts, skulle enligt Kristian II:s brev 1516 den sockenkyrka, som byggdes i Ängelholm i dess ställe, »ligga och bliva» till kantoratet »ind till ewigh tijdh».⁸ År 1517 utbytte (»permuterade») med domkapitlets samtycke ärkebiskop Birger, enligt ett av ärkediakonen och kapitlet utfärdat brev nämnda år, anslaget till kantoratet så, att sockenkyrkorna i Barkåkra och »Luntertun seu Engelholm» lades till ärkestolen (d. v. s. ärkestolen återtog patronatsrätten) och kantoratet i stället fick sockenkyrkorna i Uppåkra och Flackarp i Bara härad, med vilka skulle följa såväl kyrkornas egendom innefattande även mensal- och underhållsgodset (*cum earum dotibus — — bonis mensalibus seu fabrice ipsarum*) som ärkestolens ämbetsrättigheter (*omnique jure archiepiscopale*).⁹ Förbehåll gjordes dock för kyrkornas *pensio* av dem anslagen egendom (*salva tamen pensione huiusmodo bonorum ipsis ecclesiis annue debita vel debenda*) samt för prästen Tyge Assersöns i Flackarp rätt, så länge han kvarstode i tjänst.

¹ DS nr 2329, 2351 (III sid. 542, 561).

² DS nr 2840 och 2963 (IV: 1 sid. 207, 303).

³ DS nr 3562, jfr 3551, 3559 (V: 1 sid. 31, 24, 29).

⁴ DS nr 4703 (VI h. 2 sid. 289).

⁵ DS nr 2890 (IV: 1 sid. 244).

⁶ Möjligen hade ärkebiskopen, som ägde gods i Brösarp (DS nr 2847: Brusatorp), på grund härav patronatsrätt till kyrkan.

⁷ LÄU IV sid. 129: »Ne igitur memorata ecclesia Barkakre parochialis in suo jure privetur aut antedictae cantorie in aliquo prejudicetur, ipsam pefatam capellam iam erectam, seu quamcunque aliam ecclesiam seu capellam in dicto Rynestath seu Luntertun in posterum erigendam, tanquam filiam matrici prenominate ecclesie Barkakre cum plenitudine juris parochialis de consensu nostri venerabilis capituli in perpetuum annectimus per presentes — —».

⁸ Avskr. i anf. vol. E. 184 i Uppsala univ. bibl. fol. 21v. samt LANGEBEKS Dipl. vol. XL.

⁹ Avskr. i anf. vol. E. 184 fol. 22 v. f: »reddilus omnes et singulos tam episcopales tam parochiales».

Då å båda sidor fullständigt dominium till kyrkogodset ingick i bytet, måste det antagas, att ärkebiskopen förut haft jus patronatus till Uppåkra och Flackarp. Enligt en anteckning av kantorn Asser Pedersön avsåg konung Kristians (ovan nämnda) brev jus patronatus »ad ecclesiam fabricandam in ængleholm».¹

År 1481 torde N o s a b y kyrka hava inkorporerats med domprostämvet. Till kyrkan hade konungen patronatsrätt och gället innehades redan år 1465 av domprosten på grund av påvlig dispens.² Den 24 april 1481 »gav och inkorporerade» såsom ovan nämnts³ Kristian I kyrkan under domprostämvet.⁴ Kyrkan fortfor att vara förenad med domprostbeställningen till dess Kristian IV lade den under Kristianstads gäll. Uttrycket »inkorporera» användes även om den förening av (Stora) R å b y kyrka i Torna härad med ett kanonikat, varom ärkebiskop Jens Brostrup år 1484 förordnade (*eidem prebende incorporamus et unimus*).⁵ Någon uppgift om samtycke av annan än domkapitlet samt om patronatsrätt förekommer icke, vilken omständighet väl får tolkas så, att ärkebiskopen innehade denna rätt.

Om övriga med kapitelämbeten i Lund förenade kyrkor vet man, att åtminstone fem hört dit före 1400-talets utgång.⁶

Såsom inkorporation eller annexion torde man ej kunna beteckna ärkebiskop Birgers överlåtelse den 16 december 1511 till det av präster bestående s. k. lilla kalendegillet i Lund av presentationsrätten till S. Nicolai kyrka i Lund.⁷

De ovan⁸ omförmälda kyrkor, som av kronan och enskilda anslagits k l o s t e r och h o s p i t a l, hava säkerligen under den äldre medeltiden överlåtits i de former, som tillämpades för överlåtelse av fast egendom. Biskopens godkännande av transaktionen förutsattes väl eller utverkades, men formliga biskopliga inkorporationsbrev saknas före 1300-talet. Biskop Eskils fundationsbrev för Næstveds kloster på Själland år 1135⁹ visar de gamla formernas herravälde. Stiftarna Peder Botildsson och hans bröder »göra Gud till sin medarvinge» i det de anslå Næstveds kyrka (*que curis eorum videbatur*) till

¹ År 1085 skänkte Knut den helige tillhopa 9 bol i Stora och Södra Uppåkra till domkyrkan. Möjligen följde kyrkan med dessa. Se sid. 191 nedan.

² Paul II:s brev 28 dec. 1465; LÄU IV sid. 68.

³ Sid. 117.

⁴ LÄU IV sid. 332.

⁵ LÄU IV sid. 421.

⁶ Åhus före 1358 (Erslev, Test. sid. 122), Stångby före 1285 (a. a. sid. 28), Vellinge sannolikt före 1315 (DS nr 1998), Borrbj före 1253 (Bullarium Danicum nr 471), Norra Åsum före 1479 (Acta Pontif Dan. IV sid. 213), Stora Hammar före 1466 (LÄU IV sid. 69).

⁷ Rep. 2 R. nr 11984: »— jus presentandi dumtaxat ad ecclesiam b. Nicolai Lundis situatam, que ad nos et nostros predecessores archiepiscopos dinoscitur pertinuisse et pertinere, sodalicio sacerdotum b. Birgitte, quod alias minores kalende dicitur — — concedimus ita ut — — prepositus sodalicii de fratrum — — consensu ydoneam personam — — constitutam pro rectore ecclesie instituendam nobis — — presentabit, qui per nos et non alius instituetur pastor canonice ad eandem».

⁸ Sid. 115 ff.

⁹ Dipl. AM I sid. 5.

lön åt klosterbröderna (*ad stipendia quoque ibidem Deo militantium*). I biskop Absalons skydds- och privilegiebrev år 1171 för klostret på Eskilsö¹ anslår biskopen klostret på län byn Tjæreby med alla dess ägor och kyrkan där (*villam de Terby cum omni possessione sua & ecclesiam eiusdem ville — — in beneficium contulimus*), och år 1182 anslår han såsom ärkebiskop kyrkan S. Maria i Vä samt Kiaby kyrka med Kjuge kapell till Vä kloster (*Ecclesiam sancte Marie in Ve cum omnibus suis pertenenciis — — perpetuo liberam concedimus — — insuper ecclesiam de Kiebu & omnia ad eam pertinentia capellam videlicet de Kuicum*).² Hertiginnan Ingeborg av Halland och Samsö, som hade patronatsrätt till Esbernstorps (Esbönderups) kyrka på Själland (*in qua nobis merum ius competit patronatus*), överlät år 1331 genom ett särskilt brev³ denna rätt till Esroms kloster (*in predictum dominum abbatem pro se et suo conventu tenore presencium transferimus, ordinationem et provisionem ipsius ecclesie eidem domino abbati, quantum ad nos spectat*). Brevet har formen av en presentation till biskopen i Roskilde. Denne utfärdade följande år för klostret ett inkorporationsbrev⁴ å kyrkan under förbehåll av biskopsstolens rättigheter. Varken 1331 års presentationsbrev eller samtycke från domkapitlet omförmålas, vilket i varje fall visar, att frånvaron av uppgift om patronatsrätt icke betyder att sådan saknats. Den fastighetsrättsliga upplåtelseformen uppehölls dock vid sidan av den kyrkliga förvaltningsdispositionen, såvitt angår gåvor och anslag av icke kyrkliga personer, så t. ex. då Erik av Pommern år 1419 till franciskanklostret i Nyköping på Falster »unnar och giver» S. Nicolai kapell i staden, »vilket oss med rätta bör att förläna».⁵

Den 27 oktober 1322 bekräftade ärkebiskop Esger Juul S. Peders kloster i Tommarp i innehavet av kyrkorna S. Maria i Tommarp (S. Petri kyrka var klosterkyrka), Jerrestad, Gladsax, Simrishamn (S. Nicolai) och Vallby, vilka kyrkor redan ärkebiskop Eskil anslagit (*contulit, annectebat et confirmavit*), och den 22 februari 1475 anslåg ärkebiskop Jens Brostrup (Östra) Vemmerlövs sockenkyrka i Jerrestads härad till klostret (*dicto monasterio ecclesiam parochialem Vithmundelöff — — conferimus, annectimus et unum jure perpetuo possidendam, proviso attamen et servato quod vicarius eandem officians ydoneus existat — —*).⁶ Då anslaget utgör en förnyelse av en äldre sådan har någon anledning att omnämna vem patronatsrätten tidigare tillkommit ej funnits.

En inkorporering åsyftas väl med Kristian I:s brev år 1459 för Helgeands-huset i Ålborg på Skagens kyrka (»var oc cronens kirke S:ti laurencii kirke meth Capelle i Skawen meth all konungzlighe rente och rettighet — swo at the forsee for:ne kirke oc Capelle meth swodan prest oc Capellan som kirken kan förestaa»),⁷ då Kristian II år 1520 »unnar, giver och tillägger» Helgeands-

¹ Dipl. AM I sid. 31.

² Se ovan sid. 103.

³ Codex Esromensis sid. 178 (nr 168).

⁴ Codex Esromensis sid. 179 (nr 171).

⁵ Scriptores minores II sid. 302.

⁶ DS nr 2354 (III sid. 563) LÄU IV sid. 216.

⁷ Ny kirkehist. saml. II sid. 333; jfr Rep. 2 R nr 951.

klostret i Malmö »vor oc kronens kirke Oxie sognekircke»¹ samt då Fredrik I den 5 september 1528 till helgeandsklostret (hospitalet) i Fåborgs stad skänker »vår och kronans sockenkyrka» i staden »med all sin ränta och rättighet, som till kyrkan och prästbordet ligger»,² men formerna äro de civila. I sistnämnda fall skulle priorn och konventet övertaga ansvaret för gudstjänstens uppehållande, alltså utan särskild vikarie.

Antalet kloster och hospital närmast före medeltidens slut tillhöriga kyrkor i ärkestiftet var ej så obetydligt.³ Dalby, Bosjö, Börringe, Tommarps (S. Petri) och Sölvesborgs klosterkyrkor voro tillika sockenkyrkor.⁴ Dalby hade dessutom Hällestad och Bonderup i Torna härad, Fuglie i Skytts härad samt Grönby och Hassle-Bösarp i Vemmenhögs härad.⁵ Bäckaskogs (f. d. Vä) kloster hade S. Maria i Vä i Gärds härad och Kiaby i Villands härad, sannolikt även Vånga och Oppmanna i Villands härad.⁶ Allhelgonaklostret (Helnekyrka) i Lund hade Gullarp (nu en del av Trolleås) i Onsjö härad samt Hällaryd (med Åryd) i Bräkne härad och Gammalstorp i Listers härad,⁷ sannolikt också Konga i Onsjö härad⁷ och Östra Strö i Frosta härad,⁸ Herrevads kloster Svalöv i Rönnebergs härad, Färingtofta och Riseberga samt Munka-Ljungby i Norra Åsbo härad,⁹ Tommarps kloster (Östra) Tommarp i Järrestads härad,¹⁰ Ås kloster Ås och Veddige i Halland,¹¹ S. Peders kloster i Lund möjligen Tygelsjö i Oxie härad samt Västra Tommarp och Maglarp i Skytts härad. Sorö kloster på Själland hade Tvååkers kyrka i Halland.¹² Helgeands (Helliggeistis) hospital i Lund hade Mölleberga i Bara härad,¹³ och enahanda hospital i Malmö Oxie i Oxie härad,¹⁴ i Åhus Rinkaby och Mjällby i Listers härad.¹⁵ Börringe kloster innehade sannolikt ett flertal sockenkyrkor, men denna patronatsrätt har i följd av en senare sammanblandning med Lindholms slotts sockenkyrkor icke kunnat med säkerhet utredas.¹⁶

¹ SUHM, Nye saml. II: 3, 4 sid. 174.

² Frederik I:s d. registr. sid. 178.

³ Ang. kyrkor under kloster i andra stift se bl. a. THULIN, Utredning I sid. 21 not. 1.

⁴ Jfr sid. 134 nedan (Sölvesborg).

⁵ THULIN, Utredn. II sid. 250. FALKMAN, Förteckn. II nr 1934 (år 1532).

⁶ Se ovan sid. 125 (Absalons br. 1182), Acta Pontif. Danica nr 3840 (V sid. 334; Påvebr. 1501 ang. S. Maria i Vä), LSLB (Kiaby). Klämmebr. 9 maj 1555 (RÖRDAM, Kirkelove I sid. 429, Vånga och Oppmanna). Klostret flyttades från Vä till Bäckaskog efter klosterbyggnadens brand 1213. AHLENIUS och KEMPE, Sverige I sid. 528.

⁷ LSLB.

⁸ Se sid. 247 nedan (k. br. 17 maj 1639).

⁹ THULIN, Utredning II sid. 162; k. br. 1 sept. 1635 (SJT 25 fol. 438 v.).

¹⁰ År 1322 hade klostret sockenkyrkorna i Tommarp, Jerrestad, Gladsax, Simris och Vallby (ärkebiskop Esgers brev 27 okt. 1322, DS nr 2354). Se sid. 130 ovan. År 1427 låg Gladsax ännu under klostret; FALKMAN, Förteckn. II nr 1675.

¹¹ Danske kanc. reg. sid. 7 (1535). Jfr sid. 116 ovan.

¹² Rep. 2 R nr 6337 (brev 1488), SRD IV sid. 472 Jfr sid. 214 nedan.

¹³ 1569 års LSLB.

¹⁴ LSLB; jfr sid. 114 not. 5 ovan. Ang. Börringe kloster se THULIN, Saml. av urkunder II sid. 69 (K. br. 1 juni 1674).

¹⁵ Jfr ovan sid. 116 och nedan sid. 182.

¹⁶ Se THULIN, Saml. av urkunder II sid. 69.

Klockarne. Det synes ej klart, huruvida alla sockenkyrkor haft klockare, men antagligen har så varit förhållandet. Om man får döma efter förhållandena vid medeltidens slut¹ och efter vad sakens natur synes bjuda har patronatsrätten sträckt sig även till klockartjänsterna.

Klostren. Äganderätt till kloster och därmed rätt att tillsätta dess andliga överhuvud utövades allmänt av lekmän både i Tyskland, Frankrike och England ännu på 1000-talet.² Tjänstesynpunkten markeras starkt i 1100-talets danska klosterurkunder, under århundradets första årtionden mera obestämt (*fratres ibidem famulantes* 1117, *monachi in cenobio servientes* 1140); år 1135 uppfattas däremot tjänsteskyldigheten såsom riktad mot Gud (*Dei famuli*), och denna eller likartad formulering återkommer till århundradets slut (1158 *fratres Deo famulantes*, 1183 *aeterno regi Christo*, *S. Martyri et regi Canuto fratres militantes*, 1194 *servitium divinum*).³ De engelska samtidiga urkunderna visa motsvarande ordalag. Tjänstskyldighetens framhävande ser man emellertid på 1200-talet ej längre, också i överensstämmelse med engelska urkunder.

Med undantag för domkapitelsbrödraskapen samt några få andra äro säkerligen de danska klostren ej äldre än 1100-talet. Bland sistnämnda undantag äro två benediktinkloster, om vilka man vet, att de existerat redan på 1000-talet, S:t Mikaelsklostret («på berget») vid Slesvig och Allhelgonaklostret i Lund. Det har antagits, att deras tillkomst möjligen står i förbindelse med Knut den store.⁴ Säkert är, att konungaätten haft patronatsrätt till S:t Mikael's kloster. Biskop Valdemar av Slesvig nedlade omkring år 1191 klostret och flyttade munkarna till Guldhalm norr om staden, där han å sitt eget gods grundat och doterat ett cistercienserkloster. Till detta anslogs det gamla klostrets kyrka och övriga egendom. År 1194 fördes en strid om lagligheten av denna *mutatio*. Munkarna från S:t Mikael gjorde gällande, att beslutet vore olagligt, enär samtycke icke lämnats av det gamla klostrets *patronus* hertig Valdemar av Jylland (sedermera Valdemar II). Påven tillsatte två skiljedomare, biskop Omer i Ribe och abbot Vilhelm i Ebelholt på Själland. Dessa avgjorde tvisten till förmån för det nya klostret. De »svarta» munkarna (så kallade efter cluniacenserbenediktinernas mörka ordensdräkt) appellerade till påven, och i anledning härav avlät abbot Vilhelm år 1195 till denne ett brev, som erbjuder stort intresse. I brevet relateras de »svartas» ståndpunkt och skälet varför skiljemännen dömt till de »vitas» (cisterciensernas) förmån. De senare hade nämligen till hertig Valdemar överlämnat patronatet över det nya klostret (*predicto nobili viro, Duci, Albi monachi in suo*

¹ THULIN, Utredning I sid. 4.

² Jfr Die Gesetze der Angelsachsen, ed. LIEBERMANN II sid. 539. I den till åren 1210—1224 hänfönda »Abbot Vilhelms levnad» (Vilhelm av S:t Germain, född i Paris, abbot i augustinerklostret på Eskilsö senare i Aebelholt c. 1165—1203) säger en munk om förhållandena i Frankrike på 1160-talet: »I ett kungligt abbotstift är det rätt, att ämbetsmännen insättas av konungen». Danske helgeners levned sid. 203, 243.

³ Se Dipl. AM I sid. 2, 10, 4, 13 f, 55, 67.

⁴ FABRICIUS, Danmarks kirkehist. I sid. 111.

monasterio jus patronatus libentissime nobis presentibus obtulerunt).¹ Biskop Valdemar satt vid denna tid sedan flera år i fängelse och kunde ej ingripa. Oklart är, huruvida denna patronatsrätt innefattade dominium över klostergodset. Då klostret var nyanlagt, hade det sannolikt ej förvärvat immunitet, och det är därför sannolikt, att dominium verkligen tillkom patronus.² S. Knuts benediktinkloster i O d e n s e, det senare domklostret, en dotter till det under kunglig advokati stående engelska Evesham, stod otvivelaktigt under konungens patronat. Klostrets prior valdes av konventet men valet underställdes konungens konfirmation.³ Kungen kallar år 1180 sitt försvar för klostret *jus advocatie*.⁴ Benediktinklostret i R i n g s t e d, som anses ha grundats av Sven Estridsson eller Erik Emune, stod också under kungligt patronat. I sitt gåvobrev 1148 säger Sven Grate, att han insatt (*ordinari fecit*) den där valde abboten, Johannes, i syfte att han enligt konungens faders (Erik Emunes) stadgande skulle under skydd av den kungliga myndigheten med full frihet utan någon börda styra klostret.⁵ År 1255 klagar Kristoffer I över att ärkebiskopen gjort sig till föreståndare för S. Peders nunnekloster i L u n d framför konungen och lagt beslag på nunnornas inkomster. Detta förutsätter ett anspråk från konungens sida på advokati- eller patronatsrätt till det före år 1164 grundade klostret.⁶ Ärkestolen synes emellertid ha behållit patronatet.⁷

Avsaknad av skriftliga belägg hindrar ju icke att advokati även i andra fall utövats av klostergrundare och deras ättlingar, och vissa omständigheter tyda på att så också varit fallet. Påven Gregorius IX utlovar i ett cirkulärbrev år 1234, av vilket avskrifter funnits i åtminstone två danska kloster,⁸ cistercienserabboterna sitt beskydd mot vissa stormän (*nonnulli principes ac nobiles*), som med stöd av sin patronatsrätt och sin advokati (*occasione juris patronatus, advocatie seu custodie*) tyngt klostren med olagliga gårdar och gästning.

¹ PONTOPPIDAN, Annales I sid. 482; Scriptorum minores II sid. 146.

² Omkr. 1210 flyttades Guldholms kloster till Ryd (Rus regium); Scriptorum minores II sid. 146 ff; Annales Danici medii aevi sid. 99. Rydårsboken (Annales Ryenses) uppgiver, att abbot Peder år 1237 förvärvade immunitet för klostret (Annales Danici sid. 109): »Dominus Petrus abbas Ruris regii omnes possessiones dicte domus eatenus acquisitas cum ulicis atque colonis omnibus absolute libertati restituit ab omni impetitione exactoria et iure regio, eximens eos pro 53 marcis denariorum usualium, quas domino Abel inclito duci Lutie, pro iam dicta exsoluit libertate, ita quod non sit eiusdem ducis posteris liberum nec licitum hanc pactionem aliquo tempore infirmare iuxta instationem privilegii principis memorati». Jfr sid. 116 not. 2 ovan.

³ Biskop Riculfs brev 1138/39 ang. fördrag mellan Evesham och Odense om utbyte av munkar: » — Dejuncto priore Othenesie et alio in ejus loco astipulantibus rege et episcopo electione totius capituli constituto — ». Schriften des Vereins für Schlesw.-Holst. Kirchengesch. 2 R 9 B 1 h. s. 61 f (Kiel 1930; Reg. nr 181 (sid. 36); DUGDALE, Monasticum Anglicanum II sid. 26. Jfr ovan sid. 93 not. 1.

⁴ Dipl. AM I sid. 261. Se närmare sid. 183 nedan.

⁵ Dipl. AM I sid. 11.

⁶ Acta processus sid. 31 (p. 22). Se sid. 146 och 203 nedan.

⁷ Ärkebiskop Birger framtog år 1511 dåvarande kaniken Åge Jepsen (Sparre) priordömet i S. Peders kloster. FALKMAN, Förteckn. II nr 1545; jfr nr 1782.

⁸ Bullarium Danicum nr 246.

Under medeltidens senare del utvisa åtskilliga urkunder, att kronan utövat advokati över kloster. År 1343 tillisatte Valdemar Atterdag fogde (*advocatus*) för Esroms kloster.¹ Grunden var väl här den omständigheten att det av ärkebiskop Eskil grundade klostret anlagts på kronogods, som ärkebiskopen haft i förläning av kronan. År 1424 säges det, att kronan bör vara försvar för Randers nunnekloster och sätta prior och försvar därtill, och att drottning Margareta tillsatt prior där. År 1466 erkänner påven konung Kristian såsom patronus till prioratet i Dalby kloster, vilket anlagts på kronans egendom (*verus patronus dicti prioratus et existens in pacifica possessione vel quasi iure presentandi*),² och samma år förklarar konungen, att han har *jus patronatus et omnimoda dispositio ex jure regio* över klostret.³ År 1498 vittnas i Kalslund herred, att Kristian I och konung Hans ägt makt att tillsätta prior i S. Nicolai nunnekloster utanför Ribe. Den 22 april 1486 medgav påven på ansökan av konungen, ärkebiskopen och karmeliterordens provincial i Danmark upprättande av ett karmeliterkloster i Sölvesborg med den under konungens patronat stående sockenkyrkan såsom klosterkyrka och dess egendom såsom underlag för klosterstiftelsen. Möjligen hade konungen patronat till denna stiftelse.⁴ Efter konung Hans död klagar dock riksrådet över att under hans regering »mange Jomfruklostre ere tagne fra Biskoppers Skikkelse imod alle Kyrkens lov og Friheder».⁵

Såsom ovan nämnts förbundo sig Kristian II 1513 och Fredrik I år 1523 att ej blanda sig i klostrens fria val. Emellertid synes detta ej ha berört godsadvokatien, ty under Kristian II:s tid förlänades många kloster till herremän, som skulle hava dem »i væрге» d. v. s. utöva den advokati, som tillkom en patronus vid en sockenkyrka. Detta system innebar ock, att länstagaren ägde kalla präster till under klostret lydande sockenkyrkor, som hade residerande vikarier, samt uppbära och behålla alla kostrets inkomster, i den mån dessa ej åtgingo för att hålla klostret »vid makt».⁶ Den 24 juni 1529 ger konungen direkt förläningsbrev på livstid för »Mester Morten, Kgl. Majestæts Bygmester» på »vort och kronens kloster Slingerup», och den 5 augusti s. å. för konungens sekreterare magister Morten Krabbe på »vort och kronens» kloster Tommarp för abbotens »olydnads, brist och försum-

¹ Codex Esromensis sid. 74 (nr 66).

² LÄU IV sid. 72.

³ SRD VIII sid. 434. År 1505 var klostret förlänat länsmannen på Falsterbo Albert Jepssön (Ravensberg); CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltning. sid. 280. År 1534 var riksrådet Anders Bilde världslig föreståndare för klostret. FALKMAN, Förteckn. II nr 2656.

⁴ LÄU V sid. 7; Jfr Acta Pontificum Danica nr 3013.

⁵ NECKELMAN, Randers Kiøbstedes hlst. top. beskr. Allm. del sid. 85 f; SRD VIII sid. 434; Äldste d. archivreg. IV sid. 265 f; CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltning. sid. 278.

⁶ Den 13—17 mars 1530 utfärdade herr Anders Bilde till Söholm, som hade Dalby kloster och gods i förläning »til at forsee och regere», flera brev ang. klosterfolkets underhåll m. m. Den 13 mars medgav han konventet att till sitt underhåll »nyde og bruge deris sogner» Dalby, Hällestad och Bonderup (Torna härad). Den 17 mars meddelade han förläningsbrev på Grönby kyrka (i Vemmenhögs härad) för »hederlig man mæster Peder Bossen, kanik och konventsbroder här till Dalby kloster». LANGEBEKS Dipl. vol. XLVI.

melses skull» i avseende å gästningsprestation. Den 19 november 1532 meddelades nytt förläningsbrev å klostret för Jörgen Myntemester, borgmästare i Malmö, på hans livstid »med saa skiell att hand skal holde Clostritt wed heffd och Bygning oc giffue the preste, ther nu kunde vere, theris nödtorftige Clede och skode thil skiellighede».¹ År 1533 gav riksrådet förläningsbrev å Dalby kloster till Anders Bilde. Villkoren angivas noga. Till kläder och uppehälle skall länsmannen utgiva 100 mark årligen samt till klosterkonventet redovisa inkomsterna av klostrets tre sockenkyrkor samt hålla klosterbröderna »vid årlig skick i mat och öl».²

Vid ett år 1535 i Ålborg hållet rättarting hävdades av vederbörande länsman, Peder Ebbesen på Lundenäs, att Börglums, Vrejlevs, Ö och Hundslunds kloster tillhörde kronan och hade varit under kronans förläning av gammal tid och »bispnen till Vendsyssel ingen rätt att hava därtill uti någon mån». Biskopen (i Börglum), Stygge Krumpen, medgav påståendet såvitt angick de tre förstnämnda klostren men bestred det i avseende å Hundslund, vilket senare han påstod vara en biskopsstolens förläning.³ Även biskopar hade alltså patronatsrätt eller advokati till kloster. I S:t Peders nunnekloster i Lund insatte ärkebiskopen priorn.⁴ Fria kloster funnos dock fram mot medeltidens slut. År 1436 utse priorissan och konventet i S. Agnes nunnekloster i Roskilde Anders Jenssön till Havelse såsom »forstander till vort kloster och vort Gods.»⁵

Patronatssystemet, som gjorde sig gällande på så gott som alla områden av den kyrkliga verksamheten, kommer till synes även vad beträffar de till synes först under 1100- eller 1200-talet i Danmark uppkomna spetälskehospitalen och helgeandshusen. Av dessa voro de förra, S. Jörgenshusen, såsom avsedda för spetälskesjuka, belägna utom städerna och helgeandshusen, vilka tjänade andra sjuka, inom städerna. Somliga hospital voro organiserade med en klosterkorporation och prior såsom styrande, andra med blott en föreståndare. Helgeandshusen följde i regel någon klosterregel med en korporation i spetsen. Korporationens förman eller föreståndaren insattes av den som ägde patronatsrätten. Den som stiftat ett hospital och hans rättsinnehavare ansågs äga patronatsrätt till dess högre ämbeten och att bortförläna institutionens inkomster. Dekanus och domkapitlet i Ribe intyga den 7 maj 1466, att herr Eggert Frille haft helgeandshuset i Ribe »at præsentere med Kapitels samtycke paa de rette Lembecker vegne siden nogen [af] os kom her i kapitel og siden har den jus patronatus uden nogen mands gensigelse i Værgе haft paa forskrefne Lembecker vegne». Flera presentationer av herr Eggert nämnas.⁶

¹ Se Frederik I:s d. registr. sid. 217, 226, 339.

² Reg. Ser. 2 nr *13514. Se ovan sid. 134 not. 6.

³ Danske Magazin 3 R IV (TAL) sid. 219. Se ock Frederik I:s d. registr. sid. 238, 293 (Viborgs st.).

⁴ Jfr CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 283.

⁵ Rep. nr 6827. Se vidare sid. 186 nedan.

⁶ Rep. 2 R nr 2074. Se vidare sid. 186 nedan.

Lunds helgeandshus och S. Jörgensgård, vilka synas hava stiftats av domkapitlet,¹ stodo under ärkebiskopens jurisdiktion till år 1334, då denna övergick till ärkedjåknen, vilket bekräftades av Kristoffer III och Kristian I.² År 1455 bortförlänade Kristian I Bro hospital till Otte Nielsson (Rosenkrands) mot att han försörjde de fattiga och hölle hospitalet vid makt. I ett påvebrev den 21 februari 1493 omtalas Helgeandsklostret i Malmö såsom grundlagt av Kristian I.³ År 1506 hade doktor Peder Albertsson, Köpenhamns universitets vicekansler (rektor), Köbenhavns S. Jörgens gård i förläning och även Landskrona S. Jörgens hus var bortförlänat under konung Hans.⁴ År 1528 förlänade Fredrik I herr Johan Urne med »konungens och kronans hospital», S:t Jörgens hospital, utanför Stege, och den 16 februari 1531 med S. Jörgens hospital utanför Maribo.⁵ HUITFELDT meddelar,⁶ att Nyköbings (Mors) borgare år 1528 beklagade sig över att priorn och konventet i Dueholms kloster hade »tagit deres Helliggeistishus veldeligen fra dennem med all sin Indkomst». Men, tillägger Huitfeldt, »saadant skede fordi at Clostret haffde Jus patronatus till samme Hospital». Emellertid bestämde konungen samma år, att borgmästare och råd i Nyköping skulle anamma hospitalet med allt dess gods, ränta och rättighet »effter thi att vii som en koning vti Danmarck er rett patron ther till».⁷ En urkund av den 21 februari 1513 giver även för ett hospital ett expressivt uttryck för tjänstemotivet. Priorn och konventet i Helgeandshuset i Ålborg kungöra, att de »for mangel fold gunst oc welgierning» som konung Hans gjort konventet och särskilt S. Jörgens hospital i staden, som med dess egendom drottning Kristina och konungen anslagit till helgeandshuset, förpliktade sig att hålla viss tjänst, nämligen att mottaga spetälska människor (»the vdsætske oc spedalske folck»), som komme till S. Jörgens gård, att försörja dem med hus, kläder föda och annan nödtorft, att hålla vissa mässor och processioner samt låta sjunga vissa hymner i S. Jörgens kyrka.⁸ Då genom utvald ärkebiskop Åge Sparres fundationsbrev den 25 november 1524 ett nytt hospital (sjukhus) grundades i Åhus, bestämdes, att grundläggaren Claus Dæne och hans efterkommande skulle vara föreståndare. Om sådana ej vore att tillgå, skulle borgmästare och råd i Åhus insätta föreståndare.⁹

¹ I ett Fredrik II:s brev 30 juli 1581 rörande föreståndarskapet för de två hospitalen anföres bl. a., att »Hederlig Capittell udi Lunde Domkircke haffue underdanigst ladit giffue oss tilkiende, at for:ne thuende Hospitaler skall were stifttid paa for:ne Capittell och thil Erckedegendomme sammesteds och ther thil wed atskillige frembarne Konningers breffue och wore egne stadfestelse Bebreffuett och stadfest». SkR 1 fol. 376; Kanc. brevböger 1580—83 sid. 330. Jfr sid. 293 nedan.

² LÄU IV sid. 118. HEDQVIST, Den kristna kärleksverksamheten sid. 129.

³ LÄU V sid. 200.

⁴ För 1400-talet se närmare W. CHRISTENSEN, Dansk statsförvaltning sid. 280 not. 3.

⁵ Reg. Ser 2 nr *12317; Frederik I:s d. registr. sid. 275 (16 febr. 1531). Jfr sid. 289 (19 sept. 1531).

⁶ Danmarks Krönike sid. 1305.

⁷ Frederik I:s danske reg. sid. 149.

⁸ LANGEBEKS Dipl. vol. XL.

⁹ Skånska samlingar 1893 III: 1 sid. 28; LANGEBEKS Dipl. vol. XLIII.

Även altarstiftelserna vid domkyrkorna (*vicariæ*) voro byggda på patronatsprincipen.¹ För Lunds domkyrkas del meddelas här nedan en samling exempel, som torde omfatta en avsevärd del av samtliga stiftelser.

År 1269 inrättade ärkediakonen Erland ett altare, vartill jus patronatus (*sacerdotis institutio*) skulle innehavas av ärkediakonen. Stiftaren anslog ett antal gårdar »till underhåll av prästen som där skulle göra tjänst» (*ad victum sacerdotis qui illud officabit — — do et lego — —*).² År 1288 stiftade ärkebiskop Jens Dros S. Johannes döparens altare med patronatsrätt för dekanen (*persona instituatur per dominum decanum*). Till altaret anslog ärkebiskopen (*contulimus et assignari fecimus*) bodar och gårdar i Lund och en gård i Flackarp. Tjänstgöringen reglerades (*ibidem celebret sicut est superius pretaxatum*).³ År 1289 stiftade domprosten Trugot altare S. Marie Virginis et beati Johannis evangelistæ et S. Catharinæ och anslog (*lego*) till detta gods i Ö. och V. Odarslöv m. m. Patronatet skulle tillkomma tutor ecclesiæ (*procurator fabricæ ecclesiæ lundensis memorato altari de presbitero provideat et instituatur quem tunc velit*).⁴ År 1317 stiftade prästen Asker vid S. Mikael's kyrka i Lund ett altare (in honorem dei omnipotentis et beatissime virginis Marie et beati Michaelis archangeli et eximii martiris beati laurencii) samt lade till detsamma (*do et confero*) sin fasta och lösa egendom i Västra Vemmenhög. Presentationsrätten skulle ligga hos *procurator fabricæ lundensis*.⁵ År 1318 stiftade kaniken Olof ett altare S. Johannis Apostoli & Evangelistæ (in honorem dei omnipotentis et beatissime virginis Marie et beati Johannis apostoli et evangeliste) samt lade dit (*do et confero*) ett antal gårdar. Presentationsrätten skulle tillkomma *procurator fabricæ*.⁶ År 1346 stiftade kaniken Magnus Nielsson ett altare, till vilket han gav (*tradidit et scotavit*) gods i Östra Skrävlinge, presentationsrätten skulle tillkomma ärkestolen (*cuius presentacio et collacio ad nos et nostros successores lundensis ecclesiæ archiepiscopos spectabunt pleno jure*).⁷ Samma år stiftade kaniken Niels Bunkeflo ett altare till den heliga jungfrun och S. Nicolaus och anslog till detta (*lego atque confero*) ett antal gårdar; presentationsrätten skulle efter hans död tillkomma ärkestolen (*post dies autem meos dominus meus archiepiscopus, qui nunc est et qui pro tempore fuerit, dictum altare per se conferet sacerdoti honesto et circumspecto*).⁸ År 1349 skänkte kaniken Peder Svensson flera gårdar till ett av honom stiftat altare (*B. Marie virginis, Andreæ apostoli et martyris Laurencii*) med presentationsrätten hos ärkestolen och altarets inspektor.⁹ År 1368 stiftade Cecilia Gynthersdotter, änka

¹ Ett exempel från Århus av år 1346 visar att stiftare kunde förbehålla sig att avsätta en olämplig altarpräst. SPD VI sid. 472 (Reg. nr 2280).

² DS nr 540.

³ DS nr 960.

⁴ DS nr 1005.

⁵ DS nr 2129.

⁶ DS nr 2170.

⁷ Ärkebiskop Peders brev DS nr 4097.

⁸ DS nr 4111.

⁹ DS nr 4425.

efter en borgare i Lund, och hennes son ett altare till jungfru Maria och den helige konung Knut (in honorem Marie Virginis et S. Kanuti regis); presentatsen skulle efter hennes död tillkomma ärkestolen (ipsius altaris ad nos et successores nostros provisio pertineret).¹ År 1395 stiftade fru Ida Pedersdotter till Gladsax, änka efter Thorkil Nielssön, ett altare S. Magdalene och gav därtill gods i Gärds härad. Presentatsen skulle efter hennes död tillkomma kyrkvärdarna.² År 1412 stiftade drottning Margareta ett altare i domkyrkan för riddaren Abraham Broderssöns själ och lade dit gods i Tyringe i Oxie härad. Presentationen skulle tillhöra domkapitlet (»capitell i Lund — — sculle teel thenne for:ne eewich mæsse och capelle een capellan hwor offte thes behoff ær skicke och engen annen».)³ År 1481 stiftade Botild Mortensdotter (Skaldre), änka efter Henrik Most (Hollunger), och hennes dotter Anne Henriksdotter i Lunds domkyrka de 10 000 riddarnes altare och skänkte därtill fyra gårdar. Stiftarna och deras barn skulle, så länge de levde, hava »jus patronatus at presentere en prest til thet for:de altere», men efter deras död skulle den som vore ärkebiskop hava »macht att foresee för:de altere met prest». Altargodset finge ej besväras med ärkebiskops gästning »eller aff therres thienere eller met noghre andre tunge i nogher madhe wthen eniste aff persona altaris, nar wij afflethne ære.»⁴

År 1499 den 24 juni stiftade väpnaren Niels Olssön (Baad av Halland) till Hardeberga ett altare till den heliga jungfruns ära samt gav dit sin huvudgård och 21 andra gårdar, vilka genom testamente år 1506 utökades med två.⁵ »Försvär» över altaret skulle tillkomma ärkestolen och, i andra hand, domkapitlet. Den 8 januari 1512 gav Niels Olssöns svåger Laurens Thorstenssön en gård i Klagstorp i Oxie härad till altaret »och till her Hans Matssön alle hans efterkommere, som samme altere i forlening fangende vorder, til at opholde med den tjeneste som Jes Olssön — — funderade».⁶

Även kronan hade patronatsrätt till altarstiftelser i Lund. Den 28 april 1515 fick Birger Jonæ konungens presentationsbrev på altare beate Marie Virginis in medio pavimenti,⁷ den 11 maj 1525 Magister Johan Friis på heliga tre konungars altare.⁸

Till altarstiftelserna synes patronatsrätten i likhet med vad fallet varit med kapitelämbetena i regel blott hava inneburit jus presentandi. I ett presentationsbrev till ärkebiskop Jörgen Skodborg den 6 februari 1521 å altare beatæ

¹ Ärkebiskop Niels brev. Rep. nr 2844.

² HUITFELDT, Bispekrönike sid. 80. Jfr ERSLEV, Testamenter sid. 170 (år 1398).

³ SD nr 1525 (II sid. 465).

⁴ LÄU IV sid. 329.

⁵ LÄU V s. 375, VI s. 204. Jfr Rep. 2 R nr 10553, 10723.

⁶ L. WEIBULL i Hist. tidskr. för Skåneland II sid. 281. Jfr HUITFELDT, Bispekrönike sid. 90. Rep. 2 R nr 12082 (gåvobr. 1512). Tvist synes sedermera ha uppstått om 1506 års testamente, ty den 22 maj 1516 förklarade sig Laurens Thorstenssön och hans broder Knut Thorstenssön avstå från talan å detta. LANGEBEKS Dipl. vol. XL. Altaret blev senare nedbrutet och godset gick tillbaka till donators arvingar. (HUITFELDT l. c.)

⁷ Reg. nr 5894.

⁸ Frederik I:s d. registr. sid. 66.

Mariæ virginis säger emellertid stora präst- eller kalendegillet i Lund förman (*prepositus*), att både jus patronatus och presentatio tillkomme honom (*sciamus quod jus patronatus nec non presentatio altaris beate marie virginis spectat ad prepositum sodalicii*).¹ Investitur (*institutio*) genom patronus var synbarligen i bruk (*»tibi conferimus et te per annulum nostrum presentialiter investimus de eadem»*).² Tjänstgöringens omfattning regleras mer eller mindre noga i samtliga (stiftarnas egna) stiftelsebrev.³

Altarstiftelser kunde förekomma även vid k l o s t e r o c h s o c k e n k y r k o r, särskilt i städer. Stiftelseurkunderna lämna närmare föreskrifter om tjänstgöringens art och omfattning.⁴ I städerna utgjorde de ofta löneunderlag för en biträdande präst (kapellan).⁵

¹ LANGEBEKS Dipl. vol. XLI. Jfr LÄU IV s. 229 (stadfästelse 18 maj 1475 av presentationsrätten).

² Rep. nr 4117. Jfr ett stiftelsebrev 26 juni 1349 vid domkyrkan i Roskilde av ärkediakonen Hemming (Rep. nr 2204: »— vicariam Stigoto Michaelis clerico meo confero et ipsum investio de eadem»).

³ Jfr sid. 147 f nedan.

⁴ Se t. ex. Rep. nr 4117 (Malmö, 8 maj 1397), nr 7300 (Kalundborg, Rosk. st. 1442); LÄU IV sid. 322 (4 dec. 1480, Svartbrödraklostret i Åhus), sid. 187 nedan.

⁵ Jfr Rep. 2 R nr 2567, 2586, 9677, 12297 (19 mars och 1 maj 1469, 30 aug. 1502, 22 okt. 1512, Slesvigs st.).

Kapitel VI.

Dominium eller herrlighet och försvar.

(Det kyrkliga länsväsendet.)

Den föregående redogörelsen torde utvisa, att under den äldre danska medeltiden åtminstone sockenkyrkorna ägde karaktär av egendomskyrkor, vilka av sina ägare överlätos såsom annan fast egendom.¹ Under 1000-talet, då hierarkien inom landet hade för liten makt för att kunna uppehålla en särskild kyrklig rättsordning, kunde det knappast vara annorlunda. Då biskoparna såsom kronans läntagare blivit världsliga makthavare hade de visserligen själva fått kyrkor under sitt dominium, men detta borde icke i och för sig hava uteslutit en framgångsrik kamp för lekmannaadvokatens avskaffande eller reducering till en presentationsrätt. Detta behövde, såsom framgår av utvecklingen på kontinenten, ej i och för sig hava medfört samma konsekvens för de rättigheter, som innehades av kyrkliga institut. För att förklara att den danska utvecklingen i stort sett stannade i det läge, som vi känna från 1200-talet, måste vi alltså söka efter andra faktorer än den rättsliga traditionalismen och episkopatets intresse att få behålla sina inkomster. Man torde ej taga fel om man i första rummet ställer den styrka, som det danska kungadömet trots allt ägde — latent även under de årtionden då dess befogenheter väsentligen lågo i de holsteinska grevarnas hårda och starka händer — inpå 1400-talet, i det andra den minskade kyrkliga auktoritet, som markeras av påvedömets s. k. babyloniska fångenskap (Avignon 1309—77) och vars bestående följd var en försvagning gent emot den världsliga makten, i det tredje den danska adelns intresse genom länssystemet av den gamla ordningens bestånd och episkopatets nära förhållande till denna klass. De kyrkliga kraven på kyrkogodsets rättsliga oberoende av givarna och deras arvingar hade icke i vidare mån vunnit godkännande än att sockenkyrkans tionde och vad kyrkan såsom *dos* tillförsäkrats i inkomst skulle följa kyrkan, vem som än var dess ägare. Kyrkoägarens bundenhet av den kyrkliga rätten vid sitt förfogande över kyrkan och dess egendom kan knappast sägas hava ännu vid medeltidens utgång i stort sett påverkat

¹ Exempel från Skånelandskapen: S. Maria Minor i Lund 1104, Skårby och Strö 1145, Tommarp och Simrishamn 1161, Vä, Kiaby och Skepparslöv 1182, Östra Sallerup 1201, S. Maria Major i Lund 1222.

den allmänna föreställningen om naturen av hans äganderätt. Var alltså sockenkyrkan under enskild äganderätt, var detta också fallet med den jord, vilken var anvisad för dess behov.

En kyrkas dotalintäkter voro därför närmast att jämställa med en gravation, som belastade viss fast egendom, vars ägare tillika ägde kyrkan, detta ehuru hela komplexet fått en (offentligrättslig) självständighet, som garanterade dess bestånd såsom kyrkligt institut. Den del av dotalförmögenheten, som avsetts för prästen, lämnade denne hans stipendium eller beneficium, för vilket han skulle göra tjänst i sin kyrka och socken. Det var ej ens nödvändigt, att prästen hade egen prästgård att bruka. Han kunde, såsom P. SEVERINSEN¹ säger om prästen i Skurup i Vemmenhögs härad på 1500-talet, »bo som en privatlönnet Tjener hos herremanden». Sett ur den inhemska rättens synpunkt var hans beneficium en förläning, ej blott där kronan var kyrkoägare utan även — med överförande av de statliga begreppen på andra upplåtelser — även där ägaren var en herreman eller ett kyrkligt institut. Den förste kyrkoägaren kunde väl ha uttryckt sin avsikt i den feodalrättsliga formeln: *donavi N. (clerico meo) pro servitio suo de me et hereditibus meis tenendam curiam meam*. På enahanda sätt kunde en biskopsstols, ett kapitelämbetes, ett klostrets beneficium uppfattas såsom län, för vilka skulle göras tjänst.

När Valdemar III den 15 augusti 1326 belånade greve Gerhard av Holstein med Nörrejylland (*dedimus et nichilominus jure pheodali contulimus*), följde därmed kronan tillkommande kyrkliga och världsliga beneficiar (*beneficiis utriusque juris canonici et civilis*).² Av ett följande dag, den 16 augusti 1326, av ärkebiskop Karl m. fl. utfärdat intyg rörande beläningen³ framgår, att kronans rätt att bortförlåna kyrkliga beneficiar var obestridd. Det klagas blott över att konungen plundrat kyrkor och präster (*ecclesiasticas personas*) på deras inkomster, från vilka oförrätter greve Gerhard befriat dem. Åskådningen och terminologien hade sedan gammalt på kontinenten vunnit användning även på rättsförhållanden mellan kyrkliga ämbeten inbördes, mellan biskopen och sockenprästen. Läntagaren-beneficiarien var en *miles Christi* med trohets- och lydnessplikt mot sin överordnade, från vilken han, kyrkorättsligt sett, härledde innehavet av sitt *beneficium*.⁴ Det synonyma uttrycket, *stipendium*, användes i England tillika för det världsliga riddarlänet (*knights fee*).⁵ Givetvis mötte ingen svårighet att acceptera denna åskådning, där biskopen i egenskap av kronans läntagare utövade ägarebefogenheterna (*patronatsrätten*) till en sockenkyrka och dess egendom, inberäknat prästgodset. Termen »forlene», som blir praktiskt taget allenahärskande mot medeltidens slut, motsvaras i de latinska ur-

¹ »Hardsyssels kirker» i Hardsyssels aarboeg 1909 sid. 11.

² SRD VII sid. 355 f; MICHELSEN, Schlesw.-Holst.-Lauenb. Urk. Sammlung II sid. 64—66; jfr Reg. nr 1999 (I sid. 240) och sid. 151 ff nedan.

³ SRD VII s. 356; MICHELSEN, anf. saml. II sid. 66; jfr Reg. nr 2000.

⁴ Jfr HERTZBERG, Om Eiendomsretten till det norske kirkegods sid. 33.

⁵ ROUND, Feudal England sid. 426. Jfr sid. 171 nedan.

kunderna av de från kontinenten och England kända *concedere, conferre, dare*, ofta använda samtidigt.¹ Läntagarens innehav betecknas med *tenere*.

Länsherren till prästbeneficiet var i Danmark i förhållande till läntagaren fullt ut jordens ägare (*dominus*). Men han var det även i förhållande till kyrkans byggnadskassa, såvitt angick de utfästa intäkterna av dess del av dotalförmögenheten. För den allmänna föreställningen krävdes emellertid ett tjänsteförhållande för att ett län skulle kunna existera, kyrkan såsom anstalt kunde knappast sägas uppträda i ett sådant. Men om man fattade prästen såsom fullgörande tjänsten, kunde ett reellt underlag för begreppet sägas föreligga.² Begreppet kyrkan såsom *l ä n t a g a r e* fick emellertid med perpetuitetens erkännande att kämpa med uppfattningen av kyrkan såsom *ä g a r e* till en viss jord eller inkomst (ständig ränta). Redan vid 1100-talets slut ser man spår härav. Av ett Innocentius III:s brev den 16 november 1198 framgår, att ärkebiskop Absalon föreslagit användningen av skötningsformen såsom ett medel att säkra kyrkans rätt. Av brevet framgår emellertid också, att sådana överlåtelse ej alltid respekterats, och att de väsentligen avsett kloster (*claustris vel aliis religiosis locis*).³ För sockenkyrkornas del hava de knappast kommit i bruk före 1300-talet.⁴ Denna lokalkyrkans emancipation till eget rättssubjekt skedde dock i n o m ramen för kyrkopatronens äganderätt; komplexet av dennes rättigheter såsom sådant uppfattades såsom föremål för hans ägande (*proprietas*).⁵ Lokalkyrkan blev alltså ett sekundärt, ett underordnat rättssubjekt, som själv kunde stå under ett annat subjekts dominium, härutinnan i överensstämmelse med den europeiska feodalrätten. Även en kyrka, vilken såsom *S. Maria Major* i Lund år 1222 bortbyttes såsom annan egendom, och fortfarande var i förvärvarens (domkapitlets) hand, kunde insättas såsom testamentstagare.⁶ Huru man såg kyrkans och prästens

¹ Även om ärkebiskopens *collatio* användes under 1200-talet beteckningen *conferre*, Acta processus sid. 56 (1260—61). *Legare*, som är den vanliga testamentstermen för bortgiva, sammanhänger säkerligen med det »uppdrag», som testamentet innebar. Något kriterium på att äganderätt alltid följt en sådan gåva finnes i så fall icke.

² Se t. ex. Rep. nr 2267 (år 1350): »confero ecclesie Sæby — — unam mansionem in villa predicta, in qua residebat Johannes Thræven, cum 1½ quartali terre, prout dictus J. ipsam de me tenuit, volens ut de dicta, tutores ecclesie ceram provideant annuatim ad cultum dei — — sub tali condicione quod sacerdos ecclesie habeat specialem recommendacionem tam in publico quam in privato pro, eis — —». Jfr sid. 153 nedan.

³ DS nr 109; Bullarium Danicum nr 7.

⁴ ERSLEV, Testamenter s. 80 (år 1339): Margareta, Jakob Basses hustru: » — — *lego ecclesie beati Andree in Snöwith — — omnia bona mea in Lilæ snöwith ad mensam sacerdotis ejusdem — —*». Av Jakob Basses brev 29 sept. 1340 synes framgå, att en fri äganderätt var något ovanligt för en sockenkyrkas prästbord (Rep. nr 1889).

⁵ Se t. ex. Bonifacius IX:s brev den 29 mars 1401 angående rätt för drottning Margareta att återfå patronatsrätten till de beneficier, kronan tidigare innehaft (Acta Pontificum Danica nr 996, II, sid. 136): » — — providere volentes juspatronatus ad singula beneficia cum cura et sine cura eciam si dignitates personatus uel officia fuerint siue per sedem apostolicam siue alias quomodolibet alienatum uel distractum, quod prefate corone regie antiquitus obtinebant, ad jus et proprietatem earumdem coronarum regiarum reducimus, restituimus ac auctoritate apostolica tenore presencium recuperamus — —».

⁶ SD nr 2453 (år 1418), ERSLEV, Testamenter sid. 191 (7).

förhållande till länsherren under den äldre medeltiden, därpå erbjuder Valdemar II:s dotationsbrev den 15 september 1240 för Revals domkyrka och biskopsstol¹ ett exempel, vilket visserligen såtillvida är särartat som dotationen åtföljdes av immunitet och alltså några tjänstbarheter eller andra ekonomiska rättigheter ej förbehölls kronan. Konungen tilldelar (*assignavimus*) biskopen för kyrkans räkning såsom *dos* 80 unci jord i Reval (*dicto Episcopo recipienti nomine ecclesie octoginta uncos in Reualia dotis nomine assignavimus perpetuo ab eadem ecclesia libere possidendos*). Domkyrkan blir rättsinnehavare men knappast ägare till jorden. Åt biskopen själv anslås 40 unci i Reval (*Insuper autem concedimus eidem episcopo quadraginta uncos i Reualia dotis nomine assignavimus perpetuo ab eadem ecclesia libere possidendos*).

Av lönesynpunkten på anslagen till kyrka och präst följde, att förläningen normalt blott avsåg en *b e s t ä m d* eller »viss» inkomst av jorden, den som kunde på förhand beräknas. Denna inkomst var i huvudsak identisk med landgillet, vartill väl kom byggnadsvirke för kyrkan och prästen samt bränsle, sannolikt även husbehovsfiske och möjligen jakt för eget behov för den senare.² I de engelska 1100-talsurkunderna ser man ofta anslag till präster i form av en årlig ränta, att utgå av viss jord.³ Andra givarens inkomster av jorden, vilka till sin natur voro variabla eller oberäkneliga, »ovissa», fästpenningar (städs mål), gästeri, äckor, fiske, jakt och avkomst av skog utöver husbehovet samt sakfall stannade därför regelmässigt — såvida ej frihet därifrån uttryckligen medgavs — hos länsherren-jordägaren.⁴ De betecknades med det om jordherrerätten erinrande ordet *dominium* eller herrligheten.⁵ *Dominium* eller herrligheten innefattade den verkliga äganderätten och kunde därför säljas, köpas och bortgivnas såsom annan fast egendom.⁶ Med *dominium* följde skyldigheten att tala och svara för, »värja», jorden och därmed även det kyrkliga institutets rätt till dess intäkt, detta var det s. k. försvaret (*defensio*). Liksom på kontinenten och i England under *jus advocatiæ* inbegreps ej blott försvaret i egentlig mening utan ock *dominium* med därtill hörande inkomster, så betecknade i Danmark försvaret oftast både *defensio* och *dominium*.⁷ »Försvaret och herrligheten» är ett ofta förekommande uttryck. Även om blott endera sammansättningsleden nämnes, avses under medeltiden i regel båda. Av praktiska skäl användes här nedan, när fråga ej är om citat, *f ö r s v a r* för *defensio* och *h e r r l i g h e t* för de ekonomiska rättigheterna samt *d o m i n i u m* för sammanfattningen av båda grupperna.

¹ Dipl. AM I sid. 131 (nr 86).

² Jfr SkKR, BRÖNDUM-NIELSENS uppl. text 1: 4.

³ STENTON, English Feudalism s. 187, 212, 264.

⁴ Jfr GDD I sid. 2 (nr 2, år 1466).

⁵ Jfr HERTZBERG, Om Eiendomsretten sid. 131.

⁶ År 1533 utfärdade Knud Gyldenstjerne, utvald biskop över Fyen, skötebrev å herrligheten av en gård i Trundrup, att »svare til Egeskov» (en huvudgård i Kverndrups socken), varemot landgillet skulle utgå till Kverndrups kyrka. FALKMAN, Upplysningar II sid. 9.

⁷ Se t. ex. Ældste d. archivreg. IV sid. 358: Jep Thordsens genbrev 1532 till ärkebiskopen å två kyrkegårdar i Everöd. J. T. (som har gårdarna i förläning på livstid) skall hava försvaret och landgillet följa kyrkan.

Där en kyrka i en avhändelseurkund tillförsäkras viss jord, men givaren uttryckligen eller i enlighet med sed behåller dominium, är det innehavaren av dominium, som är den verkliga jordägaren, och kyrkan innehavaren eller, om man så vill, ägaren av blotta räntan. Patronus var i regel ägare till prästgårdens jord, prästen var blott nyttjanderättshavare.

Den danska medeltidsrätten känner icke feodalrättens delade grundägarerätt. Dominium tillhör blott en, nyttjanderättshavaren betecknas aldrig såsom *dominus (utilis)*. I djupare mening är en sådan kronans läntagare som ärkebiskopen nyttjanderättshavare i förhållande till kronan, i förhållande till prästen vid en kyrka, som följer med länet, är han, åtminstone där länet är perpetuerat till ämbetet, verklig dominus. Även gent emot kronan kan ärkestolen hävda ett dominium, som den av ålder faktiskt disponerat. År 1489 tvistades vid Skytts häradsrätt mellan ärkebiskopen och kronan om nio kyrkegårdar i Vellinge m. fl. socknar, »hwem thesse for:ne garde hörde at swore aff rette oc her till sworett haffue, anthen kronen eller kirchen».¹ På tinget utsedda tolv dannemän svuro, »at the ey rettere wide eller hörd haffue en at the for:ne gotz haffue wæriþ vnder then hælig kirches forswor j hundret aar oc flere oeldet oc okært oc opotalit aff noghen foget pã Falsterbode,² vden nu i tu aar Anders Basse haffuer talit ther poa, oc at the haffwe holdet archiebispsens gestning, naar hans nades fodermarsk kom ther frem, oc aldrig holde til Falsterbode noghen gestning, uden en bonde i Norre Hassleff hiolth Mogens Hack gestningh, ther han haffde Falsterbode, for wilie oc wenskap, oc Mogens Haack vnthe same bonde friieth ath hugge vdi syne skowe effther hans velye, oc hiølt ligewell samme bonde archiebispsens gestning effther gameld sidwane, nar hannem til sagdes, oc Anders Basse stud oc ledingh til Falsterbode huss.»³ Stundom förekommer dock, att de befogenheter, som följa med dominium, äro delade. Herrligheten kan ligga hos ett kyrkligt institut såsom gåvomottagare och blott defensio hos givaren.⁴ I ett sådant fall måste man tillerkänna det förra äganderätten. Men även de ekonomiska nyttigheterna kunna vara delade t. ex. så, att prästen i form av ökning av sitt stipendium har prästgården fri från städs mål och är fri från gästning och äckor, kyrkoägaren har kvar fiske och jakt samt skog och sakfall. I ett sådant fall torde den senare få anses såsom *dominus*, i synnerhet om prästens förmåner kunna återkallas.

¹ »Kirchen» betyder här domkyrkan (ärkestolen).

² Kronans slott vid Falsterbo.

³ LÄU V sid. 88.

⁴ Se t. ex. hertig Buris stiftelsebrev 1213 för Tvis kloster (övers. fr. 1500-talet): «— jeg vil ingen ret, ingen bede och ingen timmelig nøtte och gaffn bevare eller beholde anten mig eller mine erffuinger eller nogre mine efterkommende udaff allt forskreffne uden det alleniste, som er umag og kost, thi at ieg er villig att tiltage mig samme stedz och brøders forsuar och beskiermelse att ville haffue omsorrig och omhyggelighed derfor og vill dog ingen tienstagtighed eller liudagtighed haffue af dennem — — derfor oplader och antvorder jag abbed Peder och den efterkommere abbed och brødre — — magt offuer samme sted och offuer alt forbemelte neffnde goodz och eghendom rörendis och urørendis, saa at dett skall være fri under eders herlighed och beskikkelse — —» Danske Saml. IV s. 348 ff. (Kbhvn 1868—69).

Den stora striden mellan kronan och ärkestolen under 1200-talets senare del kom så småningom att avse även frågan om beståndet över huvud taget av kronans dominium till kyrklig jord. Kyrkoledningen hade vid denna tid på kontinenten i stor utsträckning lyckats utrota lekmannaadvokatien. Det väsentliga var ur kyrklig synpunkt ingalunda den mera honorära presentationsrättens försvinnande och ej heller de ekonomiska rättigheternas upphörande såsom sådana. Man syftade icke till att kyrkliga fastigheter skulle i de lokala institutens besittning bliva fri egendom, utan att de ekonomiska rättigheterna skulle övergå till biskoparna och lekmännens ägeställning därmed faktiskt upphöra. I stället för kronan skulle biskopen bli dominus till de kungliga kyrkornas dotalförmögenhet. Det kyrkliga länsväsendet skulle bestå men med biskopen såsom länsherre eller patronus. Programmet överensstämde med det kyrkliga reformpartiets från 1000- och 1100-talen. Det hade såsom ovan nämnts accepterats i Norge vid mitten av 1100-talet¹ och, såvitt angår den negativa sidan, befrielsen från lekmannaäganderätten, efter allt att döma i Sverige mot seklets slut eller början av 1200-talet.² Jakob Erlandsson var en man, vilken såväl i avseende å karaktär och vilja som å begåvning var väl skickad såsom talesman för kyrkans synpunkter.

I ett referat från åren 1254—56 skildras ärkebiskopens ingångsställning: I den mån stadgandena (skånska kyrkorätten) innehölle sådant, som kunde iakttagas i överensstämmelse med Gud (kyrkan), ville han icke i någon mån bekämpa dem. Men beträffande andra stadganden, som strede mot den kanoniska rätten och uppenbarligen berörde själarnas frälsning, sade han sig vilja anmäla dessa till påvens kännedom och med hänsyn till hans avgörande underkänna dem eller hålla dem.³ Vad lekmannaadvokatien angår intog ärkebiskopen en moderat hållning, synbarligen i anslutning till det program, som angivits i en påvlig instruktion år 1250.⁴ Hans huvudintresse är att frigöra de ur kyrkopolitisk synpunkt viktigaste instituten, domkyrkorna, biskopsstolarna, domkapitlet och klostren. Sockenkyrkorna och deras präster äro för honom av mindre intresse. Den lokala lekmannaadvokatien, som i Sverige och Norge var helt försvunnen på 1200-talet, kunde därför i mitten av 1300-talet på en dansk nationalsynod (provinsialkoncilium) omnämnas såsom en självklar sak.⁵ Ovan hava anförts vissa belägg från tvisten mellan kronan och ärkestolen för att konungen utövat en lukrativ

¹ Sid. 86 f ovan.

² Jfr sid. 85 f ovan.

³ Acta processus sid. 16: »— si que continentur in statutis, que secundum Deum possent observari, ea non vellet aliquatenus impugnare. Super aliis autem, que juri canonico sunt contraria et manifeste saluti obviant animarum, dixit se velle ad noticiam domini pape referre et eius iudicio hec contemnere vel tenere.»

⁴ Bullarium Danicum nr 448 (sid. 347).

⁵ Provinsialkonciliet i Hälsingborg 1345; SRD VI sid. 490 (Reg. nr 2265): »— tamen quorumdam laicorum oculus nostre provincie adeo avaritie detestande cupiditas exceccavit, ut rerum temporalium affluentia & quasi dominii principatu, quibus jam eructant & utuntur ad libitum non contenti, sacrilegos conatus suos ad bona ecclesiarum, decimas et proventus ac redditus clericorum extendere non verentur —»

patronatsrätt till sockenkyrkor i ärkestiftet.¹ Ärkebiskopen erkänner 1257, att konungen är *advocatus et tutor ecclesie* och att denne på grund därav är berättigad till hedersbevisning och förtjänst och skälig ersättning (*honor et meritum et commodum temporale*).² Men han gör strax ett förbehåll: Liksom det andliga överträffar det världsliga, så äger också kyrkans rätt företräde framför den världsliga rätten, och om de strida mot varandra, upphäver det större det mindre, alltså den kyrkliga (rätten) den världsliga.³ Samma år uttalar ärkebiskopen, att han ej har för avsikt att angripa konungens patronatsrätt till de kyrkor, där denne har sådan rätt, men samtidigt sätter han gent emot konungen in huvudargumentet för de högre kyrkliga institutens frihet: »Veten emellertid, att till kollegiatkyrkor (kyrkor med kollegialt organiserade styrelsekorporationer) och kapitelämbeten, som grundats vid Lunds domkyrka genom Edra förfäders frikostighet, Vi icke medgiva Eder hava någon rätt, lika litet som de haft före Eder. Ty det är rimligt att det, som av donator själv överlåtits till en annans husbondevælde och makt (*in dominium et potestatem alterius*) icke vidare kvarstannar hos donator utan övergår till gåvotagaren, såsom om intet vore givet eller överlämnat» (d. v. s. utan någon myndighet för givaren).⁴ Somlig egendom hade konungens förfäder givit kyrkor (dom- och klosterkyrkor) med fullständig rätt (*pleno jure*).⁵ I överensstämmelse med denna ståndpunkt hade ärkebiskopen tidigare (1256) beklagat sig över att konungen betungat kloster med gästeri, varvid han nämnt klostren i Odense, Ringsted och Tvil.⁶ I ett fall hade ärkebiskopen synbarligen själv tagit sig rätt. År 1255 hade han gjort sig till föreståndare för S. Peders kloster i Lund framför konungen och lagt beslag på klosterfolkets (nunnornas) inkomster.⁷

Domkyrkan i
Lund, ärke-
stolen och
domkapitlet
(med altar-
stiftelser).

Såsom ovan nämnts⁸ kan mot 1300-talets mitt den sista återstoden av kronans ursprungliga advokati till ärkestolen och vissa kapitelämbeten i Lund, presentationsrätten, anses uppgiven. Ärkebiskopens erinran under 1200-talets strider, att gods, som överlåtits (till domkyrkan och ärkestolen) av dem innehades utan någon rätt för kronan, har i själva verket utgjort en konsekvens av de jurisdiktions- och andra immunitetsprivilegier, som ärkebiskopen och domkyrkan samt kapitlet erhållit.⁹

De gårdar, som hörde till ärkestolen och domkyrkan samt kapitlets samfällighetsgods, voro till största delen uppdelade mellan ett antal län, vilka

¹ Sid. 107 ovan.

² Acta processus sid. 36 p. 5.

³ Acta processus sid. 37 p. 8.

⁴ Acta processus sid. 41. Se sid. 109 not. 2 ovan. Vid sockenkyrkorna fanns icke någon kyrklig korporation, till vars *dominium et potestatem* jorden kunde överlämnas, vilket däremot var fallet vid domkyrkorna och klostren.

⁵ Acta processus sid. 42 p. 8, 9.

⁶ Acta processus sid. 26 p. 19. Olika medlemmar av konungaätten hade medverkat vid dessa klostrets tillkomst och dotation.

⁷ Acta processus sid. 31 p. 22: — quod se gerit pro priore ibidem preter regem et aufert eis redditus suos.

⁸ Sid. 95 ovan.

⁹ Se ovan sid. 52 och 144 f.

bortförlänades mot i varje fall bestämda länsavgifter och andra förpliktelser. Läntagaren disponerade i regel de vanliga dominialrättigheterna till de olika i länet ingående fastigheterna.¹ Andra fastigheter bortfästes direkt, varvid under den senare medeltiden dominium stannade i den kyrkliga beneficiariens egen hand.² Dock har ärkebiskopen tidigare utövat ekonomiska rättigheter över gods, som tillhörde beneficier vid domkyrkan, såväl kanik- som altargods. Ärkebiskop Jakob Nielssön tillade den 8 juni 1355 kapitelledamöterna (prelater och kaniker) all ärkebiskoplig jurisdiktion över brytar, landbor och gaardsæder samt andra underhavande både på deras kyrkliga och världsliga gods ävensom biskopstionden av dessa. Då år 1370 ärkebiskop Niels Jenssön medgiver beneficiaterna vid domkyrkan att själva utöva jurisdiktion över sina landbor, ingår häri synbarligen dominium till egendomarna i fråga (*concedimus, ut ipsorum familia scil. D. Dn. canonicorum et ceterorum beneficiatorum in ecclesia Lundensi - - ubicumque in districtu vel sub dominio nostro manserit, ut coram ipsis in singulis causis et excessibus respondeant, cum emergerint; inhibentes sub pena excommunicationis late sententie omnibus advocatis nostris et precipue in provinciis Liwignes H. et Herwithstathe H., ne quis ipsorum familiam predictam servitiis, precariis aut oneribus molestet seu de ipsa familia intromittat preter eorum voluntatem*).³ Mot slutet av medeltiden brukade kapitelämbetenas och de till dem anslagna sockenkyrkornas («förläningskyrkornas») beneficier betecknas såsom domkyrkans (domkapitlets) län.

Försvaret och herrligheten till altarstiftelserna torde, där ej stiftelsebrevet innehöll föreskrift härom,⁴ hava tillkommit kapitlet.⁵ Där emellertid

¹ Se H. F. RÖRDAM, *Monumenta Historiæ Danicæ* I sid. 274, ärkestolens jordebok («Palteboken»), Skånebrevsförteckningen (Lunds domkyrkas brev och skrifter nr 221, 345, 384, 490, 536 m. fl.), LÄU IV sid. 348.

² LÄU III sid. 315; IV sid. 348, 405, 438—39, V sid. 46, 47, 75, 130, 132, VI sid. 152.

³ Rep. nr 2898 (II sid. 136). Ljunits och Herrestads härader voro förläningar av kronan. Jfr ärkebiskop Niels Jenssöns privilegier för domkapitlet 4 april 1361 (Rep. nr 2638) samt ärkebiskoparna Tuve Nielssöns och Jens Brostrups stadfästelser 25 april 1444 och 12 april 1472 av kapitlets privilegier (LÄU III sid. 273, IV sid. 141), konung Olofs privilegier för domkapitlet 17 aug. 1385 (Rep. nr 3484), drottning Margaretas den 25 febr. 1394 (Sv. R. A:s perg. brev II sid. 267, nr 2708) och Kristoffer III:s den 13 april 1443, konungarna Kristian I:s och Hans bekräftelser den 5 april 1449 och 17 maj 1500 av kapitelsprivilegierna (Se nedan sid. 154 ff). I ett stiftelsebrev å ett altare i Lunds domkyrka den 25 mars 1481 (LÄU IV sid. 330) stipulera stiftarna, att altargodset ej finge besväras med någon ärkebiskopsgästning eller av ärkebiskopens tjänare eller med någon annan tunga utan sådan rätt tillkomma altarprästen ensam.

⁴ I *liber daticus Lundensis velustior* heter det under den 17 dec. om en donation av kaniken Göte (omkr. 1268) av hans gård i Lockarp, att Lunds domkyrkas kyrkvärd (*procurator fabricæ Lundensis ecclesie qui nunc est et qui pro tempore fuerit*) skulle hava gården i sin befallning (*sub ordinacione sua*) d. v. s. besätta den med landbor och utöva husbonderätt över dem. Lunde domkap. gaveböger sid. 313. Vid prästen Askers stiftande år 1317 av ett altare vid S. Michaels kyrka i Lund stadgades, att domkyrkokassans förvaltare (*procurator fabricæ lundensis ecclesie*) skulle hava *tuicionem perpetuam et plenam* till altargodset, men att under denne altarprästen (vikarien) skulle hava *plenam et liberam ordinacionem* (DS nr 2129). Enahanda bestämmelse meddelades vid en stiftelse år 1318 (DS nr 2170); se vidare sid. 137 ovan.

⁵ Stådsålet har än ärkebiskopen, än kapitelkorporationen, än altarprästen. LÄU V s. 375 ff; Skånebrevsförteckningen fol. 127 ff (nr 867, 875—77, 883, 905).

utan sammanhang med inrättande av nya institut gåvor tillflöto domkapitlet, voro dessa stundom förenade med det uttryckliga förbehåll, att givaren och hans arvingar skulle hava egendomen i försvar. Då Axel Brahe och Nils Brahe år 1468 stadfäste sin farmoders gåva av en gård i Billeberga till kapitlet i Lund, förklarade de, att Axel Brahe och hans arvingar »skole have for:de gård i försvar och njute gästeri och all småredsel där av men landgillet skole jag och mine arvingar låte vart år komme redligen ut till ärkedjåkennens gård i Lund».¹

*Socken-
kyrkorna.*

Genom Innocentius IV:s brev den 3 januari 1251² anbefalldes ärkebiskopen i Lund och hans lyd-biskopar att låta sockenpräster insamla och förvalta kyrkornas tionde och gåvor till dem, vilka lekmän olovligen tillägnade sig. Detta brev har stöd av det allmänna kyrkomötets i Reims beslut år 1148. I detta beslut ingår ett förbud mot lekmäns disposition av kyrkotionde (p. 8: *ut decimas ecclesiarum laici non debeant possidere*).³ I flera länder uppbar trots detta *dominus ecclesiae* sin kyrkas tionde,⁴ sannolikt var detta fallet även i Danmark, sedan kyrko- och prästtioden där införts under 1100-talets första årtionden. Konungens tal år 1256, att ärkebiskopen »ödelagt» Högestads by genom att tvinga sockenborna att besöka Baldringe kyrka (och dit betala kyrkotioden)⁵ är oförståeligt, om man ej förutsätter, att konungen haft viss rätt till den tionde, som betalades till hans kyrka i Högestad. Det kyrkliga motståndet mot lekmanadvokationen sätter här in på en punkt, som otvivelaktigt var av större ekonomisk betydelse än herrligheten av dotalgodset.⁶ Även⁷ ur rättslig synpunkt var objektet väl valt. Tioden här-rörde från produkten av sockenbornas arbete, ej från det av kyrkoägaren förlänta kyrkogodset,⁷ och dennes anspråk på dispositionen av tiondeintäk-ten saknade otvivelaktigt den ursprungets legitimitet, som hans rätt till do-minialintäkterna åtnjöt. Men en allmän regel om tiodens reservation för kyrkans eget behov kunde ej gärna uppehållas utan att kyrkan fick en sär-skild representant, som kunde tillvarata dess rätt även gent emot kyrko-ägaren, eller, såsom han nu börjar allmänt kallas, *patronus*; 1251 års påve-brev insatte sockenprästen såsom dylik representant. Valet var rätt natur-ligt; prästen bevakade redan rätten till sin egen tionde, sannolikt även bi-

¹ LÄU IV sid. 98 (jfr Skånebrevsförteckningen fol. 126 nr 855: Axel Brahes legobrev 1544 å vikariegodset). Såsom »redslær» betecknas år 1448 (LÄU III sid. 315) »theyer, skatt och andre redslær oc rettighed». En teja var ett antal smärre djur (höns, gäss, lamm). Jfr Rep. nr 7066 (8 mars 1440): Nisse Mortenssøn Dymeke »saelger kapitlet i Ripæ Skyld og Rente af en min gaard i Rodingh (Nissæ Jeipss.), som ær 1 örtug korn i rug, 5 skill. ængels og 1 skp. Smør aarlig», mot att kapitlet håller en årlig mässa en dag i veckan för Nisse Mattisöns själs hälsas skull.

² Bullarium Danicum nr 449. Jfr ärkebiskop Uffes brev till biskopen i Viborg. Rep. udat. breve nr 87 (I sid. 398).

³ JAFFÉ, Regesta Pontif. Rom. II s. 52.

⁴ HATSCHER, Engl. Verfassungsgesch. sid. 149.

⁵ Se sid. 108 ovan.

⁶ Det har antagits (E. ARUP i Scandia I sid. 267), att kyrkotiodens införande möjliggjort träkyrkornas utbytande mot stenkyrkor under 1100- och 1200-talen.

⁷ Jfr sid. 6 ovan ang. skillnaden mellan *res ecclesiasticae* och *beneficium*.

skopens. Under de närmaste årtiondena växte emellertid fram en särskild institution vid sidan av sockenprästen, kyrkvärdena, »kirkevægerne» (*tutores ecclesie*), synbarligen representerande kyrkoägaren, vare sig denne var kronan, biskopsstolen, enskild eller menigheten men tillika ansvariga gent emot den kyrkliga överheten. Kyrkvärdsinstitutionen hade vunnit allmän utbredning i Skåne och Nörrejylland då genom *Erik Klippings förordningar i Nyborg 1282 eller 1284*¹ det uttryckligen förbjöds konungen att lägga beslag på kyrkotionden. Konungen hade synbarligen i stor utsträckning för kronans räkning uppburit sockenkyrkornas tionde, ej blott där han eller kronan innehade patronatsrätten utan även i andra fall.² Tre olika redaktioner av den Nyborgska herredagens beslut äro kända, en förordning för Själland, en för Skåne och en för Nörrejylland (Sönderjylland lydte under hertigarna av Abels ätt).³ Enligt förordningen för Själland (p. 13) ägde konungen ej köpa eller annorledes taga kyrkas tionde utan att där låge hög rikets nöd uppå och att, där den toges, den betalades med fulla värdet eller säkerhet ställdes härför. I förordningen för Skåne (p. 11) heter det likaledes, att konungen ej finge taga och ej köpa kyrkans tionde, såvitt ej rikets höga nöd det krävde och tionden betalades med fulla värdet, och — heter det — kyrkvärden sälje den, och kyrka gives full ersättning. Även här stadgas, att säkerhet skulle ställas. Förordningen för Nörrejylland (p. 1) stadgar: Kyrkvärden skola sälja tionde så som de bliva överens med andra kyrkomän (socknemän) till rätt värde (enligt en särskild redaktion, b., dessutom: Konung eller hans män skola ej tionde taga utan för landets nödtorft och med biskops råd och de bästa mäns i riket). Vid processen mellan Erik Menved och Jens Grand (1286—1302) beskyllde ärkebiskopens ombudsman den danska regeringen och konungen för att godtyckligt hava rövat kyrkornas tionde. Konungen svarade, att han varken rövat kyrkornas tionde och gods eller givit befallning därom men blott på grund av sitt rikets nöd eller till dess försvar låtit sina ombudsmän hos kyrkorna göra lån, vilka han dels betalt dels ställt säkerhet för. Häri ligger ett erkännande av kyrkotiondens principiella okränkbarhet, och att patronatsrätt ej omfattade disposition över kyrkotionden för patroni egen räkning.⁴ På Själland var kyrkvärdsinstitutionen synbarligen ej allmänt vedertagen, den nämnes ej i den själländska förordningen; i övrigt hade den blivt mera ett kyrkans än kyrkoägarens organ.

Det rättstillstånd, som 1284 års förordningar återspegla, blev bestående

¹ Aarsberetninger fra Geheimearch. V sid. 20.

² Ärkebiskop Jens Grand uppgav, att Kristoffer I med våld lagt beslag på kyrkotionden i Ribe stift för underhåll av sitt rytteri (*Acta processus* sid. 193, p. 1). Detta överensstämmer med Jakob Erlandssons klagomål 1256 (a. a. sid. 22: p. 7).

³ Datum för de själländska och jylländska förordningarna angives i Aarsberetn. fra Geheimearch. till den 26 maj, för den nordjylländska till den 21—27 maj. Enl. Reg. nr 1304 är rätt datum 29 juli 1282, enl. E. ARUP den 25 maj 1284. Se närmare ARUP, Scandia I sid. 270 ff. — I Sönderjylland synes tionden hava uppburits av kyrkopatronerna ännu på 1340-talet. Se nedan sid. 150 (hertig Valdemars brev 1344 ang. Bredvads kyrkas tionde).

⁴ *Acta processus* sid. 175 (12); jfr sid. 193 (1). Se ock E. ARUP i Scandia I sid. 274.

medeltiden ut. I Erik Menveds broders och efterträdares Kristoffer II:s handfästning år 1320 förbjudes konungen att utkräva eller låta uppbära kyrkornas tionde annat än mot säkerhet (*quod decime ecclesiarum non petantur nec recipiantur, nisi sufficiens caucio facta fuerit prelatis ecclesiarum et parochianis, de qua contenti fuerint et certificati sufficienter*).¹ Enahanda försäkran upprepades i Valdemar III:s handfästning den 7 juni 1326² men med förstärkt kontroll (*quod decime ecclesiarum a rege non peterentur, nisi urgens necessitas incubuisset. Et ad hoc consensus episcoporum et meliorum regni adhiberetur. Et tunc prelatis, et ecclesie sufficiens fieret caucio pro eisdem*). I Magnus Erikssons stadfästelse av Skånska prästerskaps m. fl:s privilegier den 28 juni 1340 utlovas, att kyrkornas tionde icke skall utkrävas eller minskas för konungens räkning utan fritt få försäljas till högsta pris till kyrkornas nytta, om ej trängande och märkligt behov hindrar detta, d. v. s. kronan är i behov därav (*decime ecclesiarum non petantur vel leuentur nostro nomine vel nostrorum, sed libere vendantur ut carius possint ad utilitatem earundem, nisi non urgens et notabilis necessitas ad hoc artet*).³ Utfästelsen upprepades av konung Erik Magnusson den 30 oktober 1356.⁴ Konung Olofs handfästning den 3 maj 1376 innehåller ett absolut förbud mot att konungen under någon form tillägnade sig kyrkotionden.⁵ Man hör icke därefter talas om att kronan gör anspråk på någon rätt till kyrkotionden.

Syftet med en sockenkyrkas inkorporation var givetvis i första hand att tillföra det inkorporerande subjektet en ökad inkomst. De överlåtelser från kronans sida av sockenkyrkor till domkapitel, kloster och hospital, som förekomma medeltiden igenom, förutsätta alltså, att kronan haft en inkomst från varje sådan kyrka eller dess jord. Denna **h e r r l i g h e t** är såsom ovan nämnts ett utflöde av äganderätten. Det torde här vara tillräckligt att erinra om Erik Ejegods anslag 1104 av den gamla stadskyrkan i Lund (*capella S. Marie minor*) jämte dess gårdar till domkyrkan och domprostämberet,⁶ om konung Abels gåva år 1252 till Lögums kloster i Sönderjylland av Bredvads (nu Brede) kyrka (*totum jus nostrum et quicquid juris in dicta ecclesia habuimus*) med det först år 1344 av hertig Valdemar gjorda tillägget av kyrkans tionde (*quas aliquot annis per nostros officiales levare fecimus*).⁷ Provinsialsynoden i Hälsingborg påtalade i sitt beslut den 9 maj 1345⁸ skarpt de övergrepp, lekmannapatroner gjort sig skyldiga till mot de kyrkliga instituten, främst sockenkyrkorna, vilkas tionde, och prästerna, vilkas tjänsteinkomster de lagt beslag på (*sacrilegos conatus suos ad bona ecclesiarum, decimas et*

¹ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 9 (p. 2).

² Scandia I (1928) sid. 262; Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 12 (p. 2). Jfr DS nr 2561 (sid. 714) valmötets överenskommelse 7 juni 1326.

³ DS nr 3499 (IV; 2 sid. 725).

⁴ Aarsberetn. fra Geheimearch. V sid. 50 (p. 7).

⁵ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 21 (p. 3).

⁶ Sid. 98 ovan.

⁷ SRD VIII sid. 113—115. Jfr ovan sid. 149 not. 3.

⁸ SRD VI sid. 490—96; jfr Reg. nr 2265.

proventus ac redditus clericorum extendere non verentur), och vilka senare de olagligen gästade (*in multitudine equorum & sequacium clericorum & sacerdotum visitant mansiones ibidem sua mobilia consumptuari*). Härvid betraktas lekmäns dominium över kyrklig jord såsom något självklart (*rerum temporalium affluentia & quasi domini principatu, quibus jam eructant & utuntur ad libitum, non contenti*); det är blott överskridandet av rättigheternas gränser, som påtalas. Då Valdemar IV året förut, den 12 februari 1344, medgivit inkorporation med domprostämbetet i Roskilde av S. Michaels kyrka i Slagelse, hade han särskilt förordnat om kyrkans inkomster. (*Ita quod prepositus per idoneum vicarium dicte ecclesie provideat ipsamque officari faciat, sicut decet, et de ceteris obtentionibus de ecclesia provenientius suos supportet onera et honores*).¹

Försvaret för en sockenkyrka och dess jord med därmed sammanhängande dominium betraktades såsom ett kyrkligt eller andligt (geistligt) län. Med ett sådant län, som ofta benämndes *jus patronatus*, följde givetvis jus presentandi. Jus patronatus och det geistliga länet kunna därför vara synonyma begrepp.² Då det år 1441 intygas att Tröstrups kyrka är ett Slesvigs domkyrkas län menas, att domkyrkan (eller biskopen eller kapitlet eller något dess ämbete) har patronatsrätt till kyrkan.³ Såsom geistliga län betecknas patronatsrätterna i de talrika furstliga länsbrev från 1300-talets förra del under kungadömet svaghetsperiod. I den mån de tillkomma kronan följa de oftast kronans världsliga län. Den första urkund, som klart visar detta, är Valdemar III:s ovan omförmälda länsbrev den 15 augusti 1326 för greve Gerhard av Holstein på Nörre-Jylland med tillhörande kyrkliga och världsliga beneficier.⁴ Då Kristoffer II den 12 november 1329 avslöt förlikning med sin halvbroder greve Johan av Holstein pantsatte han bl. a. Skåne och Själland jämte slotten Hälsingborg, Falsterbo, Skanör m. fl. med all kunglig rätt och frihet, skatter och andra inkomster, kyrkliga och andliga län m. m. (— — »mith allem konichlikem rechte vnde vriheit mit nuth, mit vrucht, mit bede, mit scatte unde mit allen dinghen de dar van kommen möghen also also sy belegghen sint mit kerklen vnde allen ghestliken lenen vnde gheuen eme vrige macht tu lenende alle gestlike lene in dessen lande — —»).⁵ Året därpå, den 25 februari 1330, förlänade konung Kristoffer och hans son utvald konung Erik åt greve Gerhard av Holstein och hans arvingar ön Fyen med alla kungliga rättigheter, bland andra de konungen tillkommande patronats- och presentationsrättigheterna till kyrkor och prästerliga ämbeten (*ius patronatus et presentaciones Ecclesiarum ac beneficiorum Ecclesiasticorum quorumcumque, prout nobis in sepe dicta terra Pheonie competere potuerunt, possidebunt libere et habebunt*).⁶ Den 10

¹ Rep. nr 1999 (sid. 328).

² Jfr sid. 46 ff. och 115 ovan.

³ Reg. nr 3687; regist i Swabsteder-Buch hos E. J. WESTPHAL, Monum. ined. rer. Germ. IV 3186 nr 54.

⁴ Se sid. 141 ovan.

⁵ DS nr 2751 (IV: 1 sid. 140). Jfr Reg. nr 1999 (15/8 1326).

⁶ DS nr 2763 (IV: 1 sid. 151). Jfr HUITFELDT, Danmarks Krønike sid. 451.

januari 1332 avslöts en förlikning mellan greve Gerhard samt konung Kristofer och hans son konung Erik, varvid de senare förpliktade sig att till greven pantsätta hela Nörrejylland och Fyen. Enligt det av greve Gerhard utställda traktatsexemplaret skulle med pantelänen följa rättigheten till därinom belägna kyrkolän och alla geistliga län (»mit rechte der Kerkenlene vnde aller ghestliken lene de in dessen landen belegghen sin»)¹ År 1340 skedde en uppgörelse mellan greve Gerhard och hertig Valdemar av Slesvig (förut konung Valdemar III), varigenom kronopantelänen i Nörrejylland fördelades dem emellan. I överenskommelsen stipulerades att »alla kyrkor, vad de heta, och geistlige län» skulle följa kronolänen.² Den 21 maj 1340 förlänade Valdemar IV till greve Johan av Holstein ön Femern med tillhörigheter bland vilka nämnas kyrkolän (»mit allem koniglikem rechte vnd aller vryheyt mit aller gulde manlenen, kerklenen vnned bequemicheyt an akker, weyde und water mit vorstrandé, Zewnde vnd Valkenflucht»)³ I Valdemar Atterdags överlåtelsebrev den 18 november 1343 till Magnus Eriksson av Sverige av hela Skåne, hela Halland (delar av dessa land voro förut överlätna av Knut Porses arvingar), Blekinge, Lister och Ven m. m. mot en ersättning av 49 000 mark silver uppräknas patronatsrättigheterna tillsammans med fast egendom, alltså såsom avkomstgivande,⁴ så ock i konung Erik Magnussons förläningsbrev den 27 december 1356 för hertigarna Henrik och Albrekt av Mecklenburg å hertigdömet Södra Halland samt Bjäre och Norra Åsbo härader i Skåne.⁵ Vid sin pantsättning år 1353 av Bylderups socken i Slogs härad gjorde hertig Valdemar och hans son förbehåll för prästens beneficium; om så ej skett hade dominium till detta följt pantelänet.⁶

Sockenkyrkan själv med dess egna och beneficiets inkomster betraktas uppenbarligen såsom län i hertig Henriks av Jylland brev den 25 februari 1370⁷ (»— — dat wij hebbet ghelenet vrowen Konegunde unser echten vrowen unse kerpsele tho Øsby tho ener rechten morghengaue unde hebbet er dat vorpandet for 500 mk siluers colscher wichte mit aller nut, broke, bede, gherichte, unde mit deme kericlene dar sulues,⁸ also were dat de kerke los worde so mach se de lenen eneme erme capellane wem se wil — —»). Sam-

¹ MICHELSEN, Schlesw.-Holst.-Lauenb. Urkundensamml. II sid. 82; jfr Reg. nr 2088.

² HUITFELDT, Danmarks Krönike sid. 465 f.

³ SRD VII sid. 366; jfr Reg. nr 2192.

⁴ DS nr 3741 (V: 1 sid. 200): »— — scotavimus — — ac a nobis, successoribus et heredibus nostris ac Corona Regni Dacie prorsus alienavimus et omnino abdicavimus terras Skanie, Hallandie, Blekingie, Listrie et insulam Huethen, monetam et nundinas cum earum iuribus, ut premititur, castris, municionibus, prediis rusticis et urbanis ad Regem et ad ius regium pertinentibus, civitatibus et villis forensibus una cum jure patronatus in Ecclesiis, Monasteriis et Capellis quibuscumque Regi competenti — —».

⁵ STYFFE, Bidr. t. Skand. hist. I sid. 28—32: »— — cum omne jure regio et dominii inphoedacione vasallorum, serucio dextrariorum et presentacione beneficiorum ecclesiasticorum ac cum omni libertate et proprietate — —». Jfr Reg. Ser. 2, nr *2283.

⁶ Reg. ser. 2 nr *2170; MICHELSEN, Schlesw.-Holst.-Lauenb. Urk. buch II sid. 230, Se närmare sid. 207 ovan.

⁷ Reg. nr 2884 (II sid. 133). Jfr ovan sid. 118.

⁸ »Mit dem Kirchenlehn daselbst».

malunda är förhållandet, då Kristian I den 2 maj 1460 förlänar Godske von Ahlefeld till Lindau patronatsrätten till Gettorfs sockenkyrka i Slesvigs stift (»— — geven unde lenen — — unse kerspelkerke Gettorp mid aller lehen waringe vnde rechticheide — —»¹). Den 22 juni 1529 upplät Fredrik I till Eyler Rönnow och hans arvingar »al den Ret som vi have havt til Egenssze Sognekirke i Ffywn, der hidtil har hört til os at forlene og præsentere, saa at forskr. Eyller Rönnow og den af hans Arvinger, som har Huidtkillde Gaard i Væрге, skulle have samme Kirke at præsentere og forlene og dertil Forsvaret med al Herlighed af det tilliggende Gods og Tjenere saa frit og kvit, som vi hidtil have havt det»². Anslaget den 9 maj s. å. till Mogens Göye och hans arvingar till Krenkerup av herrlighet och jus patronatus till Rasteds kyrka hade enahanda innebörd. I dotterns fru Eline Göyes jordebok av år 1552 redovisas två kyrkans gårdar, dock såsom fortfarande anslagna kyrkan. Prästgodset, bestående av 8 landbogårdar, lades synbarligen direkt under huvudgården såsom framgår av rubriken: »Thette effterschreffne godz laa till prestgaarden ij Radsted oc ligger nu till Krenckerup.»³ Sedan Fredrik I genom öppet brev den 5 juni 1529 medgivit borgmästare och råd i Malmö att »hollde en christelig predickefader szom thenum lerer och predicker Gutzs ordt fore»,⁴ upplät och avstod den 29 september 1529 sockenprästen där Henrik Hanssön till borgmästare och råd sin »kircke ock Leen Sanctij Pethers» i Malmö, så att de därefter skulle få välja sig en sockenherre och predikefader, vem de önskade, »effter koninglig Maiestaedz wor kereste nadiige herres breffs lydelszee szom thee ther paa haffwe, indeholder»⁵.

I anslutning till det kyrkliga länssystemet utformades strukturen av de Speciallän.
gåvor i jord, som efter en kyrkas grundande tillföll henne. Oftast behöll därför givaren dominium till jorden och kyrkan fick blott landgillet. Ett speciallän uppkom, vilket givetvis ej var synonymt med jus patronatus. Den 10 augusti 1350 anslår (*confero*) Lucia, Jörgen Stigssöns änka, till kyrkan i Sæby i Voldborgs härad på Själland en gård i Sæby, »på vilken Johannes Thræven bodde» under enahanda villkor, under vilka Johannes innehaft den (*prout dictus J. ipsam de me tenuit*), d. v. s. kyrkan eller prästen, om denne ville bruka jorden, skulle t. o. m. betala landgille. Brevet synes emellertid avse, att landgillet skulle användas till inköp av vax för kyrkans eget behov (*volens ut de dicta terra tutores ecclesie ceram provideant annuatim ad cultum dei, b. virginis ac aliorum sanctorum, quibus deputata sunt altaria in ecclesia*).⁶ Givetvis behöll givarinnan här herrlighetsrättigheterna. Det förefaller, som om i dylika fall, då övergång av äganderätten ej avsågs, åtminstone under äldre tid urkund sällan utfärdats. Den 16 december 1402 skötte herr Anders Mortenssön, kallad Pæp, och hans son

¹ MICHELSEN, Schlesw.-Holst.-Lauenb. Urk. Samml. IV sid. 423; jfr Reg. Ser. 2, nr *6211.

² Frederik I:s danske registeranter sid. 216.

³ Se sid. 117 ovan. Fru Eline Göyes jordebok sid. 67.

⁴ Frederik I:s danske registeranter sid. 207 f.

⁵ Annaler for Nord. Oldkynd. 1847 sid. 168; Jfr Reg. Ser. 2 nr *12666. Rep. nr 2267.

Jönes Andersson, kallad Grym, till Niels Svensson av Ellinge den av dem sålda huvudgården Tosterup (Tostarp) i Stora Harrie socken, Harjagers härad jämte bl. a. nio fästor i Stora Harrie by och all den rätt de hade i tre gårdar i samma by, vilka tre gårdars landgille vore givet till kyrkan i Stora Harrie. I landstingets vittnesbrev samma dag intygas, att säljarna skött köparen och hans arvingar till evärdelig ägo huvudgården med nio fästor i Stora Harrie by »ok thre garæ ok j thæn samæ by, hvilkæ thre garæs landgildhæ ær giuæth til thæn kyrkæ som ær j thæn samæ by». Uppenbarligen anses här äganderätten till de nio kyrkofästorna tillkomma huvudgårdens ägare.¹ Dominium torde, om arvinge eller annan rättsinnehavare till den ursprunglige givaren saknats, ha övergått till den som hade försvaret till kyrkan, d. v. s. patronus.² Även där jorden betecknas såsom kyrkans, är det icke givet att denna är *domina*,³ faktiskt torde motsatsen vara regel.

Ärkestolens
dominium.

År 1443 var för ärkestiftets del av genomgripande betydelse såväl i rättsligt som ekonomiskt hänseende. Ärkebiskopen Hans Laxmand, en av de mest betydande innehavarna av ärkestolen under medeltidens senare del, hade spelat en ledande roll vid avsättningen av Erik av Pommern och valet av Kristoffer av Bayern samt hörde till de ledande kyrkliga reformkretsarna. Kristoffer gav sin tacksamhet uttryck dels i en förläning den 13 oktober 1442 på ärkebiskopens livstid av Lindholms slott med Oxie, Bara, Järrestads och Ingelstads härader jämte Trälleborgs stad med alla kronans gods i nämnda härader,⁴ dels ock efter kröningen i Ribe nyårsdagen 1443 i två privilegiebrev, varigenom kronans hela *dominium* till kyrklig jord i ärkestiftet överläts å ärkestolen. Jens Grands program av år 1299⁵ var härmed realiserat i huvudsak.

Den 7 januari 1443 är det första för ärkebiskopen och ärkesätet utfärdade brevet dagtecknat. Genom detsamma bekräftades äldre privilegier och anslog. (— — *domino Johanni Laxmand, dei gratia archiepiscopo Lundensi, ac eciam sedi sue metropolitane omnes et singulas libertates, emunitates, gratias, jura et privilegia, que et quas progenitores et prædecessores nostri Danorum reges eidem sancte sedi Lundensi liberius et uberius vmquam dimiserant ac de regali munificentia donauerant et annuerant, ex favore speciali admittimus, innouamus, donamus et tenore presencium in nomine domini confirmamus.*) Såsom ett tillägg till dessa rättigheter och av speciell kunglig nåd stadgades, att den fungerande ärkebiskopen skulle för framtiden hava alla sockenkyrkornas landbor och gårdsæder i Lunds stift under sin styrelse och tillsättning i likhet med vad han, vidsträcktare och friare,

¹ MOLBECH og PETERSEN, Udvalg nr 108, 109 (sid. 162 f.).

² Jfr nedan sid. 156 ff. LSLB har ingen uppgift om dominium till St. Harrie kyrkas jord, vilket tyder på att det efter 1402 tillfallit ärkestolen, sedan kronan.

³ Den 28 okt. 1472 gavs en gård i gåva till Kvislemarks kyrka i Roskilde stift, till vilken gård viss person och hans efterkommande skulle ha försvaret och kyrkan blott landgillet. Rep. 2 R nr 3150.

⁴ LÄU III sid. 243.

⁵ Sid. 111 ovan.

av ålder haft beträffande andra landbor och gårdsæder, tillhörande domkyrkan, därjämte tull-, birke- och forstrandsrätt samt frihet från leding, stud och inne (*adiciens ex gratia regia speciali, quod archiepiscopus, qui pro tempore fuerit, omnes et singulos colonos et inquilinos ecclesiarum parrochialium per et infra dyocesis Lundensem predictam sub suo regimine et ordinatione, prout alios colonos et inquilinos sue ecclesie, vna cum theoloneo, birk et forstrand, lacius et liberius habuerat ab antiquo, ab omni expeditionis gravamine, scilicet studh et jnne, ammodo libere valeat retinere*).¹ I ett påföljande dag, den 8 januari, av konungen och ärkebiskopen utfärdat brev angående de danska klostrens reformering² förbjödos konungens fogdar och ämbetsmän att befatta sig med klostrens eller sockenkyrkornas landbor (*inquilinis*) vare sig i avseende å utkrävande av arbete eller genom någon som helst gästning (*quantum ad laborem exigendum vel ab eis servitium quovismodo*). Redan den 13 april s. å. utfärdades ett nytt vidsträcktare privilegiebrev för ärkestolen och domkyrkan, vilket enligt en senare påskrift var »nyttigare än alla andra domkyrkans och ärkesätets privilegier» (*Utilius priuilegium inter omnia alia priuilegia ecclesie et sedis Lundensis*).³ I detta tillförsäkrades ärkestolen för all framtid all kunglig rätt med fullständig kunglig jurisdiktion »i och över all dess egendom i löst och fast, präster samt underlydande, såväl de vilka hörde till ärkestolen som de vilka hörde till stiftets lägre kyrkor» (*totum jus regale cum plenaria juris nostri exequtione in et super omnibus bonis ac familiaribus et subditis suis tam ad suam sedem spectantibus quam ad alias inferiores ecclesias sue dyocesis vbicunque perpetuo possidendum*). Alla, speciellt kronans fogdar och ämbetsmän, ålades att icke påföra domkyrkan eller ärkebiskopen någon tunga, i vad avsåge dessas präster och underlydande, skipæn,⁴ brytar, landbor och bönder, vare sig till lands eller sjöss, beträffande hamn-, tull- eller vrakrätt, i städer, lantbyar, birker och forstrand (*in bonis suis mobilibus et immobilibus, familiaribus et subditis, nauigiis, villicis, inquilinis, bundonibus, in terra vel in mari, portu, theoloneo vel naufragio, in civitatibus, opidis, berk et forestrand*).⁵ Ärkebiskopen skulle hava styrelse och tillsättningsrätt över alla kyrkor och kloster, hospital och spetälskesjukhus i sitt stift (*archiepiscopus Lundensis, qui pro tempore fuerit, libere habeat omnes et singulas sue dyocesis ecclesias, pariter et monasteria, hospitalia et leprosaria regere et ordinare ac excessus corrigere in eisdem*). Med tillsättningsätt torde avses den *collatio* till kyrkor, kloster och hospital, som tillkom kronan, *collatio ecclesie et beneficii*. En

¹ LÄU III sid. 249. *Ordinatio*, som vanligen användes om invigning av präst, är givetvis icke här använt i denna betydelse. I medeltidslatinet användes *ordinare* i den enkla betydelsen insätta, tillsätta. Såsom exempel på ordets användning om brukare av jord se *Scriptores minores* II sid. 178 r. 32 (Exord. monast. caræ insule c. 1216) samt sid. 147 not. 4 ovan (c. 1268—1318).

² LÄU III sid. 253.

³ LÄU III sid. 256. I en annan påskrift betecknas brevet såsom *Priuilegium ecclesie Lundensis super omnibus bonis sedis cum omni jure regio*.

⁴ Uttrycket skipaen (*nauigiis*), som med den gamla ledingsorganisationens försvinnande saknade underlag, torde ha kvarstått rent formulärmässigt.

⁵ De ärkebiskopliga godsens voro uppdelade i sekundärlän, vilka i regel bildade egna birker.

förening av denna rätt med ärkebiskopens *collatio ecclesie et altaris (curæ animarum)* uteslöt icke, att kronan behöll en jus presentandi i kånönisk mening. Sockenkyrkornas och sockenprästernas i Lunds stift samtliga landbor skulle svara och lyda ärkebiskopen och ingen annan såsom sin rätt herre såväl i andligt som världsligt (ekonomiskt) hänseende (*quod omnes inquilini ecclesiarum parochialium vel sacerdotum dyocesis Lundensis debent respondere et obedire archiepiscopo Lundensi tamquam suo vero in spiritualibus et temporalibus domino et nullo alteri*), dock med förbehåll för den rätt, som prelater och kaniker (vid domkyrkan) redan erhållit av konungen eller av honom bekräftats — detta avsåg bl. a. deras ämbetsgods med de till kapitelämbeten anslagna sockenkyrkorna samt dessas underhållsgods och beneficier, till vilka ämbetsinnehavarna i regel hade dominium på grund av inkorporationen — samt för konungens patronatsd. v. s. presentationsrättigheter (*salvo jure prelati et canonicis dyocesis prius per nos collato et confirmato nec non jure patronatus*).¹ Härmed övergick kronans hela *jus advocatiæ* med såväl försvar som herrlighet till kyrklig jord och därmed dess »geistliga jurisdiktion» i Lunds stift på ärkestolen, ett djupt ingripande försvagande av kronans och ett stärkande av ärkestolens ekonomiska och politiska ställning. Med dominium till sockenkyrkornas och prästbordens fundations- eller dotaljord följde rätten för ärkebiskopen att hava kyrkorna i försvar d. v. s. föra dess talan och kontrollera förvaltningen av dess lösa egendom vare sig själv eller genom av honom utsedda prostar. Jämlikt 1443 års brev skulle alla sockenkyrkor och deras beneficier ingå under ärkebiskopens advokati, utgöra anslag eller län av ärkestolen. Att denna innebörd av privilegiet stått klar för vederbörande därom vittnar den samtidiga påskriften å privilegiebrevet: *Privilegium — — super omnibus bonis sedis cum omni jure regio*.² *Verus dominus in temporalibus* kan, så vitt jorden angår, icke vara annan än jordägaren.³ Kronans patronatsrätt var reducerad till en *jus presentandi*.⁴

Ehuru privilegiebrevet den 13 april 1443 var meddelat »för all framtid», ansågs det jämlikt danska rättsgrundsatser tarva bekräftelse av senare konungar. Den 5 april 1449 bekräftade Kristian I i allmänna ordalag ärkestolens privilegier (— — domino Thuoni ac eciam sedi suæ metropolitanæ omnes et singulas libertates, emunitates, gratias, jura et priuilegia, quæ et quas progenitores et predecessores nostri, Danorum reges, eidem sanctæ sedi Lundensi liberius unquam dimiserant ac de regali munificentia donaverant et annuerant ex favore speciali admittimus, innovamus, donamus et confirmamus).⁵ Samma dag bekräftade han kapitlets och domkyrkans privilegier

¹ Rep. nr 7322 (III sid. 609); LÄU III sid. 256.

² Se sid. 155 not. 3 ovan.

³ I Valdemar III:s handfästning 1326 (p. 33) betyder otvivelaktigt *verus possessor* jordägaren. (Item dominus rex aut aliquis alius — — in aquis alicuius nisi propriis piscari aut silvas alicuius nisi proprias succidere faciat sine veri possessoris voluntate et consensu).

⁴ Jfr Rep. 2 R nr 9145 (10 aug. 1500): «— — *jus patronatus sive presentandi* — —».

⁵ LÄU III sid. 327.

(— — nos venerabiles et dilectos nobis dominos prepositum, decanum, archidiaconum ceterosque familiares ecclesie Lundensis et eorum familiam ac inquilinos cum bonis eorum mobilibus et immobilibus sub nostra pace et protectione suscepisse specialiter defendendos. Insuper et omnia priuilegia, libertates, emunitates et gracias eidem capitulo et fabrice ecclesie Lundensis per quoscunque progenitores nostros et predecessores nostros, reges Dacie, concessa et concessas concedimus, ratificamus, approbamus et tenore presentium confirmamus.) Därtill fogades den sedvanliga befallningen till de kungliga fogdarna och ämbetsmännen att ej befatta sig med kapitelgodsen.¹ Konung Hans stadfäste den 17 mars 1484 de privilegier, som meddelats domkyrkan, ärkebiskopen och prästerskapet i ärkestiftet (»unne och stadfeste hanom alle the preuilegie, friiheder oc nader, hwad the helst ware kunde, som wor kære fader koning Christiern oc andre vore forfædre koninge i Danmark Lunde domkircke, Lunde domkirkkes sæde, hanom oc hans forfædre erckebiscopper sammesteds oc hans clerckerij unt oc giffwit haffue».)² Den 17 maj 1500 utfärdade konungen ett bekräftelsebrev av sina egna och äldre privilegier för ärkesätet, kapitlet och domkyrkan (»stadfeste oc fulburde alle the friiheder nader oc privilegier som wii oc wore forffare framfarne koninger i Danmarck dem och deres kyrke tilforn nadelig wnt oc givit have vid deris fulde macht at blifwe uti alle de ord oc article som the inneholle oc utwise».)³ Den 6 november 1500 vidimerade konungen på ärkebiskop Birgers begäran 1443 års båda privilegiebrev och sitt eget av år 1500,⁴ vilket visar att såväl Kristians som Hans' stadfästelser avsett att uppehålla 1443 års bestämmelser.

I konung Hans handfästning den 1 februari 1483⁵ finnes en utfästelse (p. 22), att konungen icke skulle befatta sig med något kyrkans eller klerkeriets gods, landbor eller tjänare, »anten udi eller utaff at sette, entogh at wij haffue jus patronatus till then kyrke», och skulle konungens fogdar och ämbetsmän vara förbjudna att pålägga kyrkor, kloster och klerkeri »skat eller beskatning, hestestader, gestning, skydferde eller annan tyngde ehwat thet helst kan wære», utom för det fall att konungen och hans märkliga råd och sändebud fore igenom landet i rikets ärenden. Denna bestämmelse synes förutsätta, att i huvudsak kronans dominium till kyrklig jord över hela riket avståtts till biskoparna.⁶ Det är också påfallande, att under det de biskop-

¹ LÄU III sid. 326.

² LÄU IV sid. 408.

³ LÄU V sid. 423.

⁴ LÄU V sid. 443.

⁵ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 46 ff.

⁶ Ännu i Kristian I:s privilegiebrev den 18 februari 1466 för biskopen och kapitlet i Roskilde och kapitlet (vid Vårfrukyrkan) i Köpenhamn, som tillförsäkrar dessa all kunglig rätt till sitt gods, nämnes intet om sockenkyrkornas egendom, och den 26 okt. s. å. kan konungen lägga Heddinge kyrka i Steffns kerred med »al koninglige ret, som ær jus patronatus, prestegardh oc alt annet gotz, som tilligger meth alle forskrifne kirkes gotzes rætte tilliggelse och tilhøring entyn til prestebordhet eller till kyrken» till ett av honom stiftat kapell i domkyrkan. (Dipl. Christiern I sid. 177, 181). Men enligt konungens brev 16 dec. 1470 hade redan då biskopen i Roskilde för-

liga kollationsbrev till prästerliga tjänster i socknarna vid början av 1400-talet synas hava innehållit blott upplåtelse av själavården (*cura animarum*), men icke någon anvisning å beneficiet,¹ klausul härom innehålles i de bevarade biskopliga kollationsbrev från 1480-talet och framåt.² De samtida kungliga presentationsbrev innehålla ingen sådan anvisning.³

Även kyrkans egen lagstiftning, provinsial- och synodalstatuter, bär spår av det ändrade rättsläget. I ärkebiskop Peder Lyckes provinsialstatuter år 1425⁴ hade stadgats, att föreståndarna av vad stånd och villkor de kunde vara (*administratores cujuscunque status ac condicionis exstiterint*) för hospitals- och klosterkyrkor samt andra kyrkliga institut, d. v. s. även sockenkyrkor (*quarumcunque Ecclesiarum hospitalium seu Monasteriorum — — seu aliorum piorum locorum*), icke finge utan tillstånd av biskopen i stiftet, genom gåva, pantsättning, försäljning, byte eller förläning eller i form av avstående av anspråk, minska eller belasta den fasta egendomen för efterträdarna

---

svaret över kyrkogodset: » — dem bör ingen at forsvare uden ham paa den hellige Kirkes vegne. Thi forbyder vi alle — — noget at befatte sig med forskrefne eller noget andet Kirkegods, vorrede, Skové eller Ejedele, der nogen Kirke tilhører uden med forskrefne værdige Faders Villie under vor kongelige Hæavn og Vrede»; Rep. 2 R nr 2854; jfr nr 7973 (21 sept. 1495). Och enligt ett Viborgs landstings förklaring 18 juni 1474 hade prosten i Hardsyssel i Ribe stift rätt att försvara och bortstädja kyrkogodset i Hardsyssel »ligervis som andre Proster i Hardsyssel har haft af gammel Tid, at stede Kirkens Gods bort . . . vare i og af at sætte hvilket Gods som givet er til Kirken, uden det er givet med saa skel, at de og deres Arvinger skal det forsvare og sætte i og af, som det gaf til Kirken»; Rep. 2 R nr 3479; jfr nr 9979 (1503). Enligt en rättartingsdom den 30 mars 1537 från Ribe stift hade i Konung Fredriks tid rättartinget tilldömt (dom)prosten i Ribe försvaret för ett bol, Dragebol, på Vandborgs kyrkas ägor. Herredags dombog nr 1 fol. 37. Enligt J. KINCH, Ribe bys hist. og beskrifn. indtil reform. (1869) sid. 597 f. hade sysselprostarne i Ribe stift redan på 1300-talet herrligheten till sockenkyrkornas gods. På tre av prosterierna voro kapitlets fyra prelaturer grundade, arkidiakonaten på Alt (stiftets sönderjyska del), dekanaten på Vardsyssel, prosteriet på Hardsyssel och kantoratet på Almudsyssel. Blott i Jellingssyssel var prosten ej prelat (KINCH, Ribe bys hist. og beskrifn. 1536—1660, 1884) men herrligheten hade han. Herredags Dombog nr 4 fol. 18 v. (rättartingsdom 7 maj 1541). — På Falsters landsting gavs den 26 nov. 1494 det vittnesbördet att sedan Ravenstorp och Ravenstorps äng hade givits »till Guds embete till vin och olja till alla kyrkor i Falster», hade ingen annan haft egendomen i försvar än den som varit och vore prost i Nykjöbing (Odense stift); Rep. 2 R nr 7768; Jfr nr 7824. Även i andra delar av Odense stift synes biskopsstolen hava haft enahanda befogenheter. Riksrådet tillerkände den 16 juni 1533 herr Knud Gyldenstjerne, electus till stiftet, försvaret och herligheden över kyrkolandborna på Lolland och Falster »at nydhe, brughe och beholde for:ne forswaar oc rettighed till for:ne kircke tienere vdi Lolandt oc Falster, som hand kandt giøre bewisseligt at haffwe weritt under fyenske biskopsdom vdi verduge fedres bisp Karlss och bisp Jens Anderssens tiidt, dog saa at for:ne kircketienere skulle vdgifue theres aarlige landgilde till kirkerne.»; D. Hist. Tidskr. 4 R III s. 479, Reg. Ser. 2 nr *13495. — I Århus stift synes sockenkyrkornas gods hava bortförlänats av biskopen. Rep. 2 R nr 7856 (16 mars 1495), 8119 (12 mars 1496).

¹ SD nr 566 (26 mars 1405). Inga kungliga kollationsbrev synas bevarade. Sannolikt hava kollationerna givits muntligen.

² Exempel se Rep. 2 R nr 6064 (20 april 1487): »tibi conferimus teque per annuli nostri traditionem investimus ad eandem (sc. ecclesiam), curam animarum et administrationem spiritualium et temporalium tibi — — — committentes.»

³ Exempel se Rep. 2 R nr 6063 (8 april 1487).

⁴ PONTOPPIDAN, Annales II sid. 548; THORKELIN, Statuter.

(bona immobilia sine consensu Diocesani Episcopi donationis, impignerationis, venditionis, permutationis seu infeudationis vel ad formam dimissionis titulo, in posterum minime alienent, obligent vel demittent). Att med dessa *administratores* avses även lekmän synes oförtydligt. De efter år 1443 tillkomna statuterna rikta motsvarande uppmaningar direkt till prästerna.¹

Varken Kristian II, Fredrik I eller Kristian III utfärdade eller bekräftade några speciella privilegier för ärkesätet, domkyrkan eller kapitlet. Detta betydde dock icke, att 1443 års rättsregler upphörde att gälla. Kristian II förklarade i sin handfästning den 22 juli 1513 (p. 7): »Item skulle wii eller wore fogder intet befatte oss med kirki tiener, clerkeries tiener, clostirens tiener — — anten med echt, skydsferd, giesteri, i att sætte ellir aff at sætte ellir met nogre andræ tyngæ eller trældom, men the skulle ware fri för oss oc wore fogder efftir for:ne koning Hanzs wor kiere herfaders recesszs lydelse,² endog at kronen haffuer sielff jus patronatus till den kirki, som noghir tiener kunde tilligge, dog vndirtagen at fore oss oc wort fadeburd, nær wii personligen drage egönnem landit, oc wele wii för then tyngæ, som almuen met swodan echt er offuergangen, giöre met thet aller förste en redelig schickelse ther om, swo same echt skall mulig være oc rett om kring gaa vden wild.» Fortsättningen (p. 8), som icke förekommer 1483, är av synnerligt intresse, då den visar, att kronans dominium till kyrkogods ej överallt övergått i kyrklig hand. De kyrkobönder (kirkitiener) som kronan haft i försvar opåttalt (»u-ildt oc u-kiærdt») i 40 år (den kanoniska hävdetiden) skulle bliva kvar under densamma. På samma sätt skulle de kyrkobönder, som prelaterna och kyrkan haft i försvar opåttalt i 30 år, förbliva under dem, medan de, som under konung Hans eller Kristian I »eller derved» med orätt kommit under kronans eller under kyrkans och prelaternas försvar, skulle vända tillbaka till deras tidigare ställning.³ Ridderskapet skulle slutligen hava försvaret av de kyrkobönder, som deras förfäder givit till kyrkan »oc fundatienn indholder at them bör at haffue oc de i være haffdt haffue». Enligt 9:e punkten skulle konungen ej befatta sig med jakt och fiske i »den heliga kyrkans» och ridderskapets enskilda (enemærke) skogar och fiskevatten utan biskopar, prelater, kyrkor (kapitel och konvent) och ridderskapet själva obehindrat bruka dessa. Av enahanda innebörd är Fredrik I:s handfästning (p. 12, 14, 15, 45) dock att hänvisningen till foundationsbrev i fråga om adelns dominium saknas. Bland herrlighetsinkomsterna av skogen nämnes nu »ollonsvin» (p. 15). Med anledning av Kristian II:s övergrepp heter det vidare (p. 45):

¹ THORKELIN, Statuter och Kirkelove.

² Se ovan (handfästning 1483).

³ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 58. Här tillämpas J L:s bestämmelser (I: 44 enl. text I i BRÖNDUM-NIELSENS uppl.) enligt vilka kyrka får hävd å enskild jord efter 30 år och enskild man får hävd å kyrkas jord efter 40 år. Jfr Rep. 2 R nr 866 (15 juni 1458), Kristian I:s dom i jordatvist mellan biskopsstolen i Roskilde och Jep Hanssøn i Rimkolde: » — var der saa for Rette paasagt, at hvad Kirken har haft i 30 Aar ukæret, det bör hende at nyde med Lovhævd og hvad Kronen har haft ukæret i 40 Aar, det bör hende at nyde med Lovhævd». Se ock Rep. 2 R nr 5623 (Viborgs landstings öppna brev 15 jan. 1485) och 8393 (Vejle stadsrätts brev 11 maj 1497).

»Huilkenn oc der emoet sit goedz eller eyedom mijst haffuer uthij then sidste koning Christierns tiid, tha skall the thett igenn haffue. Thesligest skall oc wære om kirckenns tiennere, hwo thennom vtj szo mode itj forsuor hafft haffwer, endog noghen andenn haffuer jus patronatus tiill then kircke, same tiennere kunne tilligge — —.»¹ Kristian III (hertig Kristian) förklarade den 18 augusti 1534 vid hyllningen i Horsens i sitt försäkringsbrev till Danmarks rikets adel och inbyggare² bl. a., att de jordagods, som adeln, deras förfäder, bönder eller andra givit till sockenkyrkor, av dem skulle kyrkorna åtnjuta och behålla räntan, men herrligheten skulle bliva hos den, som hon varit hos av ålder (av arilds tid) och intill då. Handfästningen den 30 oktober 1536³ innehåller ingen utfästelse rörande kyrkogodset, utom att adeln och ridderskapet skulle njuta och behålla jus patronatus till de kyrkor och geistlige län, som de hade rätt till och kunde bevisa med brev och sigill och ditills haft (p. 38), naturligt nog, då samma dag beslöts att biskopsstolarnas hela förmögenhetsmassa skulle indragas till kronan.

Ett stort antal urkunder visa, att ärkebiskoparna bortfäst sockenkyrkors jordar, stundom själva men i regel genom sina fogdar och andra ämbetsmän.⁴ Arkivförteckningen från Lundagård år 1577 upptager urkunder rörande inemot ett 100-tal fastigheter av detta slag.⁵ Det är emellertid att antaga, att i de flesta fall ärkestolens dominium disponerats av dess länsmän, vilka alltså bortstätt fastigheterna och uppburit städjepenningarna samt utfärdat och mottagit därav påkallade urkunder, senare väl förlorade med de olika huvudgårdarnas arkiv. I ärkebiskopsarkivet torde hava hamnat handlingar huvudsakligen beträffande fastigheter som förvaltades direkt från Lundagård (»lågo till ärkebiskopens fatebur»). Följande exempel må anföras. Ärkebiskop Jens Brostrup medgav år 1482 på grund av sin befogenhet såsom »översta försvar», trots bestridande av prästen i Brønnestad i Göinge härad, att en kyrkojord, som utgjorde landgillet till prästen, finge brukas under viss bondegård i Horyd.⁶ Oluf Holgerssön på Orup erkänner sig den 28 febr. 1508 hava en gård i Ullstorp i Ingelstads härad i förläning och försvar av ärkebiskopen, dock att Ullstorps kyrka skulle uppbära landgillet, samt att vid Oluf Holgerssöns död gården skulle komma igen till Ullstorps kyrka och försvaret till ärkebiskopen.⁷ Fru Anna Mauritzdotter på Bollerup hade s. å.

¹ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 75 ff. Uttrycket »endogh noghen andenn haffuer jus patronatus» torde syfta på de anslag, som skett av andra än innehavarna av resp. patronatsrätter (»speciallänen»). — Se vidare p. 49 ang. restitution av Bornholm med Hammershus till ärkestolen.

² Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 79 ff.

³ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 82 ff.

⁴ Att då ärkebiskop Birger år 1506 köpte en gård i sin födelseby Lindberg och gav denna gård till Lindbergs kyrka, han bestämde att ärkebiskopen skulle »hava makt» över gården (HUITFELDT, Biskopskrönike sid. 90) står i noga överensstämmelse med 1443 års privilegiebrev. Enligt LSLB utgick till kronan av gården gästeri 12 sk. och ollonfläsk $\frac{1}{2}$ svin (landgillet 8 pund smör).

⁵ Ældste d. archivreg. IV; FALKMAN, Förteckn. II.

⁶ Rep. 2 R. nr 5132.

⁷ Rep. 2 R nr 10966.

en kyrkojord i Hannas i försvar av ärkebiskop Birger för sin livstid, »dock så med skäl» att Sönnarslövs kyrka i Gärds härad finge landgille, och att efter fru Annas död försvaret och jorden skulle komma till ärkebiskopen igen.¹ Jep Thordsen fick år 1532 av utvald ärkebiskop Torben Bilde försvaret av två kyrkohemman i Everöd i livstidsförlänning, landgillet skulle följa kyrkan.² År 1534 erkänner sig Arvid Ulvstand av utvald ärkebiskop Torbern Bilde »i värjo och försvar» hava mottagit två kyrkegårdar i Lövestad, två i Heinge och en i Bäretofta; kyrkan »som de tilligga» (Lövestad i Färs härad) skulle behålla landgillet, gårdarna väl byggas och besittas, »att bönderna därpå bo, hållas vid lag skäl och rätt att ej påläggas någon osedvanlig tunga». Läntagaren skulle ock sörja för att intet av gårdarnas rätta tilliggelse därifrån komme »för min brists skuld eller försummelse».³ — År 1512 förlänade ärkebiskop Birger till Oluf Degn (klockaren) i Stehag ett till Stehags kyrka liggande fiske i Ringsjön med skyldighet att giva kyrkan årligen en lödig mark.⁴ Nämnda fiske torde vara identiskt med det, som enligt LSLB före år 1209 skänkts till kyrkan av Asmund Gummesson och som lämnade ett landgille till kyrkan av en lödig mark. (»Anno mcccix obiit Asmundus Gommesson de Stödhauffue qui donavit et dotavit ecclesiam prædictam piscatura binis cum pratis iuxta montes, cuius anima requiescat in pace. Af desse thuo tage maër (mader) och fiskid fonger kirckenn årligen Landgille, 1 löde mark, och haffuir fru Merittes bönder till Rönehalm thennom att bruge, de suare for samme tage maër.») — Bengt Kannegydere i Landskrona fäster 16 febr. 1502 av ärkebiskop Birger mot visst landgille någon S. Olavi kyrkas åker och äng utanför Landskrona »som en min medborgare Mörten Bentsson nest til forn i lege hade aff erkebiscop Jens».⁵

År 1502 utställdes av Ljunits häradsting ett vittnesbrev, att till Bjäresjö kyrka (i Herrestads härad) skogarna Stubbeora och Senhult av lång arilds tid sextio år och mera legat »for rett æyedom», samt att Bjäresjö män av arilds tid plägat fritt hugga däri, men att försvaret tillkomme ärkestolen (»men erchebiscopen i Lund skulle samme Stwbbe oræ oc Seenholt then helli kircke frij oc forsware som andre kirckens æyedom»). Ett annat samtidigt intyg säger, att för nämnda skogar aldrig gjorts eller guldits någon tjänst eller avgift, men att ärkebiskopen i Lund »skulle samme Stwbbe oræ oc Seenholt then helli kircke frij oc forsware som ander kirchens egendom».⁶ År 1552 utställde Skabersjö sockenstämma ett vittnesbrev, »atth Aage Knudsen haffde

¹ LÄU VI sid. 244; Rep. 2 R nr 10971. Ärkebiskopen hade den 27 januari 1502 dragit ett mål om olaga avverkning under sin och kapitlets prövning under erinran bl. a., att »Lunde domkirke (d. v. s. ärkestolen) skuldhe haffue Syndherslöffues kirkes eyedom i være och forswar». LÄU VI sid. 53.

² FALKMAN, Upplysningar I sid. 88; Förteckn. I nr 153.

³ FALKMAN, Upplysningar I sid. 88; FALKMAN, Förteckn. II nr 2272. Enligt LSLB låg dominium till en kyrkans gård i Lövestad under Örup, till den andra gården i Lövestad under f. d. ärkestolens gård Sövde, till en gård i Heinge och till gården i Bergetofta (Bäretofta) under Sövde.

⁴ Ældste d. archivreg. IV sid. 364.

⁵ LÄU VI sid. 56.

⁶ LÄU VI sid. 85, 89.

alltt Høyby (Hyby) kirkes gottz ej forlæning aff biscop Børghe oc tha suaritt the intet till Klaagerup», och följande år utställde Åspinge sockenstämma ett liknande, »att för endtt Aaghe Knudsen fick Høyby kirkes gottz ij forlæning tha suarede bönderne biscop Børghe og fodermarsken till Lundegaard oc gaffue Høyby kirke deris landgilde».¹ Sistnämnda år, 1553, utställdes ett annat vittnesbrev, »aff Svenskøb om III gaarde hörer till Høyby kirke, ath försvarit haffuer alle daghe været till Lundegaardt, och att Aage Knudsen haffde dennom i forlæning aff biscop Birghe och att hand tog dennom fraa Aaghe Knudssen ighen».² Dessa gårdar hade dels sålts år 1390 i två olika köp av Marine Jensdotter, herr Niels Hacks till Hyby änka, till prästen i Hyby (a. Svenskøb i Linderöds socken, Äsperöd i Knislinge socken, Satsetorp i Åspinge socken, Myren i Hjärsås socken, b. Vismerlöv, Tejarp och Ydinge i Hyby socken), dels år 1427 skänkts till Hyby kyrka och prästgård av Hans Spoldener till Klågerup (en andra gård i Tejarp), dels år 1495 skänkts till Hyby kyrka och prästgård av Oluf Truidssøn (Hasse) till Klågerup (en tredje gård i Tejarp). Dominium till gårdarna av 1390 års köp, utom två i Vismerlöv och Ydinge, övergick till ärkestolen. Till de skänkta gårdarna förblev dominium under Klågerup.³ Dit övergick också av okänd anledning dominium till de två gårdarna i Vismerlöv och Ydinge.

Biskopen kunde sälja eller bortbyta kyrkojord, om ock belägg härför saknas från ärkestiftet.⁴ Vid inköp av jord har ärkestolen uppträtt såsom lantkyrkas försvar. Enligt en i 1693 års Skånebrevsamling bevarad anteckning utfärdade ärkebiskop Birger den 23 september 1512 ett kvitto, att han av Niels Bragde till Vanås anammat två gårdar i Kudeheddinge i Heddinge socken (Bara härad), vilka voro kyrkan där tillägnade för penningar, testamenterade till kyrkan av flera personer.⁵

Otvivelaktigt kunde 1443 års bestämmelse, att sockenkyrkornas och sockenprästernas alla landbor skulle vara under ärkestolens dominium, såvitt denna bestämmelse tillämpades enligt ordalydelsen, medföra en inskränkning av enskilda patroners och givares rätt. På sådant sätt hade synbarligen bestämmelsen tolkats beträffande S:t Olofs (Lunkende) kyrka i Albo härad, till vilken fru Barbara Brahe till Bollerup år 1475⁶ påstod patronatsrätt och som ännu enligt 1569 års LSLB var under *jus patronatus* till Bollerup. År 1435 den 5 september sålde den norske väpnaren Niels Mus till S. Olofs

¹ Äldste d. archivreg. IV sid. 332. Klågerup, huvudgård i Hyby socken, tillhörig danska Sparresläkten (AHLENIUS och KEMPE, Sverige I sid. 198).

² Äldste d. archivreg. IV sid. 333.

³ Äldste d. archivreg. IV sid. 331 f.; FALKMAN, Förteckn. II nr 849—866, 2160; LÄU VI sid. 18. Jfr sid. 178 f nedan.

⁴ Enligt en den 14 april 1457 utfärdad urkund (Rep. 2 R nr 717) gjorde Johan Björnssøn ett jordabyte (mageskifte) med biskopen och kapitlet i Roskilde varvid biskopsbordet »til evindelig Eje» tillades vissa gårdar och dess medkontrahent »alt S. Lucii kirkes Gods, som hörer til Biskopsbordet i Roskilde, liggende i Judland i Stafesøræ i Biærie H., som Biskop Peder købte av Hr Jeip Kalf».

⁵ Rep. 2 R nr 12280.

⁶ LÄU IV sid. 225. Se ovan sid. 122.

kyrka i Lunkende i Albo härad, »huilken Kirkes Væрге er Morthen Swst», sitt mödernegods i Bonrums by i Fågeltofta (Fulstofte) socken i Albo härad, »saa meget som 5 Gaarde — — og 2 Fæster», samt dessutom en gård i Onslunda i Ingelstads härad och »1 Fæste nör tvært op til».¹ Dagen därpå, den 6 september 1435, dagtecknades ett följebrev av Niels Mus med anmodan till vissa personer att jämte honom besegla brevet, »som Morthen Swst har af (mig) paa s. Oluffs Kirkes Vegne paa det Gods, som jeg har ham solgt og sködet paa Albo herreds thing».² I 1577 års register över arkivet på Lundagård³ är antecknat »Biscop Börgis breff — — at haffwe anammit af Niels Musz tuende breffe, thett ene ett schiödebreff till Sanctj Oluffs kircke vdj Lunckende paa V gaarde och ij fester vdj Bonrom thett andet ett følge breff. Datum m d v j». Då Niels Mus omtalas såsom väpnare redan år 1422⁴ och herr Henrik Krummedige år 1499 såsom arvinge efter hans son Lasse Mus,⁵ torde 1506 års kvitto blott avsett att uttrycka att de mottagna urkunderna utställts av Niels Mus. Enligt ett ärkebiskopens brev 1506 hade herr Jens Grym år 1424 (1440) till S. Olofs kyrka i Lunkende givit en gård i Tumby i Smedstorps socken i Ingelstads härad.⁶ Även denna gård har kommit under ärkestolens försvar. Den fästa i Elmhult, som Jep Nielssön i Asarum den 12 oktober 1481 avhände och skötte till S. Olofs kyrka i Lunkende⁷ (»till evindeligen øye at bruke och beholde til for:ne S. Olofs kirke») torde ipso jure hava övergått till ärkestolens dominium. År 1508 har ett vittnesbrev varit utställt, att alla S. Olofs kyrkobönder till Lunkende kyrka »svarade» till Näsbyholm (en ärkestolens huvudgård), då Ditlev Daa var fogde där, och sedan till fodermarsken på Lundagård den ene efter den andre.⁸ Enahanda torde hava varit fallet med den för Enslövs kyrkas medel år 1479 från frälsemannen Peder Jensen i Hylte inköpta gården Nortorp (»åker och äng, skog och mark» etc.)⁹

Privilegiet av 1443 synes icke hava ägt giltighet för av frälsemän stiftade speciallän, till vilka känd arvinge fanns. Exempel härå lämna de ovan omnämnda år 1427 och 1495 till Hyby kyrka anslagna gårdarna. Det hände, att dominium som ärkestolen utövat till dylika speciallän gick förlorat. År 1550 berättade sockenprästen i Hörup på konungens rättareting i Åhus

¹ Rep. nr 6784.

² Rep. nr 6785.

³ Äldste d. archivreg. IV sid. 345.

⁴ Danmarks adels aarvog 1905 (XXII) sid. 334.

⁵ Dipl. Norv. I: 704, 719—20.

⁶ Rep. 2 R nr 10721.

⁷ LÄU IV sid. 342. Jfr LÄU V sid. 16 (1486).

⁸ Äldste d. archivregistr. IV sid. 345 (Registratur over Lundegaards breve, 1577). Ditlev Daa var ärkebiskopens fogde på Näsbyholm 1467 (Danmarks adels aarvog VII, 1890, sid. 166). Icke förty har konung Hans den 10 augusti 1506 utställt ett brev, varigenom han i sitt hägn tager S. Olofs kyrka i Lunkende med allt vad därtill i fast och löst hörde samt alla dem, som bodde på kyrkans gods, och förordnar, att fru Anna (Gyldenstjerne), herr Olof Stigsens (Krogno) till Bolserup änka, skulle i sin livstid hava alla de friheter på förenämnda gods, som dennes föräldrar av ålder haft. LÄU VI sid. 218; jfr Rep. 2 R nr 10662.

⁹ FALKMAN, Upplysningar II sid. 229 f.

i konung Kristians egen närvaro, beträffande kyrkan i Hörup tillhöriga fyra gårdar i Örum, en gård i Sandby, en i Hagestad och en i Valleberga, att tre friborna mör givit tre av dessa till Hörups kyrka för gravställe och två friborna män, som voro bröder, resten, dock att försvaret skulle förbliva under biskoparna och rätta landgillet hos kyrkan, och hade biskoparna förlänat detsamma till »mäns män». Den tid biskop Åge (utvald ärkebiskop Åge Sparre) i Lund unde (förlänte) herr Holger Ulvstand samma gods, då behöll denne landgillet med herrligheten af samma gods till sin död (1542). Därefter hade herr Holgers änka fru Helle behållit det hela. På föranstaltande av konungens stiftslänsman Sti Pors på Lundagård hade den överenskommelse träffats, att fru Helle och hennes arvingar skulle behålla godset med undantag för halva landgillet, som skulle gå till kyrkan.¹ Sockenprästen talade nu på denna överenskommelse. Det framkom emellertid, att godset hade i lång tid varit hos fru Helles arvingar och att biskoparna ej befattat sig därmed utom den tid fru Helles fader Niels Hacks («gamle» N. H. till Hækkeberga i Genarps socken) barn voro omyndiga. Då hade ärkebiskop Birger tagit gårdarna från dem men, sedan herr Holger fått fru Helle (1522), hade han fått godset igen och haft det i »heffde och werrie» och fru Helle efter hans död. Herr Thage Thott å arvingarnas vägnar (fru Helle var död 1550) bestred sockenprästens uppgift om tillkomsten. Förlikning träffades av det innehåll, att fru Helles arvingar skulle behålla all herrligheten och försvaret av nämnda gods, varemot landgillet skulle utgivas till Hörups kyrka.² Måhända avsågos Hörups kyrkas ifrågavarande gårdar i det Fredrik I:s brev den 6 mars 1528, varigenom herr Holger Ulvstand fått försvaret till gods, som givits från Hækkeberga («Hickjbjerg») av hans förfäder till präster och kyrkor; dock att han skulle därav till präster och kyrkor samt till »stiftet» (ärkestolen) giva vad som därav av ålder plägat utgå.³

Efter 1443 synas vid anslag, där givaren avsett att förbehålla sig försvaret och herrligheten, klausul i sådant syfte hava intagits i brevet.⁴ Enligt en

¹ Ældste d. archivreg. IV sid. 324.

² FALKMAN, Upplysningar II sid. 37 ff. Jfr II sid. 132. Om »gamle Niels Hack till Hikkeberg» (Hækkeberga), som var riksråd åtminstone 1487 och var gift med Tale Brostrup, ärkebiskopens brorsdotter, heter det i BRICKA, Biogr. lex., att han efter ärkebiskop Jens Brostrups död 1497 kom i häftigt fejd med dennes efterträdare ärkebiskop Birger. N. H. hade bemäktigat sig kyrkogods och lagt dem dels under Hikkeberg (Hækkeberga) dels under Börninge kloster, som han hade i förläning av konung Hans. Han blev den 8 jan. 1508 inhjälslagen i Hålsingborg. Hans frände Henrik Krummedige övertog förmynderskapet för änkan och barnen.

³ Frederik I:s danske registranter sid. 156. Jfr konungens brev 1 sept. 1525, vari Karine Anders Ulf's änka förklarar vara närmaste arvinge till Peter Böcker, som grundat S. Mauritii altare i S. Nicolai kyrka i Köpenhamn. Hon och hennes arvingar tillåtas att förläna samma altare »och sette ther self capellan och ther till self forsee hues gotz ther tilligger mett utti och vdaff saette, dog at capellanen fanger den rentte, hand bör at fange och pleger aff rette» (Fredrik I:s d. registr. sid. 91).

⁴ Detta var i regel icke fallet med gåvor till domkapitlet kloster eller hospital: LÄU III sid. 306 f. (1447), IV sid. 97 (1467), 118 (1470). Förbehåll om försvar: LÄU IV sid. 98 (1468), sid. 322, (1480), V sid. 224 (1494), sid. 298 (1497).

konungens och rättartingets dom år 1549 hade herr Claus Rönnov år 1455 till Båstads kyrka givit en gård i Salmeshög för penningar han var skyldig kyrkan, dock med villkor att försvaret skulle bliva hos honom och hans arvingar, samt att en evig mässa hölles för hans föräldrars själar.¹ År 1539 fälldes dom på konungens rättarting i en tvist om några gårdar, som före 1499 givits till Östra Vemmenhögs kyrka och prästbordet där med förbehåll för innehavaren av Dybecks gård om »Forsvar, Gestning og Sagefalt». Fru Helle, Per Marsvins änka, hade stämt Jep Thordsen (Falk), fogde på det f. d. ärkebiskopliga Näsbyholm, rörande en kvarn och nämnda kyrkans gårdar, som hon skulle ha i försvar och kyrkan och prästbordet hava landgillet utav, med klagomål över att Jep Thordsen gjort henne hinder däri.² Hon åberopade Åge Byngs till Dybeck brev 1499, att han hade skött och upplåtit Tage Henrikssön, fru Helles fader, och hans arvingar allt det kyrkogods, som hans förfäder hade givit till Östra Vemmenhögs kyrka och till prästbordet där, att Åge Byngs förfäder givit nämnda gods till kyrkan, dock att försvar, gästning och sakfall skulle bliva hos den, som ägde Dybecks gård (»som Dybeckis gaardt haffuer i vere»), samt att »for:ne Godtz oc Forsuar for:ne Tage Henrickssen oc hans Arffuinge skulle nydhe, bruge oc beholle till euindelig Eye skullendes, dog mett saudan Forordtt, att Kyrckenn oc Presten skulle faa theris Landgille theraff redeliig — — oc Prestenn giöre ther Thienniste fore, som tillbör». Det dömdes »att Fru Helli oc hundes Arffuinge bör herepther at nyde oc beholle herligheden oc forsuar aff for:ne Godtz till euich Tiidh epter for:ne Aage Bynges breffs lydelse — — — oc landgillen till kyrken och Presten redelig ud att komme».³

Till yttermera visso har man i många fall uttryckligen bortgivit blott landgillet (den vissa räntan). I dylikt fall kan ju någon tvekan ej ha rått vem som hade äganderätten till jorden. Den 8 mars 1467 gåvo Elesa och Anna Eskildsöttrar (Hegle) (till Vanås) »skatt och landgille» av en gård i Östra Olinge till Gryts kyrka, halvdelen till prästbordet därstädes, halvdelen till själamässa, och till samma kyrka och prästbord en gård i Snarrarp i Glimåkra, varemot de av Gryts kyrka erhöilo en jord i Vanås, med förbehåll att försvaret skulle stanna hos givarna själva håde till den bortgivna och den förvärvade jorden (»— — — wij hawe unth ok geweth skat ok landgilde aff en war garth j Östra Olinge, som gewer iij pund smör och j skonisk marc, till Gryths kirke, halff delin til prest borth, halff delin for Eske Lawsön ok Troingyerth ok Jep Hegla — — — ther skal presten bethya for them — — — til ewyk thyth. Item ta gewe wy j war garth, som ligggher j Glimagra soghn i Snarrop, til Gryths kirke halff delen ok halff delen til prestborth; han giwer j pund smör hwarth aar. Item thesse forscreune

¹ Herredagsdombog nr 5 fol. 247.

² GDD II sid. 87 (nr 52).

³ Jfr Konungens och riksrådets dom 1560; GDD II sid. 288 nr 137. (Förlikning mellan två ägare av Egede kyrkas gods, av vilka var och en hade skötebrev på hälften av kyrkans herrlighet. I följd av förlikningen skulle parterna skiftesvis disponera herrligheten av kyrkan, prästgården och kyrkojordarna i tre år mot skyldighet att avlöna prästen.)

gartha hawe wy vnth ok geweth j swa mada, at wy skole hawe en jorth i ghen, som ligger i Vanas ok hawer lyath til Gryths kirke, met swa dant vilkor, at wy ok wara arwingga skola hava for:de gartha j forswar — — —».¹ Den 31 mars 1478 stadfäste Blix Daa och hans hustru den senares moders Mette Andersdatter (Panters) testamente å 4 sk. grots ränta av en gård i Hardeberga socken till S. Clemens kyrka (»— — — giffuet haffuer iiij sk. grot renthe aff enn gordtt ij Nörtorp — — — i saa maade att gordenn skall bliffue tiill Hareberg gordtt och de iiij sk. grot tiill kiirckens orna-menta — — —».²

I LSLB förekommer undantagsvis antecknat att sockenkyrkan själv har dominium till en gård,³ varvid alltså kyrkvårdarna bortstätt gården i fråga. Dessa fall äro dock få, och oklart är huruvida kyrkans rätt vilar på köp för kyrkans egna medel, på gåva eller på förläning.

Med de intäkter, som tillförts ärkestolen genom 1443 års senare privilegiebrev, var detta »nyttigare än alla andra privilegier». Storleken av de påvliga servitpenningarna för ärkebiskopsfullmakten stod i proportion härtill. På 1300-talet hade de fastställts till 4 000 gyllen vid varje ämbetsombyte, men knappast någon ärkebiskop hade förmått gälda dem. Efter 1443 synas förhållandena hava förbättrats.⁴ År 1521 uppgivas servitpengarna till 7 800 dukater,⁵ och då kardinal Paul dei Cesi, som av påven utnämns till ärkebiskop, år 1525 avstod stiftet till Jörgen Skodborg, kunde denne åtaga sig att i ersättning (pension) till kardinalen under hans livstid utgöra en årlig ränta av 500 gulddukater.⁶ Men då hade redan den utveckling påbörjats, som år 1536 skulle föra till ärkestolens avskaffande och indragning av dess tillgångar till kronan. Efter ärkebiskop Birgers död 1519 fick ingen ärkebiskop, som verkligen uppehöll ämbetet, påvlig konfirmation. Konungen, som icke särskilt bekräftat 1443 års privilegier, ingrep i stor utsträckning i kyrkogodsets försvar. Det verkliga skälet var givetvis kronans penningbehov. Den 21 juli 1524 fick fru Ingeborg, herr Tönne Parsbergs änka, brev på sex gårdar till Lilla Harrie kyrka i Harjagers härad samt prästgården i Harrie ävensom tre gårdar i Lilla Svedala till (Södra) Åkarps kyrka »at nyde og have i försvar, som hendes Husbond havde det, og beholde det i sin livstid», dock att bönderna skulle giva sin vissa ränta (landgillet) till kyrkorna och prästerna efter sedvanan.⁷ Snart utövade konungen ett överförsvar i hela riket. Ännu år 1527 stadgades visserligen i Odense recess, att

¹ LÄU IV sid. 91.

² LÄU IV sid. 280.

³ Se t. ex. FALKMAN, Upplysninger I sid. 95 (Linderöd), 97 (Vinslöv); jfr sid. 98 och II sid. 72 ff, 162 ff (Tolånga m. fl.), II sid. 230 (Enslöv). I FALKMAN, Förteckn. II (registret under ordet »Försvar tillhörigt kyrkor») redovisas fyra fall: Billinge (Rönnebergs h.) V. Karup, (Höks h.), Mellby (Albo h.), Hammarlunda (Frosta h.), av vilka blott de tre första synas otvetydiga.

⁴ LINDBÆK, Pavernes forhold til Danmark sid. 145 ff. Jfr ARUP, Danmarks hist. II sid. 127.

⁵ LANGEBEK, Dipl. vol. XLI (3 sept. 1521).

⁶ Acta Pontificum Danica nr 5017 (VI sid. 454).

⁷ Frederik I:s d. reg. sid. 45. Jfr sid. 179 nedan. Se ock Frederik I:s d. reg. sid. 306 (27 mars 1532 Odense st.).

»bisper och Prelater mue oc skulle bruge oc beholde theres jurisdictionem, som the hertiil giordt hafue», men de nya formulär för kungliga »presen-tatser», som synas hava kommit i bruk år 1528, avse i realiteten såväl en ren kallelse till tjänsten, där någon plats icke finnes för en biskoplig collatio, som en förläning av dess temporalia (»effther ty samme kiercke er wor och Kro-nens forlening och herlighed och wi och wore efterkommere koninger wdi Danmarck haffue thend at forlene och presentere, haffue wi — — wnt och forlent och presenteret och nw — — wnde forlene och presentere denne N N — — med for:ne wor och kronens kircke at haffue, niude, bruge och beholde vjd sin liffues thiid med ald sin rette tilliggelse, presterenthe och rettighet — —.»).¹ Denna praxis utsträcktes snart till alla stift även sådana, där biskop med påvlig konfirmation fanns. Den reaktion, som represen-teras av 1533 års recess (under interregnum) med dess bestämmelse, att »huar kronen adellen eller andre haffue jus patronatus till noghen kirkis leen, att the samme nyde, och de personer, som the ther tiill presentere, thage institutionem aff biscoppen i thet stiftt, som gammel siiduane veritt haffuer», skulle bliva av kort varaktighet. Att kollationsbrev enligt i huvud-sak det gamla formuläret kunde år 1533 utfärdas av biskoparna, berodde antagligen på att någon konung ej fanns.²

Försvaret innefattade ej blott rättigheter, det avsåg även förpliktel-ser. Den *necessaria defensio* för alla kyrkor i riket, som Valdemar I talar om år 1180, innebär först och främst en skyldighet att skydda kyrkornas egendom för övergrepp, en *tutela* såsom för en myndling.³ Biskoparnas för-läningsbrev från slutet av medeltiden torde hava inneburit, att läntagaren skulle tillse, att den som var berättigad till landgillet, fick uppbära detsamma, att gårdarna väl byggdes och brukades, att intet av deras ägor avsönd-rades, och att bönderna hölles vid lag, skäl och rätt samt ej besvärades med någon osedvanlig tunga. Häri ingick befogenhet att tala och svara i rättegång, processuell representation.⁴ Man äger visserligen inga motstycken här-till från den äldre medeltiden men givetvis var, så länge patronus var ägare

¹ Jfr Nye Danske Mag. VI sid. 146 (Kbhvn 1836) och Frederik I:s d. reg. sid. 349. Jfr sid. 157 f ovan.

² LANGEBEKS Dipl. vol. XLVII (Odense st. 23 mars 1533; Fredrik I dog dock först 10 april).

³ Se sid. 98 ovan.

⁴ Jfr Reg. nr 5064 (2 aug. 1495): Sognvidne af 12 dannemænd at en gaard i Thomestropp i forrige Besidders tid havde svaret Kirkeværgen for Uby kirke i Borseheret, og at Bispens embedsmand paa Gjørsløf gjestede ham og reed til tings og forsvarede ham der, men at de icke vidste, om han havde Husbondehold af Prosten i Roeskilde (Heddingemagle i Roskilde stift). — Arvid Ulvstand, som av ärkebiskopen fått åtskilliga kyrkohemman i försvar, förband sig i ett år 1534 utfärdat brev bl. a. att sörja för att intet av gårdarnas rätta tilliggelse skulle komma från dem »för min brist skull eller försummelse» (FALKMANS förteckning II nr 2272). Jfr sid. 160 ff ovan. — I Kristian IV:s recess av år 1643, som gällde vid övergången till Sverige av Skåne, Halland och Blekinge, heter det om kyrkornas försvar (I: IV: 5), att de skulle befordra kyrkornas fördelar och se till att kyrkorna hölles i hävd och bebyggdes, och att med deras intäkt sparsamt och riktigt umginges. De skulle ock handhava och svara för kyrkornas jordar och inkomster. Vore något bortkommet, då skulle försvaret stämma om återvinning. De skulle i egna personer årligen granska kyrkornas räkenskaper och besöka kyrkorna såvitt möjligt vore. SECHER, Förordn. V sid. 188. Jfr FALKMAN, Upplysningar I sid. 39 f.

eller länsherre till patronatskyrkan och dess prästämbetes fundationsgods, hans rätt att tala och svara för detta obestriddig. Man ser dock under medeltidens senare del, att kyrkvärdarna i enstaka fall uppträtt såsom legala representanter för sin kyrka vid fastighetstransaktioner. År 1392 utfärdade två kaniker i Lund ett vittnesbrev, att Hörja kyrkvärdar »sade sig ifrån en ö kallad Lillö och antvordade den Bosö kloster»,¹ och vid Nils Mus' försäljning år 1435 av fastigheter i Albo och Ingelstads härader fungerade kyrkvärdarna såsom kyrkans organ.² Den 21 april 1476 sålde i egenskap av kyrkvärdar borgmästaren Hanis Clavessön jämte två rådmän och en borgare i Åhus en jord tillhörig Åhus stadskyrka till borgmästaren Lasse Skräddare och häradsprosten i Villand Bo Andersson i egenskap av kyrkvärdar för S. Örjans kyrka utanför staden, området beläget väster om torget i Åhus. (»— — haffwe solth, sköth och affhent eeth lidhith stykkæ iordh, liggende vesten torieth, synnen wyth skipper Olaffs gardh, beskedne man Lasse Skreddare, borgemestaræ j Aos, her Boo Andherssön, deghen j Wyllandz hæreth, kyrkæweriæ till sancti Örians kyrkie quit och fry at hembler for hwars manzs tiltal och genseyelse — —».)³ Det måste dock här antagas, att kyrkvärdarna fungerat i patronus ställe, och att denne, om han ej var kyrkans motpart, var befogad tråda i kyrkvärdarnas ställe.⁴ Att så var fallet beträffande socknar, där ärkebiskopen haft hela *jus advocatiæ* (ej blott dominium till jord), synes säkert.⁵ Där patronatsrätten var delad så, att kronan hade presentationsrätten men ärkebiskopen dominium, följde representationsrätten givetvis det senare. Någon gång händer, att prästen jämte kyrkvärdarna utöva bortfästningsrätten till sockenkyrkas jord.⁶

¹ Rep. nr 3853.

² Sid. 162 f ovan (Rep. nr 6784).

³ LÄU IV sid. 258. Jfr Rep. 2 R nr 8451 (23 aug. 1497, Köpenhamn, S. Petri kyrka), 10704 (Mats Thommessön i Hvilberg »paa Gaffverslund Kirkes Vegne, som han er Væрге for», fick 25 nov. 1506 K. Hans bekräftelsebrev för viss kyrkans jord, Jylland).

⁴ SRD IV S. 400 (Næstveds klostres gåvobok), Roskilde stift, år 1488: »Tingswitne af Hammersherrit oc Flackebergsherrit ath ingen Kirkewerge pleyer eller haffuer magt bort att bebreuffe Kirckegotz vdn Prelatens jaordh oc tilladelse, som regnskaben hörer MCDLXXXVIII».

Reg. Ser. 2 nr *9012: Konung Hans gör den 1 jan. 1505 ett jordabyte med sockenprästen och kyrkvärdarna till gamla kyrkan vid Nyborg (till vilken kungen hade jus patronatus) mellan viss konungens jord i Norra mark och kyrkans jord Helletofte. H. DE HOFMAN, Saml. af Stiftelser, Fundationer og Gavebreve V sid. 429; jfr sid. 432 f. ib. Frederik I:s d. registr. sid. 175; ANUP, Danmarks hist. II sid. 23 (presentation 7 aug. 1528 på Nyborgs kyrka med Hjulby annex). I konung Fredriks nämnda brev, säges »jus patronatus till de annexesogne Kirker Gammel Kirke og Hiulby» höra till konungen i följd av den siste ägarens (här = prästens) Joachim Knutssöns resignation och överlåtelse (Ang. Joachim eller Jacob Knutssön, präst i Skamby 1537, se Kirkehist. saml. VII, Ny Kirkehist. saml. V, sid. 504). År 1532 kallar konungen två nämnda kyrkas gårdar för »Vor och Kronens forlehning och Herlighed». Anf. saml. sid. 433. Såväl Nyborgs stad som Hjulby upptagas i listan över konungens patrimonium på Fyen (k. Valdemars jordebok).

LANGEBEKS Dipl. vol. XLV, Landstingsdom 1 nov. 1533: Utvald biskop Knud Gyldenstjerne i Odense hade till Fyens landsting instämt talan om bättre rätt för Bederslöv kyrka till en jord i Skam herred. Jfr sid. 167 not. 4 ovan.

⁵ Se t. ex. LÄU VI sid. 53 (27 jan. 1502, Ö. Sönnarslöv).

⁶ Rep. 2 R nr 11126 (5 nov. 1508): Djurröd i Gårds härad.

Under medeltiden hade sockenkyrkornas underhållsgods liksom klostergodset ökats med småjordar, givna från j o r d e g n a b o n d e g å r d a r. Stundom var väl grunden ersättning för särskild lägerstad eller för läsande av själamässor, stundom likvid för resterande tionde. Till dessa jordar skulle i ärkestiftet, om ej annat stipulerats, ärkestolen jämlikt 1443 års brev ha haft dominium. Sannolikt brukades de i många fall mot landgille av de gamla stamfastigheternas ägare.¹ Vid rättarting i Odense den 22 augusti 1527 anmälde riksmarsken Tyge Krabbe, att många jordegna bönders förfäder givit och sålt mark från deras bondegårdar till kyrkor och kloster, så att deras gårdar storligen vore skadade (»forkrenckett») och kronans tunga icke dess mindre vore lika stor. Krabbe begärde förklaring (»satte udi rethe»), huruvida bönderna borde vara närmast till att bruka den jord, som så var given och såld från deras gårdar, mot årligt landgille (»skylldt och affgift»). Enligt konungens dombrev blev då av sagt (»sagdt for reette») att den jord, åker eller äng, som givits eller sålts från bondegårdar, borde återgå till samma gårdar, »dog at samme selffeyere bynder, szom vdi szamme gaarde boe, skulde aarligen till gode rede giffue tha thenndt aarlige skylldt, som ther nu affganger till saadanne claaster eller kircker, szom ther giffuit ere».² Denna »lagsaga», som till sin karaktär torde få betraktas såsom en allmän författning, innebar i realiteten, att städs mål ej skulle utgöras och följaktligen att dominium, i den mån sådant kunde sägas tillhöra bönder, återförenades med stamfastigheterna. Förhållandet kom att bliva av kort varaktighet.³ Vid herredagen i Odense år 1528 klagade emellertid rikets prelater över de resultat, som 1527 års författning (»hans Nades opne bref tiill landztingene oc tiill alle Leen») medfört. En mängd bönder på Jylland och Fyen ville hava hela gårdar och gods till egendom (»eyæ») från prelater, kloster och kyrkor, vilka egendomar legat till kyrkan uti 99 år och längre, sammaledes ock många jordar och egendomar (»eyedom») från prästgårdar samt prelators, kanikers och deras tjänares (landbors) rätta gårdar och egendomar, som av arilds tid legat och hört till deras gårdar och gods. Dock hade det icke varit konungens eller riksrådets mening eller befallning, att bönderna skulle befatta sig med andra »den heliga kyrkans» jordar än de jordstycken av åker eller äng, som vore sålda från bondegårdar och plögade utgöra årlig lega (landgille) till kyrkor och kloster.⁴ I skrivelsen begärdes, att konungen ville utgiva ett öppet brev »till landstinget och till alla stift och län» till förklaring av 1527 års författning. Den 20 juli 1528 utgick också konungens öppna brev till »våra och kronans bönder och tjänare» att icke befatta sig med någon annan den heliga kyrkans jordagods eller egendom än de jordar, som 1527 års brev innehöle. Den som hade anspråk på annan jordegendom, hade att söka återvinna den i laga ordning (genom rättegång).⁵

Jordegen
bondejord.

¹ Jfr SVHM Nye saml. t. den danske hist. I sid. 376 (Jylland).

² Frederik I:s d. reg. sid. 136. Reg. Ser. 2 nr *12121. Ny kirkehist. saml. VI sid. 147 f.

³ Genom Odense recess 24 juni 1539 (13 p.) bestämdes, att bönderna skulle utgiva städs mål till kronan (»wor Leensmand paa Kirckens wegne») vid ny arvinges tillträde. RÖRDAM, Kirkelove I sid. 137. Jfr sid. 263 nedan.

⁴ Nye Danske Magazin V sid. 310—312; jfr Reg. nr 7850.

⁵ Nye D. Mag. V sid. 312; jfr Reg. nr 7852.

Statistik.

Enligt LSLB funnos i ärkestiftet utom Bornholm på 1570-talet i runt tal 900 fastigheter (omkring 500 gårdar och 400 lägenheter), anslagna sockenkyrkor, beträffande vilka fastigheter uppgifter om dominium finnes.¹ Till dessa hade enligt LSLB i runda tal 1) kronan (f. d. ärkestolen och klostren) dominium i 580 fall,² 2) kapitelledamöter i 30 fall, 3) sockenprästen i 30 fall, 4) enskilda i 250 fall samt 5) sockenkyrkan själv i 10 fall. Kronan hade emellertid före 1580 avhänt sig dominium till ett 30-tal fastigheter, varför det kan antagas att vid reformationen grupp 1) omfattat 610 och grupp 4) 220 fastigheter. Med hänsyn till de reklamationer från enskilda, som förekommo efter reformationsbesluten, kan man antaga, att utan dessa den första gruppen skulle varit än större och den tredje än mindre. Emellertid saknar, om man bortser från vissa stadsfastigheter av tveksam natur (altargods m. m.), i omkring 1 650 fall LSLB uppgift vem som har dominium (310 gårdar, 1 340 lägenheter). Såsom nedan närmare beröres³ är det att antaga, att i de flesta av dessa fall detta varit kronan, alltså före 1536 ärkestolen och klostren. Om man uppskattar de under klostrens dominium stående fastigheterna till förslagsvis 100, skulle ärkestolen hava varit ägare till i runt tal 2 100 eller 82 procent av de sockenkyrkor anslagna 2 550 fastigheterna.⁴

Socken-
prästerna.

Såsom ovan nämnts behandlades under äldre tid prästens lönetillgångar (eller inkomsten därav), beneficiet, såsom ett (geistligt) län, varöver patronus kunde disponera genom kallelse till tjänsten och varav han hade vissa inkomster. Med alla större kronolän följde ett antal dylika prästlän.⁵ Det biskopliga utnämnings- eller kollationsbrevet medförde icke i och för sig någon inrymning i beneficiet, vilken tillkom patronus.⁶ Förvärv för prästens bord hade antingen förläningsform (1283: *confero mense presbyteri in Saxelthorp*)⁷ eller ställdes någon gång i gåvoform till kyrkan (1315: *ad mensam persone ecclesie — — alienavit tradidit et scotavit pleno jure — — ac ipsa bona — — ad mensam ipsius persone nomine ecclesie Huellinge — — plenarie transtulit*).⁸ Rent undantagsvis saknas sådan bestämning (1288: *lego — — ad mensam presbiteri in Draensryt*), men viss tjänstskyldighet tyder på en länsrättslig tankegång.⁹

Sannolikt hade under äldre medeltid sockenprästen blott en landbos ställning till sin residensgård, där han överhuvud själv brukade den och

¹ Jfr sid. 202 nedan.

² »Stiftet» 245 (181 + 64), »kronan» 309 (151 + 158), »kloster» 26 (5 + 21). Säkerligen hade ej blott »stiftets» utan ock största delen av »kronans» dominium före reformationen tillkommit ärkestolen.

³ Sid. 306.

⁴ Jfr sid. 180 nedan.

⁵ Se sid. 46, 118, 151 ff. ovan.

⁶ Se t. ex. SD nr 566 (26 mars 1405); Jfr P. Friis Edvardsen, Underretn. om Schielschiör Kjöbstaed (1759), sid. 525 (Reg.Ser. 2 nr *12603, 1 aug. 1529) samt sid. 153 ff, 163 ff ovan.

⁷ ERSLEV, Test. sid. 25.

⁸ DS nr 1998.

⁹ ERSLEV, Test. sid. 30.

icke nöjde sig med landgillet. En av ärkebiskop Peder år 1430 utställd urkund visar, att ärkebiskopen anslagit prästgården i Väsby i Luggude härad, och tillagt prästen vissa rättigheter i samfälld mark, »på sätt övriga landbor där bruka dem» (sicut ceteri incole inibi utuntur).¹ Ännu år 1548 intygade Göinge häradssting, att Araslövs prästgård (nu i Färlövs socken) »ingen andenstedtz haffuer sitt landgille giffuitt end til erchibispenn i Lund».² I fall som de nu anförda hade prästen följaktligen att betala fästepenningar vid tillträdet samt svara för gästning och äckor gent emot dominus, som dessutom var berättigad till den övriga herrligheten (Skånelagens »redslar») av gården. Den beroende ställning, sockenprästen intog gentemot lekman, som utövade patronatsrätten, gjorde det givetvis angeläget för episkopatet att åstadkomma en förändring, där så ej redan skett, såsom i Jylland genom JL.³ Detta var möjligt i fråga om de socknar, där patronatsrätten tillkom konungen och kronan. Ett tillfälle erbjöd sig efter Erik Menveds död, vid valet av hans föga betydande broder Kristoffer (II). I dennes handfästning, den 25 januari 1320, stadgades, jämte förbud mot olaglig beskattning av prästerskapet, att varje sockenpräst skulle för en av sina ämbetsgårdar, nämligen residensgården, åtnjuta frihet från all kunglig tjänst (p. 6: — — *Item a sacerdotibus parochialibus de terris uni curie sue, in qua personaliter residet, adiacentibus nullum seruicium regium exigatur*).⁴ Med »tjänst» översattes här ordet *seruitium*. Detta ord, som i danska urkunder företrädesvis betecknar den speciella börda, som arbetsskyldighet och gästning inneburo, var i England beteckningen för länsrättsliga skyldigheter överhuvud,⁵ och användes på kontinenten såväl om avgifter till konungen eller landsfurstens som om prestationer till kyrkans *advocatus* (dominus). I detta hänseende betyder ordet ursprungligen plikten att förplåga *advocatus* vid hans ankomst till orten.⁶ I 1320 års handfästning synes ordet hava tagits i en vidare mening och avsett även städs mål, ægt och arbete.⁷ Författningen avsåg blott prästgård under kronans dominium.⁸ Då hertig Valdemar av Jylland år 1326 i Kristoffers ställe valdes till konung såsom Valdemar III, intogs i hans handfästning, den 7 juni, enahanda stadgande (p. 6). Visserligen innehåller den efter en år 1494 gjord avskrift tryckta urkunden en från 1320 års författning skiljaktig bestämmelse, som närmast tyder på att privilegiet utsträckts till även annan

¹ Rep. nr 6454 (11 aug. 1430). Ang. tolkningen av ordet *incola* se DS nr 592, 1908, 2183, 4033; jfr Hammarströms Glossarium. Det användes i k. Valdemars jordebok (Hallandslistan) i bibetydelsen nybyggare, men i LSLB i betydelsen landbo (ex. Kvidinge, S. Åsbo härad, »Bona ecclesiae»).

² Äldste d. archivreg. IV sid. 350.

³ Sid. 53 ovan.

⁴ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 9. Jfr sid. 53 ovan.

⁵ ROUND, Feudal England sid. 246 ff, 309 ff. Uttrycket »fre into the kirke» i ett testamente från Danelagen omkring 1060 (THORPE sid. 589) torde innebära frihet från dylik skyldighet. Jfr sid. 141 ovan.

⁶ WAAS II sid. 128, 145 not. 1.

⁷ I 1504 års nedan (sid. 174 f.) nämnda brev förutsattes, att prästerna ha rätt till städs målet av residensgårdarna.

⁸ För prästgårdar under ärkestolens dominium åtnjoto vid denna tid prästerna sannolikt icke immunitet. Jfr sid. 120 not. 4 och 170 f ovan (Väsby) samt 174 f nedan.

prästerlig ämbetsgård än residensgården. (*Item a sacerdotibus parochialibus de terris suis curie sue adiacentibus nullum seruicium regium exigatur.*) Det har emellertid påvisats, att den ursprungliga urkunden icke gärna kan hava avsett att göra någon ändring i 1320 års bestämmelse. Dennas ordalag återkommer i en av Jydske krönike handskrifter, blott med det undantag att ordet *parochialibus utbytt mot ruralibus*.¹ Stadgandet återkommer i något ändrade former dels i Magnus Erikssons av Sverige privilegier för Skåne den 28 juni 1340 (*quod quilibet rector ecclesiarum parochialium terre scanie unum fundum principaliorum quem ecclesia a sui fundacione habuerat liberum et exemptum teneat ab Inne, Stuth et omnibus iuribus regalibus*), dels ock i konung Olofs handfästning den 3 maj 1376 (p. 2).² (*Item — — quilibet presbiter habeat unam curiam principaliorum in parochia sua pro residencia sua liberam et exemptam de omnibus oneribus regiis una cum familia in dicta curia commorante.*) Någon handfästning utfärdades icke vare sig av Margareta, Erik av Pommern eller Kristoffer av Bayern, men den i Kristoffer II:s fastslagna principen om residensprästgårdens frihet torde icke förty hava uppehållits. Denna immunitet var partiell och omfattade de positiva förpliktelserna. Då det var regel, att sockenprästen själv brukade sin jord, kom städsålet automatiskt honom till godo, förlovet likaså. Rätt att hålla ollonsvin å samfälld skog har han under 1400-talet allmänt utövat, sannolikt även skogsfång och fiske till husbehov, däremot icke jakt.³ Vad som kvarstod för kronan (och dess länsmän), fiske, jakt och skogsavkomst samt sakfall, har säkerligen inräknats i den *rerum temporalium affluentia et quasi dominii principatu*, som enligt 1345 års provinsialkoncilium i Hälsingborg tillkom patronerna beträffande kyrkornas och prästernas gods.⁴ Kronans herrlighet likaväl som försvaret i inskränkt mening (*defensio*) övergick i ärkestiftet till ärkestolen genom det stora privilegiebrevet den 13 april 1443 (*totum jusregale cum plenaria juris nostri exequutione in et super omnibus bonis ac familiaribus et subditis suis tam ad suam sedem spectantibus quam ad alias inferiores ecclesias sue dyocesis — — quod omnes inquilini ecclesiarum parochialium vel sacerdotum dyocesis Lundensis debent respondere et obedire archiepiscopo Lundensi tamquam suo vero in — — temporalibus domino et nullo alteri*).⁵ Man ser sällan sockenprästen uppträda till sitt prästbords försvar, och i varje fall ägde ärkebiskopen ett överförsvar över prästbordsgodset, inklusive residensgården.⁶

¹ Se sid. 53 ovan samt ARUP, Om overleveringen af Valdemar 3:s haandfaestning og om kirketienden i Danmark i 13. och 14. årh. (Scandia I sid. 258 ff). Utbytet av *parochialibus* mot *ruralibus* giver ingen ny mening, då gästning eller åcker ej utkrävdes för individuella stadsfastigheter. Texten till det i Viborg samma dag hållna valmötets överenskommelse, DS nr 2561 (III sid. 714), är liksom handfästningen hämtad ur *Registrum Ecclesie Lundensis*.

² Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 21.

³ Jfr sid. 286 nedan.

⁴ Se sid. 150 f. ovan.

⁵ Se sid. 155 f. ovan.

⁶ Den 3 nov. 1500 befaller konung Hans Jens Niklissön i Starby att till ärkebiskop Birger (såsom innehavare av försvaret) utläggga en äng, som han hade i försvar (»i waerre») och som skulle ligga till prästgården i Starby. LÅU V sid. 442. Se ock sid. 173 nedan (Skarhult).

Herrligheten till sockenprästernas residensgårdar i socknar, som stodo under kronans patronat, torde efter tillkomsten av 1443 års stora privilegium varit delad mellan ärkestolen och prästen på följande sätt. Prästen åtnjöt, förutom städmål och landgille om han bortfäste gården, frihet från gästning och andra onera samt med största sannolikhet fiske och skogsbruk till husbehov, ärkebiskopen hade sakfall samt jakt och annan inkomst av skogen ävensom försvaret i inskränkt mening (*defensio*). Före medeltidens utgång åtnjöt emellertid ärkebiskopen, bortsett från inkorporerade och enskilda patronatskyrkor, vissa gästningsavgifter under olika namn, *altarhavre*, *fodermarskpenningar* (eller *fodermarskhavre*) och *cathedraticum*.¹ Av kronans räkenskaper efter 1536, då dessa avgifter indragits till kronan, framgår tydligt, att de utgjordes för residensgårdarna blott i kronans socknar och ej utgingo av prästtjänsterna såsom sådana.² Den vid kronans kyrkor enligt 1300-talets handfästningar åtnjutna frälsefriheten hade alltså inskränkts, sannolikt sedan kronans dominium övergått till ärkestolen. Gästeriet var en väsentlig del av herrligheten och en ständig erinran om ärkebiskopens grundrätt.³ Man måste därför säga att, om ock prästen var husbonde å sin residensgård, ärkebiskopen var prästens husbonde och gården ett län av ärkestolen. Den 2 januari 1504 kunde också ärkebiskop Birger för frälsemannen »Erich Jönsson i Ugrop» utfärda ett »förläningsbref på en Lunde sädetz gård som war Skarholte Præstegård». Denna prästgård synes hava indragits till ärkestolen.⁴ Och den 25 november 1524 ansåg sig utvald ärkebiskop Åge Sparre oförhindrad att till det återupprättade helgeandshuset (S. Anne hospital) i Åhus anslå Rinkaby kyrka med dess prästgård och all prästränta »till evinrerlig egendom».⁵

Sammanslagningar av socknar till tvåförsamlingsgäll, hade skett under medeltidens senare del, och dessa hade givit upphov till ett nytt problem. Den förutvarande prästgården i annexsocknen, a n n e x p r ä s t g å r d e n, upphörde att tjäna som residensgård, dess landgille gick väl i regel till den gemensamme prästens bord, men den förre residensprästens herrlighetsrättigheter torde hava indragits till ärkestolen. Även den gemensamme prästen hade

¹ Se t. ex. kaniken Jens Ulfs förbindelse år 1526 att årligen betala *cathedraticum* och *altarhavre* samt alla andra ärkebiskopens rättigheter av Stävie socken, med vilken han blivit förlänad av utvald ärkebiskop Åge Jepsön (Sparre). FALKMAN, Förteckn. II nr 2042.

² Jfr sid. 38 ovan, 317 och 356 nedan. Jfr Kronens sköder I sid. 64. Kungl. brev 15 juni 1560 om anvisande till superintendenten i Själlands stift av bl. a. »ald prestegesterie aff alle wore oc kronens frij sogne her udi Sieland.» RAL 7 fol. 295.

³ Jfr sid. 37 f ovan samt FALKMAN, Upplysn. I sid. 47, II sid. 154—161, 186, 222. Se ang. LSLB sid. 311 nedan.

⁴ Skånebrevsförteckningen fol. 58 v. (Lunds domkyrkas brev och skrifter nr 394). Läntagaren torde vara identisk med Erik Jenssön, som åren 1487—1504 var ägare till Urups gård. Skarhult, till vilken fru Mette Rosencrantz år 1567 av konungen fick jus patronatus, synes vid denna tid ej ha haft någon prästgård. I varje fall redovisas socknen ej i LSLB. Förlänningen av en »prestegaardt» i Ignaberga i Göinge härad (Ældste d. archivreg. IV sid. 302) torde avse en mensalgård.

⁵ LANGEBEKS Dipl. vol. XLIII.

emellertid behov av naturaprestationer, stallrum och hästfoder, vid sina resor till annex- eller, som den ock kallades, ridkyrkan. På prästmöte i Lund hade enligt *ärkebiskop Birgers brev den 11 juni 1504*¹ sockenprästerna i stiftet, »saavell thee som sidhæ paa landsbygdhen som thee i kiöpstædhen boo oc sogner haffwe paa bygdhen», klagat över att de bönder, som sutte i prästgårdarna hos de kyrkor, som prästerna icke själva besutte, vore dem mycket motvilliga och olydiga (»fortrodhne oc overhörighæ»), i det de ej ville lämna dem stallrum eller giva dem stråfoder till deras hästar om söndagen eller andra dagar och tider, då de skulle hålla mässa eller göra annan tjänst (»redhæ») i sina socknar, och att bönderna ej ville vara dem »hörighe, lydighe oc hörsömelighe», som de borde mot sin rätta jorddrott och husbonde, sägande sig hava städsel (»ladendis sigh haffvæ husbondeholdh») »aff vore officialer, fogether oc embitsmen, for:ne vore presther till hoffmodh,² fortörn oc ulydelse» och mot ärkebiskopens vilja. På det att prästerna (»forn:e vore elskelige capellaner») skulle vara desto villigare att till ärkebiskopen utgöra de utskylder (»then redzsle»), cathedracum, altarhavre, gästning, subsidium och annat, som de vore pliktiga att utgöra till ärkestolen, och på det att de (prästerna) skulle kunna erhålla tjänstbarheter och hörsamhet av sådana bönder, som brukade deras prästgårdar, hade ärkebiskopen med domkapitlets råd och samtycke unnat och tillåt (»vndt oc tilladet») samt unnade och tilläte, att nämnda präster, såväl de, vilka bodde i köpstad och hade socknar på landsbygden, som de, vilka alltid sutte på landsbygden, skulle äga till- och avsätta samt uppbära skälig tjänst och landgille av sådana bönder, som brukade deras prästgårdar såväl vid annex- som moderkyrkor (»skullæ oc muæ selffwæ haffvæ fuldmaght udhi oc udaff at sætte oc skelligh tiænistæ oc landgildhæ up at bære aff saadanne böndher, som theris prestegardhæ besidhæ saavell in annexis ecclesiis som i theris giffnæ kirkær»). De bönder, som brukade dylika prästgårdar i byar, där ärkestolen hade en »skudgaard» (huvudgård i ett ärkestolens län, där alltså fogden eller länsman bodde), och vilka därför hade att prestera gästning in natura (»natleyæ»), skulle befrias från dylik börda utom i de fall, då ärkebiskopen själv inträffade i orten. I dylikt fall skulle nämnda bönder efter gammal sedvana tillhandahålla ärkebiskopens följe (»vore cancellær, clærcker oc theris tiænere») mat, sängar och hästfoder. Men till sakfall, fredköp och 40-marksböter — ärkebiskopen hade rätt till dessa inkomster — skulle de fortfarande svara ärkebiskopen och hans ämbetsmän. Detsamma skulle gälla även bönder, som hade livstidsstädja på prästgårdarna, dock med de avvikelser, som kunde framgå av städjebreven. Brevet avslutas med ett förbud för ärkebiskopens fogdar och ämbetsmän att göra intrång eller förfång på prästernas sålunda beviljade rättigheter: »Thi förbiudhæ vij allæ voræ officialer, fordhermarskæ, fogether oc embitsmen aandelighæ oc verds-

¹ Tryckt av THULIN i Samling av urkunder I sid. 3 f., av FALKMAN i Upplysningar II sid. 2 och i LÄU VI sid. 136.

² Missaktning.

lighæ, som nu ære eller her effther komendis vordhæ, för:ne vore presther her eemodh at hindre eller hindre ladhæ, mödæ eller mödhæ ladhæ, for-trænghæ eller noghen forfangh her eemodh at giøre eller giøre ladhæ udi noghre modhæ under vor hyllest oc nodhæ.»

Ärkebiskopens brev avser efter ordalagen såväl residensprästgårdarna (vid moderkyrkorna) som annexprästgårdarna. Brevet innebär alltså i avseende å de förra ett partiellt återupplivande av den frihet, som prästerna tillförsäkrats i 1320, 1326 och 1376 års handfästningar, samt en utsträckning av friheten att avse de socknar, som redan före 1443 stått under ärkestolens patronat. Beträffande annexprästgårdarna, vilka väl i de flesta fall under 1300-talet varit residensgårdar, tillägger 1504 års brev sockenprästerna enahanda rätt som å deras residensgårdar nämligen städs mål (fästepenningar), »tjänst» (arbete, äckor och möjligen viss gästning) och landgille. Av brevets avfattning att döma har denna rätt faktiskt hävdats i ej oväsentlig utsträckning.¹ Den rättsliga naturen av det lämnade medgivandet är uppenbarligen förlänningens;² uttrycket »unna och tillåta» giver icke ens medgivandet längre räckvidd än ärkebiskopens egen tid. En del av herrligheten, nämligen sakfall, fredköp och 40-marksböter ävensom viss gästning, förbehölls uttryckligen ärkestolen, och antydan, att försvaret i inskränkt mening eller andra icke nämnda dominialrättigheter följt med det gjorda medgivandet saknas.³ Såsom sådan antydan kan ej betraktas den uppenbarligen ur prästernas klagoskrift hämtade beteckningen av prästen såsom annexbondens »rätte jorddrott och husbonde».⁴

En belysning av frågan vem som hade dominium över dotalförmögenhetens för prästen avsedda del giva såsom ovan nämnts de kungliga presentations- och de biskopliga kollationsbrevens till sockenprästämbeten. Före år

¹ Jfr sid. 53 ovan; 1490-talets avskrift av Valdemar III:s handfästning torde få ses i samband härmed. Se och not. 3 nedan.

² Även en anvisning av en inkomst betecknades såsom förlänning.

³ Till belysning av frågan må anföras innehållet av ett ärkebiskop Birgers brev den 3 febr. 1513 (Rep. 2 R nr 12461). Ärkebiskopen hade erfarit, att »al Rettighed, Landgilde, Skat, ind og ud at sætte (till- och avsätta landbor) och Sagefald» utom fredköp och 40 markssaker av arilds tid pläгат vara hos sockenprästen i Færild (nu Färlöv) i Göinge härad av en gård och en fästa i Bjärlöv samt en gård och två fästor i Rolöv, vilka låge till Færilds prästbord. Fredköp och 40 markssaker av dem, som bott på nämnda gårdar och fästor, hade alltid tillkommit ärkebiskoparne i Lund. Ärkebiskopen föreskrev därför att samma gårdar och fästor skulle till evig tid bliva »ubevared» av ärkebiskoparne i Lund och deras ämbetsmän och alla andra hos sockenprästen till Færilds kyrka, utom fredköp och 40-markssaker, vilka ärkebiskopen och hans efterträdare skulle behålla. Men bönderna å gårdarna eller fästorna (»bolige») skulle envar till ärkebiskopens slott Åhus giva en tunna havre (altarhavre) årligen för försvaret och så bliva alldeles fria gent emot prästen i Færild. (LSLB synes giva vid handen att dominium senare möjligen kommit i enskild hand, Arild Ugerup, som dock 1580—87 hade Göinge h:d i län.) Jfr sid. 121 not. 6 ovan.

⁴ Här bör förutskickas, att i LSLB för annexprästgårdar i socknar vilka ej varit anslagna kapitel, kloster eller hospital, prästens rättighet i regel betecknas såsom »dominium med stedzmaalit». Att i detta dominium ej ingått försvaret framgår därav, att försvaret vid sagda tid tillkom stiftslänsmannen. Se nedan sid. 254 ff. Ordet »jorddrott» betecknar i och för sig blott husbonden eller den som har rätt att bortlega jorden och utkräva arbete (ægt). Se WEYLLE, Glossarium-

1443 torde konungen och hans länsmän såsom patroni hava meddelat prästen inrymning i *temporalia* vid kronans kyrkor, i varje fall inskränka sig de biskopliga kollationsbrev, som bevarats, till *cura animarum*.¹ Undantag har sannolikt gällt för de socknar till vilka biskopen hade jus patronatus.² Efter år 1443 innehålla de kungliga presentatserna ingen anvisning å beneficiet utan blott en förslagsformel, under det de biskopliga kollationsbreven avse en (länsrättslig) inrymning i såväl *temporalia* som *spiritualia*. De vanliga verba formalia »*conferimus teque per annuli nostri traditionem* (resp. *per bireti nostri inpositionem*) *investimus*» erinra om biskopens ställning såsom dominus.³ Under medeltidens sista årtionde, då i varje fall ärkestolens motståndskraft i följd av brytningen med Rom var försvagad, tillade sig såsom ovan nämnts konungen ärkestolens försvar över kyrkogodset. Det nya formulär för kungliga »presentatser», som kom till användning år 1528, innehöll direkt anvisning för prästen å prästämbetets »rätta tilliggelse, ränta och rättighet».⁴

Speciallän
(mensaler).

Själägåvor hade alltsedan 1200-talet i rik omfattning tillfallit domkyrkor och kloster men även sockenpräster. Genom dem hade tillskapats kyrkliga speciallän, för vilkas åtnjutande krävdes särskild tjänstgöring, mässläsning, »årlig tjänst och allmosa», såsom det hette i Simund Tranas brev 1349 för Söndrums kyrka och präst.⁵ I regel var därför prästens inkomst av gåvan inskränkt till landgillet, och försvaret med herrligheten låg hos givaren och hans arvingar eller hos patronus såsom *dominus ecclesie*.⁶ Dessa speciallän sades ligga *ad mensam pastoris* (till prästens bord), därav beteckningen *mensaler*. Urkunder, enligt vilka med dylikt anslag följt dominialrättigheter, äro fåtaliga. De från Skånelanden kända skola här relateras.

Riddaren Jens Kanne anslog mot slutet av 1200-talet fem gårdar i Löderup till prästens bord i Löderup såsom själägåva. Någon urkund torde ej hava utställts av givaren, men den 16 mars 1293 utfärdade konungen ett brev, enligt vilken han — enligt en senare översättning⁷ — »vndt och forleendt alt thet gotz med all sijn Rete tilliggelse vdj Ingelsted herrit i Löde-

¹ Se sid. 157 f ovan.

² Jfr sid. 123 ff ovan.

³ Jfr sid. 155 ff ovan.

⁴ Nye Danske Magazin VI sid. 146. Jfr sid. 167 ovan och 400 ff nedan.

⁵ Äldste d. archivreg. IV sid. 335; FALKMAN, Förteckning II nr 867; Rep. nr 2223; Skånebrevsförteckn. fol. 264 v. Jfr Diplomatarium Vibergense sid. 80 (Konung Hans dom 2 maj 1484): « — worde swo paasagt, att for:ne her Jenss Brun och hans efterkommer prester i Nybe kirke skulle nyde, bruge oc beholde strax for:ne æng oc göre ther fore thieniste om hans (Malte Nielssöns) forældre then swo tichtet hade».

⁶ Av 1349 års anslag till Söndrums kyrka och präst en gård Bögesgård i Harplinge socken, två gårdar i Tolerup i Snöstorps socken samt två gårdar med en kvarn i Eketånga i Söndrums socken synes prästen ej ha haft dominium till någon gård. FALKMAN, Uppllysningar I sid. 217, 219; Herredagsdombog nr 6 fol. 161 v. (Eketånga); LSLB. Jfr Rep. 2 R nr 9429 (22 sept. 1501).

⁷ DS nr 1090 (II: 1 sid. 154).

rup Sogn, som Erlig Welbiurdig Mand och Strenge Ridder Hr Jens Kanne, nu Salig med Gudh, haffuer giffuet och skött for en Siellegaffue till Prestens bord i Samme Löderup att werre aldees qvitt och frij aff Inne, Stött, Letting och aff all Kongeligh tyngte till Euig tidh, Saa at de Tjennere Som boendes Warder aar effter aar Paa samme gordh skulle her effter ingen anden Suare udj Kongelige Sager, Tyngte eller affgiffit, udhen allenist Presten». Det synes ej aldees klart, vem som är den egentlige givaren av herrligheten, Jens Kanne eller konungen. Sannolikt innefattar dock det kungliga brevet allenast ett medgivande, att den förut åtnjutna frälsefriheten finge bestå även i prästens hand, ehuru denne icke kunde antagas fullgöra någon krigs- eller »hov»-tjänst. Huru som helst, prästämbetet uppträder här såsom bärare av dominium, och förhållandet har blivit bestående.¹ Enligt LSLB hade dessa gårdar under nära 244 år icke svarat någon annan än sockenprästen i Löderup med landgille, gårdfästning, dagsverke eller annan herrlighet med det undantag att det givits 6 sk. till Lundagård, när de icke hölle biskopens fodermarsk (med gästning). I den senare avgiften uttryckes otvivelaktigt ett ärkestolens dominialanspråk. — År 1330 testamenterade frälsemannen (*nobilis*) Knut Nielssön sina fäderneärvda sju gårdar och en skogstrakt Mölleskog i Hoby socken till kyrkan i Hoby och till prästens bord i själägåva (*pro anima sua*) med det villkor, att det årliga landgillet (*reditus*) skulle delas lika mellan prästen och kyrkan, varemot prästen skulle i avseende å bortlegandet av gårdarna hava full makt och oåterkalleligt dominium (*In elocatione autem prediorum plenaria potestas atque irrevocabile dominium sit penes loci istius pastorem eiusque omnes successores*). Mölleskog skulle användas uteslutande till bete för prästens djur (*pro pascua suorum animalium*). Givaren avled barnlös år 1346.^{2, 3} — År 1469 gav Kristina Lauritsdotter, Axel Laugesöns hustru, två gårdar i Fyllinge i Snösorps socken i Sönderhalland, en gård kallad Stenkilslycka i Hästveda socken i Göinge härad och en gård »Geert i Verindt» med jord, grund, husbyggning, skogsmark, åker och äng, vått och torrt och all annan tillhörighet och rättighet »till evig tid till Fosie sockenpräst, präst efter präst». Gårdarna skulle Axel Laugesön hava och behålla i sin livstid mot skyldighet att varje år låta hålla en själamässa för givarinnan i Fosie kyrka. Efter hans

¹ Se NJA 1929 sid. 358 (ref. 98: II).

² Se NJA 1929 sid. 353 (ref. 98: I). En avskrift av den latinska urkunden i LAL (Bräkne härad's dombok ¹³/₂ 1926).

³ Ett exempel från Odense stift må anföras. Jakob Basse erinrar i sitt brev 29 sept. 1340 (Rep.³ nr 1889, I sid. 308), att hans hustru Margareta i sin yttersta stund givit till prästbordet i Snöwith (Snöde) allt sitt gods i Lilla Snöwith, vilket angäves i hennes (år 1339 utfärdade) testamente [(Rep. nr: 1834; ERSLEV, Testamenter sid. 79) — detta nämner intet om dominium — och att hon förmanat sin make att »anamme under min Frihed og Beskærmelse Tjernerne, som besidder samme Gods, saalenge jeg personlig skulle besidde der.» Jakob Basse slutar: »Da sköder jeg beskeden mand Her Niels Sognepræst samme Gods, saa at Sognepræsten i Sognet maa have det frit dog at i hendes amindelse skal den tilbørlige Gudstjenste holdes ved magt.»

död skulle gårdarna strax komma till sockenprästen, präst efter präst utan hinder till evig tid. Landborna på gårdarna skulle »ingen annan svara utan sockenprästen i Fosie». Denne skulle varje vecka hålla en mässa för givarinnans själ. Om så icke skedde, skulle hennes arvingar hava »fuld mact ath skicken anden stedz ij Gudz ære» d. v. s. disponera godset för annat kyrkligt ändamål.¹

I andra fall är det fullt klart att prästen blott skall ha landgillet. Såsom ovan nämnts² gävo Elsa och Anna Eskelsdöttrar till Vanås år 1467 »skatt och landgille» av en gård i Östra Olinge till Gryts kyrka, varav hälften till prästbordet och hälften till själamässa, samt en gård i Snarrarp, hälften till prästbostället och hälften till kyrkan, med förbehåll tillika om försvar för givarna. Enligt LSLB hade prästen och kyrkan blott landgille, prästen hela landgillet av Snarrarp samt halva av gården i Östra Olinge, kyrkan halva landgillet av sistnämnda gård. Sten Bilde till Vanås hade då dominium till denna. Om dominium till Snarrarp saknas uppgift, i varje fall hade ej prästen eller kyrkan detsamma.

Emellertid funnos även mensaler, för vilka någon särskild mässläsnings-skyldighet ej stadgats. Enligt en anteckning år 1401 i Norra Vrams kyrkobok hade herr Tue Rye då givit till kyrkan så mycken skog på Slättåkra (Sletager), att prästen till samma kyrka och hans medtjänare skulle vart år hava fri ollongäld till hundra svin och fritt skogshygge.³

Säkerligen förekom det ej sällan i ärkestiftet, såsom fallet var i S. Peders socken i Slagelse i Roskilde stift,⁴ att sockenprästen köpte jord för sina egna penningar och gav den »till prästbordet till evinnerlig egendom». LSLB har åtskilliga uppgifter i sådan riktning. I en den 19 juli 1414 daterad vidimation av odaterade anteckningar av sockenprästen i Mjällby i Listers härad (sannolikt från 1300-talets förra del) säges, att kyrkoherden där (*rector ecclesie huius*) Peder Trugotssön skänkt nio gårdar med närmare angivna landgillen till prästens bord och en till kyrkan. Dessa gårdar lågo, säges i anteckningarna, med frihet (*libere*) d. v. s. med herrligheten till prästens bord ända till Oluf Bings tid. Denne underlade (subjugavit) gårdarna Sölvesborgs slott på konung Eriks (Erik Menveds) tid, »mindre rätt synes det» (licet minus juste).⁵ Där sådant skett övergick dominium säkerligen till ärkestolen med 1443 års stora privilegium.

År 1494 har, enligt 1577 års arkivförteckning från Lundagård, Henning Brostrup till Skabersjö utfärdat ett brev med erkännande, att han fått i lega av sockenprästen i Hyby (Bara härad) sex gårdar, en i Svensköp, en i Satsetorp, en i Östensköp, en i Bøgeløcke, en i Esperöd och en i Myren.⁶ Går-

¹ Kirkehist. saml. 3 R II sid. 223. Jfr LÄU IV sid. 117 (regest). Enligt LSLB var gården i Stenkilslycka »frathagen aff aedel folck». Snøstorpsgårdarna bortföllu 1645, då Halland övergick till Sverige (Prästorsk. berätt. 1658).

² Sid. 165 ovan.

³ Herredagsdombog nr 6 fol. 285 (dom 1554).

⁴ Äldste d. archivregistr. V sid. 801, 889; Kronens sköder I sid. 150 (27 juli 1574).

⁵ SD nr 1984. Jfr anteckn. 29 juli 1494 i en ny Mjällby kyrkas bok, LÄU V sid. 229 (den äldre anteckningens innebörd missuppfattad). Gårdarna återfinnas ej i LSLB.

⁶ Äldste d. archivreg. IV sid. 332. LÄU V sid. 244. Jfr sid. 161 f ovan.

darna i Svensköp, Esperöd, Satsetorp och Myren (Ö. Svensköp) hade Marine Jensdotter, Niels Hacks änka, år 1390 sålt till sockenprästen i Hyby Jens Pedersen.¹ Av ett bevarat brev den 30 mars 1501² framgår emellertid, att ärkebiskop Jens Brostrup bortstätt gårdarna i fråga med sockenprästens samtycke. Även ärkebiskop Birger har utövat dominium,³ och enligt 1569 års LSLB låg dominium till gårdarna under Lundagård eller Åhus (Myren), alltså f. d. ärkestolens gårdar. Uppgiften i 1577 års förteckning torde alltså ej kunna tillmätas vitsord såsom bevis om sockenprästen tillkommande dominium, ty år 1542 hade konungen givit herr Mogens Gyldenstjerne m. fl. order att »granneligen forfare leyligheden over samme Højby kirkes gods».⁴ Rättegång pågick om detta.

I Lilla Harrie socken i Harjagers härad funnos ett antal mensalgårdar. Till dessa har möjligen sockenprästen utövat dominium i början av 1500-talet. I 1577 års register över Lundagårds arkiv är antecknat: »Ett herr Thönne Parsbergs breff wnder datum m d iiii (1504) hand gaff her Anders sogneprest til lilde Haragher paa godtz handt haffde y forsuar aff hanom».⁵ Brevet torde vara identiskt med en i LÄU (VI s. 144) tryckt urkund av den 23 september 1504, genom vilken Tönne Parsberg förbinder sig och sin hustru att »ythe, wtkomme eller giffue» till sockenprästen i Lilla Harrie Anders Michelssön »al then wisse rentte landgille, som these gordhe oc gotz giffwe, ther wij i forsvar haffwe aff hanum, ther wor kæreste nadige herræ, koning Hans haffwer hanum giffwet med Haragher kircke, for wten the IV tønner haffwre, som preste gordhen giffwer tiill Ortoffthe gord for gestning, jtem en gord i Quernby, jtem en gord i Hoghitstorp, item I gord i Ask, item III gordhe i Selorp, item prestegordhen i Haragher Lille». Herr Tönne förbinder sig att i rätt ordning betala landgillet och hålla gårdarna vid makt. Sannolikt är här fråga om lösningen av en tvist, så att herr Tönne, som var ägare till Örtofta och Viderups huvudgårdar (den senare i Gårdstånga socken), gjort anspråk på och fått gårdarna (herrligheten), vilka prästen förut fritt disponerat, men förlikningsvis prästen fått landgillet. Herr Tönne dog mellan åren 1520 och 1522. I ovannämnda register är antecknad följande urkund. »Ett högborne förstis koning Christierns breff vnder datum m d x x i j (1522) atth handtt befaler de bönder, som ligge till presborditt ij lille Haragher och haffue suaritt her Thönne, att the skulle suare presten ighen til for:ne lille Haragher sogen.»⁶ Men, såsom ovan nämnts,⁷ bladet vände sig efter konung Kristians fördrivning, herr Tönnes änka fru Ingeborg fick år 1524 för sin livstid av konung Fredrik försvaret av sex gårdar

¹ FALKMAN, Förteckn. II nr 851.

² LÄU VI sid. 18.

³ FALKMAN, Förteckn. II nr 856, 857.

⁴ Äldste d. archivreg. IV sid. 334. Enligt LSLB hörde dominium till gårdarna i Svensköp, Satsetorp och Östensköp (Östenköpinge) under Lundagård samt till gårdarna i Esperöd och Myren under Åhus gård, båda förut tillhöriga ärkestolen. — Jfr sid. 162 ovan.

⁵ Äldste d. archivreg. IV sid. 307.

⁶ Äldste d. archivreg. IV sid. 307.

⁷ Sid. 166 ovan.

till kyrkan samt prästgården, vilka torde vara identiska med nu ifrågavarande. Och i LSLB äro antecknade de sex mensalgårdarna, av vilka prästen hade blott landgillet men fru Anna på Viderup dominium, samt prästgården, för vilken prästbonden utgjorde 3 pund (12 tunnor) korn till prästen och 4 tunnor 1 skäppa havre till Lundagård.

Statistik.

I LSLB redovisas för ärkestiftet utom Bornholm 273 residensprästgårdar; blott undantagsvis finns uppgift om vem som har dominium, men man torde kunna utgå från att prästen i regel haft enahanda rätt som enligt 1504 års brev. I andra socknar än kronans torde patronus såsom regel haft dominium. De uppgivna annexprästgårdarna voro 173, till 119 i kronans socknar hade prästen dominium; i tre fall uppges det ligga till »stiftet» eller Lundagård, i fyra till patronus (en adelsman, tre kaniker); i övriga fall saknas säker uppgift. I sistnämnda annexsocknar torde patronus ha haft dominium. I mycket få fall uppgives alltså dominium tillkomma kronan (f. d. ärkestolen). Att erinra är dock, att *dominium i LSLB:s mening icke omfattar alla dominialförmåner*, av vilka gästeri, sakfall och försvar alltid tillhörde kronan i dess socknar, och att äganderätten följde de senare förmånerna.

Mensalgodset i ärkestiftet (frånsett Bornholm) utgjordes enligt LSLB av omkring 350 fastigheter. Beträffande dessa förekommer uppgift om dominium för i runt tal 220 (180 gårdar och 40 lägenheter). Till dessa senare hade 1) kronan (f. d. ärkestolen) dominium i 90 fall,¹ 2) kapitelledamöter i 10 fall, 3) sockenprästen i 70 fall och 4) enskilda i 50 fall. Uppgift om vem som har dominium saknas för i runt tal 130 fastigheter (50 gårdar, 80 lägenheter). Ökas, på sätt ovan² beträffande sockenkyrkor anslagna fastigheter skett, talet för första gruppen med dessa 130 fastigheter, skulle man kunna antaga att före reformationen ärkestolen varit ägare av minst 220 eller 63 procent av de 350 mensalerna.

Klockarne.

Klockarbol omnämnas sparsamt i medeltidsurkunderna. I 1577 års arkivförteckning från Lundagård omnämnes »biskop Johans (Wezes) pergamentsförläningsbrev» till degnen Bengt Mortensen på Väsby socken- och degnegård år 1523 samt ärkebiskop Torben Bildes brev på papper år 1532 »paa samme degnegordt atth handtt then forlenthe hen til en degen.»³ Under rubriken *Bona æditui* redovisar LSLB i runt tal 340 fastigheter, vilka disponerats eller från vilka avkomst ingått till klockarna vid sockenkyrkorna. Av dessa fastigheter äro c:a 220 gårdar och 120 lägenheter. I två fall, en gård och en lägenhet, är fråga om mensalegendom till klockartjänst. I 25 fall (24 gårdar, 1 lägenhet) är »dominium» hos klockaren, i 10 fall (gårdar) hos kronan (3 kronan, 7 »stiftet»), i 4 fall hos enskilda, i ett fall hos vederbörande kanik och i tre hos sockenprästen. I övriga nära 300 fall saknas uppgift om vem dominium tillkommit. Sannolikt är det kronan. Man kan an-

¹ Kronan 32 (23 + 9) och »stiftet» 55 (54 + 1). Statistiken gjord efter det framställningen i övrigt i huvudsak fullbordats.

² Sid. 170.

³ Äldste d. archivreg. IV sid. 309 f. Jfr FALKMAN, Förteckn. II nr 758.

taga att före reformationen ärkestolen varit att betrakta såsom ägare till omkring 310 eller 91 procent av de 340 klockarfastigheterna.

Vid den ovan omförmälda foundationen och doteringen före år 1482 av Broby kyrka på Fyen var bestämt, att patronus skulle äga förläna ej blott kyrkan (prästtjänsten) utan ock dotationsgodset, prästgård och två andra gårdar. Ett testamente år 1383 av riddaren Nils Tussen på tre gårdar i Vittinge till kyrkan ansågs senare avse blott landgillet.¹ Då LSLB upplades, redovisades ej för de socknar, där en från medeltiden härrörande enskild patronatsrätt fanns, någon kyrkans eller prästbordets jordegendom. De betraktades såsom patronens, där ej särskilda förhållanden förelågo.² Varken handfästningarnas eller 1504 års bestämmelser om herrligheten till residens- och annexgårdar, ej heller 1443 års privilegier för ärkestolen hava ansetts tillämpliga i dessa socknar, och några ärkebiskopliga gästeriavgifter (onera pastoris) utgjordes enligt LSLB ej av dessa gårdar. Ett undantag finns, Örtofta (Veggerup), men prästgården här hade sannolikt tidigare legat under kronan eller ärkestolen. Prästen hade egen prästgård (med sedvanlig frihet), och kyrkan hade landgille av en äng. Ett mensalhemman fanns i Örtofta; av detta hade däremot prästen blott landgille, men dominium hade ägaren till Örtofta gård.³ Möjligen gömmer sig den gamla prästgården i S. Olof (Lunkende) bland »Selager S:t Olufs godtz», som ingick i ett år 1491 hållet arvskifte å Bollerup m. m. efter herr Stig Olsson (Krogno).⁴

*Sockenkyrkor
under enskild
patronat.*

I 1443 års stora brev hade särskilt förbehåll gjorts om den rätt till fullständig advokati, som capitulares allt sedan 1300-talet⁵ åtnjoto till de med deras ämbeten annexerade sockenkyrkor och deras beneficiar (*salvo jure prelati et canonicis dyocesis prius per nos collato et confirmato*).⁶ Givetvis var dessa ämbetens rätt till det fullständiga dominium en förläning, vare sig direkt från kronan eller (medelbart) från ärkestolen. För fastigheterna utgjordes inga gästeriutskylder till ärkestolen, varken cathedraticum, altarahvre eller fodermarskpenningar. Advokatien hade synbarligen enahanda

*Till kapitel-
ämbeten an-
slagna kyrkor.*

¹ Herredagsdombog nr 6 fol. 151 (1552).

² Se ovan sid. 121 ff, 162 f och 180. Enligt anteckning i Fru Eline Göyes jordebok (sid. 285) gav biskop Joachim Rönnov i Roskilde (1529—36) herr Mogens Göye och hans arvingar samt efterkommande på Gunderslevholm Gunderslevs kyrka »till euindelige eyge». Godset »till kyrkan» uppräknas i jordeboken med anteckning att de »yde theris landgilde til kyerckenn oc forsuar hörer till gaardenn». Den 18 okt. 1529 gav samme biskop herr Mogens och hans arvingar samt efterkommande på Græse gård Græse kyrka på Själland till euindelige eyge». En kyrkegård och prästgården upptagas också i fru Elines jordebok (sid. 299). Danske Mag. II sid. 32. Jfr sid. 153 ovan.

³ Sid. 123 ovan.

⁴ Sid. 122 och 162 f; Skånska åtkomstakter 5 pag. 4451.

⁵ Sid. 52 f ovan.

⁶ Sid. 156 ovan; jfr domkapitlets jordebok 1654—56, fol. 55 (Grevie socken i Bjäre härad, anslagen till ett kanonikat): »Greffuie Kirke Bønder, af hvilckenn patronen tager alleniste herlighed».

omfattning som den, vilken tillkom en enskild patronus till dotal- eller fundationsgodset vid hans kyrka.

*Med kloster
och hospital
förenade
sockenkyrkor.*

Den egendom, som tillhörde sockenkyrkor och deras prästbeneficier i socknar, vilka inkorporerades med kloster och hospital, ingick i regel i dessa institutioners egendomsmassa. Detta överensstämde därmed, att inkorporationen regelmässigt avsåg såväl advokatien i dess helhet som röntan (landgillet).¹ Den 17 september 1427 utfärdade Jens Grym till Tosterup ett bevis, att han av abboterna Hans och därefter Jens i Tommarps kloster »til leghio» innehade prästgården i Gladsax för 4 pund säd i årligt landgille.² Gästeriavgifter tillkommo klostret eller hospitalet, men mot slutet av medeltiden synes även ärkestolen i vissa fall tagit gästeriprestationer i anspråk.³ I 1569 års LSLB angives för de socknar, som då voro anslutna till kloster,⁴ dominium till den kyrkliga egendomen såsom tillhörande klostret eller dess dåvarande rättssinnehavare (Vä, Bosjökloster, Gullarp) eller redovisades ingen egendom alls (Färingtofta, Riseberga, Åryd, Kiaby, Sölvesborg, Östra Tommarp) eller betalade prästen landgille till ägaren (klostret) för sin prästgård (Hällaryd, Gammalstorp). I åtskilliga fall saknas prästgård (Hällestad, Fuglie, Hassle-Bösarp) eller har sådan nyligen anslagits (Bonderup). I intet fall äro fullständiga gästeriavgifter redovisade, för somliga socknar saknas de (Dalby, Hällestad, Bonderup).

Den av Kristian II år 1522 till helgeandshuset i Malmö anslagna sockenkyrkan i Oxie och dess prästbord hade behållits skilda från hospitalets egendomsmassa. Prästgården och kyrkans jord redovisas i LSLB men med anteckning, att dominium med stadsrådet låg hos hospitalet. (Klockaren hade själv dominium till klockargården.)⁵ Det gamla från 1300-talet härrörande helgeandshuset i Åhus synes hava blivit förstört, och genom utvald ärkebiskop Åge Sparres fundationsbrev den 25 november 1524 för ett nytt hospital, vilket skulle byggas å det gamla helgeandshusets tomt, tillades detta nya hospital »capellens» hus, gård och grund samt alla tillhörigheter. Brevet stadfästes av Fredrik I den 17 aug. 1525. Genom brevet den 25 november 1524 anslogs jämväl till detta S. Anne hospital Rinkaby kyrka i Villands härad »med prästegård och all prästeränta» till evinnerlig egendom. Den 18 mars 1528 anslog Fredrik I till hospitalet Mjällby kyrka i

¹ Påven befallde år 1215 eller 1216 munkarna i Ryds kloster att av intäkterna av den kyrka vid staden Slesvig, vars gods de innehade (*cuius bona possident*), underhålla kyrkans präster i enlighet med sin skyldighet. Bullarium Danicum nr 100 (s. 98).

² Rep. nr 6329.

³ LÄU VI sid. 26. Påven Alexander VI:s fastställelse av Bäckaskogs klostrets privilegier den 5 juni 1501 innefattar förbud för ärkebiskop och biskopar, legater, prelater m. fl. eller deras vassaller att pålägga klostret samt dess underlydande kyrkor och sockenpräster några onera (*servitia*). LÄU VI sid. 60: Tinghöraren i Jerrestads härad m. fl. lämna den 16 mars 1502 intyg om ett vittnesmål, att först i ärkebiskop Tuves tid hans fodermarsk våldgästade Tommarps klostrets bröder och bönder.

⁴ Jfr ovan sid. 131.

⁵ Vid 1671 års jordrevning redovisades prästgården bland hospitalets fastigheter. Synbarligen var detta fallet även med kyrkans egendom.

Listers härad. I LSLB är vid Mjällby antecknat, att prästen ej utgjorde några onera (cathedratium) enär detta var ett »regale beneficium». Ej heller i Rinkaby var prästen påförd cathedratium.¹

Även för klosterinstitutionerna såsom sådana gör sig den länsrättsliga tankegången gällande. Gods, som anvisades klostren under äldre medeltid, synas hava uppfattats såsom län. Konung Niels betecknar i sitt immunitetsbrev för det av Erik Ejegod stiftade domklostret i Odense år 1117² munkarna såsom görande tjänst (*fratribus ibidem famulantibus*). Den frihet de beviljas synes omfatta dominialrättigheterna till klostrets då innehavda kronoegendom, under det konungens offentlighetsrättsliga rättigheter i huvudsak förbehållas kronan. Biskop Eskil i Roskilde, den senare ärkebiskopen, säger 1135 på tal om munkarna i Næstved, att de såsom *militantes Deo* äro berättigade till sitt *stipendium*.³ Biskop Absalon anslög år 1171 till klostret på Eskilsö byn Tærby med kyrka och alla dess tillhörigheter på län (*villam de Terby cum omni possessione sua et ecclesiam eiusdem ville — — in beneficium contulimus*).⁴ När Absalon såsom ärkebiskop år 1182 anslår kyrkorna i Vä och Kiaby till Vä kloster med frihet från alla dominialavgifter och servitia använder han den länsrättsliga terminologien (*prefatam videlicet ecclesiam sancte Marie in We cum omnibus suis pertinentiis ad faciendum Abbatiam Premonstratensi ordini perpetuo liberam concedimus, insuper ecclesiam de Kiebu*).⁵ Måhända härrörde ärkestolens på 1350-talet utövade försvar för Bosjö klostrets egendom från ett dominium.⁶

*Kloster- och
hospitals-
anstalterna.*

Att kronan under den äldre medeltiden haft ekonomiska förmåner av från kungligt eller kronogods anvisad klosteregendom synes tämligen säkert. Erik Emune torde, att döma av Sven Grates brev 1148, ha tillerkänt benediktinklostret i Ringsted full immunitet (*sine cuiuslibet gravamine — — plena libertate*) men bibehållit konfirmationsrätten till abbotsvalen, men i sitt stiftelsebrev för Vitsköls (Vitescholæ) kloster år 1158 anslår (*contulit*) Valdemar I den till hans arvegods hörande byn Vitsköl utan att nämna något om immunitet.⁷ Valdemar II däremot tillade klostret *absolutam libertatem et nulli regie jurisdictionis obnoxiam* (»fullständig och från all kunglig rätt undantagen frihet»)⁸ Valdemar I förklarar i sitt immunitetsbrev den 6 febr. 1180 för domklostret i Odense, att, ehuru han hade försvar för alla kyrkor i sitt rike, han vore förpliktad att med ett särskilt skydd och *jus advocatie* än sorgfälligare vårda sig om Odensekyrkans utveckling och förkovran (*licet omnibus regionis nostre Ecclesiis necessariam defensionem impendere debeamus, tamen sancte Otthoniensi Ecclesie profectui et proficuo attentius*

¹ Jfr sid. 116 och 131 ovan.

² Dipl. AM. I sid. 2.

³ Dipl. AM. I sid. 5. Jfr sid. 141 ovan.

⁴ Dipl. AM I sid. 31.

⁵ DS nr 78.

⁶ Rep. nr 2375 (17 mars 1353).

⁷ Dipl. AM I sid. 11 och 15; PONTOPPIDAN, Annales I sid. 385. Jfr sid. 132 f ovan.

⁸ PONTOPPIDAN, Annales I sid. 386.

consulere ac patrocinari speciali jure advocatie tenemur). Fördenskull frikallade han helt nämnda kyrka och de munkar, som där »gjorde krigstjänst för Gud» (*eidem Ecclesie et Monachis ibidem Deo militantibus*), för all deras intill sagda dag genom köp eller byte förvärvade egendom från all (kunglig) uppbörd och kungliga rättigheter, d. v. s. herravälde (ab omni iure exactionis regiisque pertinentiis), från skeppsutrustning (apparatus), äckor och leding, annan kunglig rätt av vad slag som helst, tjänst och tjänstskyldighet av kyrkans landbor ävensom 40- och 3-markssakfall. Tillika överlätos på klostret 1 ½ fjärdingbol i Kvarstad och byn Sönderup, vars bortlegning klostret haft på räkenskap. På det att bröderna skulle hålla tio hästar i beredskap för konungen, så ofta han gästade kungsgården i Odense, bekräftade han dem i innehavet av 10 mark silver från ön Sylt samt tomtskatten av Odense, vilka inkomster de själva finge uppbära.¹ Det synes tydligt, att här är fråga om befrielse från bördor som förut vilat på klostret, och i sitt bekräftelsebrev år 1183 säger även Knut VI, att hans fader gjorde Odensekyrkan »fri från all ofrihets börda» (*ab omni servitutis gravamine liberam*).² Kronans advokati till dessa kungliga kloster synes, efter meddelande av immuniteter, vara inskränkt till en *defensio* och en *jus confirmandi*.³

I hertig Albrekts av Braunschweig (riksföreståndarens) privilegiebrev den 14 juni 1263 för Næstveds kloster frikallas allt klostrets gods från alla kungliga krav på sätt det innehades under konung Valdemars tid (*ab omni impetitione juri regio attinente omnia ipsorum bona prout tempore regis Valdemari habuerunt libera*), så att klostrets underlydande icke skulle svara annan än konventet eller dess fogdar (*nulli nisi ipsis sive advocatis eorum*).⁴ Av allt att döma är klostret fritt från främmande advokati. Vid ett jordabyte år 1298 företrädde S. Claras nunnekloster i Roskilde av sin egen ombudsman (*procuratore nostro Akone*).⁵ Den 25 januari 1377 medgav ärkebiskop Niels abboten och klostret i Tommarp egen jurisdiktion över sina underhavande.⁶ Säkerligen hade klostret dominium till egen jord.⁷ Priorissan och konventet i S. Agnes nunnekloster i Roskilde utsågo år 1436 egen »forstander til vort Kloster och vort Gods.»⁸ Till somligt gods kunde dominium dock vara delat.⁹

Flera kloster synas dock hava stått kvar under kronans advokati. År 1424 heter det i ett tingsvittne om Randers nunnekloster, att kronan bör vara dess försvar, och att drottning Margareta hade tillsatt prior vid det-

¹ HASSE, Schlesw.-Holst.-Lauenb. Urkunden I sid. 71; PONTOPPIDAN: Annales I sid. 454; Dipl. AM I sid. 261; jfr Rep. nr 34.

² Dipl. AM I sid. 269 (jfr sid. 55 och 286), PONTOPPIDAN, Annales sid. 461 (jfr sid. 386).

³ Jfr sid. 133 ovan. Då hertig Valdemar Abelsson år 1256, i sitt bekräftelsebrev å sin fader konung Abels gåva år 1252 av Svanstrups gods och Bredvads kyrka till Lögums kloster i Söderjylland, talar om munkarnas *devota servitia et voluntarias administrationes*, avser han säkerligen företrädesvis frivilliga tjänster. SRD VIII sid. 113.

⁴ Rep. nr 319.

⁵ Rep. nr 698; jfr nr 696.

⁶ Rep. nr 3135.

⁷ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 21.

⁸ Rep. nr 6827.

⁹ Se t. x. Exordium caræ insulæ (Script. minores II), biskopen av Århus och Öms kloster.

samma,¹ och år 1466 förklarar Kristian I, att han hade *jus patronatus et omnimoda dispositio* över Dalby kloster (grundat och doterat av Sven Estrids-son).² Visserligen hade i Konung Olofs handfästning den 3 maj 1376 (p. 5) stadgats att ingen av vad stånd han vore finge befatta sig med klostrens gods och besittningar, utan att abboter, priorer och klosterföreståndare i allt skulle svara biskoparna som deras sanna herrar i andligt och världsligt, samt alla kloster frikallats från all kunglig tunga (ab omnibus sint oneribus regiis, quocumque nomine censeantur, liberi pariter et exempti).³ Antingen har sistnämnda bestämmelse aldrig effektuerats eller ock har den upphört att gälla genom bristande bekräftelse. Den förste konungen av det Oldenburgska huset var i sitt ständiga penningbehov mån om alla ekonomiska rättigheter. Måhända är detta orsaken till att i ett gåvobrev den 31 maj 1469 av Elise Jensdotter, herr Jep Lunges änka, å en gård i Flackebergs härad (Själland) till S. Clara kloster i Roskilde det uttryckligen stadgas, »at Abbatissa skal have selv fornævnte Gods i forsvar til de Jomfruers Nytte som i fornævnte Kloster er, og ej nogen Foged eller Embedsmænd, som Kloster har i Forsvar, sig der noget med at bevare»,⁴ och att priorissan och konventet i Örslevs kloster särskilt utverkat rätt att själva utse sin prior (vilken hade ekonomien om hand).⁵ Efter konung Hans död klagade riksrådet över att under hans regering »mange Jomfrukloster ere tagne fra Biskopens skikkelse imod alle Kirkens lov og Friheder; Jomfrukloster have ikke andet Gods end Ridderskabet haver did givet med deres Börn og fordærves dermed alle Klostre med de lægmænd, som skikkes till formænd for dem». Härmed åsyftas det system som tillämpats under konung Hans, att försvaret över kloster av konungen, möjligen med godtycklig utsträckning av kronans rättigheter, förlänats till enskilda lekmän, synbarligen mot betydliga avgifter. Kristian II fick också i sin handfästning den 22 juli 1513 (p. 5. 6)⁶ lova, att icke »hindre eller hindre lade något Kapitels eller Klosters Valg och Kaar, og vi skulle aldrig trænge nogen Prelater eller Formænd ind med Urette mod Kapitels og Konvents vilje eller samtycke». Vidare skulle inga kloster i Danmark besväras med borgläger eller annan kunglig tunga utan föreståndarens goda minne. Där överenskommelse kunde träffas med honom i sådant avseende, »tha skall thet være for en wille oc ey for noghen rætt ellir sedwanne at bliffue i for:ne clostir i noghir made». ⁷ Detta hindrade ej, att konungen den 10 febr. 1515 förlänade Ring nunnekloster i Nørrejylland till kaniken i Århus Jens Chri-

¹ W. CHRISTENSEN; Dansk statsforvaltn. sid. 278. (NECKELMANN, Randers kjøbestæds hist. topogr. Beskriv. Den alm. Del sid. 85 f.).

² W. CHRISTENSEN, anf. arb. sid. 278; SRD VIII sid. 434.

³ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 21.

⁴ Rep. 2 R nr 2605. Även under denna tid bortförlänade ett sådant kloster som Sorö självt sina gods. Läntagaren utövade därvid försvaret och disponerade herligheden. Rep. 2 R nr 3044 (²⁵/₂ 1472).

⁵ Se Frederik I:s danske reg. sid. 158 (med konungens fastställelse 4 april 1528 av val).

⁶ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 58.

⁷ Se närmare W. CHRISTENSEN, Dansk Statsforvaltn. sid. 277—286.

stiernssön¹ och den 27 april 1518 till Magister Johan Walckendorff Dalums kloster på Fyen.² Härvid må emellertid även erinras, att abboten och konventet i Ebelholts kloster år 1515 utövade försvaret för klostrets fasta egendom, att samma år priorissan och konventet i Öslevs kloster i Nörrejylland företrädde klostret vid jordabyte,³ att åren 1533 och 1535 abboten och konventet i Öved till ärkebiskopen sålde tre resp. fem gårdar,⁴ att den 24 aug. 1536 abboten och konventet i Bäckaskog sålde två av klostrets gårdar till Gert Jensen Ulvstand till Ljungby,⁵ om en Kristian III:s förklaring den 11 mars 1535, att priorissan i Öslevs kloster skulle hava detta kloster i försvar intill dess tvist härom blivit prövad av konungen och riksrådet,⁶ samt hans brev den 20 augusti s. å. för abboten Peder i Bäckaskog, »at han igjen maa anamme til sig forskr. kloster og at de tilliggende Bønder og Tjenere skulle svare ham og ingen anden».⁷ Mot medeltidens slut började även biskoparna, med stöd av sin allmänna uppsynsrätt över klostren, att bortförläna sådana.⁸ Av de 54 herreklostren hade år 1536 22 världsliga föreståndare.⁹

Enahanda var förhållandet med hospitalen. Kristian I förlänade 1455 Bro hospital vid Grenå till Otte Nielsön (Rosenkrands) mot att han underhöll dess fattiga och höll det vid makt. År 1506 hade doktor Peder Albertsön, Köpenhavns universitets vice kansler (rektor), S:t Jörgens gård i förläning, och konung Hans gav 1508 närmare bestämmelser om inkomsternas fördelning mellan föreståndaren och hospitalet.¹⁰ Landskrona S:t Jörgenshus bortförlänades av konung Hans.¹¹ Under Kristian II och Fredrik I omtalas åtskilliga bortförläningar av S:t Jörgensgårdar.¹² Då den 25 april 1536 Anders Emicksen fick försvaret för »vad gods och tjänare, som ligga och tjäna» till Helgeandskloster och hospital i Fåborg, skulle den av godset utgående vissa ränta och uppbörd (landgillet) användas till »de fattige, syge og saare Menneskers opholdelse».¹³ Under den oroliga tid, som närmast föregick reformationen, berövades åtskilliga hospital sin egendom. Såsom ett exempel

¹ LANGEBEKS Dipl. vol. XL.

² SØHM, Hist. saml. II: 2 p. 33; jfr Reg. nr 6385.

³ LANGEBEKS Dipl. vol. XL: 1515 den 7 jan., (Ebelholt), den 26 nov. (Öslev).

⁴ FALKMAN, Förteckn. II nr 1514, 2273.

⁵ FALKMAN, Förteckn. II nr 1735.

⁶ Reg. Ser. 2 nr *14111.

⁷ D. kancellireg. sid. 7.

⁸ Fredrik I:s danske reg. sid. 293. (Reg. Ser. 2 nr *13124): Fredrik I godkände den 15 nov. 1531 en av biskop Jörgen Friis i Viborg verkställd bortförläning av Grindelövs Kloster till Hans Pogwisk under förutsättning att kronan icke ägde någon rätt till klostret. (Ny kirkehist. saml. V sid. 764).

⁹ ARUP, Danmarks hist. II sid. 533.

¹⁰ Köbenhavns Dipl. I nr 195.

¹¹ Frederik I:s d. registr. sid. 12.

¹² Reg. nr 6651 (1 febr. 1520); SØHM, Hist. saml. II, 1 H. sid. 148—49, 2 H. sid. 20, 41, och Nye hist. saml. I sid. 356, II 3—4 H. sid. 140. D. Kancellireg. sid. 8 (29 sept. 1535, Randers). Se i övrigt om hospitalen W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltning sid. 280 not. 3. Jfr sid. 135 f. ovan. Ang. en av konungen insatt hospitalsföreståndares befogenheter se Kristian III:s stadfästelse 6 maj 1537 av ett konung Fredriks brev. RÖRDAM, Kirkelove II sid. 2.

¹³ D. Kancellireg. sid. 17.

må erinras om riksrådets dom den 17 juni 1533 (under interregnum), att helgeandshusets kyrka och kloster i Ålborg, som efter kunglig befallning varit frångagna bröderna, skulle återställas till dem och de sjuka människorna återflyttas från gråbrödraklostret, där de varit inhysta.¹

Vid enskilda gåvor till kloster och hospital, vare sig direkt till institutionerna eller i form av altarestiftelser var regeln den, att gåvan omfattade även herrligheten.² Undantag förekomma dock. Den 4 december 1480 stiftade Niels Pederssøn Bragde till Vittskövle och hans hustru ett altare i Svartbrödraklostret i Åhus och skänkte därtill för hållande av eviga mässor landgillet av en gård i Eskilstorp i Vittskövle socken och av en i Kvittinge i Gryts socken («— — at jek först Niels Bragde skal giffue so mighin rentte aff en min gardh, liggende i Gers heret j Witzsköffle soghn j Eskilstorp, som Lasse Jenssen pa boor ok giffuer hwart aar XXX skepper rwg og XXX skepper biwgh oc j Skansk marc, ock jek Magdalene Oluffs datter — — so mighin rentte aff en min gardh, som ligger i Gydhinge heret j Grydz sogn i Qwittinge, som nu pa boor Jes Nielsson ok giffuer arlege ars XXVII skepper rwgh ok XXVII skepper biwgh og II mark Skanske oc II pund smör»). Till yttermera visso tillägges, att gårdarna skulle vara under bägges arvingar med all sin ränta och rättighet utom nämnda landgille.³ Den 10 augusti 1483 gav fru Barbara Bradesdotter, herr Stig Olssöns (Krog-nos) änka, till Mariaklostret i Landskrona för hållande av en evig mässa varje dag 30 skäppor bjuugg att årligen utgå av en gård i Heljarp i Rönnebergs härad med förbehåll om återkallelserätt om mässläsningen ej uppehölles på ett fullkomligt sätt.⁴ Den 7 mars 1497 »gav och skötte» Ingeborg Holgersdotter (Ulvstand) i Gärsnäs, änka efter Jens Giortssøn (Drefeldt), till S. Peders kloster i Tommarp en gård i Blästorps i Ingelstads härad, över vilken försvaret förbehölls hennes arvingar («— — sköder och antworder till S. Peters kloster — — en myn gaard — — med all den gaartz tilliggelse, ager, ængh, woth och tiwrth — — och skall mine arvinger hava forn:a gaard uti deres forsvor och skicke forn:e kloster landgille aarlige — —».⁵

¹ Reg. ser. 2 nr * 13496; jfr sid. 206 nedan (Malmö).

² Se sid. 220 ff. nedan. LÄU V sid. 22 (1487, Esroms kloster: »fri och frälse — — till evindelig eye»).

³ LÄU IV sid. 322.

⁴ LÄU IV sid. 393.

⁵ LÄU V sid. 298.

Kapitel VII.

Kyrkornas och kyrkogodsets tillkomst.

Såsom ovan nämnts¹ berättar Adam av Bremen, att Harald Blåtand »fyllde hela Norden med präster och kyrkor», Saxo om Sven Tveskägg, att han »ökte kristendomen med nya prästämbeten och smyckade den med prästbol och kyrkor», samt om Knut den store att han »av egna tillgångar ökade prästbolens antal samt vördnaden för helgedomarna genom att tillägga dem anslag av kungliga intäkter». Om Sven Estridsson, som lät bygga och dotera biskopskyrkor i Lund och Dalby, uppgiver Elnoth, att han av kunglig myndighet (regali auctoritate) upphjälpte de kyrkor, som redan funnos, och byggde nya på sådana ställen, där inga ännu funnos, att han ökade prästernas antal, samt att han bistod fattiga präster med anslag från kronan. Om Knut den helige säger Rydårsboken, att han byggde många kyrkor i riket, och om Erik Ejegod, att han byggde fem stenkyrkor och tillade dem egendom. Krönikorna tala knappast om biskopar och sällan om enskilda såsom kyrkobyggare.² SkKR (c. 8) medgiver sjuk man att giva halv huvudlott »till Gud» och frisk man, som går i kloster, att medföra hel huvudlott. Av Sk L och Andreas Sunesons parafras av denna framgår, att kyrkorättens sistnämnda bestämmelse gällde även andra gåvor till kyrkliga ändamål än till kloster. Huvudlotten motsvarade den arvslott, som belöpte på en son, en tredjedel om man hade två, en fjärdedel om man hade tre etc.

Det torde vara allmänt erkänt, att de danska biskopskyrkorna tillkommit på konungarnas initiativ eller med deras aktiva medverkan, samt att dotationsgodset helt eller delvis kommit från kronogodset (konunglev), men att egendomen från 1100-talet i stigande omfattning ökats genom biskoparnas och enskilda jordägares försorg samt genom köp och byten. För det medeltida Lunds stift äga vi i varje fall tillräckligt material för att fastslå detta förhållande. Sedan den inre differentiering slutförts, som åt ärkestolen och de olika kapitelämbetena samt kapitlet såsom helhet och domkyrkans byggnadsfond avsatt särskilda förmögenhetsmassor, tillkommer i huvudsak det nya flöde, som altarstiftelserna bilda.

De ovan relaterade allmänna krönikeuppgifternas riktighet kan icke rimligen ifrågasättas, såvitt angår sockenkyrkorna. Vad sockenkyrkorna överhuvud angår saknas dock praktiskt taget fullständigt urkunder från deras tillkomst och dotering, vare sig fråga är om land eller stad. Skillnaden här-

¹ Sid. 105 ovan.

² ADAM AV BREMEN (IV: 8) uppger, att biskop Eginio förmått Bornholmsborna att nedbryta sina avgudabilder och förmanat dem att bygga kyrkor men säger ej, huruvida denna förmaning efterkommit.

utinnan mellan dem å ena samt dom- och klosterkyrkor å andra sidan kan ej enbart förklaras av de senares större ekonomiska och samhällliga betydelse och deras donatorers mera framskjutna ställning. Anledningen till att de bevarade urkunderna helt hänföra sig till den sistnämnda kategorien träder i dagen, om man närmare undersöker syftet med dessa urkunder. De kunna åtminstone i ärkestiftet uppdelas i följande grupper 1) kungliga brev om avkomst av jord och om immuniteter, stundom enbart de senare, oftast av större ekonomisk betydelse än jordrätten, 2) biskopliga förvaltningsförfoganden rörande olika institutioner i domkyrko- och domkapitelsorganisationen, 3) uppteckningar i vid domkyrkan förda liggare av praktisk natur till ledning för den tjänst (själammässa) som skulle fullgöras för döda medlemmar av domkapitlets brödraskap (kapitlet) eller av andra därmed förbundna (klosterkorporationer) samt för enskilda donatorer till domkyrkan eller dess institutioner (*Necrologium Lundense*, *Liber daticus Lundensis*), 4) godsförteckningar (jordeböcker). Vad de vanliga sockenkyrkorna angår, påkallades uppteckning av gåvor till dem icke av behovet ur någon av de under 1.—4. fallande synpunkterna. Immunitet för sitt gods åtnjöto sockenkyrkorna i regel ej under medeltiden;¹ vid en donation till kyrka eller präst av frälsegods förföll frälsefriheten, om ej ett kungligt privilegium utverkades.² Mer än en präst fanns sällan vid en sådan kyrka, och s. k. sjalagåvor till sockenkyrkor synas icke ha kommit i allmänt bruk före 1200-talet.³ Gåvor i jord överhuvud taget utan samtycke av arvingarna torde ha blivit lagligen möjliga först genom Sk L:s medgivande att giva gåva för sin själ, ett stadgande som främst kom klostren till godo.⁴ Krönikeuppgifter om tillkomsten av bestämda sockenkyrkor och deras egendom äro mycket sällsynta. Ingen inhemska krönika är skriven under den första kyrkogrunderings-tiden. Avhändelser av jord såsom sådana skedde aldrig i skriftlig form, det väsentliga var den symboliska traditionen. Än mindre behov förelåg av skriftlig bortförläning av kyrkor och för dem samt deras präster avsedd egendom eller för skriftliga förteckningar över sådan egendom. Inga minnesmärken av dessa förrättningar kan man alltså vänta att finna för sockenkyrkornas del. De äro även utom Danmark i länder, där egendomskyrko-systemet härskat, ytterst sällsynta. Angivna omständigheter i och för sig giva en tillräcklig förklaring av avsaknaden av urkunder rörande jordförvärv för sockenkyrkornas och prästbordens räkning. Sockenkyrkans grundande och dotation påkallade icke på något sätt och föranledde ytterst sällan en överlåtelse av jordäganderätt. Kyrkan fortfor att stå under enskild

¹ Se drottning Margaretas brev 1379 vari nämnes »vor rette Stud og Leding, der os bör at have av Landskirkegods»; MOLBECH-PETERSEN, Udvalg nr 6. Jfr W. CHRISTENSEN, Dansk statsförvaltning sid. 429 ff.

² Det äldsta kända fallet synes vara det som omförmåles i DS nr 1090 (Erik Menveds brev ang. Jens Kannes donation till Löderups prästbord).

³ Se sid. 202 nedan (LSLB, Gråmanstorp). Jfr ERSLEV, Testamenter.

⁴ BRÖNDUM-NIELSENS uppl. av SkL text I: 39, II: 38, III: bok. II: 10, 11, Andreas Sunesons parafra 16; SkKR text I c. 5. Testamentsrätten accepterades i Norge under 1100-talet men i Sverige knappast före 1200-talets början.

ägare, vare sig denne benämndes ägare eller patronus, och denne, som gav kyrkan och prästen en årlig ränta av dotalgodset, behöll de äganderättsliga befogenheterna till jorden med det förbehåll, som låg i perpetuitetskravets uppehållande. Dotalgodset var ett lån, ett sådant var även en senare tillagd gåva i jord.¹ Det är en ren tillfällighet, att man i ett undantagsfall, det ovan omförmälda från Broby i Odense härad på Fyen, fått en bild av en fundation och dotation bevarad. Hans Barsebäcks förfäder (forældre) hade (före 1482) uppbyggt Broby kyrka av grunden samt givit grund, prästgård och två andra gårdar i Broby därtill »med saadan skel, att deres arvinger skulde have samme kirke og gaarde at forlæne og der i og af sætte». Även i ett så sent fall som detta har grundaren ej utställt någon urkund å sitt anslag. Att någon avhändelse av äganderätt ej skett ligger i öppen dag.²

Domkyrkan i Lund, ärkestolen och domkapitlet (med allarsstiftelser.)

Den första biskopskyrkan i den kungliga staden Lund uppfördes av Sven Estridsson och var vigd åt den heliga jungfrun.³ Till denna kyrkas uppehållande skänkte konung Sven två och ett halvt bol, ett i Arendala (Hardeberga socken, Torna härad), ett i Rörum (R. socken Albo härad) och ett halvt i Torn (Lunds socken, Torna härad), vilka gårdar väl utgjort det ursprungliga godsunderlaget såväl för domkyrkan som för biskopsstolen.⁴ Biskopens huvudsakliga inkomster få antagas hava utgjorts av de avgifter för kyrkliga förrättningar av olika slag, varom förhandlingarna rörande den skånska kyrkorättens tillkomst lämna vissa upplysningar.⁵ När han kom att disponera Lundagård, som väl motsvarar den gamla kungsgården vid Lund, är ej känt. Det förefaller som om biskopskyrkan i Dalby, vilken jämväl uppfördes av Sven Estridsson,⁶ blivit i högre grad föremål för konungens omtanke. Där stiftades från början ett kapitel av regulära kaniker, levande efter augustinerregeln,⁷ och då det senare klostret ägde icke blott den gamla Dalby kungsgård, på vilken kyrkan byggts, utan hela socknen, torde man kunna hänföra detta till Sven Estridssons och hans i klosterkyrkan jordade äldste sons Harald Hens frikostighet.

Sedan Lunds och Dalby stift sammanslagits, blev det nya stiftet rikets största. Skapandet av en för biskopsstolens anseende erforderlig förmögenhet möjliggjordes av Knut den helige. En ny biskopskyrka helgad åt Vår fru och den helige Laurentius började uppföras under biskop Ricwald. Den 21 maj 1085 utfärdades konungens stora brev å jord i Lunds stad samt

¹ Se sid. 150 f ovan.

² Se sid. 119 och 181 ovan.

³ Även Roskilde, Odense, Viborg, Århus, Børglum, Slesvig (Hedeby) och Ribe domkyrkor voro grundade å kronomark. Kungsgårdar med motsvarande namn (utom Ribe) återfinnas i konunglevlistan.

⁴ SRD III sid. 428, 444; H. OLRIK I sid. 190; L. WEIBULL, Den sk. kyrkans äldsta hist. sid. 115 f.; Necrologium Lundense sid. 69. Sven Estridssons gåva ingick sedermera i en prebenda (Necrolog. Lund. sid. 7).

⁵ Se närmare HOLBERG, Kirke og Len.

⁶ Necrologium Lundense, sid. 69.

⁷ ARUP, Danmarks hist. I sid. 168.

51 1/2 bol i Skåne och på Själland.¹ De skånska egendomarna voro 30: en jord (terra) i Lund, som Öpi Torbjörnson givit i fredköp, 4 1/2 bol i Södra Uppåkra, 4 1/2 i Stora Uppåkra (Uppåkra socken i Bara härad), 8 bol i Herrestad (Stora Herrestads socken i Herrestads härad), 2 bol i Skälshög (Odarslövs socken i Torna härad), 5 1/2 bol, »som Hakon gav konungen» i Flädie (Flädie socken i Torna härad), 1/2 bol i Hilleshög (Härslövs socken i Rönnebergs härad), 1 bol i Håstad (Håstads socken i Torna härad), 1/2 bol i Skättiljunga, (Västra Vrams socken i Gärds härad), 1/2 bol i Sövestad (Sövestads socken i Herrestads härad), 1/2 bol i Karleby, »som Scora gav för sin frid» (Östra Karaby socken i Onsjö härad, Västra Karaby socken i Harjagers härad eller Gladsax socken i Järrestads härad), 1/2 bol i Brönneslöv, »som konungen löste av Thyrgils Gunstensson» (Borlunda socken i Frosta härad), 1 bol i Sandby i Göinge (Norra Sandby by och socken i V. Göinge härad). Därtill lades 3 mark av tomtavgälden i Lomma stad, 3 mark i Hälsingborg och 21 mark i Lund. Slutligen tillades domkyrkan all kunglig uppörd av jorden i Lund (*quod autem ad regiam pertinet justiciam ex quacunque causa fiat de prenomina terra in potestate sit prepositi et ceterorum fratrum in hoc loco deo servientium*). Markavgälden från Hälsingborg och Lomma indrogs senare och fyllnad med 6 mark bereddes från Lund.² Av egendomen bildades prebenden till en prelatur (prostämbebet) och tio kanonikat, varjämte en del avsattes till en domskola för utbildning av präster. Ehuru organisationen av kapitlet faktiskt medförde uppdelning av domkyrkans egendom på olika förmögenhetsmassor, för ärkebiskopen, kapitelledamöterna och domkyrkans *fabrica*, framstår ännu d o m k y r k a n ensam såsom rättssubjekt för egendomen (*ecclesiam S. Laurencij — — dotavi*). Nästa tillskott medförde Erik Ejegods gåva omkring år 1104 av den under konungens äganderätt stående gamla stadskyrkan i Lund, den enligt Saxo på 1020-talet av borgarna uppförda *capella S. Marie in foro*, med dess 13 1/2 bol, 4 bol i Svalöv (S. socken i Rönnebergs härad eller Farhults socken i Luggude härad), 3 bol i Borgeby (Borgeby socken i Torna härad), 3 bol i Grevie (Grevie socken i Bjäre härad eller Nevishögs socken i Bara härad eller Mellangrevie socken i Oxie härad), 2 bol i Arlöv (Burlövs socken i Bara härad), 1 bol i Görslöv (Görslövs socken i Bara härad eller Jonstorps socken i Luggude härad) och 1/2 bol i Åkarp (Burlövs socken i Bara härad).³ Erik Ejegod gav dessutom åt domkyrkan, till disposition av ärkebiskopen, fjärdedelen av staden Lund, innefattande fjärdedelen av vad den kungliga domsrätten inbragte samt en fjärdedel eller 20 mark av stadsskatten. Denna senare uppgick till 80 mark och därav åtnjöt kapitlet enligt Knut den heliges gåva redan förut 27 mark.⁴ År 1123 inne-

¹ Necrologium Lundense sid. 3; DS nr 26.

² L. WEIBULL, Den sk. kyrkans ä. hist. sid. 161.

³ Necrologium Lundense sid. 7 (Prebendelistan): *Similiter Rex Ericus — — inter cetera, que huic ecclesie contulit, etiam capellam sancte Marie in foro cum omnibus attinencijs preposito pertinere fecit.*

⁴ L. WEIBULL, Den sk. kyrkans ä. hist. sid. 159 ff (Obs. frågan om stadens territoriella uppdelning mellan kronan och domkyrkan).

hade ärkebiskopsbordet på grund av gåvor gården Väsum, skänkt av lekmannen Ingemar, gården Frierup (Fridetorp), av nunnan Tora, och gården Verpinge med dess kvarn utanför Lund, av Gutserk, ävensom rätt till viss del av den kungliga skatten från Bornholm. Givetvis var en kunglig förläning rättsgrunden för skatteintäkten.

År 1123 stod den nya Laurentiuskyrkans underjordiska del (kryptkyrkan) färdig. Vid dess invigning samma år skänkte ärkebiskop Asker enligt en 1133 utfärdad urkund flera gårdar till domkyrkan till bruk av kapitlet, som samtidigt torde ha ombildats till sekulärt (*Et quas curias quos mansos; que predia quas denique possessiones eidem ecclesie proprias dederim ad usus fratrum.*) Dessutom inrättades två nya prebendor på av ärkebiskopen anslaget gods. Hela egendomen utgjordes av en brytegård (curia) i Väsum om 2 bol (Knästorps socken i Bara härad), en brytegård i Åby om 6½ bol, en brytegård i Hammar om 1½ bol, en brytegård om ett bol i Verpinge med en kvarn, en brytegård i Frierup (Fjälie socken, Torna härad) om ett skattefritt bol (*unum mansum integrum*), en brytegård om 4 bol, i »Gyrthisheog», troligen Hjortshög (Kroppps socken i Luggude härad), en brytegård i Herrestad (Stora Herrestads socken i Herrestads härad), vilken gård låg bland kapitlets — av Knut den helige anslagna — gårdar (*in manso fratrum*), 7½ bol i Råby (Stora Råby socken, Torna härad), Eskilstorp (Eskilstorps socken i Oxie härad) samt Isie (Stora Isie i Hemmesdynge socken i Vemmenhøgs härad eller Lilla Isie i Lilla Isie socken samma härad), 3 bol i Borgeby (utöver Erik Ejegods anslag) och 2 bol i Simris (Järrestads härad), räntande 40 örtugar, ävensom 3 mark av skatten från Lund och Bornholm. Egendomarna hade ärkebiskopen enligt gåvourkunden själv förvärvat eller tagit från vad som hörde till ärkebiskopsstolen (*pertinerent ad sedem episcopatus*).¹ Ännu bildade domkyrkans egendom utåt en enhet, någon äganderättslig särställning tillkom varken ärkebiskopsbordet eller de särskilda prebendena.

Efter slaget vid Fotevik, varigenom Erik Emune vann kronan, utfärdade han den 6 januari 1135 ett gåvobrev på 6 gårdar i Skåne om 4 bol, ett i Östra Vram i Östra Vrams socken i Gärds härad, ett i Hög (»Heoum») i Högs socken i Harjagers härad, ett i »Hugby» (okänt), ½ i »Scio» (okänt), ¼ i Härslöv i Härslövs socken i Rönnebergs härad och ¼ i Fjälkinge i Fjälkinge socken i Villands härad, ävensom 3 bol på Amager.² Egendomen gavs Lunds domkyrka till evärdlig besittning (*lundensi ecclesie in possessionem eternam*). Av egendomen skulle bildas en ny kanikprebenda. Men konungen stadgade vidare, att den skänkta egendomen skulle vara fri från all kunglig uppbörd »i likhet med de gods, vilka våra företrädare, saliga i åminnelse, Sven Magnus³ och Knut, de rättrogna konungarna givit» (*terras has a justicia regali immunes & omnino liberatas esse volumus, ad imitationem earum, quas dederunt felicis*

¹ DS nr 28; L. WEIBULL, sist anf. arb. sid. 164; BOLIN, Skånelands hist. II sid. 236.

² DS nr 33. H. OLRIK II sid. 21; L. WEIBULL, sist anf. arb. sid. 164.

³ Sven Estridsson.

memorie predecessores nostri Sweno Magnus et Canutus, reges catholici).¹ Man hade bibragt konungen den uppfattningen, att Knuts donation medfört immunitet för samtliga skänkta gods. En förfalskning av gåvobrevet, anses ha åstadkommit, vilken emellertid blev bestämmande för kapitlets rättigheter i framtiden.² Erik Lamm (1137—46) anslog Esroms kronogods på Själland till ärkebiskopens »patrimonium». Att detta var en förläning framgår därav, att då ärkebiskop Eskil sedan gav godset till det av honom grundade Esroms kloster, han sökte konungens stadfästelse. I brev omkring 1148 säger Sven Grate, att ärkebiskopen fått godset av konung Erik »på behaglig tid» (*villam prefatam ab antecessore meo Herico rege precariando acquisivit*).³ Under Erik Lamms tid torde ärkestolen ha erhållit den fjärdedel av kronans mynträtt i Lund, som den senare var i besittning av.⁴ Ärkebiskopen hade nu uppnått en betydande ekonomisk maktställning, som skulle komma domkyrkan och kapitlet till godo.

Ärkebiskop Eskil stiftade år 1145⁵ en ny prelatur, ärkediakonatet, samt förbättrade inkomsterna för det på förut nämnda prebendegods bildade dekanatet. Medel synas ha beretts till stiftande av det förra genom de kungliga intäkter från Lund, som tillfallit ärkebiskopen (*de causis et justicia episcopali memorate civitatis*).⁶ Till dekanatet lades Skårby kyrka i Ljunits härad med dennas tre bol i kyrkbyn ävensom det till kyrkan hörande Guthers kapell jämte tionde, inkomst och biskoplig ränta samt därtill all tionde av kyrkans gård i Skårby. Ytterligare en dignitet, skattmästarämbetet — sedermera avskaffat såsom fast ämbete — inrättades, vartill lades Strö kyrka (i Göinge härad) med tionde, inkomst och biskoplig ränta jämte hela tionden av kyrkans gård.⁷ Ärkebiskopen anslog vidare till avlöning av skolmästarna vid domskolan (*beneficium scholarum adauxit*) utöver de 6 mark, som de förut uppburit från ärkestolens inkomster, 3 mark av ärkebiskopens skatt från Lund och Bornholm. Ytterligare upprättades tre nya kanikprebendor, en om 4 bol 25 örtugar jord och 3 mark av Bornholms-skatten, en om 5¹/₂ bol och 2 mark av Bornholmskatten, en om 2 bol, 3 delar av ett annat och 3 mark av Bornholmskatten.⁸ Till en förut stiftad prebenda (*prebenda presbiteralis de cripta*) anvisade han 2 mark av skatten från Lund och en mark av Bornholmskatten, egentligen blott en stadfästelse av en tidigare donation av Asker, till koret 3 mark, till en prebenda 1 mark, till en annan 2 mark av Lunda- och 1 mark av Bornholmskatten. Till

¹ Se ock sid. 211 not 2 nedan.

² L. WEIBULL, sist. anf. arb. sid. 164 f. Knut VI:s stadfästelsebrev 1186 och Valdemar II:s 1203 (DS nr 97 och 121) fastslogo denna fullständiga immunitet att gälla även senare givna gods. Jfr sid. 52 ovan.

³ Codex Esromensis sid. 135. Jfr L. WEIBULL anf. arb. sid. 199.

⁴ L. WEIBULL, anf. arb. sid. 200 ff.

⁵ DS nr 34.

⁶ DS nr 34; L. WEIBULL, anf. arb. sid. 161.

⁷ L. WEIBULL, anf. arb. sid. 205. Ärkebiskopen torde anslagit kyrkorna i Skårby och Strö på grund av honom tillkommande advokati.

⁸ DS nr 34, 35.

kommunitetsgodset anslag han gårdarna Alnarp och Balingslöv med alla deras tillhörigheter. Dessa anordningar betraktades blott såsom inre omgrupperingar av gods, som domkyrkan redan innehade. Ytterligare en bestämmelse meddelades. Stadskyrkan i Lund förenades formligen med domkyrkan (*Capellam eciam in nundinis nostris ex antiquo redditibus adiacentem perpetuo jure adherere sanciuuit*). Ärkebiskopen behöll däremot den yngre och större Vårfrukyrkan, *S. Maria Major*, för ärkestolens räkning.¹ Sedan dessa anordningar voro vidtagna, invigdes den 1 september 1145 den nu i sin helhet färdiga domkyrkan åt den heliga jungfrun och S:t Laurentius. Senare inrättade Eskil två nya prebenden med tillhörande gods, anslag till kapitlets *mensa communis* en brytegård (*curiam*) i Nevishög och tillerkände kapitlets ledamöter tionden såväl av de gårdar, han själv givit, som av dem de tidigare erhållit.²

Ärkebiskop Andreas Suneson stiftade år 1228 ytterligare två prebendor och gav gods till *mensa communis*,³ och ärkebiskop Jacob Erlandsson anslag år 1256 jordegendom i Hovostorp, Dagstorp, Särslöv och Norrvidinge samt Trätö kvarn till domkyrkan (*conferimus et scotamus, sive per scotationem tradimus ecclesie Lundensi jure perpetuo possidenda*), med föreskrift att avkastningen skulle användas till underhåll av fattiga lärjungar vid domskolan.⁴ Denna stiftelse fick ett ytterligare tillskott genom ärkediakonen Håkans testamente år 1283.⁵

Till tiden omkring år 1146 har hänförs ett mycket betydande förvärv för domkyrkan. Enligt den före 1379 författade, ärkebiskop Niels Jenssön tillskrivna delen av ärkebiskopskrönikan anslag Sven Grate (1146—1157) såsom förlikningsgåva för övergrepp mot ärkebiskop Eskil Åhus slott och by jämte Ljunits härad och dess tillhörigheter med kunglig rätt (*iure regio*).⁶ SAXO, som skrev omkring 200 år tidigare än krönikans tillkomst och några årtionden efter händelsen, berättar om kontroversen, att i striderna efter Erik Lamms död mellan Knut Magnusson och Sven Grate om kronan (1146) Knut hade lockat över ärkebiskop Eskil på sin sida från Sven, som Eskil förut understött. Under ett möte, som denne utsatt med Sven i Lund, bröt ärkebiskopen hastigt upp vid underrättelsen att Knut kommit seglande med sin flotta från Själland. När ärkebiskopen kom ned till stranden (för att

¹ Denna kyrka med dess egendom avstods emellertid av ärkebiskop Andreas Suneson år 1222 i byte till domkapitlet mot vederlag av en gård (*curiam*) med tillhörigheter, som magister Johannes förut innehaft. (DS nr 212: — — nos, jus patronatus habentes ecclesie sancte marie maioris in civitati Lundensi, de voluntate et consensu omnium parochianorum ipsius ecclesie & aliorum jus habencium in eadem, damus et conferimus jure permutacionis lundensi capitulo eorumque successoribus in perpetuum, omnes possessiones supradicte ecclesie sancte marie ad habendum, tenendum, fruendum, possidendum et quidquid eis eorumque successoribus de ipsis placuerit libere faciendum. Jfr DS nr 213).

² DS nr 34 och 39. L. WEIBULL, Den sk. kyrkans ä. hist. sid. 206.

³ Lunde domkapitels gaveböger sid. 143 f.

⁴ DS nr 433, 434.

⁵ DS nr 770.

⁶ *Scriptores minores* II sid. 108; SRD VI sid. 624. Jfr sid. 47 f ovan.

ansluta sina män till Knuts) hade emellertid Knut vänt och stuckit till sjöss igen. Sven tog därefter Eskil tillfånga, och då något offentligt fångtorn ej fanns, satte konungen ärkebiskopen i förvar i det översta rummet i domkyrkan (i tornet) och »använde Guds hus till fångelse». Men då konungen på grund därav fruktade bannstrålen — säger Saxo — gav han icke blott ärkebiskopen fri utan skänkte honom även en lantby och en stor del av Bornholm (*agresti vico magnaue Burgundæ insulæ parte — — donavit*) för att så mycket fullständigare vinna hans vänskap.¹ I och för sig borde givetvis Saxo anses vara en bättre källa än ärkebiskopskrönikan, och uppgiften om Bornholm, varav ärkebiskopen uppbar åtminstone en del av skatten redan 1123, kan vara riktig, såvitt Saxo syftar på en bekräftelse eller utvidgning av en tidigare förläning.² Då Saxo talar om en lantby är detta en mycket blygsammare gåva än ett helt härad. Om man nu emellertid vill söka ett sammanhang mellan denna uppgift och ärkebiskopskrönikans, har man att välja mellan Åhus och någon by i Ljunits härad. Det är knappast troligt, att om Absalons klerk Saxo åsyftat en så betydande ort som Åhus, där på hans tid ärkebiskopen hade en borg,³ han skulle ha utelämnat dess namn. I Ljunits härad hade ärkebiskopen vid medeltidens slut en mycket stor by men endast en, nämligen Snårestads om 27 bönder, bildande jämte prästgården hela den nuvarande Snårestads socken. Byn är i ärkestolens jordebok från början av 1500-talet redovisad såsom ett särskilt län. Det är fördenskull troligen denna by, som Saxo syftar på, den var belägen i ett härad som ärkestolen på 1300-talet av ålder hade i förläning. Härav kan misstaget i 1379 års krönika beträffande Ljunits härad härröra.

Faktiskt innehade ärkestolen redan under Eskils tid både Åhus och Ljunits härad. I ett 1213 utfärdat brev bekräftade nämligen Valdemar II det av domkyrkan under Eskil och Absalon åtnjutna innehavet av $\frac{1}{4}$ av staden Lund, $\frac{1}{4}$ av myntet där ävensom hela Ljunits härad med all kunglig rätt (*quas ecclesia b. Laurentii temporibus Dn. E. archiepiscopi et Dn. Absalonis archiepiscopi obtinuit, inconcussa possedit, videl. quartam partem civitatis Lundensis et quartam partem monete et Liuffnes H. cum omni integritate juris regii eidem ecclesie presidenti nec non et ejus successoribus Dn. Andree archiepiscopo confirmamus*).⁴ Man föranledes närmast att tänka på året 1138 såsom tiden för förläningen av häradet. Då belönade, säger Saxo, Erik Lamm Eskil, sedan denne kommit över till Själland, för hans trohet och iver — man märker tjänste- och lönemotivet — med anslag av vidsträckt jordagods och många lantbyar (*cuius affectum atque constantiam rex ad se in Syalandiam venientis amplissimi ruris vicorumque complurium datione*

¹ OLRİK-RÆDERS textuppl. Bok XIV: III: 4 (sid. 376); J. Olriks övers. III—IV sid. 113. — Den äldre Själlandskrönikan omnämner blott gåvan av Bornholm (Scriptores minores II sid. 39).

² Bornholm kan icke hava varit med äganderätt överlåtet till ärkestolen, då det redovisas i 1200-talets konunglevlista (i Valdemars jordebok). Jfr H. OLRİK II sid. 52 ff.

³ O. SJÖGREN, Sverige III sid. 111, uppger, att borgen, vars lämningar utgrävts, uppförts under 1100-talet. Jfr ABR. AHLÉN, Åhus och dess slott samt utgrävningarna därstädes (Sk. saml. III: 1, 1893).

⁴ Rep. nr 77.

pensavit).¹ Bland egendomen befann sig säkerligen Esrom,² men uttalandet måste avse mera. L. WEIBULL³ anser fjärdedelen av myntet hava kommit från kronan, sannolikt under Erik Lamm. Det ligger nära till hands att hänföra även förläningen av Ljunit till samma tid, redan på grund av sammanställningen i 1213 års brev. För ett sådant sammanhang talar ock den omständigheten, att ärkebiskop Eskil år 1145 kunde giva Skårby kyrka i Ljunits härad till dekanatet i Lund.⁴ Sin del av Bornholm mistade synbarligen ärkebiskop Eskil under tvisterna med Valdemar I. För att få fred med konungen avstod Eskil — säger Saxo — mot all rätt och skäl flera län till kronan (1160), som tidigare konungar av from frikostighet anslagit till »de heliga byggnaderna» d. v. s. domkyrkan. (*Si quidem beneficia, quæ superiores reges sacris ædibus religiosa liberalitate detulerant, regiæ potestati præter fas potianda restituit.*)⁵ Detta anses syfta bl. a. på de tre härader på Bornholm, som Valdemar II senare återställde till domkyrkan.⁶

Ärkebiskop Absalon gav år 1201 till domkapitlets kommunitetsgods två gods (*mansiones*), Åsperöd (sannolikt i Hallaröds socken, Onsjö härad) och Sallerup i (Östra) Sallerups socken i Frosta härad, det senare med tillhörande kyrka (*Saxulsthorp in Ruma cum ecclesia et coeteris suis attinentiis* — —). Här synes vara fråga om gåva under äganderätt (*donavit et scotavit*).⁷

Då under 1200-talets senare del konungen gjorde anspråk på *jus presentandi* till 16 kanonikat vid domkyrkan, tyder detta på att efter Erik Emune flera dylika bildats i huvudsak på kungliga anslag. Valdemar II, på vilken man härvid kan tänka, kallas i »Liber daticus Lundensis vetustior» *vir magne devocionis et christiane religionis amator, qui inter cetera frugalitatis ejus beneficia, privilegia in emunitates ecclesiarum ab antiquis regibus concessa et ob tirannidem iniquorum principum sublata, larga munificentia renovavit*.⁸ Drottning Margareta gav år 1386 slottet Thurestorp eller Turstrupsö (Börninge socken, Vemmenhögs härad), som hon köpt av herr Tuve Galen, till ärkestolen. Gåvan stadfästes av konung Olof.⁹ Säsom ovan nämnts¹⁰ stiftade hon år 1412 ett altare i domkyrkan. År 1410 lade ärkebiskop Jakob Gerts-

¹ OLRİK-RÆDERS textuppl. Bd. XIV: II: 6 (sid. 372). J. Olriks övers. III—IV sid. 105: »For slik Iver og Troskab fik han ogsaa sin Løn af Kongen, da han kom over til ham paa Sælland i vidstrakt Jordegods og mange Landsbyer i Skænk og Gave.»

² Anslaget av Esrom hade uppenbarligen förläningskaraktär (se sid. 193 ovan). Med största sannolikhet gällde detta även för anslaget i övrigt.

³ Skånska kyrkans älsta hist. sid. 200.

⁴ En negativ ställning till frågan om anslaget av Ljunits härad intager L. WEIBULL, anf. arb. sid. 223—26.

⁵ OLRİK-RÆDERS uppl. Bok XIV: XXVI: 13 (sid. 437). Jfr J. Olriks övers. III—IV sid. 227.

⁶ J. Olriks anf. övers. sid. 227 not. 2.

⁷ ERSLEV, Testamenter sid. 3, 4.

⁸ Lunde domkapitels gaveböger sid. 73. Möjligen avsågos, förutom Knut den heliges och Erik Emunes 11 kanikprebendor, de 3 år 1145 av Eskil och de 2 år 1228 av Andeas Suneson stiftade.

⁹ Reg. ser. 2 nr *3235; HUITFELDT, Danm. Krönike sid. 571; SRD VI sid. 534. Gåvan bekräftades år 1401 av konung Erik. Reg. nr 3066; Nye D. Mag. V sid. 2.

¹⁰ Sid. 138. Ang. hennes gåvor i övrigt till kyrkliga ändamål se W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 408—411.

sön Näsbyholm i Gärdslövs socken, Vemmenhögs härad, till ärkestolen.¹ Smärre gåvor av enskilda hava flödat under hela medeltiden. Givarna äro i regel kyrkans män men även världsliga, herremän och borgare. I domkyrkans nekrologium och gåvoböcker möta de i stort antal liksom i de bevarade gåvobreven.² Man får ett intryck, att en avsevärd del av domkyrko- och kapitelgods tillkommit genom enskildas gåvor. Nekrologiet och gåvoböckerna redovisa över 200 lantgårdar.³ En betydande del av dessa härröra från testamenten av kapitelmedlemmar. Ett testamentsbrev den 3 september 1238 erbjuder särskilt intresse såsom det första belägget på att kapitlet uppfattas såsom en särskild ägareperson. Kaniken Tyke Diäkn giver däri en brytesgård med tillydande i Köpinge i Ingelstads härad (Stora Köpinge, nu i Herrestads härad) till domkapitlet (*curiam meam quam emi in köpingh in ingelstetherit cum omnibus attinenciis suis dilectis confratribus meis canonicis lundensibus scoto & ad manus assigno*). I den äldre gåvoboken uppgives att en kanik skötte en gård i Lund åt kapitlet år 1249 (*scotavit capitulo Lundensi ecclesie curiam suam, quam habet Lundis*).⁴ År 1286 omtalas gåva av jord till domkyrkans byggnadsfond (*fabrice ecclesie Lundensis*) samt till kapitlets gemensamhetsgods (*mense canonicorum*)⁵ och år 1301 till ärkebiskopsämbetet (*archiepiscopatu Lundensi*).⁶ År 1315 uppträder dekanatet såsom gåvomottagare. Bo Klemetsön i Väsby gav all sin egendom i Svedberga i Kattarps socken i Luggude härad till dekanatet (*dedit — — decanatu Lundensis ecclesie perpetuo possidenda*).⁷ Man får för detta icke förbise att ej blott ärkestolen utan även kapitlet och byggnadsfonden fått del i det kronogods, som medföljt de stora kronoförläningarna.⁸ Måhända har man att häri söka förklaringen till kronans på 1200-talet framställda anspråk på presentationsrätten till flertalet av kanonikaten. Vid medeltidens slut torde ärkestolens godsmassa, såväl allodial som förlänad egendom, sockenkyrkors och sockenprästers oberäknad, ha uppgått till c:a 1 100 gårdar samt domkyrkans fabrica och domkapitlet ha haft c:a 1 330 gårdar; altarstiftelserna torde i huvudsak vara medräknade i sistnämnda tal.

Ovan hava omnämnts vissa *altarstiftelser* vid domkyrkan i Lund, vilka tillkommit genom regenters eller enskilda personers anslag.⁹ De mottogo i många fall gåvor; de kunde likaväl som domkyrkan och kapitlet köpa och sälja jord.¹⁰ Själagåvor tillföll emellertid även mensa communis med föreskrifter huru avkastningen skulle fördelas.¹¹

¹ Rep. nr 5129—30 (III sid. 140).

² Necrologium Lundense (Memoriale Fratrum); Lunde domkapitels gaveböger; L. WEIBULL, Den sk. kyrkans ä. hist. sid. 163.

³ Necrologium Lundense. Lunde domkapitels gaveböger. Se ock SD nr 199 (30 juni 1402); Rep. 2 R nr 10439 (1 sept. 1505), 11962 (19 nov. 1511); LÄU VI sid. 200 (11 nov. 1515).

⁴ Lunde domkapitels gaveböger, sid. 220.

⁵ Lunde domkapitels gaveböger, sid. 156.

⁶ Lunde domkapitels gaveböger, sid. 109.

⁷ Lunde domkapitels gaveböger, sid. 60.

⁸ Se sid. 47 f, 190 ff ovan. Jfr sid. 82 ovan.

⁹ Se sid. 137 f.

¹⁰ Se LÄU III sid. 306, 409, 415, V. sid. 64, 91 (köp), 94, 218, 224, 262, 291, 355, 362.

¹¹ Ex. se Lunde domkapitels gaveböger sid. 194, 259.

*Socken-
kyrkorna samt
deras präster
och klockare.*

Om man vill uppställa en generell presumtionsregel i fråga om den till sockenkyrkor anknutna egendomens ursprung har man i huvudsak att tillgå fyra alternativ:

- I. Menigheter.
- II. Enskilda.
- III. Kyrkliga institut.
- IV. Kronan och konungen.

I. Såsom framgår av den föregående framställningen är kunskapen om det jordegna bondegodsets omfattning under medeltiden och särskilt dess äldre del ganska bristfällig. Det är att antaga att det delvis motsvarade gammal odaljord, men säkert är, att i vissa delar av riket det relativt sent uppkommit av nybyggen (stubbegods), till vilka innehavarna visserligen hade en ärftlig besittningsrätt men grundrätten tillkom kronan. Det torde icke vara alldeles utan grund, som de jordegna bönderna av den danska statsförvaltningen inräknades under kronogodset, och i Skånelandskapen återfinnas de vid 1600-talets början och mitt så gott som uteslutande i skogshäraderna.¹ Där för sådana härader icke redovisas nämnvärt antal jordegna bönder, är anledning att tänka på adel och kloster såsom medeltida ledare av nyodlingsarbetet. Det är emellertid uppenbart att, även om vid sockenbildningen bondebruken till 15 eller 20 procent innehafte av självägare, förutsättning saknats för att menigheterna såsom sådana doterat sockenkyrkorna. Såsom vi ovan sett har någon prästvalsrätt tydligen ej — med undantag för en sannolikt mycket kort period — tillkommit menigheterna i ärkestiftet. ARUPS antagande,² att bönderna »i regel utlagt en gård till prästens underhåll», ej blott saknar underlag av urkunderna och vad man eljest vet med säkerhet; det strider mot hela organisationssystemet. Detta utesluter ju ej att i några enstaka fall omständigheterna tyda på att menighet byggt och doterat kyrka. Intet av dessa fall tillhör emellertid ärkestiftet.³

¹ Uppgifterna för 1651 utvisa följande totala, resp. jordegna *bondetal* (ej småbruk) för de olika länen i Skåne och Blekinge: M a l m ö h u s med Jerrestad (Skytts, Oxie, Bara, Torna, Vemmenhögs, Ljunits, Herrestads, Jerrestads och Ingelstads härader) 4151 och 194; L a n d s k r o n a (Harjager, Rönneberg, Färs och Onsjö) 2116 och 99; H ä l s i n g b o r g (Luggude, S. och N. Åsbo, Bjäre) 2291 och 368; F r o s t a h ä r a d 925 och 88; K r i s t i a n s t a d (Albo, Gärd, Göinge och Villand) 3599 och 414; S ö l v e s b o r g (Bräkne och Lister) 618 och 105; K r i s t i a n o p e l (Medelstad och Östra härad) 1103 och 291 (J. A. FRIDERICIA i D. Hist. tidskr. 6 R II sid. 589 f.). De första svenska jordeböckerna redovisa följande totala, resp. skatte *mantal* S k å n e: Torna 520,0; Bara 338,0; Skytt 489,2; Rönneberg 369,2 (Ven 30,0); Onsjö 501,3; Harjager 334,3; Albo 155,1; Vemmenhögs 665,7; Oxie 461,6; Ljunit 118,4; Herrestad 218,14; Ingelstad 490,33; Färs 614,48; Järrestad 232,26; Villand 554,52; S. Åsbo 258,25; Gärd 442,41; N. Åsbo 445,50; Frosta 682,79; Luggude 782,92; Ö. Göinge 562,104; V. Göinge 755,173; Bjäre 294,86; i B l e k i n g e: Lister 363,48; Bräkne 360,59; Medelstad 638,197; Östra härad 473,103; i H a l l a n d: Hök 466,40; Tönnersjö 296,10; Årstad 309,33; Halmstad 370,37; Faurås 471,63; Himle 475,86; Viske 273,38; Fjäre 792,413. (Uppgifterna från 1660—1670 års jordeböcker; differenserna mellan olika år små).

² Danmarks hist. I sid. 150, jfr sid. 160.

³ SRD I sid. 271 (Cleve 1109, Popenbul, Tetenbul, Österhever, Welt, Fullervik 1113, alla i Slesvigs st.); Rep. nr 498 (S. Jacobs förs., Viborgs stad, 1284), nr 3111 (Store Fuglede, Rosk. st. 1376), 2 R nr 273, 275, 276, 298 och 714 (Rörbek, Lundenberge, Westerheuer, Grote Alversen, Konings-

II. Att enskilda i ett fåtal fall uppträtt såsom kyrkobyggare är känt.¹ Av de två fall i Skånelandskapen, som urkundsmässigt belagts, Gumlösa och Norra Åsum,² avser emellertid med största sannolikhet åtminstone det senare ombyggnad i sten av en äldre träkyrka, vilken alltså får antagas redan hava haft dotalförmögenhet. De urkundsmässigt bestyrkta få fall från 1300-talet, där patronatsrätt utövats av enskilda,³ kunna ej anses lämna något bevis för att deras förfäder eller företrädare fullgjort nämnda uppgift. I samtliga fall är det fråga om med kyrkligt institut eller andra delad patronatsrätt, vilket snarast tyder på en delprestation t. ex. ombyggnad av en äldre kyrka. På en ursprunglig foundation och dotering torde däremot Bol-lerupspatronaten återgå.⁴ Sannolikt är förhållandet enahanda beträffande de sju övriga vid medeltidens utgång bestående adliga gårdspatronaten.⁵

III. Skånebiskoparna ägde under den tid, då sockenorganisationen i stiftet får anses hava i huvudsak genomförts, nämligen under 1000-talet, icke någon sådan ställning att de kunnat i nämnvärd mån uppträda såsom kyrkogrundare. Något belägg för kyrkofoundation från senare tid genom ärkestolen finnes ej heller, om man undantager att ärkebiskop Absalon deltog i ombyggnaden av Norra Åsums kyrka. Denna händelse tillhör emellertid en långt senare tid, slutet av 1100-talet.⁶ De patronatsrättigheter, som utövats av ärkebiskoparna, kunna väl hava medföljt kronoförläningarna, i vissa fall äro de delrättigheter.⁷ Domkapitlet torde hava erhållit större delen av sina patronat från ärkestolen. De patronatsrätter, som veterligen utövats av kloster och hospital, hava dessa sannolikt erhållit genom gåvor.⁸

IV. Konungarna hava veterligen låtit bygga sockenkyrkor⁹ och utövat ett stort antal advokati- och patronatsrätter; och att denna verksamhet varit

bul; Slesvigs st. 1453 och 1457). *Reg. ser. 2 nr * 5621* (Husum, Slesvigs st. 1448): Inbyggarna i Husum lova den 11 sept. 1448 kyrkoherden i Millstede en årlig ränta av 16 mark lybska samt en prästgård i Husum mot att han besörjer gudstjänsten i kapellet i Husum, samt att årligen giva 4 mark till kyrkan i Millstede. Jfr sid. 84 not 1 ovan.

¹ Från andra stift än ärkestiftets härröra fall, som upptagas i SRD IV sid. 472 (Slaglille, Rosk. st.), *Rep. odat. nr 33*, åren 1153—91 (Fur, Viborgs st.), *Kirkehist. saml. V* (Ny kirkehist. sid. III. sid. 448 (Herlev, Rosk. st., senare delen av 1400-t., jfr TRAP, Danmark II sid. 271). Se ock sid 119 ovan.[!]

² Enligt en vid Norra Åsums kyrka ännu bevarad runristning byggde Esbern Mule och ärkebiskop Absalon kyrkan. (*Monumenta Runica*, tillägg till DS I, sid. 90). Enligt en relikförteckning upprättad vid Gumlösa kyrkas invigning 1191 var Trugot Kettilsson *fundator ecclesie*. SRD V sid. 377.

³ Se sid. 120 ff ovan.

⁴ Se sid. 121 ff ovan.

⁵ Se sid. 121 ff ovan.

⁶ Av ett Kristian III:s brev den 26 maj 1554 framgår, att biskop Tuve (Tyge) i Ribe år 1278 med sitt kapitels samtycke grundat en kyrka i Darrum samt anslagit densamma till Ribe skola (RÖRDAM, *Kirkelove I* sid. 381).

⁷ Jfr sid. 120 f, 123 ff ovan.

⁸ Se sid. 129 ff ovan.

⁹ Sid. 105 ff ovan. En uppgift hos AHLENIUS och KEMPE (*Sverige I* sid. 174), att Erik Menved år 1319 utverkat påvens tillstånd att uppföra ett kapell för invånarna i Borrie (nu Borrie socken), är grundad på en förfalskning. Se *Hist. tidskr. f. Skåneland III* sid. 226 ff.

den ledande, därpå tyder den ytterst sammanträngda tiden för kyrkobyggandet i Skånelandskapen, jämfört med motsvarande förhållanden på Sjælland och Fyen.¹

1) Hade då konungamakten tillräckliga maktmedel och tillgångar för att under en så kort tidsperiod som 50 à 60 år åstadkomma uppförande i Skånelandskapen av omkring 300 kyrkor och deras förseende med erforderlig jordegendom?

2) Lämna bevarade urkunder upplysningar, som göra antagandet om kronan som huvudsaklig kyrkofundator i något hänseende osannolikt?

3) Lämna omständigheterna direkta eller indirekta belägg för antagandets riktighet?

1. Av den föregående framställningen² torde framgå, att arbetsskyldighet för byggande av kronans fästen och gårdar var en gammal skyldighet för den skattskyldiga allmogen, även självägarna. Skyldighetens omfattning var givetvis bestämd av sed. Men detta uteslöt ej att utvidgning kunde förekomma.³ Så snart kristendomen blivit laglig, kunde uppförande av en kyrka å en kronans gård åstadkommas med tillämpning av den hävdvunna arbetsskyldigheten.⁴ Elnoths uppgift, att Sven Estridsson »av kunglig myndighet» upphjälpte de kyrkor, som redan funnos och byggde nya på sådana ställen, där inga ännu funnos, syftar möjligen härpå.⁵ I viss mån paralleller härtill utgöra det från Norge kända förhållandet, att en del av de första fylkeskyrkorna byggdes av bönderna på konungens befallning,⁶ och bestämmelserna i den svenska ÖgL från slutet av 1200-talet.⁷ Konungen påbörjar enligt Ögl. kyrkan (lägger grundvalen) och församlingen bygger sedan upp den.⁸ Men den svenska socknen skall bekosta anskaffande för den nya kyrkan av jord, vars storlek bestämmas i lagen. Vad som var naturligt för en svensk menighet, som i huvudsak bestod av självägande bönder, framstod på annat sätt för en dansk, där de jordegna bönderna i regel voro i minoritet. Följden är given; någon bestämmelse motsvarande ÖGL:s kunna vi ej vänta att finna i de danska lagarna och finna ej heller. Nu äro visserligen de danska landskapslagarna upptecknade först sedan den egentliga kyrkofundationstiden passerat, men de falla inom tiden för kyrkornas nyuppförande i sten.

Skulle laga hinder mött för att taga in anspråk den gamla byggnadsskyldigheten gent emot konungen för grundande av de äldsta skånska kyrkorna,

¹ Sid. 29 ovan. De äldsta kyrkorna i Polen, Böhmen och Mähren voro under landsherrens dominium. Se sid. 91 ovan.

² Sid. 33 ovan.

³ I en Erik Klippings Nyborgska förordning år 1282—84 för Nörrejylland (p. 12) heter det: »Ænæghæ man scal göræ til konungs burghæ æt garthæ æt mylnæ meræ æn the görthæ i konung Valdinars daghæ.» (Aarsberetn. fra Geheimerarch. V sid. 29.) Jfr CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltn. sid. 436 ff.

⁴ Jfr sid. 106 ovan (Estland) och ARUP, Danm. hist. I sid. 304.

⁵ Se sid. 188 ovan.

⁶ TARANGER, Om Eiendomsretten til de norske Prestegaarde sid. 15.

⁷ Kr. B. I.

⁸ Kungliga patronatsrättigheter voro relativt vanliga i Östergötland.

torde konungens rätt till »bedehjäl» av rimlig omfattning ha räckt till för att ersätta bristen,¹ kronans och konungens landbor voro dessutom i de flesta landsändar tillräckligt många för att han i nödfall skulle kunna falla tillbaka på dem såsom arbetskraft vid de enkla träkyrkornas uppförande.² Det över landskapen spridda kungliga godsets omfattning gör det säkert, att kronan ägt tillgång till såväl byggnadsplatser som byggnadsvirke i nödig omfattning. Givetvis kan det ock hava förekommit, att enskild jordägare mot ersättning av kronan lämnade erforderlig mark.³

2. Såsom redan nämnts saknas helt tecken på menigheters verksamhet för sockenkyrkors byggnad och dotering i Skånelanden. Och nästan det samma kan sägas för enskildas och de stora kyrkliga institutens del. Den verksamhet av ärkebiskoparna för ersättande av de ursprungliga träkyrkorna med nya kyrkor av sten, varpå vissa omständigheter tyda,⁴ tillhör en senare period och berör icke foundationen.

3. De direkta indicierna på kronans verksamhet hänföra sig till krönikornas vittnesbörd från 1000-talet till 1200-talet samt frekvensen av kronans advokati- och patronatsrättigheter, dels enligt 1200-talets stora rättegångar, dels enligt de kungliga presentationerna under medeltidens sista årtionden. Att direkta foundations- och doteringsurkunder ej kunna återopas beror på omständigheter, för vilka ovan redogjorts.⁵ I enstaka fall möter man en direkt uppgift, att konungen eller kronan anslagit prästgård, såsom då i LSLB för Lösens socken i Östra härad det under bona curiæ pastoris heter: »Register paa de Eijendoms mercker, Jnden huilckenn prestens eijendom fallir, som er en skouff, som stod beskreffuid ij den gamble kirkebog, som bleff forsatt ij denne fremfarne krig. Och gaff konung Waldemar samme Eijendom tiil Lösen prestegaardt.»

Vid medeltidens utgång utgjorde enligt LSLB residens- och annexprästgårdarna i runt tal 450.⁶

¹ Jfr HOLBERG, Konge og Danehof sid. 107. Biskop Absalon i Roskilde »bad» 1175 bönderna i Lyngby och Helsinge att köra sten till den nya klosterkyrkan i Ebelholt. Danske helgeners levned sid. 228 not 3. Se Absalons brev till Lyngby sockenbor (Roskilde stift), SRD VI sid. 37: »— qui Templum Dei fundat vel ædificat, a Domino æternæ remunerationis mercedem accipiet — Quia — volumus vos eorundem fieri benevolos adjutores ut remunerationis æternæ cum ipsis et vos contingat esse participes.»

² Saxo uppger att borgarna i Lund under biskop Gerbrands tid (1020-talet) byggt ett kapell, den äldsta stadskyrkan (Eo tempore Lundenses sacrarium moliti, sub Gerbrando Roskildie præsule, rem divinam domestici templi religione gesserunt). Att Erik Ejegod år 1104 kunde skänka detta kapell till domkapitlet visar, att det byggt för konungen-jordägarens räkning. OLRIK-RAEDERS textuppl. av Saxo Bok X: XI: 6 (sid. 282); J. OLRIKS övers. I—II sid. 516. Jfr ovan sid. 29 och 107 not. 2.

³ Om Sven Estridsson berättas, att han genom rika gåvor fick en köpman att bygga en kyrka i Kurland (H. OLRIK I sid. 192). År 1313 grundade Erik Menved en prebenda vid Koldings kollegiatkyrka. Han lade skyldigheten att dotera prebendan på fyra upproriska sysslen »till sone» men förbehöll sig själv och sina efterträdare jus patronatus till prebendan. (HUITFELDT, Danm. Krønike sid. 367, 368.)

⁴ Jfr sid. 199 ovan (Absalon).

⁵ Sid. 188 ff ovan.

⁶ Se sid. 180 ovan. LSLB:s siffror torde i huvudsak motsvara förhållandena vid medeltidens utgång.

Många gåvor hava ökat prästbordsgodset, särskilt sedan under 1200-talet själågåvorna kommo i bruk.¹ Dessa egendomar utgöra mensalgodset. Redan SAXO säger, att drottning Margareta, konung Nils hustru och dotter till konung Inge i Sverige, »ökade kyrkornas egendom med mycket lantgods» (*divinarum ædium opes latifundiis auxit*).² Det äldsta antecknade fallet för Lunds stift synes vara det i LSLB från en Gråmanstorps kyrkas bok nedskrivna: »Anno do:ni M C C in beati papæ et Martyris Gumme Olafssenn legavit Ecclesiæ & Mensæ sacerdotali unam curiam quæ vocatur Norbeck in remedium animæ suæ perpetuo possidendam, cuius anima reqviescat in pace. Amen. Thette for:ne er giifuid tiill kircken wunder euig fordömmelse noged fraa att thaage. Esaiæ 33. Væ qui spoliias, quia spoliaberis.» Under föregående kapitel hava lämnats ett antal exempel på mensalgodsets ökning i ärkestiftet.³ Urkunder härom till avsevärt antal funnos bevarade i Lundagårdsarkivet. Mensalgodsets tillkomst torde i stort sett ha berott på enskilda initiativ. Härpå tyder dess ojämna fördelning på socknarna enligt LSLB, enligt vilken det omfattade i runt tal 230 gårdar.⁴

Även församlingskyrkornas underhållsgods, som enligt LSLB omfattade ett gårdatal av omkring 800, har ökats efter foundationen och i större omfattning än mensalgodset. Exempel hava ovan angivits,⁵ de flesta torde härröra från Lundagårdsarkivet. HUITFELDT säger om ärkebiskoparna att de skänkte många gods till kyrkorna, en uppgift vars riktighet, för såvitt den avser sockenkyrkor, ej kunnat bestyrkas.⁶ Däremot köpte kyrkorna jord för sina inkomster, vilka ej sällan överstego deras aktuella behov. Blandformer mellan mensal- och fabrikalgods erbjuda fastigheter, där landgillet delas mellan fabrica och mensa eller prästen har herrlighet och fabrica landgille.

Om klockarboställena, som enligt LSLB omfattade ett gårdatal av i runt tal 220, meddela urkunderna ytterst sparsamma underrättelser. I de flesta fall utgöras de av smärre lägenheter, och man kan antaga, att de upplåtits av kyrkornas egen jord. I ett stort antal fall betalar klockaren på 1500- och 1600-talen landgille till kyrkan. I en del fall har klockarens jord tagits från prästens och stundom är den återtagen av prästen,⁷ i andra fall brukar klockaren jord under enskilda äganderätt.⁸

Kloster.

Såsom ovan nämnts möta oss konungarna även såsom klostergrundare och därmed donatorer, vare sig ensamma eller i samverkan med biskoparna: Sven Estridsson eller Erik Emune (Ringsted),⁹ Erik Ejegod och Nils

¹ Jfr FALKMAN, Upplysningar I sid. 44.

² OLRIK-RAEDERS textuppl. B XIII: I: 5 (sid. 342); Jfr J. OLRIKS övers. III—IV sid. 49.

³ Jfr sid. 176 ff ovan.

⁴ Se sid. 180 ovan.

⁵ Sid. 153 f. 169 f.

⁶ Jfr sid. 170 f. ovan; FALKMAN, Upplysningar I sid. 44.

⁷ För exempel se THULIN, Klockarutredn. III tab. B, t. ex. sid. 372, 388, 392.

⁸ Jfr sid. 180 ovan.

⁹ Jfr Scriptores minores I sid. 23 (Roskildekrönikan).

{Odense Knut), Valdemar I (Veng, Vitskøl på Jylland 1158, Antvorskov c. 1164, Vä i Skåne c. 1170, Holme å Fyen c. 1170), Erik Klipping (gråbrödraklostret i Odense 1279), Erik Menved (Athenböcke i Padis i Livland 1317), Kristoffer II (Knardrup), Erik av Pommern (Landskrona 1410, Skeninge eller Mariebo 1417, Helsingör 1430), Kristian I (Maristed i Sæby 1469), Hans (Røge på Själland, Malmö i Skåne, Halmstad i Halland). Såsom enbart donatorer möta oss Erik Lamm (Næstved), Sven Grate (Ringsted 1148), Knut Magnusson och Valdemar I (Ringsted 1154, 1162, Esrom 1176 m. fl.), Knut VI (Ringsted 1197, olika kloster 1202), Valdemar II (Lögum och Vitskøl 1202), Erik Menved (Sorö 1296), Valdemar IV (Odense 1351), drottning Margareta (Gladsax 1410, Vår frus kloster i Ålborg).

Årkebiskop Eskil tillskrives grundandet av S:t Peders nunnekloster av benediktinerorden i Lund¹ (sannolikt under medverkan av kronan), premonstratenserklostren i Tommarp, Öved och Lund samt cistercienserklostren i Herrevad och Esrom, varförutom han jämte Valdemar I och biskop Simon av Odense grundade premonstratenserklostret i Vä, senare flyttat till Bäckaskog vid Ivösjön (Kiaby socken i Villands härad). Dessutom gav han till Ringsteds benediktinerkloster ett kapell i Halland med fiskeri och till Esroms cistercienserkloster Glumstensskog i Halland. Andra kyrkomän voro verkamma i samma riktning. Biskop Absalon och hans släkt grundade cistercienserklostret i Sorö (1161). Absalon gav till klostret 38 byar och hans farbroder Ebbe 14. De biskopliga klostergrundningarna höra i stort till 1100- och 1200-talen.

Fundationer av andra medlemmar av det kungliga huset än konungarna själva böra väl snarare hänföras till kronan än till enskilda, så hertig Buris' (Henrik Skatelårs sons) grundande av ett kloster i Tvis vid Holstebro, drottning Sofias (Valdemar I:s) gåvor till flera kloster och drottning Gertruds (Knut VI:s) jordgåva till klostret i Vä samt drottning Kristinas (Hans') stiftelser av S. Clara kloster i Köpenhamn och Odense. Från enskilda flödade gåvorna hela medeltiden igenom, i stor utsträckning såsom själågävor. Av en enda man, herr Åge Jenssön till Åkerö, fick Ås kloster ett 20-tal gårdar.²

Det är svårt att utan en ingående och tidsödande undersökning säga, vilken grupp, den kungliga familjen, kyrkomännen eller de enskilda, spelat den största rollen för tillkomsten av klostrens jordriktedom. Här liksom i fråga om övriga grupper av kyrkogodset saknas menigheterna.

Klostergodset i Skåne, Halland och Blekinge torde vid medeltidens utgång ha omfattat omkring 2 000 gårdar.³ I en länslista från 1481—87⁴ nämnas sex klosterlän i Skåne och Halland, Ås kloster, Herrevad, Dalby, Bäckaskog, Börringe och Helnekyrka. Stadsklostren hade i regel ej några omfat-

¹ Jfr sid. 146 ovan.

² Rep. nr 12695 (VII sid. 318, åren 1482—94).

³ Se sid. 82 ovan.

⁴ Danske Magazin 4 R II sid. 146—47.

tande egendomar på landet. Undantag utgjorde S:t Peder och Helnekyrka i Lund.¹

Hospital. De äldsta S. Jörgenshusen i Skånelandskapen funnos vid Tommarp och Lund. Av senare datum voro S. Jörgenshusen i Landskrona, Ystad, Ronneby, Åhus och Halmstad samt möjligen i Varberg.² Helgeandshus funnos i Lund, Malmö, Landskrona, Ystad, Åhus och Vä.³ Om hospitalens tillkomst är föga eller intet känt och än mindre om huru de erhållit sin fasta egendom. Denna torde vid medeltidens slut ha utgjort omkring 125 bondegårdar⁴

Prästgillen. Gilleväsendets inträngande i Danmark förlägges till 1100-talet och antages bero förnämligast på engelskt inflytande. Först på 1300-talet möter man präst- eller kalendegillen i urkunderna. I Lund funnos två sådana, *sodalitium clericorum majus Lundense*, vars tillkomst förlagts till åren 1373—76, och *sodalitium minus Lundense*. Om det senare, vars statuter fastställdes av ärkebiskop Birger år 1511, känner man föga.⁵ Det förra, för vilket nya statuter av ärkebiskopen fastställdes den 19 maj 1505, erkände S. Maria, S. Laurentius och S. Birgitta såsom sina skyddspatroner.⁶ Statuterna utfärdades »efter rådplägning mellan bröderna och med sodalitiets eget medgivande» (de omni consilio fratrum ac consensu hujus nostri Sodalitii). Medlemmarna utgjordes av såväl präster som lekmän. De senare betalade högre inträdesavgift än de förra. Antalet prästerliga medlemmar var 13, av vilka två eller tre skulle vara kaniker. I spetsen för gillet stod en prepositus, vald ur kretsen av klerkerna, ej alltid bland kanikerna. Jämte prepositus skulle två prokuratorer (klerker) besörja gillet bästa och i synnerhet förvalta gillet ekonomiska angelägenheter. Något särskilt ändamål för gillet verksamhet angives ej i stadgarna. Det torde varit av det vanliga slaget med sällskapliga och religiösa syftemål. Ett antal närmare angivna mässor skulle årligen hållas. Sodalitiet hade patronatsrätt till ett särskilt altare i domkyrkan, altare beate Marie Virginis,⁷ där alla de prästerliga sodalitiibröderna hade att tjänstgöra, men vid vilket ock en särskild altarpriest (vicarius) var anställd. Gillets inkomster utgjordes av inträdesavgifter, böter för brott mot gillestatuterna, offer på altaret, gåvor och testamenten. Gillet ägde fastigheter såväl på landet som i stad. År 1523 förvärvade gillet »thil æwindelig eye» av riddaren Henrik Krumdige sex gårdar i Stans-
torps by i Nevishögs socken mot 30 rhenska gyllen och 115 lybska mark

¹ I en länslista för åren 1544—47 nämnas för hela Danmark ett 30-tal klosterlän, varibland S. Peder i Lund, Tommarp och Övedskloster. D. Magazin 4 R IV sid. 191—246, 307—44.

² HEDQVIST, Den kristna kärleksverks. sid. 127 ff.

³ Se sid. 135 f ovan.

⁴ Se sid. 82 ovan. Jfr Sandb. saml. vol. V. 511 (Malmö helgeandshus); C. G. WEIBULL, Bidrag sid. 137 (Lundahospitalen).

⁵ Det i LÄU IV sid. 229 (ärkebiskop Jens brev 18 maj 1475) omtalade Sodalitium Sacerdotum Parochialium Lundis är sannolikt identiskt med Sodalitium majus.

⁶ LÄU VI sid. 177. Ang. detta gille se biskop W. Faxes inträdestal 8 dec. 1829 i Vitt., hist. och antikv. akad:s (handl. del XV sid. 112 ff).

⁷ Jfr sid. 138 f. ovan.

samt en gård i Malmö, som gillet fått i gåva av en gillesbroder Hans Horn. Bytet avslöts med »hederlig man M. Hans Ulf, kanik i Lund och prost i det store prästegille i förenämnda Lund och med menige bröder i samma prästegille». Gillet skulle låta hålla en evig mässa vid sitt altare varje måndag till evig tid för herr Henrik, hans hustru Anna Rudsdotter, hans svåger Eske Bilde och dennes hustru fru Sofia, för herr Henriks barn »och allas våra föräldrars själar och för välbördig mans själ Niels Hack, fordom bodde på Häckeberga och för alla kristna själar».

I de danska städerna gjorde sig av gammalt gällande en motvilja mot att *Omdisponerad egendom.* tomter lågo obebyggda. Det förekommer flera kungabrev om att köpstadsjordar icke finge ligga öde, utan att ägarna antingen skulle bosätta sig på dem eller sörja för att de bleve bortlegda. Måhända utgöra dessa brev en erinran om kronans ursprungliga grundägarerätt till städernas jord. För Århus och Randers bestämdes 1505 på grund av de många öde gårdar och obebyggda jordar, som präster, gode män och andre hade i dessa städer, att städernas myndigheter skulle giva ägarna av sådana tomter, som tidigare varit bebyggda och under stadens tunga, föreläggande att bebygga dem. Skedde sådant bebyggande ej inom tre år, finge vederbörande stad själv sätta sig i besittning av egendomen.¹ Att en utheld stadsjord bebyggdes av legotagaren innebar emellertid för ägaren en förvandling av en tillgång i fast egendom till en ränterätt. Då Viborgs borgmästare 1496 förklarar, att när någon i Viborg fått kanikers, kyrkas eller andra mäns jord i bruk och betalar jordskyld därav, jorden med dess byggnader går i arv i brukarens släkt och kan av denna säljas utan hinder av »jorddrotten», så länge jordskylden, vilken icke kan höjas, årligen betalas i rätt tid,² så är detta uttryck för en allmän rättsgrundsats, som gällt även öster om Öresund. Denna tendens stärktes med Kristian II:s stadsvänliga politik. År 1521 förklarade konungen att »huis Jordegods oc Gaarde, Kircker, Kloster och Riddermænds mænd haffue udi Kiøbstedene liggendis, som de selffuer ej besidde och iboer, skulde her effter settis paa skellig landgild och Borgerne, som dennem bygge oc besidde, skulde dennem nyde arffving effter Arffwing och, om dennem trengde, mue de selge andre Borgere deris Bygning, som de derpaa bygd haffuer oc ey til nogen anden, dog altid Landgilden, som der gaar aff, at den udgiffuis under tre Marks Bröde».³

¹ W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltning sid. 598.

² Danske Magazin 4 R II sid. 193 f. Ang. beteckningen »jorddrott» se sid. 175 not. 4 nedan.

³ HUITFELDT, Danm. krönike sid. 1171. Detta stadgande, som i praktiken blev bestående, tillämpades i Fredrik I:s öppna brev den 5 juni 1529, att de som sutto i klostrens, kyrkans och altares hus och gårdar i Næstved samt deras hustrur, barn och rätta arvingar skulle till evig tid hava och i lega behålla sagda gårdar och grunder mot byggnads- och bättringsskyldighet samt mot skälig årlig lega och landgille till klostren, kyrkorna och altarna, vilken lega och landgille skulle bestämmas i goda danska penningar av fyra klosterbröder från Skovkloster, fyra rådmän i Næstved och fyra de äldsta aktade borgare i staden. Innehavarna skulle svara för all konungens och stadens tunga, som belöpte på dessa fastigheter. Gårdarna fingo under vissa örutsättningar

De reformatoriska rörelserna under Fredrik I åstadkommo, att såväl kloster som hospital på vissa ställen överlämnades till städernas disposition. Den 8 oktober 1528 anslogs helgeandsklostret i Malmö till ett rådhus och gråbrödraklostret till ett hospital »naar Præsterne oc Munckene alle vaare udfarne».¹ Det kan knappast vara tvivel underkastat, att kloster- och hospitalsgodset här beräknades komma att falla kronan till såsom herrelöst gods, och att stadens rätt blev förläningsens. År 1528 hade borgmästare, råd och menige borgare i Malmö anmält för konungen, att de anammat det heliga evangelium i staden och läte predika Guds ord där i staden, att många hus, jordar och gårdar i staden vore givna till altaren, vikarier och gillen för mässor och dylik tjänst, att det vore att frukta att somliga, särskilt de vilkas förfäder (»forellderne») givit fastigheterna, skulle slå under sig nämnda gårdar, jordar och hus samt ej utgiva vad som plögade utgå av fastigheterna för mässorna och tjänsten särskilt. I öppet brev den 5 juni 1529 förklarade sig konungen, på det vad som vore givet i en god mening till Guds tjänst icke skulle »förkomma till onyttta», tillåta, att sådana jordar, gårdar och hus, som i staden låge till altaren, vikarier och gillen darsammastades, finge omhändertagas av borgmästare och råd för att därmed »stifta och uppbygga» ett hospital i staden till fattiga och sjuka människors uppehälle och nödortft. Röntan, som förut utgått till »sådane mässor och gillen», skulle ingå till nämnda hospital. För räknenskaperna skulle av borgmästare och råd tillsatta förvaltare vara konungen ansvariga. Röntan skulle vidare användas till att hålla »en kristelig predikefader», d. v. s. till löneanslag åt den *evangeliske* kyrkoherden, vars ställning väl närmast var herdens för en friförsamling, och till att upprätta en *skola* med tre eller fyra lärda män såsom lärare. Emellertid skulle de präster och vikarier, som då innehade altarna i fråga och vilka gårdarna och husen vore förlänta för deras livstid, njuta denna sin rätt till godo, om borgmästare och råd ej kunde träffa överenskommelse med dem om eftergivande av denna rätt.² En omdisponering av kyrklig egendom genom *dismembratio* eller *mutatio*³ tillkom det otvivelaktigt enligt kanonisk rätt biskopen att besluta. Då någon konfirmerad sådan icke fanns i ärkestiftet och med det i kyrkligt avseende halft revolutionära tillstånd, som rådde, har konungen sannolikt ansett sig berättigad att handla såsom kyrklig överhet; och vad sålunda skedde har den senare utvecklingen bekräftat. Det kan emellertid vara föremål för tvekan, huruvida staden inträtt i de gamla rättssubjektens ställe med samma rätt som dessa ägt.⁴ Om den rättstitel, under vilken stadens organ disponerade fastigheterna ifråga, var ägande- eller förläningsrätt, är en fråga som, om man anser en kyrkorättslig

överlätas, dock mot 3 mark »sedvanliga brevpenningar» till grundägaren. Detta gällde ej »obebrevad jord», som de kyrkliga instituten ville själva bebygga. (Frederik I:s d. registr. sid. 209). Jfr sid. 259 f. nedan (Malmö, Lund).

¹ Frederik I:s d. registr. sid. 181; HUITFELDT, Krönika sid. 1306.

² Frederik I:s d. reg. sid. 207.

³ Se sid. 18, 20 ovan.

⁴ Jfr KLOCKHOFF, Danviks hospital I sid. 132.

mutatio eller alteratio föreligga, är beroende på de gamla rättssubjektens ställning härvidlag. Var kronan deras patronus, kan stadens ställning knappast hava blivit annan än förläningstagarens. Accepterar man ej uppfattningen att omdisponeringen är att betrakta såsom en kyrkorättslig mutatio, synes annat alternativ ej tänkbart än att klassificera den såsom en förläning.

Den 15 och 16 juni 1529 fingo borgmästare, råd och menigheter i Trälleborg och Lund brev av enahanda innehåll som Malmö i fråga om kyrko- och altarjord.¹ I Randers i Jylland fingo borgmästare och råd genom konungens brev den 7 juni s. å. rätt att nedbryta de två förfallna sockenkyrkorna samt använda deras egendom till stadens nytta och helgeandsklostret till sockenkyrka, dock under förutsättning att de kunde träffa godvillig överenskommelse med priorn och konventet i detta kloster.²

Såsom herrelöst och alltså kronan tillhörigt gods torde ha behandlats den egendom, som de för förföljelse flyktade franciskanermunkarna efterlämnat. I Malmö hade staden den 10 oktober 1528 fått löfte på gråbrödraklostret, när munkarna lämnade det. Detta skedde i maj 1530.³ I början av år 1532 lämnade gråbröderna i Trälleborg sitt kloster och staden fick anvisning både på klostret och kyrkan den 11 mars s. å.⁴ I Ystad och Visby fingo borgmästare och råd genom konungens brev den 16 mars och 20 april 1532 rätt att disponera gråbrödraklostren till hospital,⁵ och i Halmstad den 16 juli 1532 att för enahanda ändamål använda de övergivna klostren i staden och deras egendom.⁶ Motsvarande medgivanden gåvos även åt andra danska städer.⁷ Reaktionen under interregnum efter Fredrik I:s död medförde ett beslut i Köpenhamns första recess 1533, att »alle Domkirker, Herrekloster, Jomfrukloster, Helliggeistis oc Sognekircker skulle bliffue wedt there fulde Mact, Thesligeste att Tjyggebrödre Closter, som wedt Magt ere; oc schall i Thennom holdes Messer, Prediken oc anden Gudtztieniste, som ther funderit er, men the Thijggebrödre-Closter, som förstörret er, schall ytthermerae handles i tiillkommende Herredag, oc herforinden schall inthet mere aff thennom forstyrres eller nederbrydes, lidet eller mögit i noger Maade.»⁸ Ur detta beslut kan emellertid ej utläsas huruvida omdisponeringarna uppfattades såsom rättsliga övergrepp eller såsom giltiga kyrkorättsliga förvaltningsakter.

¹ Frederik I:s d. reg. sid. 214.

² Jfr KLOCKHOFF, Danviks hospital sid. 210.

³ Kirkehist. saml. I sid. 402 f.

⁴ Frederik I:s d. registr. sid. 300; Kirkehist. saml. I sid. 409.

⁵ Frederik I:s d. registr. sid. 301, 310.

⁶ Frederik I:s d. registr. sid. 323.

⁷ Se Kirkehist. saml. I sid. 380 ff.

⁸ GDL IV sid. 148.

Kapitel VIII.

Rättssubjektivitet och äganderätt.

Ett drag, som utmärker all nordisk medeltidsrätt och i den danska gör sig gällande åtminstone till enväldets tid (1660), är bundenheten vid hävdvunna former, en traditionalism som gärna sammanhänger med ett aristokratiskt samhällsskick. Tanken på en utveckling av rätten är egentligen främmande för medeltida åskådning, och rättsinstitutet undergå blott långsamt förändringar i sin struktur. Särskilt gäller detta jorden. Den formulärmässiga avfattningen av överlåtelsehandlingar rörande fastigheter består relativt oförändrad under århundraden. Ju längre bakåt man tränger i tiden ju starkare gör sig detta drag gällande. Innan urkunder kommo i bruk, var också detta ur bevissynpunkt en nödvändighet. Det första bruket av urkunder sammanhänger med uppkomsten av nya, kyrkliga, rättsinstitut, men i den mån de avspeglar det ursprungliga rättstillståndet, kan man antaga, att detta i sin yttre struktur har århundradens hävd bakom sig.

Vill man klarlägga de äganderättsliga förhållandena i avseende å det medeltida kyrkogodset, får man varken förbise, att en viss spänning alltid varit rådande mellan vad den kanoniska rätten krävt och den nationella medgivit i avseende å den kyrkliga jordens rättsliga oberoende, eller att denna spänning i praktiken väsentligt mildrats genom den kyrkliga ledningens inlemmande i statslivet och särskilt i det statliga förläningssystemet. Det bör ock erinras, att liksom kärnan i alla eller de flesta stora händelserna och konflikterna under medeltiden, bildas av rättsfrågor, så var i kyrkans ledande korporationer, domkapitel och kloster, rättskunskapen väl representerad, såväl vad den nationella som den internationella kyrkliga rätten angår.¹ Måhända alla eller så gott som alla urkunder rörande kyrklig jord hava utformats av kyrkans män. Även där dessa haft rent världsliga ämbeten att förvalta, hava de varit medvetna om vad som förenade och vad som skilde rikets och kyrkans rätt. Man kan därför utgå ifrån att egendomstransaktionerna skett med aktgivande härpå, och att i regel varje urkund både uttrycker vad den avsett och den effekt, som den faktiskt fick. Liksom i England man skilde på *folk-land* och *book-land*, jord som innehades utan skriven åtkomsthandling utan förvärvats helt i enlighet med den sedvane-

¹ Bland ärkebiskop Andreas Sunesons testamentsgåvor till domkapitlet i Lund uppräknas ett exemplar av corpus juris canonici. Lunde domkapitels gaveböger sid. 145. Hans latinska parafra av Skånelagen är känd.

mässiga inhemska rätten, och sådan, där förvärvet styrkts genom en urkund (*book*) i enlighet med kanonisk rätt,¹ förekomma även i Danmark båda förvärvsformerna beträffande kyrklig jord utan att de i och för sig behövt medföra olika rättsverkningar. Garant för giltigheten av ett köp, som slöts blott i den symboliska skötningens form,² var förutom parterna det inhemska rättssamhället, för ett rent urkundsköp om kyrklig jord från början det internationella rättssamhället, kyrkan, jämte de inhemska män, som stodo bakom urkunden. I en tid, då all samhällelig ordning ännu grundade sig på den ärvda eller förvärvade auktoriteten hos offentliga makthavare, vittnar den sydtyska *Schwabenspiegel* (1274/75) om urkundens rättsverkan. »Des Pabstes insigel heizent pulle; swer diu mit reht git und si mit rehte emphaet, so sint si guot und reht»; och vidare: »Der Kunge insigel hant oh groze craft».³ Under konungens sigill ligger givetvis den *justa regis voluntas*, varom Erik Emunes brev 1135 talar (*domina Malfride regina concensiente & collaudante et filio regis suenone presente domino ac venerabili ascerio lundensi archiepiscopo et ottario bergenensi, qui justam regis voluntatem sua auctoritate confirmaverunt*). Denna värdesättning av den skriftliga urkunden ej mindre än dess egenskap av rent bevismedel om fakta har man otvivelaktigt att tacka för tillkomsten av de samlingar av urkunder och godsförteckningar som de stora kyrkliga instituten upplade, och från vilka vi härleda en stor del av vår kunskap om den äldre medeltidsrätten.

Den skriftliga »kanoniska gåva», vari stora bannet (*excommunicatio major, anatema*) jämte dess borgerliga rättsverkningar ingår såsom sanktionsformel,⁴ stundom såsom i Askers brev 1135 stödd även på helgonens auktoritet, användes under en del av 1100-talet såsom överlåtelseform, när det gällde katedraler och kloster. Den i allmänhet brukade perfektformen giver dock vid handen, att urkunden icke ensam utgör upplåtelseform utan blott lämnar bevis om eller bekräftelse på en upplåtelse, som skett eller skall ske enligt gällande regler i någon symbolisk form.⁵ Den bakomliggande rättshandeln kan antingen vara en gåva med full äganderätt eller en förläning, båda formfordrande, den förra kräver skötning den senare investitur. Uttrycket *donatio* förekommer i engelska 1100-talsurkunder, som otvivelaktigt avse inne-

¹ POLLOCK and MAITLAND I sid. 60—62, II sid. 82—106.

² Med »skötning» menas här placering av en jordtorva såsom del av eller symbol för den överlåtna jorden i mottagarens knä (sköte), i hans mantel eller i hans händer (Jfr Andreas Sunesons parafra av SkL 38). Där mottagaren icke var en fysisk person utan t. ex. en kyrka, skedde skötningen ofta genom torvans placering på altaret.

³ Se LERCHE i Arch. f. Urkundenforschung III sid. 215 f., 281 ff.

⁴ Ang. formen för kungörandet av anatema se Erik Emunes brev 1135 DS nr 33: » — — Omnem vero huic constitutioni contradicentem vel aduersantem tamquam latronem & alieni juris inuasorem anathematizauerunt coram presbiteris & dyaconibus multis et magna populi multitudine. — — »

⁵ Se de engelska urkundernas formulärmässiga »dedi et concessi et hac carta confirmavi»; *Monasticon Anglicanum* IV sid. 82. Se vidare WISSMANN i Arch. für Urkundenforschung III sid. 269.

hav under länsrätt,¹ och betecknar ej heller i danska urkunder nödvändigt äganderätt.² Möjligen betraktas urkundens överlämnande (placering på altaret eller i handom) såsom en med jordens skötning likvärdig akt. Senare urkunder visa ofta tydligt, att urkunden supplerats med en skötningsakt eller kringfärd av ägora, och det blev i denna kombination, som urkundsbeviset skulle recipieras i den inhemska rätten. Mot slutet av medeltiden äro i Danmark »skötebrev» å »eviga räntor» ej ovanliga.³ Någon verklig skötning avses givetvis ej här. Urkunden har, synes det, blivit ensam form för rättsövergången.

Valdemar I:s anslag av Hafn (det senare Köpenhamn) till biskop Absalon, av denne överlåtet till biskopsstolen och domkyrkan i Roskilde, var även det, såsom två påvebrev åren 1186 och 1198⁴ (till Absalon) visa, en förläning (*quod illustris memorie W. rex Datie tue fraternati contulit*). Om Absalons egen överlåtelse, som ej gärna kan hava skett med bättre rätt än han själv innehade, använda påvebreven uttrycket *dedisti*. De latinska verb, som regelmässigt giva uttryck för en gåvovilja, *dare, dotare, donare, legare*,⁵ användas i de danska urkunderna liksom i de engelska i ständigt växling med de länsrättsliga termerna *conferre, concedere*, så att man ej enbart av verbet kan sluta till vad som avsetts. I två uppenbarligen likartade fall kunna användas i det ena *legare*, i det andra *conferre*. Stundom användas båda.⁶ *Scotare* (sköta) användes både i fråga om klara förläningar och klara äganderättsförvärv. Detta visar, att det huvudsakliga syftet är överflyttning av en ekonomisk förmån, ej av en grundäganderätt, och utgör i själva verket ett kriterium på huru djupt den länsrättsliga åskådningen trängt in i det kyrkliga rättskomplexet. Såvida ej en urkund av detta slag otvetydigt visar att äganderättsövergång åsyftas — och de som göra så äro få — måste man förty förutsätta att den rätt, som beskrives, är förlänningens.⁷ Såsom huvudregel kan man uppställa att vid gåva länstitel kan pre-

¹ Se t. ex. *Monasticon Angl.* IV sid. 83, Clerkenwell nunnery i Middlesex (XII): » — sciatis me concessisse et dedisse in perpetuas elemosinas monialibus — septem XX:ti acras terre in Hangre de Totenham, quam Malculumb rex Scotiæ dedit mihi, quas Uhtredus de Londonia tenuit — tenendum libere et quiete ab omni servitio ad me pertinente et cum omni libertate quam rex Malculumb mihi concessit in eadem terra, salvo servitio regis Scotiæ scil. reddendo ei inde singulis annis unam marcam argenti —. Hanc autem donationem feci assensu Hugonis primogeniti filii et haeredis mei.» *D:o IV* sid. 99, Colne Priory i Essex: » — idem æger ecclesiam sui patrimonii de villa Kinsintuna — perpetua donatione Abendonensi monasterio contulit cum duarum hidarum duodecies XX acris terre —. Jfr H. THIMMÉ i *Archiv für Urkundenforschung* II sid. 151 ff.

² *Dipl. AM I* sid. 15: Valdemar I:s fundamentsbrev för Vitsköls kloster (»donatione sancta contuli»).

³ Se t. ex. *Rep. 2 R* nr 6657, 6708, 7996, 9642. Jfr sid. 215, 219 nedan.

⁴ *Dipl. AM I* sid. 65 (jfr sid. 66, 73). *Bullarium Danicum* nr 1.

⁵ Jfr *POLLOCK and MAITLAND II*, sid. 338.

⁶ *Lunde domkapitels gaveböger* sid. 186 (år 1318).

⁷ Icke ens den vanliga klausulen »med åker och äng, skog och mark, vått och torrt» o. dyl. äro säkra kriterier på äganderätt. De användas rikligt i engelska urkunder, då fråga är om länsrätt. I till kyrkliga subjekt med skatteimmunitet ställda överlåtelseurkunder synas dock åtminstone under den senare danska medeltiden uttrycken ifråga regelmässigt utgöra kriterium på

numeras, vid köp och byte äganderätt. Det kyrkliga institut, som är mot-
agare, uppfattas i varje fall såsom r ä t t s s u b j e k t.

Knut den heliges donation till Lunds domkyrka år 1085 innebär en dota-
tion med perpetuell karaktär. Detta visar ej blott själva gåvoklausulen
'*ecclesiam Sancti Laurentij — — dotavi*) utan ock den omständigheten, att
gåvan liksom Askers 1133 och Erik Emunes 1135 ställes under skydd av det
canoniska *anatema*. Den med gåvan följande immuniteten avser blott viss
ord. Frånvaron av uttryck som kunna avse äganderätt tyder på att gåvan
utsett att utgöra en förbättring av det eller de l ä n, vars innehavare konun-
gen själv insatte.¹ Erik Ejegods gåva av år 1104 är ej bestyrkt av någon
ärskild gåvourkund, någon sådan har måhända ej utfärdats, men orda-
gen i prebendelistan (*contulit — — pertinere fecit*)² synas giva vid han-
len, att anslaget haft förläningskaraktär. Enahanda är säkerligen, trots an-
vändningen av ordet *contradere*, fallet med Erik Emunes gåva 1135, som en-
igt gåvourkunden godkänts av drottningen och konungens son Sven.³ Den
utsträckta immunitet, som detta brev innefattar (*terras has a justicia regali
immunes et omnino liberatas esse volumus*), är likaväl som jordanslaget en för-
änning. Erik Lamms anslag av Esrom är, såsom Sven Grates brev klart ut-
alar, en förlänning, och enahanda måste vara fallet med anslagen av Åhus
och Ljunits härad med däri ingående kronogods, skatten av Lund och Born-
holm samt mynträtten. Dessa anslag har kungamakten senare ansett sig
kunna åtminstone delvis återkalla.

*Domkyrkan,
ärkestolen och
domkapitlet
(med allar-
stiftelser).*

Det var först sedan domkyrkan kommit i besittning av mera omfattande

ganderättsövergång. Se t. ex. LÄU III sid. 140 (Tideman Laurensön giver 9 mars 1434 till själa-
rätta för sig själv och sin hustru till Tommarps kloster sin fädernegård i Skarpeskede på Born-
holm): « — — ager och æng, wat och thiwr, skogh och fiskewatn alla firæ weynæ jn til markæ-
kæll»; Dueholms Dipl. nr 149 (ridderen Predbjörn Podebusks salu- och skötebrev 2 juni 1493
till Dueholms kloster på gods i Hillerslev herred): « — — hws, gardtz, rom, tofft, agghere och engh,
twg och ornwm, heedde, mosæ och fiskewandt, forthæ och felleth, indmarck och wdmarck — —
ill ewindelig eyæ — — ». En äganderättsövergång åsyftas otvivelaktigt, då Erik Klipping år
1261 till domkyrkan och biskopsstolen i Slesvig såsom ersättning för liden skada överlåter vissa
omäner att besittas *jure proprio*. PONTOPPIDAN, Annales I sid. 707.

¹ Jfr uttrycket *deo servientium* för kapitlet. Se sid. 191 ovan.

² Necrologium Lundense sid. 7: Similiter rex Ericus, vir catholicus, fratrem in omnibus
mulari studens inter cetera que huic ecclesie contulit, etiam capellam sancte marie in foro cum
mnibus attinentijs preposito pertinere fecit. In villa Swalleue IIII mansi, Burgaby III mansi,
ræfthöghi III mansi, Arleue II mansi, Göterslef mansus, Acathorpi mansus dimidius.

³ DS nr 33: « — — *De bonis que nostri juris sunt nec a quoquam legibus auferri possunt — —
ratanter offeremus et lundensi ecclesie in possessionem eternam per presentis pagine auctoritatem con-
cedimus — —* ». Dipl. AM I sid. 7: Erik Lamms brev (1138) för biskop Herman av Slesvig å Brunby
ård, en kvarn och all kunglig uppbörd i två och ett halvt härad samt 10 mark av midsommar-
ålden av Lunds stad använder ordet *concedere* för dessa anslag men *contradere* (överlåta) för i
amma brev nämnt anslag av ett gods Willingeröd i Gribskov (Præterea in silva Grivid prædium,
uod Willingeroth dicitur, cum attinentibus terminis perpetuo illi possessionis jure, ut nostre legis
nos est, contradidi). Nämda gods synes ha utgjort en personlig gåva, ty ärkebiskop Eskil säges
ett brev av Sven Grate (Dipl. AM I sid. 13) ha inlöst det av biskop Hermans arvinge. Jfr
Dipl. AM I sid. 17—20.

eller generella immunitetsprivilegier, som hon fick en erkänd kompetens att besitta dominium till jord och uppträdde såsom ägareperson. Ärkebiskop Askers gåva 1123 var otvivelaktigt meddelad med full äganderätt (*possesiones — — proprias — — dederim*).¹ Då fanns ock den korporation, kapitlet, som bildade den nödvändiga representationen för en juridisk person; detta framstår klart år 1257 i ärkebiskop Jakobs inlaga mot Kristoffer I.² Till ytterligare belysning må anföras innehållet i en gåvourkund år 1176 av en dansk man i det till Danelagen hörande Lincolnshire. Kettil Dumping förklarar sig hava givit katedralen i Lincoln 5 acres av sin fria jord (*dedisse deo et sancte Marie quinque acras terre de libera terra mea*) samt jämte sin son Odo hava skött jorden till kyrkan på dess altare (*et eas cum filio meo Odone super altare sancte Marie obtulisse in puram et perpetuam elemosinam*) under villkor, att Odo skulle innehava den såsom ärftligt län mot en årlig avgift till kanikerna av 12 penningar (*et idem predictus Odo tenebit de deo et sancta Maria predictas quinque acras iure hereditario reddendo canonicis — — duodecim denarios — —*).³ Den på 1200- och 1300-talen genomförda avsöndringen inom den juridiska person, som Lunds domkyrka utgjorde, av flera nya, ärkebiskopsämbetet (ärkestolen), de särskilda digniteterna och kanikatens samt domkyrkans *fabrica* och altarstiftelserna, har säkerligen ägt rum under inflytande av den kanoniskrättsliga doktrin, som tillade det särskilda ämbetet eller dess förmögenhetsmassa samt annan ändamålsbestämd massa juridisk personlighet. Samtidigt härmed förekommer emellertid hela medeltiden igenom domkyrkan i egenskap av totalsubjekt, innefattande de olika specialsubjekten inom dess organisatoriska ram, eller ett såsom dessa överordnat subjekt.⁴

De från enskilda personer härrörande godsanslagen, vilka kommo att åtnjuta domkyrkans immunitetsprivilegier, uppfattades så småningom även de såsom domkyrkans fria egendom, i varje fall där sådan rätt ej uttryckligen förbehållits den ursprunglige upplåtaren och hans rättsinnehavare. En okvalificerad gåva till domkyrkan lämnade ärkebiskopen och kapitlet frihet att fördela gåvan mellan kyrkans olika institut, under det en gåva till kapitlet blev begränsad till ledamöterna och mensa. Från 1300-talet blev det vanligt, att givare i detalj angåvo gåvans disposition. Härmed

¹ Sid. 192 ovan. Domkyrkan hade, då urkund år 1133 utställdes, säkerligen tagit skatteimmuniteten i anspråk i full omfattning. Se sid. 52 ovan. De polska domkapitlen erkändes såsom rättssubjekt under 1100-talets förra del, H. F. SCHMID i ZSR XLIX, Kanon. Abth., s. 342.

² Se sid. 109 ovan.

³ Urkunden tryckt hos STENTON, *The Danes* sid. 225. Påfallande är givarens ignorering av den rätt som tillkom hans länsherre.

⁴ Jfr sid. 14 ovan. Påven Innocentius IV (1243—54) säger i anslutning till satsen, att *clerici* (*canonici*) såsom *usufructuarii* kunde föra talan och stämmas inför rätta för sina beneficiers räkning, beträffande frågan i vilkens namn *canonicus* förde dylik talan, att utåt kunde han visserligen tala i kyrkans namn, då han innehade sin *prebenda* i dennas namn och han hade intresse i prebendans integritet. Men vid tvist med en annan *canonicus*, vilken även erkände kyrkan såsom *domina*, kunde detta ej ske. Därför borde talan föras i prebendans namn. Kanonisten PANOMITANUS († 1453) säger, att Innocentii åsikter följdes. GIERKE, *Genossenschaftsrecht* III sid. 273 f.

skapades i själva verket de av domkyrkan omslutna olika institutens rätts-subjektivitet.¹ Exempelen härå äro många.

Enligt *Liber daticus lundensis vetustior* gav (*legavit*) herr Thord Thott år 1301 en gård till domkyrkan (*ecclesie s. Laurentii*) för själamässor och en annan till ärkestolen (*archiepiscopatus Lundensi*) samt på 1350-talet kaniken Peter Botulfsön en gård i Odarslöv till domkapitlet (*capitulum scotavit*).² År 1314 den 5 december tilldömde konung Erik på rättarting i Häl-singborg Lunds domkyrkas fabrica vissa delar av Håkantorp i Harjagers härad (» — — *fabrice ecclesie beati laurentii lundis* — — *adiudicamus iure perpetuo possidendas* — —»).³ År 1315 gav Bo Clemetssön i Väsby fast och lös egendom i Väsby och Kattarps socknar till dekanatet i Lunds domkyrka.⁴ Den 23 april 1434 utfärdades en urkund om jordabyte mellan ärkestolen och kronan. Häri uppträda domkyrkan och ärkebiskopsbordet såsom ett kollektivt begrepp (»att han och riket skall hava av oss och vår kyrka i Lund bondegods, en vattenkvarn och en hel by, som kallas Bulltofta — — för vilken kvarn och by vi av konung Erik igen skola hava till vårt ärkebiskopsbord i Lund två gårdar i Malmö — —»).⁵ År 1503 den 25 juli sålde konung Hans till ärkebiskop Birger och »Lunde sede» gårdar, som Poul Laxmand förbrutit.⁶ Ett vittnesbrev år 1508, att Lackegården i Norra Åsbo härad låg till »domkyrkan och ärkesätet» vittnar om att uppfattningen om domkyrkan såsom kollektivt subjekt levde kvar ännu mot medeltidens slut, men jord tillhörande ärkediakonatet bortbyttes år 1515 och jord tillhörig kantoratet år 1526.⁷ Altarstiftelserna (*vicariæ*), vilka i början framstå såsom län av givarna, domkapitlet eller domkyrkan eller något dess ämbete,⁸ behandlas på 1300- och 1400-talen ofta som rättssubjekt.⁹ I åtskilliga fall framträder tydligt grunden för åskådningen om stiftelsen såsom län, tjänstskyldigheten.¹⁰ Beteckningen »ejerman» till ett altare synes vara ett uttryck härför och ingalunda för någon äganderätt till vikariegodset.¹¹

Köp och bytestransaktioner mellan de olika egendomssubjekten vid samma domkyrka förekommo stundom.¹²

¹ Jfr Lunde domkapitels gaveböger sid. 2, 10, 15, 22, 44 117, 118, 121, 313.

² Lunde domkapitels gaveböger sid. 108, 201.

³ DS nr 2597.

⁴ Lunde domkapitels gaveböger sid. 60.

⁵ Rep. nr 6691.

⁶ LÄU VI sid. 111.

⁷ Rep. 2 R nr 11083—11085. Skånebrevsförteckningen fol. 246 v, 249, 253 v.

⁸ LÄU III sid. 71, 307, 386; V sid. 156, 326 (kapitlet ägare); jfr III sid. 316, 376, 380, 407; V sid. 281, 375.

⁹ LÄU III sid. 306, 409, 415, V sid. 64, 91 (köp), 94, 218, 224, 262, 291, 355, 362. Jfr Rep. 2 R nr 2225, 2258 (1467).

¹⁰ Se ovan s. 137 f. Lunde domkapitels gaveböger sid. 32 m. fl. LÄU III sid. 71, 307, 386; V sid. 156; jfr III sid. 316, 376, 380, 407; V sid. 281, 375. Jfr Reg. Ser. 2 nr * 13619: Riksrådet tilldömer 9 febr. 1534 ett altare i Vårfrukyrkan i Köpenhamn viss jord.

¹¹ LANGEBEKS Dipl. vol. XL: 1513 d. 25 maj (S. Antonii altare, Roskilde); XLI: 1518 d. 5 okt. (S. Ivos altare, Roskilde); XLV: 1529 d. 10 febr. (själaaltaret i Vårfrukyrkan i Köpenhamn).

¹² DS nr 212 (sid. 126 ovan). Jfr Rep. 2 R nr 1794 (1464, Rosk. biskopsstol och domkyrkans fabrica).

Socken-
kyrkorna och
prästämbete-
lena.

Den praktiskt taget fullständiga avsaknaden av urkunder rörande de äldsta sockenkyrkornas uppförande och dotering utgör redan den ett kriterium på att några för det inhemska jordrättssystemet nya principer icke därvid tillämpats i det danska rättssystemet. Det faktiska rättsläget i ärkestiftet torde hava överensstämt med det engelska, där i regel varje sockenkyrka hade sin ägare. Och det var engelska biskopar, som ordnade den äldsta sockenorganisationen i de skånska landen.

Den föregående framställningen torde utvisa, att under hela medeltiden sockenkyrkorna i motsats till domkyrkorna äro föremål för äganderätt, ej sällan såsom tillhörigheter till gårdar. Ej blott i England utan ock i Hamburgstiftet överlätos sockenkyrkor såsom fast egendom.¹ Den äldsta sockenkyrkan i Lund, *S. Maria minor*, vilken byggdes på 1020-talet, anslogs år 1104 av Erik Ejegod till domkyrkan jämte de gårdar, som anvisats densamma,² den andra, *S. Maria major*, som tillhörde ärkestolen, bortbyttes år 1222 av denna till kapitlet mot en fastighet.³ Ärkebiskop Eskil anslog (*adiecit, delegavit*) Skårby och Strö kyrkor till två olika kapitelämbeten.⁴ Då ärkebiskop Absalon år 1201 skänkte det samfällda kanikbordet vid domkyrkan sitt gods Sallerup, följde därmed kyrkan i socknen (*Saxulstorp in Ruma cum ecclesia et coeteris suis attinenciis*).⁵ I Jakob Herbjörnssons testamente år 1299 omtalas en egendomskyrka (*ecclesia mea propria*) på Själland.⁶ Ett stort antal kyrkor förlänades eller gåvos såsom annan fast egendom till kloster.⁷ År 1375 skänkte ärkebiskop Niels Jenssøn Tvååkers kyrka i Halland med alla dess tillhörigheter till klostret i Sorö, i sammanhang varmed kyrkan inkorporerades med klostret, under förbehåll om ärkebiskopens kollationsrätt till prästtjänsten. (*Ecclesiam Toakre cum pertinentiis suis omnibus donavit et annexuit monasterio in perpetuum — — de consensu Capituli Lundensis ita tamen quod Sacerdos ejusdem Ecclesie qui pro tempore fuerit curam animarum recipiat ab Archiepiscopo*).⁸ Så sent som åren 1460 och 1462 förekom i Roskilde stift, att biskopen till klostren i Næstved, resp. Sorö bortbytte sockenkyrkor (Vritslöse och Munkebieby) mot jordegendom,⁹ och år 1466 säges på rättarting, att »Orderö meth Kirke och alt thet Gotz ther paa er hører Kronenæ til».¹⁰ En annan kyrka, Slaglille (Slaulösæ litlæ), hade av sin grundläggare Trued Litle skänkts till Sorö kloster. Med gåvan följde $\frac{3}{4}$ bol av kyrkans dos, under det vissa delar synas hava

¹ RATHGEN i ZSR XLVIII (Kanon. Abth.).

² Sid. 98, 191, 211 ovan.

³ Sid. 126 ovan.

⁴ Sid. 126, 196 ovan.

⁵ Sid. 126 ovan.

⁶ ERSLEV, Testamenter sid. 45.

⁷ Sid. 115 f, 129 ff ovan. Se ock (S. Marie nunnekloster i Roskilde) Dipl. AM I sid. 32, 42 (1171, 1177); Reg. nr 327 (1180).

⁸ SRD IV sid. 472. Gåvan stadfästes 8 sept. 1488 av ärkebiskop Jens Brostrup. Rep. 2 R nr 6337.

⁹ SRD IV sid. 394; Rep. 2 R nr 1435.

¹⁰ GDD I sid. 2.

efter ärkebiskop Absalons död gått till biskopsstolen i Roskilde, andra återtagits av givarnes arvingar. (A Thruet litle, qui Ecclesiam construxit ibidem, III quadrantibus in manso Thuebool ex donatione ejusdem. — De quibus possessionibus in Slauelse litle jam dictis quædam post mortem Domini Absalonis venerunt ad Curiam Episcopalem in Biernethe & quædam ad heredes priorum possessorum.)¹ Den 1 februari 1479 vittnades på Halds häradsting i Nörre Jylland, att Esenbecks kloster ägde bl. a. klosterladugården, Esenbecks kyrka med hela Esenbecks socken, Werings kyrka med hela Werings socken undantagna en skog och två ängar, Flegstrups kyrka med kyrkans gård och en gård i Moskär, »som ligger till forsagt kirke».² Av redogörelsen under kap. V ovan torde framgå, att innehavaren av till sitt ursprung enskilt patronat normalt betraktade sig som ägare till kyrkan och dotationsgodset.³

Förbudet i SkKR mot plöjning av »kirkiu akre», slåtter av »kirkiu æng» och hygge av ved i »kirkiu skohe» kan med hänsyn till vad sålunda förekommit icke anses såsom bevis för att sockenkyrka var ägare till jord under 1100-talet.⁴ Såsom ovan⁵ närmare utvecklats, började emellertid sockenkyrkorna så småningom göra förvärv åtminstone av räntor. Den omständigheten, att en kyrka ägdes av sin patronus, hindrade ej att hon i sin tur ägde egendom, vilken genom perpetuitetsregeln var skyddad mot patronus. År 1443 skötte Sven Pederssön hälften av sin gård till kyrkan *S. Maria major* (vorfrue maglæ) i Lund, oaktat denna genom jordabyte förvärvats av kapitlet.⁶ Svårighet föreligger stundom att konstatera, huruvida jorden själv eller blott en ränta av densamma överlåtits till kyrkan. Den senare såväl som den förra kunde sägas ägas av kyrkan. Särskilt i Slesvigs stift är det under 1400-talet mycket vanligt, att en »evig ränta» av en fastighet köpes och säljes eller bortgives såsom fast egendom (»skötning»). Sådant förekommer även ehuru sparsamt i ärkestiftet.⁷ Med ärkestolens ställning i sitt stift efter 1443 såsom dominus till de kungliga och ärkebiskopliga kyrkornas jordegendom synes hava följt ett erkännande av ett stolens dominium till kyrkorna själva. På annat sätt kan ej förklaras, att alla de bleskingska sockenkyrkorna kunnat påläggas skyldigheten att utföra de årliga fasta bidrag till skolan i Ronneby, som enligt en bevarad »Taxa ecclesiarum

¹ SRD IV sid. 472. Detta brott mot perpetuitetsregeln kan jämföras med biskop Absalons anslag år 1176 av fyra lantkyrkors tionde till ett själländskt kloster. Dipl. AM. I sid. 41.

² Rep. 2 R nr 4392. Se ock nr 7060 (19 jan. 1492).

³ Sid. 119 ff ovan. Den avvikelse som förekommer i avseende å Veggerup-Örtofta sockens prästgård beror måhända på att Veggerupsdelen av den sammansatta socknen icke ursprungligen varit under enskilt utan under kronans (eller ärkestolens) patronat.

⁴ Text I kap. 3, 4 enl. BRÖNDUM-NIELSENS uppl. — Det av förf. i »Den kyrkl. jordens rättsl. ställning» sid. 70 gjorda antagandet i motsatt riktning är härmed uppgivet. De texter av Sk KR i B.—N:s uppl., som hava »kirchens jordt, ager, engh, skou» (text 4) eller »ager, pratum, silva ecclesiar» (text 5) äro från mitten av 1500-, resp. mitten av 1400-talet.

⁵ Sid. 153 f.

⁶ LÄU III sid. 267. (Skånebrevsförteckningen, »Åtsk. kyrkors brev och skrifter» nr 40).

⁷ Se ovan sid. 210. Ang. ex. se särskilt Rep. 2 R nr 9642 (Vemmenhøgs härad 18 juli 1502).

ad scolas Rotnebyenses» faktiskt utgingo mot slutet av 1400-talet.¹ Rättsgrunden härför har sannolikt varit en ärkebiskopens förfoganderätt över kyrkokassornas medel.² Kyrkorna måste alltså i förhållande till ärkestolen hava intagit ställningen av underordnade, s e k u n d ä r a, rättssubjekt. Avgifterna utgingo visserligen i form av *pensiones* på klockarbefattningarna (»Ista est taxa campanistaria rectori scolarium pro sustamento ex parentibus et patribus antiquis annuatim est ordinata»), men dessa senare få antagas hava åtminstone delvis avlönats av kyrkornas medel.

Om en enskild frälseman, som icke var patronus, skänkte en gård till en sockenkyrka med full äganderätt, riskerade han att gården i kyrkans hand blev skattskyldig till kronan, eftersom kyrkan icke åtnjöt frälsefrihet. Att konungen på ansökan medgav dylik frihet för kyrkan synes hava utgjort rena undantag. Detta torde utgöra en fullgiltig förklaring till att knappast i något fall sockenkyrkor under medeltiden säkert haft *dominium* till dem anslagna gårdar. Äganderätten till detta u n d e r h å l l s g o d s och därmed rätten att sälja och bortbyta det,³ låg därför i regel hos givaren och hans arvingar, där det ej på grund av särskilda förhållanden — såsom i ärkestiftet genom 1443 års privilegier — övergick på biskopsstolen. Blott för det fall att kyrkan berättigats innehava *fullt dominium*⁴ (vilket väl i regel nyttiggjordes av kyrkvårdarna), var hon verklig jordägare.

Ursprungligen måste läget hava varit enahanda beträffande prästens ä m b e t s e g e n d o m. Före 1320 var denna i princip skattskyldig, där den ej tillhörde frälseman eller kronan. Undantagsvis medgav konungen att prästen finge åtnjuta *dominium* till jord som skänktes till hans bord.⁵ Sedan residensprästgårdarna år 1320 och 1326 erhållit viss frälsefrihet, ansågs det synbarligen att även utan kungligt privilegium en präst kunde åtnjuta åtminstone huvudsakliga delen av herrligheten till gård, som gavs till hans bord.⁶ Stundom delades avkomsten så att kyrkan fick landgillet och prästen denna herrlighet.⁷ Ofta tillkommer både landgillet och herrlighet prästen. Att äganderättsförhållandena beträffande de ursprungliga till dotalgodset hörande residens- och annexprästgårdarna icke ändrats av den omständigheten, att prästerna genom de kungliga handfästningarna kommo i besittning av den huvudsakliga delen av — ej alla — dominialförmånerna kan man taga

¹ Listan tryckt i STYFFE, Bidr. till Skandinavians historia II (Sthlm 1864) sid. 320. De 22 kyrkorna återfinnas i STYFFE-BÅÅTH, Skand. under unionstiden.

² Jfr studieskatten till Köpenhamns universitet och bidragen till nödställda kyrkor och präster efter reformationen; sid. 342 f nedan. Att förfoganderätten ej sträckte sig till disposition för personlig räkning av kyrkas medel torde framgå av konungens och rättartingets dom 14 febr. 1547 (Herredagsdombok nr 5 fol. 120) i mål mellan vederbörande länsman på Kippinge kyrkas (Falster) vägnar och biskop Jens Andersens (Beldenak) arvingar. Biskopen hade 1527 och 1528 utställt skuldebrev å från kyrkan lämfångna medel. Arvingarna dömdes att betala.

³ Exempel från år 1475 se Herredagsdombog nr 6 fol. 151 (tre gårdar i Vittinge till Nörre Broby kyrka på Fyen; jfr sid. 177 f ovan).

⁴ Jfr ovan sid. 170.

⁵ Se sid. 176 f ovan (Löderup).

⁶ Se sid. 177 ovan (Bräkne-Hoby).

⁷ FALKMAN, Upplysningar II sid. 229.

för givet. Intet tyder på att något sådant avsetts. I ett så sent påvebrev som av den 29 mars 1401¹ talas också trots handfästningarnas immunitetsmedgivanden om att vissa kronans patronatsrätter till kyrkliga beneficiärer skulle återställas under kronans »rätt och äganderätt» (— — *ad ius et proprietatem earundem coronarum regiarum reducimus, restituimus ac auctoritate apostolica — — recuperamus — —*). Man är därför såsom redan nämnts berättigad att beteckna även innehavet av prästgårdarna såsom förlänning. Konungen tillförsäkrade emellertid genom 1443 års privilegier för all framtid ärkestolen fullt dominium till allt sockenkyrkor och sockenpräster i ärkestiftet anslaget gods.² Häri torde inbegripits dels det dominium, som redan disponerades av ärkestolen såsom tillbehör till dess kronolän, dels det som kronan dittills själv disponerat för fateburen eller genom bortförlänning åt enskilda, dels ock det som icke veterligen var i enskild ägo. Även om ett teoretiskt *dominium eminens* fortfarande tillkommit kronan, var detta på grund av ärkestolens totala och perpetuella immunitet så blottat på allt verkligt innehåll, att man torde få anse ärkestolen såsom ägare till allt kyrkogods av nämnda karaktär. I sina klagomål den 13 oktober 1501 över herr Poul Laxmand säger ärkebiskop Birger bl. a., att han »unnat» denne »kirckæ gardhæ oc prestæ gardhæ flere» men att han ej fått någon tjänst därför såsom för andra »kyrkans län».³ Län från ärkestolen torde jämväl de residens- och annexprästgårdar ha utgjort, där prästerna på grund av 1504 års brev haft större delen av herrligheten.⁴ Det kyrkogods, som tillkom efter 1443, utgjordes i regel blott av landgillen; givarna av adeln förbehöll sig regelmässigt dominium. Det förefaller emellertid, som om särskilt under den desorganisationens tid, som inföll efter ärkebiskop Birgers död år 1519, sockenprästerna och adeln i viss utsträckning lyckats slå under sig även ärkestolens dominium till gårdar, av vilka prästerna uppbyro landgille, synbarligen dock aldrig gästeriet såvitt prästerna angick. Att ett dylikt innehav av dominium icke kunnat i och för sig grunda äganderätt utan att denna rätteligen fortfarande tillkommit ärkestolen säger sig självt.

Såsom ovan nämnts är vid medeltidens slut sockenkyrkan i praxis erkänd som *rättssubjekt*, i avseende å underhållsjorden i regel underordnat ärkestolen. En viss oklarhet råder däremot om rättssubjektet för prästens rättigheter. S o c k e n k y r k a n synes stundom i källorna från 1400- och 1500-

¹ Acta Pontif. Dan. nr. 996.

² Se sid. 154 ff ovan.

³ LÄU VI sid. 40.

⁴ År 1511 gjorde sockenprästen Christiern Nielsen i Testrup på Viborgs biskopsstols vägnar laghävvd på Års herredsting i Jylland på det gods i Års herred, som låg »till den heliga kyrkan och biskopsdömet i Viborg, däribland prästgården i Års med flera mensal- och kyrkofastigheter. (»Thette forskreffne gotz soor han tiill then hely kircky oc tiill bispdom j Wiborgh».) Den 8 sept. 1533 gjorde biskop Jörgen Friis i Viborg laghävvd på biskopsstolens gods i Hornum härad: Bislevs, Hornums och Sönderups socknars prästgårdar samt ett antal kyrko- och klockarfastigheter (»Thisze for:ne gaardhe oc guotz byggit oc ubyggit met alle theris eydom indwordhe for:ne verdighe fader met lagheff for kirckens oc biskopdommens retthe guodtz oc eydom») samt den 13 i samma månad på kyrkans och biskopsstolens gods i Gislum herred, däribland prästgårdarna i Durup,

talet uppträda som sådant,¹ men »prästabordet», som i de svenska medeltidskällorna ej sällan möter oss i denna egenskap, har aldrig denna roll i de danska; där det nämnes är det i förening med kyrkan (»kyrkan och prästabordet».)² Vid gåva *ad mensam* träder ändamålsbestämmelsen allt för starkt i förgrunden för att tillåta något antagande att »bordet» betraktats såsom subjekt. Däremot uppträda både sockenkyrkan och prästämbetet såsom rättssubjekt för prästrättigheter.³ Vid val mellan subjekten torde sockenkyrkan äga ett avgjort företräde. Ämbetets karaktär av rättssubjekt är i de få belägg, som finnas, på det högsta blott antydd, kyrkans är mera utbildad.⁴ Att adelsman, som har dominium till en kyrklig fastighet på grund

Stenild, Rörbæk, Grynderup, Tisted, Binderup, Vognsild, Lovns och Alstrup (»indvorde for:ne biskop Jörgin Frijs thill kirckin oc Viboriig bispdoms retthe godz»). Dipl. Vibergense sid. 131 (nr 177), 187 (nr 254) och 189 (nr 255). Jfr sid. 197 (nr 269), brottstycken ur Viborgs biskopsstols jordebok mot slutet av medeltiden, vari upptagas ett stort antal präster och kyrkor anslagna gårdar, vilka utgjort gästeri m. m. till biskopsstolen.

¹ Se DS nr 1998: Ett jordabyte äger den 11 nov. 1315 rum mellan prästabordet i Hvellinge (Skytts härad) i kyrkans namn (*nomine ecclesie*) och enskild person. Här talas dock blott om *possessio*, ej om *proprietas* eller *dominium*.

² Det i Rep. såsom nr 7374 tryckta gåvobrevet den 28 okt. 1443 från Lilla Fuglede i Ars herred (Roskilde st.) »til Lillæ Fulede Kirke i Ars H. og til Kirkens Præstebord» oppfattar icke prästabordet såsom rättssubjekt. Sannolikt avses med gåvan blott landgille. — Rorbeks sockenmäns i Slesvigs stift dotation i juli 1453 av sin sockens prästbol insätter kyrkan såsom rättssubjekt (Rep. 2 R nr 273: «— — beghiftigen wii — — unse kerken Robeke to vodinge (= föda) unses kerkeren»). Enahanda enligt Rep. 2 R, nr 275, 276, 298, 714, jfr 716. — Se ock konung Hans brev den 12 febr. 1502 ang. ett jordabyte mellan prästabordet i Åstorp (Falster, Odense st.) »på Åstorns kyrkas vägnar» och Anders i Bellinge »vor mand og tjener»; Rep. 2 R nr 9550.

³ Se konung Hans dombrev år 1495 om en prästjord i Skandrup (Andst herred i Nørrejylland), tryckt i Danske Magazin 3 R I sid. 39 f.: «— — tha fand forneffnde herredsfoget her anders och hans efftherkommere tiil, for den halffue: ottingh iorde pa schandrup march liggende, at nyde, bruge oc beholle logløst tiill alle fiire marckemod for huer mantz aatale — —, Huilket breff wij nw stadfeste oc wed sin fulde mach dome wed alle ord oc articlæ som thet inneholder, fforbiudende alle, eho thet helst ære eller være kunnæ, forneffnde her anders eller hans efterkommere pa schandrup kirkes vegne pa forneffnde iord hinder eller forfangh at giøre i noger made, swo lenger noger kommer for oss met beuisningh pa wort rettertingh.» — Väpnaren Laurents Iverssön utfärdar den 21 december 1530 ett mageskiftebrev, enligt vilket han med samtycke av Joachim Rönnov, utvald biskop till Roskilde, samt domkapitlet där gjort ett vänligt och evigt byte med Kregome kyrkas sockenpräster och prästabordet, så att Kregome sockenpräster och prästbord skulle »hafue, nyde, bruge oc foore sküipte tiil ewig tid behalde» två angivna gårdar med alla deras tillhörigheter i åker, äng, skog, mark, fiskevatten, fågång, vått och torrt etc. LANGEBEKS Dipl. vol. XLV. — Jfr Rep. 2 R nr 914 (19 dec. 1458), vikarieämbete vid ett altare i S. Lucii kyrka i Roskilde.

⁴ Exempel utom ärkestiftet på att prästämbetet uppfattats såsom ägare ger Rep. 2 R nr 2301 (1467, Slesvigs st.): «— — vorschadet (skött) heren Hinrich Schriuer kerckheren to Milstede unde to Husem unde sine nakomelingen kerckheren to Husem ene husted — —.» Urkundens slut tyder måhända på en svag föreställning om kyrkas *dos* (wedem) såsom rättssubjekt: «— — unde hebben thogefunden heren Hinrich Schriuer den doem unde de stede erffegen to blyuende tho der wedeme to Husem.» — I ett år 1516 av fru Mette Ivarsdotter, herr Svante Nilsson Stures änka, såsom föreständerska för S. Agnetas nunnekloster i Roskilde med priorissans och konventets samt biskopens samtycke och tillstånd utställt brev ang. jordabyte mellan klostret och Sönder Jertlöse prästgård tillägges sockenprästen Rasmus Nielssön och hans efterträdare ett av klostret avstått kvarnställ »till ewinnelig eye». LANGEBEKS Dipl. vol. XL (in fine). (Uttrycket »ewinnerlig eye» har i danskt språkbruk icke samma hänvisning å äganderätt som i svenskt.)

av äganderätt till en huvudgård, också har äganderätt till den kyrkliga jorden följer av vad ovan nämnts. Spår saknas av att klockarbefattning betraktats såsom rättssubjekt.

Det äganderättsliga läget beträffande kyrko- och prästgodset vid medeltidens slut skulle alltså kunna beskrivas sålunda: Äganderätten tillkommer den som under egen legitim rättstitel innehar herrligheten och försvaret.¹ Denna grupp av kyrkogodsägare bestod i ärkestiftet i stort sett av ärkestolen (förut även kronan) och adeln (jämte domkapitlet, kloster och hospital). Landgille utan förening med dominium utmärker aldrig äganderätt.² När Jens Erlandsen år 1503 säljer en gård i Gualöv i Villands härad till Bäckaskogs kloster med förbehåll, att »kornn landgilleth skall aarlig giffuis till Fielkine kirke oc skatth och andre rethsler tiill beckeskouffs closter», är det ingen tvekan om vem som är jordägaren, det är *icke* Fjälkinge kyrka.³ Där dominialrättigheterna äro delade på olika händer, får det bero på ett bedömande enligt ovan angivna grunder i varje fall, vem som är den legitime ägaren.⁴ Ägare är alltså ej en innehavare av ett icke ärftligt eller icke perpetuellt län, vilken utövar dominium, utan denna egenkap tillkommer länsherren. Innehavaren av ett ärftligt eller perpetuellt län, varmed följer dylikt dominium, torde däremot uppträda såsom jordens ägare. Uttrycken »ejerman» och »ejendomsret» samt »evindelig eje» giva lika ofta uttryck för en äganderätt till en ränta som till jord. Bundis Due säljer den 29 juli 1518 till Kristian II »till evindelig eyendom» en årlig ränta av »två läster korn i gott jordagods».⁵

Klostren voro organiserade såsom korporationer. Denna organisation var liksom vid domkyrkorna ett effektivt medel för hävdande av institutionernas rättspersonlighet. Från de skånska klostrens äldsta tid äro urkunderna få och torftiga, men det är att antaga, att förhållandena för deras del varit likartade med de för klostren i rikets andra delar gällande. När Valdemar I år 1161 anslog två kyrkor i Tommarp, en kyrka i Simrishamn och några kvarnar till klostret i Tommarp och när ärkebiskop Absalon år 1182 anslog Vä och Kiaby kyrkor (den förra *liberam*) till klostret i Vä, använde sig båda av termen *concedere*.⁶ I 1161 års urkund talas om personer, som av sina tillgångar kunde komma att giva klostret län (*aliquod beneficium conferen-*

Klostren.

¹ Den konsekvensen togs stundom, att innehavaren av dominium själv disponerade jorden och utgjorde landgillet. Oriktigt kan det ej anses vara. Se FALKMAN, Upplysningar I sid. 101 (not 349). Jfr sid. 103—108 (kronans försäljningar av kyrkogods).

² Att landgille, det s. k. rätta landgillet, skulle, såsom FALKMAN (Upplysningar I sid. 73) gör gällande, kunna i och för sig utgöra bevis för äganderätt kan alltså icke antagas. I hela västerlandet utgör *dominium* under medeltiden beteckning för äganderätt eller, där denna är delad, den rätt som står det germanska allodium närmast. Jfr POLLOCK and MAITLAND I sid. 363. FALKMANS bevisföring (anf. arb. sid. 111 ff) för att dominium saknar betydelse för äganderätten måste anses otillfredsställande. Jfr sid. 316 nedan.¹

³ Herredagsdombog nr 2, 3 (1537—47) fol. 7.

⁴ Se sid. 144 ovan. Jfr FALKMAN, Upplysningar I sid. 113 ff.

⁵ LANGEBEKS Dipl. vol. XLI.

⁶ Rep. nr 20; DS nr 78; Reg. nr 338.

tibus). De äldsta bevarade gåvobreven för kloster, Erik Emunes brev 1135 för klostret i Ringsted å viss jordegendom och alla kungliga rättigheter av egendomen samt biskop Eskils i Roskilde fundationsbrev s. å. för klostret i Næstved,¹ använde ännu förläningsterminologien (det förra: *stabili donativo concedimus*. — — *Dei famulis contulimus*; det senare: *delegaverunt ad stipendia quoque ibidem Deo militantium*). Men Eskil omnämner samtidigt, att vissa enskilda skänkt jord (*dedit curiam suam ut ipse possederat*), men också att de förlänat denna (*contulerunt*) åt munkarnas kyrka. Eskils brev omtalar beträffande de skänkta sockenkyrkorna i Næstved, Tjæreby och Haslev, att han »frigivit» dem från den biskopliga jurisdiktionen (*manumittere* är den romersk-rättsliga termen för frigivning). Sven Grates brev 1148 å skogen Thislund samt midsommargäld och skördedagsverken från Ringsted avser otvivelaktigt en perpetuell förläning (*plenitudinem sylve Thislund totumque censum Mithsommers Geld eiusdem ville ad vestituram fratrum ibidem Deo famulantium concessi, cum laboribus metendi, dictis Dagsuerke, in autumnno secundum antiquum & verum taxum*). Brevet är förstärkt med ett *anatema*.² Valdemar I:s brev år 1152 för Ringsteds kloster å Hovs kyrka med all dess inkomst (*cum omni adiacenti reditu*) kan avse äganderätt (*donasse fratribus*), sannolikt är det dock fråga om perpetuell förläning. Den som söker omstörta gåvan, skall vara *Regie maiestatis reus* och underkastad *vinculo anathematis*.³ Äganderätt torde ha avsetts med jarl Niels gåva av byn Vixeboda till Esroms kloster, vilken gåva omförmåles i ett ärkebiskop Eskils brev 1158. Faderns och broderns yrkanden om återgång efter Niels död uppgåvos, och jorden sköttes av dem till ärkebiskopen såsom klosterkyrkans evärdeliga egendom.⁴ I Valdemar I:s fundationsbrev år 1158 för Vittsköls kloster på Jylland tillförsäkras klosterkorporationen viss jordegendom av konungens patrimonium såsom kanoniskrättslig gåva (*donatione sancta contuli*).⁵ Konung Valdemars brev 1164 för Esroms kloster (*Ecclesiæ B. Mariæ virginis*) å skogen Widelinghoved, vari först omtalas att konungen förläningsvis doterat klosterkyrkan (*quoddam temporalis beneficii donum Ecclesie Die genetricis Marie in loco qui vocatur Esrom ad utilitatem fratrum inibi Christo regi militantium devotissime me contulisse*) ger tillika exempel på en sannolikt äganderättslig gåva (*Dedi hoc utique ob remedium animæ meæ meorumque parentum et non tamen dedi sed et scotavi supradictis fratribus silvam videlicet, que vocatur widelinghovit*). Gåvan fullbordas genom omfärd.⁶ År 1164 anslog (*contulimus*) biskop Absalon sin andel i byn Langholm till klostret och gjorde samma år ett jordabyte (*legalis et autentica commutatio*) med detta i sköt-

¹ Dipl. AM I sid. 4, 5.

² Dipl. AM I sid. 11.

³ Dipl. AM I sid. 12.

⁴ Dipl. AM I sid. 13 f. (*terraque, de qua ante calumpniam moverant, pariter michi scotaverunt, multis coram astantibus, ut predicte ecclesie jure perpetuo subiaceret*).

⁵ Dipl. AM I sid. 15.

⁶ Dipl. AM I sid. 16.

ningsform.¹ År 1170 gav Valdemar I i själagåva till samma kloster byn Stenholt med sjö och äng och skötte gåvan till klostret (*locum, qui vocatur Steinholt, cum aquis et pratis ob redemptionem anime nostre in usus fratrum Domino in Esrom seruientium scotavimus hoc tempore*)² och året därpå biskop Absalon byn Tærby med all dess egendom och kyrkan i byn såsom län under full frihet från utlagor till biskopsstolen (*villam de Terby cum omni possessione sua et ecclesiam eiusdem ville quam pro salute anime nostre liberam et absolutam ab omni inquietatione et exactione omnium successorum nostrorum vobis in beneficium contulimus*). År 1177 eller 1178 gav Absalon Esroms nunnekloster två kyrkor på Själland, Siængelöse och Gadstorp, såsom kanonisk gåva (*tradidimus et canonica donatione in sempiternum confirmavimus*).³ Den växling mellan äganderätts- och förläningsvillkor, som kännetecknar ovan anförda urkunder, karakteriserar hela 1100-talet.⁴ I själva verket är den sakliga skillnaden ringa. Med den fullständiga frälsefriheten och perpetuiteten hos förläningarna blevo dessa i realiteten av samma värde som gåvorna under äganderättstitel.⁵ Perpetuiteten säkrades genom utverkande av ständigt upprepade privilegiebrev av påvar, konungar och biskopar.⁶

Att enskilda klostergrundare regelmässigt lämnade foundationsegendomen med fullt dominium kan efter denna tid tagas för givet.⁷ Den kanoniskrättsliga gåvoformen (urkunden med vittnen och sanktionshot) kompletteras sannolikt i regel med den vulgärrättsliga, skötningen.⁸ Ännu så sent som år 1529, då förföljelsen mot tiggarmunkarna redan inletts, utfärdar borgaren i Åhus Lasse Jepssön palmsöndagsafton ett gåvobrev till dominikanerklostret i Åhus på en fastighet i Rinkaby («— — undt oc giffuet til Aose closter Svartbrödre orden tend jord oc ejendom, ager og æng, som ligger i Rinkeby marck — — thend giffuer iak for min sæls bestandelse oc for min hustrus sæl oc mine börn for XV aars messe — —»)⁹. Köp och by-

¹ Dipl. AM I sid. 17, 21—23.

² Dipl. AM I sid. 30.

³ Dipl. AM I sid. 31 f, 42 f.

⁴ Dipl. AM I sid. 35, 36, 43, 56, 57, 257; sid. 40, 41, 43, 55, 56.

⁵ Esrom fick frälsefrihet av Valdemar I, bekräftad av Knut VI, Valdemar II, Abel och Kristoffer I (Dipl. AM I sid. 67, 127 (jfr 117), 185, 191 f.)

⁶ Ang. exempel se Dipl. AM I.

⁷ Se t. ex. Skånebrevsförteckningen fol. 340, ang. grundandet (1181 eller 1182) av Bosjökloster i Frosta härad genom en man vid namn Tord (ett påvligt skyddsbrev »uti hvilket förmålles det heela öen, som clostret påstod, skulle clostret tillhöra, item Clinta by med desz tilliggelser, item Foderuppa by» etc.). — Jfr Dipl. AM I sid. 175: Peder Ebbesöns brev 1250, vari han intygar att hans fader Ebbe Sunesön givit munkarne i Esrom visst gods i själagåva med full äganderätt (*tradens eis plenum ius et dominium integrum et perfectum possidendi, relinendi, vendendi, commutandi et quomodolibet alienandi*.) Se ock samma Dipl. sid. 217; Rep. 2 R nr 9.

⁸ Ex. DS nr 140 (Dipl. AM I sid. 287): Niels Petersson skänker år 1211 viss egendom till Vä kloster och bekräftar gåvan genom skötning å klosterkyrkans altare. Jfr Innocentius III:s brev 1198 (Bullarium Danicum nr 7).

⁹ RÖNBECK, C. B.; *Analecta historica de antiqua urbe Ahusia*, Lund, 1798 (ak. avh.).

ten ingingo klostren i stort antal.¹ Och förbinda sig ofta överlåtarna att »himble» eller »fri och frælse» d. v. s. hemula egendomen för klostret.² Likvärdiga äro sådana uttryck som *contulit et cum omni jure in propriis libertate et arbitrio scotavit perpetue possidenda* i ett gåvobrev år 1422 och *appropriavit et skotavit jure perpetuo possidendam* i ett köpebrev år 1415.³ De kungliga förläningarna av kloster från 1400-talet vände sig, såvitt urkunderna giva vid handen, aldrig mot institutionernas rättspersonlighet eller deras jordäganderätt.

Det år 1181 eller 1182 på Bosön i Ringsted i Frosta härad grundade Bosjö klostres kyrka synes redan under medeltiden ha haft en särskild menighet, vilken sökte klosterkyrkan som sin sockenkyrka. Denna kyrka hade dock ingen egen rättspersonlighet, den ägdes av klostret. Enahanda synes förhållandet hava varit med andra klosterkyrkor, som även voro sockenkyrkor.

Hospitälens. Helgeandshusen, som voro organiserade efter klosterregel, intogo i avseende å rättssubjektivitet och äganderätt ungefär samma ställning som klostren, och detta gäller även Sankt Jörgenshusen (spetälskesjukhusen). År 1419 gjorde Sven Jakobsson, föreståndare, och alla bröderna i S. Jörgens kloster i Tommarp ett skifte med abboten Hans Isaksson och munkarna i S. Peders kloster därstädes rörande jord i klostrets närhet. Enligt skiftet skulle vardera parten få viss jord av den andra »tel ewinnerlikæ æghæ».⁴ Den 12 april 1447 utarrenderade ärkediakonen i Lund och Åge Nielsson såsom syslomän för helgeandshuset i Lund vissa hospitalets gods,⁵ och den 29 september 1504 intygades, att Snuggarps gård i Grytinge hörde ingen annan till än hospitalet.⁶ År 1519 ingick ärkediakonen i Lund å S. Jörgens hospitals därstädes vägnar ett jordabyte med kapitlet i Lund.⁷

¹ Exempel se Dipl. AM I sid. 113—116 (år 1230), 129 (1239), 133 (1241); Rep. 2 R nr 855 (1458), 1607 (1463).

² LÄU III sid. 140 (Tommarp 9 mars 1434); Dueholms dipl. (många exempel).

³ Dueholms dipl. sid. 14 (nr 22) och 6 (nr 9).

⁴ SD nr 2669 (III sid. 486).

⁵ LÄU III sid. 303.

⁶ LÄU VI sid. 146.

⁷ Skånebrevsförteckningen fol. 249 (nr 160).

ANDRA AVDELNINGEN.

Reformationen och tiden därefter.

Kapitel I.

Reformationsverket.

I Fredrik I:s handfästning år 1523 hade, säkerligen till förebyggande av ådana inskränkningar i episkopatets maktställning, som de under utbredning varande reformatoriska idéerna gjorde tänkbara, insatts en bestämmelse, att »vi ville eller skulle aldrig tillstede nogen kætter, Luthers disciple eller andre at prædike og lære lønligt eller aabenbart imod den himmelske Gud, den hellige kirkes tro, helligste fader paven eller Romerkirken, men hvor le findes udi vort rige, ville vi och skulle straffe dem ved deres liv og gods».¹ Den påverkan kung Fredrik själv rönt av Luthers lära ej mindre än det aktum, att hans äldste son hertig Kristian var benägen för densamma, kulle emellertid på ett betydelsefullt sätt påverka händelseutvecklingen i rots av episkopatets förtänksamhet. År 1526 uppträdde lutherska predikanter öppet i Jylland, och samma år åstadkom konungen på en herredag Odense den brytning med påvestolen, som följde av förbudet för de danska biskoparna att söka påvlig konfirmation samt befogenheten för konungen att nominera biskoparna och skyldigheten för dem att betala servitörpengarna till kungens kassa i stället för till Rom. Samma år antog konungen *Hans Tausen*, den ledande evangeliske predikanten, till sin kaplan, och ett prästseminarium för evangeliska präster upprättades i Haderslev i hertigdömet.² På Odense herredag år 1527 fastslogs skylighet för biskoparna att ordinera präster, som kunde predika det heliga evangeliet, full predikofrihet, förutsatt att evangeliet predikades rätt och rent efter skriften, samt rätt till utträde ur klostren ävensom rätt för präster till äktenskap.³ Recessen 1527 bestämde dock, att biskopar och prelater icke utöva den jurisdiktion, som de dittills haft. Präster, munkar och meniga klerkeriet skulle icke dragas under allmogens (»Ligmennds») ting utan

Förberedelserna.

¹ Aarsberetn. fra Geheimearch. II sid. 71.

² ARUP, Danmarks hist. II sid. 434.

³ ARUP, Danmarks hist. II sid. 439.

⁴ Ligemand betyder egentligen jämlike, och sockenprästerna i gemen jämställdes i mycket med allmogen. Se sid. 318 nedan.

svara för sina »tillybrlige Dommer och Prelater» med undantag för jordatvist, som borde handläggas vid härads- och landsting.¹

Stadsbefolkningens tilltagande anslutning till de lutherska lärorna förde också med sig en fientlig inställning till tiggarmunkarna, vilken förmådde dessa att i stor omfattning uppgiva striden mot lutherdomen och överge sina kloster. Kloster- och mässgodsets partiella omdisponering till nya ändamål, bl. a. kommunala sjukhus, vilken grundade sig på reformatörernas radikala brytning med uppfattningen om gärningarnas betydelse för själens frälsning, har ovan nämnts.² Ännu bestod dock den gamla kyrkoorganisationen såsom helhet orubbad, de evangeliska menigheterna voro friförsamlingar, som genom kungliga maktspråk i vissa fall fått del av kyrkogodset men i stort sett knappast intogo någon legaliserad rättsställning.

När konung Fredrik dog den 10 april 1533, var dock ställningen så långt avancerad, att episkopatet såsom ledande element i riksrådet ansåg sin och kyrkans säkerhet fordra, att hertig Kristian utestängdes från kungadömet. Det interregnum, då riksrådet var enda lagliga regeringsmyndighet, som räckte från den 10 april 1533 till den 4 juli 1534, begagnades till att i görligaste mån konsolidera den gamla kyrkans ställning vid det sakernas läge, som 1526 och 1527 års Odenserecesser representerade, och hejda förstöringsarbetet inom kyrkans organisation. Genom den första recessen under interregnum, den 3 juli 1533 i Odense, bestämdes, att endast biskopen skulle hava makt att tillsätta präster och predikare, vilka skulle uppehålla mässor och gudstjänst efter kristligt skick samt lära sitt sockenfolk att leva efter det heliga evangeliet »utan hänsyn till fruktan, fara eller någon människas ovilja såsom de kunde försvara för den allsmäktige Gud». Där sockenprästen vore oduglig eller oskicklig, skulle menigheten klaga hos biskopen, vilken skulle sända den en annan, som vore duglig att lära Guds ord och deras själars salighet, dock skulle ingen sockenpräst »för hats skull» förkastas från sin socken och förläning. Ingen av adel, borgare eller allmoge finge själv taga sig någon sockenpräst eller predikant (såsom skett av friförsamlingarna och vissa lutherskt sinnade adelsmän). Även där kronan eller adeln hade jus patronatus, skulle prästen dock taga »institutionem» (insättningen, investituren) av biskopen i stiftet.³ Med genomförandet av dessa regler blev det emellertid ej så helt. — Alla (herremännens huvudgårdar undantagna) skulle giva kyrkan tionde av säd och av kreatursavel, kyrkogodsets bestånd garanterades; blott där själamässor till vilka gods givits icke uppehölls, skulle rättegång kunna föras om återgång. Alla domkyrkor, herrekloster (räntekloster) och jungfrukloster, helgeandskyrkor och sockenkyrkor skulle bliva vid makt. De tiggarkloster, som ännu existerade, skulle uppehållas. Om dem, som förstörts, skulle beslut meddelas på nästa herredag. Själägåvor skulle alltfört få mottagas. Det otvivelaktigt olagligen förhalade konungavalet påskyndades genom det försök att återställa Kristian II:s kungadöme,

¹ GDL IV sid. 137.

² Se sid. 206 f.

³ GDL IV sid. 145 ff.

som går under namnet grevefejden. Inför den större faran av inbördes krig och den avsatte konungens återkomst uppgåvo biskoparna sitt motstånd mot hertig Kristians val, och detta ägde rum den 4 juli 1534, men i valet deltog blott Jyllands och Fyens riksråd. Den 19 augusti bekräftades valet av en jydsk herredag i Horsens.

Den 29 juli 1536 gav sig Köpenhamn; därmed hade Kristian III hela riket i sin makt, och grevefejden var slut. Den långa striden hade hårt medtagit kungadömets tillgångar, som redan tidigare varit knappa, och att åstadkomma erforderliga medel genom ökade skatter var uteslutet. En utväg ur svårigheterna hade säkerligen redan tidigare dryftats, att för statliga behov i samband med episkopatets upphävande konfiskera biskopsstolarnas tillgångar och inkomster (åtskilliga miljoner kronor i årsbelopp omräknade efter nutida köpvärde), en lösning av problemet som erbjöd även den fördelen att en för kronan av gammalt besvärlig samhällsfaktor bragtes ur världen. Redan den 11 augusti 1536 beslöts i ett krigsråd biskoparnas fängsling.¹ Natten mellan den 11 och 12 augusti arresterades ärkebiskopen Torben Bilde samt biskoparna i Roskilde Joakim Rönnov och i Ribe Oluf Munk. På morgonen den 12 augusti sammankallades ett riksrådsmöte, vari deltog även biskopen i Århus Ove Bilde. Detta möte godkände de vidtagna åtgärderna och uttalade, att Danmark för framtiden blott kunde uppnå ro och fred genom ett rent världsligt regemente av konungen och världsliga riksråd. Det förklarade, att de dåvarande biskoparna skulle uteslutas från allt deltagande i framtida regering, och att det heliga evangeliet, Guds rena ord, skulle ensamt predikas i Danmark.² Beslutet biträdades dock ej av Ove Bilde och, då han snart efteråt nekade uppgiva sitt slott Silkeborg, arresterades även han. Detta blev jämväl fallet med övriga biskopar, Knud Gyldenstjerne i Odense, Jörgen Friis i Viborg och Stygge Krumpen i Börglum. Biskopen i Slesvig stod såsom tillhörande hertigdömet utanför denna uppgörelse, och utvecklingen i hertigdömet tog härefter en annan riktning än i kungadömet. De fängslade biskoparna lösgåvos först sedan de avlämnat förklaring, att de godkände episkopatets upphävande och indragning av dess egendom till kronan.³ Joakim Rönnov nekade och hölls i fängelse till sin död 1544.

Till den 15 oktober 1536 inkallades till en dansk riksdag riksrådets världsliga medlemmar, adel, representanter för städerna ävensom häradsfogden med två ansedda bönder från vart härad i kungadömet. Då riksdagen sammanträtt, lät konungen uppläsa en lång anklagelseskrift mot biskoparna såsom ett försvar för de åtgärder, som vidtagits gent emot dem, och motive-ring för de beslut som begärdes av riksdagen. Biskoparna, som icke velat välja någon konung och därför hade medskyldighet i den stora gäld riket kommit uti, hade varit varken papistiska eller evangeliska i sin lära, överdådiga i sin levnad, olärda och lika odugliga i kyrkans som i konungens

¹ Reg. nr 8365.

² Se konungens brev 12 aug. 1536; Reg. ser. 2 nr *14838.

³ Torben Bildes m. fl:s försäkringar 1537; Reg. II nr 51 och 71 (Ove Bilde); Ser. 2:II nr *72, *134; LANGEBEKS Dipl. vol. XLIX (12 aug. 1537).

tjänst, och »den lydighed de riget vilde, den förte en flue vel bort paa sin rumpe».¹ Bland klagopunkterna förekommer ock, att de förordnat och sig emellan beslutat, att intet biskopsdöme, prostedöme, dekanat (degendöme) eller andra prelaturer och digniteter skulle förlänas någon borgares eller bondes son, om han än vore den lärdaste och skickligaste och den mest förfarne, och att borgares och bönders söner skulle låta sig åtnöja med landskyrkor, kanikdömen, vikarior »och andre simpele Kirkens Lehne».²

*Köpenhamns
recess 1536.*

Det grundläggande dokumentet för kyrkoreformationen i Danmark är riksdagsbeslutet, *Köpenhamns recess den 30 oktober 1536*.³ Antaget på en allmän riksdag med representanter för alla stånd i kungadömet men ej i Slesvig (Sönderjylland), är den av rikslags natur. Dess territoriella begränsning medförde, att Slesvigs stift ej blott politiskt utan ock rättsligt upphörde att vara en del av den danska kyrkan, i vilken del reformationen fick sin särskilda utformning.⁴ I beslutet lägges i överensstämmelse med konungens proposition huvudansvaret för de föregående årens oroligheter på biskoparna, och slutsatsen ligger färdig: Episkopatet i dess gamla form med både världslig och andlig makt skall försvinna. Dess maktbefogenheter och ekonomiska rättigheter (temporalia) samlas hos kronan och dess religiösa (spiritualia) anförtros under kronan åt nya förtroendemän »kristliga biskopar och superintendenter»:

»Efftherthii att oss alle oc hwer besönerligen her vdi Riiget well witterligt er, at ald Uraadt, Skade oc Forderffue, Blodstörtningh, Mordt, Brandt etc. oc thette Riigis skadelige Forderffuelse, hwilken nu haffuer weret vdi thet tridie Aar, er sönerligenn theraff herkommett oc floditt, att Uenighed oc Tuedracth haffwer weritt emellom Bisperne, theris Anhengere oc Adellenn, saa at Bisperne her vdi Riiget udi rette Tiidt, som the well ellers skulle haffue giordt, icke haffue udwoldt en Konningh, men haffue thet effter Konningh Frederichs Dödt oc Affgangh mett högste Fliidt forhindrett; mand haffwer oc samme Tiid, formiddelst theris store Magtt oc Wold, Anhang oc egen offvermodigh Fortecth, icke kundet komme til noget Koninglige Regimentt, att skicke hwer Mandt Loug oc Rett, som thett tha for oss alle samptlige oc sönerligen udi mange Artickler er giffuet tillkende, huilcke Artickler aff oss for nöysomme er worden ansette, oc her for lange waare att upptellie: Saa wille wi hermet samptlig oc huer besönderlige met betideligh Radt oc welbetenckt willie oc Moedt haffue constitueret, ordineret, seth oc beslutet oc nu met thette wort Breffs Magtt och Krafft constituere, ordinere, sette oc beslutte, att nu hereffther till ewige Tiidt these samme Biscopper, som saa for theris Mishandlingh, som forthalet er, ere worden affsette, aldrigh skulle igien komme tiill theris biscoppeligh Regementte, Sticth oc Stictes Godtz, oc ingen andre theris liige eller andre for Bisper att regere udi Riiget, at bliffue annammede, upsettede, kornne eller tillstedde wordne, men skulle aldelis werre och bliiffue affsette.

Dog skulle andre christelige Bisper och Superattendenter, som thett menige Folck kunde lære, undervise oc predicke thet hellige Evangelium och Gudtz Ordtt fore oc thend hellige christelige Troe tilskickes.

¹ Jfr ARUP, Danmarks hist. II sid. 482 f.

² RÖRDAM, Monumenta I sid. 151.

³ Tryckt i GDL IV sid. 157 ff. samt i utdrag hos RÖRDAM, Kirkelove I sid. 2 ff.

⁴ Se närmare härom ENGELSTOFT i Kirkehist. saml. IV (Ny kirkehist. saml. II) sid. 399—

Och efftherthii att bisperne, som herudi riiget ere, tiill thenne dag haffue emodt-standet Gudts ordt och euangelium, och forhindrett thett, att thett icke er vordett predickett clarligen for thend menig almue; ther tiilmet icke haffue fördt theris rette biscoppelige leffnitt, att lære och predicke then menige mand Gudtss ordt och siels salighedt fore, men mere haffue skicket thennom effther verdtsligh staett och praall, saa at mand offuer thett gantske riige nöuest haffue fundet tuo, som segh haffue vildt eller ladet kalde bisper; och thesligeste att thii haffue veret en aarsage tiill thette forgangne oppröer, som förre er rördt; och the for saadanne theris uskickelighedt nu met alles vordtt ja, villie, fuldburdtt och samtöcke ere affsette och Vii thennom eller sliige andre bisper aldrig meere udi riiget igien udi saadant regementte haffue ville.»

Den nödvändiga omdisponeringen av det herrelösa biskopsgodset sker genom att sätta kronan i biskoparnas ställe. Talan om återgång av enskilda donationer till biskopsstolarna »och stiftens» enbart på grund av omdisponeringen avskäres:

»Tha haffue Vii thett saa met huerandre endregteligen besluttet paa thett att Danmarckis krone och konningh kand bliffue thesmere formuendis, och om nogett anfadtt komme paa riiget aff nogenn inlendiske eller udlendiske magtt, att mandt thend thesbedre kunde formaa att emodstaa och icke saa mere schall behoff giöris att beskatte menige riigens indböggere, nar noget paakommer, som nu skedt er, tha skulle alle biskopsstichtis Godtz, Slotte, Gaarde, Huse och Jordegodtz, som bisperne nu haffue hafftt udi Handt och were, hereffther tiill euig tiidtt vere och bliffue met alt theris rentte och tilleggelse lagde under Kronen och tiill Konngens opholdelse och tiill menige Riigens beste. Och skall ingen, were siig ehwem thet helst er eller were kandt, haffue magt udi nogre Maade att thale therpaa effter thenne Dag, fore hues som the eller theris Foreldre haffue giffuitt tiill Biscopdommene oc Stichenne.»

Talan om bättre rätt till jord eller om rågångar rörande biskopsstolarnas »och stiftens» gods skulle för framtiden riktas mot konungen eller hans fogdar och ämbetsmän, som övertagit försvaret för biskopsgodset:

»Dog at huilcken eddell eller ueddell, som sig formener att haffue nogen Tilltall till noget aff Biscopdommene och Stichthene om Jordtrette, Marckeskell eller andre saadanne Trette, tha skulle the therom maa tilthale Konningenn eller hans Fogder oc Embitzmendt, som samme Godtz wdi were oc Forsuar haffuer oc wederfaris Lough oc Rett, oc maa oc schall Konningen eller hans Fogder oc Embitzmendt forsware samme Godtz met Lougen efftersom Bisperne tiilforne giordt haffue.»

En konsekvens av det nya systemet är att konungen övertager de patronatsrättigheter till prelaturer och »andra län», som biskoparna ägt bortförläna:

»Thesligeste skall Konningen haffue, nyde och beholle Jus patronatus till alle Prelathers Dignitether och andre Leenn, som Kronenn, Konningenn och Bisperne hertiill haffve hafftt att forlene.»¹

Den stora i omvälvningen medverkande samhällsmakt, som adeln utgjorde, fick ock sin andel av det sönderfallande godscomplexet. Själamäs-

¹ Med »andra län» måste åsyftas såväl kanikedömen och vikariat som sockenkyrkor, präst- och klockarkall samt dominium till kyrkliga speciallän med deras inkomster, dock ej sådana, som tillkommo enskilda personer eller orubbade kyrkliga institut. Kapitelsplatserna hade visserligen i väsentlig mån legat under kapitelkorporationens egen bestämmanderätt, men eftersom biskopen varit kapitlets huvud, har bestämmelsen tillämpats å dem.

sorna skulle upphöra och vikariegodset, i den mån enskild rätt ej kränktes, återgå till de adliga stiftarna och deras arvingar. En försäkran gavs dessutom adeln om de patronatsrättigheter och det dominium till kyrkogods, var till de hade rätt, både av kronan förlänta och av ålder i deras enskilda ägo:

Saa skulle och Adellen och Ridderskabet nyde och beholle Jus patronatus tiill de Kirker och geistlige Leen, som the haffue rett tiill och met breff och segell beuise kunde och the hertiill hafft haffue; dog saa, att the personer, som ther nu met forleent ere, maa thennom nyde theris liiffstiidt, och nar the personer ere döde och affgangene, som nogre vicarier i forleninge haffue, tha maa huer Riddermandsmandt och Addel herudi riiget komme tiill thett Godts igenn som the met nögeactige breffue och seigl beuise kunde, at the ere rett arffuinge tiill.»¹

Frågan om beståndet av klostren och kapitlen samt deras förmögenhet och de rättsliga regler, under vilka dessa institut finge bestå och innehava sin egendom, skulle framdeles avgöras i sammanhang med den nya utformningen av kyrkoskicket men lades i realiteten i kronans hand genom följande bestämmelse:

»Och skulle alle Clostere, Prelathers, Dignitheter, Cannickedomme, och andre geystlige Leenn, som nu icke benefndt ere,² viidt theris magtt bliffue, tiill saa lenge, att konningen och Danmarckis riiges raadt therom met flere viise mendt och lærde, som the tiill thennom thagendis vorder, en anden skickelse giöre, dog huer mandts rett och rette tiltale thermet uskadt och uforkrencket udi alle maade.»

Av den senare utvecklingen framgår, att man åsyftat att kapitelegendomen skulle komma kyrkan eller undervisningen till godo i en eller annan form.³

Frihet proklamerades för munkar att lämna sina kloster. Klostren skulle öppnas för evangelisk förkunnelse och försvaret för deras egendom övertogs av kronan:

»Och skal thet were Munckene friidt och obent fore att utgaa aff Closternne, — — och the, som therinde bliffue wille, the skulle were theris Formendt, Abbe-ther, Prierer eller Prouester ther i Closternne hörige och lydige fore, och före ett gott, erligt och Christeligt Closter Leffnit eller gange udt aff Clostere. Och skall thennom predicckes Gudtz Ord fore, som i Closternne bliffue. Och skulle the hereffther icke haffue fuld Magdt, uden Konningens och Riigens Raads ja, willie, fuldbördt oc Sambtöcke, att affhende, sellie eller pantsette noget aff Closters jordegodtz oc Eygendom udi nogenn Maade.»

Då intet definitivt bestämdes om kyrkor, präster och klockare samt dem anslagen egendom, förblev tillsvidare allt vid det gamla. Avgörande för rätten var vad som gällt av ålder. I ärkestiftet trädde kronan i ärkesto-

¹ Försäkran härom upptogs i alla senare kungliga handfästningar. Med geistlige län förstås icke allene praestekalde men ogsaa degnekalde» (Finn Magnusen 7 mars 1837). THULIN, Saml. av urkunder II sid. 439.

² Med »andre geistlige län» syftades synbarligen såväl på hospital som på kapitel, kloster och hospital anslagna sockenkyrkor, troligen även på kronans och ärkestolens kyrkor samt till kyrkorna, deras präster och klockare anslagen egendom, till vilka kronan hade dominium.

³ Se sid. 231 f. nedan. — Redan den 8 dec. 1536 fick domkapitlet i Lund bekräftelse av sin ränta och annan rättighet, vilket emellertid ej utslöt att genom kapitelämbetenas bortförläning samma ändamål kunde nås som genom en indragning. RÖRDAM, Kirkelove I sid. 10.

lens ställe, och det dominium, som denna ägt till kyrko-, präst- och klockargods, övergick till kronan.

Tiondeskyldigheten reglerades enhetligt för hela riket. De utskylder, som utgått (företrädesvis där biskopstionden ej utgjorts efter vanliga grunder) under namn av biskopsgåva, havre, smörbörd, nandest,¹ plogkorn samt »anden sliig tyngte att udgiffue», skulle bortfalla, och i stället skulle bönderna över hela riket utgiva den tionde kärven av vete, råg, korn, havre och all annan säd, och skulle boskaps- eller kvicktionde (qvegtindt) utgivas enligt gammal sedvana. I Halland, Blekinge och Lister skulle, där kronotionde ej utgjordes, i stället betalas smörtionde eller annat som av gammal tid utgjorts. I den samtidigt med recessen givna *handfästningen* bekräftades adelns tiondefrihet för egna huvudgårdar »som the selffue boæ udj eller holde theres fogiidt och bruge theres awell udj».²

Slutligen meddelades i recessen bestämmelser rörande anvisning av medel för uppehållande av den kyrkliga ledning, som måste sättas i biskoparnas ställe och vars närmare organisation förutsattes ankomma på kronan:

»Och efftherthii att bisperne ere nu affsette och afflagdte, saa vill dog behoff giöres, att ther skickes nogre merckelige vise och leerde mendt, som skulle haffue paasynn, att alle sognprester offuer gantske riiget predicke och lære thett menige folk Gudts ordt och euangelium fore; sammeledis, att opholdes scholer, ther unge personer læris och institueris i latine och andre tongemaall, saa att riiget kand haffue leerde mendt, och saadanne leerde mendt att opholle, ville Vii, att forscreffne tiende offuer alt riiget skall dieles udi trende partter. Thendt ene skall sognnepresthen beholle; thendt anden part skall kircken haffue, och den tredie part skall konningen lade opbere, och handt skall skicke fornefte leerde mendt prouision och underholdingh — —.»

Beträffande hospitalen åläggas föreståndarna redovisningsskyldighet gent emot kronan, vilken också övertager befogenheten att tillsätta dem:³

»Schall oc indleggis udi alle Hospitaler, som funderet oc sticttede ere her i Riiget udenfore eller indenn Kiöbstederne eller anderstedtz, ehur the ere, saa mange siuge Folk, som thend Rentte, ther tilligger, kandt formaa at föde oc icke hereffther skulle gange udi Forleninger, som hertiill giordt er; oc skulle tillskickses nogene erlige oc forsiunlige Mendt, som skulle the siuge Mendiske forestaa oc fly thennom theris Klede, Föde oc anden Nöttörttelighedt aff dend Rentte, ther tilligger, oc Gudtz Almisse, ther tilgiffuis. Oc skulle samme Forstandere giöre Koningen, eller hwem hand thertill tilskickendis oc thet befalendis worder, therefore hwert aar regenschab för hwes the udi saa Maade opbere oc igien udgiffue paa the armis wegne. Oc hwes flere arme siuge Folk ther ere end ther kand indliggis udi Hospitalerne, thi mue bedle Gudtz Almiisse, effthersom sedwanne veret haffuer. Oc theroffuer skall in tet karsch eller fördt Mendiske, som icke er bekrencket met nogen Gudtz Plage eller Siugdum, tilstedes at trygle eller bedle Gudtz Almisse her wdi Riiget wnder theris Liifs Straff. Oc skall enn Person wdi hwer Kiöbstedt tilskickes, som samme siuge Mendiske besictige skall, om thi aere före att arbe de eller oc icke.»

¹ Enligt KALKARS Ordbog utskylder i matvaror.

² RÖRDAM, Kirkelove I sid. 1. Denna tiondefrihet bekräftades i alla de senare konungarnes handfästningar.

³ Undantag synes ha gjorts för helgeandshuset i och S. Jörgensgården vid Lund, som av gammalt stodo under ärkediakonats patronat.

Den särskilda beredning av frågan om kyrkoskickets religiösa organisation, som recessen ställt i utsikt, igångsattes skyndsamt. En inbjudan ut-sändes i november 1536 till ett möte i Odense den 6 januari 1537, »ett Generale Consilium uti Odense, att lærde Mænd ofver alt Rijket skulle sammankomma till att anställa een godh reformation och forandring på dhe ochristlige Ceremonierna och Missbruk, som höltz i gamble konungars Tijd i den helige Kyrkna och annorstädes».¹ Dit kommo tre lärare från den (evangeliska) skolan i Malmö och evangeliska präster, däribland Hans Tausen, men även den katolska geistligheten var representerad genom den förutvarande dominikanerprovinsialen samt två ledamöter från varje då existerande domkapitel. Inom denna församling torde hava väsentligen efter tyska mönster utarbetats ett på latin avfattat förslag till en kyrkoordning, som, ehuru de gammalkyrkliga medlemmarna icke torde hava biträtt förslaget, visar en viss hänsyn mot den gamla kyrkan. Utkastet går dock ut från att den evangeliska predikan är den enda sanna gudstjänsten. Konungens och andra patroners kallelserätt till sockenpräst förutsattes såsom given, den förlägges mellan biskopens prövning och ordinationen, så att länsmannen skulle stadfästa prästen i konungens namn.²

Utkastet sändes till Martin Luther för granskning och han godkände det. Luthers vän *Johan Bugenhagen*, som reformerat den pommerska kyrkan, kom i juli 1537 till Köpenhamn, ledsagad av *Peter Palladius* från Ribe, vilken i flera år studerat i Wittenberg. Dessa genomsågo och genomarbetade det latinska utkastet, och den 2 september 1537 utfärdades den *latinska kyrkoordningen* såsom en kunglig förordning, godkänd av riksrådet. Samtidigt invigdes av Bugenhagen de nya *superintendenterna*, som enligt 1536 års recess skulle övertaga biskoparnas övervakningsuppgifter. I december s. å. utkom ordinansen av trycket. I den slutliga redaktionen hade införts en bestämmelse om att präst skulle avlägga trohets- eller ämbetsed, som inbefattade både plikterna mot konungen och prästämbetet. Prästerna blevo »kongelige Embetsmænd».³ Sedan ordinansen av Palladius översatts till danska och undergått åtskilliga förändringar,⁴ antogs den på herredagen i Odense den 14 juni 1539, varigenom den fick karaktär av rikslag, och utkom av trycket på danska (»den rette ordinants»). Den 4 maj 1542 i Ribe fogades till dess bestämmelser 26 artiklar, de s. k. Ribe artiklar, vilka, utfärdade efter superintendenternas och stiftslänsmännens hörande, enligt promulgationen skulle hållas vid lika makt med ordinansen.

Den danska kyrkoordningen av år 1539⁵ omfattar sex stycken eller kapitel: om lärdomen (den rätta kristna läran), om ceremonier och utvärtas gudstjänst, om skolorna, om allmän allmosekista, om superintendenter och deras prostar samt slutligen om de böcker, som sockenpräster skulle hava. E.

¹ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 9.

² ENGELSTOFT i Kirkehist. saml. IV (Ny kirkehist. saml. II) sid. 31—87.

³ ENGELSTOFT i Kirkehist. saml. IV sid. 87.

⁴ Ang. ändringarna se ENGELSTOFT i Kirkehist. saml. IV sid. 388 ff.

⁵ Tryckt i RÖRDAM, Kirkelove I sid. 40—132.

ARUP¹ karakteriserar den på följande sätt: »Kirkeordinansen er et udtryk for de ærligste og forstandigste danske teologers og Johan Bugenhagens ønsker om en fremtidig luthersk kirkeordning i Danmark; den er et vidnesbyrd om den uklarhed over den kommende kirkes ställning i samfundet, som naturligt maatte være fremherskende i et øjeblik, då kirken vel havde erkendt sin underordning under den verdslige stat, men endnu ikke kunde se, hvilke følger denne nyordning vilde faa.» Ordinansen har ingående föreskrifter av liturgisk art, varvid de evangeliska grundsatserna framföras såsom argument. Mässan skall vara en och hållas för folket: »Di alle andre Alter messer afleggis aldelis, Oc alleniste een holdis for dennom som seg wille lade berette, fordi Messen er dog intet andet end Herrens Naduordis brug til at trøste de skrøbelige samuittigheder oc at forkynde Herrens død» (p. 24).² Det kungliga brev, varmed ordinansen inledes, lämnar läsaren icke i okunnighet om att det är den statliga auktoriteten, som helt står bakom lagen: »Icke skulle wy end heller ladet bliffue ustraffed, der som noger fordrister seg til aff egensindighed at staa emod noget vdi denne Ordinantze, Di wy haffue icke end helder den magt, oss er aff Gud giffuen, till forgieffs.»³

De nya superintendenterna, vilka liksom biskoparne förde president i de domkapitel som behölls,⁴ skulle hava blott »aandelig regemente».⁵ De utnämndes av konungen, sedan förslag upprättats av en valnämnd av fyra av köpstadspräster i stiftet utsedda präster (p. 86, 87). I praxis räknades capitulares i Lund såsom stadspräster. Sedan konungen utnämnt, skulle invigning ske genom närmast boende superintendent (p. 88). Superintendenten för Själland (i Köpenhamn) kom redan från början att intaga främsta rummet bland superintendenterna. Den dubbla proceduren, val och konfirmation (för superintendent ofta enligt kunglig nomination) kom att gälla även för utseendet av lantprostarne. Den i 1536 års recess i utsikt ställda regleringen av domkapiteln — kapitlet vid Vårfrukyrkan i Köpenhamn var redan genom ett beslut den 10 december 1538 ställt på avskrivning⁶ — hade skett redan genom den s. k. *universitetsfundatsen* den 10 juni 1539. Varje kapitel skulle anställa en lärd teolog, kapitletprebenden skulle tilldelas förtjänta präst-

¹ Danmarks hist. II sid. 505.

² RÖRDAM, Kirkelove I sid. 55. Tjänsten vid de altarstiftelser, vartill adeln fått reklameringsrätt genom 1536 års recess, uppehölls, i kraft av stadgandet att rätten ej inträdde förrän altarprästen avgick, i stor utsträckning ännu år 1539, i vissa fall långt in på 1550-talet. Kirkehist. saml. VII sid. 487, 577; VIII sid. 698.

³ Konungen auktoriserade föreskrifter i avseende å både lära och liturgi samt meddelade t. o. m. dispenser i äktenskapsmål. För exempel se RÖRDAM, Kirkelove.

⁴ RÖRDAM, Kirkelove III sid. 82 (nr 88). Jfr SECHER, Forordn. III sid. 654 (k. br. 4 maj 1621).

⁵ Även detta kontrollerades av statsmakten. Stiftslänsmannen skulle »visitere mett superintendenten ther udi stigtet och haffue tilsiuu att religionen ved magt holdes». RÖRDAM, Kirkelove I sid. 139 (24 juni 1539).

⁶ Större delen av dess egendom var tidigare anvisad universitetet. Återstoden anslogs 1538 till helgeandshuset i Köpenhamn, dock att beslutet ej skulle träda i kraft förrän de dåvarande kapitelledamöterna avgått. RÖRDAM, Kjöbenhavns kirker og klostre under middelalderen (Kbhvn 1859—68).

och skolmän; om dessa ej bodde vid domkyrkan, skulle de hålla ställföreträdare. Prelatur eller kanonikat skulle ej utdelas åt någon, som ej studerat två år i Köpenhamn, ej heller till någon som ej ville bo vid domkyrkan och förrätta kortjänst. Undantag gjordes dock för dem, som konungen dagligen be- gagnade i sin tjänst.¹ Genom 1539 års ordinans (p. 93) skildes kapitlen från befattningen såväl med det andliga som det världsliga kyrkoregementet. De skulle »inted bevare dem y noger made med den befaling wy haffue wdi denne wor og Riigens Ordinantz giffuet wore Superattendenter, Leensmend oc Prouister wden saa sker, at de bliffue det rettelige til kaldet». I övrigt hänvisades i ordinansen (p. 94) till universitetsfundatsen. Alla präster i vart härad eller län skulle »med deris Superintendent» utvälja en av »predicanterne», vare sig å landet eller i stad, vilken skulle vara prost över prästerna och kyrkorna i häradet (p. 43). Då superintendenten visiterade en lantsocken hade han rätt till härbärke och föda för sig och sitt folk jämte fyra hästar (p. 78). Prosten skulle liksom förut granska sockenkyrkornas räkenskaper, kyrkornas underhåll och kyrkogodset men också prästernas fullgörande av sin tjänst (p. 83, 84). Vid av behovet påkallat besök vid en sockenkyrka skulle kyrkan giva honom en mark och vara befriad från härbärgeringsskyldighet (»oc tage dennom fry wdaff herberg»; p. 76). I första hand skulle brister rapporteras till superintendenten men om han — som icke förutsattes äga andra korrektionsmedel än förmaning — intet kunde uträtta, skulle rapport ske »for Herskapet eller leensmanden der sammesteds» (p. 84). Till- sättningen av sockenprästerna vid de kungliga sockenkyrkorna skulle för framtiden äga rum efter ett slags val- eller presentationsförfarande genom representanter för menigheten, ett frivilligt medgivande från kronans sida i enlighet med evangeliska grundsatser, vilket dock icke berörde kyrkogodset. Kollationsrätten skulle utövas av konungens länsman, och efter kol- lationen skulle ordination ske genom superintendenten.² De lantsocknar, som låge nära köpstäderna, skulle taga sig klockare (sognedegner) från skolorna och låta dem få den vanliga klockarräntan såsom »en hjälp att studera med», ett slags subventionssystem för skolorna, vilket hade medeltida traditioner.³ De (residerande) klockare, som redan vore tillsatta i sådana socknar, skulle dock få behålla sina tjänster i sin tid.⁴ Klockarna skulle undervisa »det unge bondefolck udi börnelerdommen, Cathechismo», när prästerna så föreskreve (p. 71). Ordinansen medförde bortfallande av kyrkans exemption från världslig rätt samt domkapitlens ställning såsom kyrkliga domstolar. Äktenskapsmålen hänvisades till konungen eller hans länsman samt, för städerna, till borgmästare och råd (p. 78). Befattningen med dessa mål skulle dock snart återställas till domkapitlen genom Ribe artiklar. Domka-

¹ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 36 f.

² Här för redogöres närmare under kap. II nedan.

³ Se ovan sid. 215 f.

⁴ En erinran om detta stadgande innehålles i Fredrik II:s brev 24 mars 1568, »at de sogne i Skåne, som ligge köbstæderne på to mil nær, skulle have degne derfra». SECHER, Forordninger I sid. 352 (Jfr sid. 342 Fyen).

pitlen behöllo sin egendom; Bugenhagen synes hava avrått från dess indragning i syfte att bevara den för allmänt kyrkliga ändamål. Detta syfte tillgodosågs genom att nominationsrätten till lediga kapitelämbeten utövades av konungen.

Präster och klockare tillförsäkrades samma privilegier, som de hade i biskoparnas tid, och att icke bliva betungade mera av Konungen än de varit av biskoparna.¹ Varje sockenpräst skulle behålla sin prästgård med all rättighet och rätta tillhörigheter, som av arilds tid legat dit. Liksom landbon var sockenprästen på landet skyldig hålla prästgården vid makt med »prästegårds avel», i köpstäderna låg denna skyldighet på kyrkan.² Det medgavs att i de trakter, där det ej var rikligt med säd, i stället för spannmålstionde finge givas tionde i smör, bröd, fisk och annat efter gammal sedvana. Prästerna skulle hava offer vid de tre stora högtiderna (p. 59). Till de prästers (»tieners») uppehälle, som predikade i köpstäderna, skulle man låta följa det gods, som hittills varit anslaget socknarna och som av ålder hörde dit. Där sockenprästerna ej vore väl försörjda därmed, ville konungen dit lägga så mycket kyrkogods att det kunde vara nog, »naar wij aff Superatendenten oc Leensmanden bliffue wnderuiist oc faar ret at wiide, huorledis der om er» (p. 72). De kungliga lantkyrkornas förmögenhet är för den uppfattning, som ligger under ordinanserna, statsförmögenhet,³ dock med kyrkorna såsom staten underordnade, sekundära rättssubjekt. Kyrkvärdarna vid de kungliga kyrkorna skulle tillsättas av länsmannen och årligen ombytas. Genom universitetsfundatsen hade konungen anslagit ett årligt bidrag av varje lantkyrka (under kronans patronat) på Sjöland och i Skåne av en rensk gyllen »dock att de rikare skulle giva mer, de fattigare mindre», den s. k. *studieskatten*.⁴ Där annexering av en sockenkyrka till en annan ansågs erforderlig — detta var den första tiden på grund av prästbrist alls icke ovanligt — skulle enligt 1539 års ordinans frågan beredas av superintendenten (»biskopen»), »en lärd man», länsmannen i orten samt en »gudfruktig adelsman.» Beslutanderätten tillkom konungen (p. 49). En i viss mån självständigare ställning tillerkändes städernas sockenkyrkor.⁵

Tiggarrordnarna skulle avskaffas men de gamla munkarna förses med livets nödtorft (p. 49). Munkar skulle få viss tids anstånd att under den nya regimen inträda i kyrkans tjänst (p. 95). Efter en ganska kort tid

¹ I utkastet hade föreslagits, att prästerna skulle vara fria från skatter och kunglig tunga. Den latinska ordinansen ändrade ej detta men tillade, att prästerna skulle giva konungen vad de förut utgjort såsom ordinarie avgifter till biskoparna, dock skulle de vara fria från biskoparnas extraordinarie pålagor (subsidierna) som redan vore avskaffade. Motsägelsen hävdades i 1539 års ordinans genom att det förra stadgandet ströks. Se ENGELSTOFT i Kirkehist. saml. IV sid. 90 f.

² RÖRDAM, Kirkelove I sid. 347 (P. Palladius traktat för Sjöland $\approx$ 1553), 470 (förklaring av några artiklar i kyrkoordinansen antagen på superintendentsmötet, nationalsynoden, i Köpenhamn den 12 maj 1555).

³ ENGELSTOFT i Kirkehist. saml. IV sid. 107.

⁴ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 29.

⁵ Se sid. 261, jfr sid. 343, 345, nedan.

synas alla tiggarklostren ha blivit upplösta.¹ I stället skulle i var köpstad upprättas en »menige kiste for de fattige». I denna skulle förvaras gåvor genom allmosor och testamenten, kalendepengar, broderskapspengar och andra gillens pengar, själågåvor etc. samt avkomst av jord, som gåves dit. Alla altarstiftelser, som ej hade »vitterlige arffuinge», skulle disponeras för samma ändamål, dock med undantag för dem som komme att anslås till högskolan (universitetet) i Köpenhamn eller till kyrkor och barnaskolor anorstädes (p. 82). Predikanterna skulle förmana folket, att de nu skulle giva Gud och Kristus i de fattiga vad de förr av en god men dock villfarande mening plögade att giva till mässor, munkar, i själågåvor, för avlat etc. (p. 83). Dispositionen av gillena s medel förutsatte, att gillena blivit upplösta genom själva reformationsbesluten. Reformatorerna hade i princip uttalat sig mot alla fria associationer med religiöst syfte och då gillena nästan alltid bland sina uppgifter hade välgörenhet och mässläsning, stod den givna föreskriften nära behandlingen av altargodset.² Vad angår herreklostren, som tillsvidare skulle bestå, uppdrogs det år 1537 till kaniken i Köpenhamn Peder Amager att »annamme alle Klostre till sig og skrive deres Klenodier, Ornamenter och Inventarium, som det findes og holde det oforrygt tilstede». En liknande allmän tillsyn över klosterfolket omtalas däremot ej. Genom särskilda brev till de särskilda klostren synas bestämmelserna i 1536 års recess hava kungjorts till efterrättelse för föreståndarna. Det var superintendenternas sak att öva tillsyn att de nya föreskrifterna efterlevdes i klostren.³

Kyrkoordinansen 1539 bestämde, att i var köpstad skulle finnes en l a t i n s k o l a. Det torde hava förutsatts, att dessa skolor skulle uppehållas med de intäkter av kyrkligt gods, som tillfallit städerna.⁴ För skolmästare och hörare (biträdande lärare) skulle kronans länsman med superintendenten i var köpstad anslå vissa räntor av »kirckens prebender», så att där upprättades »een wisse oc euig prebend for Scholemesterens person den hand skal haffue oc beholde, den stund hand beholder Scholen» (p. 82). I Kristian III:s tredje recess i Köpenhamn den 22 oktober 1540 (p. 27) stadgades, att stiftslänsmännen med superintendenterna skulle i var köpstad, som förmådde hålla en skola, i närvaro av sockenprästen, borgmästare och råd »registrere och uttsporre hwes Gildegotz, Altergodtz, Calenntegodtz eller anden Rente, Jördskylt eller anden Indkomst, som ther findis och ingen rett Arffwinge er till oc theraff giöre Skolemestere och Hörere oc theris Efftherkommere, Scholemestere oc Hörere en ewig Rentte oc Upholdt».⁵ På 1620-talet inrättades i

¹ ENGELSTOFT i Kirkehist. saml. IV sid. 105. Jfr konungens brev 9 okt. 1537 till Jörgen Urne, att han bortvisar de gråmunkar som finnas i Lund och Hälsingborg. Dem, som vilja avlägga kåpan och förkunna Guds ord, ville konungen giva prästkall, dem som ville studera, underhåll. Likaledes ville konungen ge underhåll åt dem, som vore så gamla eller vanföra, att de varken kunde predika eller arbeta. De, som ej ville rätta sig härefter, skulle strax packa sig ur riket. Därför skulle Urne strax anamma båda klostren till sig och låta nedbryta dem men till KM:ts behov förvara sten, kalk och timmer. FALKMAN, Förteckning II nr 2708.

² Jfr sid. 334 ff nedan.

³ RÖRDAM, Om reformationen av herreklostrene (Kirkehist. saml. IV sid. 754 ff.).

⁴ Jfr ARUP, Danmarks hist. II sid. 590 f.

⁵ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 165 f.

stiftsstäderna s. k. katedralkollegier eller *gymnasier* såsom mellanstadier mellan latinskolorna och universitetet. Lärarna vid dessa avlönades i huvudsak medelst kapitelplatser och kapitelgods.¹

Ribe artiklar den 4 maj 1542 reglera bl. a. proceduren vid tillsättningen av sockenpräster (p. 1, 2). Äktenskapsmål lades åter under domkapitlen, dock under presidium av stiftslänsmannen (senare länsmanen), blott i viktiga mål skulle superintendenten behöva deltaga (p. 3, 4). I övrigt inskräper författningen gällande regler angående prästernas rättigheter eller förbättrar dessa (p. 5—14) och klockarnas, vilka senare i den mån de ej hade boställen (»bodelige») skulle få sådana av vederbörande kyrka, där tillgång fanns, (p. 15, 16), att världsligt forum skulle gälla för präst (p. 17), om hospitalernas förvaltning och organisation (p. 18—21), om superintendents av- och tillträde av sin tjänst (p. 22), om en särskild »Theologus eller Lesemester» i varje kapitel (p. 23), om prelaters och kanikers residensplikt »undertagne the personer, som ere udi Cancellariet, Renthemestere eller andre wore eygne daglige tienere eller the och ere til studium» (p. 24), om kyrko- samt sön- och helgdagsfred (p. 25, 26).² Tiondeskyldigheten och prästernas lönerättigheter i städerna reglerades bl. a. så, att kronan, om behov föreläge, skulle avstå sin tiondepart till förmån för kyrkan och prästen. Om flera sockenpräster funnes i en köpstad och socknemännen ej kunde eller ville föda sina sockenpräster, finge en eller flera kyrkor ödeläggas, på det de andra desto bättre skulle hållas vid makt (p. 9, 10). Där små sockenkyrkor funnes på landsbygden, vilka icke hade annexer, skulle stiftslänsmännen tillse att efter lägenhet till prästernas underhåll lades någon del av kronans tionde (p. 11). Tionde skulle utgöras av kronans slott och gårdar, »paa thet andre mue tage ther aff et gott exempel» (p. 13). Gatehusinnehavare och husmän, som icke sådde säd, skulle hösta och arbeta för sockenprästen en dag om året i stället för att ge tionde (p. 14). Genom en skrivelse samma dag som artiklarna dagtecknats förbehöll sig konungen full frihet beträffande bortförläningen av prelaturer, kanikedömen och prebenden utan den i universitetsfundatsen stadgade kvalifikation av två års studier vid Köpenhamns universitet.³ Utvecklingen skulle så småningom föra därhän, att det mera blev statens civila än dess kyrkliga förvaltningsorganisation, som drog nytta av kapitelgodset.

¹ Se närmare nedan sid. 258.

² RÖRDAM, Kirkelove I sid. 195 ff.

³ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 207.

Kapitel 11.

Val och patronat.

Reformationslagstiftningen innebar så till vida en återgång till ett ålderdomligt rättsläge, att den *jus advocatiæ* eller *jus patronatus lucrativum*, som tillkom den danska kronan under kristendomens första århundranden i Danmark, nu åter kom i konungens hand. ARILD HUITFELDT¹ säger, att det var »icke itt ringe Gods, som den tid bleff lagt under Danmarckis Krone, foruden Herre Kloster, Muncke Kloster, Nunde Kloster, Jus patronatus til mange Kircker, Tiender oc Kircke-tienere». Men det var ej blott gods och inkomster förändringen medförde. De nya biskoparna, superintendenterna, tillsattes av konungen, över domkapitelsämbetena disponerade han, för kloster och hospital insatte han föreståndare, och de sockenkyrkor, som ej stodo under särskilda patroner, försåg han med präster. Rätten till besättande av prelaturer och kanonikat har efter 1536 års recess i regel ej betecknats såsom patronat utan som kronans län, måhända sammanhängande därmed att kapitlen liksom domkyrkorna behöllo sin medeltida skattefrihet, varför kronans patronat här formellt ej var lukrativt. Med kapitelämbetena följde fortfarande dominium över deras ämbetsgods. Annorlunda var förhållandet med sockenkyrkorna. De intäkter, som följt med det biskopliga dominium till sockenkyrkors och deras prästers ämbetsgods (herrlighet och försvar), kommo även de kronan till godo men mera direkt, i länsmannens eller stiftslänsmannens uppbörd och eventuella redovisning liksom i mindre omfattning varit fallet före 1443. Konungens rätt till sockenkyrkorna och deras prästtjänster betecknades ännu i 1643 års stora recess såsom *jus patronatus*. Det var, om man undantager de få enskilda patronaten, såtillvida allmänt, som konungen genom sin förläningsrätt medelbart även förfogade över kapitel-, kloster- och hospitalspatronaten till sockenkyrkor.²

*Kallelserättlen.*³
Superintendenter,
prostar,
capitulares.

Såsom ovan nämnts tillsattes superintendenten (biskopen) av konungen efter en valprocedur, som i realiteten blott innebar upprättande av ett förslag. Något annat kan ej heller åsyftas, då kapitlet i Lund i ett kungligt brev den 12 november 1577 uppmanas kalla alla dem i stiftet, som

¹ Danmarks Krönike sid. 1488.

² ENGELSTOFT, Om beskikkelsen (Theol. tidsskrift 1842: 2 sid. 83).

³ Framställningen i denna avdelning följer i huvudsak THULIN, Utredning ang. patronatsrättigheterna I, sid. 5—12 (Urkundssamlingen I sid. 11 ff.). I väsentliga delar avviker dock min uppfattning om innebörden av lagstiftningen från Thulins.

hava valrätt till superintendent, och i förening med dem »vælg en from og lærd Mand till Superintendent». ¹ Även sockenprästernas val av sin häradsprost utgjorde ett förslag, som skulle bekräftas — av superintendenten, senare även av länsmanen. ² Kapitelledamöterna däremot torde ha tillsatts direkt genom nomination av konungen, såvitt angår icke residerande capitulares, vilka i regel på ett eller annat sätt stodo i konungens eller rikets tjänst på annan ort ³ (och därför skulle hålla prokuratorer vid kapitlet). Att residerande prelater valdes av kapitlet och valet underställdes konungens confirmation, därpå har man belägg ännu från Kristian III:s sista år, ⁴ men samtidigt synas residerande kaniker hava nämnts direkt av konungen. ⁵

Expektans- och survivansbrev meddelades å icke lediga platser, ⁶ och kumulation av prelaturer, kanonikat och vikariat blev vanlig. ⁷ På 1650-talet voro dekanatet och ärkediakonatet förenade i samma hand. Bestämmelserna om kapitlet i 1536 års recess upptogos utan ändring i Fredrik II:s och Kristian IV:s handfästningar. I Fredrik III:s handfästning 1648 legaliserades den skedda utvecklingen definitivt: Prelaturer, digniteter och kanikedömen skulle bliva vid makt, ej heller någon förlänas därmed, som icke »enten udi clericiet, staten eller militien riget nogen god och merkelig tieneste giøre kunde». — De vikariat, som icke försvunno genom att altargodset reklamerades av enskilda adelsmän, ⁸ bortförlänades till större delen av konungen, utan att någon mässläsning enligt gammal ordning kom i fråga. ⁹ En mindre del var det förbehållet prelaterna att förläna. Stundom för-

¹ Kanc. brevböger 1576—79 sid. 265; jfr 1556—60 sid. 153 (konungen går 21 jan. 1558 utom förslag vid utseende av superintendent i Vendelbo, f. d. Börglums, stift).

² Fredrik II:s öppna brev den 18 februari 1564 att i Lunds stift häradsprostar ej må tillsättas utan stiftslänsmannens vilja och samtycke. Kanc. brevböger 1561—65 sid. 387.

³ D. Kancellireg. sid. 62 (10 och 13 aug. 1538, två kanikedömen i Roskilde), sid. 196 (13 aug. 1541 kanikedöme i Lund till skrivare på Malmöhus), 213 (1541, vicaria i Lund); Kanc. brevb. 1561—65 sid. 602 (8 maj 1655 kanikedöme till skolmästaren i Malmö). Se ock 1660 års berättelse om Lunds domkapitel (C. G. WEIBULL, Bidrag sid. 191 ff.).

⁴ RÖRDAM, Kirkelove II sid. 40 (kantoratet i Lund). Jfr Reg. Ser. 2 II nr* 7042 (Fredrik II:s brev 18 okt. 1575 med anmodan till kap. i Roskilde att välja abboten i Sorö Ivar Bertelsen till kantor).

⁵ Den 14 oktober 1549 fick herr Niels Povlsen, predikant på Köpenhamns slott, livstidsbrev på ett kanikedöme i Lunds domkyrka efter magister Jens Gerbo, och skulle han residera vid kyrkan samt bygga och förbättra det residens han fått. Den 20 dec. 1558 fick magister Rasmus Sartorius livstidsbrev på ett kanikedöme i Lund, som var ledigt efter magister Peder Sebbler. När han icke studerade eller var vid ett universitet, skulle han residera vid domkyrkan. RÖRDAM, Kirkelove I sid. 297, 560. Jfr 1660 års berättelse om Lunds domkapitel (not 3 ovan).

⁶ Exempel, se Kanc. brevböger 1561—65 sid. 124 (21 mars 1562), 1584—88 sid. 81 (16 maj 1584), 1630—32, sid. 726 (6 april 1632).

⁷ Brev 4 juli 1563 för ärkediakonen Baltzar Jakobsen på ett kanonikat efter magister Holger Skaldre. FALKMAN, Förteckn. II nr 206.

⁸ Se C. G. WEIBULL, Bidrag sid. 138 not 1 och 142 samt sid. 330 ff nedan. En tvist angående Peder Brahes anspråk på jus patronatus till ett altare i Lunds domkyrka på 1590-talet avdömdes till P. B:s nackdel (Konungens och rådets dom 26 juni 1598; KR D I sid. 202).

⁹ Se t. ex. Kanc. brevböger 1557, 1558, 1569, 1570. Sid. 259 not 1 nedan.

enades dock vikariatet genom kungliga förfoganden fast med vissa tjänster.¹ Efter inrättandet på 1620-talet av s. k. katedralkollegier eller gymnasier i stiftsstäderna, vilkas professorer i allmänhet avlönades genom anslag av kapitelgods i form av prebendor eller vikariat, förordnades den 7 maj 1639, att katedralkollegiernas professorer liksom latinskolornas rektorer (i stiftsstäderna) skulle vara ledamöter i respektive domkapitel »och ellers vere forplicatede at döme udi egteskabssager och i andre saadanne besverlige beraadslagninger, naar det behof giöris». Deras prebendor eller corpora av kapitelgods skulle räknas såsom kanonikat.² Ledamotskapet i kapitlet upphörde emellertid senare för professorerna och rektor i Lund.³

Socken-
prästerna.

Beträffande sockenprästerna medförde konungens utnämning, »konfirmatsen» eller, som den en tid fortfarande benämndes, »presentatsen», omedelbar rätt till ämbetet, och superintendenten hade att inviga (ordinera) den utnämnde. Beträffande de kyrkor, till vilka enskilda och kapitelledamöter hade jus patronatus, skedde som vanligt presentation och denna ställdes till superintendenten. Det första utkastet till kyrkoordinansen innehåller bestämmelser angående tillsättning av sockenpräst. Av dessa framgår, att man övervägt att behålla det gamla patronatssystemet men i den form, att alla kungliga kyrkor besattes genom superintendentens försorg. Författaren uttalade emellertid att, då superintendenten ej torde få tillbörlig myndighet hos folket men det icke syntes böra ifrågasättas, att konungen själv skulle besväras med konfirmation, som komme att draga stora kostnader för prästerna, det vore lämpligast, att länsmannen på konungens vägnar erhöle order att stadfästa den präst, som blivit kallad och förhörd av superintendenten.⁴ Redan vid första revisionen av utkastet infördes emellertid sådana bestämmelser, att jämte det länsmannen tillades den föreslagna konfirmationsrätten, menigheterna erhöle en kallelse- eller förslagsrätt. I 1539 års ordinans (p. 43) föreskrevs sålunda, att, sedan bön hållits, »de bästa av kyrkan», alltså först och främst adeln, på meniga allmogens vägnar skulle jämte prosten »utvälja» den de aktade lämplig till präst samt hade rykte om gott leverne och goda seder, vilken sedan skulle sändas till superintendenten för att förhöras om sin lärdom och sitt förstånd.⁵ Denna förslagsrätt anknuter visserligen till evangeliska grundsatser men säkerligen ock till ett gammalt bruk, som gjort sig gällande i socknar under kronans och vissa stora klosterns patronat, att de mera framstående socknemännen fått yttra

¹ Se sid. 250 f och 320 f nedan.

² SECHER, Forordn. V sid. 9; Jfr C. G. WEIBULL, Bidrag sid. 193 (1660 års berätt. om Lunds domkyrka). Jfr sid. 258 nedan.

³ C. G. WEIBULL, Bidrag sid. 133, not 1.

⁴ ENGELSTOFT i Theol. tidskr. 1841: 2 sid. 170.

⁵ Ett dylikt efter en aristokratisk princip uppgjort förslag kan ej gärna, såsom THULIN anser, innebära en principiell valrätt för menigheten. Man jämföre för övrigt »duelies» enligt detta stycke med »keyse», när det talas om patronus rättighet. Det är visserligen sant att menigheten rätt stundom betecknas såsom »fri election» (K. br. 9 sept. 1574; THULIN, Samling av urkunder I sid. 35), men denna omständighet kan ej förändra, att enligt författningen det ingalunda var fråga om fri valrätt längre än konungen så fann för gott.

sin mening om en prästkandidat. En tredje faktor, som säkerligen icke varit utan sin betydelse, är den valrätt till predikanter, friförsamlingarna under övergångstiden faktiskt utövat.¹ I köpstäderna skulle motsvarande rättighet ligga hos borgmästare och råd även där de ej förut haft sådan befogenhet, även här gjorde sig den aristokratiska principen gällande. Där några vore, som av ålder haft rätt att förlåna kyrkor såsom sanna patroner samt plögade utse (»keyse») sockenpräster eller predikare därtill och presentera (»indføre») dem för biskopen, skulle »kyrkan» bedja om en man, som ansåges bekväm, så att de kunde föreslå (»indføre») honom för superintendenten (p. 44). I 1542 års Ribe artiklar (p. 1), som voro gällande vid tiden för Roskildefreden, föreskrevs, med hänsyn till obestämdheten av uttrycket »de bästa av kyrkan», vilket oftast medfört majoritetsval,² att socknemännen skulle utse (»keyse och udnefne») sju de äldsta och mest aktade männen i socknen, vilka med prostens råd skulle utse och välja (»keyse och uduelge») en annan from lärd man till sin sockenpräst i den döde och avgångnes ställe. Med resultatet skulle socknemännen låta sig nöja. Den så utsedde skulle hänvisas till superintendenten för att examineras och förhöras samt därefter remitteras till befallningsmannen för att av honom stadfästas enligt ordnansen. Dylig stadfästelse, »kollats», förekom ej för av adlig patronus föreslagen präst. Genom särskilda kungliga förordningar den 23 mars 1620 och den 12 september 1621 meddelades närmare, sedermera i Kristian IV:s stora recess år 1643 (I: I: 20: 2) upptagna bestämmelser, huru vid förslagets upprättande skulle tillgå, där enighet ej kunde ernås mellan de sju eller där ett pastorat bestode av flera socknar. I senare fallet skulle flertalet av valmännen tagas från huvudsocknen d. v. s. moderförsamlingen men var därvid föreskrivet att, om adel bodde i endast endera socknen, denna alltid skulle betraktas såsom huvudsocken.³

Såväl härigenom som på grund av utvecklingen i övrigt hade, där adel fanns, denna erhållit ett sådant inflytande vid utseende av präst, att menigheternas förslagsrätt i sådana socknar ofta blivit nästan betydelslös och, ehuru i övrigt sistnämnda rätt i lagstiftningen kvarstod ännu vid tiden för Roskildefreden, hade densamma dock faktiskt efter hand blivit allt mera inskränkt genom kyrkostyrelsens ökade inflytande. Redan tidigt förekomma exempel på att rätten till förslag av förekomna anledningar fräntagits socknemännen.⁴ Särskilt hade länsmannen, som från början haft att utan all gen-

¹ Jfr ENGELSTOFT i Theol. tidskr. 1841: 2 sid. 167 ff.

² Ribe artiklar p. 1: » — — huare nogen sogneprest döer eller affgaar her udj Riiget, tha pleyger menige Sognemendt at trette om en Sogneprest at uduelge igien, hwar aff thitt och offthe skeer, at huilcken person, som haffuer flest slecht eller wennere wdj et Sogen, eller haffuer ther største parthen paa syn siide, then bliffuer Sogneprest, huadt heller handt er duelig eller lerdt ther tiil eller ey — — ». RÖRDAM, Kirkelove I sid. 196.

³ Jfr förordn. 23 mars 1620 och 12 sept. 1621 om prästers kallande (SECHER, Förordn. III sid. 615, 670). Vid oenighet mellan valmännen kunde konungen utnämna »aff öfrigheds magt». RÖRDAM, Kirkelove III sid. 73. (K. br. 27 juli 1620).

⁴ Se t. ex. KM:ts beslut 18 febr. 1564 (Grimstrup och Ore; Kanc. brevböcker 1561—65 sid. 387); 29 maj 1584 (Höja och Starby; Kanc. brevböcker 1584—88 sid. 93; FALKMAN, Förteckn. I nr 902).

sägelse stadfästa den av församlingen utsedde och av superintendenten godkände prästmannen, erhållit allt större myndighet framför ej endast församlingen utan även superintendenten, och tillkom i allt fall konungen fortfarande den högsta myndigheten, »överste rättighet och jus patronatus»,¹ »höjeste jus patronatus»,² varför ock de kyrkor, till vilka menigheterna sålunda erhållit förslagsrätt, vanligen kallades »konungens eller kronans kyrkor», »kyrkor till vilka konungen eller kronan hade jus patronatus».³ En ännu större inskränkning vidlåde menigheternas rätt därigenom, att ett stort antal gäll redan från tillkomsten av förslagsrätten voro undandragna densamma. Denna grupp bestod dels av sådana socknar, vilkas kyrkor tillhörde indragna kloster, samt sådana socknar, där kungsgårdar eller kungsladugårdar voro belägna — kallelserätten vid dessa kyrkor utövades av länsmannen å konungens vägnar —,⁴ dels ock av sådana socknar, till vilka patronatsrätt tillkom 1) icke indragna kloster, 2) domkapitel, 3) universitet, 4) hospital, 5) enskilda. Sistnämnda grupp ökades stadigt genom förläningar samt köp och byten, varigenom kronans patronatsrätt — utan hinder av socknemännens ovannämnda rättigheter i avseende å kallelse av präst — i betydande omfattning övergick till adeln.

Såsom ovan nämnts hade en del kloster indragits, och fortgingo sådana indragningar, därvid klostren bortgåvos, bortsålades eller bortförlänades såsom världsliga län, varvid stundom jura patronatus undantogos men stundom bibehöllos vid possessionen. Det senare var fallet beträffande Riseberga och Färingtofta samt Svalöv under Herrevads kloster.⁵ Vid ett fåtal kloster, som ännu kvarstodo under abboters och priorers föreståndarskap, vidtogos sådana åtgärder, att de faktiskt miste sina jura patronatus, därvid bl. a. föreskrifter meddelades, att de under dem lagda kyrkorna som under medeltiden vanligen skötts av klosterfolket eller av särskilda i regel lägre avlönade vikarier, utsedda av klosterföreståndarna, borde få egna präster, till vilka menigheterna i vanlig ordning skulle äga förslagsrätt.⁶

I 1536 års recess föreskrevs, såsom redan sagts, att alla prelaturer och kanikedömen skulle bliva vid makt, till dess därom annorlunda förordnades, och i 1539 års ordinans, att de socknar, som av arilds tid legat till kanikedömen (och prelaturer) — de s. k. kapitelskyrkorna — fortfarande skulle tillhöra dessa, dock att när de kaniker, som haft dessa kyr-

¹ RÖRDAM, Kirkelove II sid. 404.

² RÖRDAM, Kirkelove II sid. 418.

³ När i 1670-talets skånska jordrevningsprotokoll för sådana socknar angives, att »jus patronatus är kronans» eller dyl., överensstämmer detta ej blott med det verkliga rättsläget utan ock med uppfattningen under den danska tiden.

⁴ Se närmare THULIN, Utredning I sid. 7 not 3.

⁵ I förläningsbrevet 15 okt. 1651 å Herrevadskloster bestämdes emellertid, att kyrkornas tiondeinkomster med bestämda belopp skulle överlämnas till kyrkvårdarna, vilka efter recessens bestämmelser under inseende av länsmannen å Herrevadskloster skulle hushålla därmed kyrkorna till bästa. THULIN, Utredn. II sid. 162.

⁶ Se RÖRDAM, Kirkelove I sid. 440 f (Själlands st. 1555), SECHER, Forordn. I sid. 542, 606 (Århus och Viborgs st. 1573, 1574).

kor i förläning, avlidit, kyrkorna skulle bli fria såom andra kyrkor. Denna senare inskränkning iaktogs emellertid icke, utan åtföljdes prelat- och kankedömena fortfarande av patronatsrätt till de därmed tidigare förbundna kyrkorna, vilka merendels sköttes genom särskilda, av kapitlet på förslag av vederbörande ledamöter utsedda vikarier.¹ Dessa uppbyro vanligen blott en mindre del av lönen, vilken i övrigt tillföll prelaten eller kaniken, men den 15 september 1571 föreskrev Fredrik II den förändringen härutinnan, att hela lönen i stället skulle tillfalla den, som skötte prästämbetet, men denne i sin ordning till prelaten eller kaniken erlægga en mindre »pension» eller avgift.² Härigenom förlorade prelaturer och kanonikat, som alltmör förlänts världsliga ämbetsmän i avlöningssyfte, en väsentlig del av sina intäkter. Kallelserätten till präst bestod emellertid, och länsmannens kollats erfordrades ej. Sedan de många medeltida sockenkyrkorna i Lund raserats och domkyrkan blivit sockenkyrka för staden, synes domkapitlet hava utövat kallelserätt till sockenprästtjänsten och den senare inrättade kapellanstjänsten där.³ U n i - versitetet i K ö p e n h a m n fick behålla de kyrkor, som tidigare anslämits detsamma. Antalet ökades något och utgjorde år 1567 fjorton.⁴ Sannolikt tillkom Fosie (Oxie härad), som år 1545 tillhörde universitetet, under denna tid.⁵ Vid dessa kyrkor sköttes prästämbetet till en början liksom före reformationen genom lägre avlönade vikarier, som uppbyro hela prästlönen men i stället till universitetet erlade en årlig avgift eller pension. Universitetet utövade, utan att länsmannens kollats synes hava erfordrats, kallelserätt till prästtjänsterna. Efter reformationen blevo åtskilliga kyrkor »inlagda» (inkorporerade) under hospitalen, liksom ock stadfästelse erhöles på patronatsrätten till sådana kyrkor, som tidigare hört därunder. Vad tillsättningen av präst angår tillades rätten härtill, utan att länsmannens kollats synes hava erfordrats, hospitalsföreståndaren.⁶ De kyrkor, till vilka e n s k i l -

¹ Nosaby kyrka i Villands härad, vilken var anslagen preposituran i Lund (sid. 129 ovan), anslogs av Kristian IV den 15 mars 1622 till sockenprästen och den 14 febr. 1625 till kapellanen i Kristianstad. Jfr sid. 252 nedan. Kapitlet fastställde 20 sept. 1625 viss *pensio* för prästgården. Skånebrevsförteckn. fol. 193.

² RÖRDAM, Kirkelove, II sid. 160. Jfr sid. 289 nedan.

³ Den s. k. 1658 års berättelse om Lunds domkapitel (Sandb. saml. vol. T. fol. 396): »Capitlet haffuer self jus til at kalde en prest til domkircken saawell som en huer haffuer aff de Canonicis til de kirker der ere under deris corporibus.» C. G. WEIBULL, Bidrag sid. 136 not. Se ock Kanc. brevböger 1627—29 sid. 479 (2 sept. 1628 kapellanen vid domkyrkan). Jfr sid. 250 nedan.

⁴ Själlands stifts landebog sid. 228.

⁵ Se Kanc. brevböger 1571—75 sid. 474 (kungl. br. 6 juli 1574; enligt professorernas uppgift skulle universitetet ha fått patronatet i samband med universitetsfundatsen 1539).

⁶ Uggelöse kyrka på Själland tillades genom Kristian III:s brev 8 aug. 1539 helgeandshuset i Köpenhamn. Priorn och föreståndaren skulle hava jus patronatus till kyrkan. Den 23 nov. 1540 »annexerades och inkorporerades» två kronans kyrkor på Fyen med Gråbrödraklostets hospital i Odense. RÖRDAM, Kirkelove I sid. 141, 169. Jfr HOFMAN, Fundationer X sid. 154 f. Med hospitalet (helgeandshuset) i Lund, som sedan överflyttades till Malmö, följde Mölleberga kyrka i Bara härad (THULIN, Utredn. II sid. 258), med hospitalet i Åhus, senare flyttat till Kristianstad, följde Rinkaby kyrka i Villands härad (THULIN a. a. sid. 280). Oxie kyrka i Oxie härad synes ha följt hospitalet i Malmö under hela den danska tiden (THULIN, a. a. II sid. 260).

da ägde jus patronatus, voro ej många. Av den tidigare redogörelsen framgår, att man icke kan konstatera, att i Lunds stift dylik patronatsrätt vid medeltidens utgång utövats till flera än nio av de nu bestående kyrkorna (Abild, Bara, Bollerup, S. Olof, Trollenäs, Skabersjö, Skurup, Vallby, Örtofta). I Själlands stift var antalet större men har att döma av Själlands stifts landebok (1567) knappast uppgått till ett tjugotal. Huru många av dem tillkommit genom förlänningar av kronan eller episkopatet före Fredrik I:s tid är i avsaknad av urkunder icke möjligt att angiva. Att några tillkommit på sådant sätt vet man dock.¹ Två enskilda patronatsrättigheter synas hava tillkommit under tiden 1536—1599 genom att Hack Holgersen (Ulvstand) till Häckeberga² uppfört ny kyrka i Genarps socken,³ samt att Jörgen Brahe till Tosterup under 1500-talet invid denna gård för Tosterup (Tullstorps) och Gerarps sammanslagna socknar uppbyggt en ny sockenkyrka, benämnd Tosterup.⁴ Den 27 juli 1584 erkände Fredrik II Gabriel Sparre och hans arvingar såsom ägare till Svaneholms gård tillkommande rätt till Skurups kyrka och prästgård.⁵ Till Fredrik I:s tid synes hänföra sig ett erkännande av Bollerups ägares patronatsrätt till S. Olof (Lunkende), varå en anteckning i LSLB syftar.⁶

I 1536 års recess förklarades att ridderskapet och adeln skulle njuta och behålla jus patronatus till de kyrkor och andliga län, som de med brev och sigill kunde bevisa sig hava rätt till och dittills innehafvt. Detta stadgande upprepades i Kristian III:s handfästning samma dag, liksom ock i hans efterträdares. Denna adelns patronatsrätt berördes jämväl i det första utkastet till kyrkoordinans ehuru ej i samband med kallelserätten i övrigt utan i kapitlet om prästernas underhåll. Det hette däri, att, då adeln med andra rikets innebyggare samtyckt till den rena evangeliska läran, adelsman, som hade rättighet att förlåna socken, skulle sända den kallade sockenprästen till superintendenten (efter en i utkastet gjord rättelse först till prosten sedan till superintendenten) att antagas och förkastas, allt efter som förhöret utfölle. Stadgandet upptogs utan ändring i 1539 års ordinans (p. 71: »— — maa de sielffue forleene samme kircke den, som de ville unden, dog med dette vilkor, att den person, som de ville unde samme kircke, skal skickes til superattendenten oc offuerhöres aff hannom»). Till detsamma fogades den uttryckliga föreskriften att, om superintendenten funne den föreslagne oduglig att förestå kyrkan, han icke skulle erhålla tjänsten, utan patronus finge då presentera en annan. Dessutom hade i sammanhang med stadgandena om menighetens förslagsrätt jämväl stadgats (p. 44), att

¹ Se sid. 181 not 2 ovan.

² Död 1594.

³ THULIN, Utredn. II sid. 31.

⁴ THULIN, Utredn. II sid. 169; Saml. av urkunder II sid. 250.

⁵ THULIN, Saml. av urkunder II sid. 161. Jfr sid. 265 och 287 f nedan.

⁶ LSLB (S. Olof): »S. Oluffs kircke vñ Lunckinde hörer Her Mauritz Olssöns arffinge til effter som Höijborne Salig kong Frederick den første haffde den gifuit her Mauritz Olssön.» Jfr Kanc. brevböger 30 dec. 1579 (sid. 801), 28 april 1580 (sid. 70).

där några funnes, som av ålder hade rättighet att förläna kyrkor såsom sanna patroner samt plögade kalla präster till desamma och föreställa dem för superintendenten, då skulle »kyrkan» bedja dem om en man, som hon ansåge lämplig, vilken därefter kunde i vanlig ordning inställas för superintendenten. Med denna bestämmelse, som synbarligen avsåg att tillägga menighetsrepresentanterna en förberedande förslagsrätt till även kyrkor under adelspatronat, kunde patronerna ej vara tillfredsställda. Redan i 1542 års Ribe artiklar skedde också ändring. Det föreskrevs här, att då någon adelsman hade jus patronatus till en kyrka, han själv skulle utvälja och med prostens råd tillskicka en lärd man till sockenpräst, dock att denne först skulle sändas till superintendenten och av honom examineras, om han vore lärd och god till att vara sockenpräst. Det synes härefter ej hava ifrågasatts, att den av patronus kallade prästmannen skulle behöva stiftslänsmannens eller länsmannens konfirmation eller kollats. Detta uttrycktes i Kristian IV:s stora recess den 27 februari 1643 (I: I: 20: 1) så, att biskopen ej finge ordinera någon utom den, som framvisade kollats från länsmannen eller kyrkans patronus. De talrika patronbrev, som under tiden utfärdats, innehöllo väl en del särskilda bestämmelser om kallelserätt till präst, vilken rätt allmänt uttrycktes såsom en skyldighet att kalla behörig själasörjare eller se till, att församlingen försåges med behörig sådan, stundom på samma gång såsom en rättighet att vid ledighet kalla präst, men gjordes ej i något fall därvid förbehåll om kollats från länsmannens sida, ehuru breven stundom innehöllo föreskrifter om de befogenheter, som fortfarande skulle tillkomma superintendenten (biskopen). För utövning av presentationsrätten, där ett pastorat bestod av två socknar och en person hade patronatsrätt endast till endera av dessa, voro ej särskilda bestämmelser meddelade, men torde för sådant fall patronus, åtminstone senare, endast alternativt fått tillsätta präst, vare sig den andra socknen var under enskilt eller kronans patronat.¹ Landkommisarierna föreslogo i sitt den 14 maj 1646 avgivna betänkande angående försäljning av kronans patronatsrätter (p. 2) att, därest två eller flera socknar vore annexerade och en adelsman ville tillhandla sig huvudsocknens, en annan annexets jus, en var skulle, då socknarna för prästens underhålls skull ej finge skiljas, bekomma det som för honom vore mest välbeläget, samt att vid kallelse av präst antingen av dem borde alterneras eller ock, där flera personer bleve presenterade, lotten skilja mellan de föreslagna, liksom ock att, där två eller flera adelspersoner bodde tillsammans i en socken, de skulle få dela samma jus lika sig emellan.

Vad klockarna (degnerne) angår synes vid deras tillsättning hava förfarits på i tillämpliga delar samma sätt som vid prästernas och gällde detta, såsom framgår av särskilda brev, även i enskilt patronella församlingar, i det man tolkade stadgandet i 1536 års recess så, att adeln förbehållits jus patronatus till de geistliga län, som de med brev och sigill kunde visa sig hava innehafvande, såsom innefattande även klockartjänster (degnekald). Vid nationalsynoden i Antvorskov år 1546 beslöts emellertid, att klockaren skulle utses

Klockarna.

¹ Detta överensstämmer med den kanoniska rätten.

av prosten, sockenprästen och organisten (ludimagister) i förening.¹ Tvivelaktigt är huruvida denna bestämmelse verkligen kom att tillämpas. I ett kungl. brev den 28 juli 1618 talas i varje fall om »enver boesiddendis degen til hvilken vi eller voris clericie (kapitlet) der udi Lunde stift jus patronatus hafver».² För enskilda patronatskyrkor kom i varje fall 1546 års bestämmelse ej att gälla.³ En undantagsställning intogo också de nära städer belägna socknarna, vilkas klockaretjänster såsom ovan nämnts voro anslagna för eleverna vid latinskolorna.⁴

Kyrklig uppsikt.

I avseende å kontroll över församlingsvårdens behöriga handhavande voro patronatskyrkorna likställda med andra sockenkyrkor. I Kristian IV:s förordning om prostarnas årliga visitationer och inseende över barnalärdomen den 26 juni 1634⁵ stadgas, att prostarna skulle besöka alla socknar, såväl de som vore under adelns och kapitlets jus patronatus som andra »deres Proffstiers Kircker» och företaga sina förrättningar »ligesaavel som hos de under Cronens Patronat ere», samt att ingen, vem det vara månde, skulle »sig fra ordinantzen oc den gemene Geistlige tilsuun oc tieniste maa unddrage». Beträffande däremot brist i kyrkornas underhåll (»Bygfeldighed») hade prostarna att anmäla detta hos vederbörande patroner. För sin omak hade prostarna enligt Kristian IV:s stora recess den 27 februari 1643 att uppbära årlig lön av var kyrka, även av dem, som icke vore under kronans patronat, »efterdi ingen fra Ordinantzen oc den gemene geistlige Tilsuun sig kand unddrage».⁶ Patronernas roll i avseende å uppsikten över prästerna framgår ock av konungens förordning den 16 juni 1637 »om de Præster, sig forsee mod det hellige högverdige Alters Sacramentes Uddelese, om förbundne Leeds Gifte oc Liggemaal, om geistlig Inspection oc om Udleg for Gield».⁷ Om prästen befundes i liv och levnad oskicklig och hade begått förseelsen av ren oaktsamhet, så skulle länsmannen eller den som hade jus patronatus med biskopen »hannem nogit i sin Liffstid aff Kaldens Indkomme forordne, oc skal siden en Anden, i hans sted loughlig kaldit, samme Kald, som den sig forseendis affsettis fra, igen betiene».

*Upplåtelse
av patronats-
rättigheter
från kronan.*

När E. PONTOPPIDAN⁸ anmärker, att enskildas jus patronatus under den första tiden efter reformationen var något sällsynt, har han otvivelaktigt rätt. Ordinansen 1539 (p. 44) talar om att »nogle ere, de rettighed haffue aff

¹ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 249.

² SECHER, Förordningar III sid. 548; jfr sid. 503 (motsvarande passus i ett brev 27 juni 1617 ang. Sjöllands stift; anf. saml. sid. 503 f).

³ Se utslag 30 nov. 1655 av en kunglig kommission ang. rätt för patronus till Hyby kyrka i Bara härad att tillsätta klockare. THULIN, Saml. av urkunder II sid. 101.

⁴ 1539 års ordinans p. 71; Fredrik II:s brev 24 mars 1568. Se ovan sid. 232.

⁵ RÖRDAM, Kirkelove III sid. 235.

⁶ RÖRDAM, Kirkelove III sid. 293. De åtnjöto ock frihet från altarahavre och fodermarsk-gästeri. Se sid. 286 not. 1 nedan.

⁷ RÖRDAM, Kirkelove III sid. 260.

⁸ Annales Ecclesiae III sid. 23.

Arrildz tiid at forlene nogre kirker som sande Patroner der till».¹ Dessas antal skulle i anslutning till förläningarna före reformationen väsentligt ökas genom förläning av kungliga patronatsrättigheter.² Den 16 september 1541 erhöilo Johan Friis och hans arvingar jus patronatus med »ald anden kronens och Roskiilde sticts herlighed, rente och rettighed, som ligger till Hageded kiercke» (Själland), år 1544 Jockim Beck jus patronatus till sin sockenkyrka Förslev (Själland) »med ald sin herlighed oc rettighed», den 28 april 1548 Christoffer Gyldenstjerne till Iversnäs och hans arvingar jus patronatus och herrligheten till Örslevs kyrka (Fyen). Den 13 mars 1549 gav Kristian III Axel Urne och hans arvingar till evig tid jus patronatus till Söby sockenkyrka i Aasum härad (Fyen) med dess ränta och tilliggelse. Ytterligare fem patronatsrättigheter (med herrlighet) på Själland och i Jylland bortgavos av Kristian III. Först under Fredrik II förekommo dylika anslag i Lunds stift. Den 26 augusti 1559 erhöilo Sten Bilde till Vanås och hans arvingar jus patronatus till R å b e l ö v s kyrka i Villands härad, »och skulle the mue opbere vor och kronens part aff tienden udi samme sogen, dog saa att the skulle haffue god, flittig tilsium, att kircken bliffuer bögt och forbedret och ved god magt hollit», »thesligeste att the andre tuo parter aff tienden komme til presten och kircken, och hues anden kircken rente, som kircken mett rette tillkommer, foruendis kircken til beste». Den 13 december 1560 fingo Otto Brahe till Knutstorp och de hans arvingar, som komme att bygga och bo på samma gård, jus patronatus till K å g e r ö d s kyrka i Luggude härad, så att de skulle äga utöva kallelserrätt till sockenpräst samt låta för användning till kyrkans bästa uppbära dess tionde jämte annan dess ränta och rättighet, dock under förpliktelse att hålla noggrann tillsyn med att såväl kyrkan som prästgården byggdes, förbättrades och höllos vid god hävd efter vad tillbörligt vore.³ Samtidigt fick han, efter överlåtelse från Jakob Falster av dennes förläningsrätt till fem Kågeröds kyrka anslagna gårdar, av konungen under förläningsrätt på behaglig tid herrligheten till dessa gårdar, i Halstofta, Böketofta, Kyrketånga, Vieröd och Smörmölla, »dog saa at han aarligen thill gode rede skall yde thiill koegeröds kirke all thennd wisse landgilde, som ganger aff for:ne gaarde, skal hand oc holde godzet med heffd oc magtt».⁴ Den 6 juli 1561 fick Magdalena Brahe till Boserup och hennes arvingar jus patronatus till R i s e k a t s l ö s a kyrka i samma härad att hava kyrkan med prästgården och all dess rättighet i försvar samt årligen uppbära dess tionde och inkomst, dock med förpliktelse bl. a. att bygga och förbättra kyr-

¹ Jfr ENGELSTOFT, Om beskikkelsen (Theol. Tidskr. 1842:2 sid. 101).

² Om dem se THULIN, Utredning II Bil. A.

³ Jfr sid. 280, 347 not 2, 354 nedan.

⁴ Kanc. brevböger 1556—60 sid. 470; RAL 7, fol. 447 v. En gård i Böketofta hade varit förlänad ägaren av Knutstorp redan under ärkebiskoparnas tid; Ældste d. archivereg. IV sid. 297 f.; FALKMAN, Förteckn. II nr 57. Jfr sid. 280 och 349 nedan. Ingen av gårdarna redovisas i LSLB. Gården i Halstofta (som Peder Hoper udi bode») fick enligt kungligt brev 29 maj 1573 bortbytas till Axel Viffert (Kanc. brevböger 1571—75 sid. 268), men i brevet uppgives gården höra till Karaby kyrka (SkR 1 fol. 34). Jfr sid. 346 nedan.

ka och prästgård samt hålla dem vid makt.¹ Den 13 april 1567 förunnades fru Metta Rosencrantz och hennes arvingar på Skarhults gård jus patronatus till Skarhults kyrka i Frosta härad med rättighet bl. a. att jämte kallelserätt till präst låta till kyrkan uppbära kronans anpart av tionden med kyrkans egen tionde samt all annan dess ränta och rättighet att användas till kyrkans bästa under förpliktelse att hava noggrann tillsyn, att såväl kyrkan som prästgården byggdes och förbättrades samt alltid hölles vid god hävd. Den 7 juli 1568 erhöll Henrik Brahe och hans arvingar, som bodde på Vittskövle, jus patronatus till Vittskövle kyrka och prästgård i Gärds härad med rättighet att årligen uppbära all kyrkans inkomst, tionde samt annan dess ränta och rättighet och använda det till kyrkans bästa men med skyldighet att bygga och förbättra kyrkan samt hålla den vid god hävd och makt, den 5 juli 1583 fru Karen Gyldenstjerne till Dybeck och hennes arvingar jus patronatus till sin sockenkyrka (Östra Vemmenhög) i Vemmenhøgs härad jämte kronans och kyrkans tionde och all annan kyrkans herrlighet med förpliktelse att hålla kyrkan vid god hävd och byggning och förse den med annan dess »tilbehöring» som sig borde, den 8 januari 1584 Henrik Ramel och hans äkta livsarvingar eller hans broder och dennes äkta livsarvingar vid upplåtelse såsom ärftligt län av Bäckaskogs kloster all konungens och kronans herrlighet och rättighet till Kiaby socken och kyrka i Villands härad, så att de skulle äga uppbära all den tionde eller helgonskyld som gåves av socknen och däremot hålla dess kyrka vid god byggning, hävd och makt samt förse kyrkan med en lärd av superintendenten godkänd sockenpräst. Den 3 september 1601 fick fru Görvel Fadersdotter (Sparre), som hade Böringe kloster i förläning, för sin livstid jus patronatus till Svédala kyrka i Bara och jus patronatus med tionde och annan rättighet till Lemmeströ kyrka i Vemmenhøgs härad. Alla dessa upplåtelser skedde utan vederlag. Det förekom vid denna tid ej, att med patronatsrätten förenade ekonomiska förmåner fingo särskilt betalas. Då fru Thale Ulvstand, hennes barn och arvingar den 17 juni 1560 mot vederlag av gods på Själland erhöilo Bosjöklösters forna kloster i Frosta härad med »bugning, eyendom och thilliggelse» jämte jus patronatus till Bosjö socken och »vår och kronans part av tionden», torde något särskilt värde ej ha beräknats för jus presentandi men däremot för nämnda tionde, vari torde ingått kyrkotionden (vilken med klostret kommit i kronans ägo).²

Den 4 december 1563 fick Hans Spegel av gunst och nåd och för trogen tjänst »ejendomsbrev» på den vid reformationen från ärkestolen indragna Borreby huvudgård med Borrebymölla samt underlydande gårdar i Borreby och Löddeköpinge byar till ärftlig egendom med sådana friheter och herrligheter, varunder andra riddersmän innehade sina arvegods i Danmark.³ Ehuru ej särskilt omnämnda i sagda brev synas bland dessa friheter och herrlig-

¹ Att försvaret för prästgården icke avsåg rätt till stads mål framgår av konungens brev sept. 1578. Kanc. brevböcker 1576—79 sid. 458.

² Jfr THULIN, Utredn. II sid. 23 f. (1658 års köpebrev och 1736 års immission).

³ THULIN, Utredn. II sid. 18.

heter hava ansetts inbegripna ej blott jus patronatus till *Borreby* kyrka i Torna härad och *Löddeköpinge* kyrka i Harjagers härad, vilken rätt i LSLB för Löddeköpinge uttryckligen anges tillhöra Hans Spegel, utan även socknarnas tionde.¹ Med klosterlänen i Skåne följde vid denna tid i regel jus patronatus till de sockenkyrkor, som av ålder varit klostren tillhöriga.²

År 1601 förekom för första gången i Lunds stift att patronatsrätt till en sockenkyrka av kronan överläts till enskild mot särskilt vederlag. Till fyllande av uppkommen vederlagsbrist i jordabyte mellan kronan och Tyge Krabbe till Jordberga fick den senare den 28 mars nämnda år jus patronatus till *Munka-Ljungby* kyrka i Norra Åsbo härad, som tidigare följt Herrevads klostres län, med kronans tionde av socknen och all annan rättighet och herrlighet, som hörde därtill och förut legat till Herrevads kloster, dock utan rättighet att befatta sig med prästens tionde eller annan rätt som tillkom denne.³ Den 17 maj 1639 avslöt konungen ett mageskifte med Nils Trolle till Trolleholm, varvid den senare mot vederlag av åtskilliga gods bl. a. erhöi jus patronatus till (Östra) *Strö* socken i Frosta härad och *Helnekyrka* län jämte socknens krono- och kyrktionde samt 4 tunnor altarhavre och 12 skillingar fodermarskpenningar av prästen där, vilken jus med tionde m. m. Trolle och hans arvingar skulle äga njuta och behålla, så att kronan såväl därtill som till kyrkans jordar icke skulle hava någon rätt, rättighet och herrlighet utan densamma följa Trolle och hans arvingar såsom rätte patroner, dock med förbehåll, att studieskatt och cathedraticum skulle utgå såsom av gammalt, att prästen och klockaren skulle bibehålla sina rättigheter och kyrkan sin tionde och annan inkomst. Dessutom förklarades, jämte det kronan förband sig till hemul samt föreskrift lämnades om kallelserätt, att Trolle skulle behålla högheten och herrligheten över allt detta, samt att han ägde själv tillsätta kyrkvärdar, förhöra kyrkans räkenskaper och disponera samt vara rådig över dess inkomst, densamma till »fremtarf, forbedring, opbrugelse och beste», ävensom själv bruka eller förunna kyrkans tionde för sedvanlig fästa och avgift till vem han ville, dock att om riket råkade i nöd *Strö* kyrka liksom andra kyrkor skulle komma detsamma till hjälp efter sin förmögenhet (»formue»)⁴. Avhändelser av andra kronan tillhöriga patronatsrätter i jordabytesform ägde rum under ungefär enahanda villkor den 24 augusti

¹ THULIN, Utredn. II sid. 18.

² I Karl XI:s brev den 1 juni 1674 för greve Gustaf Carlsson på jus patronatus till 12 pastorat i Vemmenhögs och Ljunits samt Skytts och Ingelstads häraderna omfattande 22 socknar säges, att dessa pastorat av ålder tillhört Börringeklostret och Lindholmens gods. Socknarna voro Börringe, Svedala (vilka säkert tillhört klostret), Ö. Torp och Lilla Isie, Hemmingsdyngge, S. Åby, Sjörup, V. Nöbbelöv, Villie, Örsjö, V. Alstad, Fru Alstad, Trälleborg och Maglarp, Håslöv, Bodarp, V. Tommarp och Skegrie, Löderup, Hörup, Ingelstorp och Valleberga. THULIN, Saml. av urkunder II sid. 69. (Lindholmen vid Börringesjön var ett gammalt kronogods, som 1442 var förlänat åt ärkebiskop Hans Laxmand; se sid. 48 ovan).

³ THULIN, Utredn. II sid. 153, Bil. A. sid. 13 och Saml. av urkunder II sid. 225; Kronens sköder I sid. 336. Jfr FALKMAN, Uppllysningar II sid. 82.

⁴ THULIN, Utredn. II sid. 119.

1646 till Henning Walkendorff å Stoby kyrka i Göinge härad, dock att prästen och klockaren skulle som dittills njuta sina rättigheter oförkränt och prästen särskilt behålla en gård i Kvislånga till sin mensa med landgille, ægter och dagsverken så ock dominium och städs mål med all herrlighet honom var följaktig, samt att kyrkan skulle behålla sin tionde och prostens i Göinge härad sin rättighet;¹ den 28 november 1648 till Henrik Gyldenstjerne till Svaneholm å Österslövs kyrka i Villands härad och herrligheten till prästgården jämte all kyrkans inkomst samt vissa kyrkans egendomar under enahanda allmänna förbehåll för prästs och klockares rättigheter.² Redan samma år slog man in på försäljning mot full betalning av kronans patronatsrättigheter med tillhörande herrligheter. Sådan skedde den 30 december 1648, då konungen mot full betalning till Ove Gedde till Tommerup och Maglö avhände dels kronans höghet och jus patronatus till (Norra) Mellby kyrka i Göinge härad jämte kyrkans och kronans tionde, herrligheten till prästgård och »degnestaffn» jämte visst landgille till kyrkan av åtskilliga gårdar i socknen ävensom dominium och städs mål till dessa gårdar för såvitt det med rätta tillkommit Kungl. Maj:t och kronan,³ dels ock enahanda rätt till Kvidinge och (Västra) Sönnarslövs kyrkor i Södra Åsbo härad med kronans och kyrkans tionde, herrlighet av prästgårdarna och klockargårdarna samt »wor och Cronens och bette Quidinge kirkes rettighed, høyhed och herlighed» av vissa uppräknade kyrkojordar ävensom en »effterskrefvne Synderlöff kirkes» skog med eke, kallad kyrkoeket.⁴ Köparen och hans arvingar skulle icke vara berättigade att avkorta den ringaste del på prästens eller klockarens »tilleggelse» utan dessa njuta den efter ordnansen »lige som de dett nu nyder och haffuer». Enligt en notis i SkR fick Gedde samma dag patronatsrätt till Lövestads kyrka (i Färs härad) och (Östra) Vemmerlövs (»Wæmindelöffs») kyrka (i Järrestads härad), synbarligen under enahanda villkor.⁵ Den 7 april 1649 utfärdades salu- och skötebrev till Ivar Krabbe till Jordberga å enahanda rätt till Sövestads kyrka i Herrestads härad jämte herrligheten till prästgården samt kyrkans spannmålstionde;⁶ den 28 juni 1649 till Ivar Krabbe å Fulltofta kyrka i Albo härad jämte kronans och kyrkans tionde, altarhavre av präst- och annexgårdarna, herrligheten till prästgården och degnebolet samt vissa jordar;⁷ den 12 juli 1649 till Axel Urup till Bälteberga å Ottarps kyrka i Luggude härad jämte kyrkans tionde, herrligheten till präst- och klockargårdarna samt kronans och kyrkans rättighet, höghet och herrlighet i vissa kyrkojordar samt en ekskog å Bälteberga mark;⁸ den 13 december s. å. till

¹ Sk R 5 fol. 460 v.; Kronens sköder I sid. 547. Enligt LSLB hade prästen dominium med städs målet till mensalgården i Kvislånga. På 1650-t. uppbar universitetet »pension» av kyrkan.

² THULIN, Utredn. II s. 200; Kronens sköder II sid. 4.

³ SkR 6 fol. 44; THULIN, Utredn. II sid. 276.

⁴ SkR 6 fol. 42; Kronens sköder II sid. 6; FALKMAN, Förteckning I nr 1968.

⁵ SkR 6 fol. 45 v.; Kronens sköder II sid. 6.

⁶ SkR 6 vol. 50; THULIN, Utredn. II sid. 127.

⁷ THULIN, Utredn. II sid. 26 (saknas i de danska registraturen).

⁸ SkR 6 fol. 79 v.; Kronens sköder II sid. 7; THULIN, Utredn. II sid. 88.

Tage Thott till Eriksholm å Torrlösa kyrka i Onsjö härad jämte kyrkans och kronans tionde, herrligheten av präst- och klockargårdarna samt kyrkans uppräknade jordagods;¹ den 22 december 1649 till samme man å Barsebäcks kyrka i Harjagers härad jämte kyrkans och kronans tionde, herrligheten till prästgården och klockarbolet där jämte altarhavren och fodermarskpenningarna från den förra ävensom kronans och kyrkans rättighet, höghet och herrlighet i kyrkans uppräknade jordagods;² den 29 december 1649 till Otte Thott till Näs och Sövdeborg å Sövde kyrka i Färs härad jämte kronans och kyrkans tionde, herrligheten till prästgård och »degnestaffn», inberäknat altarhavre av prästgården och (fodermarsk) penningar av klockarbolet, samt kronans och kyrkans rättighet, höghet och herrlighet i kyrkans landgille »med all sin egendom, skog, ränta och rätta tillhörighet»;³ den 24 februari 1650 till Ivar Krabbe till Jordberga å Tryde kyrka i Ingelstads härad jämte kyrkans tionde, herrligheten till präst- och klockargårdarna samt kronans och kyrkans rättighet, höghet och herrlighet uti vissa uppräknade kyrkojordar med landgille;⁴ den 10 maj 1650 till fru Anna Ramel på Klågerups gård å Hyby kyrka i Bara härad jämte kronans och kyrkans tionde, herrligheten till prästgård och »degnestaffn» samt kronans och kyrkans rättighet, höghet och herrlighet i visst jordagods, varav kyrkan uppbar landgillen, samt med förbehåll för prästen om det landgillesmör och penningar, som gåvos ad mensam pastoris av åtskilliga gårdar i åtskilliga häradar, »som styckevis uti landeboken finnas specificerade»;⁵ den 14 juni 1650 till Knut Ulfeld till Svenstorp å Igellösa och Odarslövs kyrkor i Torna härad jämte kyrkornas tionde och städjerätten till kronans tionde av socknarna (kronans tionde var anslagen Landskrona hospital), herrligheten till prästgård och klockarbol (»degnestaffn»), kronans och kyrkornas höghet, rättighet och herrlighet i vissa uppräknade jordar;⁶ den 10 juli 1650 till Otte Thott till Näs å (Västra) Strö kyrka i Onsjö härad jämte kyrkans tionde samt herrligheten till prästgård och »degnestaffn» ävensom kronans och kyrkans höghet, rättighet och herrlighet till visst kyrkans gods med angivna landgillen, varibland även upptogos till Landskrona slott då utgående 4 tunnor altarhavre och 1 skrivareskäppa till kronan av annexprästgården i Bosarp;⁷ den 26 juli 1650 till Eiler Holcks änka Riborg Bille till Gidsholm å Ekby kyrka i Luggude härad samt kyrkans tionde och inkomst, herrligheten till prästgård och klockarbol liksom ock kronans och kyrkans höghet, herrlighet och rättighet i åtta tunnor 3 skäppor sädesjord samt $\frac{1}{2}$ stack äng som kyrkan hade;⁸ den 18 november 1650 till Henrik Ramel till Bäcka-

¹ SkR 6 fol. 101 v.; Kronens sköder II sid. 8; FALKMAN, Förteckning I nr 1990.

² SkR 6 fol. 116; Kronens sköder II sid. 10; THULIN, Utredn. II sid. 14.

³ SkR 6 fol. 113; Kronens sköder II sid. 11; THULIN, Utredn. II sid. 123.

⁴ SkR 6 fol. 137 v.; Kronens sköder II sid. 11; THULIN, Utredn. II sid. 178.

⁵ SkR 6 fol. 149 v.; Kronens sköder II sid. 14; THULIN, Utredn. II sid. 65. Jfr sid. 162. och 178 f ovan.

⁶ SkR 6 fol. 154 v.; Kronens sköder II sid. 15; THULIN, Utredn. II sid. 71 f.

⁷ SkR 6 fol. 166 v.; Kronens sköder II sid. 16; THULIN, Utredn. II sid. 116 f.

⁸ THULIN, Utredn. II sid. 247. SkR 6 fol. 175 v.; Kronens sköder II sid. 17. f.

skog å Västerstads kyrka i Färs härad jämte herrligheten till prästgård och klockarbol (»degnestaffn») samt kronans och kyrkans tionde, altarahvre, fodermarskpenningar av prästen och klockaren ävensom kronans och kyrkans höghet, herrlighet och rättighet till vissa angivna jordar och landgillen;¹ den 30 november 1650 till Jörgen Brahe till Vedholm å Konga kyrka i Onsjö härad, herrligheten till prästgård och klockarbol, den årliga avgiften 1 pund råg och 1 pund korn av kyrkans tionde, som låg till Knuts-torp, samt kronans tionde av socknen.² I samtliga brev är intaget förbehåll för prästens och klockarens förmåner.

De sista två avhändelserna under dansk tid inom Lunds stift av kronan tillhöriga patronatsrättigheter till sockenkyrkor hade icke karaktär av köp. Sedan Margareta Rosenkrands till Gundestrup (nu Kulla-Gunnarstorp) till danska kronan försträckt 800 riksdaler, lämnades härför enligt kungl. brev den 31 januari 1653 till pant konungens och kronans höghet och jus patronatus till Allerums kyrka i Luggude härad jämte kyrkans tionde samt herrligheten till präst- och klockareboställena, vilket allt Margareta Rosenkrands och hennes arvingar skulle äga, njuta, bruka och behålla till en sedvanlig pant, intill dess det av Kungl. Maj:t och kronan för samma summa återlöstes. Förpantningsrätten blev aldrig inlöst av kronan.³ Den 14 februari 1654 överlät konungen mot vederlag av två gårdar i Lackalänga och Dags-torp till Knut Ulfeld till Svenstorp och hans arvingar kronans höghet och jus patronatus till Gudmundtors kyrka i Frosta härad jämte kyrkans tionde, herrligheten till prästgården och vad av denna dittills givits till kronan, kronans behållna tionde samt kronans och kyrkans rättighet, höghet och herrlighet till tre uppgivna kyrkojordar jämte en ekskog på prästgårdens skog, benämnd kyrkoskogen, av vilken senare prästen dock skulle hava erforderligt byggnadsvirke.⁴

*Prebende-
anslag och
annezeringar.*

En parallell till de medeltida inkorporeringarna utgör det system att fast förena sockenprästämbete med annat ämbete under skyldighet för dettas innehavare att svara för själavården i socknen, som kom i bruk under 1500-talet. Genom Fredrik II:s brev den 28 oktober 1560 lades Lomma socken med dess prästgård samt all kronans och prästens ränta och tionde till superintendentens i Lund underhåll, dock med skyldighet för denne att hålla kapellan i Lomma,⁵ och den 4 augusti 1563 förordnades, att Bjällerups socken (i Torna härad) utanför Lund skulle vara »Annexa thil S. Laurentij kirke udj Lund och Capellanen ther sammestedz». Prästräntan av socknen skulle kapellanen och hans efterträdare uppbära, hava, njuta och bruka till sitt underhåll.⁶ Den fasta förbindelse med superintendentensämbetet och Lomma soc-

¹ THULIN, Utredn. II sid. 267; SkR 6 fol. 190; Kronens sköder II sid. 20.

² THULIN, Utredn. II sid. 262; SkR 6 fol. 201 v.; Kronens sköder II sid. 21.

³ THULIN, Utredn. II sid. 1; Saml. av urkunder II sid. 1.

⁴ THULIN, Utredn. II sid. 40; Saml. av urkunder II sid. 55.

⁵ RÖRDAM, Kirkelove II sid. 55.

⁶ RÖRDAM, Kirkelove II sid. 71.

ken å ena samt domkyrkan och Bjällerups kyrka å den andra sidan, som härigenom skapades, kan icke betraktas såsom annexio, ty varken superintendenten eller domkyrkokapellanen hade under egen rättstitel själavården i någon socken. I domkyrkoförsamlingen tillkom denna sockenprästen. Snarare är här fråga om *incorporatio minus plena* i kanoniskrättslig mening, en förening av två beneficier i en hand så att det ena beneficiet blev det överordnade men utan något uppgående av det underordnade i detta.¹ Någon äganderätt förvärvade här icke det överordnade till det underordnades egendom. Man har dock, med överflyttning av den gamla beteckningen för kanikbeneficiet, prebenda, på det underordnade sockenbeneficiet, i senare tid betecknat detta såsom ett p r e b e n d e till det överordnade. — Även skolor hade prebenden. Den 3 mars 1599 förordnades, att Hyllie socken skulle alltid vara och bliva till skolmästarens i Malmö underhåll. Denne och hans efterträdare skulle alltid erhålla och låta uppbära all den ränta och rättighet, som dittills följt sockenprästen i Hyllie, dock med villkor att skolmästaren hölle en god kapellan eller medtjänare till bestridande av sockenprästens göromål.²

Såsom prebenden kan man ock beteckna de kanonikat och andra kapitelsbeneficier, som blevo fast förenade med vissa befattningar, superintendentsämbetet i Lund (prebenda Burlöv och prebenda Väsby med Burlövs och Väsby sockenkyrkor, mensa Tullstorp och mensa Östra Skrävlinge m. m.), sockenprästämbetet vid domkyrkan (prebenda Kvarnby och altare Gyntheri), rektorsämbetet vid Lunds skola (prebenda Fjälje med Fjälje sockenkyrka och altare Canuti ducis, 1543), professorsämbetet i vältalighet vid gymnasiet (altare conceptionis virginis, altare S. Stephani, altare Trinitatis, altare Hippolyti, altare Nicolai), konrektorsämbetet vid Lunds skola (altare Scholarium), predikstolen i Malmö (altare ducis Andrae, k. br. 11 januari 1580), rektorsämbetet vid skolan i Malmö (altare Abrahami militis, k. br. 18 aug. 1585, altare S. Sepulchri, k. br. 4 mars 1647), befattningarna såsom »överste kapellan» i domkyrkan (altare circa horologium), succentor (sångledare) i domkyrkan (altare Fjälje), organist i domkyrkan (altare S. Nicolai), sakristan vid domkapitlet (altare S. Annae sub organo), skrivaren på Malmöhus slott (altare S. Georgii samt altare Trium Regum, Canuti, Olai, Erici).³ Ett närstående institut bildade de ovan omförmälda anslagen till latinskolorna i städerna av klockarbefattningarna i närliggande lantsocknar.

Den 22 februari 1564 tillät konungen »av hänsyn till den dyra tiden», att sockenprästen i Malmö finge uppbära all prästtjonde och prästränta av Södra Sallerups socken mot att hålla en kapellan där, vilken kunde göra sockenfolket den tillbörliga tjänsten.⁴ Här möta vi en verklig *annexio*.

¹ Jfr sid. 241 (med not 3) ovan.

Kanc. brevböger sid. 377; FALKMAN, Förteckning I nr 1202.

² Domkyrkans och kapitlets jordebok 1654—56 (LAL). Jfr sid. 320 f, 323 nedan. Se ock två k. br. 28 juli 1631 ang. perpetuering av två residenser under Lunds kapitel till rector scholae och en av lectores eller professores vid skolan, med skyldighet för domkyrkan att underhålla byggnaderna; Kanc. brevböger sid. 546; FALKMAN, Förteckn. I nr 1661, 1662. Jfr sid. 362 nedan.

⁴ RÖRDAM, Kirkelove II sid. 72.

Samma motivering användes för beslutet samma dag att Örja och Vadensjö skulle läggas under kapellanen i Landskrona, vilken skulle njuta alla sockenprästens rättigheter av socknarna mot att göra sockenfolket den tillbörliga tjänsten inom kyrkan och utan,¹ men här är fråga om ett prebende. Den 26 september 1572 bestämde konungen att Lindbergs och Torpa socknar skulle vara annexerade till Varbergs sockenkyrka, dock att sockenprästen i Varberg skulle hålla en kapellan för nämnda socknar.² Den 8 juni 1586 lades Holms socken såsom annex till Halmstad, med skyldighet för sockenprästen i Halmstad, som skulle njuta all prästränta och rättighet av Holms socken, att hålla en kapellan där,³ den 15 mars 1622 Nosaby till Kristianstad likaledes med skyldighet att hålla kapellan.⁴ Den 18 juni 1632 förordnades att Lyckeby socken i Blekinge skulle annexeras till Lösen. I samtliga dessa fall avses verkliga annexeringar.⁵

Kloster och hospital.

Kloster och kyrkliga hospital, även de som förut voro självstyrande, kommo genom reformationslagstiftningen under kronans patronat⁶ Val av abbot eller prior eller annan föreståndare måste, utom beträffande Lundahospitalen, som fortforo att lyda under ärkediakonatet vid domkapitlet,⁷ underställas konungen. Där undantagsvis sådan rätt tillkom städer eller enskilda fick denna bestå.⁸ Hospitalen kommo emellertid (utom de i Lund) under uppsikt av borgmästare och råd, vilka, givetvis under kronan, synas hava utövat patronatsbefogenheterna.⁹ Det förekom ofta att konungen själv gav order om intagande av personer i hospitalen i mån av lediga platser.¹⁰

¹ RÖRDAM, Kirkelove II sid. 73.

² RÖRDAM, Kirkelove II sid. 179.

³ RÖRDAM, Kirkelove II sid. 402.

⁴ SECHER, Forordningar IV sid. 3 (stadsprivilegierna p. 6); Kristian IV:s brev den 14 febr. 1625 (FALKMAN, Förteckning I nr 1556; Kanc. brevböger 1624—26 sid. 322 f), att kapellanen i Kristianstad för framtiden skulle hava alla inkomster av Nosaby socken med prästgården där, innebär knappast annat än en uppdelning av pastoratets löneförmåner mellan sockenprästen och kapellanen. Jfr sid. 241 not 3 ovan.

⁵ RÖRDAM, Kirkelove III sid. 212. Ang. annexeringar i övrigt se 324 ff nedan.

⁶ Se t. ex. ser. 2:II nr* 487, brev 16 juni 1539 med förordn. att vara förest. för helgeands-huset i Nakskov. Jfr nr* 6177 (26 april 1569).

⁷ Se nedan sid. 293.

⁸ Konungens och rådets dom 15 maj 1604 ang. jus patronatus till Svenborgs hospital, som av konung Fredrik I år 1528 bortbyts till biskop Jacob Rönnov. Dennes arvingar tillerkändes patronatet. KR D I sid. 510. Rätten bestod ännu åren 1630 och 1631. Kanc. brevböger 1630—32 sid. 157, 431.

⁹ Jfr sid. 293 f nedan.

¹⁰ Exempel, se Kanc. brevböger 1566—1634.

Kapitel III.

Försvar och herrlighet.

Det försvar och den herrlighet till kyrkogods, som fallit kronan till såsom episkopatets arvtagare, voro totala såvitt angår biskopsgodset i egentlig mening, det vars landgille ingått till biskopsstolarna. Detsamma gällde som regel för indraget altar-, kloster- och gillegods. Den rätt, kronan fick till sockenkyrkor och präster anvisad fast egendom, var inskränkt av dessa instituts egen rätt till landgillet, vilken rätt skulle bestå oförändrad. Den förslags- eller valrätt till prästtjänster, som genom ordinanserna tillerkändes menigheterna, berörde icke i någon mån kyrkogodsets ställning, herrligheten och försvaret till detsamma. Recessen 1536 hade stadgat, att alla biskopsstifts gods, slott, gårdar, hus och jordagods, som biskoparna haft i hand och värjo, »skulle till evig tid vara och bliva med all deras ränta och tillhörighet lagda under kronan till konungens uppehälle och meniga rikets bästa». Genom ordinanserna hade därefter föreskrivits, att prästerna skulle giva konungen vad de förut utgjort såsom ordinarie avgifter till biskoparna, dock skulle de vara fria från biskoparnas extraordinarie pålagor (subsidiar), vilka redan förut (genom episkopatets upphörande), vore avskaffade.¹ Att de gästervavgifter från prästernas residens- och annexprästgårdar, vilka på grund härav skulle tillfalla konungen, voro av enahanda herrlighetsnatur som motsvarande avgifter från det övriga kyrkogodset framgår av vad redan anförts.² Det följde av det rådande förvaltningssystemet, att konungens läns- och ämbetsmän skulle utöva kronans rättigheter och skyldigheter i avseende å förvaltningen av denna egendom. Det stadgades ock i recessen att, om någon ville föra talan om bättre rätt till sådan egendom, talan skulle riktas mot »konungen eller hans fogdar och ämbetsmän, som hade samma gods i värjo och försvar», och skulle konungen samt hans fogdar och ämbetsmän försvara samma gods med lagen, »eftersom biskoparne tillförne

¹ Undantag gjordes dock för den rätt till subsidium, som kunde hava varit förvärvat från biskop av enskild man. Se Kanc. brevböger 1580—83 sid. 63 (Fredrik II:s brev 10 april 1580 för Kristoffer Göye till Gunderslevholm rörande jus patronatus till Gunderslevs kyrka; jfr Fru Eline Göyes jordebog sid. 285.)

² Ett visitationsgästeri (*procuratio canonica*) kunde knappast ha övergått till kronan. Att prästerna ännu efter reformationen betraktades såsom kronans landbor på prästgårdarna framgår medelbart därav, att först år 1550 Kristian III frikallade präst- och klockarbarn på Själland från vornedskabet (detta fanns ej i de skånska länderna). D. Kancellireg. sid. 451. ENGELSTOFT i Kirkehist. saml. IV (Ny saml. II) sid. 91.

hade gjort». ¹ Kyrkorna och kyrkogodset betraktades såsom delar av de världsliga länen, och länsmännen sades hava kronans kyrkor i förläning. I konsekvens härav innehåller 1539 års ordinans (p. 93) bestämmelsen, att domkapitlen icke vidare skulle hava någon befattning med det världsliga kyrkoregementet. Genom Odense recess den 24 juni 1539 (p. 13) ² ålades också konungens länsmän att, där någon utom i visst tillåtet fall — i fråga om från bondegårdar till kyrka bortgivna jordar — hade tagit någon jord eller egendom från kyrka utan dom och rättegång, väcka återvinningstalan för kyrkans räkning ävensom att å kyrkans vägnar bortfästa den under bondegårdar brukade kyrkojorden. ³ Uppgifterna visade sig emellertid kräva enhetlig skötsel, förklarligt nog när det gällde ett helt nytt och stort förvaltningsområde, och år 1539 tillsattes för ändamålet en särskild »stiftslänsman» i Själlands stift. ⁴ Denne synes hava efterföljts av en dylik ämbetsman i varje stift ⁵ utom Lunds, där snart två stiftslänsmän anställdes, en för Blekinge. ⁶ Åt dessa anförtroddes jämväl den allmänna administrationen av och kontrollen över de kyrkliga institutionernas ekonomi. Av fullmakten den 24 juni 1539 för stiftslänsmannen på Själland Mogens Godske framgår, att hans förvaltningsbefogenheter just motsvarade vad som förut tillkommit biskopsstolen och dess organ:

»Wider, att ephther thy wij icke kunde ombere the wore lendsmendh fra wore slotte, som vij tilforne haffue gjort tiill befallningsmend, at vpböre hues rentte och rettighet, som oss paa stiiptens vegne tillkommer udi Sielland stijgt, tha haffue vij nu tiiltrodt och befallit — — oss elskæ Mogens Godske, vor mand, tiener och embitzmandt paa vort slot Dragsholm, att were wor tiilsiuensmandt och paa vor vegne haffue tiilsiu, att bynderne och almoen tinde retferdeligen ephther vor recess lydelsze och siden lade — — upböre och til seg anamme hues gesterie och all anden rentte och rettighet, som oss paa stiiptens vegne bör att haffue aff presterne offuer alt stiiptet och siden giøre oss ther gode rede och regenskaff fore. Sameledes schall for:ne Mogens Godske drage omkring offuer alt stiiptet och høre regenskaff aff alle

¹ I ett kungl. brev 12 sept. 1574 om stiftslänsmännens tillsyn med prästerna i Arhus stift säges, att »stigtslensmendene ofver alt rigit udi andre stifter hafve dend samme geistlige rettighed paa vore vegne at forestaa, som bisperne hafde for dennom». SECHER, Forordninger I sid. 608.

² RÖRDAM, Kirkelove I sid. 137.

³ Jfr sid. 283 f nedan. För Degeberga socken i Gärds härad omtalar LSLB att Sti Pors »want igenn tiill prestegaarden» en »prestelycke». Se Ældste d. archivreg. IV sid. 352 (tre urkunder år 1543); jfr Skånebrevsförteckningen fol. 285 v.

⁴ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 139. Jörgen Urne som 1536—40 innehade Lundagård var den förste stiftslänsmannen i Skåne. Den 25 juli 1540 fick Sti Pors följebrev till Lundagård, som Jörgen Urne haft i förläning ävensom till alla kyrko- och prästtjänare, som Jörgen Urne tillförne hade i förläning; D. Kancellireg. sid. 131. De följande stiftslänsmännen voro Vincens Lunge 1556—57, Lave Urne 1557—60, Axel Viffert 1560—66, Hack Ulvstand 1566—67, Jörgen Marsvin på Landskrona 1567—76, Björn Kaas på Malmöhus 1576—80, Axel Viffert på Malmöhus 1580, Korfitz Viffert på Malmöhus 1580—82. Se ERSLEV, Danmarks len og lensmænd sid. 3. Jfr Kirkehist. saml. IV sid. 721 (k. br. 1541 för Sti Pors).

⁵ Jfr RÖRDAM, Kirkelove I sid. 165. (Köpenhamns rec. 1540 p. 26) och 178 (not under nr 59). ARILD HUITFELDT, Danm. Krønike sid. 1496; »Der bleffve til skickede siu Stictis Lensmænd udi de siu Bispers sted, som de Geistlige deris Gods skulde haffve i Forsvar.»

⁶ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 224 (brev omkr. 25 sept. 1544 för Sti Pors).

sognekyrcker och offuer alt haffue flittig tilsium, att vor ordinants om religionen wedt magt holdes. Thy bede vij och biude ether alle, herritzprouester, sogneprester, kyrcke wergerne och sogne degne, szom bygge och boe offuer alt Sielland stiiigt, att j her ephther ere for:ne Mogens Godske paa wor wegne hörige och lydige, och giöre och giffue hannom, hues i oss och kronen paa stiiigtens vegne plijgtige ere. Hand schall framdeles giöre oss ther gode rede och regenscaff fore — ».

Stiftslänsmannen i Lunds stift torde haft enahanda uppgifter. Den 25 sept. 1544 befaller konungen Sti Pors, att han skulle »anamme udi forsuar alle prestmend och theres gods och egendom udi Blegynne», och förklarar samtidigt beträffande stiftslänsmannen i Blekinge, att han skulle »tillhielppe, att prestherne finge theres tienne och anden rettighed aff bönderne — — — Item att presther och kircker moo igen faa hues jord, ager och eng, som thennom fran tagit er emot dom och rett, och hues land gille och jordskyld tilbage stander, mo redelig tiill presterne och kirckeuerie vdtgiffuis och betaliss mett förste och the thereffther icke bruge for:ne jord och kyrckernes egendom emod for:ne Stij Porss och kyrckeueries mynde och samtycke». Om Sti Pors livliga verksamhet vittna anteckningarna i den s. k. Skånebrevsförteckningen och LSLB. Blekinge synes tidvis hava varit lagt under stiftslänsmannen i Skåne, den 24 december 1577 fick provinsen åter egen stiftslänsmann, länsman på Sölvesborg. Förordnandet upprepades den 15 mars 1582 vid ombyte av länsman.¹ Den fortfarande medeltida karaktären av dessa förvaltningsuppdrag visar sig däri, att stiftslänsmännens befogenheter inskränktes eller partiellt hävdades genom upprättande här och där av speciallän, ofta av kort varaktighet. Herr Otto Krumpen och hans hustru fingo den 24 juli 1560 förläningsbrev på behaglig tid på herrligheten av alla kyrko- och prästbönder i Gerlev herred i Nørrejylland, och Jens Kaas, hövitsman på Älvsborg, fick den 11 augusti 1568 följebrev »till Provster, Sogneprester, Sognedegne och Kirkeværger» i Fjäre och Viske härader i Halland.²

Den 19 juni 1582 förordnade konungen, att stiftslänsmännens uppgifter åter skulle lämnas till länsmännen i de olika länen.³ Konungen hade erfarit, hurusom det föll sig besvärligt för stiftslänsmännen »Stictens Handel och den geistlige Jurisdicktz adt forrette», att hava präster, klockare och deras gods i tillsyn (»forbedt») och försvar, enär stiften delvis vore vidsträckta och stor oskicklighet (»uskickelighed») och försummelse ofta orsakades därav. I stället förordnades, att »huer Leensmand wdi sit Leen offuer aldt Riigett, som haffuer eller her effther bekommer noget Leen aff oss, skall effther thenne Dag haffue udi forsuar alle the Kirker, Prester, Degne, Kirkethienere och Kirkegodz, Prestethienere och Prestegaarde och Degneboel, som findis wdi theris Leen udi the Herreder och Kiöbsteder, som huer udi Befalning haf-

¹ Kanc. brevböger 1580—83 sid. 458; FALKMAN, Förteckn. I nr 752, 868. Länsman på Sölvesborg var 1526—41 Axel Ugerup, 1541—64 Verner Parsberg, 1568—78 Jörgen Bilde, 1578—81 Jörgen Marsvin, 1581—82 Niels Krabbe. ERSLEV, Danmarks len og lensmænd sid. 12.

² Kanc. brevböger 1556—60 sid. 435 och 1566—70 sid. 369.

³ RÖRDAM, Kirkelove II sid. 334 ff; SECHER, Forordninger II sid. 300 ff. Från 1597 förekom att vissa länsmän ej hade geistlig jurisdiktion, vilken i så fall för deras områden var uppdragen till andra länsmän. Se Kanc. brevböger 1596—1602 sid. II.

fuer och thennem paa vore vegne att skulle forbede, handtheffue och forsuare thil alle Rætte udi alle Maade, effther som Stichts Leensmanden for:ne bestilning thil thes hafft haffuer (p. 1). Och skulle the vere forplictet aarligen adt lade forhøre Kirkens Regenskab, huer udi sit Leen, haffue Indsende med, adt Kirkerne skeer skell och fyllist och holdis ved heffd och bygning, och adt theris Renthe thennem thil beste foruendis och thil inthet andet» (p. 2). Varje länsman skulle inom sitt län städja och bortfästa såväl kronans som kyrkornas del av spannmålstionden och göra räkenskap härför samt för vad annat visst och ovisst han uppbure av »samme geistlige Jurisdicitz». När socknar och prästkall bleve lediga och nya präster skulle tillsättas, skulle han, sedan de av socknefolket blivit rätteligen kallade samt av superintendenterna examinerats och förklarats skickliga och dugliga i levnad och lärdom till sockenpräster och själasörjare, giva dem kollats (p. 4). Där några saker förekomme, som instämdes för kapitlet och där skulle handläggas, skulle vederbörande länsman inställa sig i kapitlet och sitta till doms med kapitlet (p. 5). Förbehåll gjordes emellertid för »Prelater, Probster, Canicker och Capitler her udi Riigett hues Jus patronatus, Jurisdiction och Rettighed, som the haffue thil nogen Sogner, Kirker eller geistlig godtz, och huis the thil thess aff Arildtz thid hafft haffuer». Av rättartingsdomböckerna för Kristian III:s tid (t. o. m. 1558) synes framgå, att i de flesta fall, då rättegång om kyrklig egendom, som stod under länsman eller stiftslänsman, förekommit inför tinget, jorden representerats av denne eller ombud för honom. Där undantagsvis kyrkvårdar och, för ämbetets räkning, präster uppträtt, är anledning antaga, att detta skett på försvarets uppdrag eller med dess goda minne. Enahanda praxis torde ha tillämpats vid underrätterna.¹ År 1593 vidtog regeringen en särskild åtgärd i syfte att återvinna kyrkligt gods, till vilket dominium utövats av ärkestolen men sedan kommit i adelns hand. Landsdomaren i Skåne Lave Urne och dekanen i Lund Wilhelm Dresselberg till Hjularöd, senare landsdomare på Själland, fingo den 14 juni i uppdrag att från brevkistorna på Lundagård uttaga 31 olika genbrev samt »stiftets» (ärkestolens) huvudbrev rörande i desamma avsett gods samt leverera dem till länsmannen i Malmöhus och Lundagårds förenade län Hack Ulvstand, vilken, då vederbörande länsmän i Skåne fått order att vidtaga åtgärd för återvinning av egendömen ifråga, skulle tillhandahålla dessa breven i fråga med reversal att återlevereras inom viss tid.² Från åtgärd skulle dock det gods, vartill adeln hade laglig åtkomst eller som redan kommit under kronan, vara fritaget. De brev, som uppräknas i misivet, synas svara mot brev i 1577 års förteckning över arkivet på Lundagård.³

Herrligheten (»dominium») av Lunds domkapitels och domkyrkas samt de under kapitlet stående två Lundahospitalens, S. Jörgens gårds och Helgeandshusets, fastigheter omfattade, enligt en år 1660 avgiven berättelse

¹ Se Ældste d. archivreg. IV sid. 351 f; FALKMAN, Förteckn. II nr 132.

² Kanc. brevböger 1593—96 sid. 79—82.

³ Jfr sid. 160 ovan. Ældste d. archivreg. IV sid. 296—300.

av domkapitlet,¹ »skog, mark och fiskevatten med skogshygge, jakt och fiske och allt det extraordinarie ovisse, nämligen sakfall, städs mål, förislöv och ollonsvin eller ollongäld». Herrlighetsinnehavaren — säger berättelsen — »usurperar över gods en lika makt som kungen själv över sine egne bönder, skatterna undantagande, vilka kungen dem (de kyrkliga innehavarna) och bönderne kan pålägga». »Eljest gör en hel geistlig gård» — heter det vidare — »till kungen 1 eller 2 tunnor fodermarskhavre om året, item fodermarskpenningar, som belöper sig 6 öre av somlige gårdar och av somlige en riksört men så äre och dels ringa hemman fri för denne havra och penninge utgift. Av desse förbemt:e bönder har kungen inge dagsverken eller körslor, med mindre det sker med kapitels bevilling, när de ordentlig därom bliva rekviderade. Icke heller må någon av kapitels lemman sine bönder och geistlige gods med nye pålagor besvära eller dem vidare njuta än till landgillet efter jordboken, varibland ock kungstionden (den av ärkebiskoparna anvisade biskopstionden) är inräknat samt ægt och arbete.»² ARENT BERNTSEN BERGEN (1656)³ räknar till herrligheten gästeri, äckor och arbete eller dess avlösning arbetspengar men dessutom också forstrandsrätt samt »kirkekjöer», d. v. s. skyldigheten (för kyrkobonde) att mottaga kyrkans kor för bete.⁴ Forstrandsrätten (vrakrätten) torde ha åtnjutits av capitulares⁵ men synes ej ha ingått i den herrlighet, som kronan avhände sig i sammanhang med patronatsrättigheter. Vid de kungliga kyrkorna och i regel de patronatskyrkor, som förvärvats från kronan, åtnjöto präster och stundom klockare till sina residensgårdar en »begränsad herrlighet», bestående av landgille, städs mål, äckor, dagsverken och liknande tjänstbarheter, husbehovsvirke och ollonsvin till husbehov, under det den verkliga dominus, liksom ärkestolen gjort, åtnjöt resten, jakt, skog, fiske, gästeri, sakfall m. m. (»stiftets ränta»)⁶. Herrligheten till fundationsgodset vid sockenkyrkorna tillkom såsom regel patronus. Emellertid kunde såsom redan nämnts de olika fastigheterna utgöra speciallän, där dominus ej var patronus.⁷ Herrligheten kunde, såsom redan nämnts, vara fördelad mellan patronus och dominus å ena samt prästen å andra sidan, så att den senare hade den värdefullare delen, vilket var fallet med residens- och annexprästgårdar enligt 1504 års ärkebiskopsbrev. Det kunde finnas socknar under kronans patronat, där,

¹ C. G. WEIBULL, Bidrag sid. 196.

² Äckor och arbetsskyldighet räknades eljest till herrligheten eller dominium. Se t. ex. THULIN, Saml. av urkunder II sid. 190 (yttr. ang. Sövde nov. 1649 p. 2). Ang. fullgörande av viss körning till byggnadsföretag vid Landskrona slott för »kapitels-, prelat-, kanike-, vikarie-, kyrko-, kloster-, proste- och prästetjänare» i Landskrona län se Kanc. brevböger 1588—92 sid. 685 (k. br. 22 nov. 1591). Jfr anf. saml. 1593—96 sid. 159 (Lunds domkyrkas bönder, k. br. 30 sept. 1593).

³ Danmarckis och Norgis fructbar herlighed II sid. 153 ff. Jfr THULIN, Utredn. I sid. 27.

⁴ Ang. gästeri såsom herrlighet (dominialrätt) — den kunde ock vara en visitationspåлага — jfr FALKMAN, Uppllysningar I sid. 20 och 48 samt Kanc. brevböger 1571—75 sid. 75 (4 okt. 1571).

⁵ Se sid. 52 f ovan.

⁶ Se THULIN, Utredn. I sid. 185. Jfr Kanc. brevböger 1593—96 sid. 461 (k. br. 10 maj 1595: gästeri och sakfall av Århus kapitels tjänare har alltid sedan biskoparnes tid följt kronan).

⁷ Ang. exempel se nedan sid. 282 (Araslöv), 283 (Vanstad), 304 (Törringe).

sedan cathedratium år 1560 anvisats biskopen på lön, faktiskt patronus tillkommande herrlighet — kalleiserätten till präst oberäknad — blott omfattade jakträtten på prästgården.¹ Såsom ett exempel på splittringen må anföras, att av en senare i två uppdelad fästegård i Äspö socken i Vemmenhøgs härad, vilken utgjorde landgille till Äspö kyrka, städsrådet tillkom kyrkan, fodermarskhavren Landskrona slott samt äckor och arbete »stiftet».

*Domkyrkan
och dom-
kapitlet i
Lund.*

Såsom nämnts medförde reformationen formellt icke någon ändring i domkyrko- och kapitelegendomens rättsliga ställning. Redan den 8 december 1536 fick domkapitlet och meniga kleresiet i Lunds domkyrka konungens bekräftelsebrev på sin ränta och annan rättighet,² och den 2 november 1538 fick, »på det domkyrkan i Lund må bliva vid makt», kapitlet nya privilegier.³ År 1547 (8—14 sept.) stadfäste konungen domkyrkans och kapitlets privilegier och friheter, »som dem ere gifne aff her Christiern och alle andre vore forfedre fremfarne konger i Danmark».⁴ Stadfästelsen upprepades 12 oktober 1559, 11 december 1571 och 24 augusti 1596,⁵ sannolikt även 1648. Det egentliga domkyrkogodset, byggnadskassans egendom, torde hava innefattats under privilegierna. Då konungen den 18 februari 1621 förordnade om upprättande av ett »katedralkollegium vid Lunds stiftsskole» samt professor logicus tillades de gods, som hörde till altare Canuti, altare beatæ virginis och altare beatæ virginis in medio capellæ, stadgades, att domkapitlet skulle vara »överste forsvær» för godset såväl när bönderna förörättades av deras husbönder, skogar uthögges eller godset försämrades eller minskades, »som naar bønderne af andre udvortis nogen trette paaføris».⁶ Detta domkapitlets dominium hindrade icke, att konungen i somliga fall utövade befogenheter som ingingo däri, måhända dock med kapitlets »medgivande».⁷ Enligt Kristian IV:s stora recess den 27 februari 1643 (I: IV: 3)⁸ ligger försvaret över kapitlets och domkyrkans egendom fortfarande hos kapitlet: »Dombkircker oc andre Capitels Kircker niude samme Rettighed som andre Kircker ocsaa hereffter, serdelis belangende deres Indkombst oc Indkommis Administration. Menige residerende Capitulares ere deris Kirkers Forsuarer, som forbemelt.» Med bokföring, räkenskap samt inkomst och utgift ävensom »alt andet» skulle vid dom- och kapitelskyrkor förhållas såsom vid andra kyrkor. Kyrkvårdar och prokuratorer (»procuratores templorum oc Kirckerverger») finge icke tillskansa sig något i visst eller ovisst (landgille eller

¹ Halland och Blekinge. Se sid. 311 nedan.

LANGEBEKS Dipl. vol. XLIX; Reg. Ser. 2 nr *14919.

² D. Kancellireg. sid. 72.

D. Kancellireg. sid. 356; LANGEBEKS Dipl. vol. LIII.

³ SECHER, Forordningar I sid. 76, 492, III sid. 33. Ytterligare bekräftelse synes ha skett 1648; Skånebrevsförteckn. fol. 209 v. Jfr SECHER, anf. saml. V. sid. 587, 590, 605 samt sid. 320 nedan.

SECHER, Forordningar III sid. 636. Katedralkollegierna voro avsedda såsom ett mellanstadium mellan latinskolorna och universitetet, ett gymnasium. Jfr SECHER, Forordn. IV sid. 674 (k. br. 25 oktober 1636), V sid. 9 (k. br. 7 maj 1639).

⁴ Se sid. 257 not. 2 ovan; jfr Kanc. brevböger 1603—08 sid. 684 (19 maj 1608).

⁵ RÖRDAM, Kirkelove III sid. 295; SECHER, Forordningar V sid. 187.

dominialinkomster) efter någon gammal sedvana och praxis (»vedfegt»), som de och deras företrädare (»störste del i Paffuedommet») egennyttigt slagit under sig, sig själva till fördel och kyrkorna till skada, utan att fundationsbrev och kungliga privilegier uttryckligen i varje särskilt fall tillade dem sådan rätt. De residensgårdar i Lund, som innehades av prelater, kaniker och vikarier, skulle av dem hållas vid makt. Ett flertal kungliga brev inskräppte detta.¹ I 1500-talets räkenskaper för kronans inkomster av geistligt gods upptages fodermarskgästeri (penningar och havre) av »vikarietjänare», d. v. s. landbor på vikariatens gårdar.² Om kapitelsprivilegierna gällt denna egendom, skulle gästeriet redovisats till vikarierna. Att gästeriet indragits till kronan torde få anses som en manifestation av egendomens krononatur. Huruvida denna inkomst utgick av alla vikariat eller blott från dem, vilka konungen bortförlänade, är ej fullt klart; sannolikt var det senare fallet.

Under medeltiden hade städerna och deras borgare fått ständigt besittningsrätt till en stor del av kyrkliga institut tillhöriga tomter mot skyldighet att utgöra landgille därav. I Malmö recess den 6 april 1536 hade Kristian III lovat »handle och giøre vort flid», att borgmästare och råd kunde åtnjuta Lunds domkapitels gods i staden efter lydelsen av konung Fredriks brev.³ Den 10 maj 1541 stadfäste konung Kristian ett i anslutning till de i 1529 års uppgörelse mellan Næstveds stad och Skov kloster tillämpade grundsatserna⁴ upprättat kontrakt mellan kapitlet samt staden angående dispositionen av kapitelgårdarna i Malmö.⁵ Enligt detta hade kapitlet »sambtyckt, lofvet och tilsagt Malmöes indbygger och alla andre kiøpstedts indbygger i Skonne bref paa kierckens och capitels gorde och gots thil thennom, thieris höstruer, börn och arfvinge thend enne efther (thend) anden, nyde och beholde skul lendis til evig thid, dog med saadanne forord och vilkor, at the skulle for:ne gaarde och godts vel bygge och forbedre — — och samme gaard och bygning udi gode maade vel ved macht holde och gifve theraf thil rette iorddrot skiellig landgilde efther som iorddrotten och thend som leye(r) vel kunde ther om fordragis och ofver ens vorde». Landgillet skulle bestämmas i förhållande till byggnadens och tomtens välbelägenhet i staden i »gode danske pendinge, ginge och giefve i Skone». I händelse av tvist om landgillets belopp skulle detta bestämmas av en nämnd, sammansatt av fyra av kapitlet och fyra av stadsrådet. Konungens och stadens skatt och tunga skulle bestridas av borgarna. Vid försäljning eller pantsättning skulle fastigheten hembjudas kapitlet. Om detta ej använde sin lösningsrätt, var det berättigat till viss avgift i stället. De gårdar och jordar, som kapitlet självt bebyggt eller ville bebygga och som vore »obebrevade», skulle kapitlet ej vara skyldigt upplåta till borgare. Dessa villkor tillämpades även vid en motsvarande uppgörelse den

¹ Se t. ex. Kanc. brevböger 1556—60 sid. 113 (25 juni 1557), 195 (26 juli 1558), 1566—70 sid. 419 (30 jan. 1569), 545 (31 jan. 1570).

² Se t. ex. Lundagårds jordebok för år 1593 i Malmöhus läns räkenskap 1592—94, 1596—97. DRA.

³ D. Kancellireg. sid. 13.

⁴ Se sid. 205 not. 3 ovan.

⁵ D. Kancellireg. sid. 177.

1 augusti 1544 mellan kapitlet samt borgmästare och råd i L u n d angående »domkyrkans, kapitlets och menige kleresiets gårdar och gods här i Lund».¹

Domkapitlet plögade under 1500-talet självt avsluta bytes- och köpeavtal rörande sin och domkyrkans jord.² Mot slutet av århundradet förekommer dock, att konungen till synes utan kapitlets hörande lägger beslag på kapitelsgårdar för att använda såsom bytesobjekt vid sina jordtransaktioner. Så avslöts den 25 november 1587 ett jordabyte mellan konungen och Eske Bilde till Ellinge på dennes faders Jörgen Bildes vägnar, varvid den senare erhöll tre kapitlet tillhöriga gårdar i Sallerups socken i Harjagers härad. Konungen förklarade sig emellertid vilja lämna kapitlet vederlag.³ Sådan ersättning lämnades också men först genom brev den 24 december 1591.⁴ Från 1600-talet börjar också konungen avsluta köp och byten »å kapitlets vägnar» såväl för prelaturer, kanonikat, vikariat, kapitlets kommunitetsgods som för domkyrkans underhållsgods.

Superintendenten.

Det år 1536 beslutade och år 1537 införda nya superintendents- eller biskopsämbetet hade intet rättsligt samband med det medeltida biskopsämbetet. Under mellantiden hade konungen fungerat såsom ett slags nödbiskop, och det gamla episkopatets jurisdiktion behöll han för framtiden. Superintendenten eller biskopen fick så småningom såsom boställsgård en kapitelresidens i Lund, vilken han torde ha disponerat utan utgivande av städsmål och lega. I den mån han åtnjöt sockenprebende (Lomma, Fjälje) torde han hava disponerat de till sockenprästen anslagna boställena under samma rätt, som denne förut gjort.⁵ De lönefastigheter, han disponerade, synes han huvudsakligen ha innehaft såsom kapitalgods.⁶

*Sockenkyrkorna.
Kronans patronat.*

Såsom ovan nämnts skulle enligt instruktionerna för stiftslänsmännen dessa uppbära all ränta och rättighet, som tillkomme konungen på den medeltida biskopsstolens (»stiftets») vägnar. Men deras uppgift var ej uttömd härmed. Den anslöt sig till vad som gällt före försvarets till de kungliga kyrkorna övergång till episkopatet. Enligt Odense recess den 24 juni 1539 skulle, om någon hade tagit jord eller egendom från kyrkan mot dom och rättegång, konungens länsman »samme Jorder till Kirckenn igenn winde met Dom oc

¹ LANGEBEKS Dipl. vol. LII. Sannolikt hava motsvarande uppgörelser även träffats mellan kapitlet å ena samt andra städer i Skåne (Trälleborg, Ystad och Landskrona). Jfr Skånebrevsförteckningen fol. 118 v. (nr 801).

² För exempel se bl. a. Skånebrevsförteckningen, avd. »Domkyrkans brev och skrifter» och nedan sid. 339 ff.

³ FALKMAN, Förteckning I nr 1009; Kronens sköder I sid. 318.

⁴ FALKMAN, Förteckning I nr 1068; Kronens sköder I sid. 327.

⁵ RÖRDAM, Kirkelove II sid. 54 (28 okt. 1560). LSLB, Bona curiae pastoris, Lomma: »Dominium mz stedsmaallid haffuir Superintendentens».

⁶ Se ovan sid. 250 f och nedan sid. 319 f. Ett kungligt löne regleringsbrev för superintendenten i Fyens stift den 24 juni 1542 anger däremot, att blott landgillet av uppräknade fastigheter skulle tillkomma superintendenten, under det gästeri, äckor, arbete och annan herrlighet av bönderna skulle förbli hos länsmanen. LANGEBEKS Dipl. vol. LI.

Rettergang efter Lougen».¹ Enligt Ribe artiklar den 4 maj 1542 (p. 8) skulle stiftslänsmännen dessutom, där »jord eller egendom» frångäts kyrkor eller prästgårdar med orätt, »dele samme eygendomme ther tiil igien» d. v. s. med hjälp av vanliga rättsmedel se till att det bortmista återvunnes.² Stiftslänsmannen skulle höra räkenskaperna för alla sockenkyrkor,³ varmed följde tillsyn över att kyrkorna höllos vid makt. Detta utsades direkt den 19 juni 1582, då stiftslänsmännens uppgifter överflyttades på länsmännen: »Och skulle the vere forplictet aarligen adt lade forhøre Kirkens Regenskab, huer udi sit Leen, haffue Indseende med, adt Kirkerne skeer skell och fyllist och holdis ved heffd och bygning, och adt theris Renthe thennem thil beste foruendis och thil inthet andet (p. 2).»⁴ Tydligare kan ej gärna uttryckas, att kronokyrkorna i avseende å sin ekonomi stodo helt under kronans vård. Men konungen efterskänker också kyrkorna tillkommande fordringar.⁵ I gengäld anbefalla ett stort antal kungliga brev undersökningar, huruvida kyrkors och prästers tillgångar räcka till för deras behov, och kronan träder ofta in för utfyllande av dessa tillgångar.⁶ När det händer, att en kyrkas tillgångar icke räcka till för dess löpande utgifter, pålägger konungen — dock icke Kristian III — andra kyrkor att utgiva bidrag eller ock påkalla socknemännens hjälp. Denna hjälp sker i sådan form, att karaktären av extra mer eller mindre frivillig pålaga tydligt framlyser.⁷ I krigstid händer, att konungen för kronans behov lägger beslag på större delen av kyrkotionden.⁸ Vid vården om kyrkorna och deras inkomster (i avseende å räkenskapen) hade stiftslänsmännen och länsmännen biträde av kyrkvårdarna. Sådana skulle enligt 1539 års ordinans (p. 69) finnas två i var socken, vilka skulle »råde for Kirckerenten».⁹ Till var sockenkyrka i köpstäderna skulle utses två kyrkvårdar eller diakoner, vilka skulle hava register på all kyrkans ränta. Vart år skulle de redovisa inför rådet (p. 72). Ehuru länsmän och stiftslänsmän å kronans liksom ärkebiskopens länsmän och fogdar å ärkestolens vägnar bortfäste kyrkornas fastigheter och tionde,¹⁰ förekom det, att denna

¹ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 137.

² RÖRDAM, Kirkelove I sid. 200. Jfr sid. 254 f ovan.

³ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 140 (1539), 165 (1540), 178 (1541).

⁴ Se ovan sid. 255 f.

⁵ Se sid. 342 nedan.

⁶ Ang. uttaxering å kyrkor såsom bidrag till andra nödställda kyrkor och präster se sid. 342 f nedan.

⁷ Se sid. 342 f nedan. Jfr SECHER, Forordninger II sid. 333, 1583 den 28 april, öppet brev till bönderna i Sølvesborgs län, »at vi da deres sognekirker skulle vaere meget bygfaldne, så at de deraf endelig må hjælpede, og at de ikke ere af den formue, at de deraf kunne forbedres, fordi der ikke der tiendes så tilbørlig, som de sig burde, have befallet Kristoffer, burggraf og friherre af Dohna, embedsmand på Sölvitsborg, at han ska tage herredsposten til sig og siden handle med dem om at hver efter sin formue kommer sin sognekirke til hjaelp med noget; de skulle derfor findes villige til hver efter sin yderste formue at hjaelp saledes, at kirkerne kunne komme til bygning og haevd».

⁸ Se sid. 342 nedan.

⁹ Jfr sid. 283 f nedan.

¹⁰ Jfr Kanc. brevbøger 1571—75 sid. 127 f (29 april 1572).

befogenhet utövades av kyrkvårdarna, man får i sådant fall förutsätta att dessa handlade på stiftslänsmannens eller länsmannens uppdrag.¹

Kristian IV:s »med Rigsraadets Raad og Betænkende» givna stora recess den 27 februari 1643, vilken avser att vara ett sammandrag av de allmänna förordningar, konungen utfärdat sedan sitt tillträde av regeringen 1596, med vissa förbättringar, innehåller i Första boken, kap. IV, »Om kirckernis forsuarer oc deris Tilsium» i 86 punkter en detaljerad lagstiftning rörande sockenkyrkornas förvaltning.² Det nedersta ledet i förvaltningsorganisationen utgöra kyrkvårdarna, vilka äro underordnade kyrkornas »försvar», vid de kungliga kyrkorna länsmannen, vid andra patronatskyrkor patronus. Försvaret tillsätter kyrkvårdarna (p. 14; jfr II: 2). Menigheten har ingen befattning därmed. Vid de kungliga kyrkorna räknas även de såsom kontrollorgan under länsmännen fungerande prostarna till försvaret. »Kirckernis Forsuarer ere Kongens Lensmænd, saa oc de som Jura patronatus haffue, Adel, Universiteter, Capiteler, Prouister eller Regenskabs Prouster,³ Clostere oc andre Geistlige» (p. 1). För sockenkyrkor, som äro anslagna kapitel, fungerar vederbörande residerande capitularis såsom försvar (i likhet med enskild patronus). De icke residerandes kyrkor torde ha stått under länsmannen. I städerna skola borgmästare och råd vara försvar »dog under Lehsmændenis Direction oc indseende» (p. 4). Författningen ger, samtidigt som den betonar kronans överhöghet över sockenkyrkorna, uttryck för dessas offentlig-rättsliga ställning, detta i motsats mot de starkt privaträttsliga drag, som säkerligen karakteriserade de enskilda kyrkopatronernas utövning av sina rättigheter: »De som saadane Jura patronatus haffue eller der med ere forlente, at de Kirckernes indkomme maa bruge oc opberge, maa ei lade Kirckerne forfalde, saa frembt de ellers saadane Höyheder oc Benaadninger fremdelis beholde ville. Thi det er ubilligt, at Sognemændene skulle udlægge deris Tiende oc Rettighed til Kirckens Underholding oc dog den ombære. Lader Patronus Kircken forfalde, daa bör hand at erstatte Kircken Opbørselen til sin Reparation, oc Kircken selff siden sine Indkomme beholde til got Regenscaff, dog under Patroni Direction, Öffrighed oc Forsuar» (p. 2). För domkyrkorna samt köpstads- och lantkyrkorna skola räkenskaper årligen tillsammans med länsräkenskaperna inlevereras till konungens räntekammare av vederbörande länsman, till vilken de skola insändas av kapitlet, räkenskapsprostarna och »andre geistlige» (p. 6). Sammanförandet med länsrä-

¹ D. Kancellireg. sid. 199; brev 29 aug. 1541 för kyrkvårdarna vid Vinslövs kyrka att utlega Ljunge mölla, som hörde till kyrkan, intill dess konungen annorlunda förordnade. Landgillet skulle komma kyrkan till godo med kronans rätt oförkränkt, »som bisperne pleiede have af samme mølle efter det bref, som de havde derpå af biscop Birger». (Enligt LSLB hade kyrkan dominium, vilket den alltså skulle ha fått senare än 1541). Jfr sid. 276 nedan.

² RÖRDAM, Kirkelove III sid. 294—311; SECHER, Förordningar V sid. 187 ff. Ang. bestämmelsernas tillkomst se THULIN, Utredning I sid. 53 f.

³ Räkenskapsprostarna, vilka i det närmaste hade de uppgifter, som eljest tillkommo länsmannen, förekommo blott i Ribe stift. De andra prostarna (religionsprostarna) hade huvudsakligen andliga uppgifter och blott en begränsad uppgift att i vissa frågor biträda länsmannen. THULIN, Utredning I sid. 51.

kenskaperna tyder på att detta stadgande ej avsett de enskilda patronatskyrkorna.¹ Kyrkans försvar, länsmannen eller patronus, är dess legale representant. Denne talar och svarar i rättegång om jord och inkomst (p. 5, 34). Därest biskopen vid sin visitation erfar någon brist i kyrkans tillstånd, skall han skriftligen angiva detta hos kyrkans försvar (p. 7). Om prosten får veta någon brist, som han ej kan själv få botad, skall även han anmäla detta hos försvaret (p. 8). Om någon jord, rättighet eller inkomst frångått kyrkan, skall han rapportera detta för försvaret »som det skal indtale, saauit Ret er» (p. 9). Indrivningen av fordringar, sannolikt även återskaffande av kyrkans kreatur (vari dess medel ofta placerades), anförtros emellertid åt kyrkvårdarna, vilka »dertil aff Lensmæenderne oc hans Fogeder hielpis til rette»; d. v. s. när rättegång erfordras föres denna av försvaret eller på dess uppdrag (p. 86, jfr p. 5, 37). Till försvarets befogenheter hör att bortfästa kyrkornas gårdar och jordar. Jordar, som givits från bondegårdar till kyrkan, skola de bönder, från vilkas gårdar jordarna givits, behålla för landgille, som plägat utgå av ålder. Dock skola de vara pliktiga, arvinge efter annan, att vid dens dödsfall, som innehar jorden, fästa jordarna av kyrkans försvar på kyrkans vägnar för skälig fästa »til en kiendelse» (p. 34).² Präster och residerande klockare (»sædedegne» i motsats till »skoledegne»), som sakna eller hava otillräcklig jord eller hava ringa sådan att bruka (»ere brøsthøldne och haffue ringe Jord at bruge») skola, när någon kyrkojord blir ledig, erhålla denna för billig fästa framför andra; och skola de vara förpliktade att därav årligen »til goede rede» utgiva till kyrkorna det landgille och den avgift, som plägar och rätteligen bör utgå av samma jordar, »saa frembt nogen bondegaard icke af forbemelte aarsage er till samme kirkejorder berettiget» (p. 35). Om »noget vist», d. v. s. landgille av jord eller tiondespannmål anslagits till kyrkans förseende med bröd och vin, skall sockenprästen vara berättigad åtnjuta det före någon annan, om han det begär, d. v. s. mot skyldighet att sörja för bröd och vin. Är inkomsten större än som behöves för nämnda ändamål, skall länsmannen och biskopen eller kyrkans patronus sörja för att kyrkan får tillgodonjuta överskottet (p. 60). Även kyrkans spannmålstionde skall bortstädjas av kyrkans försvar och

¹ I räkenskapsammandrag till kammaren för Landskrona län (Rönnebergs, Onsjö, Harjagers och Färs härad) 1627—1642 samt 1643—45 (de enda i DRA bevarade efter 1643 års recess) saknas de då till andra än kronan hörande patronella kyrkorna, Löddeköpinge och Veggerup (Örtofta) i Harjagers härad under enskilda samt kapitelskyrkorna V. Sallerup i Harjagers härad och Brandstad i Färs härad, liksom även den under Herrevads patronat ännu disponerade Svalöv i Rönnebergs härad (DRA). Jfr THULIN, Utredn. I sid. 58 f.

² Jfr sid. 169 ovan. Skyldigheten för bönderna att fästa sådan jord »for en Bekiendelse Skyldt» av länsmannen på kyrkans vägnar stadgades redan i Odense recess den 24 juni 1539. I övrigt skulle förhållas efter konung Fredriks doms lydelse (1527). RÖRDAM, Kirkelove I sid. 137. Stadgandet upprepades i Fredrik II:s Koldingske recess 13 dec. 1558 p. 41; SECHER, Forordninger I sid. 33. I Fredrik II:s brev 5 juli 1574 påtalas, att bönderna i Skåne och Blekinge slagit under sig dylika kyrkojordar »som anden gaardens tilliggelse». SECHER a. a. I sid. 586.

städsrådet komma kyrkan till godo (p. 33, 48).¹ Så torde ock ha varit förhållandet med kyrka tillkommande städsråd till fastighet (där kyrkan hade herrlighet). Över huvud har försvaret en långt gående befogenhet att lämna anvisningar beträffande dispositionen av kyrkans inkomster. Han skall besluta om varje nybyggnad och reparation av större omfattning (p. 64), om upptagande av lån för kyrkans räkning (p. 74). Själv ingriper konungen stundom genom efterskänkande av landgille, som kyrkobönder ej mäktat betala.² Den omedelbara vården av kyrkobyggnaden samt uppbörden av dess löpande inkomster och bestridande av dess utgifter tillkommer kyrkvårdarna, vilka äro försvarets organ och såsom nämnts tillsätta av honom (efter prostens hörande). Dessa föra kyrkans räkenskaper och uppbära dess löpande inkomster under tillsyn av prosten (p. 10, 17, 28—32, 36, 38, 44, 81, 82, 84). De äro helt underordnade länsmannen.³ Särskilda bestämmelser reglera förvaltningen av kyrkans fasta inkomster av jord, gravplatser, stolplatser, klockor (p. 39, 41, 42, 43), omfattningen av dess tionderätt (p. 45—47, 51, 53), dess fasta utskylder, studieskatt, cathedraticum (för dess gårdar), kyrkoskatt, d. v. s. bidrag till andra kyrkor, skoleskatt (anslag till vissa latinskolor, p. 54), ersättning till prosten för hans tillsyn (proste- och skrivarpengar, p. 55, visitationspengar, p. 56), till prästen för utskrift av räkenskaperna (skrivarpengar p. 57), till kyrkvårdarna för deras omak (p. 58), till kyrkans försvars skrivare (p. 59), till ljus (p. 61) m. m. Varje kyrka skall hava sin »kyrkostol», vari kyrkans vissa inkomst, egendom och rättighet, vare sig gårdar, jordar, ängar, skogar, hus samt därav gående landgille, skall införas; vidare spannmålstionde, kreaturstionde (kvægtionde), mid-sommartionde, huvudstol och ränta, få och annat, som kyrkan har någon inkomst av eller som tillhör den.⁴ Dessutom skola i kyrkostolen införas kyrkans inventarium, ornament, kalk, disk, kläder, böcker och dylikt och årligen antecknas, varmed det ökas eller minskas. Kyrkostolen skall underskrivas av kyrkans försvar, prosten, prästen och stiftsskrivaren, där sådan finnes (p. 19). I varje stift skall finnas en »stiftsbok», vari införas dels kyrkornas inkomster, tionde, landgillen, gårdar, jordar, skogar, hus och all annan rättighet, dels ock prästernas egendomar, jordar, gårdar och hus. Denna bok skall föras i två exemplar, varav det ena förvaras i stiftskistan (hos biskopen) och det andra hos kapitlet (i Odense och Århus stift hos stiftslänsmännen). Om kyrkans försvar begär kopia (utdrag) av endera boken, skall biskopen lämna honom sådan (p. 18).

¹ Tidigare hade länsmannen uppburit städsrådet för kyrkans tionde. (JT 9 fol. 155 v., k. br. 30 jan. 1635.)

² SkT 7 fol. 159 v. (br. 28 juli 1649; efterskänk. av landgille till Önnestads kyrka för 1645 och 1646). Före 1643 bortförlånade konungen ofta kyrkotionde till enskilda på livstid mot erläggande av vanlig avgift, för vilken tionden brukat bortfästas.

³ I ett kungligt brev den 17 sept. 1583 (SECHER, Forordn. II sid. 339) förbjudas kyrkvårdarna i Odensegårds län att befatta sig med kyrkornas skogar vare sig beträffande hygge eller vindfällen. Att bestämma härom tillkom länsmannen.

⁴ Det var icke ovanligt att kyrkans kontanta medel placerades i kreatur, som efter sommarbetets slut såldes.

Herrligheten till sockenkyrkornas egendom betraktades i kronans hand såsom fast egendom. Den kunde bortförlänas, pantsättas, säljas, bytas eller bortgivas, å vilka avhändelser skötebrev utfärdades. Den 29 mars 1537 bortförlänade konungen till fru Anne, Ove Skrams änka, en Degeberga kyrkas jord, »dog att hun aarligen giör till kirken den sedvanlige Skyld og Rente».¹ Den 7 november 1544 utfärdades konungens pantebrev för Arild Gris å bl. a. herrligheten av två gårdar, som »ligge till» Askome kyrka i Årstads härad, »at nyde som et frit brugeligt pant mod at holde Godset ved Magt», dock att rätta landgillet bleve hos kyrkan.² I ett stort antal fall såldes, bortbyttes eller bortgavs kronans herrlighet av kyrkofastigheter.³

Vad ovan nämnts om kronans vård och disposition av sockenkyrkor och deras egendom avsåg icke de patronella kyrkor, vilka hörde under enskilda eller innehades av capitulares, kloster eller hospital. I likhet med andra kyrkor stodo dessa patronatskyrkor däremot under (geistlig) tillsyn av superintendenten och prosten. Den 23 juni 1634 förordnade konungen med framhållande, att ingen finge undandraga sig ordinansen och den vanliga geistliga tillsynen, att prostarna åtminstone en gång om året och oftare, om det syntes biskoparna nödvändigt, skulle besöka alla kontraktets kyrkor, jämväl dem som voro under adelns och kapitlets jura patronatus, dock att där bristfällighet funnes på sådana kyrkor, anmälan därom skulle göras hos patronus. Patroni rätt till herrlighet och försvar omnämnes dock ej i 1539 års kyrkoordinans, som av patronatsinstitutet blott berör kallelserätten (*jus vocandi*). LSLB betraktar såvitt angår de gamla adliga gårdspatronaten i regel patronus som *dominus* till kyrkans och prästbordets egendom. Denna redovisas icke i LSLB utom för Veggerups (Väggårps, sedermera Örtofta) socken, som sannolikt icke i sin helhet varit gårdspatronell. När fru Karen Gyldenstjerne till Dybeck, Jörgen Marsvins änka, den 5 juli 1583 av Fredrik II fick *jus patronatus* till Östra Vemmenhögs kyrka samt krono- och kyrkotioden av socknen och all annan kyrkans herrlighet, så ansågs det erforderligt att undantaga prästgården samt prästens ränta och rättighet från patroni disposition,⁴ och i Fredrik II:s brev den 27 juli 1584 med bekräftelse å de rättigheter, Gabriel Sparre till Svaneholm såsom patronus ägde till Skurups kyrka och prästgård, förklarades, att Sparre och hans arvingar skulle äga, njuta och behålla all rätt, rättighet, försvar och herrlighet såväl till Skurups kyrka med all dess ränta och rätta tillhörighet som ock till präst- och klockargårdarna i Skurup, varemot de skulle vara skyldiga att bygga och förbättra kyrkan samt hålla densamma vid god hävd och byggning ävensom anskaffa vad som behövdes för kyrkotjänsten. Varken onera ecclesiae eller onera pastoris redovisas i LSLB för de gamla patronella socknarna, emedan de aldrig utgjorts vare sig till ärkestolen eller kronan. Såväl dessa gamla som de från kronan förvärvade enskilt patronella kyrkorna

Enskilda
patronat.

¹ D. Kancellireg. sid. 39.

² D. Kancellireg. sid. 273.

³ Se nedan sid. 277 ff.

⁴ FALKMANS Förteckn. I nr 895; Kanc. brevböger sid. 1580—83 sid. 699.

voro undantagna från stiftslänsmännens och länsmännens ekonomiska och rättsliga uppsikt därför att de icke ingingo i dessas län. I brevet den 19 juni 1582 angående överflyttning på länsmännen av stiftslänsmännens uppgifter undantagas visserligen uttryckligen blott kapitelkyrkorna från länsmannens »jurisdiktion», men att sådant stadgande om adelskyrkorna saknas, visar ej att dessa föllo under densamma. Adelskyrkornas ställning torde ha ansetts självklar. Kapitelämbetena voro under kronans disposition och detta gjorde ett uttryckligt uttalande om deras sockenkyrkors ställning behövt. I 1643 års recess jämställas uttryckligen patroni med länsmännen: »Kirckernis Forsuarer ere Kongens Lensmaend, saa oc de som Jura patronatus haffue». Innehållet av de patronatsrätter som under Kristian III och Fredrik II utan vederlag upplåtos till adeln kan i och för sig knappast anses äga bevisvärde för omfattningen av de rättigheter, som följde de ursprungliga adelspatronaten. Det förekommer otvivelaktigt i åtskilliga av dessa brev avvikelser från vad som gällde för de sistnämnda patronaten. Gemensamt för dem alla var dock, att patroni rättigheter ej voro inskränkta till jus vocandi utan alltid hade lukrativ karaktär, visserligen skiftande till sin omfattning från fall till fall.¹ Rättens karaktär av offentligrättslig markeras emellertid genom recessens stadgande (I: IV: 2) att, om patronus läte kyrkan förfalla, han f ö r v e r k a d e sitt patronat, »ti det er ubilligt, at sognemænderne skulle udlægge deris tiende oc rettighed til kirkens underholding oc dog den ombære».

Den 26 augusti 1559 erhöilo Sten Bilde till Vanås och hans arvingar jus patronatus till Råbelövs kyrka i Villands härad jämte kronans part av tionden i socknen, dock så att de skulle hava god, flitig tillsyn, att kyrkan bleve byggd och förbättrad och hållen vid god makt. De andra två parterna av tionden skulle komma till prästen och kyrkan och vad annan kyrkans ränta, som kyrkan tillkomme med rätta, skulle användas till kyrkans bästa. I LSLB antecknades, att Råbelövs socken var sub jure patronatus till Sten Bilde och att »hand suarir for samme sogn» med tillägg, att han uppbar altarahavren av bonden i prästgården samt att han likaledes, om där funnes några kyrkojordar, mottog dem ex jure patronatus.² I det kungliga bytesbrev den 17 juni 1560, varigenom fru Thale Ulvstand förvärvade patronatsrätt till Bosjöklosters socken i Frosta härad med kronans tionde av socknen, nämnes intet om patronatsrättens omfattning. Då rätten förut tillhört klostret, som fru Thale också förvärvade med underlydande, hade allt kyrkogodset i socknen tillhört klostret, och något för kyrkan avskilt sådant fanns synbarligen ej. I LSLB heter det: »Bosie sognns prestegaardt, som ligger ij Klinte, er fru Thallis egenn arff och eije och hun haffuir ock saa self jus patronatus till kirckenn. Der for er ther inthet opskreffuit ij denne sogn.» — Den 13 december 1560 erhöilo Otto Brahe till Knutstorp och den av hans arvingar, som komme att bo på sagda gård, jus patronatus till Kågeröds kyrka i Luggude härad med rättighet att för användning till kyrkans bästa uppbära dess tionde och annan dess ränta och rättighet, dock under förpliktelse att

¹ THULIN, Utredning Bil. A.

² THULIN, Utredning f sid: 45 och Bil. A.

hava noggrann tillsyn med att såväl kyrka som prästgård byggdes, förbättrades samt hölles vid god hävd efter vad tillbörligt vore. Samtidigt erhöll han på behaglig tid herrligheten till fem gårdar i Kågeröds socken, av vilka det vissa landgillet skulle komma Kågeröds kyrka till godo.¹ I LSLB redovisas prästgården i Kågeröd men inga fastigheter till kyrkan. — Den 6 juli 1561 medgav konungen, att då *R i s e k a t s l ö s a* kyrka i Luggude härad vore mycket förfallen och densamma ej hade sådana tillgångar, att den kunde byggas och göras färdig, Magdalena Brahe till Boserup och hennes arvingar, på det denna hennes sockenkyrka måtte bliva dess bättre iståndsatt och sedan hållen vid god hävd för all framtid, skulle få hava densamma med prästgården och all dess rättighet i försvar samt årligen uppbära dess tionde och inkomst, dock med förpliktelse bl. a. att bygga och förbättra kyrkan med prästgård samt hålla desamma vid makt, varemot de icke skulle få befatta sig med kronans anpart av tionden eller med kronans rättighet i övrigt till samma kyrka.² I LSLB upptagas inga onera pastoris för socknen utan heter det, att präst- och klockargårdarna vore i dominium till Albert Oxe, samt att jus patronatus låge till Boserups gård varför varken prästens, kyrkans eller klockarens egendom uppskrivits. — Den 13 april 1567 erhöll Mette Rosenkrands och hennes arvingar på Skarhults gård jus patronatus till *S k a r h u l t s* kyrka i Frosta härad med rättighet att låta uppbära kronans anpart av tionden till kyrkan med kyrkans egen tionde samt all annan dess ränta och rättighet att användas till kyrkans bästa under förpliktelse att hava noggrann tillsyn, att såväl kyrkan som prästgården byggdes, förbättrades samt alltid hölles vid god hävd. Superintendenten skulle årligen visitera kyrkan.² Skarhults socken redovisas ej i LSLB. — Den 7 juli 1568 förunnade konungen Henrik Brahe och hans arvingar, som bodde på Vittskövle, jus patronatus till *V i t t s k ö v l e* kyrka och prästgård med rättighet att årligen anamma och uppbära all kyrkans inkomst, tionde samt all annan dess ränta och rättighet och använda dem till kyrkans bästa men med skyldighet att bygga och förbättra kyrkan och hålla den vid god hävd och makt samt hava inseende, att prästgården i vilken kyrkoherden skulle bliva boende, likaledes hölles vid god hävd och byggning, allt vid äventyr att om Henrik Brahe och hans arvingar ej fullgjorde vad sålunda föreskrivits, de skulle hava förbrutit den dem sålunda förlänade frihet och försvar. Superintendenten skulle årligen visitera kyrkan.³ Vittskövle prästgård är ej redovisad i LSLB, däremot en mensalgård i Eskilstrup, till vilken dominium tillkom »stiftet». Tre kyrkojordar utgiva landgille till kyrkan. Uppgift om dominium till dem saknas, och det kan därför antagas, att kronan haft detta.

De senare patronbrevet under 1500-talet⁴ erbjuda egentligen ingen annan avvikelse än att de allt noggrannare angiva de rättigheter och skyldigheter,

¹ Se ovan sid. 245; THULIN, Utredning II sid. 79, Bil. A samt Saml. av urkunder II sid. 123 f

² THULIN, Utredning Bil. A.

³ THULIN, Utredning Bil. A.

⁴ I Lunds stift 5 juli 1583 Ö. Vemmenhög (Vemmenhögs härad), 8 jan. 1584 Kiaby (Villands härad). Se ock 28 mars 1601 Munka-Ljungby (N. Åsbo härad); 3 sept. 1601 Svedala och Lemmeströ (Vemmenhögs härad):

som skulle åtfölja patronatsrätten, och framgår det att, jämte det patronus i regel erhöll kyrkans tionde samt dess övriga herrlighet och rättighet mot att hålla kyrkan vid god hävd och byggning samt förse den med vin, bröd och annan dess nödtorft, under dessa patronatsrätter, där ej annat uttryckligen föreskrevs, inbegrepos alla de särskilda rättigheter, som länsmanen å kronans vägnar utövade i fråga om kyrkan samt kyrko- och prästgodset, ävensom de inkomster, kronan uppbar under titeln stiftets ränta, därvid försvaret över kyrko- och prästgodset i regel betecknades såsom herrlighet. Det formulär, som från början av 1630-talet användes, innehöll att patronus ägde själv tillsätta kyrkvärdar. Man utgick alltså ifrån att jämväl vid de kyrkor, till vilka enskilda hade patronatsrätt, skulle finnas särskilda kyrkvärdar, och detta har nog, om än patroni stundom betraktats såsom självskrivna kyrkvärdar, varit fallet ej allenast i fråga om kyrkor, vid vilka patronus allenast tillagts samma rätt som eljest länsmanen utan även vid en del av dem, där han erhållit rätten att uppbära och bruka kyrkans inkomster under angivna skyldigheter mot kyrkan. Men i många fall underläts det nog vid de senare, och blev detta antagligen även fallet vid de förra, då patronus såsom kyrkans försvar ej allenast själv efter hand torde fått rätten att tillsätta dessa kyrkvärdar utan även att förhöra dem. Detta har antagligen varit anledningen till att formuläret för patronbrev på 1640-talet så ändrades, att tillsättandet av kyrkvärdar etc. gjordes beroende av patroni vilja. Förhållandet fick också ett uttryck däri, att under det man förut ej synes hava tänkt sig annat än kyrkvärdar såsom förande kyrkornas räkenskaper, man nu började tala om kyrkvärdar eller andra, som hade att sköta sagda räkenskaper. Vid det fåtal kyrkor, till vilka kronan utan medverkan från menighetens sida kallade präst, uppbyro också länsmännen merendels direkt dessa inkomster utan biträde av kyrkvärdar, och skulle de i sin ordning därför hålla kyrkorna vid makt. Härutinnan synas dock stora försummelser ha gjort sig gällande, så att kyrkorna ofta förföllo. Sedan därför i början av 1600-talet en del dylika kyrkor blivit genom särskilda föranstaltningar iståndsatta, lämnades för dessa sådana bestämmelser, att de därefter skulle hållas vid makt av deras inkomster, särskilt tionden, vilken i en del fall sattes till viss avgift, och liksom vid övriga kyrkor förvaltades av kyrkvärdar.¹ Ove Gedde till Tommerup (i Kvidinge socken) fick den 30 december 1648 för full betalning konungens skötebrev på jus patronatus till K v i d i n g e och (Västra) S ö n n a r s l ö v s kyrkor i S. Åsbo härad med krono- och kyrkotionde, herrlighet av präst- och klockargårdarna samt Kvidinge kyrkas gård i Sande (Sånna), dess bol i Karup och en gård i Kärreberg ävensom Sönnarslövs kyrkas skog, kallad kyrkoeket, dock mot villkor att bibehålla präst och klockare vid deras rättigheter, att årligen utgiva biskopens och prostens gästeri, att icke kalla annan präst än den biskopen förhört och godkänt, att själv tillsätta kyrkvärdar, granska kyrkans räkenskaper och använda inkomsterna till kyrkans bästa etc.² Till två av kyrkofastigheterna

¹ THULIN, Utredning I sid. 47 f.

² Kronens sköder II sid. 6; FALKMAN, Förteckning I nr 1968.

hade ägaren till Tommerup på 1570-talet utövat dominium men synbarligen fränkänts detta.¹

Från början av 1600-talet upplätos somliga kyrkors inkomster till enskilda på livstid utan annan förpliktelse än att hålla kyrkan vid god hävd och makt samt förskaffa vin, bröd och annat, som behövdes för kyrkotjänsten,² så att förläningstagaren, allenast detta iaktogs, utan redovisning synes haft fri disposition över det överskott, som årligen kunde uppstå, och synes i samband därmed jämväl vid patronatsrätterna, särskilt sedan de blivit föremål för byte och försäljning, en liknande uppfattning börjat göra sig gällande beträffande kyrkornas överskott, men hade den ej under ifrågavarande period trängt igenom. Detta visar sig även i fråga om patroni ställning till kyrkornas jordar. Över dessa tillades patronus i senare patronbrev dels kronans höghet och herrlighet, dels kyrkans rätt, d. v. s. i regel blott landgillet. Där jordarna överlätos med sin »egendom, åker, äng, skog, ränta och rätta tillhörighet» eller med liknande uttryck, har detta i regel varit ett särskilt tillägg av kronans rättigheter.

Genom upplåtelse av patronatsrätt synes kronan i regel gått miste om de gästeriutskylder från kyrkor och prästerskap, som kronan vid reformationen övertog från biskoparna. Däremot var det ej avsikten, att de avgifter, som i övrigt utgingo från kyrkorna till andra än deras egna ändamål, därigenom skulle upphöra. Detta gällde beträffande prostens visitatspenningar samt biskopens och prostens gästeri, och då en del av adeln, som från kronan erhållit jura patronatus till sina sockenkyrkor, i anledning därav ansågo sig frikallade från att utgiva avgift från kyrkorna till universitetet, befallde Kungl. Maj:t den 4 december 1591 alla kyrkovärdar eller andra, »som haffuer nogen samme kiercker, som fundatsen formellder, udi forsuar och ved samme thieris jus patronatus icke billigen kunde holdde thieris sognekiercke fri», att årligen av kyrkans ränta och inkomst utgöra avgiften till universitetet. I 1643 års recess (p. 54) meddelades föreskriften att, om jura patronatus genom jordabyten (mageskiften) eller på annat sätt komme att frångå kronan eller geistligheten, skulle dock kyrkorna till biskopen, universitetet och andra utgiva vad de av ålder (»arilds tid») utgivit »effterdi Cronen icke kand eller bör videre at haffue bortskifft end den med rette haffde at oppeberge oc annamme, huilcket oc om de mageskiifter allerede giort ere, fortstaaes, med mindre derforre tilforne er skeed udleg».³ I senare patronbrev inskräptes ock, att, om riket råkade i nöd, jämväl den patronella kyrkan och dess bönder (»tjänare») skulle, eftersom det bleve beviljat och påbudet, komma riket

¹ Ett Knud Lauridsens (Gedde) till Tommerup (d. 1545) genbrev till ärkebiskop Birger på bl. a. en kyrkans gård i Sanna är förtecknat i 1577 års inventarium på Lundagård. FALKMAN, Förteckning II nr 56. I LSLB är vid denna gård antecknat: »Dominium till Tommerup.» För gården i Karup (»Karrerp») är antecknat: »Dominium var till Tommerups arvingar men nu till Eyler Grubbe.» (Denne hade 1561—86 Mörups gård i Halland i förläning.) För gården i Kärreberg heter det: »Dominium med all annan herrlighet till Helsingborg slott.»

² Den 3 sept. 1601 Svedala och Lemmeströ (Vemmenhögs h:d).

RÖRDAM, Kirkelove III sid. 306.

till hjälp efter »sin formue». Dock synas de härvid efter hand hava kommit att intaga en ställning liknande den adelns landbönder eljest intogo vid beskattningen. Då Kungl. Maj:t t. ex. den 30 december 1637 förordnade, att till hjälp för superintendenten i Själlands stift, som lidit skada under kriget, $\frac{1}{2}$ riksdaler skulle utgå av varje kyrka, varom föreskrift utgick till befallningsmännen, så ock till universitetet, kapitlet och andliga, som hade att förestå kyrkor, begärde Kungl. Maj:t av adelsmän, som hade jura patronatus, endast, att de ville av sina kyrkor »förära» superintendenten samma belopp.¹

Det är givet, att dessa kyrkor, på sätt i I:IV:7 av 1643 års recess uttryckligen stadgats beträffande prostarna, lika med de övriga skulle stå under geistlighetens tillsyn, liksom ock att, jämte det å dem voro tillämpliga flertalet bestämmelser om kyrkornas inkomster och delvis även bestämmelserna om deras utgifter, en enskild patronus såsom försvar för kyrkan, lika med övriga kyrkans »forsvarer», efter 5 p. skulle hava tillsyn över kyrkorna, söka befordra deras bästa, se till, att de hölles vid hävd och byggnad, och att det förföres sparsamt och riktigt med deras inkomster, att handhava kyrkornas jordar och inkomster samt svara för dem och söka återvinna, om något frångått kyrkorna. Naturligtvis hade en dylik patronus fortfarande rätt att, om han ville, under iakttagande i tillämpliga delar av bestämmelserna i 4 kap. administrera sina kyrkor genom kyrkvärddar, för vilket fall i 14 p. föreskrevs, att så länge kyrkans försvar själv hade vederhäftiga bönder i socknen, han först skulle bruka dem till detta uppdrag. Där kyrkvärddar sålunda tillsattes, var även på enskilda patroni tillämplig sista punkten i 5 p., som föreskrev, att kyrkornas försvar själva årligen skulle förhöra deras räkenskap och så vitt möjligt besöka kyrkorna, liksom man måhända därvid ock avsett, att prostens, som i allt fall skulle visitera jämväl sådana kyrkor, efter 20 p. skulle vara närvarande även vid räkenskapernas förhörande. Det synes dock, trots uttrycket i 1 p., att samtliga kyrkans »forsvarer» skulle rätta sig efter »denne förordning», så mycket mindre sannolikt, att enskilda kyrkopatroner skulle varit bundna av 4 kapitlet i dess helhet, som det ej för dylika patroner såsom för övriga kyrkans »forsvarer» i recessen föreskrivits, att räkenskaperna efter förhörandet skulle insändas till högre myndighet, liksom ej heller enskilda patroner för sina kyrkor tillerkänts samma rätt som övriga kyrkor erhållit, nämligen att från annat håll kunna vänta understöd, om deras egna inkomster ej vore tillräckliga. I stället för att närmare binda patronerna vid administrationen av kyrkorna sökte kronan på annat sätt sörja för tillgodoseende av det allmännas intresse, då för sådana patroner, som ägde bruka och uppbära kyrkornas inkomster, i 2 p. i överensstämmelse med vad redan förut stadgats i särskilda patronbrev, föreskrevs, att, om de läte kyrkan förfalla, de skulle »erstatte kirken opbørselen» till dess reparation och kyrkan själv sedan behålla sina inkomster till god räkenskap, dock under patroni direktions, »öfrighed» och försvar. Med

¹ RÖRDAM, Kirkelove III sid. 263.

hänsyn till det sätt, varpå i fråga om administrationen av patronella kyrkor förut förfarits, torde med detta stadgande avsetts ej endast kyrkor, vid vilka patronerna uttryckligen tillagts rätten att bruka och uppbära deras inkomster, om än under olika föreskrifter beträffande möjligen uppkommande överskott utan även de, vilka endast förlänats med liknande myndighet, som eljest tillhörde länsmännen å konungens vägnar. Att recessen ej i denna punkt åsyftat någon ändring framgår däraf, att formuläret för upplåtelse av patronatsrätter ej härutinnan omedelbart efter recessen undergick någon huvudsaklig ändring. Däremot torde avsikten varit, att de för administrationen av kyrkorna i allmänhet föreskrivna regler skulle tillämpas, om det fall skulle inträffa, att efter 2 p., i anledning av vanvård, kyrkan själv skulle behålla sina inkomster till god räkenskap under patroni direktion, »öfrighet» och försvar. Med uttrycket, att patronus skulle »erstatte kirken opbørselen» till dess reparation, torde åsyftats ej endast, att han skulle överlämna, vad som erfordrades för avhjälpande av de å kyrkan för tillfället varande bristfälligheterna, utan hela kyrkans behållning, åtminstone i den mån den för framtiden kunde påkallas för kyrkans ändamål. Om man sålunda kan antaga, att recessen ej åsyftat att ställa enskilda patroner i en mera bunden ställning beträffande kyrkornas administration, än de förut innehaft efter patronbrevens och tidigare praxis, synes den å andra sidan ej heller hava avsett att föröka patroni rättigheter, så att de t. ex. skulle få disponera kyrkornas överskott med större frihet än tidigare. Därför torde också patroner, ehuru de själva voro försvar för sina kyrkor, trots saknad av uttycklig föreskrift därom, fortfarande, på sätt i 70 p. stadgats för dem, som »pro officio ved fundatz eller stiftning» voro berättigade till kyrkotionde, skolat stå under högsta uppsikt av länsmannen. Denne torde särskilt haft att tillse ej endast att kyrkan icke förfölle, utan även att dess tillhörigheter ej förminska- des eller förskingrades.

Ser man på de socknar, som stodo under jura patronatus till kloster, kapitel, universitet och hospital, utvisa anteckningarna i LSLB att, jämte det bland onera ecclesiæ i regel för dessa socknar ej upptogos andra avgifter än för kapitelskyrkorna stundom en årlig pensio till patronatshavaren, där det kungliga brevet härom den 15 september 1571 kommit att tillämpas,² denne merendels hade dominium med städsmålet över största delen av de kyrkorna anslagna fastigheterna. Såsom patronus betraktades även den som utövade patronatsrätten på grund av förläning.³ Upplysande härutinnan äro särskilt anteckningarna i LSLB för en del hithörande kyrkor. Så heter det t. ex. för Grönby socken, som låg under Herrevads kloster: »Item gaar ther ingen alterehauffre aff for:ne kircke, thi hun haffuir verrid frij aff errilds tiidtt och haffuir legidtt tiill Dalby kloster»,⁴ och för den under

Kyrkliga
patronat.¹

¹ Denna avdelning följer i huvudsak THULIN, Utredning I sid. 36—40, 56—58. För källhänvisningar se detta arb.

² Se sid. 288 f nedan.

³ Kanc. brev. 1571—75 sid. 50 (9 juli 1575); FALKMAN, Förteckn. I nr 3438.

⁴ Dalby kloster var kronan tillhörigt men bortförlänat.

Allhelgonaklostret i Lund lydande Gullarps socken: »Guleruppe sognn ligger tiill Helne kircke ij Lundtt och haffuer Biörn Kaas nu jus patronatus sive dominium baade offuir kircke och prestegaardt, thi suare the ingen uden hannom».¹ För Konga socken, som synes hava legat under Allhelgonaklostret, men där icke förty prästen betalade altarhavre, fodermarskpenningar och cathedraticum, heter det under *bona ecclesiae*: »Axel i Konge haffuer giffuet huert aar til kircken aff den kirkens feste han iboer XXIII sk. indtil nu nogre faa aar siden Anno 63, at Otte Brade tiill Knutstrup er blefuen hans herskab, derefter haffuer icke kirken faait for:ne landgilde»; och under *bona curiae æditui*: »una cum curia ipsius abrepta sunt ab Ottone Brade paa Knudstrupp den tid han fick den hele by mz alt konge len fra Helnekyrke Anno 1563. Och udi degne gaarden haffuer for:ne Otte ind-satt en bonde som suarir til Knudstrupp och degnind er huswild och haffuer ingen husworing uden han leijer hwss aff andre som een anden gaardmandtt.» Detta synes bestyrka, att, liksom dessa kyrkor före reformationen allt mera, även där de ej helt inkorporerats med vederbörande anstalt, undantagits från biskopens och hans underordnades världsliga tillsyn och försvar, jämväl därefter denna tillsyn och försvar samt därmed förbundna inkomster i regel tillkommo ej stiftslänsmannen utan patronatshavaren, och torde detta sedermera kommit att gälla jämväl bortfästandet av tionden samt förhörandet av kyrkornas räkenskaper. I ett kungligt missiv den 25 september 1573 heter det, att stiftslänsmannen skulle förhöra kyrkornas räkenskaper, dock icke deras, till vilka kapitlet eller andra hade jus patronatus. Den 12 september 1574 förordnades, att stiftslänsmannen i Århus stift skulle hava de geistliga i försvar med undantag för de socknar, till vilka kapitel eller andra hade jura patronatus, med vilka de ej skulle befatta sig mot deras friheter. Då konungen den 19 juni 1582 förordnade, att stiftslänsmannens andliga jurisdiktion skulle fördelas mellan länsmännen i de till stiftet hörande län, förklarades uttryckligen, att prelater, prostar, kaniker och kapitlet förbehölls det jus patronatus samt den jurisdiktion och rätt, som de av arilds tid haft till en del sockenkyrkor eller geistliga gods. Med dessa finge länsmannen ej befatta sig, utan skulle därutinnan deras privilegier, som av KM:t och framfarna konungar givits och konfirmerats, lämnas oförkränkta.

Klostrens sockenkyrkor synas i samma mån sådana åtgärder vidtogos, att de fingo självständiga präster, till vilka sockenborna själva tillades förslagsrätt, jämväl i övrigt alltmere blivit likställda med de kyrkor, som stodo under länsmannens inseende, men tidigare var så ej fallet. Då abboten i Ringsteds kloster företett framfarna konungars i Danmark brev, att Harresteds kyrka och prästgård med all deras herrlighet skulle vara och bliva hos Ringsteds kloster samt att abboten och konventet där skulle äga insätta en »sogneprest aff theris brödre», medgav Kristian III den 16 november 1546, att nämnda kyrka och prästgård med alla deras tillhörigheter fortfarande finge förbliva vid klostret, samt att abboten och konventet där finge tillskic-

¹ Allhelgonaklostret med dess gods var 1567—70 förlänat till Björn Kaas.

ka och insätta en god, lärd predikant. Den 10 augusti 1567 fick stiftsskrivaren i Själlands stift befallning att låta abboten i Sorö kloster för klostrets räkning uppbära alla de tionder, som förutvarande abboter haft i värjo och behålla stråfodret därav, mot att han till stiftsskrivaren levererade så mycken säd, som de kunde tåla, liksom han ock skulle låta abboten behålla (»föllige») alla de kyrkojordar, som klostret hade jus patronatus till och tidigare abboter innehaft. Då Antvorskovs kloster den 5 juli 1568 tillförsäkrades jus patronatus till Haffrebierrigs, Sorbye och Gierslöfs kyrkor, sådant som de efter berättelse haft detta jus sedan gammal tid, förklarades, att kyrkvärdarna skulle göra prioren räkenkap, samt att ingen annan finge befatta sig med dessa kyrkor.

Kapitelkyrkor. Då, i följd av KM:ts order till stiftslänsmannen att uppbära kyrkotionden för kronans räkning, Axel Viffert jämväl befattat sig med den till degnedömet (dekanatet) i Ribe domkyrka hörande kyrkotionde, vilket innehavaren av berörda ämbete ansett stridande mot hans förläningsbrev, förklarade konungen den 14 januari 1567, att Viffert ej skulle befatta sig med de kyrkor, som hörde till nämnda degnedöme, vidare än andra länsmän förut gjort, utan skulle förläningsstagaren själv förhöra kyrkornas räkenkap och därför njuta sin sedvanliga rättighet, samt förse kyrkorna med vin, bröd, ljus och annat, om det vore nödvändigt, varefter han för överskottet skulle göra stiftslänsmannen räkenkap, tills tionden åter kunde tillfalla kyrkan. Enligt missiv den 21 september 1568 förklarade Fredrik II ytterligare, att Viffert ej finge befatta sig med de kyrkor, som låge till prelaturer och kanikdömen i Ribe domkyrka, mera än länsmännen gjort i konungens faders tid. I anledning av besvär utav domkapitlet i Lund däröver, att vid det allmänna bortfästandet av tionden över hela riket de därtill förordnade även bortfäst någon tionde, som hörde till kyrkor, till vilka kapitlet hade jura patronatus, förklarade konungen den 29 augusti 1573, att alla, som fäst sådan kyrkotionde, icke vidare finge befatta sig med den mot kapitlets samtycke, utan skulle kapitlet få råda däröver som kapitlet bäst syntes, och förbjöd os fogdar, ämbetsmän samt alla andra att befatta sig med de kyrkor, kapitlet hade jus patronatus till, och deras tionde eller att i övrigt göra detsamma något förfång uti dess ränta och rättighet. Då länsmännen den 6 juni 1586 erhöilo order att undersöka kyrkornas tillstånd, förklarades likaledes uttryckligen, att de ej finge befatta sig med några kyrkor, till vilka kapitlet hade rättighet.

Vad kapitelkyrkorna vidare angår, upprepade I: IV: 3 av 1643 års recess stadgandet i 1618 års brev, att försvaret skulle utövas av menige residerande capitulares, och stadgades att dessa kyrkor skulle njuta samma rättighet som andra kyrkor, särskilt beträffande deras inkomsters och utgifters administration. Kapitlet torde också i det hela såsom försvar för dessa kyrkor intagit samma ställning som länsmännen vid konungens kyrkor, dock under iakttagande av vad som gemensamt stadgats för alla kyrkor, som stodo under jura patronatus, nämligen *dels* i 2 p., att patronus finge bruka och uppbära kyrkans inkomst men ej låta kyrkan förfalla, så framt han ville behålla »sådan

höihed oc benaadning» samt, om han läte kyrkan förfalla, ersätta den upp-
 bördén till dess reparation, »oc kirken self siden sine indkomme beholde til
 got regenskap, dog under patroni direction, öfrighed oc forsvar», *dels* i 20 p.,
 att vid sådan kyrka patronus med prostén skulle förhöra kyrkans räkenskap
 och båda underskriva densamma, som de aktade att försvara, om det för-
 fores oförsvarligt med nämnda räkenskap, *dels* i 54 p., att, om några jura
 patronatus genom jordabyten (mageskiften) eller på annat sätt komme från
 kronan eller geistligheten, patroni dock skulle giva biskop, universitet och
 andra, eftersom kyrkorna givit av arilds tid, vilket även skulle gälla tidigare
 byten etc., om ej, på sätt stundom skett, särskilt vederlag lämnats för fri-
 heten, *dels ock* i 60 p., att patronus (ej länsmannen och biskopen) skulle
 bestämma vederlaget för bröd och vin vid en patronell kyrka. Vad som så-
 lunda anförts om kapitelskyrkorna, torde i det hela jämväl gällt de med dessa
 närmast jämförliga kyrkor, som stodo under jura patronatus till universitetet,
 räkenskapsprostar (Ribe stift) och andra andliga. I vissa avseenden voro
 emellertid för kapitelskyrkorna meddelade särskilda bestämmelser. Under
 det sålunda för länsmännen såsom kyrkornas försvar var stadgat, att de till-
 lika med deras räkenskap årligen skulle i Kungl. Maj:ts ränteri inleverera en
 riktig förteckning på deras kyrkors behållningar samt hos vem penningarna
 voro utsatta på ränta (p. 6), ävensom att, där en sådan kyrka icke kunde
 hjälpa sig själv genom sin egen inkomst, de skulle överväga, på vad sätt den
 kunde hjälpas, antingen genom lån eller försträckning från andra kyrkor
 eller genom tillskott från socknemännens sida eller på andra sätt (p. 69),
 föreskrevs i stället beträffande kapitelskyrkorna, att kapitlet skulle till läns-
 mannen insända förteckning över dess kyrkors behållningar och hos vem
 deras medel voro utlånade jämte avskrifter av kyrkoräkenskaperna att sedan
 framsändas med stiftslänsmännens räkenskaper (p. 6), liksom ock att kapit-
 let skulle se till, att deras kyrkor blevo reparerade genom lån från andra
 kapitelskyrkor, när de voro bristfälliga och ej hade egna tillgångar (p. 69).
 Därvid meddelades jämväl särskilda föreskrifter om de förmåner, som skulle
 tillkomma räkenskapsprostar och dem som förhörde räkenskaper i kapit-
 len (p. 59).

Då de »höglärda» anført besvär däröver, att vid det allmänna bortfästän-
 det av tionden över hela riket stiftslänsmannen jämväl bortfäst kyrkotion-
 den från de till universitetet hörande Sæby och Egeslevmagle socknar,
 liksom ock att jämväl i övrigt hinder gjordes dem på vad de hade jus patro-
 natus till, förklarade konungen den 21 augusti 1573, att varken de, som fäst
 berörda socknars tionde, eller andra, som hade någon tionde, till vilken de
 »höglärda» efter universitetets fundats hade jus patronatus, finge befatta sig
 med berörda tionde mot deras samtycke, utan skulle de få råda däröver, som
 dem bäst syntes, och förbjödos fogdar, ämbetsmän samt alla andra att be-
 fatta sig med de kyrkor, de höglärda hade jus patronatus till, eller att eljest
 göra dem hinder på något sätt, i vad som lagts till deras underhåll. Sedan
 professorerna bl. a. beklagat sig, att hinder gjordes dem på deras rättighet
 av Fosie socken i Oxie härad, till vilken de hade jus patronatus, samt att

bönderna på de gårdar, som låge till kyrkan och prästen i socknen, besvärades med att utgöra äckor, havre och annan tunga, förbjöd konungen den 12 juni 1575 stiftslänsmannen att befatta sig med den rätt, universitetet hade till nämnda socken, och att besvara kyrkans och prästens tjänare med att utgöra äckor och havre eller på annat sätt.¹

Hospitalskyrkor. Då, till ersättning för Uggelöse kyrka, Gjentofte kyrka med kronans tionde och all annan därtill hörande ränta och rättighet den 29 juli 1570 »annexerades och inkorporerades» till helgeandshuset i Köpenhamn, så att de fattigas föreståndare skulle hava jus patronatus till kyrkan och makt att själva »holde och tillskicke en god lerdt mandt till capellan», tillades att, om kyrkan kunde ränta mer än kapellanens redliga och nödortftiga underhåll, skulle överskottet tillkomma de fattiga och sjuka. Detta synes hava fattats så, att hospitalet, mot att hålla kyrkan vid makt, ägde uppbära jämväl dess inkomster, ty då Gjentofte socknemän klagade över, att kyrkan vore förfallen, förklarade Fredrik II den 4 augusti 1577, att, eftersom kyrkans »part» vore lagd till de fattiga, av vilka den skulle hållas vid makt, skulle hospitalsföreståndaren låta hjälpa och göra färdig kyrkan med kyrkomuren samt därefter alltid hålla dem vid god hävd och makt. Sedan socknemännen emellertid anhållit, att tionden åter måtte komma till kyrkan, fick hospitalsföreståndaren den 10 februari 1590 befallning att hava noga inseende, att tionden användes till kyrkan och dess byggning, samt att förordna en eller två personer, som kunde uppbära dess tionde och övriga inkomster samt använda dem till kyrkans bästa, så att den bleve byggd och förbättrad samt icke helt nedfölla.

Vad angår administrationen i första hand av de kyrkor, som sålunda lydde under kyrkliga anstalter, skedde den väl i flera fall så, särskilt när kyrkorna helt inkorporerats med anstalterna, att dessa själva, utan tillsättande av kyrkvärdar, läto bestrida densamma, men i regel funnos nog vid dessa, liksom vid övriga kyrkor, kyrkvärdar, vilka i så fall voro redovisningsskyldiga inför anstalten. I fråga om kapitelskyrkorna skedde denna redovisning tidigare vanligen inför vederbörande prelat eller kanik eller deras fogdar, men förordnade konungen den 6 februari 1618 för Roskilde kapitel, att alla sådana kyrkoräkenskaper i stället skulle förhöras i menige kapitlets och särskilt de residerandes närvaro och intet bliva byggt, använt eller förändrat på dessa kyrkor utan deras vetskap och samtycke. Likaledes föreskrevs den 14 april 1619 för universitetskyrkorna, vilkas räkenskaper tidigare förhörts av rektor med några professorer, att detta i stället skulle ske i konsistorium, liksom för kapitelskyrkorna. Redan förut, den 20 juni 1599, hade för universitetets kyrkor föreskrivits, att deras behållningar skulle vara ej hos kyrkvärdarna utan hos rektor.

De speciallän, bestående av rätt till landgille från vissa fastigheter, som sockenkyrkorna innehade av enskilda, rubbades icke genom reformationens eller den senare tidens lagstiftning. Herrligheten tillkom den enskil-

¹ Kanc. brevböger 1571—75 sid. 617.

de, vilken också om han hade behov att själv bruka jorden kunde taga denna i anspråk, blott landgillet vederbörligen utgjordes.¹ Där sådana län innehafts mot villkor av mässläsning, kunde de väl stundom ha förlorats genom 40-årspreskription² eller reklamation på grund av 1536 års recess. Men i regel torde de ha bestått orubbade och detta gällde också dem, vid vilka konungen avlöst ärkebiskopen såsom dominus. Visserligen hade några kyrkor »dominium» till egna fastigheter,³ men sannolikt var dettas väsentliga innehåll städsålet och omfattade, liksom fallet var med prästernas rätt till sina residensgårdar, ej hela herrligheten.⁴ Ej ens rättstiteln till den åtnjutna delen synes alltid fullt klar. För V i n s l ö v s socken i Göinge härad säger LSLB om Ljungamölla och en fästa i V.: Dominium med städsålet haver kyrkan själv.⁵ Men i ett kungl. brev den 29 augusti 1541 hade, under erinran att ärkebiskopen utövat städjerätten till möllan, konungen tagit denna rätt i anspråk för egen del.⁶ Det hände ock att tvist rådde om rätten till herrligheten och försvaret och att ändringar häri inträdde. Det är svårt att av de i regel kortfattade anteckningarna i LSLB se i vad mån grunderna för dessa ändringar voro giltiga, så t. ex. då det i fråga om M e l l b y kyrka i Albo härad heter: »Smedjan giver årligen till kyrkan landgillepenningar, ty kyrkan lät själv bygga den, 10 sk. Dominium haver varit till stiftet, men nu vilja de på Tosterup taga smedjan i försvar, men vad rätt de hava därtill vet man icke. Item kyrkans stall, som kyrkan ock lät själv bygga, vilja de ock på Tosterup hava dominium över och därför giva till kyrkan 9 sk. Nu må kyrkans ök stå på gatan och frysa.» Där städsålet disponerades av kronan, bortstaddes fastigheterna av länsmanen eller stiftslänsmanen. Det hände ock att konungen själv meddelade rätt till livstidsstädja (»livsbrev»)⁷. Ett ej obetydligt antal av de gårdar, till vilka kronan hade herrligheten samt kyrkor och präster landgillet, övergingo emellertid till enskilda genom förläning, köp, byte eller gåva.

I överensstämmelse med den medeltida praxis fick den 1 oktober 1539 Björn Ulvstand »fölgebref ad gratiam», d. v. s. förläning tillsvidare, på fem gårdar, två i Lövestad, två i Heddinge och en i Bäretofta, dock att de skulle giva deras årliga landgille till Lövestads kyrka, »nu som tillforne».⁸ Detta utgjorde en förnyelse av ärkestolens förläning år 1534.⁹ Den 29 mars 1537,

¹ Se t. ex. en konungens och rättartingets dom 1552 i mål mellan Niels Brun till Kongstedlund å ena samt sockenprästen i Sönder Kongeslev herr Christen, vilken senare gjort gällande att jorden behövdes till klockarbol. Herredagsdombog nr 5 fol. 95.

² Se t. ex. Kungens och rådets dom 18 okt. 1599 ang. rätt till landgille för Ellinge kyrka i Odense stift. KRD I sid. 289.

³ Se ovan sid. 180.

⁴ Se t. ex. sid. 279 nedan (Tolånga, Vanstad, Lövestad).

⁵ FALKMAN, Upplysningar II 760—761.

⁶ D. Kancellireg. sid. 199; jfr sid. 262 not 1 ovan, 306 och 315 nedan.

⁷ Se t. ex. Kanc. brevböcker 1576—79 sid. 689 (21 juli 1579 ang. en jord varav Görslövs kyrka i Bara härad åtnjöt landgillet).

⁸ D. Kancellireg. sid. 105; RAL 4 fol. 227.

⁹ Se sid. 161 ovan.

hade den till synes första verkliga avhändelsen av ett kronans dominium över kyrkogods utan sammanhang med överlåtelse av patronat ägt rum på Själland, då »Fru Anne, Offue Skrams efterleuffuerske, fick breff paa en Jord som ligger till Deybiereg kiercke udi Deibierglundtz marck, som till for:ne Deibierg Lund aff gammel thiid haffuer werit brugt», dock med visst undantag. Att här åsyftas en övergång av grundrätten är oförtydligt. Den nya *domina* skulle »aarligen och thill gode rede» göra och giva till kyrkan sådan årlig skyld och ränta, som plögade gå av jorden.¹ I Lunds stift möta vi den första avhändelsen på 1560-talet. Den 13 februari 1562 »säljer, sköter och avhänder» Fredrik II till Sten Bilde till Vanås »Vår och kronans rättighet, som är herrligheten av sju kyrkegårdar i Göinge härad i Broby socken och i Lundoms by (LSLB: försvaret hos Sten Bilde på K. M:ts vägnar) liggande att bruka och behålla till evinnerlig egendom, dock vad landgille och rättighet, som hörer till Önnestads kyrka och av förenämnde sju gårdar härtill är utgivet till kyrkan, skall härefter obehindrat följa förenämnde Önnestads kyrka och förenämnde Sten Bilde eller hans arvingar dem alldeles intet därmed att skole befatta». I brevet är intagen utfästelse om hemul.² — Den 4 februari 1566 fick fru Anne Clausdotter konungens brev att, som de svenske förstört hennes fasta och borttrövat hennes lösa egendom, så finge hon sig till underhåll herrligheten av vissa kyrkegårdar (19 stycken) till Eftra, Slöinge och Abilds kyrkor i Årstads härad samt Getinge, Revinge, Kvibille, Steninge och Harplinge kyrkor i Halmstads härad i Halland. Dock skulle hon ej få befatta sig med något det landgille, som ginge av nämnda gårdar, vilket skulle följa de kyrkor det låge till eftersom av arilds tid varit sedvanligt.³ I jordabyten med kronan fingo den 28 juli 1574 Hans Skougaard till Gundestrup (Kulla-Gunnarstorp) bl. a. en gård (enligt Skougaards genbrev »en kirkegaardt») i Kärreberg, som till kronan utgjorde herregästeri m. m. och räntade 6 penningar till Kvidinge kyrka i S. Åsbo härad, med gårdens rätta tilliggelse, åker, äng, skog, mark etc.⁴ (LSLB: dominium med all anden herrlighet till Helsingborg slott); den 18 mars 1575 Jörgen Marsvin till Dybeck kronans herrlighet till två gårdar i Ölövs by, vilka gårdars landgille tillhörde Östra Vemmenhögs kyrka i Vemmenhögs härad (LSLB: intet om dominium);⁵ den 16 december 1575 Björn Kaas i jordabyte herrligheten till två kyrkegårdar i Stora Tveren i Bjäresjö socken i Herrestads härad med landgille till kyrkan (LSLB: dominium till stiftet) samt till en »prästegård», d. v. s. mensal (LSLB: ingen uppgift) och en kyrkofästa i Bjäresjö (LSLB: dominium till fru Ingeborg på Herrestad), alla utgörande fodermarskpenningar till kronan, med skyldighet att utge landgillet

¹ RAL 4 fol. 279; Kronens sköder I sid. 3. Jfr. sid. 143 not. 6 ovan.

² RAL 8 fol. 383; FALKMAN, Upplysningar I sid. 23; Förteckning I nr 439.

³ FALKMAN, Förteckning I nr 530; Upplysningar II sid. 28 (nr 56). LSLB har ingen upplysning om dominium.

⁴ Kronens sköder I sid. 151; SkR 1 fol. 96; FALKMAN, Förteckn. I nr 678; jfr sid. 350 nedan.

⁵ Kronens sköder I sid. 156; FALKMAN, Förteckn. I nr 684.

till kyrka och präst;¹ den 18 oktober 1577 Erik Rosenkrands till Langtind kronans herrlighet av en kyrkogård i Ullstorps by och socken i Ingelstads härad, Ullstorps kyrkas rätt till landgille oförkränt (LSLB: svarar till Malmö slott);² den 28 november 1577 hovmarskalken Henrik Below kronans rättighet och herrlighet av tre kyrkogårdar i Önnestad i Göinge härad och av två fästor där som utgjorde landgille till Önnestads kyrka (LSLB: Jörgen Marsvin — stiftslänsmannen — haver i försvar).³ Den 7 (8) maj 1579 skedde jordabyte mellan kronan och Henrik Bildes änka fru Christense Ulvstand till Månstorp, varigenom fru Christense fick bl. a. kronans herrlighet av tre Slimminge kyrkas (Vemmenhögs härad) gårdar i Slimminge socken (LSLB: all herrligheten är till Malmö slott).⁴ — Den 16 juli 1579 utfärdades konungens gåvo- och skötebrev till Michel Pedersen Göing å bl. a. en kronans herrlighet i en kyrkojord i Björnstrups by, hörande till Gödelövs kyrka i Torna härad (LSLB: dominium haver Michel Göing), kronans herrlighet av två Gödelövs kyrkas jordar, en i Etterup och en i Hölinge (LSLB: dominium haver Michel Göing) samt kronans herrlighet av två Bonderups och Hardeberga kyrkors (Torna härad) fästor i Önnelöv (LSLB: Bonderup, dominium haver nu Michel Göing och kom från kyrkan och prästen i Sti Pors tid; Hardeberga: dominium haver Michel Göing).⁵ Den 26 juli 1579 stadfäste Fredrik II ett Kristian II:s brev den 7 maj 1521 av innehåll, att som Niels Töstesen i Svertingstorp av Göinge härad berättat, huruledes hans föräldrar givit de bol, som kallades Kyrkobol och Biskopsbol, liggande i Svertingstorp, till Finja kyrka i Göinge härad med så skäl, att förbemälte bol skulle vara och bliva hos deras efterkommande arvingar för det landgille och den avgift, som de vore satta för, så hade konungen stadgat, att N. T. och hans arvingar skulle därefter hava, njuta, bruka och behålla förbemälte bol med så skäl, att de skulle göra och giva därav kyrkan och biskopen sådant landgille och avgift, som där borde och årligen pläгат utgå.⁶ Då enligt LSLB (Bona ecclesiae) årligt landgille med 2 pund smör uppbars »for nogen agir oc eng» i Svertingstorp med 1 pund av kyrkan och 1 pund av stiftsskrivaren men dominium var under Hälsingborgs slott, torde 1579 års brev hava medfört, att dominium återställt till N. T. Den 19 februari 1580 utfärdades ett konungens gåvo- och skötebrev till Sten Bilde till Vanås å kronans herrlighet av två gårdar i Torups socken i Göinge härad till Torups kyrka, Kampeholm (Kampholma) och Svenstrup⁷ (LSLB: dominium är »till stiftet»). I jordabyte den 12 april 1581 mellan kronan å ena samt Anders Dresselberg och Vilhelm Dresselberg å andra sidan fingo de senare bl. a. herrligheten av Smedje-

¹ SkR 1 fol. 137; Kronens sköder I sid. 159.

² Kronens sköder I sid. 169; FALKMAN, Förteckn. I nr 745.

³ Kronens sköder I sid. 170; FALKMAN, Förteckn. I nr 750.

⁴ Kronens sköder I sid. 201; FALKMAN, Förteckning I nr 782.

⁵ Kronens sköder I sid. 209; FALKMAN, Förteckning I nr 798.

⁶ SkR 1 fol. 301 v.; Kanc. brevböger 1576—79 sid. 695; FALKMAN, Förteckning I nr 802.

⁷ Kronens sköder I sid. 227; FALKMAN, Förteckning I nr 810.

huset i Harlösa socken i Frosta härad, vilken gård utgjorde landgille till Harlösa kyrka i Frosta härad (LSLB: dominium är till Malmö slott) samt herrligheten av ett »kirkeboelig» i Tornemark, som gav landgille till Sandby kyrka.¹ Den 12 juli 1584 utfärdades konungens salu- och skötebrev för Henrik Brahe till Vittskövle på bl. a. Norra Mellby kyrkas gård i Asmoarp i Frosta härad och S. Rörums socken, dock att endast »försvaret och herrligheten» skulle komma H. B. till godo² (LSLB: intet om dominium). I jordabyte den 28 oktober 1587 mellan kronan och Fredrik Ulfeld fick den senare bl. a. kronans herrlighet av två kyrkegårdar i Balkåkra i Ljunits härad, vilka svarade landgille till kyrkan och prästen i Balkåkra³ (LSLB: Dominium till ena gården under Malmö slott och till den andra under »stiftet»). — Den 12 november 1587 avhände sig kronan till Fredrik Lange till Markegård (på Själland)⁴ den från ärkestolen indragna Sövde gård med underlydande, då förlänta fru Margareta Ugerup på livstid, att tillträda efter fru Margaretas död med följande under gården lydande kyrkliga egendom: 1) kronans herrlighet och rättighet av en kyrkegård i Toagre, som betalade årligen till kronan 6 sk. gästeri och gav »det andra landgillet» till Ilstorps kyrka i Färs härad (Dominium ej antecknat i LSLB); 2) kronans herrlighet av en kyrkegård i Tolånga, räntande till kronan årligen 7 sk. gästeri men annat sitt rätta landgille med städs mål, sakfall och annan herrlighet till Tolånga kyrka i Färs härad (LSLB: dominium till kronan); 3) kronans herrlighet av en kyrkegård i Vanstad, årligen räntande till kronan en mark gästeri men annat landgille med äckor, herrlighet och arbete till Vanstads kyrka i Färs härad (LSLB: dominium till Lundagård); 4) kronans herrlighet av två kyrkegårdar i Lövestad, räntande kronan årligen det ena (Peder Thillesen) en och det andra (Peder Andersen) en halv mark gästeri men det övriga rätta landgillet med herrlighet, ægt och arbete till (Södra) Åsums (»Assens») kyrka i Färs härad (LSLB: »Dominium haffuer fru Magdalene paa Glemminge»); 5) kronans herrlighet av en kyrkegård i Bäretofta (»Bierretofte») årligen räntande till kronan en mark gästeri men det andra rätta landgillet med herrlighet till Lövestads kyrka i Färs härad (LSLB: Dominium till Sövde); 6) kronans herrlighet av en kyrkofästa i Toagre, som årligen gav till Sövde gård 9 sk. 1 alb. med annan herrlighet men till Sövde kyrka i Färs härad 18 sk. 2 alb. (LSLB: dominium till Sövde gård); 7) kronans herrlighet av två kyrkegårdar i Heinge, av vilka den ena årligen betalade till kronan en mark och all annan herrlighet till Vanstads kyrka (LSLB: Dominium till Glemminge) och den andra lika mycket till kronan men »annan herrlighet» till Lövestads kyrka (LSLB: dominium till Sövde); 8) kronans herrlighet av två kyrkegårdar i Ramsåsa, av vilka den ena gav sitt landgille till Ramsåsa kyrka i Färs härad och »svarade med herrlighet» till Sövde gård (LSLB: domi-

¹ SkR 1 fol. 357 v; Kronens sköder I sid. 242; FALKMAN, Förteckning I nr 834.

² Kronens sköder I sid. 282; FALKMAN, Förteckning I nr 906.

³ Kronens sköder I sid. 315; FALKMAN, Förteckning I nr 1004.

⁴ SkR 1 fol. 584 v.; Kronens sköder I sid. 317; FALKMAN, Förteckning I nr 1008.

nium är till stiftet) samt det andra (»Anders Drucken paaboer») gav landgille och städs mål till prästen i Tryde (Ingelstads härad), varemot äckor, arbete och sakfall följde Sövde gård (LSLB: Tryde: Bona mensæ pastoris. »Anders Druckindtt udj Ramsåsa ligger tiill prestegaarden mz sine Dagswercke och giffuir sitt landgille 13 1/2 sk. Och Leijemaalid haffuir altid werrid tiill presten aff gamell tiid som dett er end nu beuisseligt mz besegelde Sognnewidne. Men fruen paa Söffuede gaardt haffuir nu icke mange aar siden tagid hannom udj forsuar»). Enligt bytesbrevet skulle Lange och hans arvingar alls icke befatta sig med det landgille och herrlighet, som gäves av nämnda kyrko- och prästhemman men därefter som dittills låta det följa kyrka och präst utan att göra dem hinder eller förfång på något sätt.

I byte den 8 december 1597 mellan kronan och herr Mogens Göye till Gunderslev fick den senare kronans rättighet och herrlighet av en kyrkogård i Rörum i Rörums socken, som (till kronan) årligen utgjorde gästeri med 9 mark samt 1 tunna havre samt gav 1 mark 2 sk. landgille till (Södra) Mellby kyrka i Albo härad (LSLB: »Dominium er tiill Aahuss»).¹ I byte den 15 januari 1609 mellan kronan och Jörgen Skougaard till Gunderstrup (Vrams Gunnarstorp) förvärvade den senare, bland andra, två gårdar i Kågeröds socken, Luggude härad, Bendsige och Böketofta, av vilka ränta utgick dels till kronan, dels till Kågeröds kyrka (LSLB redovisar ingen gård under Bona ecclesiae).² Till kronan utgjorde årligen den förra gården (Knud Pedersen) landgillesmör 1/2 tunna, landgillehavre 1 skäppa, 1 teja, fodernötpengar 1 daler, fogdegästeri en daler och hade skog till sex svins ollon; den senare (Oluf Madsen) utgjorde årligen till kronan landgillepengar 20 sk., herregästeri 1 mark 5 sk. 1 alb., fogdegästeri 1 daler, landgillehavre 3 skäppor och hade samfällad skog till 12 svins ollon. Till kyrkan betalade de resp. 4 sk. och 12 sk. Då jus patronatus till Kågeröds socken den 13 december 1560 med ärftlig rätt förlänats Otto Brahe till Knutstorp med rätt att för kyrkans bästa uppbära dess tionde och annan ränta och rättighet samt rätten innehades av Brahefamiljen år 1609, måste här vara fråga om speciallän, till vilka kronan innehaft dominium.³ Genom samma byte förvärvade Skougaard från kronan en gård i Södra Vrams by och Norra Vrams socken i Södra Åsbo härad (Niels Andersen), som årligen till kronan utgjorde landgillehavre 3 skäppor, herregästeri 2 mark och fogdegästeri 1 daler ävensom till (Norra) Vrams kyrka 18 sk. samt hade skog till 10 svins ollon (LSLB: ingen uppgift om dominium), en gård i Broby socken och by i nämnda härad (Jon Gundersen), som till kronan årligen utgjorde landgillesmör 3 pund, landgillehavre 4 skäppor, havrepengar 5 sk., herregästeri 1 mark, fogdegästeri 1 daler samt till Broby kyrka 18 sk. (LSLB: dominium till Lundagård); en gård i Åstrup i samma socken (Niels Rasmusen), som till kronan årligen utgjorde landgillesmör 3 pund, herre-

¹ SkR 3 fol. 59 (60); Kronens sköder I sid. 332; FALKMAN, Förteckn. I nr 1185.

² SkR 3 fol. 298 v.; Kronens sköder I sid. 361; FALKMAN, Förteckn. I nr 1317. Jfr sid. 245 ovan.

³ Till en gård i Böketofta hade ärkestolen dominium före 1536. Se ovan sid. 245 not 4.

gästeri 1 mark och fogdegästeri 1 daler samt till Björnekulla kyrka 18 sk. ävensom hade skog till 15 svins ollon (LSLB: dominium till Helsingborgs slott). Den 28 januari 1611 avslöts ett jordabyte mellan kronan och Tage Thott till Eriksholm (Trolleholm).¹ Den senare fick bland annat en gård i Öslövs by i Bosarps socken, som årligen betalade landgillepenningar 14 sk. och gästeripenningar 4 sk. till (Östra) Strö («Doppelströ») kyrka i Frosta härad, »vilket landgille härefter som tillförne skulle följa för:ne Strö kyrka» (LSLB: »Bona ecclesiæ nulla»). Den 9 april s. å. avslöts ett annat byte mellan kronan och Jockim Bülow;² den sistnämnde fick därvid, förutom bl. a. den från ärkestolen indragna Snårestads by om 26 gårdar samt 4 gatehus och lägenheter i Snårestads socken i Ljunits härad, en gård i Everöd i Tryde socken (Peder Giödsen), som årligen räntade till Malmöhus slott 12 sk. landgillepenningar och till Bjäresjö kyrka (i Herrestads härad) 2 mark 4 sk. penningar, samt två »stiftets gaarde» i Hagestad, av vilka den ena (Anders Svendsen) årligen utgjorde fodermarskpenningar $\frac{1}{2}$ mark och gav till Löderups kyrka i Ingelstads härad 30 skäppor korn, den andra (Anders Jensen) utgjorde fodermarskpenningar $\frac{1}{2}$ mark och gav till kyrkan 30 skäppor (LSLB: »svara till Lundagård»). Den 17 augusti 1614 skedde ett jordabyte mellan kronan och Anders Sinkler till Sinklersholm, varvid den senare fick bl. a. Sjunkerödorp (Sjunkarp), en gård i Sörby socken i Göinge härad, »som hade skog till egna svin», utgjorde till kronan årligen en skatteko, en bolgalt, 1 daler gästeri, 2 skäppor råg, 5 skäppor korn, 7 sk. »haffuepenge», herregästeri 7 sk., stud 7 sk. samt gav $\frac{1}{2}$ pund smör till Gumlösa kyrka (LSLB: »Item giffuis aarligen tiill kircken aff en gaardt paa kronens wid naffn Siunckeryd som Jens Matssen paa boer landgillesmör $\frac{1}{2}$ pd.»).³ I byte med kronan den 13 september 1614 förvärvade Otto Lindenow till Borreby Öveds kloster med därunder lydande gårdar. Bland dessa voro 5 gårdar i Vombs socken och by i Färs härad, varav en (Lasse Skelmsön) betalade till kronan landgillepengar 14 sk., gästerihavre 1 tunna och utgjorde penningar 14 sk. till Silvåkra kyrka i Torna härad (LSLB: Dominium med städs målet är till Lundagård), två (Morten Pedersen och Henrik Jensen) till kronan utgjorde vardera landgillepengar 14 sk. och fodermarskhavre 1 tunna samt till Vombs kyrka i Färs härad den ena 14 sk. och den andra 12 sk. (LSLB: ingen uppgift om dominium), en (Simon Andersen) utgjorde till kronan landgillepenningar 26 sk. och fodermarskhavre 1 tunna samt till Björka kyrka i Färs härad penningar 6 sk. (LSLB: dominium ej nämnt); dessutom 4 gårdar i Björka, av vilka en (Niels Pedersen) utgjorde $\frac{1}{2}$ marks fodermarskpenningar till kronan och 3 mark penningar till Björka kyrka (LSLB: dominium till Lundagård). Bland det gods kronan erhöll ingick en gård i Hasslöv i Araslövs socken i Villands härad (nu under Nosaby socken), vilken gård årligen utgjorde

¹ SkR 3 fol. 371; Kronens sköder I sid. 369; FALKMAN, Förteckn. I nr 1342.

² SkR 3 fol. 379 (387); Kronens sköder I sid. 370; FALKMAN, Förteckn. I nr 1346.

³ SkR 3 fol. 467; Kronens sköder I sid. 375 f.; FALKMAN, Förteckn. I nr 1368.

ett pund korn, som gavs till *A r a s l ö v s* kyrka; herrligheten följde *Hammars gård* (ägd av *Lindenow*, tidigare under *Braheätten*) »och er der til» (LSLB: dominium är till *Hammar*).¹ Den 30 januari 1618 bortbytte kronan till *Anders Bille* till *Rosendal* en gård i *Lydestads by* i *Kroppps socken* i *Luggude härad* (*Peder Mortensen*), vilken till kronan årligen räntade 9 grotter herrepennningar, 5 sk. herrepennningar, 2 skäppor havre, 6 hästars gästeri, 13 sk. ringere (penningar), varjämte 1 album skulle givas till *K r o p p s* kyrka (LSLB: ingen upplysning om dominium), samt en gård i *Hjortshögs by* i samma socken (*Bent Trögelssen*), som till kronan räntade 7 sk. herregästeri, 1 1/2 skäppa råg, 30 skäppor korn, 4 1/2 höns, 1/2 får, 1 gås, 1 lass hö, 5 1/2 lass ved och 3 hästar samt årligen skulle giva till kyrkan 1/2 mark (LSLB: ingen upplysning om dominium).² I byte mellan kronan och *Anders Bille* till *Rosendal* den 28 oktober 1623 fick den senare bl. a. i *Hjortshög* (»*Giordshöij*») i *Kroppps socken* i *Luggude härad* en kyrkofästa (*Cleamid Nielsen*), som svarade skyld till *Hälsingborgs slott*, penningar 3 mark, och till *B å r s l ö v s* kyrka, penningar 27 sk. (LSLB: fästans ej antecknad).³ Den 20 april 1624 fick *Holger Rosenkrands* till *Glimminge* i byte med kronan bl. a. en gård i *Tönnersjö by* och socken, en i *Jonstrup* och en i *Brunskog* i samma socken. Av dessa utgjordes skyld av gården i *T.* (*Niels Andersen*) till kronan 7 sk. ledingspenningar, 3 skäppor mjöl, 1 pund smör, 8 hästar herregästeri, 3 skäppor havre, 2 hästar fogdegästeri samt till *T ö n n e r s j ö* kyrka 1 pund smör, av gården i *Jonstrup* (*Laurids Nielsen* och *Jens Jyde*) 2 pund smör, 4 hästars herregästeri, 1 1/2 skäppa havre och 2 hästars fogdegästeri till kronan, 2 pund smör till kyrkan och 1 1/2 mark gästeri till *Laholms slott* samt av *Brunskog* (*Niels Smid*) 12 sk. gästeri till slottet och ett pund smör till kyrkan (LSLB: Gården i *Tönnersjö* ej nämnd, dominium till de båda övriga ej antecknat).⁴ Den 20 september 1653 fick *Otte Thott* till *Näs* i byte med kronan följande »geistlig gods»: en gård i *Ask* (*Christen Christensen*), som »låg till» *A s k s k y r k a* i *Onsjö härad* och gav »landgille» till *Landskrona slott*, 2 1/2 sk. stud, 4 hästars herregästeri och 2 hästars fogdegästeri (LSLB: dominium till *Landskrona slott*), två gårdar i *Boserup*, av vilka den ena (*Peder Knudsen*) gav till slottet 9 sk. landgille och den andra (*Mogens Pedersen*) ävenledes 9 sk., 1/2 gård i *Kierstrup* (*Rasmus Jensen*), som gav till slottet 3 sk. »landgille» och »resten» till kyrkan i *B o s a r p* i *Onsjö härad* (LSLB: dominium till *Lundagård*), samt dessutom fodermarskhavre av en del vikariebönder.⁵ Den 16 oktober 1641 bortbytte konungen till *Eyler Holck* till *Gjedsholm* bl. a. en gård i *Asige* i *Årstads härad*, som var »kyrkogods» (utgjorde enligt LSLB 1 1/2 pund smör till *A s i g e* kyrka, ingen upplysning om dominium i LSLB) samt årligen betalade gästeri 24 sk. (till kronan).⁶ I byte den 13 maj 1643 mellan ko-

SkR 3 fol. 471 v.; Kronens sköder I sid. 376; FALKMAN, Förteckn. I nr 1369.

SkR 4 fol. 76; Kronens sköder I sid. 392.

² SkR 4 fol. 296; Kronens sköder I sid. 419; FALKMAN, Förteckn. I nr 1534.

SkR 4 fol. 314 v.; Kronens sköder I sid. 423; FALKMAN, Förteckn. I nr 1542.

⁵ SkR 6 fol. 303 v.; Kronens sköder II sid. 38.

⁶ FALKMAN, Upplysningar II sid. 119.

nungen å kronans och Lunds domkyrkas vägnar å ena samt Henrik Ramel till Bäckaskog å andra sidan fick den senare av kronans gods en gård i Rolsberg i Gudmuntorps socken (Frosta härad), som förutom landgillepenningar, 2 mark till kronan, gav 12 sk. till Igelösa kyrka i Torna härad (LSLB: landgille till kyrkan 9 sk., till Lundagård 9 sk., dominium med stads-målet till Lundagård).

Den 29 februari 1632 avslöts ett jordabyte mellan konungen å Lunds kapitel s vägnar och Jörgen Vind till Gundestrup, varvid Vind fick en gård (Lauritz Jensen) i Auverup i Norra Vrams socken i Södra Åsbo härad, vilken utgjorde skyld ej blott till kapitlet (dagsverkspenningar 12 sk., gästeri 3 mark, »trediestiende som (er) bischopstiende» en skäppa korn) utan ock till Norra Vrams kyrka med 20 sk. (LSLB: Öberup, ingen uppgift om dominium).¹

Det förekommer ock att kronan i jordabyten med adeln får dominium till kyrkofastighet. Förutom det ovannämnda fallet från 1614 rörande Araslövs kyrka må nämnas, att konungen i mageskifte med Tage Thott till Eriksholm den 30 april 1616 fick en gård (Steffen Nielsen) i Vanstads socken och by i Färs härad, vilken utgjorde, förutom till kronan 4¹/₂ mark landgillepenningar, 1 daler gästeri, 2 mark fodernötspenningar och 2 mark dagsverkspenningar samt till Vanstads kyrka 7 sk. (LSLB: dominium till Örtofta gård).²

Nya speciallän i form av landgille av jord tillkommo efter reformationen mycket sparsamt. Två exempel skola anföras. Skyldigheten att underhålla ett gravkor vid Barkåkra kyrka var förenad med ett landgilleanslag, som Gabriel Kruse till Engeltöfta den 1 maj 1641 gav nämnda kyrka (»— — skenker och giffuer Barkagger kierke en halff tönde Smör som er aarlig landgilde aff en min gaard i Stammerup som Peder Hansön nu paaboer, huilken forskreffne halff tönde Smör for:ne Barchaggre kierke skal nyde och beholde aarlige aar til sin nytte och gaffn udi beste Maade att anvende»). Men all vidare rättighet av gården i fråga, vare sig städs mål, sakfall, ægt, arbete eller annat, skulle följa K. och hans arvingar. Den 22 april 1642 stadfäste konungen detta anslag.³ I decimantjordeboken 1651 för Skåne är under Förkärla socken i Medelsta härad vid sex gårdar i Stora Vambåsa by antecknat: »Welb. Her Tage Thott Anderssens⁴ Thiennere, som Hans welb. haffuer giffuet till kiercken.»

Enligt Ribe artiklar den 4 maj 1542 (p. 8) skulle stiftslänsmannen, där jord eller egendom fråntagits prästgårdar med orätt, söka återvinna det förlorade. Denna legala representation hade vid biskopsdömet fall övergått till kronan, och den avsåg såväl residens- som annex- och mensalgårdar. Visserligen innehöll 1539 års ordinans (p. 69) ett stadgande, att kyrkvärdarna »skulle med prouesten forsuare sognepræster oc suare til deris sager, oc hues de til gaffns det icke kunde giöre til tinge, da skulle de dennom indføre for offuerig-

*Socken-
präaterna.
Kronans
patronat.*

¹ SkR 5 fol. 14; Kronens sköder I sid. 455.

² SjR 16 fol. 189 v.; Kronens sköder I sid. 384.

³ SkR 5 fol. 368.

⁴ Död 1643.

heden och fly det saa at præsterne maa faa syn retighed ind til gode rede». Denna representation, som redan enligt ordinansen fungerade under länsmannen, synes emellertid aldrig hava i någon nämnvärd omfattning tagits i bruk, och 1542 års föreskrift innebar dess upphävande. Förordnandet för Sti Pors såsom stiftslänsman i Blekinge den 25 september 1544 innefattade »att affnamme udi forsuar alle prestmend och theres gods och egendom vdj Blegynne, at huem, som haffuer noger tilltall til prestmend, skall tiltale thennom fore theris herritz prouist eller Stij Porss».¹ Det råder ingen tvekan om att både residens- och annexgårdarna stode under försvar av kronans organ. Där prästfastigheter utbyttes mot andra, uppträder kronan för prästämbetets eller prästgårdens räkning.² Där undantagsvis kronan själv tillbyter sig dem, lämnas vederlag i vanlig förvaltningsväg genom ett kungligt brev utan att något civilrättsligt byte sker genom representanter för kronan och prästen.³ Prästen stod i ungefär samma ställning till stiftslänsmannen och länsmannen som kyrkvårdarna i fråga om kyrkans egendom dock med den avvikelse, att i regel prästen jämlikt ärkebiskop Birgers brev 1504 hade städsrådet till residens- och annexgårdarna. Mensalgårdarna ägde enahanda karaktär av speciallän som kyrkornas efter foundationen tillkomna egendom. Vem som var berättigad till herrlighet och försvar fick avgöras i varje särskilt fall. Mensaler, vartill kronan haft herrligheten, hava avhäfts såsom annan kronans fasta egendom, med förbehåll för prästens rätt till landgille och annan förmån.⁴ I Ribe artiklar stadgades (p. 6),⁵ att där en sockenpräst hade två prästgårdar, prästen skulle bo på den ena samt där njuta fri ollongäld till sina egna svin och till vedbrand, om där vore så mycken skog till gården. Av den andra gården (i annexet) skulle han uppbära och njuta »alle frucht och landgildt». Men försvaret av samma gård skulle bliva hos rätta överheten, dock att de sockenpräster som tillförne i biskoparnas tid haft herrligheten och försvaret (d. v. s. underförsvaret) av den andra prästgården, de skulle fortfarande njuta samma herrlighet och försvar. De präster — säges i artiklarna — som icke förut haft herrlighet och försvar till samma prästgårdar, de skulle icke heller därefter njuta det, varemot landgillet skulle följa dem.⁶ Och om så vore att det icke funnes skog på den gård, som prästen bodde på, skulle prästen njuta fri ollongäld till sina egna svin och fri vedbrand till husbehov (»til skiellighedt») av de skogar, som låge till den andra prästgården, om det funnes så mycket skog till denna. Dock skulle länsmännen hava

¹ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 224. Jfr sid. 255 ovan.

² Kronens sköder I sid. 331; FALKMAN, Förteckn. I nr 1153.

³ Se t. ex. Kronens sköder I sid. 102; Kanc. brevbøger 1561—65 sid. 563; FALKMAN, Förteckn. I nr 499 (utbyte av prästgården i Börringe mot en kronogård i Lemmeströ). Se vidare sid. 352 f nedan.

⁴ Sid. 280 ovan, 290 nedan.

⁵ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 199.

⁶ Jfr Kristian III:s anordning den 13 maj 1540 om prästernas underhåll på Fyen (RÖRDAM, Kirkelove I sid. 180): — — och skulle for:ne sogneprester oc mue nyde oc beholle herligheden aff begge theres prestegaarde liige saa frit som de haffde thett vdj bispernes tiid, meden Herligheden oc forsuarett aff the prestegaarde, som wor under stijttet, for endt stijttet bleff sambtygt vnder oss oc kronen, then schall bliffue hoss oss oc kronen».

uppsyn med att prästerna ej utödde (»forhugge») de skogar, vilka låge till deras nämnda prästgårdar. Om skog förekom till avsalu, fanns det ingen annan än kronan som kunde göra anspråk därpå.

Ärkebiskop Birgers brev 1504 hade generellt tillagt alla de sockenpräster, som hade annexprästgårdar, utöver landgillet huvudparten av den herrlighetsrätt, som tillkom ärkestolen, nämligen städs mål samt skälig tjänstbarhet, varmed torde avsetts äckor och arbete. Icke förty möter man även vid de kungliga kyrkorna annexprästgårdar, där sockenprästen ej åtnjutit dessa förmåner, vare sig detta beror på att vederbörande socknar annexerats efter 1504, att annexgårdarna tillkommit efter detta år, eller att ärkestolen aldrig haft herrligheten och alltså ej kunnat bortförläna någon del därav. LSLB har för annexprästgården i Strövelstorp i Södra Åsbo härad anteckningen: »Av denna förenämnde gård och grund giver bonden, som honom haver, årligen till sockenprästen landgille smör $\frac{1}{2}$ tunna. Dominium med städs målet haver prästen. Detta landgille uppbär mäster Bengt i Lund, den stund han lever, ty det är en förläningskyrka.» Den 18 februari 1585 gav konungen Axel Gyldenstjerne m. fl. brev, att som sockenprästen i Ausås och Strövelstorp herr Niels Jörgensen uppgivit, att Strövelstorps prästgård vore »rätt prästegård till Strövelstorp», så skulle de undersöka, om samma gård befunnes vara rätt prästgård eller ock att vara en kronogård eller av biskopens gods. Undersökningen synes hava resulterat i att gården icke var rätt prästgård, ty den 3 oktober s. å. fick Arild Huitfeldt, som den 18 februari fått mäster Bengts kanonikat i förläning, konungens brev att såsom dittills »hava, njuta och behålla ad gratiam herrligheten av prästegården i Strövelstorp, dock att prästen i Ausås bekomme slikt landgille som landeboken förmåler».¹ Även residensprästgård kunde vara en legogård. Enligt Kristian IV:s mage-skiftesbrev för Nils Trolle å jus patronatus till Östra Strö kyrka i Frosta härad samt vissa kronans gårdar i socknen, bl. a. prästgården, betalade prästen herr Laurids, förutom altarhavre 4 tunnor, landgillepengar 12 sk. för prästgården.² Den 18 juni 1632 förordnade Kristian IV, att sockenprästen i Häglinge i Göinge härad skulle för sig och efterträdare själv besitta sin annexprästgård i (Södra) Rörums socken i Frosta härad och giva bonden, som bebodde den, sitt städs mål igen eller ock unna honom sin prästgård igen för skydd och landgille, och om bonden vore motsträvig (»sig fortrycker»), då skulle konungens länsman föranstalta om avhysning (»hende domb») och icke prästen, »efterdi hand er jorddrot nest er self sin gaard at besidde, naar hand leidendingen sin feste igjen giffuer». Ordet »jorddrott» kan i det sammanhang det här förekommer icke gärna betyda annat än husbonde och avser då prästen såsom innehavare av rätten till städs mål och äckor.³ I det samtidiga förordnandet, att sockenprästen i Falkenberg finge anamma sin annexprästgård samt själv bruka den och giva bonden sin fästa igen, återkom-

¹ FALKMAN, Upplysninger II sid. 70, 71; Kanc. brevböger 1584—88 sid. 244, 393.

² THULIN, Saml. av urkunder II sid. 179 f; jfr yttrande i mars 1638 till grund för bytet, anf. saml. sid. 182.

³ Se WEYLLE, Glossarium sid. 416. Jfr sid. 175, 205 och 257 ovan. Se och 1643 års rec. I: IV; 5.

mer ordet i samma betydelse. Om bonden vägrade, skulle länsmannen »hende domb» och icke prästen, »effterdi han er jorddrott nest er sin gaard at besidde naar han leylendingen sin feste igen giffuer».

Kronan hade regelmässigt rätt till gästeriavgifter (cathedratium, altarhavre, fodermarskhavre och -penningar) av såväl residens- som annexprästgårdar.¹ Då sockenprästen i Hör och Munkarp klagade över att han fick svara stiftslänsmannen för gästeri av annexprästgården i Munkarp, oakttat denna var förlänt fru Görvel Fadersdotter (Sparre) och annexbonden ingenting utgjorde till prästen, så medgavs genom ett kungligt brev den 15 juli 1579, att prästen skulle vara fri från att utgiva gästeri från ej blott annexprästgården utan ock residensgården.² Nämda förmåner räknades till kronans herrlighet. Hit hörde också jakten, som enligt Köpenhamns recess den 24 augusti 1537 (p. 26) i huvudsak tillhörde kronan: »Wille wii oc wore Fogder oc Embitzmendt strengeligen befallit haffwe, saa hwer wdi sin Leen haffwe gode Actinge paa — at ingen Prouister, Presther, Herritzfogder, Borgere eller Bönder holde nogen Myönder (mjöhundar) eller Stöffwere eller lade skiude nogen Dyr, store eller smaa wnder Liiff, Hals oc Gotz Fortabelse — dog skall Ulff-Jacht bliiffwe vidt Magtt.»³ I LSLB antecknas för Veberöds socken i Torna härad, att prästens herrlighet bestode av »gaardfestning, sagefald, eckir, dagsvercke, ollinsuin och all anden tilbörliq tienniste». I det sista uttrycket torde ha inräknats såväl arbete som förlöv.⁴ Gästeriet däremot tillkom kronan. I byte den 15 november 1648 mellan konungen och fru Anna Ramel till Maltesholm avstod fru Anna till konungen och kronan »på sockenprästens vägnar i Everöd» i Gärdshärad en sin gård där och fick i vederlag annexprästgården i Östra Sönnarslöv, under villkor bl. a., att alla präster i Everöd skulle hava fri vedbrand och ollonskog på Sönnarslövs skog, ett pund korn från Everödsgården årligen, rättighet att i förutvarande annexgården Sönnarslöv »indraga med hästar och vagn» och däri »hava deras tillhåll», så titt och ofta de på deras ämbetes vägnar i Sönnarslöv hade att förrätta, samt rättighet att njuta och behålla dominium till gården i Everöd.⁵ (Enligt LSLB hade prästen »dominium med städsmålet» till annexgården i Sönnarslöv.) Detta dominium kan icke ha innefattat gästeriet, som enligt LSLB och länsräkenskaperna utgått till kronan från gården i Sönnarslöv⁶ och förty torde ha utgjorts för gården i Everöd efter bytet.⁷

¹ Att altarhavre, fodermarskutskylder och cathedratium utgingo för jorden framgår, förutom av kronans räkenskaper, av åtskilliga andra urkunder. Se t. ex. THULIN, Saml. av urkunder II sid. 190 (Sövde). Enl. kungl. brev den 9 juli 1570 skulle häradsprostarna vara fria från altarhavre och fodermarskgästeri (för sina lönefastigheter såsom sockenpräster), vilken frihet de haft sedan Kristian III:s tid. RÖRDAM, Kirkelove II sid. 143. Jfr sid. 311 nedan.

² Kanc. brevböger 1576—79 sid. 678; SkR 1 fol. 290 v.

³ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 14.

⁴ THULIN, Utredn. I sid. 27 not 2, 3.

⁵ SkR 6 fol. 26; fru Anna Ramels genbrev i original (DRA); Kronens sköder II sid. 4; FALKMAN, Förteckning I nr 1955. Jfr sid. 352 nedan.

⁶ Kristianstads läns räkenskap 1623—24 (LR 20 b, DRA).

⁷ Enligt Krist. läns jordeböcker 1649—51 utgjordes gästeri för »Synderslöff prestegaard», varmed avsågs gården i Everöd (se prästens berättelse 1658).

Under medeltiden torde sockenprästen ha haft samma skyldighet som en landbo att hålla sin residensgård vid makt. Om någon byggnads- och underhållsskyldighet för sockenborna är aldrig tal. I dessa förhållanden gjorde reformationslagstiftningen ingen ändring. Och då det i den av superintendenten i Själlands stift Petrus Palladius författade »Tractat om de Stykker hvormed Guds ord kan forfremmes oc ved Magt holdes»¹ om prästgården heter, att den »skall ved heffid oc mact holdis aff Sognepresten paa Lands byen met prestegaards Aul, oc aff Kirckeuerier vdi Kiöbstederne, vnder en tilbörlig straff, oc det for deris effter kommere», så är detta uttryck för vad av ålder gällt och alltfört gällde. För Lolland och Falster påbjöd konungen den 21 oktober 1570 s y n vart tredje år till förbättring av det dåliga skick, vari prästgårdarna där på grund av särskilda förhållanden befunno sig.² Dylika syner synas under 1600-talet hava varit i bruk å kyrkliga gårdar även öster om Öresund.³ Genom Fredrik II:s brev den 22 augusti 1585 förordnades beträffande prästgårdsskogarna på Fyen, att prästerna skulle »ubehindret bekomme, niute och beholde aff hues Schouffwe, som ere liggendis til deris Prestegaarde», fri ollon till deras egna svin och fri nödtorftig vedbrand av samma skogar, eftersom det försäkrats dem i ordinansen. Där emellertid något byggnadstimmer skulle huggas på sådana skogar, skulle det ske med länsmannens vetskap, och han skulle låta anvisa träden, »at de kunde wiide det til Prestegardens bygning och ingen anden brug at forvendis». Länsmännen skulle hava uppsikt med att skogarna icke avverkades »til uplicht eller Skouffskade».⁴ Då någon särskild föreskrift för Fyen icke finnes i ordinansen, torde man få betrakta kungabrevet såsom ett uttryck för en rättsregel som gällde för hela riket.

Sannolikt utövade regelmässigt patronus vid de ursprungliga adelskyrkorna herrligheten och försvaret i dessa ords rättsliga och ekonomiska mening till prästgårdarna, dock med undantag för en socken, Vaggarp (numera Örtofta), där prästgården sannolikt icke var något patronellt län. I två av socknarna, Abild och S:t Olof, saknades prästgård. I Abild hade prästen synbarligen tidtals haft en legogård, Backen, under Hjulebergs gods, varmed patronatet var förenat, men dess emellan bott på sätesgården,⁵ intill dess kronan år 1586 upplät prästgård i socknen.⁶ Om prästen i Skurup vittnade inför Vemmenhögs häradsting den 13 april 1584 två gamle män, som sade sig minnas i mera än 80 år, att Mauritz Ibsen (Sparre) på Skurups gård »fick hannom den bolig östen nest op till kirckegaarden och lagde den grund, ager och eng fra Skurupe gaard och till samme bolig och fick her Bernith till underholding icke for nogen frihedt, hand eller hans efterkommere att beholde samme gaard och gaardtsens rette tilliggelsse for nogen frii prestegaard men

Enskilda
patronat.

¹ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 345 ff.

² Kanc. brevböger 1566—70 sid. 636. Särskild syn på prästgårdarna på Fyen, Langeland och Tåsinge påbjöds 20 aug. 1574. Kanc. brevböger 1571—75 sid. 506.

³ Fjäre härads dombok 1643; Östra Göinge härads dombok 5 okt. 1671 (fol. 126).

⁴ RÖRDAM, Kirkelove II sid. 386.

⁵ THULIN, Utredning II sid. 205 not 2.

⁶ THULIN, Utredning II sid. 206.

att kiende sigh att hafue den udi öffrighedens minde som raadde for Skurupe gaard eller Svansholm effter deris egen villie och samtycke». Vittnena togo på sin ed, att de mindes att ärkebiskop Birger begärde altarhavre av prästen, vilket emellertid av »öffrigheten paa Skurupe gaard» förmenades att utgiva denna utskyld, därför att han (gårdsherren) »kiendis sigh att verre forsvar baade for kircken och presten som thett anditt hans arff och eije». Emellertid hade prästen herr Bernit dragit över till Näsbyholm till ärkebiskop Birger och lovat honom 4 tunnor havre »for han motte hafue hans prestedeije ij frid for bisp Börgis hoffmend», men att herr Bernit utlovat denna havre, det hade han gjort herr Mauritz Ibsen ovetande och emot hans vilja, och vittnena kunde icke minnas eller hava hört, att där utgivits någon havre utom denna, som herr Bernit så utlovat.¹ En senare präst fick år 1564 lega samma prästgård av Svaneholms gårds dåvarande ägare Jacob Sparre mot städs mål och landgille samt mot villkor att, så länge prästen hade gården i Skurup, Sparre och hans arvingar skulle hava all den rättighet som ginge av annexprästgården i Saritslöv, vad helst den vara kunde.² I de socknar, till vilka enskilda adelsmän efter reformationen förvärvade kronans patronatsrätt, synes i de flesta fall prästen ha fått behålla den rätt, han hade enligt ärkebiskop Birgers brev 1504 och Ribe artiklar. För Kågeröds socken, till vilken Otto Brahe till Knutstorp den 13 december 1560 förvärvade jus patronatus mot skyldighet bl. a. att tillse, att prästgården byggdes, förbättrades och hölles vid god hävd, som tillbörligt vore, är dock i LSLB under Bona Curiae pastoris antecknat, att Otto Brahe i »salig herr Jörgens tid» lagt en åker, kallad Grimskulla, till Fågelsång (gård i Kågeröds socken under Knutstorp), »eftersom jus patronatus hade kommit honom till».³

Kyrkliga
patronat.

Den medeltida regeln, att de kyrkliga anstalter, som innehade sockenkyrkor, försågo dessa med vikariepräster (kapellaner) vilka finge en *pensio*, men anstalterna själva behöllo dispositionen över prästämbetets jord och inkomster, bröts för kapitelskyrkornas del genom Fredrik II:s cirkulärbrev den 15 september 1571.⁴ I brevet⁵ förmäldes, att många av prästerna i de socknar, som prelater och kaniker för sina prelaterer och kanikedömen hade jus patronatus till, icke hade tillräckligt underhåll av den anledning, att de, som hade samma socknar i försvar, uppbure största delen av den ränta, som prästen skulle leva av. Och ehuru konungen hade bekräftat kapitlens privilegier och statuter samt ej för egen del ville göra någon ändring däri, funne han det »kristligt, billigt och rätt», att en Guds ords tjänare bleve försörjd med tillbörlig lön och underhåll. I breven, som voro ställda till »hederlige och höglärde män, prelater, kaniker, vikarier och meniga kapitlet», »had och begärde» därför konungen, att kapitlet ville med superintendenten i stiftet »göra ett kristligt skick och ordning därpå» och inbördes så förhand-

¹ THULIN, Samling av urkunder II sid. 155 ff.

² Saritslövs socken hade år 1543 införlivats med Skurups. THULIN, Utredning II sid. 107.

³ Jfr sid. 245 ovan.

⁴ Jfr sid. 241 ovan.

RÖRDAM, Kirkelove II sid. 160.

la, att så många präster, som kapitlet hade försvar över, själva finge prästgårdar till egen fri besittning samt själva uppbära tionden och därav giva till den prelat eller kanik, som hade jus patronatus till socknen, en skälig (»liidelig») pension och avgift. Sedan överenskommelser härom träffats och beseglats med kapitlets insegel, ville konungen stadfästa dessa. Av LSLB framgår, att denna föreskrift ännu icke iakttagits vid mera än omkring hälften av alla kapitelskyrkor. Det är emellertid att antaga, att vid de gamla patronernas avgång brevets föreskrifter kommit till tillämpning. Vikariepräster kommo alltså i samma förhållande till prästgodset som de ordinarie sockenpräster i de kungliga socknarna. Återfall i de gamla förhållandena förekommo dock. Den 18 juni 1632 fann Kristian IV erforderligt att föreskriva, att prästen i Kyrkheddinge i Bara härad strax skulle träda till sin prästgård, som dittills förhållits honom av patronus mot Fredrik II:s brev.¹ Brevet den 15 september 1571 har i övrigt, såvitt LSLB giver vid handen, icke gjort ingrepp i det dominium som vederbörande kapitelledamöter i egenskap av kyrkopatroner utövat till kyrkorna anslagna fastigheter. Föreskrift att de fungerande sockenpräster skulle inrymmas i prästämtenas inkomster hade meddelats även för vissa kyrkor under patronatsrätt till kloster,² men i Lunds stift följde ej så få sockenkyrkor allfort klosterlänen, varvid länsmanen, om ej annorlunda bestämdes, inträdde i klostrets rätt. Även där kallelserätten skilts från klostret, kunde dettas ekonomiska rättigheter till prästjorden kvarleva. Den 9 maj 1555 förordnade konungen, att sockenprästen till O p p m a n n a och V å n g a kyrkor i Villands härad skulle vara fri från de fyra lödiga mark, som han årligen dittills givit till Bäckaskogs kloster (för prästgård),³ samt den 18 juni 1632, att sockenprästen i H ä l l a r y d i Bräkne härad (som enligt LSLB icke hade någon prästgård men brukade en gård mot landgille till Helnekyrka d. v. s. Allhelgonaklostret i Lund) skulle behålla den kronans gård han bebodde för sig och sina efterträdare, kvitt och fri för städmål, äckor, arbete och landgille (4 pund smör), samt att till sockenprästen och hans efterträdare i S v a l ö v i Rönnebergs härad skulle åter utläggas den rätta prästgården i Norra Svalöv, som dittills till Herrevads kloster utgivit två pund korn och tejer samt gästeri 4 tunnor havre, och skulle samma landgille genast tillkomma prästen och avkortningen gottskrivas länsmanen i hans räkenskap. När gården (i Norra Svalöv) bleve ledig, finge prästen taga den till residens och klockaren tillträda sitt klockarbol, som prästen innehade.⁴

Beteckningen »län» för sockenprästernas beneficier bortlades så småningom efter reformationen.⁵ Detta står antagligen i samband med försvinnandet och indragningen i huvudlänen av de små kronolän, som bestodo av en eller några få gårdar, varigenom begreppet län fick en mera inskränkt betydelse

Speciallän
(mensaler).

¹ RÖRDAM, Kirkelove III sid. 214.

² Sid. 240 ovan.

³ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 429.

⁴ RÖRDAM, Kirkelove III sid. 213, 214.

⁵ Se dock sid. 325 nedan (1555 års klämbrev).

men samtidigt en högre klang. Uttrycket »förläna» användes fortfarande men inskränkt till kyrkor och kapitelplatser. De medeltida »speciallän», som mensalgårdarna utgjort, behöllo emellertid ekonomiskt och rättsligt sett sin ställning oförändrad, varför det synes berättigat att här fortfarande använda beteckningen i fråga. Liksom beträffande kyrkorna anslagen jord förekommo under den oroliga tiden omkring reformationen ändringar beträffande herrlighet och försvar utan att man alltid kan konstatera med vad rätt detta skett. I LSLB heter det för St ä v i e socken i Torna härad under »Bona ecclesiæ»: »Peder Jonsen i Stävie giver årligen till kyrkan av denna efter-skrivna fästejord, han haver, landgille 7 1/2 sk. — — (jorden anges tegvis). Över denna fästejord hade i fordom tid sockneprästen herrligheten, så han fick därav till sina mensalia 17 skäppor korn, vilket korn Knud Henriksen till Klågerup fick från sockneprästen, och ännu få hans arvingar det årligen av bonden som haver jorden. Item gives årligen till kyrkan av en fästa i Önderup, som Jep Nielsen påboer, 7 1/2 sk. landgille och till sockenprästen ett lass hö. Egendom till samma fästa är denne: — — (jorden anges tegvis) — — Denna fästa haver av Arilds tid ingen annan varit försvar till och haft herrligheten av med städs mål, gästeri och sakfall utom sockenprästen allena. Men nu då Axel Wiffert hade Lundagård i förläning blev denna herrlighet sockenprästen fråntagen, så bonden vill nu slätt intet svare prästen eller giva honom sitt rätta landgille därav — —».¹ Där ärkestolen innehaft dominium, skulle efter reformationsriksdagen herrlighet och försvar tillkomma kronan. Sannolikt hava i ett flertal fall sockenpräster lagt beslag på herrlighet, som måhända före 1443 tillkommit deras företrädare, men efter 1536 genom stiftslänsmännens ingripande åter förlorat den. Att herrlighet övergått till enskilda har säkerligen i många fall sammanhang med reklamationer. I ett antal, ehuru icke många, fall övergingo kronans rättigheter genom köp, byte och gåva till enskilda, såsom då i ovan omförmälda jordabyte den 28 juli 1574 mellan kronan och Hans Skougård till Gundestrup (Kulla-Gunnarstorp) den senare bl. a. fick kronans herrlighet till ett bol i Herninge, som gav en fjärding smör i landgille till prästen i A u s å s i Södra Åsbo härad² (LSLB: prästen hade alltid haft herrligheten till dess Hans Skougård tog gården), då i bytet den 16 dec. 1575 mellan kronan och Björn Kaas den senare fick herrligheten till en »prästegård», som utgjorde landgille till prästen men fodermarskpenningar till kronan,³ samt då i bytet den 28 oktober 1587 mellan kronan och Fredrik Ulfeld den senare fick herrligheten till två kyrkegårdar, som utgjorde en del av sitt landgille till prästen i B a l k å k r a,⁴ och då i jordabyte den 12 november 1587 mellan kronan och Fredrik Lange till Markegård den senare fick kronans herrlighet till en gård, som utgjorde städs mål och landgille till prästen i T r y d e i Ingelstads härad.⁵ Där prästen visat sig ha

¹ FALKMAN, Upplysningar II sid. 183 f. Jfr ovan sid. 276 (Vinslöv).

² FALKMAN, Förteckn. I nr 678.

³ Se sid. 277 ovan.

⁴ Se sid. 279 ovan.

⁵ Se sid. 279 f ovan.

behörigen utövat herrlighet före 1536, har denna i vissa fall återställts, även där kronan lagt beslag därå.¹

De klockarbol, som anvisades av kyrkornas gods, fästes säkerligen såsom andra kyrkohemman av nytillträdande klockare. Men den 12 september 1567 förordnade Fredrik II, att »naar nogen Sognedegn paa Landsbyerne i Fyens stict döer og affgaar», den nye klockaren skulle erhålla »det degnebolig, som hörer til Kircken», att innehava med all dess ränta och rätta tillhörighet fritt utan städs mål, »imedden och ald den stund hand er Degn till samme Sogn».² Samma torde ha gällt även i andra stift. Under *Bona curiæ æditui* för Kropps socken är i LSLB antecknat: »Dominium med stedsmaal led haffuir Degnind eller Skolenn». Principen kan knappast hava tillämpats å annan jord än den, till vilken kronan hade städs målet. Den 3 november 1546 fick t. ex. klockaren i Köp i n g e i Gärds härad ett kungl. brev på att för sig och sina efterträdare njuta, bruka och behålla till klockarbolet en Köp i n g e kyrkas jord i Grindelsted mark, som han själv hade i värjo, dock mot skyldighet att till kyrkan utgiva årlig »skyld och landgille».³ I 1643 års recess (p. 35) stadgades, att jämte prästerna de residerande klockare, som saknade jord eller hade ringa sådan att bruka, skulle, när någon kyrkojord bleve ledig, erhålla denna för billig fästa framför andra men vara förpliktade att därav årligen »til goede rede» till kyrkorna utgiva det landgille och den avgift, som plögade och rätteligen borde utgå av samma jordar, så framt ej någon bondegård vore berättigad till infästningen.⁴ Friheten från städs mål torde i regel blott ha avsett residensgårdarna.⁵ Den i 1539 års ordnans (p. 71) stadgade rätten till latinskolorna att förse grannsocknarna med klockare mot rätt att uppbära klockarräntan synes icke överallt ha iakttagits. År 1617 och 1618 förvandlades rätten till en årlig pension från klockartjänsterna. Enligt ett kungligt brev den 28 juli 1618 skulle »enhuer boesiddendis degen, til hvilken vi eller voris clericie der udi Lunde stift jus patronatus hafver, en anpart af deris indkomst efter som de kunde overkomme til sko-

¹ Se t. ex. konungens brev 25 sept. 1575 (Kanc. brevböger 1571—75 sid. 671) och Ingelstads häradstings dom 25 febr. år 1577 rörande av Jens Kanne såsom själägåva anslagna två åldrätter på Sandhammaren. Herrligheten hade tillerkänts prästen av ärkebiskop Birger men hade på 1550-talet kommit under Malmö slott (Avskrift av domen i Ingelstads och Jerrestads häradsrätts protokoll 4 maj 1926 nr 386. KM:ts dom 18 maj 1929). — Jfr Kronens sköder I sid. 150 (SjR 11 fol. 127 v.): Konungen tillerkänner 27 juli 1574 sockenprästen i Slagelse på Själland Jens Lerche att njuta och behålla herrligheten till en gård i Holmstrup, enär prästen »gjort bevisligt att hans forfedre sogneprester — for hannom haffue kiøpt en gord udi Holmstrup uden for Slagelse, aff hvilcken gord thennom haffuer fult stedse bode landgilden og herligheden for nu stacked siden (kort tid sedan) hannom skal vere gjort förhindring paa herligheden aff samme gord».

² RÖRDAM, Kirkelove II sid. 100; SECHER, Forordninger I sid. 342; Kanc. brevböger 1566—70 sid. 242.

³ RAL 5 fol. 431 v.; Kronens sköder I sid. 27.

⁴ RÖRDAM, Kirkelove III sid. 301.

⁵ Jfr Ö. Göinge härad's dombok 2 nov. 1671 fol. 139 v., 140 (annexklockargården i Strö, annex till Färlöv).

lerne, som samme kirker med degne ellers borde at forsørge at contribuere». Den 27 juli 1617 hade ett liknande brev utfärdats för Själlands stift.¹ I åtskilliga socknar, där degnekallen voro anslagna latinskolorna, hade det bruket uppkommit, att länsmännen bortstadde degnebolen till bönder, som skötte en del av klockarbestyren, särskilt ringningen, under det skolorna av boställena fingo blott landgillet. I öppet brev den 22 oktober 1629 till biskoparne i Jylland, Fyen och Skåne² förklarade konungen, att eftersom i kyrkoordinansen (p. 71) stadgats, att vad vanlig inkomst och ränta de residerande klockarne (sededegnene) förut hade åtnjutit skulle följa skolorna, så skulle alla klockarbol, som vore anammade under länen, såvitt detta ej skett efter konungens egen befallning eller för annan viktig orsaks skull för längre tid sedan (»for langsommelig tid»), igen utläggas till klockarne, när superintendenten påfordrade detta hos länsmanen; dock skulle de, som sutte på samma klockarbol och hade dessa i lega av klockarne, dagligen fullgöra sin skyldighet att ringa. Konungen förbehöll sig dock »höiheden» av klockarbolen. I de socknar, som sedan medeltiden legat under *enskilt patronat*, torde herrlighet och försvar till klockarbolen, där sådana funnos, ha tillkommit *patronus*.³ Även i de socknar, till vilka *patronatsrätten* förvärvats från kronan före 1567, synas herrlighet och försvar hava tillkommit *patronus*. Förvärv efter 1567, då klockarne erhöilo städsålet till sina klockarebol, synas icke hava förändrat det då inträdda rättsläget. Detta synes hava gällt även i socknar under kyrkligt *patronat* (sannolikt även efter Fredrik II:s brev den 15 september 1571).⁴

Klockarmensal i jord fanns enligt LSLB blott i en socken, Barsebäck, där *jus patronatus* då tillkom kronan, och till detta mensal hade klockaren själv *dominium* (»*Dominium apud ædituum*»).⁵ Däremot hade klockaren i Kropps socken i Luggude härad ett landgille av 2 pund smör från ett kronans bol i Kropp (Niels Svendsen), räntande till kronan 8 sk. gästeripengar, vilket bol den 17 maj 1617 bortbyttes till Anders Bilde till Rosendal (LSLB: ingen upplysning).⁶

Klostren.

Alla *lantkloster* (rättekloster, herrekloster) vilka enligt 1536 års recess skulle bliva vid makt intill dess konungen och riksrådet annorlunda bestämde, en bestämmelse som upprepades i alla senare konungars handfästningar, torde tämligen snart hava såsom förläningar ställts under av konungen utsedda föreståndare, vare sig andliga såsom abboten Henrik av Sorö, vilken den 28 oktober 1538⁷ fick icke mindre än fem kronans kloster

¹ SECHER, Forordn. III sid. 548, 503.

² SECHER, Forordn. IV sid. 493.

³ Jfr ovan sid. 121 ff. THULIN, Utredning II sid. 104 (Skabersjö), 108 (Skurup); Jfr Saml. av urkunder II sid. 14 (Bara), 212 (Bollerup), 125 (Näs).

⁴ Se ovan sid. 288 f.

⁵ I Hyby i Bara härad uppföras landgillepenningar under titeln *Bona mensæ*.

⁶ SkR 4 fol. 59 v.; Kronens sköder I sid. 390.

⁷ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 20.

i förläning (Sorö, Esrom, Herrevad, Vitsköel och Öm) eller världsliga. En del skånska kloster hade redan före den 30 oktober 1536 varit bortförlänta till världsliga män, Bosjö 1536, Börringe före 1518, Tommarp 1529, Dalby 1530, Bäckaskog 1528, 1535, Helnekyrka 1535, Öved 1535, Herrevad 1535, S. Peders kloster och Bosjö kloster 1536. Efter 1536 års recess bortförlänades de i regel på nytt, Öved år 1537, Tommarp 1540, Dalby 1540, Herrevad 1539,¹ Helnekyrka 1552.² Då Sten Bilde den 2 maj 1565 fick konungens befallning att under sin värjo från abboten Laurids taga Herrevads kloster, emedan där fördes ett ogudaktigt leverne, föreskrevs, att han skulle förse abboten med nödortfigt underhåll samt uppehålla sång, läsning och annan kyrkotjänst i klostret efter ordinansens lydelse samt underhålla föreskrivet antal präster, djäknar och »peblinge» men utdriva allt överflödigt, löst och onyttigt folk ur klostret.³

Genom föreskriften i 1536 års recess, att föreståndarne vid hospitalen skulle tillsättas av konungen och göra honom eller den han förordnade därtill årlig räkenskap över hospitalets inkomster och utgifter,⁴ överflyttades omedelbart å kronan patronatet över alla kyrkliga hospital, som icke redan förut voro underställda konungen. Hospital under enskilt patronat torde ej ha funnits i ärkestiftet.⁵ Men i ett brev angående jordabyte med S. Jörgens hospital vid Lund, som Sti Pors till Olingsö den 8 september 1556 utfärdar, kallas ärkediakonen Holger Skaldre »rette patron och forsvar» till hospitalet.⁶ Då den 7 september 1564 ärkediakonens i Lund rätt till försvar för hospitalet och helgeandshuset i Lund på nytt erkändes, innebar detta knappast såsom under medeltiden en fristående rätt utan en förläning av kronan.⁷ Den 20 juli 1581 förordnade också konungen på förekommen anledning en särskild föreståndare för båda hospitalen, med redovisningsskyldighet inför stiftslänsmannen, superintendenten och kapitlet i Lund, vilket förordnande dock redan den 30 i samma månad återkallades.⁸ År 1634 synes emellertid föreståndarskapet (»prokuratoriet») tillkomma domprostämberet.⁹ Konungen bortförlänade Åhus hospital den 5 oktober 1537,¹⁰ men detta och övriga hospital i ärkestiftet synas så småningom hava ställts under tillsyn av vederböran-

Hospitalen.

¹ ERSLEV, Danmarks Len og Lensmænd sid. 144 ff; D. Kancellireg. sid. 78.

² Kanc. brevböger 1551—55 sid. 175.

³ ERSLEV, Danmarks Len og Lensmænd sid. 146. FALKMAN, Förteckn. I nr 518. Kanc. brevböger 1561—65 sid. 598. Maribo birgittinerkloster på Lolland förvandlades 1556 till ett protestantiskt adligt jungfrukloster, som dock upphävdes år 1621.

⁴ Sid. 229 ovan.

⁵ Jfr sid. 252 ovan.

⁶ LANGEBEKS Dipl. vol. LV.

⁷ Kanc. brevböger 1561—65 sid. 502.

⁸ SkR 1 fol. 375 f; jfr sid. 136 ovan. Kanc. brevböger 1580—83 sid. 326, 330. Jfr sid. 136 not. 1 ovan.

⁹ Kanc. brevböger 1633—34 sid. 650.

¹⁰ D. kancellireg. sid. 56.

de borgmästare och råd, vilka också utövat de befogenheter, som följde med försvaret och herrligheten.¹

De år 1541 av konungen fastställda villkoren för upplåtelser av Lunds domkapitlets tomter och gårdar i Malmö och Lund hava tydligen i enstaka fall tjänat såsom förebild för upplåtelser även av hospitalsfastigheter.²

---

¹ Se t. ex. LANGEBEKS Dipl. vol. LII (29 nov. 1544; Åhus helgeandshospital hade en av konungen 27 sept. 1541 insatt föreståndare, jfr sid. 329 nedan); vol. LIII (3 okt. 1549; S. Jörgens hospital vid Åhus får bekräftelse på av tidigare konungar beviljade »friheder, naader och privilegier»); Kanc. brevböger 1630—32 sid. 373 (5 febr. 1631, Malmö).

² LANGEBEKS Dipl. vol. LII: 1544 d. 29 nov. (Åhus), 1545 d. 29 juli (Lund, helgeandshuset.)

Kapitel IV.

Lunds stifts landebok av år 1569.

Redan enligt 1539 års ordinans (p. 80) skulle superintendenten med kronans länsman besöka alla sockenkyrkor och förskaffa sig god kännedom om alla socknar samt låta i tydliga register beskriva allt det gods, som låge till dem, med alla de prebender som funnes inom dem. Ett exemplar av registren skulle superintendenten själv behålla; ett annat skulle han överlämna till länsmannen, konungen tillhanda, »att man därav alltid kan erfara, om kyrkans tjänare hava nog att underhålla sig av, att någon ej heller må härefter röva från kyrkan, när honom så lyster».¹ Och år 1546 anbefalldes konungen sin ränthmästare Jochim Beck att »låta skriva oss och riket en klar och rätt jordebok med mantal på alla våra och kronans, stiftens, klostrens och kapitelens gods, ränta och åtkomster».² Någon dylik bevarad jordebok känner man dock icke. Först under Fredrik II blevo förteckningar över kyrkogods upprättade för flera stift, däribland Lunds.

*Tillkomsten
och planen.*

En av de viktigaste källorna för kunskapen om den sockenkyrkorna samt deras präster och klockare ävensom hospitalen anslagna egendomen, sådan denna tedde sig under den närmaste tiden efter reformationen, samt om denna egendoms rättsliga ställning är den s. k. *Lunds stifts landebok* av år 1569. Denna urkund, som i original är förvarad i landsarkivet i Lund och i bestyrkt avskrift finnes hos kammarkollegiet i Stockholm, är upprättad med ledning av uppgifter, som under 1570-talet insamlats och sammanställt av häradsprostarna i stiftet. Dess beteckning »1569 års landebok» beror på att dess upprättande anbefalldes i ett Fredrik II:s brev den 11 augusti 1569 till prostarna i Skåne, Halland, Blekinge och Lister.³ Konungen säger sig hava erfarit, »huorledis adt Kirkerne och Presterne ther vdj Landet skulle megit uforrettis och skee forfang paa huis Gaarde, Jorde, Grunde och Eyedom, thennom medt rette tillhörer, meest af then Aarsage adt therpaa er ingen viss beskedt medt Jordböger eller Register gjordt, saa adt mand kand vide huad Kirkens och Prestens er». Till förhindrande att kyrkornas och prästernas jord och egendomar skulle med tiden förskingras och komma i »fremmede Mendtz verie som ther thil ingen Ræt haffue», anbefalldes prostarna att en var för sitt härad »forfare oc udspørge alle the Gaarde, Jorde, Grunde och Eyedomme,

¹ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 110.

² FALKMAN, Förteckning I nr 2282.

³ Tryckt i RÖRDAM, Kirkelove II sid. 123; FALKMAN, Upplysningar II sid. 33 (nr 68).

som hörer thil kirkerne och Presterne paa theris Embidtz vegne, huor the ligge, huem them haffuer och bruger, och huad ther aff giffuis thil Landgille», ävensom härpå göra tydliga register och sedan skicka dessa till superintendenten, så att han kunde därefter göra en riktig och säker jordebok på alla kyrkors och prästers »gaarde, jorde och eyedomme» över hela stiftet och man sålunda alltid kunde veta och därav erfara, vad som vore »Kirkens och Prestens Eyedom», och att intet undanrycktes därifrån. Denna Lunds stifts landebok synes hava varit färdig omkring år 1580 — förändringar genom kungliga brev av år 1579 men icke genom sådana av år 1580 hava iakttagits i uppteckningarna. Den upptager under olika titlar prästgårdar och annexprästgårdar, *bona curiæ pastoris (pastoralis)*; prästernas mensal-egendom, *bona mensæ pastoris*; sockenkyrkornas egendom, *bona ecclesiæ*; klockarbol, *bona curiæ æditui (æditalis)*; i ett par fall klockares mensal, *bona mensæ æditui*. Under »bona» (eiendom) redovisas ej blott fast egendom, jord, utan ock lös samt avkomst av egendom. Under titeln *onera pastoris* upptagas de gästeriavgifter av prästgårdar, cathedraicum, altarhavre och fodermarskpenningar, vartill kronan såsom ärkestolens arvtagare var berättigad, samt pensioner till vederbörande capitulares vid kapitelskyrkor, under *onera ecclesiæ* de avgifter som av kyrkokassorna skulle utgivas till universitetet (studieskatt) m. fl. — gästeriavgifter återfinnas, där de redovisas, under fastigheter, av vilka de utgjordes — under *onera æditui* pensioner till skolorna (skoleskatt) samt gästeri av klockarbol, till vilka kronan eller annan dominus hade herrlighet. Under titeln *reditus pastoris* redovisas prästens inkomster av tionde eller ersättning därför (smör, bast, timmer) och i »små-rättigheter» (offer, helgonskyld, påskmat, sommarost, altarmat, sponsalia eller vigselpengar, introductio eller kyrkogångspengar, funeralia eller likpengar, dagsverken och körslor, skrivarlön av kyrkan m. m.). Där kapellan är anställd (i stad), redovisas regelmässigt även hans inkomster. Under *reditus æditui* upptagas klockarens inkomster av helgonskyld och smårättigheter (påskmat, sommarost, högtidsmat, målsmat, sponsalia, introductio, funeralia m. m.).¹ LSLB innehåller i regel uppgifter om *patronatsrättigheter* till enskilda (gårdspatronat), domkapitel (*ecclesiæ canonicales*), kloster och hospital, oftast även när en socken var *annex* till en annan. Förutom — med vissa undantag — sockenkyrkornas samt deras prästers och klockares ekonomiska förhållanden redovisar LSLB även *hospitalen* i Malmö, Ystad, Landskrona, Trälleborg,¹ Åhus, Vä, Ronneby och på Bornholm samt *skolmästarna* (och hörarna) i städerna anvisade inkomster ävensom egendom, tillhörig borgerliga *gillen och skrän* i Malmö och Landskrona.²

LSLB omfattar hela det dåvarande Lunds stift, motsvarande de nuvarande Malmöhus län med undantag för ön Ven (S:t Ibbs socken), som då hörde till Själlands stift, Kristianstads och Hallands län ävensom Bornholm.

¹ FALKMAN, Upplysningar I sid. 141 ff.

² De under ärkediakonen i Lund stående Lundahospitalens egendom redovisas i kapitlets och domkyrkans jordebok 1654—56.

De stora kyrkliga instituten, biskopsstolar, domkyrkor, kapitel, kloster och hospital, hade under medeltiden både utförliga godsförteckningar, jordeböcker, och samlingar av dokument rörande sin egendom. I 1400-talets synodalstatuter möter man föreskrifter, att förteckningar skulle hållas även över sockenkyrkorna och prästerna anslagen egendom. LSLB åberopar dem ofta till stöd för sina uppgifter. De benämnas kyrko-, kyrkostols-, kyrkoräkenskaps-, mässe- och källareböcker, »graler» och »kirkegraler». Även kungabrev och dombrev samt enskildas brev åberopas. I avskrift äro intagna ett köpebrev år 1479 på Enslövs kyrkas gård Nortorp, en dom år 1586 om sockenprästens i Hishult inkomster, ett brev av år 1595 på Bosjöklusters prästgård samt Fredrik II:s brev år 1586 om annexering av Holms socken till Halmstads pastorat. Samma dag, som upprättandet av LSLB anbefalldes, den 11 augusti 1569, avläts ett konungens brev till stiftslänsmannen Jörgen Marsvin och superintendenten Tyge Asmundsen med befallning att, emedan det fördes åtskilliga tvister om kyrkornas och prästernas egendom i Skåne, jämte fyra av domkapitlets ledamöter öppna och inventera en i kapitelhuset vid Lunds domkyrka stående förseglad kista, vari funnes brev om egendomarna i fråga, samt kopiera och tillställa kyrkorna avskrifter av breven. Kistan borde därefter förseglas med stiftslänsmannens och superintendentens samt häradsprostarnas i Malmö, Lund och Landskrona sigill.¹

Genom det kungliga brevet om LSLB:s upprättande uppdrogs detta arbete åt häradsprostarna, men givetvis hava dessa i stor omfattning byggt på primäruppgifter från sockenprästerna och kyrkvårdarna. Ofta inflyta prästernas egna klagomål över lidna oförrätter direkt i LSLB, och åtskilliga upplysningar visa, att kyrkvårdar upptecknat och beskrivit sina kyrkors jord och inkomster. Tillvaron av tomma rubriker visar, att arbetet fullbordats efter ett på förhand uppställt formulär, men att primäruppgifterna här och var varit bristfälliga.

En redogörelse beträffande beschaffenheten av de uppgifter, som i LSLB meddelas under *Reditus pastoris* och *reditus æditui*, torde icke vara i nu förevarande sammanhang påkallad. Anledning föreligger emellertid att antaga, att luckor i uppgifterna icke alldeles saknas.²

Fullständig-
helen.

I uppgifterna för Börringe socken heter det under rubriken *bona ecclesiae*: Börringe och Lemmeströ kyrkor hava ingen årlig inkomst, icke heller åker och äng eller annan grund utom den tionde i strå (»paa skaffte») och några vilda skogshästar (»skouffögh»), som kyrkvårdarna på bägge ställena göra räkenskap för när därom tillsäges.³ I vissa fall, vid kyrkor under adelspatronat, redovisas ingen egendom, synbarligen därför att patronus ansetts såsom ägare till kyrkogodset eller på annan grund icke vara un-

¹ FALKMAN, Förteckning I nr 3359. Ett inventarium över urkunderna, upprättat år 1577, är tryckt i *Ældste danske archivregistraturer* IV sid. 295—364; Utdrag i FALKMAN, Förteckn. II.

² Se J. A. FRIDERICIA i *D. Hist. tidsskr.* 6 R II sid. 524.

³ FALKMAN, Upplysningar II sid. 210 (nr 575); THULIN, *Saml. av urkunder* II sid. 68.

derställd den statliga uppsikten. Så t. ex. för Bara: All prästens och kyrkans egendom i Bara försvaras under jus patronatus till Torup (Bona tam pastoris quam ecclesiae, quæ sunt Bare, sub iure patronatus quod est Thorupp universa tuentur);¹ Bosjö kloster: »Bosjö sockens prästegård, som ligger i Klinta, är fru Thales eget arv och ägo och hon haver och själv jus patronatus till kyrkan, därför är intet uppskrevet i denna socken»; Näs (Trolleholms): »Näs socken är sub iure patronatus till fru Else på Eriksholm (Trolleholm), och haver sockenprästen ingen rätt prästegård, ej heller svarar han någon utom henne»;² Risekatslösa: »Prästens och klockarens gårdar äro under Albert Oxes dominium; patronatsrätten är till Boserups gård, därför är varken prästens, kyrkans eller klockarens egendom skriven»;³ Bollerup: »Prästegården till denne socken är kommen under Bollerups gård med vad rätt vet man ej, därför vågar (»taar») prästen icke registrera samma gårds egendom eller kyrkans; kyrkans egendom ingen; för en gård i Södra Kverrestad gav Hans Thygesen, som den tiden bodde därpå, sitt landgille till Bollerups kyrka, är nu till Bollerup, med vad rätt vet man ej».⁴ Skurups socken är ej alls redovisad, ej heller Skarhult. Om kyrkans, prästens och klockarens jord i Skabersjö heter det, att fogden på Skabersjö gård icke ville låta skriva den, förrän Gregers Holgersen (Ulvstend) själv komme tillstädes i socknen.⁵ För Tosterup uppgives icke någon kyrkans fasta egendom (prästgård finnes ej). Uppgifterna för Näs och Bollerup äro i ögonen fallande genom sitt betonande av prästens underordning, rent av lydadsställning gent emot patronus.

Jus patronatus till Kågeröds socken i Luggude härad var, sedan den år 1560 förlänats till Otto Brahe till Knutstorp, i familjen Brahes hand ända till år 1669. Med förläningen följde rätt att låta för användning till kyrkans bästa uppbära dess tionde jämte annan dess ränta och rättighet. Någon herrlighet nämndes ej i patronatsbrevet.⁶ LSLB redovisar inga tillgångar i fast egendom för kyrkan. Att kyrkan dock haft landgille av åtminstone sex gårdar framgår av ovan anförda förlänings- och bytesbrev av år 1560 och 1609.⁷ Riseberga och Färingtofta, som av gammalt voro under jus patronatus till Herrevads kloster, under vilket kyrkorna fortfarande lydde, redovisas ej i LSLB, ehuru klostret var bortförlänat av kronan.⁸ För Svälöv heter det: »Prestegaarden haffuir liggid tiill Herrridzwad kloster ij Munckenes tiid och er endnu fraa sognepresten. Sognepresten boer ij degnegaarden och der tiill haffuer hand 2 agre — —.» Uppgifter om avlöningstillgångar och inkomster i övrigt saknas.

För Silvåkra socken i Torna härad (jus patronatus kronans) är kyr-

Socken-
kyrkorna.

¹ THULIN, Saml. av urkunder II sid. 14.

² THULIN, Saml. av urkunder II sid. 125.

³ THULIN, Saml. av urkunder II sid. 141.

⁴ THULIN, Saml. av urkunder II sid. 212. Jfr Fru Eline Göyes jordebok sid. 1 f.

⁵ THULIN, Utredning II sid. 104.

⁶ THULIN, Saml. av urkunder II sid. 123; sid. 245 ovan.

⁷ Se ovan sid. 245, 280; jfr 354 nedan.

⁸ Prästen uppger 1658, att företrädarne bott på klostret, så länge detta uppehöllits.

kans egendom redovisad på följande sätt såväl till ägor som i avseende å herrligheten:¹

»B o n a E c c l e s i æ.

Jens Pedersenn ij Si j l l a g r e giiffuir aarligen till Kirckenn
aff en kirckens feste hand paaboer Landgille pendinge..... 9 sk[illingar]
Eijendomme tiill samē feste er denne epth(erskriff)ne:

Bygiordt ij Östre wongh

Tofftin..... 5 sch[eppe]r
Gerris agir..... 1 sche

Rugiordt saais huert 9 aar.

Tuende Östre maë agre..... 1 sche
Tuende hurre liide agre..... 1 sche
Tuende harsse kilde agre..... 1 sche
Tuende froe spiels agre..... 3 schr
Tuende korss agre..... 1 sche
Aeden biers agir..... 3 schr

Engh

Mölle engenn..... 8 less
Kulle maen..... 3 less
Tuende enge ij östre maër..... 3 less

Bygiordt alleniste ij vestre wongh

Sölgriis agir..... 1 sche
Teijlons agir..... 1/2 sche
Skingbiers agir..... 1 sche
Trende kild agre..... 2 schr

Rugiordt saais huert 9 aar.

Raffne riis agir..... 2 schr
Lunde weijs agir..... 2 schr
Tre smaa raffne riiss agre..... 2 schr
Tuende krancke agre..... 2 schr
Tuende stocke mosse agre..... 3 f:ring
melleem weijs agir..... 1 f:ring
Lille Stigis agir..... 2 schr
Tre store stigis agre..... 2 schr
Neden for alle desse agre Eng..... 1 less

Wdengh

Nordenn wid Öenn..... 2 less
Syndenn wid öenn..... 7 less
Tiill denne feste er friit fiskerij ij By siö mz hommir och thaagir

Skelm ij Vom giiffuir aarligen tiill kirckenn aff en kirckens
feste hand paaboer Landg:e..... 9 sk
End giiffuir hand tiill Lunde gaardt formarsk..... 1 th[önd[e a[r]r]e
Item fogedeholdt..... 10 sk
Item fogede hauffre..... 1 sche
Eyendomme tiill samē feste er denne epth:ne

Rugiordt alleneste ij Syndre wong

Mölle krogenn..... 2 schr
nedenn wid duegit..... 1 1/2 sche

¹ Originalt har romerska siffror i taluppgifterna. Jfr FALKMAN, Upplýsningar II sid. 203 ff. (nr 539—550) ang. Tranås socken i Herrestads härad.

ij duegit.....	2	schr
huilebuske.....	1 ¹ / ₂	sche
den longe agir.....	6	schr
Slimings maë weij.....	1	sche
melleem kirrid.....	1	sche

Engh

Rodin.....	15	less
helne engenn.....	10	less
Slimings maë.....	2	less
holmenn.....	2	less

Rugiordt alleniste ij norre wong.

Klungis aass.....	2	schr
Ett andett sticke wid same aass.....	1	sche
hoijlis agir.....	2	schr
Offuin wid hoijlis aass.....	1	sche
Ile kiers agir.....	3	schr
Holidenn.....	1	sche
Jordals agir.....	1	sche
Lille iordall.....	1 ¹ / ₂	sche
Östenn wid kirckenn.....	3	f:ring
Östre kirckis agir.....	1	sche
3 agre wid tiuff musse.....	3	f:ringe
Bidr sletz heijdenn.....	6	schr
Vid birckelunde weij.....	2 ¹ / ₂	sche

Engh

Trende enge paa hurre, den ene.....	4	less
denn andenn.....	3	less
den tridie.....	1	less
den nederste Ooskers eng.....	16	less
den offuirste Ooskers eng.....	8	less
Liungils engenn.....	7	less

Bygiordt alleniste

Vejling agir.....	1	sche
Korss agir.....	1	sche
Long agir.....	2	schr
Lille agir.....	1 ¹ / ₂	sche

Engh

Locke kier.....	2	less
Weijlings kiers engenn.....	1	less

Wdiordt

Skoffiordtt.....	2	schr
Romliunge.....	1 ¹ / ₂	sche
Ett anditt liditt sticke wid same naffn.....	1 ¹ / ₂	sche
dnm ¹ mz stedsmaalid aff disse tuende for:ne festir er tiill Lunde gaardt.		

Item haffuir kirckenn en iordtt inden thet vestre Vonge leid norden vejden, som nu Jacob degnn haff:r och giiffuir der aff aarlige — 5 album och saais samme iordtt mz byg — 3 schr och er eng vid enden — 3 less. Item haffuir kircken en skouff kallis Edenbierg vdj huilcken presten her tiill dags haffuir hafft frihed off:r tiill vaederfelle och ijldbrand och skellige hygge.»

¹ Dominium.

För Västra Vrams socken (kronans) i Gärds härad är redovisningen av en annan karaktär; jordredovisningen innefattar ingen ägospesifikation, men om herrligheten lämnas noggranna upplysningar:

»Bona Ecclesiæ

Mattis Smedt och Jens Göing thuo bönder besidder en gaardt ij Vram och giiffuir tiill kirckenn aarligen pende.....	4 g[ro]l[tt] ¹
dominium er tiill Lillö ² fraa Stichted.	
Per pedersenn och Niels Englissenn ibid giiffuir iordt skyldt aff 2 agre Sletteng och Kattewiig.....	11 engelske
Erick Pedersenn giiffuir tiill kircken aff siin gaardt som hans iordbreff formeller aarligen.....	6 g:tt
Item giiffuis tiill kircken aff Trelseagir for en Eng och agir.....	10 g:tt
men kircke bogen hollir .. 4 sk. ud att giiffue.	
Niels Troelssenn ij skefteliunge giiffuir tiill kircken aff Rönne agir .. 1½ sचे land och aff en Eng heder Töllemaë er 8 less, aarligen landg:e.....	7½ sk.
dominium er tiill lundegaardt	
Item giiffuis tiill kircken aff Arfsuaste gaard, som hörir kircken tiill mett retthe och nu Niels Pedersen yboer, aarligen landgille...	13½ sk.
Men 18 g:tt derforuden er kircken underröcht	
Pedir Andersenn ij Tollerup giiffuir tiill kirckenn aarligen iordt skyldt.....	10 sk.
Hogen Erickssenn giiffuir tiill kircken aarligen pend:e.....	10 sk.
End giiffuis tiill kircken aff Per Englissens gaardt som nu Jep Andersenn paaboer aarligen pen:de.....	10 sk.
End giiffuis tiill kirckenn aff Oluff Tuissens gaardt aarligen pend:e	1 sk.
Item gaffs tiill kircken aff Troridt aarligen.....	1 sk.
men er nu fraathagen tiill Vidsköffe. ³	
Peder Andersenn giiffuir tiill kircken aff en Eng ij Hoffmandetorp aarligen pend:e	2 g:tt
End gaff Michell Bentssen ij Hoffmandetorp tiill kircken aarligen for en agir	2 g:tt
men nu will hand icke gifue dennom wd; dominium tiill desse for:ne haffuir werrid tiill Stichted men er nu tiill lille öö ⁴ .	
Item ij Vestre Vram haffuir kircken hafft en gaardt (som kircke bogen wduiser) som Peder Laxssen nu paaboer och gaff til landgille	20 g:tt
Och tiill Officialen paa lundegaardt tiill forsuar	6 sk.
Jep Tordssen paa liungby ⁵ tog hannom fraa kircken den tiid, som de gamble bisper vorre affsatt. Och lagde samme gaardt ett pund byg paa tiill landgille. Men efftir att Jep Tordssen foer aff rigitt lagde Stij porss hannom tiill kircken igen. Och kircken fick thu landgille paa nymaalle igen. Saa tog her Claus Biilde hannom tiill Vandaass ⁶ for Jep Tordssen haffde hafft hannom	

¹ Grott (grot) ett mynt.

² Lillö (Lillöhus) gård i N. Åsums socken, Gärds härad, under medeltiden tillhörig ätten Thott.

³ Vittskövle gård i Vittskövle socken, Gärds härad, tillhörig ätten Brahe.

⁴ Lillö gård, se ovan.

⁵ Trolle-Ljungby gård i Trolleljugby socken, Villands härad, tillhörig ätten Gyldenstjerne (tidigare fr. 1400-talets början Bilde, Brostrup och Ulvstand).

⁶ Vanås gård i Gryts socken i Göinge härad, tillhörig ätten Bilde (tidigare, före 1525, Brahe).

tiillfornn. Och nu haffuir Frw Cicilla hans dotter hannom. Saaleds mz wrette er kircken och Stichted aff mz den gaardt. Ther findis breff paa hoss presten.

Item huorledis att $1\frac{1}{2}$ pundt smör aff en feste iordt ij Karristadt bleff borte för ieg kom her, der om wid ieg icke wiss sandhed. Vden att her Lage Brade tog dett widsköffle. Och diid kommir dett endnu. Derom findis nu ett Sogne widne.

Dette for:ne er och waar Vestre Vrams kirckis landg:e och rente effter kircke bogen och kellere bogen paa dett siidste perments bladt som kongens Regenskab ind skriiffuis wdj.»

För Törringe socken (kronans) i Oxie härad är redovisningen av blandad karaktär:

»Bona Ecclesiæ

Rasmus Nielsenn ij Tyringe giiffuir aarligen tiill kircken aff en gaardt landgille	$\frac{1}{2}$ löde mk,
dominium offuir samme gaardt er tiill Skaberssiö och beklager samme mandtt att hand icke maa lade skriiffue sin iordtt for Gregers holgersens fogett.	
Mortenn Jenssenn ij Tyringe giiffuir aarligen tiill kircken aff en gaardt dominium offuir denne gaardt er och tiill Skaberssiö och siiger samme mandtt att hand icke maa lade skriiffue siin iordtt for Gregers holgerssens fagedtt.	2 sk. g:tt,
Oluff Truelssenn ij Arrie giiffuir aarligen tiill kircken aff en gaardt Landgille.....	1 löde mk
dominium offuir samme gaardt er tiill lunde gaardt och vill samme mand icke lade skriiffue siin iordtt	
Niels Jörgenssenn ij Keijlinge giiffuir aarligen tiill kircken aff en gaardtt landgille.....	4 sk g:tt
dominium er tiill Lunde gaardtt Eijendommen tiill samme gaardt er thenne eph:ne:	

Bygiordt ij Syndre wongh

2 stycke kallis greffuirne.....	5 schr
Ett sticke kallis kraagenn.....	4 schr
höijis agir.....	4 schr
Grybiers agrene.....	4 schr
Long agir.....	6 schr
End nu en long agir.....	4 schr
Rumpen.....	4 schr
Vdmed höijbers gerde.....	2 schr
2 diigis agre.....	2 schr
End nu en digis ager.....	3 schr
En long agir.....	6 schr

hauffre iordt

Stenbers agir.....	2 thr
2 Skindreffuir.....	3 thr
diur holmene.....	$1\frac{1}{3}$ the
En stumpe wid höijbers gierde.....	1 the

Engh

2 höijbers maër.....	1 les
2 tuer enge.....	1 les
3 tuer enge.....	$\frac{1}{3}$ les

2 kilde enge.....	2 les
6 stumpe vnder diur holmindtt.....	$\frac{1}{2}$ les
Vnder stensbers agrene.....	$\frac{1}{2}$ les
Vnder skind reffuen.....	$\frac{1}{2}$ les
Vdj höijbers maæn och vnder diigis maæn.....	$\frac{1}{2}$ les

Bygiordt ij westre wongh

Tofftenn och ett stöcke hoss tofftenn.....	5 schr
diigis ager.....	2 schr
Vey ager.....	5 schr
Sirrids tofftten.....	4 schr
Taagebiergs ager.....	2 schr
Norden byes ager.....	6 schr
Stieulle toornn.....	4 schr
Lamme kulde.....	1 sche
Inden norre wange leidtt.....	1 sche
Nordenn byes agir.....	9 schr

hauffre iordt

2 Thoers agre.....	3 thr
2 kild agre.....	2 thr
En dal agir.....	3 thr
En höude ryg.....	1 the
2 weyelenger.....	3 thr
End nu en wey leng.....	$1\frac{1}{2}$ the

Engh

Dal agers eng.....	1 les
2 kild enge.....	$\frac{1}{2}$ les
Vnder lamme kulde och vnder Stieulle tornn.....	$\frac{1}{2}$ les

Bygiordt ij Östre wongh

Tofftenn.....	8 schr
En höule rygh.....	6 schr
piils ager.....	8 schr
Leer ager.....	8 schr
Breing.....	3 schr
Miöygenn.....	1 sche
Leer brinck.....	3 schr
Tiörnnis ager.....	2 schr
Vnder leer brinck.....	2 schr
Bro ager.....	4 schr
End nu bro ager.....	4 schr
Döre kulde.....	4 schr
Vid tinne bierg.....	4 schr
Bag Jens anders gaardtt.....	1 sche
2 Bobieryg.....	1 sche

hauffre iordt

Toffte ager.....	2 thr.
End nu toffte agir.....	2 thr
Spraa kulde.....	1 the
Diurebiers agre.....	2 thr
paa almendingenn.....	1 the
paa tinnebier.....	2 thr
End diure biers ager.....	2 thr
Smör stackenn.....	1 the

Steen ager.....	1 the
Riigis ager.....	1 the
höude ryggindtt.....	1 the
heldenn.....	1 the
Flintz kulds ager.....	1 the
End nu en flinte kulds ager.....	1 the

Engh

Bonemusse.....	2 les
Vnder toffte agrene.....	2 les
Aare engenn.....	2 les
Vnder broërne.....	1 les
Vnder riigis ager och bobierg.....	1 les
Vnder leer brinck och Breing.....	1/2 les

Item Niels Atzersenn ij Ingelstad giiffuir aarligen tiill kirckenn aff en iordtt hand haffuir Landgille wox..... 1 marck
och haffuir samme iordtt werriid fraa kirckenn ij 36 aar.
Dominium offuir samme mandtt er tiill Monstrupp gaardt.

Poffuell Knudsenn ij Fosie giiffuir aarligen tiill kircken aff en ager ij Östre wong löffuir op tiill Haagens gaardt er — 2 schr bygiordtt Landg:e pnde ... 3 sk. Dominium offuir same bonde er tiill Lunde gaardt

Niels Lauritzenn ij Klagstrupp giiffuir aarligen tiill kirckenn aff — 4 schr byglandt Landg:e..... 3 sk.
Dominium offuir samme bonde er tiill Lunde gaardt

Lauritz skreddere ij Tyringe giiffuir aarligen tiill kircken aff ett gade huuss landg:e..... 1 sk. g:tt
Dominium er tiill Skaberssiö gaardt

Item haffuir kircken en bod paa falsterbo som haffuir werriid öde ij 10 aar.

Item en feste hoss Tyringe kircke, huilcken gamble Oldinge siige att werre affbrutt — 40 aar siidenn.

Item er en iordtt ij kierstrupp som ligger tiill kircken aff huilcken gaffs aarligen landg:e..... 3 sk.
Men nu er der inthedtt aff giiffuid ij 7 aar.»

Ingrepp från enskilda i kyrkornas godsbestånd möter man — särskilt Krognossläkten på Bollerup synes hava varit verksam — rättsgrunden är sällan angiven. Från F å g e l t o f t a kyrka i Albo härad uppgives: »Fullstoftte kircke ij Albo herrid haffde for nogen tiid lang nogle kircke fester, en wdj Bonrom, en ij Fulstoftte, en ij Frörom, en ij Monslunde, huilckid therris kirkebog klarligen beuiser, och er Sognemendtt well witterligt. Och the suare nu tiill Bulderup.»¹ För F r u A l s t a d s kyrka i Skytts härad heter det: »Item staar der ij kirckens stols bog, att kirckenn haffuir hafft aarligen landgille att tuende festir wdj Froë Alstadt aff en 18 g:tt, aff then anden 2 sk. g:tt,

¹ I Fru Eline Göyes jordebok (1552) torde dessa gårdar återfinnas bland Mauritz Olssöns till Bollerup arvegods (sid. 6 f). Ännu år 1550 utgjorde gårdarna enligt en anteckning i LSLB andgille till kyrkan.

huilcke tuende for:ne festir ther kircken nu ij lang tiidt haffuir werridtt fraa och ligge nu tiill Oluff Stissen paa Bollerup. Men huorledis the erre kircken fraa komne mz rette kand jeg icke aff nogenn Sogne mandtt forfare. Men dett behöffuede herskabens hielp tiill att forfare.»¹ Ett annat fall möter man i A r a s l ö v s socken (senare lagd under Färlöv) i Göinge härad: »Landgillet aff Höijalt ij Giers herridt ligger tiill Aritzlöff kircke. Och er icke wdgiffuit ij 10 aar och siige kortt neij att the icke wille giiffue Aritzlöff kircke landgille epthir denne dag. Och löber samme landgille siig om aarit 14 sk. pend:e. Samme bonde er Arild Ugerups tiennere, — — Item er her end flere gaarde som retteliigen ligge tiill Aritzlöff kircke, huilcke erre fraa tagne.» För O s b y kyrka i Göinge härad heter det: »Aff Jonstorp, som Mogens Perssen paaboer, pleyde att gaa tiill Ousby kircke 1 pund smör tiill Landg:e for nogen agir och Eng som hörir kircken tiill och bonden haffuir inde hos siig. Nu haffuir fru Rangesse förböidtt bonden att giiffue samme smör.» För G i s l ö v s socken i Skytts härad redovisas under Bona Ecclesiae bl. a. en öde fästa, om vilken det heter »dominium offuir samme öde feste er tiill Mestir holgers slegtt, huor fraa samme feste er giffuen», ett exempel på ett speciallän av det vanliga slaget. Utförligheten i uppgifterna är mycket olika, naturligt med hänsyn till källornas bristande likvärdighet. Stundom lämnas utförlig förteckning å de olika ägoslagen och deras omfattning, stundom blott namnet å fastigheten; det senare är såsom regel fallet där kyrkan har någon skog till egen disposition.

»Dominium» och »herlighed» användas i LSLB såsom beteckning för ekonomiska rättigheter, vilka tillkomma *dominus* till kyrklig egendom eller tjänst-innehavare, som åtnjuter herrlighet på annan grund. Med dominium synes man företrädesvis hava avsett de rättigheter, vilka i form av äckor och annan arbetskyldighet inneburo ett mer eller mindre utpräglat husbondevälde över jordens brukare. Städs målet inräknas oftast därunder, det ofta förekommande uttrycket »dominium med städs målet», tyder på en uppfattning, att städs målet var en väsentlig beståndsdel av dominium. Detta var emellertid ingen undantagslös regel. Enligt LSLB gav Peder Holm i Espe årligen av en Ä s p ö kyrkas (Vemmenhögs härad) fästa 1 pund bjuugg i landgille samt 1 tunna fodermarskhavre till Landskrona slott, under det dominium låg till stiftet. Av en Skåne landstings dom år 1671 (då ännu dansk rätt gällde) framgår, att en gammal »kyrkostol» av år 1585 företetts i original, och att av denna »klarligen bevistes» att gården — som då delats i två — hade givit städs mål och landgille till kyrkan. Under dominium innefattades »det vissa», ægt och arbete med fodermarskhavre och annan rättighet. Av dessa rättigheter utgjordes ännu år 1671 fodermarskhavren till Landskrona men resten, som förlänats greve Gustaf Carlsson, till Börringekloster.² Med beteckningen »Landskrona slott» avses givetvis kronans länsman i Landskrona län på kronans vägnar, med »stiftet» (»Lundagård») stiftslänsmannen å kronans vägnar. Länsman eller stiftslänsman angives eljest i LSLB ofta blott med sitt namn.

¹ Se Fru Eline Göyes jordebog sid. 21.

² Skåne landstings dombok 1669—72 fol. 23. Jfr sid. 258 ovan.

Från LSLB:s begrepp herrlighet skiljes stundom gästeriet (Holmby i Frosta härad, Bona mensæ pastoris, Morten Nielsen i Slostrup »giffuir tiill Landskrona slott formarsk haffre 1 the och suarer sognepresten mz all herligheden»).

Stundom förekommer uppgift att dominium, som varit hos kyrkvårdarna, är »forkorted tiill Lundegaardt» (Knästorp, Bara härad). Användes ordet »forsvar», innefattar detta representantskapet och i regel hela herrligheten. I LSLB förekommer vid fastigheter, varav kyrkorna åtnjöto avkomst, anteckning, utvisande i runda tal, att dominium disponerats av kronan i 580 fall, kapitelledamöter i 30 fall, sockenprästen i 30 fall, enskilda i 250 fall däribland Lunds domkyrka (Knislinge i Göinge härad) och sockenkyrkan själv i 10 fall.¹ I omkring 1650 fall saknar LSLB direkt uppgift härutinnan. Av andra anteckningar kan man emellertid i många av dessa fall sluta, att kronan haft dominium. I Norra Halland (Faurås, Himle, Viske och Fjäre härad) giver en uppgift, att kronan har gästeri av fastigheten (95 procent av fallen), en anvisning om vem som har dominium.² Falkman⁸ anser, att när anteckning om dominium vid kyrkohemman saknas, kronan har rätt därtill. Han åberopar såsom exempel 16 fall från Halland.⁴ Härtill kunna läggas ett från Färs härad i Skåne (Ilstorps socken),⁵ 2 från Färs härad (Vombs socken),⁶ 2 från Luggude, 3 från Tönnersjö härad (Tönnersjö socken)⁷ m. fl. Falkmans antagande är säkerligen riktigt; man behöver knappast ens göra förbehåll för de i LSLB redovisade enskilda patronats- samt hospitals- och kapitelkyrkorna, vilka representera ett 70-tal fastigheter, om vilka upplysning rörande dominium saknas. Det normala vid de kungliga kyrkorna måste givetvis ha varit, att stiftlänsmannen bortstodde kyrkornas gårdar och lägenheter liksom ärkestolens länsmän och fogdar gjorde mellan åren 1443 och 1536, och det är rätt naturligt, om man vid uppläggandet av LSLB ej ansåg erforderligt att lämna uppgift, att den allmänna regeln tillämpades. Lika naturligt var att, om konungen personligen eller annan kronans ämbetsman än stiftlänsmannen (såsom länsmannen på Malmöhus eller Hälsingborgs slott) innehade dominium, detta särskilt antecknades.

Under rubriken *onera ecclesiæ* redovisas i regel blott studieskatten till universitetet. Fria härifrån voro de kyrkor, som före 1539 stodo under annat patronat än kronans. Undantagsvis finner man under rubriken även räkenskapspengar till prost, präst eller klockare (Fjälje i Torna härad; Onsjö härad). I vissa fall står rubriken tom måhända på grund av speciell frihet men sannolikt oftast på grund av bristfälliga primäruppgifter. I många fall

¹ Se sid. 170 ovan.

² För Halmstads härad uppgiver LSLB 36 till sockenkyrkor anslagna gårdar. Räkenskaperna för 1591—92 redovisa gästeri till kronan från 29 kyrkobönder. Gästeriet tillkom i stort sett före 1536 ärkestolen på grund av 1443 års privilegium. Se sid. 55, 154 ff ovan.

³ Upplysningar I sid. 150.

⁴ Upplysningar II sid. 28 (nr 56) och 287 (nr 903).

⁵ Sid. 279 ovan.

⁶ Sid. 281 ovan.

⁷ Se sid. 282 ovan.

saknas rubriken helt (Rönnebergs, Frosta, Ingelstads, Herrestads, Ljunits, Vemmenhögs, Oxie, Bara, Norra och Södra Åsbö, Bjäre, Göinge, Gärds, Villands härad samt Blekinge, Halland och Bornholm).¹ Det kan icke antagas att kyrkorna i dessa orter varit helt befriade från avgifter. Den närmast liggande förklaringen torde vara att uppgifter icke infordrats såsom icke anbefallda i 1569 års kungliga brev. Att för kyrkorna anslagna gårdar betalades gästeri framgår av en anteckning för Grönby socken i Vemmenhögs härad. Dessa avgifter torde i regel ha fallit under beteckningen »dominium» i LSLB.² Ofta redovisar LSLB emellertid direkt gästeriavgifterna.

Liksom beträffande kyrkorna visar redovisningen av sockenprästers lönetillgångar åtskilliga bristfälligheter. Dock kan man säga, att fullständigheten här är större, sannolikt därför att den prästerlige uppgiftslämnaren haft ett mera omedelbart intresse än kyrkvårdarna. Stundom möter man en dubbelredovisning, så att en mensalgård tillika återfinnes under kyrkans egendom. Anledningen är givetvis den, att såväl kyrkan som prästen haft inkomst av fastigheten (t. ex. Barkås i Enslövs socken av Tönnersjö härad), och den dubbla redovisningen innebär i sådant fall ingen oegentlighet. Såsom exempel på redovisningsmetoden intagas här utdrag för Östra Sönnarlövs socken i Gärds härad samt Lösens socken i Östra härad:

Socken-
prästerna.

Östra Sönnarlövs socken:

Bona Mensæ.

Item en gaardt wj Nybölle giuffuir aarligen tiill prestens bordtt	
Rug.....	7 ¹ / ₂ sche
Bygh.....	7 ¹ / ₂ sche
dominium er tiill Aahuss	
Item giuffuis tiill presten aff degnefestin.....	15 pen:de
Item giuffuis tiill presten aff prestegaarden.....	2 ¹ / ₂ sk.
dominium mz Stedsmaallid er hoss Sognnepresten.....	
Item giuffuis tiill presten aff ett gadehuss, som Albritt paaboer, landgille.....	3 sk.
Jep Jonssenn y Synderslöff giiff:r tiill presten.....	3 ¹ / ₂ sk 3 d.
Item giuffuis tiill presten aff en Eng brugis tiill Gringelstad liggir hoss hellewadt och Bent Bodelssen haffuir landgille.....	2 g[ro]tte
Niels y ¹ Stienderöd haffuir en kircke agir, aff huilcken giffuis landgille 4 sk., herten tiill presten och herten tiill kircken.	

Bona Curia pastoralis

Rugjordt y Norre wong

Giuffle tofft.....	2 schr
Mysse kuill.....	7 schr
Aabiergs agir.....	1 sche
Masse lycke.....	1 sche
Lange skiiffte.....	2 schr

Enligt universitetsfundatsen 1539 skulle studieskatten utgå »ex Ecclesiis ruralibus Selandiæ et Scaniæ» (RÖRDAM, KIRKELÖVE I sid. 29).

² Se sid. 257, 269, 271 (Grönby), 279 ff (Tolånga, Vanstad, Lövestad m. fl.) ovan.

Vedebröde ager.....	2	schr
Jord stiige agir.....	8	schr
Vls dalle — 2 agre.....	3	schr
Pantekuld.....	3	schr
Stenkulde och Aabekuldt.....	3	schr
Mellem skeffue.....	1	sche
Hiulbeck 2 agre.....	2	schr
Raa kier.....	2	schr
Kampiers brödt.....	2	schr
Prestels agir.....	12	schr
Reffs hale.....	4	schr
Raas agir.....	3	schr
Össenn.....	1	sche
Liungeskoffs agir.....	1	sche
Kulpin.....	1	sche
Beckespield.....	1	sche

Vhaebo wongen Rugjordt

Öredaall.....	2	schr
Gunde halle backen.....	7	schr
Gunde halle.....	2	schr
Boueholms agir.....	2	schr
Vhaebo kuill.....	2	schr
Fiire marcke kuill.....	1	sche
hö ageren ther hoos.....	3	schr
Lyrge bols agir.....	4	schr
Longe kulds agir.....	3	schr
Foredals agir.....	4	schr
prestens dall.....	1	sche
Lang agerenn.....	4	schr
pinckenn.....	1	sche
Veijlangenn.....	1	sche
faagir agerenn.....	1	sche
flintesteens agir.....	1	sche
Harrils agir.....	3	schr
fennins 2 agre.....	2	schr
Bro agre.....	1	sche
Gore spielden.....	1	sche
Hullen.....	2	schr
Toffte tiörnne.....	1	sche
Erte agir.....	1	sche
Höllis agir.....	1	sche

Rugjordt y Syndre wong

Korre spieldtt.....	1	sche
Ille korre agir.....	1	sche
Erte agir.....	1	sche
Jern agir.....	1	sche
Sponne bolitt.....	3	schr
Toffte tiurnne.....	1	sche
Slinges nöden.....	1	sche
Rende höijs agir.....	3	schr
Lindebiergs agir.....	1	sche
Högesteens agir.....	1	sche
Gaase struben.....	2	schr

Gede mans stien.....	1 sche
Bene agrene.....	2 schr
Magle kijle agir.....	3 schr
Leirwegs agir.....	1 sche
Dore kijlen.....	1 sche
Sandagre 2.....	2 schr
Kiers ager.....	5 schr
Leergraffs ager.....	2 schr
Bro agir.....	1 sche
Östen lycke.....	2 schr
Söndre lycke.....	2 schr
Tockene.....	2 schr

Engh

Föøde engen ij Kiöbinges enge wid Nybro.....	20 les
En eng ij Borgistadtt marck Skallen.....	3 les
En eng wid holle wadt.....	1 les
Item haffuir prest och degn ij Synderslöuff skouff fry ollen och fry skouhygge.	
Aff denne prestegaardt faar presten landg:e 1 pund Rug	
Dominium mz Stedsmaallid er hoss Sognepresten.	

Lösens socken:

Bona Curiaë pastoris

Item haffuir presten en liden wong for siig selff som liggir strax norduest op tiill kircken ij huilcken saais.....	8 thr byg
och höstis höö aff.....	20 les
End haffuir presten en Eng ij Lösens wong wid naffn bymar eng, paa huilcken höstis.....	7 les höö
En heste hauffue som höstis — 5 les höö wdj som gierdis mz kumbellis gierde paa en siide.	
En Kalfhue hauffue strax norden op tiill samme heste hauffue och reckir op tiill Biscops becke. ¹	
Register paa de Eyendoms mercker, Jnden huilckenn prestens eyendom fallir som er en skouff. Som stod beskreffuid ij den gamble kircke bog som bleff forsatt y denne fremfarne krig. Och gaff konung Waldemar samme Eyendom tiill Lösens preste-gaardtt. Eyendommen liggendis fraa kircken tiill Glabag, fraa Glaabag tiill Kumbell, fraa Kumbell tiill Biscops beck. Fra Biscops beck tiill Loffs beck och Loffs beck enge ther fraa ij gamble gierde. Aff gamble gierde y bymar enge. Fraa bymar enge tiill lögebiere, fraa lögebiere tiill Guld kiille, fraa Gul kiille och tiill kircken. Thenne Eyendom er optegnidt efftir som Dan-nemendt haffuir sagt att skulle werre.	

Liksom beträffande kyrkornas egendom redovisas den sockenpräster-na anslagna jorden stundom med en utförlig specifikation av ägor-na, stundom blott till namnet. Givet är att uppgifternas utförlighet måste variera i för-hållande till de förändringar, som inträffat i avseende å egendomsbeståndet. Det är mera sällan man finner en så utförlig historia, som den från *Opp-manna socken* i Villands härad under rubriken *Bona curiaë pastorali-s*:

¹ Senare anteckning: »Ligger öde och presten maa icke indteppe then».

»Nogle lycker som haffuir wdj gammel dage werrid indthagid aff felags marck tiill prestegaarden huilcke end ij thenne dag kallis prestelycker, the samme lycker erre nu fraatagne och ligger tiill andre gaarde her ij byenn liige som thz waare arff och eijendom.

Endt en lycke som her Morten haffde indtagedt aff felagsmarck ther som den ny wong nu er. Men ther the andre lods ejere skiiffte samme ny wong, bleff prestelycken och hussgrundt, som hand ther inde haffde, hannom fraathagen och presten motte ingen lod eller partt haffue ther inde. Men skiiffte hans grundt ind paa the andre gaarde ther ij byen. End tuende lycker som her Morthenn haffde indtagedt aff felags marck. Och ther hand nu udaff drog, röffuede hand then ene lycke all gerdzell och teppe fraa och lagde hende ud under fæis foedt, for hand wille icke ther lengir bliffue. Men thend anden lycke then solde hand fra prestegaarden och ind tiill siin sönn her ij opmading, som sidder paa fru Magdalene Jörgen Urnis gotdz mz alle teppe och huss andet som der tiill hörde. End er her tiill prestegaarden en liden wandt kuern som presten pleiede att male sitt eget affgröde mett. Den röffuede och her Morten samme tiidt, der hand drog heden och wdtog löst och fast och solde kuern och stene och binge undertagendes dett blotte huss. Och dette saalde hand andre bönder tiill andre herskaff, saa att damb och Huuss mz allt andett er nu slett forderffuit». ¹

Sällan förekommer det att såsom i Eljaröds och Fågeltofta socknar i Albo härad både präst- och klockargård tagits av enskild person, som ej var patronus. Även här är Bollerupsherrskapet framme: »Prestegaarden ij Elleryd er thagen fraa Sognne presten och lagtt tiill Bollerup, der tiill haffuir hand leith ij 40 aar mz all herligheden quo iure nescitur. — — Tiill Elleryd sognn er ingen degne gaard, men er ochsaa tagen tiill Bollerup». ² (Fågeltofta:) »Prestegaarden och degne gaarden ij denne Sognn er thagen till Bullerup quo iure nescitur. — — Prestegaarden och degnegaarden komme fraa ij her Bendtz tiidt som waar mijn antecessor». ³ För Ingelstörps socken i Ingelstads härad heter det beträffande 8 gårdar under prästens bord i Ingelstorp och Valleberga, att herr Mauritz Olssön til Bollerup anammat landgillet. ⁴

Dominium d. v. s. huvudparten av herrligheten omnämnes sällan beträffande prästernas residensgårdar, i de få fall där så sker torde gården ha brukats av landbo. Vid de flesta annexprästgårdarna (119) uppgives *dominium* tillkomma prästen, vid tre kronan, vid en patronus (Risekatslösa), vid tre respektive kaniker (Flackarp, Greve, N. Strö). För resten saknas uppgift. Vad mensalerna angår uppges kronan (med »stiftet») hava *dominium* till omkring 90, sockenpräster till omkring 70, kapitelledamöter till 10 och enskilda adelsmän till 50. För resten saknas uppgift och till dessa torde *dominium* få antagas hava tillhört kronan. ⁵ Stundom förekommer, att *dominium* utan närmare angivet skäl fråntagits sockenprästen, så t. ex. till residensprästgården

¹ I 1671 års jordrevningsprotokoll (fol. 484) uppgives i fråga om »Krono- Prästegården», att kvarnfallet fortfarande var öde och vidare att »en del af den jord, som låg prästgården vid handen, är för många år sedan därifrån abalienerat, varom skall finnas i Landeboken under »rättning». Någon rättelse hade alltså ej skett i de påtalade förhållandena.

² Jfr Fru Eline Göyes jordebok sid. 9.

³ Jfr Fru Eline Göyes jordebok sid. 6.

⁴ Jfr Fru Eline Göyes jordebok sid. 5 f.

⁵ Se ovan sid. 180.

och mensalgården i Gylle i Skytts härad: »Aff thenne for:ne prestegaardtt och thenne feste ij Fiellenslöff haffuir Sognne presten aff Gylle och Kiöbinge sognir hafft all herligheden ij fulle 60 aar och ydermere, baade wdj Bispennis tiidtt och siiden baade mz stedtz maall och gaardleijning, dagsvercke och landgille och all anden wdredzell. Och bleff samme herlighed sognnepresten fraa thagen Anno 1563 wdj Axel Tönnissens tiid ther hand hörde kirkernis Regenskab offuir alt sködtz herridtt ij Trelleborgh». Om annexprästgården i Fuglie socken (annex till Vellinge kapitelskyrka) i Skytts härad heter det: »Fulie prestegaardtt er tiill Malmö slott, quo iure nescitur. Kom samme prestegaardtt fraa prestenn ij Jörgen Urnis tiidtt. Och haffuir presten ij huellinge ett gott Sognne widne paa samma prestegaardtt att hand hörir prestenn tiill.» Om prästgården i Nevishög i Bara härad¹ upplyses: »Herligheden haffuir aff errilde tiidtt werrid tiill Sognnepresten. Men er nu forkorted tiill Lunde gaardt, dog faar hand landgillet som ed 30 sch:er bygh.»² Man gör klokt i att ej utan vidare förutsätta, att dessa förändringar saknat laga skäl. Till Fuglie, som synes hava tillhört Dalby kloster, kan prästen ej gärna ha haft någon gammal rätt till herrligheten. Å andra sidan ser man, såsom beträffande S. Peders socken i Hälsingborg, att dominium till två mensalgårdar (i Farhults socken) legat till Hälsingborgs slott men återställt till prästen.³

Under rubriken *onera pastoris* synas gästeriavgifter hava redovisats i de fall där kronan ägde rätt därtill d. v. s. prästgården var kronans. I Blekinge och Halland samt på Bornholm utgjordes blott cathedratium, i Skåne dessutom altarhavre och fodermarskutskylder (havre eller penningar). Ofta angives, att det är prästbonden som betalar onera. Där regeln upphävt av särskild anledning, synes detta i allmänhet vara antecknat. Vid Odarslöv i Torna härad heter det: »Aff denne sognn giffuis huerckenn altere hauffre eller cathedratium, och dett er for en eng skyldtt som liggir wdj fliginde marck som hedir flostoffte er kommen der fraa wdj gammil tiid och tiill fliginde.⁴ Der paa findis breff hoss kirckenn.» Där herrligheten till bostälлена tillkomma enskilda, vare sig patroni eller andra domini (till mensaler), äro onera i regel ej redovisade; stundom förekommer anteckning, att patronus anammat dem.⁵ Under rubriken återfinnes i regel den årliga pension, som sockenprästerna vid kapitelskyrkorna skulle utge till vederbörande kapitelledamot såsom patronus. Stundom hava insmugit sig misstag beträffande utskyldens natur, såsom då under ifrågavarande rubrik för Slimminge

¹ Brågarp var då annex till N. men prästen synes ha bott på annexprästgården i B., till vilken han enligt LSLB åtnjöt dominium.

² Sannolikt har kronan haft herrligheten till Brågarps prästgård och, då denna blivit residensgård, i utbyte tagit herrligheten av prästgården i Nevishög.

³ Jfr ovan sid. 291 (not 1).

⁴ Flyinge kungsgård, indragen från ärkestolen.

⁵ För Råbelöv, vartill Sten Bilde till Vanås år 1559 fick jus patronatus, redovisas cathedratium (som 1560 anslogs superintendenten) men om altarhavren, 4 tunnor, sägs, att denna anammades av Sten Bilde och utgavs av bonden som satt i prästgården. För Gammelstorp, som enligt LSLB var under jus patronatus till Helnekyrka, utgick cathedratium, under det landgille utgjordes för prästgården till klostret.

socken (annex till Everlöv) i Vemmenhögs härad antecknats, att prästgårdsbonden årligen giver till prästen landgille med 32 skäppor korn.¹ Stundom står rubriken tom (Dagstorp i Harjagers härad, Felestad i Rönnebergs härad, Lyngby i Bara härad) eller saknas: Ivö i Villands härad, Nedraby i Ingelstads härad, Norra Vram och Bjuv i S. Åsbo (nu Luggude) härad, Stenestad i S. Åsbo härad, Svensköp i Gärds (nu Frostå) härad, sistnämnda fyra fall synbarligen beroende på bristande primäruppgifter. Där prästen blott haft obebyggd jord, synas onera ej ha utgjorts (Edestad, Medelsta härad).² Detta är ock fallet med städerna och flera lantsocknar (i Blekinge). Att cathedraticum är antecknat för sockenprästerna i den under Bollerup patronella S. Olofs (Lunkende) socken i Albo härad samt Smedstorps socken i Ingelstads härad, Hassle-Bösarps socken i Vemmenhögs härad och Lilla Slågarps socken i Skytts härad, vilka fyra socknar sakna prästgård, beror sannolikt på att prästgård en gång funnits, eller ock är här fråga om rena felaktigheter (feldebitering).³ När för sockenprästen i Lomma icke redovisas några onera, torde detta grundats på att superintendenten, som i egenskap av prebendarius hade »dominium med städsmålet» till prästgården, också var frikallad från gästeri.⁴

Klockarne.

Den största bristfälligheten möter otvivelaktigt i fråga om redovisningen av klockarnas lönetillgångar. I viss mån kan detta förklaras av osäkerheten, huruvida vid tiden för LSLB:s tillkomst klockare innehade jord å tjänstens vägnar eller i lega. De år 1658 avgivna uppgifterna rörande prästernas och klockarnas löneinkomster komplettera härutinnan i väsentlig grad LSLB.⁵

Här meddelas några exempel på fastighetsredovisningen i LSLB:

Konga socken (kronans) i Onsjö härad:

»Bona Curiaæ ædituj

Bona curiaæ ædituj vna cum curia ipsius abrepta sunt ab Ottone Brade paa Knuds-trupp den tid han fick den hele by mz allt Konge len fraa helne Kircke Anno 1563.⁶ Och wdj degne gorden haffuir for:ne Otte indsatt en bonde som suarir tiill knuds-trupp och degnind er hussuuld och haffuir inge huss worringh vden hand leijer huss aff andre som en anden gaardmandtt». ⁷

¹ Därjämte redovisas »formars tiill stichtedt» samt cathedraticum.

² Att den saknas beträffande Svedala förklaras av anteckningen: »Item haffuir Sveydalle sognn aff arilds tiidtt werridtt vnder dett iure patronatus tiill Lindholms slott och nu tiill Malmö slott.»

³ Enligt 1591—92 års uppgifter (se sid. 316 f nedan) betalade prästen i S. Olof intet gästeri till kronan (»ther haffuer Mogens Göye jus patronatus»), ej heller i Smedstorp, »thy presten haffuer ther ingen gaardt». Från Hassle-Bösarp (H.-Böserup) redovisas intet gästeri (»Giffuis ingen alter hauffre, fourmarsshaffre eller pendinge aff denne Sogenn»). För Lilla Slågarp redovisas i LSLB under *bona ecclesiaæ* en jord, som prästen enligt en senare verkställd anteckning brukade. För denna jord utgjorde prästen gästeri år 1658.

⁴ Enligt 1591—92 års uppgifter (se sid. 316 f nedan) ligger jus patronatus till Lunds kapitel.

⁵ Jfr THULIN, Klockarutredn. III. År 1658 betalade klockaren i Riseberga landgille till Herrevads kloster för bostället.

⁶ Sannolikt en förpantning. Återfinnes ej i Kanc. brevböger eller ERSLEV, Danmarks len og Lensmænd.

⁷ Senare anteckning: »NB. Bønderne berettade på Commissionen i Röstånga d. 10 Martij 1692: att dhe intet visste någon besked att gifva här om, efter det för så lång tid var passerat, doch är hoos dem den segen, at det i gl. tiid blifwit byen och knudstorpps Gård underlagdt.»

V. *Sallerups* socken i Harjagers härad (kapitelskyrka):

»Bona curiæ æditui

Ager ij östre wong — — — — —
 Ager ij syndre wong — — — — —
 Ager ij vestre wong — — — — —¹

Onera æditui

Degnens onera aff denne gaardtt, thi dett siigis att werre kongens grund hand
 paaboer, er tiill Landzkrone slott hauffre. . . . . 1 the
 Item ij en skatte koo. . . . . 14 sk.
 Landg:e. . . . . 7 sk. 1 alb.
 Giesterij. . . . . 3 sk.
 Dominium er tiill Landz krone slotth dog wdenn stedtz maall.»

För *Glumslöv* i Rönnebergs härad uppgives, att klockarjorden blivit lagd till konungens ladugård (*Säby*).

Av de omkring 220 klockargårdar, som äro redovisade i LSLB, är det blott ett 40-tal, om vilka man får veta, vem som har dominium (i 24 fall klockaren, i 2 sockenprästen, i ett vederbörande kanik, i 10 kronan, i 2 enskild jordägare). Om de 120 lägenheterna saknas upplysning utom i fyra fall (1 klockaren, 1 prästen, 2 enskilda).²

Under rubriken *Onera æditui* upptagas gästeriavgifter (fodermarskpengar). Uppgift om onera æditui saknas dock för de flesta socknar. I *Onsjö*, *Rönnebergs*, *Färs*, *Albo*, *Vemmenhögs*, *Luggude*, *N.* och *S. Åsbo* samt *Bjäre* härader synas uppgifterna vara tämligen fullständiga. Där sådan uppgift saknas, ehuru bostället tillhört kronan, är anledning antaga att jorden tagits av annan gård (se t. ex. *Källs-Nöbbelöv* i Rönnebergs härad) eller att gästeriet innefattas i det dominium, som kronan eller annan åtnjuter. Där herrligheten till bostället tillkommer annan patronus än kronan, redovisas inga onera.

Genom *Fredrik II:s* brev den 3 oktober 1585 förlänades *Arild Huitfeldt* med herrligheten av *Strövelstorps* präsgård (annexgård), dock att prästen i *Ausås* skulle bekomma »slikt landgille därav som landeboken förmåler». Detta torde vara första gången LSLB i officiella handlingar åberopas såsom en handling med officiellt vitsord. *FALKMAN*³ erinrar om ett flertal andra fall då hänvisning skett till landeboken såsom dylik urkund, en rättartingsdom den 1 juni 1586, enligt vilken riksrådet och länsmannen på *Varbergs* slott *Erik Bing* instämt *Erik Gris* »för någon egendom, kallad *Spangebacke*, som han ville tillägna sig från *Vinbergs* prästgård i *Nyerup* emot kyrkans rolige hävd och landeboken», ett förmyndarregeringens brev den 27 augusti 1592 med befallning till kapitlet i *Lund* att lämna vissa upplysningar ur »stiftets landebok, som är där hos kapitlet», prinsen-regenten *Kristians* brev den 2 mars 1626 »prästerne i *Skåne* anrörande», vari med anledning av böndernas vägran att betala helgonskyld stadgas, att »prästerne där uti *Skåne*

*Tillförligg-
helen.*

¹ Specifikationen, som här borttransumerats, är av enahanda natur som de ovan återgivna.

² Se sid. 180 ovan.

³ Upplysningar I sid. 170 ff.

ännu härefter som tillförne må efter landeboken såväl som efter deras kalls- och kollatsbrev njuta och uppbära all helgonskyld så ock all sedvanlig rättighet, de härtilldags njutit och uppburit hava», Kristian IV:s brev den 22 oktober 1633 angående undersökning om sockenprästens i Varberg smörlandgille av några hemman i hans annexer, som honom ibland förvägras men som han skall äga enligt landeboken, Kristian IV:s rättartingsdom den 4 maj 1647, varigenom förklaras att, eftersom viss jord i Östra Vram »av landeboken befinnes kyrkojord att vara» men i lång tid brukats till herr Kristoffer Ulfelds gård i Östra Vram, den skulle följa nämnda gård dock mot fri fästa och årlig avgift till kyrkan,¹ Fredrik III:s skötebrev den 10 maj 1650 till fru Anna Ramel på jus patronatus till Hyby kyrka, vari hon förbjudes inkräkta på sockenprästens och klockarens inkomster och egendom »så ock vad landgille, smör och penningar, som givas till mensam pastoris av flera gårdar i åtskilliga härader, som styckevis uti landeboken finnas specificerade», varförutom prästen försäkras om byggnadstimmer m. m. av kronans skogar i socknen »efter som det uti landeboken finnes».² Falkman uppräknar ett antal fall, där landebokens uppgifter bestyrkas av andra urkunder, vartill han fogar en erinran om överensstämmelsen i namn och innehåll mellan tegarna i LSLB:s beskrivningar och Malmöhus läns lantmäterikontors tegskiftesbeskrivningar till kartor, som upprättats i slutet av 1600- och början av 1700-talet.³ Såsom ovan nämnts, kunna åtskilliga anmärkningar riktas mot LSLB:s fullständighet, och den kritik, O. J. TORSLOW riktat mot Falkmans mening i fråga om dess tillförlitlighet,⁴ innebär i själva verket nästan uteslutande anmärkningar mot fullständigheten. De få påpekanden om verkliga felaktigheter, som T. gjort, visa sig vid närmare undersökning icke tillräckligt bestyrkta. Det var sannolikt felaktigt, att prästen i S. Olof (Lunkende), vars kyrka var patronell till Bollerup, påförts cathedraticum; men någon anmärkning mot LSLB innebär detta ej. Rättelse har synbarligen ägt rum senare.⁵ Säkerligen äro i många fall i LSLB antecknade ändringar i disposition av herrlighet rättsligt befogade.⁶ Falsk är väl ej uppgiften från Ausås om en mensalgård i Herninge, vars herrlighet den 28 juli 1574 konungen bortbytt till Hans Skougaard:⁷ »Och haffuir presterne altid hafft herligheden aff samme gaardt indtil nu paa 5 aar siiden, Tha fick Hans Skouffgaard same gaardt fraa presten och sagdis att kongen haffde unt hannom samme gaardt.» Men rättsgrunden för

¹ Tryckt i utdrag i FALKMAN, Uppllysningar II sid. 297 (nr 908, 909).

² THULIN, Saml. av urkunder II sid. 98.

³ Uppllysningar I sid. 174—76.

⁴ Om 1569 års Lunds stifts landebok sid. 2—7, 50 f.

⁵ Jfr ovan sid. 122, 181 och 312.

⁶ Under bona ecclesie i Ö. Vram (Gärds härad) anföres om en kyrkans gård i Ylleröd i Linderöds socken: »Dominium haffde presten nogen stund, nu er dett tiill Aahuss.» Under tiden före reformationen har dominium utövats av ärkebiskopen; ett till Lundagårdsarkivet år 1577 hörande genbrev av Thord Ibsen visar, att denne innehaft gården från ärkestolen. FALKMAN, Förteckn. II nr 53; Ældste d. arkivreg. IV sid. 296 (nr 11).

⁷ Se sid. 290 ovan.

prästens herrlighetsinnehav kan väl ha varit tvivelaktig. Att draga själva sakuppgifterna i tvivelsmål, därtill har anledning ej förekommit. Om också förefintligheten av dylika brister icke kan helt bestridas,¹ har vad som hittills varit föremål för undersökning bekräftat F:s mening, att LSLB:s uppgifter förtjäna en hög grad av trovärdighet. Man bör dock beakta bl. a., att vissa däri använda begrepp såsom *dominium*, *herrlighet* och *försvar* icke alltid äga samma innebörd vid olika fastigheter, att de i regel ej innefatta begreppets hela innehåll, samt att rättsliga misstag hos uppgiftslämnarna ej äro uteslutna.

Den olikhet, som möter i LSLB i avseende å jordredovisningen, dels en mer eller mindre utförlig specifikation av ägor, dels en blott namnredovisning, har givit upphov till en av Falkman framställd teori rörande denna skiljaktighet såsom produkten av en medveten åtskillnad av de olika fastighetsgruppernas rättsliga karaktär. Han sammanfattar denna teori på följande sätt:²

L. B. Falkmans teori om äganderätten.

Landebokens författare uppskriva *aldrig* däri det, som av kyrkorna och prästerskapet *icke* äges. Därföre förteckna de ej heller jord när den icke äges men glömma sådant aldrig, när den tillhör de andlige stiftelserna eller personerna, och detta i full överensstämmelse med Konungens brev om Landebokens upprättande. Detta innehåller, att avsikten var åtgärdens vidtagande till förhindrande därav, att kyrkornas och prästernas hemman, jordar, tomter och övriga tillhörigheter skulle förskingras och komma i främmande händer; men huru förekomma detta, om ej jorden beskrevs så gott man i den tiden kunde? Därföre är ock landeboken däruti alla andra jordeböcker olik, att den ej blott upptager hemmans namn, brukare och räntor utan även *deras jord, när denna tillhör dem, till tryggande av vilkas rätt den upprättades.*

Redan de ovan³ relaterade exemplen rörande gårdar, som betala landgille till kyrka, men vilkas herrlighet disponeras av stiftslänsmannen å kronans vägnar eller av enskild adelsman och icke förty ägorna äro noga specificerade, giva anledning till betänksamhet inför denna hypotes. En mångfald andra omständigheter tala i samma riktning. I åtskilliga fall möter man upplysningen, att kyrkvårdarna uppvaktat dominus till en fastighet, som utgjort landgille till kyrkan, med begäran att han ville »skriva» ägorna men att denne vägrat. Falkmans för övrigt av hans opponent Torslow delade uppfattning, att äganderätten till en kyrklig fastighet tillkommer det subjekt, som har rätt till det »gamla rätta landgillet»,⁴ har emellertid hindrat honom från att draga den naturliga slutsatsen, att olikheten i avseende å ägospecificeringen beror på den olika utförligheten hos de olika uppgiftslämnarna. Detta har däremot Torslow sett.⁵ Vad ingendera har klargjort för sig är att rätten till landgille, när kyrklig fastighet är i fråga, icke har

¹ Jfr sid. 262 not 1 och 276 ovan (Vinslöv).

² Upplysningar I sid. 155, jfr II sid. 197.

³ Sid. 300 ff.

⁴ Det »gamla rätta landgillet» är enligt F. ej alltid identiskt med det i LSLB redovisade. F. skapar för bestyrkande av sin ovan angivna teori den förklaringen att, då ett subjekt har landgille av fastighet men dennas ägor ej specificeras, landgillet i fråga ej är »det gamla rätta».

⁵ Om 1569 års Lunds stifts landebok sid. 31 f, 38—41.

något bevisvärde för frågan om vem äganderätten till jorden tillkommer. F. anser, att äganderätten följer med innehavet av »det gamla rätta landgillet». Detta av honom införda begrepp torde bero på en missuppfattning av ett uttryck hos ARENT BERNTSEN BERGEN, som syftar på landsgilletts riktiga belopp. Att landgillet av en gård tillkommer ägaren är givetvis normalt fallet i fråga om kronans och adelns jord, men ingalunda beträffande kyrklig sådan.¹ När F. möter fall, där uppenbarligen äganderätten till kyrklig jord innehaves av annan än den som har landgillet, nödgas han tillgripa den hypotesen, att landgillet i detta fall ej är »det gamla rätta».²

F. har givetvis rätt då han förklarar, att rätten till städs mål ej utgör något bevis för att äganderätten tillkommer den som har städs målet,³ men knappast i den mening han avser. När kronan har städs målet, utgör detta en presumtion för att kronan har äganderätten till jorden. När prästen har städs målet till residens- och annexprästgård, har han det så gott som alltid såsom förläning i följd av medeltidens handfästningar, ärkebiskop Birgers brev 1504 och de senare bekräftelserna av rättigheten i sammanhang med reformationen (kyrkoordinansen och Ribe artiklar); när han har städs målet till mensal, kan hans rätt vara härledd av ett ursprungligt civilrättsligt förvärv för prästämbetet av dominium men beror i regel på en speciell förläning. När en kyrka har städs målet är läget enahanda. Då prosten i Göinge härad har herrligheten och städs målet samt landgillet av en gård i Visseltofta socken är, såsom F. antager, rättsgrunden säkerligen en förläning av kronan.⁴ Innehavet av gästeri anser F. vara utan betydelse för frågan om äganderätten.⁵ Såsom den föregående framställningen torde utvisa, utgör emellertid kronans rätt till gästeri ett kriterium på kronans dominium.

Senare redogörelser för kyrklig egendom.

Den 28 december 1590 avgingo kungliga cirkulärbrev till en var av länsmännen i riket, att de skulle noga undersöka »om huis Geistlige guodtz och thiender, der er och findis udi thit lehn och Oss och kronen allene wedkommer och udi huad maade, med huad wilckor och thill huem for:ne guodtz och thiender ere bortforleente och huad the aarligen kunde sig belöbe och inddrage», samt inkomma därmed till kansliet.⁶ Sådana brev utfärdades

¹ Jfr WEYLLE, Glossarium sid. 473, ARENT BERNTSEN BERGEN, Fructbar Herlighed II sid. 81, III sid. 458.

² Se t. ex. Upplysningar sid. 122—29. År 1611 avyttrade konungen två »stiftets gårdar» i Hagestads by i Löderups socken, vilka gårdar gävo vardera 30 skäppor spannmål till Löderups kyrka (men herrligheten till stiftet). Denna avgift kallar LSLB landgille, och uppenbarligen har rätten till detta intet med äganderätten till grunden att göra. Den 13 maj 1643 bortbytte konungen å kronans vägnar en gård i Rolsberg som gav skyld till Igellösa kyrka och en fästa i Gummerup som dittills följt Harlösa kyrka. I LSLB är förutom landgille till resp. kyrkor uppgett, att dominium till den förra fastigheten låg till Lundagård och till den senare till »stiftet». Jfr sid. 281 ff ovan.

³ Upplysningar I sid. 114—18, 122.

⁴ Upplysningar I sid. 118. Jfr sid. 286 not. 1 ovan (k. br. 9 juli 1570).

⁵ Upplysningar I sid. 119.

⁶ SJT 18 fol. 4; Kanc. brevböger 1588—92 sid. 516.

till 13 skånska länsmän: i Hälsingborgs län, Malmöhus med Lundagård, Landskrona, Gladsax, Lyckå, Sölvesborgs, Laholms, Varbergs och Bornholms län samt Frosta härads, Villands härads, Gärds härads och Halmstads härads län. Redogörelserna i fråga finnas bevarade i DRA för de flesta, nämligen nio län, men saknas för fyra, Lyckå, Sölvesborg, Frosta och Bornholm.¹ »Geistligt gods» synes av alla utom länsmännen i Varberg och i Halmstads härad ha uppfattats såsom prästerskapet och klockarna anslagen egendom. Redovisningen kan i avseende å fullständighet ej jämföras med LSLB. För Hälsingborgs, Landskrona, Gladsax, Laholms och Gärds härads län redovisas blott kronotionden, för Varbergs län och Halmstads härads län kronotionden och gästeriet av kyrkobönderna (i Halland och Blekinge utgick blott cathedraticum för prästgårdarna och denna utskyld var sedan 1560 anvisad biskopen på lön). För Villands härads län redovisas kronotionden samt gästeriet för präst- och klockargårdar. Blott för detta och för Malmöhus län (Ingelstad, Ljunit, Herrestad, Jerrestad, Oxie, Skytt, Vemmenhög, Bara, Torna och Frosta) synas uppgifterna relativt fullständiga. För alla prästgårdar, som ej äro under andras än kronans patronat, redovisas de icke bortförlånade gästeriavgifterna, ofta även de bortförlånade (såsom cathedraticum till biskopen) med uppgift vem som uppbär dem. Redovisningen kompletteras av Lundagårds jordebok för år 1593 i Malmöhus läns räkenskaper 1592—94,² vilken jordebok även upptager vad som var kvar av f. d. ärkestolens odalgods (där kronan åtnjöt både herrligheten och landgillet) samt gästeriavgifter av vikariatsgods vid Lunds domkyrka. Även Landskrona läns jordebok 1591—92, Hälsingborgs läns jordebok 1593—94 och Kristianstads läns jordebok 1618—19 samt 1621—24 (Gärd, Albo, Villand, Göinge) komplettera utredningen.

Den 17 januari 1651 anbefalldes länsmännen i riket att inkomma med en jordebok i två exemplar, en för kansliet och en för räktekammaren, på allt kronogodset i länet.³ Av de med anledning härav insända räktekammar-exemplaren för Skåne och Blekinge äro bevarade jordeböcker över 1) Börtinge kloster, 2) Herrevads kloster, 3) Frosta härads och Helnekyrka län, 4) Landskrona län, 5) Malmöhus län och 6) Sölvesborgs län. Av dessa innehålla 3)—5) jordeböcker över geistligt gods d. v. s. gästeriavgifter,⁴ i Sölvesborgs län utgick blott cathedraticum och denna var anslagen biskopen. De kompletteras för Hälsingborgs län av jordeboken 1645—46 och för Kristianstads län av jordeböcker 1649—50 samt 1650—51.

¹ D. Kanc. Fortegnelser paa Kronens geistlige Gods, indsendt af Lensmændene i Henhold til Kgl. Missive 1590 28 Decbr 1591—92 II.

² Lensregnskaber; DRA.

³ Sjt 35 fol. 7 f.

⁴ Rtk. Rentekammer Exemplarer af Jordebøger, indsendt af Lensmændene i Henhold til Kgl. Missive 1651 17 jan.; DRA.

Kapitel V.

Förändringar i godsbeståndet.

En av de ledande principerna för konungamaktens användning av de rika tillgångar, som tillföllu densamma genom reformationsbesluten, var en ur evangelisk synpunkt mera rimlig fördelning av kyrkogodset. Gent emot ett över hövan rikt doterat episkopat och en mångfald kloster med furstliga intäkter stod ett sockenprästerskap, vars på landet i regel magra inkomster försvårade en tillfredsställande rekrytering och uppnående av den sociala ställning, som var en förutsättning för att prästerna skulle kunna effektivt verka för de nya lärorens utbredning och befastande. Med reformationen gingo sockenprästerna, såsom ARUP uttrycker det, »en meget god tid i møde, de blev saa relativt rige, at de kunde have raad til at lade deres børn søge en højere aandelig uddannelse end den de selv havde kunnet opnaa».¹ Denna förändring inträdde ej i ett slag; därom vittnar upphävandet år 1550 av vornedskapet för präst och klockarbarn på Själland.² Sockenprästernas ställning måste ännu vid denna tid i åtskilligt ha påmint om de böhmiska förhållandena.³

Försäkringen i 1539 års ordinans, att präster och klockare skulle njuta samma privilegier, som de hade i biskoparnas tid, och icke yttermera betungas än de varit av biskoparna, är ett minimiprogram som utvidgas med löften, att konungen ville hava »en kristlig tillsyn», att prästerna bleve förskonade efter omständigheterna, att de nya pålagor som biskoparna pålagt — härvid torde syftas på subsidium och på sina håll införda ökningar av gästeripålagorna — skulle bliva avskaffade och icke mer påläggas, samt att vad som med orätt utan dom och rätt frångått prästerna skulle återställas. Men det stannade ej vid detta. Konungen tillsåg, där behov av förbättringar förelåg, att erforderliga medel kommo såväl kyrkor som präster till godo, och kronans egna medel togos härvid flitigt i anspråk. I den följande redogörelsen för sådana regleringar bortses från byten mot fullt vederlag, där vederbörande instituts ekonomiska ställning får antagas hava blivit oförändrad.⁴

¹ Danmarks hist. II sid. 508.

² D. Kancellireg. sid. 451.

³ Jfr H. F. SCHMID i ZSR XLVI (Kanon. Abth.) sid. 159: »Der Kollator nimmt die im Pfarrhause geborenen Kinder, auch die einer rechtmässigen Ehe des Pfarrers entstammenden, für seine Dienste ebenso in Anspruch wie die seiner bäuerlichen Hintersassen; wie an diesen vollzieht er Freiheitsstrafen am Pfarrer».

⁴ Ang. dessa byten se under kap. VI nedan.

De nya biskoparna, superintendenterna, voro helt beroende av anslag från kronan. Enligt 1539 års ordinans (p. 79) skulle kronans anslag till varje superintendent årligen utgöra 2 läster råg, 4 läster malt, 2 läster havre, 50 lass hö, 20 lass halm, 40 lamm och 100 gyllen i guld. Dessutom ville konungen låta bygga för superintendenterna och deras folk utom där »kaniker och klostermän bygga för dem, där som de bo och läsa för samma kaniker och klostermän den heliga skrift» (p. 91).² Den 28 oktober 1560 fick superintendenten i Lund en fast löneindelning, »på det superintendenten i Skåne stift, den som nu är eller härefter kommande varder, kan så mycket dess visare värja sitt årliga underhåll och det icke vart år uppkräva av våra länsmän eftersom förordnat var». Först skulle superintendenten för sig och sina efterträdare »till en superintendents residens och våning» hava den gård i Lund, som den avlidne superintendenten Niels Palladius bebott,³ vidare till sitt underhåll Lomma socken med prästgården där (att bruka såsom avelsgård) och all kronans samt prästens ränta och tionde av samma socken, dock med skyldighet att hålla kapellan i Lomma, därtill ock en konungens och kronans äng vid Lund, kallad Bryggareängen. Vidare skulle han hava kronans del av tionden från Gessie, Klagstorps, Sallerups, Kärrstorps, Ingelstads, Eskilstorps, Skrävlinge, Särslövs, Fosie, Törringe, Östra Grevie, Mellan-Grevie, Arrie, Lockarps, Husie, Hököpinge och Tygelsjö socknar i Oxie härad, Brågarps, Tottarps, Lyngby, Kyrkheddinge, Bjärshögs, Bara och Esarps socknar i Bara härad, all altarhavre av de präster i Oxie härad, som plägade utgiva altarhavre till kronan, samt av prästerna i Knästorps, Brågarps, Nevishögs, Tottarps och Hyby socknar i Bara härad. Slutligen skulle superintendenten hava allt cathedraticum av prästerna i Skåne, Halland och Blekinge samt alla kronans tiondepenningar av Bjäre härad och Norra Halland.⁴ Därtill lades den 30 augusti 1567 halvparten av en äng och 80 lass hö upp till Bryggareängen.⁵ Denna lönereglering synes ha blivit bestående till år 1658, blott med den rubbning, att kronotionden av Törringe och Bjärshög ersatts med kronotionde av Glostorp i Oxie härad och Bonderup i Torna härad, samt att genom Brömsebrofreden 1645 tionden av Norra Halland och cathedraticum av hela landskapet bortfallit,⁶ men att i stället tillkommit kronans tionde i bjugg och järn av Tossjö, Farhults, Örkelljunga, Rya, Perstorps och Oderljunga socknar i Norra Åsbo härad. Den 26 maj 1581 förordnade konungen, att superintendenterna i Skåne stift skulle av Lundagård äga uppbära 25 gamla daler att köpa ved för såsom vederlag för Sulerups fiskdamm, vilken varit dem på lön anslagen (30 aug. 1567) men konungen bytt bort.⁷

Superintendenten (biskopen) i Lund.¹

¹ För framställningen har utnyttjats en av L. WEIBULL den 26 juli 1916 avgiven P. M. ang. biskopens i Lund löneförmåner.

² RÖRDAM, Kirkelove I sid. 109, 121.

³ Ett kapitelresidens enligt BRUNIUS, Lunds domkyrka (1854) sid. 259.

⁴ RÖRDAM, Kirkelove II sid. 54. Norra H. omfattade Fjäre. Viske, Himle och Faurås härader.

⁵ Kanc. brevböger 1566—70 sid. 237. Jfr Kronens sköder I sid. 112.

⁶ Biskop Peder Winstrup till skånska kommissionen 1658 och W:s specifikation 14 febr. 1674 till skånska kommissionen. LAL.

⁷ FALKMAN, Förteckning I nr 836; Kanc. brevböger 1580—83 sid. 286.

Den 19 januari 1551 fick superintendenten Frans Wormordsen S. Andreae altares vicaria mot avstående av »vårt och stiftets gård» Sullerup, som han förut varit förlänad med.¹ Vid sidan av dessa fasta anslag åtnjöto flera superintendenter personella sådana. Den 31 januari 1562 fick superintendenten Tyge Asmundsen brev på en äng vid Lund vilket förordnande upprepades den 25 juni 1582 för superintendenten Niels Hvid.² Den 26 oktober 1641 fick biskop Peder Winstrup brev på 100 goda lass ved av kronans skogar i Frosta härad, vilka bönderna skulle tillföra honom,³ och var jämlikt kungligt brev den 10 februari 1638 efter option i besittning av prebenda Burlöv (med jus patronatus till B. kyrka) och mensa Tullstorp ävensom honom enligt kapitlets statuter tillkommande bona communia.⁴ Han innehade dessutom med stöd av samma brev ett vikariat, altare S. Margarethæ, och prebenda Väsby (med jus patronatus till V. kyrka) samt mensa Östra Skrävlinge med vissa bona communia.⁵ Därjämte uppbar han årligt tiondehöv av kanikeängarna i Vinnerups mark, av var och en av de tolv parterna 3 lass.⁶

*Domkapitlet
och dom-
kyrkan i
Lund.*

De kungliga stadfästelserna (1536, 1547, 1559, 1571, 1596, 1648) av Lunds domkapitels rättigheter hindrade icke, att kapitlets intäkter i realiteten kommo lika mycket eller mera staten än kyrkan till godo. Kapitlet var redan före 1500-talets utgång i väsentlig mån sekulariserat.⁷ Genom perpetueringar (fasta föreningar) av vissa kapitelämbeten med prästerliga och civila tjänster och befattningar vid skolstaten blevo vissa kapitelgods i realiteten avskilda till inrättningar, som icke hade något samband med kapitlet såsom korporation. Den 14 maj 1571 perpetuerade konungen det av sockenprästen i Lund Hans Spandemager (personligen) innehavda kanikdömet (prebenda Kvarnby) och vikariatet (altare Gyntheri) vid domkyrkan till sockenprästämbetet där.⁸ Enligt 1660 års berättelse om Lunds domkapitel⁹ voro bl. a. tre kanonikat perpetuerade »ad certa officia» nämligen prebenda Hjortshög (namnet efter gods i Hjortshög i Kropps socken i Luggude härad) med jus patronatus till Stora Köpinge kyrka i Ingelstads (nu Herrstads) hä-

¹ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 304.

² FALKMAN, Förteckning I nr 437, 877; Kanc. brevböcker 1580—83 sid. 510.

³ SkT 6 fol. 474. DRA.

⁴ SkR 5 fol. 221. DRA. Dessa anslag blevo senare fasta. Se sid. 251 ovan.

⁵ Överenskommelse med Gunde Rosenkrands; fastst. av konungen 3 dec. 1655; SkR 6 fol. 397. Prebenda Väsby och mensa Ö. Skrävlinge blevo fasta. Se sid. 251 ovan.

⁶ Winstrup till skånska kommissionen 23 nov. 1673. LAL. Jfr domkyrkans och kapitlets jordebok 1654—56.

⁷ Den 4 maj 1542 förklarade konungen i överensstämmelse med universitetsfundatsen, att han ville ha »de lerde mend» i universitetet i åtanke, då han bortförlänade prelaturler eller prebenda vid ett kapitel, men tillfogade: »dog vore Candtzelië thienner och rentmester och andre personer, som kunde were Riiget nyttig, wille wij her med forbeholdet och wndertagit haffue». RÖRDAM, Kirkelove I sid. 207.

⁸ Ämbetsgodset till prebenda Kvarnby och altare Gyntheri var ännu år 1684 kvar vid predikstolen i form av löner från domkyrkan till »överste och nederste kapellanerna». SCHALLING, Lunds domkyrka (1927) sid. 111.

⁹ C. G. WEIBULL, Bidrag sid. 193.

rad, prebenda Kvarnby (fastigheter i Kvarnby i Oxie härad m. m. hörde hit) och prebenda Fjälje (dit hörde jus patronatus till Fjälje kyrka), den första till Köpenhamns universitet (vars rätt emellertid redan bortfallit genom 1658 års fredsslut), den andra till sockenprästen i Lund och den tredje till rektor vid skolan i Lund. Dessutom innehade teologie lektorn vid gymnasiet enligt gymnasiefundationen »de honom till lön tillagda socknarna Vallkärra och Stångby loco prebendæ». Den enda formella indragning, som kan noteras, var att genom privilegierna den 15 mars 1622 för den nygrundade Kristianstads stad Nosaby kyrka, som varit anslagen domprostämbetet, annexerats till staden. Kapitlet synes ha påyrkat en pensio av prästkallet; effekten är okänd. I kapitlets jordebok åren 1654—56 är avskiljandet av kyrkan noterat med tillägget: »Och bleff effter Hans Kongl. Maj:ts naadigste Missive loffuet at igien giffue et lige saa got jus patronatus igen, huilcket dog icke er effterkommet saa at Præpositus intet nyder aff Noseby Kirckes affgift.» Den 12 augusti 1596 förordnade konungen, att skrivaren på Malmöhus slott och hans efterträdare skulle, intill dess annorlunda förordnades, till underhåll behålla »de vikariegoods i Lunds kapitel, som kallas Bona altaris S. Georgii och Bona altaris S. Canuti, Olai & Erics Regum med bönder och tjänare och alla deras räntor och rättigheter».¹ Vikariaten med deras gods upptagas i 1654—56 års jordebok under titeln »Bona certis officiis adjecta» samt med anteckningen »Er lagt thil Skriffuerestuen i Malmö». D o m k y r k a n s egna gods lämnades orubbat under kapitlets förvaltning. Förlorade gingo de altarstiftelser och de själagåvor, som föllo under reklamationsrätten enligt 1536 års recess och dess grunder.² Betydande omflyttningar i kapitlets och domkyrkans godsbestånd föranleddes däremot av jordabyten.³

I vissa fall medgav konungen nedbrytning eller ödeläggande av sockenkyrkor samt socknarnas förening med andra. En nedbruten kyrkas egendom torde ha övergått till den kyrka, dit socknen lades, men byggnaden disponerades ej sällan på annat sätt, såsom då de i Lunds stad nedbrutna kyrkorna användes till byggnadsmaterial vid Malmö slott. Den 2 juni 1578 gav konungen order att, då Varbergs slott och befästningar skulle vara mycket bristfälliga, Ås kyrka skulle nedrivs och stenen användas till slottets byggnad;⁴ ett kapell i Lilla Hammar i Skytts härad fick enligt konungens brev nedbrytas av föreståndarna för Malmö hospital och byggnadsmaterialerna disponeras till hospitalets behov.⁵ De kungliga kyrkorna åläggas i en

*Socken-
kyrkorna.*

¹ Kanc. brevböger 1593—96 sid. 726.

² Se nedan sid. 330 ff. Måhända avses dock en omdisponering av underhållsgods med det i Skånebrevsförteckningen, fol. 144, antecknade kungl. brevet 8 sept. 1550, varigenom fyra gårdar i Öja, som »tillförene voro domkyrkans, blevo transfererade» till domskolan, dock att domkyrkans kyrkvårdar skulle hava »dominium eller försvaret» av gårdarna.

³ Se Skånebrevsförteckningen avd. »Lunds domkyrkas brev och skrifter», samt Kronens sköder, registret under »Lund, kapitlet».

⁴ Kanc. brevböger 1576—79 sid. 369.

⁵ Kanc. brevböger 1584—88 sid. 191 (25 okt. 1584).

mångfald kungliga brev att med bestämda belopp bidraga till återuppbyggande eller reparation av andra kyrkor, som sakna erforderliga medel. I enstaka fall fingo kyrkor direkta anslag av kronomedel för täckande av sina utgifter, särskilt för ombyggnader och större reparationer.¹ I andra medgav konungen, att jord, som var anslagen till en sockenkyrka, fick säljas till betalning av kyrkans gäld.²

År 1631 inköptes för S. Peders klostets och Norra Nöbbelövs kyrkors medel ett jordområde, den s. k. Klosterlyckan, vilket anslogs den gemensamme prästen, som saknade prästgård.³ Den 1 maj 1641 gav Gabriel Kruse till Engeltofta landgillet av en gård i Stammerup till Barkåkra kyrka mot skyldighet att underhålla hans gravkor vid kyrkan. Tage Andersen Thott (d. 1643) synes ha anslagit sex gårdar i Vambåsa till Förkärle kyrka.⁴

*Socken-
prästerna.*

»Offuer alting wille wij, at Superattendenten med wor Leensmand skal flitelig schriffue oss til, huad huer Sognepræst haffuer behoff til sin føde, huer predicker, huer anden Kircke tienere, huer Scholemester oc hörere, at wy dennom stadfeste huer een euig ophold. Oc der som Kirckerne formaa icke saa möget, da wille wij ligge til huad der fattis. Ellers see wij wel, at Guds tieniste kand icke bliffue wed oc holdes oppe hoes oss.» Detta stadgande i 1539 års ordinans (p. 81) återger grundkaraktären av kronans förhållande till det prästerliga löneväsendet; detta är ytterst en statens angelägenhet. För ändamålet stå till förfogande ej blott kronans egna utan ock sockenkyrkornas tillgångar. Enligt ordinansen (p. 91) skulle kyrkvårdarna i köpstäderna »forsörge deris predickere og Sogneprester med andre kirkens och deris Sognetienere bequemme oc skickelige boliger oc med kirkens penninge holde dennom wed lige och bögge der paa huad der fattis till husens behoff med ett bequemt studere kammer», ett stadgande som står i motsats till vad fallet var på landsbygden, där prästerna skulle bygga residensgården »med deras avel». Och enligt ett Fredrik II:s brev den 20 augusti 1574 skulle präster och klockare vara närmast att fästa kyrkojordar,⁵ ett stadgande som synes hava föranlett, att i åtskilliga fall kyrkors underhållsfastigheter realiter övergått till mensaler.⁶ En mångfald kungliga brev under 1600-talet ålägga de kungliga kyrkorna att utbetala bidrag till återuppbyggande av nedbrända

¹ Anslag av kronotionde, se Kanc. brevböger 1561—65 sid. 124 (Husie 20 mars 1562), 1576—79 sid. 4 (Sölvesborg 20 jan. 1576), 1580—83 sid. 415, 437, 443 (Öved 3 jan. 1582, Sölvesborg 1 febr. 1582, Rörum i Albo härad 13 febr. 1582). Anslag av tull- och accismedel, se Kanc. brevböger 1584—88 sid. 520 (Falkenberg 31 maj 1586).

² Kanc. brevböger 1633—34 sid. 754 (13 sept. 1634, jord som »ligger till Laholms kyrka»).

³ Jfr sid. 359 f. nedan. Prästen fick sedermera kvarnlägenheten Højebromölla i Knästorps socken till prästgård (k. br. 3 aug. 1721, guvernören Hårds brev 15 dec. 1724).

⁴ Se ovan sid. 283.

⁵ RÖRDAM, Kirkelove II sid. 241.

⁶ Se t. ex. Decimantjordeboken 1651 II sid. 1473, Ramsåsa socken. Om en fästa i R., som enligt LSLB betalade 13 1/2 sk. i landgille till R. kyrka men vars dominium låg till stiftet, heter det: »Denne feste ehr Kongl. Maj:ts och ligger till Prestens Mensal».

prästgårdar, kyrkornas tillgångar tagas alltså i anspråk för g e m e n s a m m a ändamål utom den särskilda socknen. Staten äger också bestämma om prästernas rätt till bidrag av församlingsborna (1539 års ordinans p. 69; Ribe artiklar p. 9),¹ och konungen inrättar nya kapellanstjänster samt bereder dem lön.² Där sockenpräster icke hade nödtorftigt underhåll, skulle två socknar förenas till en, om så kunde ske, eller på annat sätt förhandlas mellan sockenprästen och socknemännen, så att prästen finge ett gott och tillbörligt underhåll (1539 års ordinans p. 49, 68, 81). Med utgångspunkt från de i kyrkoordinansen och Ribeartiklarna givna bestämmelserna om löneökning skedde i flera fall förbättringar av svaga gäll, dels genom nedläggning av kyrkor och sammanslagning av socknar, dels genom annexeringar, dels genom anslag från kronans sida, huvudsakligen av kronotionde och i mera sällan förekommande fall av jordegendom samt efterskänkande av herrlighetsrättigheter. De löneförbättringar, som ägde rum i Lunds stift, voro i huvudsak följande:

Den 12 maj 1541³ förunnades predikanten i Lund Hans Spandemager och hans efterföljare Vårfru Gyntheri vikariedöme vid Lunds domkyrka; omkring den 19 oktober⁴ och den 2 november 1546⁵ erhöll sockenprästen (»predikstolen») i Lund brev på kronotionde av (Västra) Skrävlinge, respektive Norrviddinge socknar; den 6 november 1546 erhöll sockenprästen i Lunds domkyrka Hans Spandemager expektansbrev på första lediga kanikdöme i Lunds domkyrka,⁶ och den 14 maj 1571 förklarade konungen, att den som därefter kallades till sockenpräst i domkyrkan, finge genast anamma de kanikdömen, som herr Hans haft i värjo, samt att dessa för alla tider finge tillhöra samme sockenpräst.⁷

Den 9 maj 1555 meddelades ett stort öppet brev (*klämmebrev*) om förbättring av en del prästers inkomster i Lunds stift:⁸ *Torna härad*: till prästen i Silvåkra och Revinge anslås kronotionden i nämnda socknar; prästen i Dalby och Hällestad erhåller två jordar, som han själv haft i värjo, Hareberg och Mölletofta, att bruka under prästgården;⁹ *Rönnebergs härad*: prästen i Örja och Vadensjö erhåller befrielse från 4 tunnor av altarhavren till Lundagård; prästen i Källs-Nöbbelev och Felestad kronans part av tionden i dessa socknar; prästen i Billeberga och Tirup kronans part av tionden i Billeberga; sockenprästen i Landskrona 3 pund

¹ Den 20 maj 1592 meddelades förbud mot att prästerna toge betalning för begravning och för avlösning. RÖRDAM, Kirkelove II sid. 496.

² Se t. ex. kungl. brev 1 febr. 1541 (Odense, reducerat altar- och vikariegoods kommer till användning). RÖRDAM, Kirkelove I sid. 173.

³ D. Kancellireg. sid. 182.

⁴ FALKMAN, Förteckn. I nr 2294.

⁵ D. Kancellireg. sid. 308; RÖRDAM, Kirkelove I sid. 261.

⁶ D. Kancellireg. sid. 309.

⁷ Kanc. brevböger 1571—75 sid. 34. Jfr sid. 251 ovan och 336 nedan.

⁸ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 427. Samma dag utfärdades motsvarande brev för Själlands, Vendelbo (Börglum eller Ålborgs), Viborgs, Århus och Ribe stift.

⁹ Jordarna redovisas i LSLB bland prästgårdens ägor.

korn av kronans tionde från Glumslövs socken; *Frosta härad*: till prästen i Högseröd kronans tionde av denna socken; *Villands härad*: prästen i Oppmanna och Vånga ges befrielse från en avgift av 4 lödiga mark till Bäckaskogs kloster;¹ *Gärds härad*: sockenprästen i staden Vä får befrielse från en avgift av 10 mark danska för residensgården till Bäckaskogs kloster;² prästen i Äsphult och Linderöd får kronans tionde av dessa socknar; *Albo härad*: till prästen i Ravlunda anslås kronans tionde av socknen; *Järrestads härad*: till prästen i Gladsax lägges kronans tionde av socknen och befrielse från fyra tunnor altarahvare till Lundagård; prästen i Östra Vemmerlöv och Rörum (Rörum nu i Albo härad) av kronans tionde av Vemmerlöv 2 pund spannmål; prästen i Stiby och Gärnsås (G. nu del av Ö. Herrestad i Herrestads härad) 2 pund spannmål av kronans tionde av Stiby; *Herrestads härad*: Lilla Tverns kapell utanför Ystad nedbrytes och socknen lägges till Ystads kyrka; *Vemmenhøgs härad*: av kronans tionde lägges av Skurups socken 2 pund spannmål till prästen i Skurup, av Önnarps socken 2 pund spannmål till prästen i Gärdslov och Önnarp, av Äspö socken 2 pund spannmål till prästen i Äspö och (Östra) Klags-torp, av Solberga 2 pund spannmål till prästen i Solberga och Hassle-Bösarp, av Östra Torp och (Lilla) Isie 3 pund spannmål till sockenprästen där; Everlöv (i Torna härad) och Slimminge skola alltid vara under en präst, Lemmitsröd (Lemmeströ) blir annex till Börringe (sedermera sammanslagna till en socken); *Skytts härad*: (Kyrko) Köpinge kyrka ödelägges och socknen lägges till Gylle, vilken göres till prebende för kapellanen i Trälleborg, när detta verkställes får sockenprästen i Trälleborg kapellans ränta där; Skanörs kyrka annexeras till Falsterbo under en präst; *Oxie härad*: 2 pund spannmål av kronans tionde från Glostorps socken anslås till prästen i Glostorp; *Norra Åsbo härad*: Össjö och Tosjö socknar läggas under samma präst; *Färs härad*: av kronans tionde från (Östra) Kärrstorps socken anslås 3 pund spannmål, $\frac{1}{2}$ råg $\frac{1}{2}$ korn till prästen i Kärrstorp, av kronationden från Skartofta och Öveds socknar 3 pund spannmål till prästen i Skartofta och Öved; *Luggude härad*: kronans tionde av Ottarps socken anslås till prästen i Ottarp; *Listers härad*: 5 pund spannmål av kronans tionde från Mjällby socken anslås till sockenprästen i Sölvesborgs stad; *Halmstads härad*: till prästen i Slättåkra lägges ett bol, kallat Övra Slättåkra, med skyldighet att årligen giva 1 pund smör därav till Slättåkra kyrka; Holms kyrka annexeras till Halmstad, »paa thet adt Sognepresten ther sammestedtzt kan holde althid enn Capellan»;³ *Fjäre härad*: till sockenprästen i Ölmevalla och Landa anslås en fästa i Ölmevalla, tillhörig kyrkan, mot att utgiva 2 pund smör till

¹ Då LSLB uppger, att annexprästgården i Vånga ligger till Bäckaskogs kloster, torde befrielsen från avgiften avse prästgården i Oppmanna.

² Enligt LSLB tillerkände sig fru Görvel Gyldenstjerne till Bäckaskog »fritt gästeri» till residensprästgården.

³ Föreskriften upprepades i ett kungligt brev den 8 juni 1586. Kanc. brevböger 1584—88 sid. 533.

kyrkan för jorden; Idala kyrka, som med Frillesås och Gällinge är under en präst, nedbrytes och sockenfolket hänvisas till Frillesås kyrka;¹ *Himle härad*: Nösslinge kapell, som är ett träkapell, nedbrytes och socknen lägges till Skällinge kyrka, Skällinge och Nösslinge skola alltid vara under en präst; *Faurås härad*: Svartrå kyrka nedbrytes, Okome och Köinge (»King») förenas under en präst, Svartrå socken lägges till Köinge; Källsröd (nu Källsjö) kyrka ödelägges, socknen lägges till Faurås; Fagered (»Fauröd») och Ullared (»Wlffröd») läggas under en präst. Det föreskrives i 1555 års brev att, där två kyrkor »äro tillhopa», av vilka en är kanikekyrka och en fri kyrka, så skola de så förbliva, »dock var dess frihet oförkränt»; och kaniken må ej förhöja sin pension utöver vad den varit av gammal tid. Om en präst har tre socknar, som ej kunna skiljas, och en av kyrkorna nedbrytes (»affbrydis»), så skall prästen vara pliktig hålla en kapellan vid den ena. När en präst, som fått en »annan socken eller för läning», avstår sin gamla, får han ej taga någon pension av efterträdaren.

Den 28 januari 1569 medgav Fredrik II, att herr Niels Olsen, sockenpräst i Söndrum (Halmstads härad), finge tills vidare njuta konungstionden utan avgift,² och den 10 juni 1575 fick kapellanden i Vä brev på kronotionden av Nöbbelövs socken (sedan 1617 förenad med Vä).³ Den 14 juni 1575 anvisades provisoriskt vissa delar av kronotionden från Lösens, Augerums, Rödeby, Ramdala och Jämjö socknar i Östra härad till sockenprästen i Lyckeby.⁴ Den 14 juni 1577 och den 30 augusti 1591 anslogs »avgiften» av kronotionden från Skrea och Vessige socknar i Årstads härad till sockenprästen i Falkenberg.⁵ Enligt anteckningar i LSLB lades år 1578 Järrestads, Glad sax och Östra Tomarps socknar såsom annexer till Simrishamn.⁶ Den 9 mars 1579 fick herr Oluf Claussen, sockenpräst i Träne i Gärds härad, som statt två Träne kyrkor tillhöriga ängar (i Vennestad), vilka lång tid följt prästgården, konungens brev, att han och hans efterträdare alltid skulle innehava dem under prästgården, dock att de alltid skulle städjas från stiftslänsmannen å kyrkans vägnar och den vanliga jordskylden årligen betalas till kyrkan.⁷ Den 11 januari 1580 anvisades till predikanterna i Malmö »till evig tid» allt S. Andreas altares i domkyrkan gods, med förbehåll för kapitlet i Lund av »plenum jus till procuratorium och till försvar» över vikariegodset och om skyldighet för predikanterna att hålla vikarieresidensen i Lund i stånd;⁸ den 19 mars s. å. tillades prästen Hans Lauritzen i Träs-

¹ Nedbrytningen verkställdes ej. Den gamla kyrkan kvarstår.

² RÖRDAM, Kirkelove II sid. 120.

³ Kanc. brevböger 1571—75 sid. 615; FALKMAN, Förteckning I nr 687.

⁴ Kanc. brevböger 1571—75 sid. 620; FALKMAN, Förteckning I nr 689.

⁵ Kanc. brevböger 1576—79 sid. 194; 1588—92 sid. 659; FALKMAN, Förteckning I nr 736, 1060.

⁶ Jfr Kanc. brevböger 1576—79 sid. 350.

⁷ Jfr Kanc. brevböger 1576—79 sid. 584; FALKMAN, Förteckning I nr 779. I LSLB redovisas under Bona ecclesiae en åker och en äng i Vennestad, av den senare har prästen hälften. Uppgift om dominium saknas.

⁸ FALKMAN, Upplys. sid. 42; Förteckning I nr 808. RÖRDAM, Kirkelove II sid. 307; Kanc. brevböger 1580—83 sid. 8.

löv i Halland på behaglig tid kronans del av tionden från Fjärås socken.¹ Den 22 februari 1586 anslog konungen på behaglig tid till residensgård för prästen i Abild i Årstads härad i Halland, som förut haft ett småbruk (bolig) på Hjulebergs gård, vilket bruk ägaren, »de Thotter», själva ville disponera, en kronans gård Ingelstorp i Årstads socken.² Den 6 juni 1593 fick sockenprästen i K u n g s b a c k a kronotionden av Ljungby socken i Faurås härad och Grimetons socken i Himle härad.³ I privilegierna för K r i s t i a n s t a d den 15 mars 1622 (p. 6) stadgades, att sockenprästen skulle hava en residens i staden, vilken redan vore bygd, »hvortil vi ville hanom behielpelig», och som borgerskapet skulle hålla i skick efter ordinansens bestämmelse. N o s a b y socken skulle vara annex, men i socknen skulle sockenprästen hålla en residerande kapellan, vilken »baade byen og samme Nosebye sogen som byens annexkirke kand betiene».⁴ Den 14 februari 1625 lades socknen med prästgård och prästränta till stadskapellanens underhåll. Den 18 juni 1632 meddelade konungen ett beslut rörande ytterligare förbättring av en del svaga prästkall i Skåne (»eftersom Oss underdanigst er andragit en dell sogner udi Skaane stift att werre saa ringe at en Guds ords tienere af den sedvanlig rette indkomst icke kand till nödtörfft underholdis»)⁵ Det föreskrevs bl. a., att Lyckeby socken i Östra härad skulle annexeras till L ö s e n samt Augerums kyrka nedläggas och socknen läggas till Lösen, samt att Sturkö skulle överföras från Lyckeby till Torhamns socken,⁶ att sockenprästen till H ä l l a r y d i Bräkne härad finge behålla den kronans gård, han bebodde, för sig och sina efterträdare kvitt och fri från städs mål, äckor, arbete och landgille (4 pund smör),⁷ att sockenprästen till S t i b y och G ä r s n ä s (nu en del av Ö. Herrestad) i Albo (Ingelstads) härad för sig och efterträdare finge njuta en gård i Stiby, när den bleve ledig, och detta utan städs mål, äckor, arbete och landgille, att A r a s l ö v s socken i Göinge härad skulle läggas under Färlövs socken och söka Färlövs kyrka, att sockenprästen i H u a r ö d (Gårds härad) skulle för sig och efterträdare njuta de 6 pund smör, som gävos av konungstionden från Huaröds och Svensköps socknar, att sockenprästen i S i l v å k r a skulle vara förskonad för de 8 tunnor 2 skäppor altarahvre, han utgäve, att sockenprästen i S v a l ö v i Rönnebergs härad och hans efterträdare skulle återfå den rätta prästgården i Norra Svalöv, vilken dittills till Herrevads kloster utgivit 2 pund korn och tejour

¹ RÖRDAM, Kirkelove II sid. 309.

² RÖRDAM, Kirkelove II sid. 395; Jfr Kanc. brevböger 1580—83 sid. 510 (anslag 25 juni 1582 för herr Christen Pedersen sockenpräst i Abild på avgiften av kronans tionde av Årstads socken, då han ingen prästgård har och hans kall är mycket ringa). Jfr sid. 121 och 287 ovan.

³ Kanc. brevböger 1593—96 sid. 68; FALKMAN, Förteckn. I nr 1089.

⁴ SECHER, Forordninger IV sid. 3. Nosaby var patronell till domprosten i Lund. Jfr sid. 321 ovan.

⁵ SkR 5 fol. 47 v.

⁶ RÖRDAM, Kirkelove III sid. 212.

⁷ Denna gård tillhörde enligt LSLB Helnekyrka kloster i Lund, till vilken prästen utgjorde landgille. Beteckningen »gavebrev» i Kronens sköder I sid. 458 för detta och flera anslag är ur terminologisk synpunkt otillfredsställande.

samt gästerihavre 4 tunnor, och klockaren återfå sitt klockarböl, som prästen bebodde, att sockenprästen i K u n g s b a c k a skulle hava Hanhals till annex och därav uppbära all prästerlig ränta och inkomst, eftersom prästen i Fjärås därförutan hade två socknar, att prästen i A b i l d i Sönderhalland för sig och efterträdare skulle uppbära landgille om 8 pund smör och annan herrlighet av två halva gårdar, den ena, kallad Örsedal, den andra Borgared (i Abilds socken), vilka han vid ledighet finge lägga under sin avel, om han ville, samt slutligen, att sockenprästen i (Östra) K ä r r s t o r p i Färs härad skulle njuta för sig och efterträdare den »genant» (avgift) han då innehade, 2 mark 12 sk. landgille och koppeningar (betespengar), 6 $\frac{1}{2}$ skäppor korn, ett lamm, en gås, ett par höns, 22 sk. i gästeri, tre beder (lass) hö, fri för landgille och arbete.¹ Den 5 november 1632 förordnade konungen, att M a g l a r p s socken finge annexeras till T r ä l l e b o r g, och att K e m p i n g e socknemän, som icke förmådde uppehålla sin kyrka, lades till Reng, Maglarp eller någon av de kringliggande socknarna,² samt den 23 december 1632, att G l e m m i n g e socken skulle annexeras under T o s t e r u p under dåvarande prästens livstid med rätt för Glemminge socknemän att efter hans död återbilda egen socken (gäll) om de så ville.³ Den 11 mars 1633 fick sockenprästen i S k a n ö r och F a l s t e r b o kungligt brev på den kasserade Kempinge kyrkas tionde.⁴ Den 22 oktober 1641 fick sockenprästen i H i s h u l t (Höks härad) och F a g e r h u l t (N. Åsbo härad) till annexprästgård en nära Fagerhults kyrka liggande kronogård Porkerholt (Porkenahult) med villkor att betala sedvanligt landgille till kronan av gården.⁵ Gården synes hava återgått till kronan (Hälsingborgs slott) efter prästens död, men enligt ett kungligt brev den 15 december 1649 synes prästen Niels Poulsen ha återfått densamma fri från ægt och arbete.⁶

I LSLB är vid M u n k a - L j u n g b y socken, som av ålder legat under Herrevads kloster, antecknat, att det ej fanns någon rätt prästgård till socknen samt att, om någon sådan fordom funnits, den tagits därifrån och lagts till klostret, men att socknemännen uppbyggt ett litet bol på allmäningsjord till en munk (som hade församlingsvården om hand). Av allmäningsjorden hade tillagts bolet tre stycken åkrar, närmare specificerade. Till bolet hörde två ängar, och av detsamma, som vid LSLB:s tid brukades av prästen, hade abboten på sin tid av prästen krävt landgille (en skäppa smör och 10 mark penningar). Den 7 mars 1578 befriade konungen dåvarande sockenprästen och hans efterträdare från all till klostret förut utgiven avgift för bolet. Detta, som fanns kvar år 1653 och upptages i en den 18 juli s. å. av biskop Winstrup upprättad förteckning såsom omfattande 38 skäppland åker och äng till 16 lass hö, torde få anses hava i avseende å äganderätten tillhört

¹ RÖRDAM, Kirkelove III sid. 213 ff.

² RÖRDAM, Kirkelove III sid. 223. Kempinge är nu en del av Reng.

³ Kanc. brevböger 1630—32 sid. 955; FALKMAN, Förteckning I nr 1683.

⁴ Se nedan sid. 342.

⁵ FALKMAN, Förteckning I nr 4232.

⁶ FALKMAN, Förteckning I nr 4309; SkT 8 fol. 77.

först klostret och därefter kronan såsom klostrets rättsägare. Sedan patronatsrätten till socknen år 1601 av Tage Krabbe till Jordberga förvärvats från kronan, synes patronus hava till sockenprästen ytterligare upplåtit ett sitt insockne frälsehemman i Munka-Ljungby.¹

I icke ringa omfattning omdisponerade konungen prästgodset genom byten med adeln eller mot kronans egna gårdar.² I följd av försäkringen i ordnansen ansåg sig kronan bunden att ej utan vederlag disponera prästgods för andra ändamål. Det hände dock att prästen fick vänta på vederlaget någon tid. Blott för en av de ursprungligt patronella socknarna finnes ett urkundmässigt bestyrkt anslag av prästgård, nämligen Skabersjö. Till prästgård i denna socken, vars präst då synes hava haft sin prästgård i den senare annexförsamlingen Törringe, anslag den 29 juli 1595 fru Thale Ulvs-tand till Skabersjö en gård i Skabersjö by mot skyldighet bl. a. för prästen att på begäran hålla gudstjänst vid gården.³

Klockarne. Klockarna i Lunds stift synas hava under medeltiden i stor utsträckning saknat residensgårdar. Ännu år 1631 var klockaren i Svalöv i Rönnebergs härad veckodagsbonde under Axelvolds gård, men detta berodde på att prästen satt i klockargården, därför att han ej hade någon prästgård.⁴ Särskilt i norra Skåne saknades klockargårdar. Enligt 1542 års Ribe artiklar (p. 15) skulle stiftslänsmannen undersöka (»forfare») i vad mån klockarna ej hade boställen (»bolige») och tillse »huar the kunde flye thennom bolige aff kierckens». Där sådana ej kunde anvisas av kyrkornas egendom, skulle stiftslänsmannen »flye thennom Raadt y andre made, thet beste thennom mögeligt er». Varje bonde skulle ge klockaren så mycket spannmål som utgått av ålder, och då dessa och andra avgifter ej försloge, skulle stiftslänsmannen »derom forhandle emellom Sognemenden og Degnene, at Degnene fange en tilbørlig wnderholdningh, saa thet gaar ligeligen tiill paa bode sider». Den 14 maj 1555 avlät Kristian III ett brev till stiftslänsmannen Sti Pors, vari omförmäldes, att »Mester Niels, superintendent udi Lunde stigt, haffuer berett for oss, huorledis att ther skall were mange degne udi thit lenn, som icke haffue degnebolett». Stiftslänsmannen anmodades att, där det funnes några klockare som saknade bol, de erhöles sådana, »som thi kunde haffue theris vonning udi». ⁵ Fredrik II förklarade i ett brev den 20 augusti 1574, att präster och klockare skulle vara närmast att fästa kyrkojordar.⁶ Det kunde förekomma, ej blott att klockartjänst användes såsom ett slags stipendier för latinskolornas lärjungar, utan ock att skolmästaren själv fick anslag av klockarräntan. Konungen befallde den 3 februari 1585 i brev till

¹ THULIN, Utredn. II sid. 154 och FALKMAN, Förteckning I nr 759 (k. br. 7 mars 1578).

² Se sid. 348 ff nedan.

³ THULIN, Saml. av urkunder II sid. 150. Jfr sid. 358 nedan.

⁴ Förteckning 1631 av biskopen i Lund å prästekall i Skåne; FALKMAN, Förteckn. II nr 260.

⁵ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 479.

⁶ RÖRDAM, Kirkelove II sid. 241.

länsmanen på Sölvesborg, superintendenten över Skåne och prosten i Listers härad, att klockarräntan från Gammalstorp och Ysane socknar skulle anslås skolan i Sölvesborg. Skolmästaren skulle till sitt uppehälle hava halvparten av helgonskylden från Gammalstorp och Ysane socknar och vad han »hertildags haft udi Ysane vang». Den andra halvparten av helgonskylden skulle liksom övriga klockartjänstens inkomster delas i två delar mellan »tvende dueelige personer aff skolen, som haffue guod röst och kunde vel tienne til messe med sognepresten i forskrefne sogne», vilka två klockar-substitut skulle alternerande uppehålla tjänsten om mässedagarna.¹

Spetälskans minskade frekvens i Danmark hade gjort flera av de många *Hospitalen*. S. Jörgenshusen överflödiga. Den 27 september 1541 fick »Helliggeist hospital» i Åhus konungens brev på S. Jörgens hospital utanför Tommarp och allt dess gods (»— — unde oc tillade, at det Sanct Jörgens hospital uden for Tommerup medt samme Hospitals gaarde oc eigendom, jordegodtz, köbstedtgodtz — — med all herlighed oc forsuar — — maa oc skal herefter vere oc bliffue till for:ne Hospital i vor köbstedt Aarhus till fattige syge oc saare meniskers underholdning oc ophold til euig tiid»)² I 1542 års Ribe artiklar (p. 18) föreskrevs, att vid varje *allmänt hospital* d. v. s. helgeandshus, vilka allt mer jämte sin gamla uppgift att vara sjukstugor fått karaktären av fattigvårdsanstalter, skulle tillsättas en »god, from, gudfruktig man» såsom föreståndare med rätt att uppbära och använda all den ränta och inkomst, som vore anslagen »til the fattuge theris wpholdt och behoff». Beträffande S. *Jörgensgårdarna* eller spetälskesjukhusen förordnades (p. 19), att dessa, som dåmera ansågos vara överflödiga, skulle sammanläggas med de allmänna hospitalen, »at alle Sanct Jörgens gaarde och andre smaa hospitaler — — skulle læggis til the store almindelige Hospital y huert Landtt eller Stichth». De nedlagda inrättningarnas gods skulle »ligge och bliffue tiil samme, almindelige store Hospitaler och foruendis til the fattugis beste och ther aff aarligen giöris godt rede och Regenskab». De S. Jörgensgårdar, som vore bortförlänta på livstid, skulle sättas och taxeras till viss avgift som förlänings-tagarne hade att utgöra till de allmänna hospitalen (p. 20).³ Med stöd härav sammanslogos Lunds helgeandshus och S. Jörgensgård, dock fortfarande under ärkediakonens styrelse (k. br. 9 juni 1587),⁴ samt S. Jörgens gård utanför Åhus med hospitalet (helgeandshuset) där (k. br. 23 februari 1549).⁵

Den 17 februari 1558 fick hospitalet i L u n d av konungen tre gårdar i

¹ SECHER, Forordninger II sid. 374. Klockarens i Sölvesborg inkomster redovisas i LSLB såsom helgonskyld av 8 gårdar 8 skäppor spannmål, penningar av staden 10 mark, kyrkogångs-pengar (introductio) 1 skilling, vigselpenningar (sponsalia) 2½ skillingar, likpenningar (funeralia) 2½ skillingar. Dessutom hade han en »änghage» om 5 lass hö.

² RÖNBECK, C. B.; *Analecta historica de antiqva urbe Ahusia* (1798) Bil. nr 4; *Kronens sköder* I sid. 13.

³ RÖRDAM, *Kirkelove* I sid. 203 f.

⁴ Kanc. brevböger 1584—88 sid. 753.

⁵ D. Kancellireg. sid. 402; RÖRDAM, *Kirkelove* I sid. 290.

Lund, förut tillhöriga S. Peders kloster, i ersättning för andra som konungen anslagit Jörgen Mönter,¹ den 31 januari 1562 hospitalet i Y s t a d kronans tionde av Bjäresjö och Stora Herrestads socknar i Herrestads härad.² Den 21 februari 1565 förklarade konungen, att emedan Oxie socken vore lagd till M a l m ö hospital och dettas föreståndare på de fattigas vägnar hade jus patronatus till socknens kyrka samt på det de fattiga skulle kunna dess bättre underhållas, så finge hospitalet kronotionden av Oxie socken för all framtid.³ Genom konungens brev den 13 juni 1572 fick Malmö hospital ytterligare kronotionden av Everlövs och Gödelövs socknar i Torna härad.⁴ Hospitalet i L a n d s k r o n a fick den 15 juni 1572 kronotionden av Öja och Asmundstorps socknar i Rönnebergs härad⁵ samt den 4 december 1573 vissa anslag av kronotionden från Sandby, Odarslöv, Igellösa, Bonderup, Verpinge (S. Peders klostern) och Blentarps socknar i Torna härad.⁶ Den 19 juni 1578 fick V a r b e r g s hospital brev på kronotionden av Viske härad⁷ och den 4 september 1591 H a l m s t a d s hospital (»de fattige i Halmstad») på kronotionden från Övraby och Söndrums socknar.⁸

Den 30 juni 1580 skänkte Niels Pederssön i Rinkaby med sin hustrus samtycke en bebyggd tomt i Rinkaby socken till S. Anne hospital i Å h u s, med skyldighet att till kronan årligen utgiva fyra danska vita penningar.⁹ I LSLB är för hospitalet i Y s t a d antecknat, att Jehanne Laurens Knops »nu i sommers» givit en fastighet vid lille norre gade till hospitalet.

Indraget kyrkogods.
Ärkestolen.

Såsom ovan visats kom den indragna ärkebiskopstionden, kungs- eller kronotionden, i stor utsträckning kyrkliga institutioner, främst superintendenten och sockenprästerskapet, men även hospital och skolor till godo.¹⁰ De ärkebiskopliga domänerna ingingo direkt i kronogodset, ehuru de i stort sett länge sammanhöllos såsom särskilda förvaltningsenheter. Ärkestolens dominalintäkter av sockenkyrko- och prästgods disponerades på enahanda sätt, dock att gästeriutskylden cathedraticum i hela stiftet och altarhavren av vissa socknar år 1560 anslogs superintendenten på lön.

Altaren och vikariat.

Såsom ovan nämnts stadgades i 1536 års recess, att när innehavare av altarestiftelser (vikariat) avginge, adelsmän, som med nöjaktiga brev och sigill kunde bevisa, att de vore rätte arvingar till altargodset, skulle »komma till godset igen». Läsande av själamässor stred mot de evangeliska grund-

¹ Kanc. brevböger 1556—60 sid. 159; RÖRDAM, Kirkelove I sid. 512.

² Kanc. brevböger 1561—65 sid. 99.

³ Kanc. brevböger 1561—65 sid. 563; FALKMAN, Förteckn. I nr 498.

⁴ Kanc. brevböger 1571—75 sid. 140.

⁵ Kanc. brevböger 1571—75 sid. 142.

⁶ Kanc. brevböger 1571—75 sid. 361.

⁷ Kanc. brevböger 1576—79 sid. 395.

⁸ Kanc. brevböger 1588—92 sid. 669.

⁹ Reg. Ser. 2:2 nr *7556; Handl. rör. Skand. hist. XXXV. 494.

¹⁰ Domkapitlet i Lund fick behålla biskopstionden vid sina gods och sockenkyrkor, vilken tionde varit kapitlet anslagen av ärkebiskoparne. Jfr k. br. 29 aug. 1573; Kanc. brevböger 1571—75 sid. 317.

satserna, och då den förutsättning å vilken stiftelsen bildats alltså förfallit, borde godset rimligtvis återgå till stiftaren eller hans rättsinnehavare. Redan under medeltiden torde bristande fullgörande av mässläsningskyldigheten hava betraktats såsom reklamationsgrund.¹ Så mycket mera naturligt är, att reklamation kunde ske, sedan mässläsningen förbjudits. En omdisponering till andra kyrkliga ändamål hade emellertid redan före 1536 skett i vissa städer, där den evangeliska rörelsen vunnit herraväldet.² Recessen tolkades även så, att mässläsning, modifierad i anslutning till evangeliska grundsatser, fick uppehållas så länge den gamle altarprästen fanns kvar i tjänst. Detta förekom också ännu på 1550-talet.³ Där arvinge till donator icke fanns eller framträdde, var för den då rådande åskådningen egendomen att betrakta såsom herrelöst gods och i sådan egenskap till kronans disposition, där icke, såsom fallet var med Lunds domkyrka, egendomen var att anse såsom innefattad under meddelade privilegier. Det heter ock i 1539 års ordnans (p. 82): »Ocsaa wille wy at der skulle til fattige folckes ophold aff Superattendenten oc Lensmanden oc andre, som paa wore wegne der hoess ere, med raadet y Kiöbstederne, til fattige folckes kiste beskickes alle Vicariedomme, som icke haffue witterlige arffuinge, naar de ere aff gangne, som dennom nu haffue y hende — — dennom undertagne, huilcke wy beskickendis worder til den Höige Schole udi Kiöbenhaffuen eller andersteds til Kircker eller Börne Scholer, foruden deris skade som ret fattige ere.»⁴ Från samma uppfattning torde man hava utgått, då i Köpenhamns recess år 1540 (p. 27) det stadgades, att vederbörande stiftslänsman skulle i varje stad, där man förmodade uppehålla en skola, jämte superintendenten hålla en rannsaking i sockenprästens samt borgmästares och råds närvaro rörande »vad gillegoods, altargods, kalendegods eller annan ränta, jordskyld eller annan inkomst, som där finnes och ingen rätt arvinge är till». Av sådant gods skulle göras skolmästare, hörare (biträdande lärare) och deras efterträdare »en evig ränta och uppehälle».⁵ Samma grund, som angavs för återkallande av altargods, kunde givetvis åberopas även för indragning av vanliga själagåvor, där innehavet gjorts beroende av hållande av själamässor d. v. s. återgångsklausul fanns. Några författningsbestämmelser i sådan riktning synas dock icke hava meddelats. Adelns reklamationsrätt kom i varje fall till tillämpning ej blott på vikariegoods under domkapitlens vård utan ock på sådant, som givits för stiftande av altaren i sockenkyrkor och kloster, samt stundom även på gods, som givits till kyrkor och präster mot skyldighet att uppehålla själamässor. I vad mån dylik återgång skett är emellertid svårt att med någon säkerhet bestämma. Där gåvourkunder stipulerat återkallelserätt, i händel-

¹ Se sid. 177 f ovan och 332 nedan. Jfr Codex Esromensis sid. 290 (brev 6 sept. 1511); Kirkehist. saml. VII sid. 487 (Rettertingsdom 30 april 1537).

² Se ovan sid. 206 f.

³ Kirkehist. saml. VII 495 (1537), 577 (1546, 1549), VIII sid. 684 ff, 698 (1553); jfr sid. 682 f.

⁴ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 112. Bestämmelsen tillämpades formellt icke å Lunds domkyrka och kapitel, som fått försäkran om sin egendom redan år 1536.

⁵ GDL IV sid. 212.

se mässläsningen ej vederbörligen uppehölls — och dessa fall äro ej få — torde man få antaga, att reklamation skett och godkänts, såvitt behörig arvinge anmält sig. Sannolikt skedde det i de flesta fall utan att några urkunder utställdes därom. Så synes hava varit fallet vid nedbrytningen av det av Niels Olsson till Hardeberga år 1506 stiftade altaret i Lunds domkyrka och reklamationen av dess gods, 24 gårdar.¹ Blott när tvist rått om reklamationsrätten, kan man vänta att finna belägg för förändringen. Strödda uppgifter finnas om reklamerat altargods vid domkyrkan och kloster:² År 1541 av Axel Brahe till Krageholm, Snogeholms huvudgård samt 7 gårdar och bol till två altaren, det ena i Lunds domkyrka, det andra i Dalby kloster,³ år 1552 av Knut Gedde 2 gårdar till ett altare i domkyrkan,⁴ år 1565 av kantorn i Lund Vessel Pallesen 6 gårdar och 3 jordar till ett altare i domkyrkan.⁵ Sistnämnda år befallde konungen i brev den 2 april domkapitlet att undersöka, vad rätt de adelsmän haft till gods, som de tagit från kapitlet utan att först hava sökt konungen. Därefter finge intet gods komma från kapitlet, förrän de som krävde det, bevisat sin rätt och utverkat konungens skriftliga befallning till kapitlet att utlämna egendomen.⁶ Borgare ha i allmänhet nekats reklamation, där återgångsklausul saknats i fundationsbrevet.⁷ Givetvis har gods, som inköpts för altarestiftelsens egna medel, ej fått reklameras.⁸

Själågävor. Att även själågävor föllo under adelns reklamationsrätt framgår av en rättartingsdom år 1547 (fjärdedag pingst) angående landgille av en gård i Arlösetorp, som givits till Arlöse kyrka av en ägare till Fuldbierggaard »for nogen besynderlig aarsthieniste uti samme kyrke».⁹ Den 11 augusti 1537 hade å rättarting en själågäva 1487 av borgmästaren Hans Pedersen i Lund till Lunds domkyrka »dess byggning» dömts att återgå vid mässprästens avgång, enär återgång stipulerats, om mässan ej hölles. Reklamenten var borgare.¹⁰

¹ Se sid. 138 ovan.

² Jfr C. G. WEIBULL, Bidrag sid. 138 not. 1.

³ D. Kancellireg. sid. 195.

⁴ Kanc. brevböger 1551—55 sid. 181 f.

⁵ Kronens sköder I sid. 102; FALKMAN, Förteckn. I nr 505.

⁶ Kanc. brevböger 1561—65 sid. 584.

⁷ Rättartingsdom 2 juni 1539 (Vejle stadskyrka); Herredagsdombog nr 2, 3 (1537—43) fol. 22. Jfr dock dom 2 juli 1537 (Stege); Herredagsdombog nr 1 (1537—41) fol. 85.

⁸ Rättartingsdom 2 juli 1537 (S. Andreas altare i Lund); Herredagsdombog nr 1 (1537—41) fol. 82.

⁹ Rigens dombog litt. B. pag. 90. Jfr konungens och rättartingets dom år 1552 i mål mellan stiftslänsmannen Sti Pors (för Söndrums kyrka) och Per Störle ang. en gård i Eketånga, som antogs vara identisk med en år 1349 till kyrkan given »för årlig tjänst»: — — tha bör for:ne Per Störloff och hans arffuinge for:ne Eyetange gordt mett allt som ther thilligger att haffue, nyde, bruge oc beholle epther efter hans sködebrefs och wor recessis och hans languordige heffds lydelse». Herredagsdombog nr 6 (1549—57) fol. 161 v.

¹⁰ Herredagsdombog nr 1 (1537—41) fol. 106. Reklamation av landgille, som till betalning av skuld år 1455 givits till Båstads kyrka, med klausul om själämässa, avvisades år 1549 (jfr ovan sid. 164, 165), av jord, given utan villkor till prästbord, år 1545 (Saml. til Jydsk Hist. og topogr. 2 R II sid. 230).

Om en reklamation av själagåva till prästen är det sannolikt fråga, då det i LSLB för Väsby socken, Luggude härad, under bona ecclesiae heter

»En eng tiill Møllegaarden aff Örnekieer som bonden skulle giffue 4 sk. aff tiill presten i Wesby och haffuir icke vdgiffuit dennom wdj 13 aar om huilcke Eng kircke Bogen dette ephther:ne indehollir. Anno D:ni MDLXXX primo die Ciciliae virginis et Martyris præsentibus honoralibus viris D:no Adam Claussen Canonico & cellario Lundensi, Jacobo Jacobi notario, D:no Benedicto Curato Ecclesie Wesby & aliis viris discretis, quidam Nicolaus Laurentii in Örnekieer donauit et legauit quoddam pratum dictum Höijsagers Eng mensæ sacerdotali in Wesby perpetuo fruendo tali in conditione, ut curatus ibidem pro tunc et nunc omni anno in die sancti Syluestri unam missam celebrabit.»

Säkerligen avses en dylik reklamation med en anteckning i LSLB för Tryde socken i Ingelstads härad (Bona mensæ pastoris):

»Fraa denne for:ne Tryedis prestegaardtt bleff nogett meer end 20 aar siiden en skön feste iordtt mz mange agre och Enge bortt kommen och fraathagenn, derfor er nu denne prestegaardtt saa saare liden wdj marcken mz sædin, att prestin her haffuir dertt andett en tijenden och helneskyldenn fram for andre prester som haffuir derris gode sædegaarde. Det roffuis och klagis op wdj himmelen aff alle prester som her kommer indtiill denne dag. Det findis dog beviseligt her wdj en gadmell kircke bog saa beskreffuidtt att ther mand skreff annos MCDIII da gaff her Axel Lauffessen denne feste tiill Trydes prestegaardtt. Men her Axel Brade paa Krogholm lod sette der 15 mend paa, de samme mendtt efftir her Axell Bradis strenge wilge och saa som hans egne bönder skulle gaa frem och siige for dom, dömde de iorden fraa prestegaarden. Men om dette waar rett, att hand motte saa winde iorden (som waar dog giiffuen tiill prestegaarden) mz siine egne bönder och tiennere, der dömme Gud oppaa och alle rettuise dommere. For denne sag giiffuis och ingen Alterehauffre och aldrig hand gaffs siiden iorden saa togs fraa. Men gierne gaffuis hauffren ud, motte iorden komme igen.»

Beträffande Spjutstorps kyrka i Ingelstads härad heter det i LSLB om en annan medlem av Brahefamiljen: »Lasse Falck i Lönlott gaff aarligen tiill kircken aff siin gaardtt landgille pend:e 1 sk. gtt. Hendrick Brade haffuir thaged den der fraa.» Om den år 1469 till Fosie kyrka såsom själagåva givna gården Stenkilslycka i Hästveda socken,¹ säges att den var kyrkan »fratagen af edel folck». Om Östra Sönnarslövs kyrka heter det. »End haffde Synderslöff kircke thuo gaarde ij Hanes, dennom thog her Mauritz Olssen tiill Bollerup fraa kircken quo iure nescitur»; om Västra Vrams kyrka: »Item gaffs tiill kircken aff Troridt aarligen 1 sk. men er nu fraathagen tiill Vidsköf fle»; om Röddinge prästbord: »Egert Bilde haffuir tagedtt fraa prestegaarden eng 24 les och agerlandtt 16 schr»; om Röddinge kyrka: »Aanders Matzenn i Rödinge haffuir en feste som giffuir tiill kirckenn 6 sk. och er fraatagenn mange aar siden tiill Bollerup».² Säkerligen äro åtskilliga av uppgifterna i LSLB, att den ena eller andra gården frantagits prästen eller kyrkan av någon namngiven adelsman, att hänföra till mer eller mindre godtyckliga reklamationer med verkligt eller

¹ Se sid. 177 f. ovan.

² Se Fru Eline Göyes jordebog sid. 18 f.

förment stöd av 1536 års recess.¹ Detta har givetvis gått så mycket lättare, som reklamanterna väl ofta haft dominium till jorden samt prästen eller kyrkan blott landgillet. Sannolikt hava dock de flesta genomförda reklamationer riktats mot klostrens altare och mässegendom, där de upphävda eller på avskrivning ställda anstalterna icke kunnat resa något effektivt motstånd.

Man ser emellertid även exempel på att i och för sig befogad reklamation av arvinge på särskilda skäl avvisats. Detta gäller företrädesvis icke frälsemän.² Den 8 juni 1539 fälldes en rättartingsdom, varigenom ogillades talan av en frälseman Christiern Laurensen om reklamation av till ett altare i S. Albans kyrka i Odense givet gods, av Fredrik I anslaget en borgare i Odense, Hans Brun, med skyldighet att utge landgille till Odense hospital, synbarligen på den grund att konungen omdisponerat godset före 1536 och att den nya dispositionen genom laga dom förklarats skola bestå.³ Den 12 juni 1543 förklarade dock konungen å rättarting på förnyad talan av Christiern Laurensen »the breffue som Hans Bruhn ther paa haffuer — som epther en wrang underuissing udgangeen er, att were döde oc magtlöse».⁴ Den 4 januari 1551 meddelades å konungens rättarting dom i en tvist mellan herr Mads Jensen, sockenpräst i Skelskør, och fru Anna, herr Johan Urnes änka, rörande två gårdar i Hesseby, som M. Anders Glob givit S. Anne altare i Skelskør och förlänat till herr Mads mot att han hölle vissa mässor, men som han senare sålt till herr Johan Urne. Gårdarna tilldömdes herr Mads för livstid, då han i stället för de nedlagda mässorna hölle predikningar.⁵ I och för sig kan det synas, som om en själagåva lämnad till en sockenpräst eller sockenkyrka för mässläsning borde kunna vara föremål för reklamation såväl som vikariegods. Men om det kom till rättegång och prästen förklarade sig villig fullgöra särskilda gudstjänster i stället för den bortlagda mässläsningen, torde han åtminstone mot slutet av 1500-talet ha fått behålla egendomen.⁶

Gille- och kalendegods.

Reformationen skakade gilleväsendets grundvalar. De goda gärningarna ansågos ej länge bana väg för själens frälsning. Reformatorerna förklarade sig i princip emot alla andliga korporationer, som byggde på sådan grund

¹ Gödelöv (Torna härad), N. Rörum (Frosta härad), Fågeltofta och Eljaröd (Albo härad), Ö. Herrestad, Hammenhög, Ingelstorp, Smedstorp (Ingelstads härad), Bromma, Skårby (Herrestads härad), Fru Alstad (Skytts härad), Kvidinge (S. Åsbo härad), Tosjö (N. Åsbo härad), Vissetofta, Osby (Göinge härad), Ö. Sönnarslöv, V. Vram (Gärds härad), Skummeslöv (Höks härad).

² Se ovan sid. 332.

³ Kirkehist. saml. VII (Ny kirkehist. saml. V) sid. 513.

⁴ Herredagsdombog nr 2, 3 (1537—43) fol. 57 v. Jfr dom 30 nov. 1547; Herredagsdombog nr 5 fol. 168.

⁵ Reg. Ser. 2: II nr *2168. Kirkehist. saml. VIII (Ny saml. VI) sid. 685—87.

⁶ Se t. ex. Fredrik II:s rättartings dom 31 maj 1586 ang. två till prästbordet i Skamby skänkta mensalgårdar i Slestrup; Herredagsdombok 1586—89, fol. 166 (avskr. i akten till KM:ts dom 18 maj 1929 Löderup). Se ock herredagsdombok nr 5 (1545—49) fol. 229 ff samt Hofman, Fundationer V sid. 270—73. Rättartingsdom 1 sept. 1544 (Reg. II nr 563, jfr 4244). Jfr Kirkehist. saml. VII sid. 511 (rättartingsdom 6 juni 1539).

Tiggarrordnarnas kloster upplöstes och lantklostren följde så småningom efter. Utan att någon formlig författningsbestämmelse kunde åberopas, blev fallet detsamma med kalendegillena; deras egendom indrogs »till kyrkans bästa», för att användas till förmån för skolor och välgörenhetsanstalter (hospital). Härvid torde väl hava medverkat, att överdrifter i mat och dryck förekommit vid gillesammanskomsterna, och att ordningen där ej alltid varit den bästa. Rättsgrunden för omdisponeringen måste dock vara att söka i att mässläsning, som var essentiell för gillesverksamheten, var förbjuden och gillena räknade för *collegia illicita* samt i följd därav deras egendom för herrelöst gods. Att så var fallet synes framgå av den ovan relaterade föreskriften i Köpenhamns recess 1540 (p. 27) angående rannsaking om bl. a. gilleods och kalendegods, som funnes »och ingen rätt arvin- ge är till». Gillenas upplösning och därmed nydispositionen av deras egendom synes ha skett utan något motstånd. Redan konung Fredrik hade »med alle gillesbröders råd och samtycke» anvisat S. Anne prästgilles i Viborg mässegods till »ett hospitas» i Viborg, och detta stadfästes av Kristian III i en rättartingsdom den 3 maj 1537.¹ Den 8 december 1538 anslogs det gods, som tillhörde S. Eriks gille i Köpenhamn, till helgeandshuset där.²

Den 11 oktober 1539 stadfäste konungen ett anslag, som hade skett av »skottarnes altar- och gilleods» i Köpenhamn (S. Niniani altare i Vårfrukyrkan med tillhörande S. Niniani gille) till helgeandshospitalet mot att föreståndaren för hospitalet hölle två bäddade sängar för sjuka skottars behov.³ Den 29 maj 1542 gav konungen skolmästare och hörare i Ålborg samt deras efterträdare brev på all den jordskyld, ränta och inkomst, som tillförne hade hört till »altere, messor, kalender og gilder i Ålborg by og ikke hører Adelen til».⁴ Den 21 mars 1549 tillät konungen att herr Niels Jespersen, sockenpräst i Kolding, och hans hustru Marina disponerade en kalendealtarets gård i Kolding för bägges livstid mot att hålla den vid makt. Efter bägges död skulle den bliva en bostad för sockenprästernas efterlevande hustrur mot att dessa skulle hålla den vid makt, det första spåret till en änk es ä t e s i n s t i t u t i o n. Om ingen änka funnes, skulle den sedvanliga skylden utgivas till sockenkyrkan i Kolding.⁵ I Nyborg existerade ett kalendegille ännu år 1555. Den 18 februari detta år begärde konungen in handlingar rörande gilletts egendom för att kunna bedöma huruvida den skulle läggas till »predikstolen» eller skolan.⁶ Den 8 april s. å. bestämdes, att det gods, som tidigare givits till gillet för mässor och annan gudstjänst, »den nu er aflagt», framdeles skulle förvaltas av kyrkvårdarna i Nyborg och den årliga räntan användas till kyrkans och skolans behov.⁷ Den 19 juni 1556 intygade Peder Thomesen, Präst i Haverslev, att det gods,

¹ Herredagsdombog nr 1 (1537—41) fol. 51 v.

² LANGEBEKS Dipl. vol. L.

³ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 145; Reg. II nr 210.

⁴ D. Kancellireg. sid. 222; RÖRDAM, Kirkelove I sid. 209.

⁵ D. Kancellireg. sid. 408; RÖRDAM, Kirkelove I sid. 292.

⁶ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 419.

⁷ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 423.

som hört till Nyköbings (på Mors) prästgille, lagts till skolans och kyrkotjänarnas nytta efter ordinansens lydelse.¹ Den 21 februari 1558 beviljade konungen, att »Lunde domkirke vicariers Kalentegaard» på S. Nicolai kyrkogård i Lund, varmed torde avses en det mindre kalendegillet i staden tillhörig fastighet, skulle i enlighet med kapitlets och meniga vikariers medgivande efter herr Jens Pedersens död vara residens för sockenprästen vid domkyrkan.² Detta synes vara det enda exemplet från Lunds stift på kungliga beslut om disposition av kalendegods. När i Kristian IV:s stora recess den 27 februari 1643 det stadgas (I: 29), att »alle calenter, Laug oc Gilder, som tilforn blant Geistlige hafuer veret brugelige, skulle være afskaffede» och prästmöten för varje härad i stället hållas i en kyrka mitt i häradet, har detta sannolikt varit en deklARATION, som förutsattes redan vara i huvudsak efterkommen. Det större kalendegillet i Lund (sodalitium majus Lundense) synes hava undsluppit den allmänna upplösningen sannolikt genom ombildning i evangelisk anda.³

Kloster-
egendom.

Tiggarrordnarnas kloster skulle enligt 1539 års ordinans avskaffas. Såsom ovan nämnts hade detta i avsevärd omfattning skett redan före år 1536. En del kvarstodo dock, företrädesvis utom Lunds stift. Den 9 oktober 1537 befallde konungen Jörgen Urne att anamma gråbrödraklostren i Lund och Hälsingborg till sig samt låta nedbryta dem men förvara till Kungl. Maj:ts behov sten, kalk och timmer,⁴ och den 2 oktober 1539 fick herr Holger Ulvstand konungens »Eyendomsbrev» på gråbrödraklostret i Lund och en öde jord, kallad Dramaden, med visst undantag.⁵ Den 12 oktober 1543 förordnade konungen, att svartbrödraklostret i Ribe med undantag för kyrkan och kyrkogården, som skulle användas till sockenkyrkan, skulle tillfalla hospitalet där,⁶ och den 11 februari 1546 att gråbrödraklostret i Viborg skulle ombildas till hospital.⁷ Klostrens jord i städerna såldes i stor utsträckning till borgarna.⁸ Kristian III hade medgivit, att gråbrödraklostret i Halmstad finge disponeras för hospitalet där, men då det befanns, att klostret stod öde till jord och byggnader, så att de fattiga icke hade någon nytta därav, förklarade Fredrik II den 7 februari 1565, att han i stället ville giva hospitalet någon tionde och skänka klosterfastigheten till sin man och tjänare Laurentius Jensen.⁹ Samma dag utfärdades skötebrev till Lauritz Jensen

¹ Dueholms Dipl. nr 195 (sid. 130).

² RÖRDAM, Kirkelove I sid. 513. LANGEBEKS Dipl. vol. LVI. Jfr ovan sid. 323. Efter nedbrytandet av de flesta sockenkyrkorna i Lund, blev domkyrkan sockenkyrka för staden.

³ År 1546 upplåta Troels Porse, vicarius i Lund och prost i stora prästgillet samt Niels Hallandsfar och Niels Hansen, vikarier sammastädes och prokuratorer i gillet, »med våre hederlige medbröders samtycke vilja och råd» ärfblig besittningsrätt å en gård i Malmö till borgaren Anders Nielsen. LANGEBEKS Dipl. vol. LII. (Av de angivna vikarierna torde åtminstone Niels Hallandsfar också varit kanik.) Jfr sid. 204 f. ovan.

⁴ FALKMAN, Förteckning II nr 2708.

⁵ RÅL 4 fol. 227; Kronens sköder I sid. 7; Danske Kancellireg. sid. 105.

⁶ D. Kancellireg. sid. 267 f; RÖRDAM, Kirkelove I sid. 221.

⁷ D. Kancellireg. sid. 276; RÖRDAM, Kirkelove I sid. 236.

⁸ Jfr RÖRDAM, Kirkelove I sid. 165 (Köpenhamns recess den 22 okt. 1540 p. 8).

⁹ FALKMAN, Förteckning I nr 3096; Kanc. brevböger 1561—65 sid. 557.

på »en kronans grund i Halmstad vid namn Gråbrödraklostrets jord». ¹ Av de 54 herreklostren hade år 1536 22 världsliga föreståndare, i den mån de tömdes på klosterbröder blevo de vanliga kronolän. År 1540 synes detta hava varit fallet med 37 stycken. ² Året därpå ålades 12 kloster, vilka synas haft klosterkonvent, däribland Herrevad och Helnekyrka i Skåne, att underhålla vardera en eller två studenter vid Köpenhamns universitet. ³ Konungen avyttrade även enstaka fastigheter av klostergodskomplexen. ⁴ När lantklostren tömts, skedde detta i större utsträckning. År 1540 eller senare fick herr Mogens Gyldenstjerne till Iversnäs (Wedellsborg) konungens skötebrev på Tommarps kloster med underlydande. ⁵ Allhelgonaklostret i Lund (Hellnekyrka) med allt dess gods gavs den 17 juni 1572 till Kristoffer von Dohna, dock med hemfallsrätt till kronan mot lösen för det fall att mottagaren doge barnlös. ⁶ Bäckaskog gavs den 8 januari 1584 såsom ärfeligt län till Henrik Ramel. ⁷ Övedskloster bortbyttes den 13 september 1614 av kronan till Otto Lindenow till Borreby. ⁸ De återstående klostrens egendommar ingingo successivt i det allmänna kronogodset.

¹ FALKMAN, Förteckning I nr 496.

² ARUP, Danmarks hist. II sid. 533.

³ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 187.

⁴ En den 28 juni 1541 dagtecknad (i D. Kancellireg. sid. 193 men ej i Kronens sköder redovisad) urkund över ett jordabyte mellan kronan och borgmästaren Jörgen Kock. (FALKMAN, Förteckn. II nr 1498) synes aldrig hava utfärdats. Urkunden är genomskuren synbarligen i makuleringssyfte. Sigill hava uppenbarligen aldrig anbragts. Jfr Kanc. brevböger 1556—60 sid. 55 (30 nov. 1556).

⁵ Kronens sköder I sid. 10.

⁶ Kronens sköder I sid. 130; FALKMANS Förteckn. I nr 634. Klostret hemföll till kronan efter v. Dohnas död och förlänades den 1 aug. 1584 till Korfitz Viffert. Kanc. brevb. 1584—88 sid. 136.

⁷ THULIN, Utredning Bil. A sid. 11.

⁸ Kronens sköder I sid. 376.

Kapitel VI.

Rättssubjektivitet och äganderätt.

Rättssubjektiviteten.

Såväl de yttre formerna som de ledande grundsatserna i det danska rättslivet vore före enväldets tid (1661) väsentligen identiska med de medeltida. Den danska reformationslagstiftningen medförde, så vitt angår kyrkogodset, indragning av biskopsämbetenas och klostrens egendom, i huvudsak altar- och gillegodset samt i någon mån själagåvorna. Biskops- och klosteregendomen blev *kronans*, episkopatets patronatsrättigheter, vare sig de härrörde från förläningar eller gåvor, återvände eller övergingo till kronan, och enahanda var fallet med den herrlighet och det försvar som tillkommit biskopar och kloster. Men i kyrko- och präst- samt klockargodset skedde, från kyrkornas och tjänstinnehavarnas synpunkt sett, ingen annan ändring än som betingades av kronans inträde i episkopatets rättigheter samt adelns reklamationsrätt. Den omständigheten, att övergrepp här och var säkerligen förekommo och blevo bestående, ändrar icke det principiella läget. Det gamla länssystemet samt därmed de sekundära rättssubjektens, sockenkyrkors och prästämbetens, ställning förblev i stort orubbad; man bör erinra sig detta när man ser konungen handla på kyrkliga instituts vägnar.¹ Man kan därför beträffande Lunds stift säga, att det ekonomiska rättsläget i stort sett återställdes till förhållandena före 1443 med den utökning som ärkestolens avskaffande automatiskt medförde. Även ärkebiskopens kollations- eller utnämningssrätt övergick till konungen.

Domkyrkan och domkapitlet i Lund.

Domkyrkans och *domkapitlets* rättssubjektivitet förblev formellt orubbad och kapitlet uppträdde fortfarande såsom representant för domkyrkan och egendomsherre över sitt gods, om det också, offentlighetsrättsligt sett, var ett kronan underordnat rättssubjekt. Den 8 december 1536 hade konungen garanterat Lunds kapitel att »nyde oc beholde deres rente oc anden Rettighed baade uti Kiöbstäderne och på Landtsbyerne efter gammel seduane»,² och

¹ Uttrycket »paa — — vegne» användes även för rent kronogods, såsom då den 5 dec. 1649 visst gods under Landskrona slott av konungen »paa vort och Cronens slot Landzkronens wegne» utbytes mot gods, som ligger till S. Peders kloster i Lund (SkR 6 fol. 93), samt då konungen den 16 maj 1636 med Ove Gedde till Tommerup gör ett jordabyte på Norra Hallands lagmansämbetes (»Nörre Hallands laugstols») vägnar (SkR 5 fol. 159; Kronens sköder I sid. 490). De »gavebrev» av konungen till kyrkliga institut som redovisas i »Kronens sköder» och »Kancelliets brevböger» ha sällan något med civilrättsliga gåvor att göra. De avse nästan alla förläningsupplåtelse.

² En ny stadfästelse av de kapitlets privilegier och friheter, »som dem ere gifne af h. Christiern (I) och alle andre vore forfedre fremfarne konger i Danmarck» meddelades i september 1547. D. Kancellireg. sid. 356.

när han den 10 maj 1541 stadfäster ett kontrakt mellan kapitlet samt staden Malmö rörande dispositionen av kapitlets gårdar där,¹ utövar han i princip ej någon vidsträcktare befogenhet än ärkebiskopen före honom. Hans samtycke till jordavhändelser är dock påtagligen alltid erforderligt, kapitlets under medeltiden tillkämpade partiella självstyrelse i förhållande till ärkebiskopen har gått förlorad.² Detta torde vara grunden även för konungens bekräftelse den 24 juni 1546 av ett »obett beseglitt mageskifte Breff som prelater och Capittell och Canicker wdj Riiber domkiercke mett Capittells indziglle Beseglitt oc wdtgiffuit haffue» (1543) om ett jordabyte med Iver Juel.³ På hösten s. å. tillägger konungen genom ett brev den 30 (eller 31) oktober domkyrkan i Lund några fastigheter att »haffue, nyde, bruge och beholle for frij eyenndom till euigh tiidt eye schullendis», i ersättning för andra, belägna i Malmö stad, vilka han låtit »anamma» till Malmö slotts befästnings behov, utan att någon fångeshandling från domkyrkans sida ansetts erforderlig.⁴ Så var däremot fallet med mageskiften som den 20 april 1561 ingingos mellan å ena sidan kronan, å andra sidan kapitlet i Roskilde och vikarierna där. Såväl kapitlet som vikarierna utfärda särskilda genbrev till kronan, i vilka det hävdvunna äganderättsformuläret (åker, äng, skog etc. samt hemulsklausul) användes.⁵

Vid jordabyten med enskilda uppträdde synbarligen ännu domkapitlet i Lund såsom representant för domkyrko- och kapitelsgodset, ett antal i 1693 års Skånebrevsförteckning antecknade jordabyten åren 1548—60 bestyrka detta,⁶ och den 4 juli 1561 stadfäster konungen ett år 1552 av ärkediakonen Holger Skaldre och kaniken Peder Iversen i egenskap av kyrkvårdar vid Lunds domkyrka med kapitlets samtycke utfärdat mageskiftsbrev (»mett III hengendes Indzege») från domkyrkan till herr Tage Thott till Eriks-holm (Trolleholm) å ett domkyrkans torp i Farstorps mark och vång i Strö socken i Onsjö härad (»mett sine markeskell oc anden rette tilligelse, skouff oc fiskeuand, fægang, wot oc thiuffrt inden alle fire marckeskell oc uden») under sedvanlig hemulsklausul.⁷ Åtskilliga anteckningar visa ock, att konungen givit kapitlet befallning att ingå i jordabyten med enskilda.⁸ Men det förekom även, att konungen själv beviljade byte av kapitelgods. Den 6

¹ D. Kancellireg. sid. 177.

² I Skånebrevsförteckningen (fol. 118 v., nr 800) är antecknat ett »Lunde kapitels fullmaktsbrev» 2 maj 1541 för fyra kaniker att resa till Köpenhamn och med konungen förhandla om biskopstionden, om domkyrkans och kapitlets gods i städerna samt om vederlag för några gårdar i Malmö, som tagits till slottets behov.

³ RAL 5 fol. 7; Kronens sköder I sid. 26.

⁴ DRA: Lunde domkirkes arkiv, Perg. ³⁰/₁₀ 1546 (m. konungens sigill); FALKMAN, Förteckning II nr 1497; Kronens sköder I sid. 27.

⁵ RAL fol. 334—341; Kronens sköder I sid. 75 ff.

⁶ Avd. »Domkyrkans brev och skrifter» nr 910, 914, 915, 918, 922, 949, 952, 960, 970, 1033, 1046 (fol. 134 ff).

⁷ RAL 7 fol. 458; Kronens sköder I sid. 81. Vederlaget, en gård och grund i Høj i Harjagers härad upptages i domkyrkans och kapitlets jordebok 1614 under domkyrkans andra part.

⁸ Skånebrevsförteckningen, »Domkyrkans brev och skrifter» nr 1029, 1033, 1153, 1154 (fol. 155 ff; åren 1558—80).

oktober 1571 förklarar sig konungen hava beviljat »Sten Felixsen, hofsinde, att få något Lunde kapitelsgoods i mageskifte» och ger order om värdering.¹ Regelbundet synes hans samtycke ha inhämtats. Det börjar ock förekomma, att konungen själv utfärdar avhändelsebrev. Den 25 november 1587, i »mageskifte emellom Kongl. M:tt och Eske Bilde paa hans Fader Jörgen Bildes vegne», tillade Fredrik II Bilde till evärdlig egendom och med hemulstufästelse för konungen och kronan (ej kapitlet) tre »efterskreffne Lunde Capitels godtz udi vort land Skaane for huilcket wij sielff nadigt wille giffue Capittelit wederlag».² Detta vederlag fick kapitlet dock först efter konungens död genom ett kungligt brev den 24 december 1591. Häri erinras om 1587 års byte av nämnda gårdar »huilcke haffue legett till Lunde Capittel och for:ne Capitell emot for:ne H. Ma:ttz ingen wederlaug er skedd». Det förklaras, att Kungl. Maj:t »for samme gaarde oc guotz thill fylliste wederlaug utlagt till for:ne Lunde capitell andre gaarder, som capitlet maa och schal haffue, niude, bruge oc beholde for Euindelig eyendome» (»åker, äng, skog, mark» etc. saknas). Konungen utfäster sig till hemul å egna och sina efterträdares samt kronans vägnar.³ Den äldre praxis, att kapitlet utfärdat erforderlig fångeshandling efter konungens befallning, synes dock ha fortfarit att tillämpas in på 1620-talet.⁴ Konungen utfärdar här efter alltid fångeshandlingar å domkyrko- och kapitelgoods på landet (men ej i stad) och ur dessa urkunder framlyser en uppfattning av kronan såsom överordnat rättssubjekt (särskilt i hemulsklausulen).⁵ Den nyförvärvade kapitelsegdomen trädde i den avhändas ställe såsom anvisad olika prelaturer, kanikprebenden, vikariat, kapitlets kommunitetsgods och domkyrkans underhållsgods.⁶ För den sekundära rättssubjektivitet, som de särskilda ämbetena varit på väg att förvärva vid medeltidens slut, fanns det ingen plats, sedan kapitlet självt blivit en statlig och delvis sekulariserad korporation. Då i mageskifte den 6 september 1641 mellan konungen å kapitlets vägnar samt Kristoffer Ulfeld till Svenstorp å dennes dotter Christenses vägnar den senare av kapitlet får två gårdar, den ena disponerad till preposituran i kapitlet och den andra till vicaria prima (altare primum v. Marie Virginis) in crypta,⁷ nämnas dessa ämbeten ej i bytesbrevet; det är intet tvivel om att kapitlet såsom korporation är ensamt rättssubjekt (under kronan).⁸ Efter 1623 utfärdas bytesavhandlingarna alltid av konungen på

¹ Kanc. brevböger 1571—75 sid. 75.

² SkR 1 fol. 587 v.; Kronens sköder I sid. 318.

³ SkR 2 fol. 89; Kronens sköder I sid. 327.

⁴ Skånebrevsförteckningen fol. 170—192 (Avd. »Domkyrkans brev och skrifter nr 1155, 1160, 1172, 1175, 1176, 1194, 1237, 1240, 1241, 1244, 1247, 1248, 1252, 1253, 1258, 1269, 1273, 1278, 1291, 1295, 1296, 1321).

⁵ Att kapitelbönderna vid denna tid kunde åläggas åcker till kronans slott (se sid. 257 not. 2 ovan) tyder på att översta dominium tillkommer kronan. Jfr Kanc. brevböger 1603—08 sid. 684 (kungl. brev 19 maj 1608, Roskildegårds län).

⁶ Se t. ex. Kanc. brevböger 1633—34 sid. 374 (18 dec. 1633, Roskilde kapitel).

⁷ Jfr Lunds domkyrkas och kapitels jordebok 1639 fol. 4 v., 147 (D. Kanc. B I 2 f. XII 4 e, DRA) samt jordebok u. å. (1650) (D. Kanc. B. I 2 f XII 4 g, DRA).

⁸ SkR 5 fol. 340 v.; Kronens sköder I s. 524; FALKMAN, Förteckn. I nr 1837.

domkyrkans eller kapitlets vägnar, och det talas om kapitlets och domkyrkans gårdar och gods; medkontrahtenten »utlägger» vederlagsgodset till kapitlet (domkyrkan) till evinnerlig egendom.¹ Man ser icke att kapitlets medgivande ansetts nödvändigt — det omnämnes ej i breven — i de flesta fall har väl dock detsamma inhämtats.² Och byten rörande stadsfastigheter synas fortfarande ha efter konungens godkännande avslutats av kapitlet.³ Avhändelser utan vederlag torde hava underställts kapitlets beslut.⁴ Att under de sista åren av dansk styrelse uppfattningen om kronan såsom högste ägare till kapitelgodset varit gällande, därpå tyda kungliga bytesbrev den 5 februari 1656 för Otte Thott till Näs och den 6 september 1656 för Axel Sehested till Flyinge, varigenom dessa senare tillagts vissa »wor och cronens sampt förskreffne (Lunde) capittels gaarde och gods». Även här skedde dock från kronans sida avhändelsen »på kapitlets vägnar».⁵

Såsom kapitelgoods betraktades även de till särskilda tjänster utom kapitlet perpetuerade vikariatens egendom. Den 16 december 1631 förklarade konungen, att som han vid ett mageskifte med Axel Rosenkrands (28 febr. 1624) givit R. två gårdar i Hör av Tolånga socken, anslagna predikstolen vid Lunds domkyrka (»som have ligget til Lunde kapitel», närmare bestämt det till sockenprästämbetet perpetuerade altare Gyntheri, hade han i stället för angivna »Lunde Capittels gaarde oc gods liggendis till predickestolen» »till fyllis vederlag» utlagt en gård i Stävie by av Torna härad, »vilken gård mäster Torbern Hasebart, sockenpräst i Lunds domkyrka, och hans efterträdare skulle hava, njuta, bruka och behålla».⁶ Ännu i domkyrkans och kapitlets jordebok år 1654—56 sammanhålles kapitelgodset under sina gamla titlar, prelaturer, prebender, menser, kommunitetsgoods och vikariater.

De medeltida *sockenkyrkorna* kunde å ena sidan säljas och bortbytas med sin egendom, å andra sidan voro de försäkrade om bibehållande av den egendom i jord och inkomster, som tillkom dem, och kunde mottaga gåvor. Kyrkvårdarna kunde placera deras överskottsmedel i jord. Denna dubbelställning är karakteristisk även för tiden efter reformationen, avhändelserna

Socken-
kyrkorna.

¹ Kronens sköder I sid. 379, 394, 439, 455, 463, 467, 494, 501, 514, 524, 534, 539; II sid. 9, 11, 32, 34, 50, 56, 57, 66 (koncepter och avskrifter i SkR granskade). Jfr II sid. 7 (administrativt utbyte av kapitelgoods mot kronogods).

² Se t. ex. Kanc. brevböger 1609—15 sid. 593 (3 juni 1613) 782 (6 april 1615), 825 (12 aug. 1615), 1621—23 sid. 592 (28 april 1623), 1630—32 sid. 699 (25 febr. 1632).

³ Skånebrevsförteckningen, avd. »Domkyrkans brev och skrifter» nr 1471 (fol. 209 v.), 28 nov. 1647 på en gård i Lund; nr 1487 (fol. 211), 29 nov. 1648 på en gård i Lund; nr 1511 (fol. 213) 23 nov. 1649 på en gård i Lund.

⁴ I brev den 17 febr. 1621 till Roskilde kapitel och biskopen i Själlands stift »bad och begärde» konungen, att kapitlet »nogit geistlig guods, som udi Skaane er til eders cappittel beliggendis, til Lunde collegii tilhörers underholdning ville bevilge». SECHER, Forordn. III sid. 635.

⁵ SkR 6 fol. 401, 425 v.; Kronens sköder II sid. 56, 66 (Ett mellanliggande brev den 21 febr. 1656 har blott »efterskreffne Lunde capittels gaarde och gods»; SkR 6 fol. 404, Kronens sköder II sid. 57).

⁶ SkR 5 fol. 10; Kanc. brevböger 1630—32 sid. 625; jfr 1621—23 sid. 592 (28 april 1623); FALKMAN, Förteckning I nr 1666; Kronens sköder I sid. 454, jfr 422; Domkyrkans och kapitlets jordebok 1654—56 fol. 259 v.

av kungliga kyrkopatronat är knappast tänkbar utan att kronans rätt till sina kyrkor uppfattats såsom ett slags äganderätt. Dock fördunklar den offentlighetsrättsliga sidan av kyrkopatronatet ofta dess privaträttsliga innebörd. De kungliga kyrkornas medel stå emellertid under statens kontroll och disposition. Bidrag av kyrkornas medel hade de medeltida biskoparna anvisat för kyrkoväsendet närstående ändamål.¹ Ordinansen 1539 införde skyldighet för varje sockenkyrka på Själland och i Skåne att utgöra årlig studieskatt till universitetet i Köpenhamn.² Den Koldingske recess 1558 (p. 62) föreskriver uppförande av en fattigstuga i var socken genom kyrkvårdarna d. v. s. för kyrkans medel (stadgandet upprepat i 1643 års recess I: IV: 79). Den 24 juni 1542 utfärdade konungen »ejendomsbrev» för Odense stad på S. Albani kyrka »med timmer, sten og anden bygning till att bygge Renteboder til deres byes forbedring»,³ och den 24 maj 1557 efterskänkte konungen arvingarna efter borgmästaren Jörgen Kock och hans hustru all uppbörd de haft av två gårdar i Malmö, »liggande till» stadens sockenkyrka (S. Petri).⁴ Den 2 juni 1578 avlät konungen befallning, att då Varbergs slott och befästningar vore mycket bristfälliga, Ås kyrka skulle nedrivras och stenen användas till slottets byggnad. Ett kapell i Lilla Hammar i Skytts härad fick 1584 nedbrytas av föreståndarna för Malmö hospital, vilka fingo disponera byggnadsmaterialerna att användas för hospitalets räkning;⁵ och den 20 februari 1593 fick Henrik Ramel till Bäckaskog konungens skötebrev på en ödekyrka i Åhus mot en köpeskilling av 300 gamla daler,⁶ vilka finge bli stående mot ränta till sockenprästen i Åhus. Den 11 mars 1633 medgav konungen sockenprästen i Skanör och Falsterbo att till sitt underhåll uppbära den »kasserade» Kempinge kyrkas spannmålstionde.⁷

När behov föreligger, såsom i krigstid, tager konungen kronans kyrkors tionde i anspråk för rikets behov.⁸ När en lantkyrka tarvar ny- eller ombyggnad eller en prästgård blivit nedbränd, utan att kyrkan eller prästen hava medel till nybyggnad, utskriver konungen bidrag av andra kyrkor med ett bestämt belopp av varje kyrka. Den 11 augusti 1582 förordnades, att alla lantkyrkor i Skåne, Halland och Blekinge så många, som funnes vara vid god hävd och byggning »och der offuer ere ved formue och forraad», skulle under året 1582 komma Varbergs kyrka till hjälp med 2 daler av sin

¹ Se sid. 215 f ovan.

² Se sid. 233 ovan.

³ D. Kancellireg. sid. 234.

⁴ Kanc. brevböger 1556—60 sid. 105.

⁵ Se ovan sid. 321.

⁶ Kanc. brevböger 1593—96 sid. 22; FALKMAN, Förteckn. I nr 1085.

⁷ SkR 5 fol. 74; Kanc. brevböger 1633—34 sid. 67; FALKMAN, Förteckn. I nr 1688. Jfr Kungl. brev 5 november 1632 sid. 327 ovan.

⁸ RÖRDAM, Kirkelove II sid. 71 (k. br. 26 aug. 1563), 91 (k. br. 14/1 1567); Kanc. brevböger 1566—70 sid. 225; Fredrik II:s brev 30 juli 1567 till stiftsskrivarne att undersöka, huru mycket varje kyrka behöver till vin och bröd och låta den behålla så mycket av kyrkotionden men ej mera (TAL 9 fol. 375: » — — efftherdy wij udi thette aar foraarsagis till Oss at lade anamme kirckens part aff thiendenn offuer allt riigitt — —»).

inkomst.¹ Den 4 juni 1587 meddelades ett motsvarande beslut till förmån för Kungsbacka kyrka ($\frac{1}{2}$ orts daler av vart pund spannmålsinkomst av alla lantkyrkor i Skåne stift »saa mange icke selff vedtörrfuendis, bygfeldige och bröstoffalne ere»).² Den 20 februari 1593 utskrevs bidrag till de nya universitetsbyggnaderna i Köpenhamn med 2 eller 3 daler av varje kyrka i Själland, Skåne, Lolland, Falster och Möen efter som de hade tillgångar.³ Synbarligen avses blott kronans kyrkor med konungens befallning den 20 maj 1605 att alla kyrkor i Malmöhus län (patronatskyrkorna hörde ej till länen), »der icke selv ere trængende men ere ved godt Forraad», skulle efter förmåga komma Fjärestads (Fielsteds) kyrka (i Luggude härad) till hjälp, enär den vore »meget bygfældig» och varken kyrkan eller socknemännen kunde bekosta dess iståndsättande utan främmande hjälp. Det befalldes, att kyrkvårdarna vid varje kyrka skulle, när fullmäktige för länsmanen på Hälsingborg Eske Bilde besökte dem på Fjärestads kyrkas vägnar med konungens brev, »for denne ene Gang udrede en Hjælp til Fielsted kirke» eftersom kyrkan bleve taxerad av länsmanen på Malmöhus Sigvard Grubbe. Kyrkvårdarna för Fjärestads kyrka skulle senare göra räkenskap för huru pengarna använts till kyrkans byggnad.⁴ På enahanda sätt måste konungens brev den 25 augusti 1617 till samtliga länsmän i Skåne om bidrag till Kristianstads kyrka uppfattas. Enligt dessa brev skulle en fjärdedel av kyrkornas behållning för året levereras för ändamålet.⁵ I alla dessa fall är det dock fråga om en uttaxering för andra kyrkliga behov efter en angiven proportionerlig grund. När däremot konungen den 12 juni 1629 lägger beslag på de kontanta behållningarna i kyrkokassorna i Köpenhamns län, utfärdar han ett »gælds-brev» till länsmanen med specifikation av från varje kyrka mottaget belopp och utfäster sig att vid anfordran betala vederbörande länsman på kyrkornas vägnar de mottagna beloppen med 6 procent ränta från 1 maj 1628.⁶

Någon statsrättslig garanti, sådan som sockenprästerna 1539 fått för behållande av sina inkomster, hade sockenkyrkorna icke. Den 25 juni 1593 fingo kyrkvårdar och präst i Ivetofta i Villands härad konungens brev att för alla tider »bekomma och låta uppbära» 1 pund smör, 5 skäppor råg och 7 skäppor korn av en kronans gård (»som Anders Olsson nu uti bor») i Södra Oppmanna i Oppmanna socken (kyrkvårdarna hälften, prästen hälften) såsom ersättning för en gård på Ivö, vilken av arilds tid »legat till» Ivetofta kyrka och prästgård och årligen givit 8 skäppor korn till kyrkan

¹ RÖRDAM, Kirkelove II sid. 354.

² RÖRDAM, Kirkelove II sid. 415.

³ Kanc. brevböger 1593—96 sid. 21. Enligt Skånebrevförteckningen (fol. 177) hade domkapitlet i Lund fått konungens befallning 28 mars 1594 att av domkyrkans inkomster sända 93 daler till universitetets byggnad.

⁴ Kanc. brevböger 1603—08 sid. 295.

⁵ Kanc. brevböger 1616—20 sid. 241. Enahanda brev s. d. till länsmanen på Varberg; FALKMAN, Förteckning II nr 254.

⁶ Kanc. brevböger 1627—29 sid. 853. Jfr gælds-brev 17 juni 1629 på 2063 rdr 1 mark av kyrkopengarna från Falsters norra härad, 1. c. Se ock Kanc. brevböger 1630—32 sid. 964 ff.

samt lika mycket till prästen därstädes men genom misstag av Fredrik II givits till Henrik Ramel till Bäckaskog.¹ Någon återgång av gåvan till Ramel kom alltså ej i fråga. Kronan, som varit den bortgivna gårdens dominus, uppfyllde sin statsrättsliga plikt att tillse det prästens fasta inkomster höllos vid makt. Vad kyrkan angick var ersättning knappast mera än en skälighets- eller lämplighetsfråga.

Denna kronans disposition över kyrkornas tillgångar avsåg icke de kyrkor, som voro under enskild patronatsrätt, i regel ej heller dem som stodo under kapitels- eller hospitalspatronat.² Grunden är uppenbarligen, att patronus, såsom det i fråga om Råby kapitelkyrka i Torna härad heter i LSLB, äger kyrkan (»canicken som eijer kirckenn»). Den 12 maj 1601 meddelades ett konungens brev till bönderna i Agernæs på Fyen att begagna den nya kyrka, som Claus Podebusks till Krapperup och Kiörup fader uppfört i stället för den gamla, vilken han ägde nedbryta till sin nytta »emedan han därtill äger jus patronatus».³ År 1591 hade fråga uppstått, huruvida kyrkor, till vilka adelsmän förvärvat jus patronatus, vore skyldiga att betala studieskatt. Enligt kungligt missiv den 4 december 1591 till alla prostar och kyrkvårdar i Skåne hade »de höglärde» vid universitetet i Köpenhamn klagat över att i strid med 1539 års universitetsfundats hinder gjordes dem »paa den Rente, som de i Henhold til Fundatsen skulle oppebære af hver Landsbykirke i Skaane», i det några adliga, som förvärvat jus patronatus till sina sockenkyrkor, på sådan grund gjorde gällande frihet för dessa från sagda »ränta». Det befalldes alla kyrkvårdar och alla andra som i försvar hade kyrkor, vilka nämndes i fundatsen och icke billigen genom sina jura patronatus kunde hålla dessa fria, att betala resterande och förfallna avgifter som genom fundatsen ålagts dem.⁴ Brevet 1591 torde få så tolkas, att alla kyrkor, som avhänts kronan efter fundatsens utfärdande, vore skyldiga betala studieskatten, där ej särskilt undantag gäll-

¹ SkR 2 fol. 133; Kanc. brevböger 1593—96 sid. 95; FALKMAN Förteckn. I nr 1091. LSLB redovisar under *Bona ecclesie* i I v e t o f t a socken: »Item giffuis aarligen tiill kircken aff en gaardt Iffue öö, Oluff Suenssen paaboer, landgille 8 schepper byg de hac curia supra. Dominium er tiill Aahuss». Jfr LSLB O p p m a n n a socken: *Bona curie pastoralis*. Ingen herlighed findis till prestegaarden (i Ivetofta) entin Landgille ellir andett. Men en prestegaard liggir wdj wonge, som haffuir tiilforn ligged tiill sognepresten mz siin herlighed, then er fraathagen och ligger tiill Beckeskouff mz all siin wdgifft. Och presten haffuir icke saa megiddt wdi samme gaardt, at hand maa sette ther en hest, men hand giör gudtz tienniste wdj kircken. Och alligewell skall Sognepresten giffue aarligen altere hauffre ud till Stichtz herren for samme gaardt 5 thr. Och garden mz all siin herlighed er tiill Beckeskouff. — *Bona ecclesie*. (Två gårdar i Sönderbyn redovisas vardera med ett årligt landgille till kyrkan av 8 skäppor korn och dominium till Bäckaskog.)

² Jfr k. br. 29 sept. 1576, att alla lantkyrkor på Själland, som kronan har jus patronatus till, skola bidra till Slangerups kyrkas byggnad, och 24 april 1578 att samma kyrkor skola bidra till Faxe nedbrunna kyrkas och prästgårds återuppförande (Kanc. brevböger 1576—79 sid. 94, 344); k. br. 6 april 1589 om hjälp av alla kronans och Roskilde kapitels lantkyrkor på Själland, som hava tillgång. till Borups kyrkas byggnad (Kanc. brevböger 1588—92 sid. 161; RÖRDAM, Kirkelove II sid. 460).

³ Kanc. brevböger 1596—1602 sid. 625.

⁴ Kanc. brevböger 1588—92 sid. 694; FALKMAN, Förteckn. I nr 3701. Jfr sid. 233 ovan..

de. Kapitelskyrkorna synas hava bildat en grupp, som i regel hjälpte varandra.¹ Vad de enskilda patronatskyrkorna beträffar är att märka, att då konungen den 30 december 1637² beviljade superintendenten på Rügen Barthold Krackewitz såsom hjälp till ersättning för den skada han lidit av kriget, en halv rdr specie av var kyrka i Själlands stift »ingen undantagen» (ej heller universitets- och kapitelskyrkor), det tillägges: »I lige maade be-gjære vi nadigst af vore Undersaatter af Adel, som Jura patronatus haver til Kirker i for:ne Stift, at de af huer deres Kirker til for:ne Bartholdo Krackewitz en half Rdr in sp. ville forære», alltså en frivillig prestation.

Man lärer därför vara berättigad att bestrida riktigheten av ARUPS mening, att sockenkyrkorna, »då de ved reformationen löstes ud af tilhøret til den katolske kirke», blevo »selvejende institutioner». De voro varken säkra om att få behålla »selve kirkebygningen» eller »kirkens eiendom» eller »kirketienden». Så långt från att skapa lokalkyrkans rättssubjektivitet, som dock i viss mån fått göra sig gällande under medeltiden, snarare förstärkte — i varje fall förminskade ej — reformationen det dominium som från ärkestolen passerat över i kronans hand. Men formellt bestodo kronans sockenkyrkor såsom, visserligen sekundära, rättssubjekt. Då den 17 januari 1631 på Lunds byting viss jord, den s. k. Klosterlyckan, som, på konungens befallning den 29 juli 1630, inköpts för S. Peders klostres och Norra Nöbbelövs kyrkors medel till prästgård, sköttes till »erlig och welbyrdig Falk Lycke till Bollerup, Kongl. Maj:tz befaldningsmand paa Sancti Peders Closter i Lund, och till erlig och welbyrdig Erich Krabbe till Weibywad Kongl. Maj:tz Befaldningsmand offuer Helnekircke och Froste herrit, paa S. Peders Closters kirckis i Lund och Nebölle kirckis j Thorne herrit deris wegne», behandlas kyrkorna såsom egna ehuru kronan underordnade rättssubjekt; det heter i Filippa Matsdotters köpebrev att hon säljer, sköter och avhänder jorden till länsmännen, vilka »forskreffne kircker de aff Højibemelte Hands Kongl. Maj:t haffuer i forlening».³

I recessen 1643 (I: IV: 3—9) framstå sockenkyrkorna såsom självförsörjande anstalter. På upprepade ställen (I: IV: 9, 18, 19, 34, 44) förutsättes att kyrkan har jord och annan egendom — vilket givetvis ej nödvändigt förutsätter äganderätt till grunden. Men uttrycket »kongens och kronens kirke» användes ännu vid övergången till Sverige om de sockenkyrkor, som icke stodo under annan persons eller institutions patronat, och konungen fortfor även efter 1643 att meddela bidrag ur kyrkokassorna. Den 11 juli 1648 föreskrevs att, som större delen av Ystads kyrka med torn och spira vore till grunden nedstörtad och resten så bristfällig, att den ej kunde begagnas, samt borgarna »så förarmade och till akters komna», att de ej själva kunde återuppbygga kyrkan, så borde sådant ske genom bidrag av Skånes övriga kyr-

¹ 1643 års recess I: IV: 69. Jfr dock sid. 344 not 2 ovan (k. br. 6 april 1589, Borup, Själlands st.).

² RÖRDAM, Kirkelove III sid. 263.

³ SKT 5 fol. 427; Kanc. brevböger 1630—32 sid. 187. Se vidare sid. 359 nedan.

kor, som hade »förråd», med 2 rdr av varje.¹ I skrivelse till konungen den 27 mars 1649 anhöllo borgmästare, råd och meniga borgerskapet i Kristianstad om hjälp till fullbordande av stadens kyrka till torn, ornament och ringmur, vilken hjälp skulle kunna tagas av stiftets övriga kyrkors behållna inkomst. På handlingen är tecknat länsmannen Henrik Lindenows tillstyrkan den 6 maj och hans yttrande den 7 juni s. å., att ringmuren i ett för allt skulle kosta 944 slette daler, att övriga kyrkor i Kristianstads län kunde av sin behållning undvara 824 daler och att, om dessa anordnades till ringmurens uppförande, borgerskapet i staden ville sammanskjuta 120 slette daler.² Den 5 april 1652 utfärdades ett brev om 2 rdrs bidrag från varje kyrka i Göinge, Gärds och Frosta härader till reparation av Norra Rörums förfallna kyrka samt den 16 december 1654 om enahanda bidrag av varje kyrka i Skåne och Blekinge till reparation av Riseberga kyrka.³ Länsmannen över Hälsingborgs län (Bjäre, Luggude, Norra och Södra Åsbo härader) fick den 13 oktober 1653 kunglig order att till Regenskirken (universitetets kyrkas) byggnad i Köpenhamn leverera kyrkornas i länet halva inkomst (för året).⁴ I en rad beslut under åren 1648—55 åläggas »kyrkorna i Skåne» att utgiva bidrag till olika präster, vilkas prästgårdar uppbränts eller eljest behövde byggnad.⁵ Vid avhändelser till adeln av jura patronatus stipulerades i regel skyldigheten att hålla kyrkan vid makt med dess inkomster, men detta var intet annat än vad som gällt av ålder även för kyrkor i kronans hand.⁶

Ovan har redogjorts för ett stort antal överlåtelse av kronan tillkommande dominium till kyrkofastigheter, där kyrkans rätt icke berörts genom transaktionen.⁷ Den 29 maj 1573 avslöts ett jordabyte mellan konungen och Axel Viffert, länsman på Nyborg, varigenom en gård i Halstofta («som Peder ibode») i Kågeröds socken, utgörande 3 pund smör »med anden herlighed» till (Västra) K a r a b y kyrka i Harjagers härad, byttes mot en Viffert tillhörig gård i Skafterups by i Kågeröds socken («som N. iboer»). Kyrkans rätt överflyttades på sistnämnda gård. Ordalydelsen i det kungliga mageskiftesbrevet tyder närmast på att kyrkan hade herrlighet till gården i Halstofta. Det heter nämligen, att gården i H. »giffuer tiill Karlebye kircke thre pdt smör med anden herlighed, som giffuis och göris aff samme gaard», och gården i S. skall »med all sin renthe och retthe thilligelse ligge och bliffue hoss Karlebye kircke tiill Euig Eijendom», varjämte Viffert förpliktas att »giöre kirkenn paa samme gaard med sin renthe och

¹ SKR 6 fol. 1 v. FALKMAN, Förteckn. I nr 1944.

² FALKMAN, Förteckn. II nr 610.

³ FALKMAN, Förteckn. I nr 2050, 2087.

⁴ SKT 8 fol. 350 v.

⁵ FALKMAN, Förteckning I nr 1964 (1648), 1972, 1982, (1649), 2008 (1650), 2035 (1651), 2054 (1652), 2084 a (1654), 2102, 2104 (1655).

⁶ Avhändelserna på 1700-talet av kronans kyrkor till enskilda »kirkeejere» bygga otvivelaktigt på uppfattningen att kronan är civilrättslig ägare till kyrkorna. THULIN, Utredn. I sid. 75 f.

⁷ Se sid. 276 ff ovan.

tilliggelse god nöyachtig foruaringe, saa kirkenn nocksom ther med kand werre foruaritt».¹ Emellertid har kyrkans rätt sannolikt inskränkt sig till landgillet och möjligen någon mindre prestation därutöver.² Otivvelaktigt hade Snöstorps kyrka i Tönnersjö härad blott landgille av den »konungens och kronans» gård i Arlösa (Bentt Lassen), utgörande till kyrkan 4 pund smör och (till kronan) 1 1/2 mark gästeri, vilken gård konungen den 1 augusti 1630 bortbytte till Claus Gagge till evinnerlig ägo med föreskrift bl. a., att en av denne i utbyte given gård i Hov i Eldsberga (»Isbye») socken skulle i stället för gården i Arlösa »fölge Snidstrup kircke».³ På enahanda sätt överflyttades i byte den 13 maj 1643 mellan konungen och Henrik Ramel till Bäckaskog Harlösa kyrkas rätt till landgille från en fästa i Gummarp i Gudmundtorps socken i Frosta härad till en gård i Starrerup i Hörs socken i Frosta härad. (LSLB: landgille till kyrkan, under ollonår ollonfläsk till kyrkan, dominium till stiftet, fordom till kyrkan och prästen).⁴ Den 23 april 1653 och den 14 augusti 1655 bortbytte konungen på Onslunda kyrkas i Ingelstads härad vägnar i ena och medgav i det andra utbyte till herr Joakim Gersdorff av jord mot vederlag i annan jord. Det är ej klart, huruvida kyrkan själv hade herrligheten till den bortbytta jorden.⁵

Sockenprästernas ställning gent emot kronans är likartad med sockenkyrkornas. Under medeltiden hade också prästbordet ofta uppfattats såsom sockenkyrkans. Ännu år 1537 kan man se jord av rättartinget tilldömas en präst och hans kyrka.⁶ Prästerna uppträda icke själva såsom parter i jordabyten, som röra deras ämbetsgods, utan kronan representerar alltid detta. Motsatsen till domkyrko- och kapitelgodset faller i ögonen. Samtidigt erkännes en skyldighet för kronan och en viss rätt för prästämbetet eller åtminstone den sittande prästen till ersättning, när jord frångår ämbetet. Denna skyldighet och rätt grundas givetvis på ordinansens försäkran om beståndet av prästerskapets privilegier samt bibehållande av prästgårdarna med all rättighet och rätta tillhörigheter.⁷ Prästerna och klockarna förnekades ej heller att inför domstol föra talan om egna och prästbordets rättigheter.⁸ Sagda försäkran ansågs dock icke skydda de individuella

Socken-
prästerna.

¹ SkR 1 fol. 34.

² I LSLB för V. Karaby socken redovisas fortfarande gården i Halstofa under bona ecclesie (»giffuis aarligen till kircken aff en gaard ij halstoffte som pedir Hoff iboer landgille 3 pund smör») men med anteckning, att »dominium offuir samme bonde haffuer Axel Tønnesen» (Viffert). Gården i Halstofa var otivvelaktigt identisk med den gård i H., som »Peder Hop» bebodde då herrligheten, som sades utgå till Kågeröds kyrka, den 13 dec. 1560 förlänades Otto Brahe. Se sid. 245 ovan.

³ SkR 4 fol. 513; Kronens sköder I sid. 444.

⁴ SkR 5 fol. 400; Kronens sköder I sid. 539. Jfr sid. 278 f ovan.

⁵ Se nedan sid. 352.

⁶ Rättartingsdom 25 april 1537, Alsted, Viborgs stift; Herredagsdombog nr 1 (1537—81) fol. 27 DRA.

⁷ Se sid. 233 ovan.

⁸ Rättartingsdom 13 maj 1537 (Skydholm, Århus st.); Herredagsdombog nr 1 fol. 72 DRA (prästen förlorade). Skånebrevsförteckn. fol. 286 v.: Klockaren Börje i Kropp år 1545 »vart tilldömd till degnekallet» en äng (Åtsk. kyrkors brev nr 178).

förmögenhetsobjekten såsom sådana.¹ Vid jordabyten rörande prästerligt ämbetsgods uppträdde konungen såsom representant för prästjorden. Det första belägget hänför sig till Fyens (Odense) stift. Arild Ulvstand till Bönnet har den 21 februari 1539 utfärdat ett genbrev rörande ett jordabyte eller snarare ägoutbyte berörande Kirkeby prästgård på Falster, varigenom han till konungen och kronan på Kirkeby prästgårds vägnar (»tiill Kyrkeby prestegaards vegne») skött viss jord i Sönder Öslev i Yderstrups socken på Falster »mett landegilde oc all siin rette tilliggelse, ager, eng, woott oc tyrffuett». I gengäld hade enligt brevet konungen (lydelsen av konungens brev ej bevarad) »paa for:ne Kyrkeby prestegaards vegne egen giffuitt oc wederlagt mig oc mynde arffuinger til magelaug tiill euig eyendom» en annan jord »med all sin rette tilliggelse wott oc tyurffuett». Ulvstands hemulutfästelse är ställd till »konungen och kronan på Kirkeby prästgårds vägnar».² Ett annat byte berörande Kolderups kyrka och prästgård i Vester-Hans herred i Nörrejylland synes ha uppgjorts mellan Peder Juel till Brandberg och prästen herr Knud. Enligt konungens stadfästelse den 27 januari 1543 hade Peder Juel utlagt viss gård »till for:ne her Knud och hans Effterkommere sogneprester udi Kolderup sogn med ald for:ne gaards rette tilliggelse for ewig Eyendom» med åker, äng, skog och enemärke, samt till kyrkan för hennes del »en stug Jord till fylleste wederlauff». Emellertid förpliktat konungen sig och sina efterträdare till hemul »paa for:ne Sogneprestis udi Kolderup och kierckens wegne».³

Samtliga jordabyten med enskilda, avseende prästerlig boställsjord i Lunds stift, synas hava för ämbetsjordens räkning avslutats av konungen eller på hans befallning av andra kronans organ. I mageskiftebrev den 24 december 1596 förklarar konungen att som Axel Ugerup till Allerup begärt att få »en wor och Kronens gaard kallis Hollegaard», som var »tillagd» sockenprästen i Vapnö, och Ugerup däremot »thill Oss oc kronen oc Presten dersammesteds» upplåtit visst sitt arvegods (Bäckagård och Eketånga i Söndrums socken), så hade konungen igen utlagt till Ugerup och hans arvingar (att njuta, bruka och behålla till evinnerlig egendom med åker, äng,

¹ Se ovan sid. 343 f (k. br. 25 juni 1593, Ivetofta) och Kirkehist. samlinger 3 R III sid. 107 ff (Kanc. brevböger 1580—83 sid. 197; jfr sid. 204, 11 jan. 1581, och 220, 9 febr. 1581): Då Iver Juel begärt att få tillbyta sig prästgården Fævejlegård i Lyngby socken på Jylland (Sönder herred Randers amt) begärde prästen, herr Niels Rasmussen att få behålla gården, som utlagts till hans företrädare Jens Simensen, eftersom den rätta prästgården till Lyngby då lagts till Rosmus sockens prästgård, vilken i sin tur bortbyttis till Hans Axelsen. Trots prästens bestri- dande fick länsmannen på Kalø Jörgen Rosenkrands brev den 30 dec. 1580 att undersöka, »hvor vi for:ne Her Niels Rasmussen med en anden Gaard der udi Sognet eller anden Middel udi Stedet for for:ne Fævalde Gaard kunde försörge, dermed han kunde været behjulpen, at vi der over for:ne Prestegaards Handel icke skulle komme udi ydermere Vidløftighed, om vi for:ne Gaard bortskifte». — Prästgården i Gullarp i Onsjo härad var förpantad till fru Görvel Fadersdotter (Sparre) men återställdes till prästen enligt ett kungligt brev den 14 juni 1574, Skaanske registre 1 fol. 79; Kanc. brevböger 1571—75 sid. 453 (jfr sid. 377, 18 jan. 1574); Kronens sköder I sid. 149.

² Orig. mageskiftebrev nr 34 å perg. (DRA); Kronens sköder I sid. 5.

³ RAL 4 fol. 375 v.; Kronens sköder I sid. 17.

skog etc.) Hollegård — synbarligen prästgården — som årligen utgjorde 6 pund smör, en tunna öl till prästens höstfolk, 2 mark »for fornöt at holde» och en daler gästeri (sannolikt till prästen), ävensom en äng, kallad Präst-ängen, som av arilds tid legat till samma gård och som prästen själv haft i bruk för någon kort tid sedan. Konungen utfäste sig och sina efterträdare samt kronan till hemul. I Ugerups genbrev samma dag giver han i vederlag för nämnda »Hans Maj:tz och kronans gaarde och guodtz» till konungen, hans efterträdare i Danmark och kronan Bäckagård och Eketånga, »Huilcke for:ne gaarde oc guodtz — — Kongl. Maj:tt, Hans Maj:ts efterkommere koninger udi Danmark och kronen mue och skulle thill for:ne Presteg:d haffue, nyde, bruge och beholde for Euindelig Eyendom». Hemul utfästes gent emot konungen och kronan samt prästen.¹ Den 16 juli 1615 avslöts ett mageskifte mellan konungen och Anders Bilde till Rosendal i den form, att konungen stadfäste ett förslag till ägobyte berörande Kropps prästgård i Luggude härad, upprättat av länsmännen över Helnekyrka och Landskrona län Christoffer Ulfeld och Tage Thott. Bilde utfärdade ett genbrev å vederlagsgodset till konungen och kronan att »mue och schulle haffue, niude, bruge och beholde for Euindeligh Eiyendomb — — och att følge prestegaarden udi for:ne Kroppe, saa widt som hannom ehr udlagtt» med sedvanlig hemulsskyldighet gent emot konungen och kronan.² Den 23 januari 1627 stadfäste konungen ett ägoutbyte mellan prästgården i Gårdstånga och fru Anne Brahe till Löberöd tillhörig egendom, varigenom ängsmark i Viderups mark gick i utbyte mot annan äng där. Några mageskiftesbrev synas ej ha växlats utan beslutet meddelats på ett efter syn på marken meddelat utlåtande den 25 oktober 1626 av Frosta häradsting, enligt vilket fru Anne utlagt likvärdig mark »till Euendelig eijendom till Gaarstange Prestegaard».³ I ett annat mageskifte den 1 januari 1629 överlät konungen till samme Anders Bilde »en wor och Cronens Prestegaard» i Stenestads socken och by — detta var synbarligen annexprästgården till prästen i Kågeröd (LSLB: dominium ej nämnt). I sitt genbrev förklarade sig Bilde hava igen »udlagt» till konungen och kronan en gård i Böketofta by, vilken »hereffter skall følge Presten udj Kogeröd for forskr:ne udi Stenestad — — Höystbem:te H. Maj:tt, H. May:tts effterkommere konunger udi Danmark och Cronen mue och skulle haffue nyde bruge och beholde for euindelig eijendomb».⁴

Året 1629 markerar en förändring av de dittills använda formulären för bytesbrev å prästjord, om också något varierande dock så tillvida övensstämmande, att kronan framstår såsom det egentliga om icke enda rätts-

¹ SkR 3 fol. 5; Kronens sköder I sid. 331; FALKMAN, Förteckn. I nr 1153. LSLB Vapnö socken: »Bona curiæ pastoris. Agger — — Eng. En eng wed Broemosse i Aagerup Marck 4 les Tange engenn — — Lillengen — —. Aff bondenn som sidder ij prestegaarden kallis Hole gifhuis aarligen tiill Sognepresten landg:e 4 pund smör. Giesterie tiill prestenn 3 mark. — — Dominium med stedsmaaled haffuer presten».

² SkR 4 fol. 14 v. ff; Kronens sköder I sid. 380; FALKMAN, Förteckning I nr 1384.

³ SkR 4 fol. 376; Indk. brev t. D. Kanc. 25 okt. 1626 (DRA); Kronens sköder I sid. 433.

⁴ SkR 4 fol. 447 v. ff; Kronens sköder I sid. 440.

subjektet för jorden. Den 22 april 1629 fingo riksrådet och länsmannen på Hälsingborgs slott Christen Tommesen (Sehested) till Tanderup och biskopen i Lund doktor Mads Jensen (Middelfart) i uppdrag att verkställa undersökning angående ett av Ove Gedde till Tommerup begärt mageskifte mellan dennes egendom och prästgården i Kvidinge i Södra Åsbo härad samt att uppgöra mageskiftet »på ratifikation» av konungen.¹ Detta uppdrag fullgjordes, och den 1 maj 1629 dagtecknades ett av såväl Gedde som länsmannen och biskopen underskrivet kontrakt, varigenom Gedde förklarade sig »bortskifta, sköta och avhända» från sig och sina arvingar »tiill Quindige kirkes Prestegaard» ett stycke äng med angivet läge och en damm, kallad Gäddedammen, med angiven storlek och läge. Hemulsutfästelsen är också ställd till prästgården (»fri hiembler och fuldekommeligen tilstaar forskr:ne Quinge kirkes Prestegaard forskr:ne Damb och Enge for huer Mandss thilthale — — och dersom — — forskr:e damb eller Enge — — bleff forbe:te Quinge Prestegaard udi nogen domb eller rettergang affwunden — — beplichter jeg mig och mine Arffuinger att igiengiffue och underlegge forskr:e Quinge Prestegaard lige saa gaatt och uelbeleiligt en damb och eng som dette forskr:e inden sex sambfelde Uger der nest effter, saa forskr:e prestegaard skal aff mig och mine Arffuinger derudinden bliffue skadislöss holden udi alle maader»). Icke i något avseende framskymtar kronan såsom rättssubjekt i denna avhandling. Formuleringen, vars ursprung man väl kan söka hos biskopen, godkändes emellertid, och konungen förklarade sig den 9 oktober 1629 hava »aff wor synderlig gunst och Naade samme Mageskiffte Naadigst confirmerit och stadfest — — ued sin fuldmagtt att bliffue udi alle sine punchter och artichler efftersom dett udi sig selff indeholder och uduisser».² Kronan försvinner visserligen ej härefter såsom rättssubjekt ur de av konungen utfärdade mageskiftebreven rörande skånsk prästjord, men en stark påverkan av 1629 års formulär i förening med en synbar tvekan om terminologien gör, att prästämbetet eller prästbordet under den närmaste tiden i viss mån framstår i en med domkapitlet jämförlig ställning såsom sekundärt rättssubjekt. Det första mageskiftet efter den 29 oktober 1629 avslöts den 18 december 1633 mellan konungen och fru Anne Brahe, varvid den förre överlät en »wor oc Cronens gaard och gods udj vesterbye liggendis til Holmby predickestoel», vilken gård utgjorde en årlig ränta av 4 pund smör, 1 fornöt, 1 lass ved och 1 lass ris, synbarligen till prästen, alltså en mensalgård [LSLB: Prästen (i Gårdstånga) har all herrlighet till 10 prästbönder]. Konungen avsåg sig och kronan »paa for:ne Holmby kirkis wegne» all yttermera lott, del, rätt eller rättighet till gården. Enligt genbrevet avstod fru Anne vederlagsgården i Gummerup i Ö. Sallerups socken till Holmby predikstol (»for:ne Holmbye predickestoel at skulle haffue, nyde, bruge oc beholde for Ewindelig Eijendomb»), och hemulsutfästelsen ställdes till predikstolen.³ Detta framhävande i Holmby-

¹ SkR 5 fol. 373; Kanc. brevböger 1627—29 sid. 685.

² SkR 4 fol. 474; Kronens sköder I sid. 442.

³ SkR 5 fol. 98 v. ff; Kronens sköder I sid. 475.

fallet av *prästämbetet* såsom rättssubjekt står måhända i sammanhang med att herrligheten i huvudsak tillkom prästen. — Den 17 september 1635 godkände konungen å prästens i *Barkåkra* i Bjäre härad vägnar ett ägoutbyte, varigenom 2 lass äng mot enhanda vederlag övergått från prästgården till Engeltofta gård, tillhörig Gabriel Kruse till Hjuleberg. Konungen tillägnar i eget namn K. och hans arvingar marken. K:s genbrev däremot tillägnar prästen och hans efterträdare vederlaget, och till dessa är också hemulstufästelsen riktad.¹ — I nästa byte, den 1 oktober 1638 mellan konungen och Kristoffer Ulfeld till Svenstrup, gjorde sig de gamla ordalagen åter gällande men med införandet av *kyrkan* såsom sekundärt rättssubjekt — oklart synes om det är sockenkyrkan eller någon vagt uppfattad allkyrka. Konungen »utlade» till Ulfeld och hans arvingar »wor och kronens Prestegaardt och Kirkens eyendom» i Araslövs (»Arridtzlöffs») by (och socken) i Göinge härad, vilken låg öde (socknen sedermera inlagd under Färlöv). Hemulsskyldighet utfästes för konungen och kronan.² I sitt genbrev utlade Ulfeld till konungen och kronan vederlagsgodset, en gård Ågerup i Rya socken i Norra Åsbo härad, vilken var »beuilgett att schall wehre annex prestegaardt till Örkeliunge sogen».³ Av gården i Ågerup, som enligt båda breven skulle bliva annexprästgård för prästen i Odeljunga (till vilken socken Rya var annex), skulle prästen giva de 2 sk. altarhavre till konungen och kronan och 3 mark mynt cathedraticum till biskopen, som prästgården i Araslöv förut utgivit.⁴ Här möter oss alltså en omdisponering från ett prästämbete till annat, förklarligt genom den redan år 1632 beslutade indragningen av Araslövs socken och dess förening med Färlöv.⁵ Prästgården i Araslöv synes ha under medeltiden tillhört ärkestolen.⁶ — I ett ägoutbyte den 18 januari 1639 »sköter och avhänder» konungen »paa wor och Cronens wegne saa well som paa Barsebeck prestis och prestegordz wegne» till herr Tage Thott till Eriksholm visst jordområde av prästgården i *Barsebäck* i Harjagers härad, och i genbrevet utlägger herr Tage i vederlag annan jord och förbinder sig till hemul mot konungen och kronan »saa och for:ne Barsebeck Prest och Præstegaard».⁷ I ett annat ägoutbyte rörande *Barkåkra* prästgård den 19 maj 1639 utlägger konungen till Gabriel Kruse till Hjuleberg viss jord »paa for:ne prestegaards vegne» med hemulstufästelse för konungen och kronan »paa forskr:e prestis

¹ SkR 5 fol. 139; Kronens sköder I sid. 486.

² SkR 5 fol. 250; Kronens sköder I sid. 502.

³ SkR 5 fol. 260 v.

⁴ I LSLB är under *Bona curiæ pastoralis* i Rya socken antecknat: »Vdj Rye sognn haffuir presten ingen prestegaardt. Men ther er en grund, som presten skattir fore kallis preste wong, som bymendene haffue. Men presten haffuir inthet landgille ther aff.» Enligt anteckning under Örkelljunga socken betalar prästen fodermarskpengar, cathedraticum och altarhavre av båda socknarna. Örkelljungaprästens skyldighet att betala gästeriutskylder för annexprästgården kom alltså 1638 att åter svara mot jord.

⁵ Se sid. 326 ovan. År 1643 synes Araslöv ha tillagts Vä men lades senare (före 1674) till Färlöv.

⁶ Se sid. 124 ovan.

⁷ SkR 5 fol. 264 ff (genbrevet fol. 265 v); Kronens sköder I sid. 503.

wegne», och Kruse utlägger enligt sitt genbrev vederlagsjorden, en äng, till konungen och kronan på Barkåkra prästgårds vägnar, huilcket stycke eng for:ne præstegaard schall haffue, niude, bruge och beholde for euindelig ejendom», samt med hemulutfästelse gent emot konungen och kronan på prästgårdens vägnar.¹ Enligt mageskiftebrev den 15 november 1648 utlägger konungen till fru Anna Ramel till Maltesholm på prästens i Everöd vägnar annexprästgården i (Östra) Sönnarslöv i Gärds härad (LSLB: dominium hos prästen) med hemulutfästelse för konungen och kronan på prästens vägnar, och i genbrevet avhänder sig fru Anna vederlagsgården i Everöd till konungen och kronan på prästens vägnar, hemulutfästelsen är riktad till konungen och kronan.² De till synes sista av konungen ingångna mageskiftena med enskild man av prästjord före övergången till Sverige, två ägoutbyten den 23 april 1653 och den 14 augusti 1655, innefatta den förra avhändelse på Onslunda kyrkas och annexprästgårds i Ingelstads härad vägnar till rikshovmästaren Joakim Gersdorff av viss jord till kyrkan och viss jord till annexprästgården med hemulsskyldighet för konungen och kronan, mot vederlag till konungen och kronan att utläggas till kyrkan och annexprästgården;³ den senare godkännande av en överenskommelse undertecknad av prästen å kyrkans och prästbondens vägnar samt ombud för Gersdorff.⁴ Något genbrev synes i sistnämnda fall ej ha utfärdats. Slutligen fastställde konungen den 1 december 1655 ett inför Gärds häradssting den 9 oktober s. å. mellan sockenprästen i Köpinge och Lyngsjö å ena samt Köpinge sockenmän å andra sidan överenskommet och av vederbörande länsman godkänt ägoutbyte berörande prästjorden i K.⁵

Där rent kronogods utbyttes mot prästgods, utfärdades ingen bytesurkund utan blott ett kungligt brev med ett administrativt förfogande.⁶ Herr Anders, sockenpräst i Lemmeströ (»Lemundshöij») fick konungens brev den 23 februari 1565 på Lemmeströtorp såsom prästgård i stället för prästgården i Norra Börringe (B. moderförsamling till Lemmeströ), vilken skulle »utläggas» till kronan. Konungen unnade och tillät, att herr Anders »maa bekomme for:ne woor oc kronens gaard Lemundzhöijtorp oc thende haffue, nyde, bruge och beholde, mett sin rente oc rette tilliggelse; och therimod skall hand udlegge tiill Oss oc kronen for:ne prestegaard udi Nörre Byringe mett all sin Eyendom, rente oc rette tilliggelse».⁷ Då före 1536 Börringe kloster får antagas hava varit ägare till prästgården, voro båda gårdarna un-

¹ SkR 5 fol. 293 f; Kronens sköder I sid. 515.

² SkR 6 fol. 26 f; Kronens sköder II sid. 4. Jfr ovan sid. 286.

³ SkR 6 fol. 285 v.; Kronens sköder II sid. 36. Genbrevet saknas och är blott anmärkt i riksregistraturet.

⁴ SkR 6 fol. 381; Kronens sköder II sid. 52.

⁵ SkR fol. 394 v.; Kronens sköder II sid. 55.

⁶ Jfr konung Hans byte med Nyborgs gamla kyrka (under konungens patronat) år 1505, då kyrkvårdarna representerade kyrkan mot konungen, sid. 168 not 4 ovan.

⁷ RAL 8 fol. 451; Kronens sköder I sid. 102; Kanc. brevböger 1561—65 sid. 563; FALKMAN, Förteckning I nr 499.

der kronans äganderätt, och det kan ej ha varit fråga om något byte i civilrättslig mening. I LSLB är under Bona curiæ pastoralis för Börringe socken antecknat: »Eyendom tiill den gaardt, som Kongl:re Ma:tt haffuir wederlagd presten for prestegaarden wdj Byringe och ligger samme gaardt wdj Lemmesryd torpp saa at Sognnepresten maa nu bruge begge sine preste-gaardes aull.» Då konungen den 17 september 1645 i brev för sockenprästen i Dalby och Hällestad förordnar om utbyte av den av svenskarna avbrända prästgården i Dalby mot en kronogård i Hällestad, »bevilger och tillader att for:ne her Morten Jörgensen i steden for hans Prestegaard udi Dalbye maa bekomme for:ne gaard i Hellestad», är det uppenbart att kronan är rättssubjekt för båda gårdarna, och att följaktligen jordabytesformen är opåkallad.¹

Då av flera exempel klart framgår att uttrycket »på vägnar», som använts vid byte med enskilda rörande prästgård, icke utmärker, att konungen handlar såsom blott legal representant för annat rättssubjekt än kronan,² samt med hänsyn till formen för utbyte av prästjord mot ren kronojord torde man få stanna vid det allmänna omdömet, att i transaktioner av angivna två slag *kronan* ansetts vara det verkliga rättssubjektet för jorden samt prästämbetet visserligen ett statsrättsligt skyddat men knappast civilrättsligt subjekt. Den omständigheten att sockenprästen har herrligheten (med städsålet) till en fastighet (jfr LSLB) hindrar ej, att denna på 1650-talet antecknas såsom »kongens och kronens».³ Det från kronan med jus patronatus överlåtna prästerliga ämbetsgods, till vilket patronus fått herrligheten, kan i följd av det gällande avhändelseförbudet sägas hava fått enahanda rättsställning, med den skillnad att *patronus* i stället för kronan var rättssubjekt. Detsamma gäller kapitelpatronaten. För de ursprungliga adelspatronaten tenderade utvecklingen till samma ståndpunkt.

Klockarbefattningarna kunna än mindre än prästämbetena sägas uppträda såsom egna rättssubjekt. Det förekommer, att konungen anslagit en klockares inkomster till prästen, där denne var i behov av löneförbättring; 1539 års försäkran avsåg blott klockarnas privilegier, ej (såsom för prästerna) dem anslagen egendom.⁴ Den 3 november 1546 fick Niels Jepsen, klockare i Köp i n g e i Gärd's härad, ett kungligt brev »til sigh och sijne effterkommere sogne Degne udi Kiöbinge at mue nyde, bruge och beholde til degnebolett» en Köp i n g e kyrkas jord i Grindelsted mark, dock mot skyldighet att utgöra det sedvanliga landgillet till kyrkan.⁵ Men i LSLB upp-

Klookarne.

¹ SkR 5 fol. 433; FALKMAN, Förteckning I nr 1894. Prästgården i Dalby får antagas hava varit klostret tillhörig och var alltså kronans egendom redan på denna grund.

² Se sid. 338 not 1 ovan.

³ För exempel se Decimantjordeboken 1651 I sid. 41 (Lackalänga), sid. 77 (Holmby), sid. 384 (Snårestad), sid. 595 (Säby), sid. 605 (Örja), sid. 852 (Rebbelberga), II sid. 874 (Vedby), sid. 907 (Perstorp), sid. 1112 (Gryt), sid. 1488 (Skegrie), sid. 1515 (Vemmerlöv), sid. 1624 (Kävlinge), sid. 1637 (Virke). Se ock prästernas uppgifter 1657 och 1658 (sid. XXIX ovan).

⁴ Sid. 233 ovan. Kanc. brevböger 1630—32 sid. 464 (22 april 1631) för kapellänen i Kerteminde, klockartj. i annexsocken Dristrup, Fyens stift, dock med skyldighet för kapellänen att sörja för sång och barnaläsning, som åvilat klockaren.

⁵ RAL 5 fol. 431 v.; Kronens sköder I sid. 27.

gives, att klockarjorden i Glumslöv i Rönnebergs härad lagts under kronans ladugård i Säby. I ett jordabyte den 18 mars 1629 överlät konungen till herr Anders Bilde, som den 1 januari s. å. förvärvat annexprästgården i Stenestad,¹ »ett boel udi Stenestad bye, som degnen udi Kogeröd haffuer, skylder aarligen smör 2 pund». Detta var sannolikt det klockarbol, som redovisas under Stenestads socken i LSLB (dominium ej nämnt). Klockaren, som väl ej själv brukat det utan blott uppburit landgillet, erhöll ej något vederlag i jord utan fick nöja sig med klausulen i konungens brev, att herr Anders Bilde »aarligen skall contentere degnen udi for:ne Kogeröd for samme toe pund smör aff for:ne boell». En utfästelse härom förekommer ock i Bildes genbrev.²

Klostren. Enstaka uttryck för *herreklostrens* rättssubjektivitet möta oss under den närmaste tiden efter 1536 års recess. Så ger år 1538 priorissan i S. Peders kloster i Lund Kristine Clausdotter (Rosenkrands) och meniga konventet livstidsförläningsbrev på ett fiske i Laholms socken, benämnt Kastefors (Karséfors?), till herr Eske Bilde till Vallen samt hans hustru och deras två barn mot en årlig avgift av 4 lödiga mark,^{1/2} tunna salt lax och 10 spekelaxar,³ och inför rättartinget företes den 19 februari 1546 ett av abboten med prior och konvent i Vitsköl samt konungens tillåtelse utgivet salu- och skötebrev å Lundbeks gård.⁴ Den 25 juli 1547 avslutas ett jordabyte mellan konungen å ena samt priorn i Antvordskovs kloster på klostrets vägnar å andra sidan.⁵ Men snart övergår hela den ekonomiska förvaltningen i förläningstagarnas händer, och konungen utfärdar själv överlåtelsebrev. Den 17 juni 1572 (p. 19) erinrar konungen, att abbedissan i det till protestantiskt jungfrukloster ombildade Maribo på Fyen ej skall hava makt att sälja eller avhända något klostrets gods eller egendom.⁶

Hospitalen. De gamla kyrkliga *hospitalens* rättssubjektivitet torde icke ha utplånats genom reformationen, men den fick en kronans rätt underordnad karaktär, som väl stämmer överens med kronans egenskap av patronus. Jordabyten avslötos de första årtiondena av hospitalsföreståndarna⁷ och torde hava underställts konungens godkännande, men senare utfärdades urkunderna av konungen å hospitalens vägnar efter ungefär samma formulär som beträffande kapitelgods.⁸ Kronans rätt är i urkundsformuleringarna stundom nå-

¹ Se ovan sid. 349.

² SkR 4 fol. 453 v.; Kronens sköder I sid. 440.

³ FALKMAN, Förteckning II nr 1834.

⁴ Herredagsdombog nr 5 (1545—49) fol. 19 v.; DRA.

⁵ Det av priorn utfärdade brevet, orig. mageskiftebrev nr 57; DRA.

⁶ SECHER, Forordn. I sid. 510.

⁷ Skånska samlingar 1893 III: 1 sid. 30 (LANGEBEKS Dipl. vol. LIII): 1549 d. 22 aug. (S. Jörgens gård vid Åhus). Ett jordabyte den 8 sept. 1556 med Sti Pors till Olingsö avslötos för S. Jörgens hospital vid Lund av ärkediakonen Holger Skaldre »på de fattigas vägnar». LANGEBEKS Dipl. vol. LV.

⁸ Kronens sköder I sid. 362 (Åhus allmänna hospital 5 februari 1609; SkR 3 fol. 296), 514 (Lunds hospital 17 maj 1639; SkR 5 fol. 288 v.), II sid. 69 (Kristianstads hospital 12 maj 1657; SkR 6 fol. 449). Se ock sid. 330 ovan.

got mera markerad än beträffande kapitelgodset,¹ men detta synes bero på tillfälligheter. För helgeandshuset i Lund hade ärkediakonatets styrelse bevarats (under kronan), och ärkediakonen uppträdde också i rättegång såsom hospitalets legale representant. Den 17 april 1565 avsades en rättaringsdom i tvist mellan Magister Baltzar Jacobsen, ärkediakon i Lund, å de fattiges i helgeandshuset i Lund vägnar å ena samt borgmästaren i Malmö Niels Kundtze å borgaren Niels Själlandsfars vägnar å andra sidan om äganderätten till åbyggnader som uppförts å hospitalets tomt vid Södergatan i Malmö. Byggnaderna förklarades vara hospitalets.² Kronans överhöghet och överäganderätt markeras, då Fredrik II i öppet beskärmbrev den 7 september 1564 för hospitalet (S. Jörgens gård) vid Lund och helgeandshuset där fritager hospitalens bönder för äckor och arbete med undantag för äckor till kungens fatebur i likhet med vad Kristian III förut medgivit.³ De nya hospital, som upprättades av vissa städer för indraget kyrkogods, betraktades säkerligen såsom kommunala inrättningar, men kronans myndighet över dem var knappast mindre än över de gamla hospitalen.

Den utgående medeltiden karakteriserades av länstankens tillämpning å det fasta kyrkogodset. När i konung Hans handfästning 1483 (p. 6) det förklarades, att »ey skall nogher haffue kyrkene læn eller geld wden de ere rigenes infödde men i hwert rige oc ther till bequemme ære», så förstås med kyrkans län »de kirkelige Embeder i al Almindelighed».⁴ I 1533 års Köpenhamns recess, som behärskades av väsentligen högklerikala synpunkter, betecknades prästens ämbetsegendom och inkomster såsom förläning.⁵ Längivare var för denna uppfattning den som hade dominium, d. v. s. herrlighet och försvar över jorden. Ur denna synpunkt var i Lunds stift ärkestolen läns-herre till större delen av de kyrkor och präster anslagna fastigheter. Till

Äganderätten.

¹ Se t. ex. mageskifte 17 maj 1639 med Niels Trolle dels för Lunds hospital dels för Lunds kapitel (Kronens sköder I sid. 514). SkR 5 fol. 288 v. ff: K o n u n g e n s brev: för *hospitalet*: » — — eftersom — — Niels Trolle till Troldeholm nu för magelaug och euig eyendom thill os och vore efterkommere koninger udi D. och kronen paa hospitalets vegne udi Lundt haffuer udlagt — —»; för *kapitlet*: » — — eftersom etc. — — haffuer udlagt till Lunde Capittel — —»; N i e l s T r o l l e s genbrev: för *hospitalet*: » — — haffuer ieg dermed till fyllist vederlag underdanigst igien udlagt til Høybemelte Kongl. Maj:t paa for:ne Lunde hospitals vegne efterskriffne — —»; för *kapitlet*: » — — haffuer ieg etc. till Høybemelte Kongl. Maj:t paa for:ne Lunde capitelts vegne — —».

² »Bör for:ne gaard mett Bygning oc forbedring som then nu forfunden er att følge the fatige udi Helliggesthus Hospital her udi Lund oc the then att haffue, nyde, bruge oc beholde i alle maade ubehindret». RAL 8 fol. 469; Kanc. brevböger 1561—65 sid. 595; FALKMAN, Förteckn. I nr 514, II nr 289.

³ RAL 8 fol. 445; Kanc. brevböger 1561—65 s. 502; FALKMAN, Förteckn. I nr 492. Jfr beskärmbrev för S. Jörgens hospital i Lund och dess bönder samt fastställelse av hospitalets privilegier 25 febr. 1565; RAL 8 fol. 455 v.; Kanc. brevböger 1561—65 sid. 564; FALKMAN, Förteckn. I nr 504.

⁴ W. CHRISTENSEN, Dansk statsforvaltning sid. 277.

⁵ GDL IV sid. 147.

och med en frälsegård, som med all sin herrlighet inköpts för kyrkans egna medel, såsom fallet var med den år 1479 för Enslövs kyrkas medel »till evinnerlig ägo» för kyrkan inköpta gården Nortorp, kunde med tillämpning av 1443 års privilegium komma under ärkestolens och därefter under kronans dominium,¹ ett exempel ägnat att belysa, att kyrkan var ett ärkestolen underordnat rättssubjekt. Att en del av herrligheten till prästernas residens- och annexprästgårdar var anslagen tjänstinnehavarna var icke avgörande för grundägarätten, så länge kronan hade någon del av herrligheten. Såsom ovan nämnts utgick från praktiskt taget alla prästgårdar vid kronans kyrkor gästeriavgifter (en erinran om äganderätten).² Fullständigt dominium, alltså både försvar och herrlighet, tillkom *domkapitlet* (eller dess ledamöter) till egna fastigheter och dem, som tillkommo kyrkor och präster i kapitlets patronella socknar, ävensom *kloster och hospital* till deras allodialjord samt egendom till kyrkor och präster vid deras patronatskyrkor. All denna rätt utom kapitlets och hospitalens övergick till *kronan* år 1536, även där såsom vid Herrevad patronatskyrkorna en tid fortforo att behandlas såsom patronella till klostret. Där kapitlet, hospital eller enskild haft dominium under medeltiden, påverkades rätten härtill i princip icke genom reformationslagstiftningen. Försvaret i teknisk mening (*defensio*) över gods, till vilket sockenkyrka eller präst haft fullständigt dominium före 1443, hade sannolikt redan i följd av 1443 års stora privilegiebrev i princip övergått på ärkestolen, och det förefaller som om förvärv efter 1443 för sockenkyrkas medel av fullständigt dominium regelmässigt medfört, att försvaret med därav härledda herrlighetsrättigheter ipso jure övergått på ärkestolen.³ De regelmässiga alternativen synas under tiden 1443—1536 hava varit: ärkestolen eller särskild dominus (speciallän). Med detta försvar synes, så vitt angår bebyggda gårdar på landet, hava varit förenad en viss gästningsrätt, varför gästeriavgifter utgingo för praktiskt taget all sådan sockenkyrkorna och deras präster anslagen egendom.

Visserligen bortlägges efter 1536 småningom beteckningen län för innehav av särskilda kyrkliga fastigheter och förekommer blott sporadiskt, såsom då kapitelkyrkor, vilka hörde till ett — av konungen förlänat — kapitelämbete, stundom betecknas såsom »förläningskyrkor». Ändringen sammanhänger antagligen med de kungliga smålänens gradvisa försvinnande och de kyrkliga länens indragning i huvudlänen, varigenom länsbegreppet fick en mera exklusiv innebörd. För att uttrycka de särskilda institutens rättigheter använder man sig ofta av uttrycken »följa», »lagd till», »ligga

¹ Enligt LSLB hade länsmannen på Laholm (Peder Skram) dominium («herradömet»). Gården redovisas år 1613 bland kronans fästebönder. FALKMAN, Upplysningar I sid. 207, II sid. 229 f. Jfr sid. 163 ovan.

² Sid. 318 ovan. Jfr patronatsbrevet hos THULIN, Saml. av urkunder II sid. 17 (Barsebäck), 33 (Fulltofta), 74 (Halmstad), 100 ff (Hyby), 173 (V. Strö), 188 (Sövde), 263 ff (Tryde), 293 ff (Österslöv). I allmänhet torde gästeriet innefattas under herrligheten av prästgården.

³ Jfr sid. 162 f ovan.

till», »höra till» o. dyl.¹ Man bör ej heller, lika litet som under medeltiden, låta sig förvillas av uttrycket »N. kyrkas jord». Denna beteckning användes flitigt även för innehav, där kyrkan ej hade annat än landgille.² Kronans från ärkestolen övertagna äganderättsanspråk och icke någon mer eller mindre vag höghetsrätt är det som lyser fram ur en sådan beteckning som »kronans prästgård» (mageskifte 1 januari 1629, Kågeröd-Stenestad).³ Om boställen eller kyrkofastigheter under enskilda patroni användes den aldrig. Det lär vara uppenbart att, därest sådana uttryck som »på prästens vägnar» eller »på de fattigas vägnar» icke hava något bevisvärde i fråga om rättssubjektiviteten, de ej heller bevisa något om grundägarerätten till jorden. Konungens uppdrag den 19 april 1541 till stiftslänsmannen i Själlands stift Mogens Godske och den 16 maj s. å. till stiftslänsmannen i Lunds stift Sti Pors⁴ »paa vore Vegne at have flittig Tilsyn og fuldmyndig Befaling over alt Kirkernes Gods, Altergods og hvad Gods der har ligget til Kalenter eller Gilder, baade i Kjøbstederne og paa Landsbyerne, og lade Kirkewærgerne i hvert Sogn oppebære og igjen udgive Rente og Jordskyld deraf efter hans Befaling til Sognepræsters, Skolemestres, Höreres og Kapellaners Underholdning og Løn og siden aarlig gjøre ham paa Vore vegne Regnskab derfor» tyder på en uppfattning, att hela det indragna och oindragna kyrkogodset är en kronan tillhörig gods-massa — i den mån ej andra rättssubjekts, enskildas, kapitels och hospitals rätt beröres. I den s. k. Skånebrevförteckningen äro antecknade tre brev av år 1543; enligt det första hade Gärds häradsrätt tilldömt Sti Pors å konungens vägnar en jord (»lycka») i Degeberga, enligt det sista hade Sti Pors själv tolfte med riddersmäns män gjort laghävd på »bemälte Prestetofft» i Degeberga.⁵

»Herrligheten» blev efter reformationen det vanliga uttrycket för ägarens rättigheter, ehuru uttrycket ej alltid användes såsom synonymt med dominium. Det finnes bland herredagsdomböckerna i DRA bevarad en rättartingsdom av den 30 mars 1537, alltså från tiden mellan 1536 års principavgöranden och den nya sakernas ordning, som började uppbyggas med 1537 års ordinans. Denna dom, som rör jord, anslagen Törrings kyrka i Ribe stift, visar, att den rådande rättsuppfattningen fortfarande identifie-

¹ Jfr t. ex. ovan sid. 277 (Degeberga kyrka, Själland), 348 ff. (prästämbetena i Vapnö, Stenestad, Holmby). Se dock sid. 325 ovan (beteckn. »förläning» i 1555 års klämbrev).

² Borgaren Niels Nielsen i Halmstad fick 7 okt. 1569 konungens brev om »stadig besittning» av en »Halmstads kyrkas jord» vid namn Munkalyckan, med villkor att betala kyrkan årligt landgille; Kanc. brevböger 1566—70, sid. 512; FALKMAN, Förteckn. I nr 578. I LSLB redovisas Munkalyckan under rubriken »Smör Landgille som ligger till kircken».

³ Sid. 349 ovan. Jfr om konungens och rättartingets dom år 1554 i mål mellan Jörgen Schinkel, stiftslänsman på Odense gård, för Brönby kyrka samt vissa kronans jordegna bönder i Törringe å andra sidan angående rätten till viss jord: »Tha — — ephtherthy thet er wortt oc kronens paa bode sider, tha skall the tre bönder udi Törringe thet beholde, efterthy thet ligger ij theres rette Solffaldt» (solskifte). Herredagsdombog nr 6 fol. 297.

⁴ RÖRDAM, Kirkelove I sid. 177 f.; D. Kancellireg. sid. 169; Kirkehist. saml. IV (Ny d:o II) sid. 719 f).

⁵ Skånebrevförteckningen fol. 285 v. (Åtsk. kyrkors brev nr 170—172).

rade herrlighetsägaren med grundägaren.¹ Såsom framgår av den ovan² lämnade framställningen plögade från 1560-talet vid avhändelse av kronans rätt till kyrkliga fastigheter, till vilka kronan var *dominus*, angivas att kronan avhände sig herrligheten av fastigheterna, ej såsom vid rena kronogårdar, fastigheterna såsom sådana. Anledningen är sannolikt att söka i en på äldre dansk rättsterminologi byggande uppfattning, att »eiendomsret» fanns såväl till herrligheten som till landgillet. Ett tydligt uttryck för denna åskådning giver Fru Thale Ulvstands donationsbrev den 29 juli 1598 å en gård i Skabersjö by till prästgård för Skabersjö och Törringe socknar.³ Donatrix »under och giffuer» från sig och sina arvingar till hederlig och vällärd man herr Jakob Michelsen, sockenpräst till hennes två sockenkyrkor Skabersjö och Törringe, nämnda gård »med ald sin rennthe och rette tilliggelse, alldeles inthett unnderthagett, som ther nu tilligger och aff arilds tiidt tilliggett haffuer och bör ther thill att ligge mett rette, for:ne herr Jakob Michelsen och hans efftherkommere sogneprester till for:ne sogner alltiidt, thend ene effther ander, thill euindelig eije, quitt och frij foruden allt affgiffit, tyngde eller besueringe schulle haffue, nyde, bruge och beholle». Anslaget är villkorat av att sockenprästerna förhölle sig »erligenn, christeligen, troligen och thillbörligen» mot donatrix och hennes arvingar. Därtill fogas en bestämmelse, att varken Kungl. Maj:t eller Kungl. Maj:ts länsman eller någon annan främmande skulle hava någon rätt att insätta någon präst eller själasörjare i socknen, ej heller »befatte sig nogett mett for:ne gaardsens eijendom och rette thilliggelse, uden herligheden allene at følge mig eller mine arffuinge och efterkommere udi alle maade». Urkunden slutar med en hemulsklausul: »Ty beplichter jeg mig eller mine arffuinger och efftherkommere att frij hiemble och fuldkommeligen att tillstaa for:ne herr Jacob Michelssenn och hans efftherkommere sogneprester forne gaardt mett ald sin rennthe och rette thilliggelse effthersom forskrefuit staa, for huor mannds thillthaale som der paa kannd thaale udi nogre maade, forbiudendis och mine arffuinger och efftherkommere och alle andre for:ne herr Jacob Michelssenn eller hans efftherkommere sogneprester thill for:ne sogner her paa hinder eller forfang att giöre udi nogre maade, saa frambt de ville undgaa Guds aldsmechtigstes höiste heffn och straff». Vid ett bedömande av vilkendera av dessa egendomsrätter närmast motsvarar grundäganderätten kan svaret icke bliva föremål för tvekan, det är innehavet av herrligheten och, där denna är delad, den del var-

¹ I domen anföres bl. a., att »Nis Jenssen haffde giffuit oc skott for:ne Jordtt oc Eyendomme till for:ne Kirke, dog mett saa skell, atth handt oc hans arffuinge till euig tiidtt skulle nyde oc beholde samme Jordt mett mere kirkejordt therhoss liggendis oc giffue kirken ther aarlig skyldt aff», att Niels Jensen därefter upplätit Matthes Jensen »allt thett for:ne godtz, som handt so hadge tilforn giffuitt och undt till kirken, att handt thett mett ssodanne welkor nyde oc beholde skulle oc giffue ther aff skyld till kirken». Genom domen förklarades att Matthes Jensens ättling Markvard Eriksen och hans medarvingar skulle »for:ne Jordt, agger oc Eng ehvad thett helst er, att haffue, nyde oc beholde». Herredagsdombog nr 1 (1537—41) fol. 6.

² Sid. 277 ff.

³ THULIN, Saml. av urkunder II sid. 150. Enligt LSLB var Skabersjö annex till Törringe men, sedan prästen kom att bo i S., blev förhållandet omvänt.

med följer försvaret.¹ Detta har man också i det kungliga kansliet kommit till klarhet om redan före 1500-talets slut, ty i de många breven å separata avhändelser från kronan av såväl fri kronoegendom som sådan, vilken var belastad med landgille till kyrka eller präst, uppehöll man endast till 1580-talets slut med få undantag en åtskillnad mellan de båda grupperna. Medan om det förra slaget av egendom det gamla äganderättsformuläret, »åker och äng, skog och mark, fiskevatten och fägång» etc., användes, hette det om det senare slaget med få undantag blott »herrligheten av». Men från år 1597 blir det undantagslös regel, att under uttrycket »kronans gårdar och gods» med åker, äng, skog o. s. v. innefattas även herrligheten i fråga.² LSLB:s beskrivning över Oderljunga socken innehåller under rubriken *Bona ecclesiae*, att kyrkan hade två gårdar, men att de voro köpta av konungen, varefter kyrkan och Hälsingborgs slott hade landgillesmör av dem.³ I bytesbrevet mellan kronan och Eyler Holck till Gjedsholm den 16 oktober 1641 kallar konungen viss gård i Asige socken, som han avhänder sig, såväl »vår och kronans gård och gods» som ock »kyrkogods». LSLB visar, att Asige kyrka hade blott landgillet av gården.⁴

Nya anslag från kronan till kyrkliga ändamål meddelas efter reformationen aldrig under äganderätts- utan blott under förläningstitel. Undantag måste dock göras för hospitalen, för vilka exempel på anslag under äganderättsformulering kunna påvisas.⁵ Den 29 juli 1630 meddelas i ett kungligt missiv till länsmannen över S. Peders klosterns län och biskopen i Lund Mads Jensen (Middelfart), att sockenprästen i S. Peders kloster och (Norra) Nöbbelövs socknar herr Niels Jensen förklarar sig sakna tillräckligt underhåll på grund av socknarnas ringhet och emedan det ej funnes någon bekväm prästgård där. Om det förhölle sig så, skulle adressaterna för båda kyrkornas penningar tillhanda sig ett litet stycke jord, kallat Christen Markussens lycka, vid S. Peders klosterns kyrkogård, såvitt det vore inhägnat, och lägga det till underhåll för prästen och hans efterträdare, dock blott såframt kyrkorna vore i stånd att betala jorden utan att senare lida brist på medel till byggnad och andra behov.⁶ Den 17 januari 1631 sköttes också på Lunds byting jorden, som inköpts för S:t Peters klosterns och Norra Nöbbelövs kyrkors medel, till »erlig och welbyrdige Falch Lyche till Bollerup, Kongl. Maij:tz Befaldningsmand paa Sancti Peders Closter j Lund, och till erlig och welbyrdig Erich Krabbe till Weibywad Kongl. Maij:ts Befaldningsmand offuer Helnekirche och Froste herrit, paa S. Peders Closters kirchis j Lund och Nebölle

¹ Genom en rättartingsdom den 6 juni 1539 tilldömdes Eyler Rönnov till Hvidkilde en jord i Balslev socken på Fyen, dock mot skyldighet att betala landgille till Balslev kyrka (som hade urminnes hävd å landgillet). Kirkehist. saml. VII (Ny saml. V) sid. 511.

² Sista brevet av den äldre lydelsen 12 nov. 1587 (Ilstorp, Tryde m. fl. kyrkor), det första av den nya 8 dec. 1597 (S. Mellby kyrka). Se ovan sid. 279 f samt FALKMAN, Upplysningar II sid. 119 f. Jfr sid. 249 ovan (Sövde).

³ Jfr FALKMAN, Upplysningar I sid. 124, 149 och II sid. 251 (nr 758). Uttrycket i LSLB »kiöffte fraa kircken aff kongen» avser sannolikt ett förvärv av dominium från annan än kyrkan.

⁴ FALKMAN, Upplysningar I sid. 119 och II sid. 119.

⁵ Kronens sköder I sid. 117 (21 april 1569, Horsens).

⁶ Kanc. brevböger 1630—32 sid. 187; SkT 5 fol. 427. Jfr sid. 345 ovan.

kirchis j Thorne herrit deris wegne». Jorden hade sålts av Filippa Matsdotter till de nämnda två länsmännen å kyrkornas vägnar, vilka kyrkor de »av Högstbemälte Hans Kongl. Maj:t haver i förlänning». Uttrycket i köpebrevet, att kyrkorna skulle hava jorden »med all sin tillhörande egendom, herrlighet, äng och fiskedammar», giver med den innebörd ordet herrlighet här har ingen anledning antaga, att kyrkorna ansetts hava ett gent emot kronan oberoende dominium till jorden.¹

ARENT BERNTSEN BERGEN uttrycker på 1650-talet otvivelaktigt riktigt det allmänna rättsläget i avseende å det fasta kyrkogodset på följande sätt: »Kirckegaarde oc Præstegaarde at være de Gaarde hvis Landgilde Kircken eller præsten følge oc de dog med des Eyendom Kongl. Maj:t oc Cronen gemenlig tilhører er icke lettelligen nogen u-bevist».² Att denna uppfattning var allmänt antagen bestyrkes av kungliga brev den 27 oktober 1657 till biskoparna i Själlands, Fyens och Skåne stift att till konungens kansli insända av sockenprästerna upprättade förteckningar på härader, socknar och gårdar i stiftet med angivande beträffande de senare, att »deraf tillkommer Kongl. Maj:t och Cronen saa mange och Adelen saa mange heele gaarde, saa mange halfue gaarde, saa mange boele och saa mange huse etc.»³ Några andra jordägare än kronan och adeln förutsättas här icke finnas. I de inkomna, numera i Danmarks rigsarkiv förvarade förteckningarna för Lunds stift⁴ redovisas i regel prästgårdarna, där de särskilt nämnas och ej patronatsförhållandena påkalla annat, bland kronans gods, dock ha ibland prästerna själva skapat en särskild rubrik för geistligt gods. Kyrkorna anslagna gårdar specificeras dock sällan. För N e v i s h ö g s socken säger prästen: »Aff disse gaarde thillkommer Kongl. Maj:t en heell gard som är min Annexæ boelig, Noch den feste som giffver landgilde til Neffishöy kircke»; för S ö v e s t a d s och B r o m m a socknar: »Er altsammans adelens uden prestegaarden allena».⁵ Sockenkyrkornas och prästämbetenas inordnande under kronans myndighet gör det icke antagligt, att de kunde utåt anses äga några självständiga rättigheter gent emot kronan. Detta gäller givetvis även kyrkornas och prästämbetenas lösa egendom.⁶ Erkänner man däremot kyrkorna såsom privaträttssub-

¹ Räkenskaperna för S. Peders klostres län (D. Kanc., DRA) redovisa inga avgifter till kronan av jorden, vilken torde ha disponerats av prästen utan städs mål. Då den var obebyggd, utgick ingen gästeravgift. Jfr FALKMAN, Upplysninger I sid. 116.

² Danmarckis och Norgis fructbar Herlighed III sid. 405. Kristian III:s brev 24 augusti 1550 angående upphörande av vornedskabet för präst- och klockarsöner i Själlands stift utgår från samma förutsättning. Liksom de bondesöner, som vore födda på någons gods, »deledes till stavns» åt den, som ägde godset, »i lige Maade deles Præste- og Degnesønner til stavns igjen af vore Fogeder og Lensmænd», d. v. s. präst- och klockargårdarna förutsattes vara kronans egendom. D. Kancellireg. sid. 451.

³ Sjt 34 fol. 192 (nr 686 år 1657).

⁴ D. Kanc.; Sognepræsternes Designationer paa Gaarde, Boel og Huse i deres Sognekald, indsendt i Henhold til Kgl. Missive 1657 27 oktobr 1657—58 I. (Ljunits härad saknas).

⁵ Vid försäljningen av patronatsrätten den 7 april 1649 till Sövestads kyrka hade förbehåll gjorts om prästens rättigheter. Jfr sid. 248 ovan och 371 not 7 nedan.

⁶ Enligt ett kungligt brev 22 okt. 1633 hade konungen av Lunds kapitel erfärit, att Borrby kyrkotiön icke tillhörde kronan utan kapitlet (B. var en kapitelskyrka). Kanc. brev-

jekt, torde man få förutsätta, att kyrkobyggnaderna med tillhörande byggnads- och begravningsplatser innehades med äganderätt. Av dessa utgick icke någon herrlighet till kronan.¹ Urkunderna tala dock ett motsatt språk.

Att ständiga anslag från kronans sida av egendom, som tillfallit kronan genom indragning, om ej annat utsäges böra betraktas såsom anslag av vanligt kronogods, d. v. s. såsom förläning, ligger i sakens natur.² Om någon kanoniskrättslig *mutatio* av dylik egendom (för övrigt i och för sig ingalunda innebärande övergång av äganderätt) kan icke vara tal. Enahanda lärer läget hava varit för kyrkogods, som medföljt benefika upplåtelse från kronans sida av patronatsrättigheter.³ Där dylik upplåtelse däremot skett i form av jordabyte (mageskifte) eller köp, alltså mot valuta, torde man få anse att rättigheten övergått med all den rätt kronan ägt.⁴

Vid de medeltida patronatskyrkorna kan man med hänsyn till äldre rättsläge vänta att finna uttryck för uppfattningen, att patronus är ägare till kyrkogodset.⁵ I fru Eline Göyes jordebok av år 1552⁶ upptagas bland hennes år 1550 avlidne makes Mauritz Olssöns (Krogno) till Bollerup gods under rubriken »Thette effterschreffne er ufritt godtz som nu ligger till Bollerup» sju gårdar, av vilka landgille utgjordes till olika kyrkor i Skåne och Halland men herrligheten tillkom Bollerup. Varken någon Bollerups kyrka eller prästekall anslagen egendom utmärkes. I LSLB heter det emellertid: »Prestegaarden tiill denne sognn er kommen vnder Bullarpe gaardt, quo iure nescitur, der for taar presten icke registrere samme gaardtz Eijendom ellir kirckens» och vidare: »Bona Ecclesiæ nulla. En gaardt ij Söndre Queristad gaff Hans Tygessön, som den tiidtt paabode, tiill Bullarpe kircke sitt

höger 1633—34 sid. 294. TARANGER (Om Eiendomsretten til de norske Præstegaarde, sid. 86) betecknar den danske *beneficiariens* förhållande till beneficalgodset under 1500- och 1600-talen såsom av länsrättslig natur.

¹ Borgmästare och råd i Odense sålde och avhände å S. Knuts kyrkas vägnar den 30 jan. 1632 till herr Henning Walkendorff till Glorup, länsman över Odensegårds län, och hans hustru en gravplats på kyrkogården nordan om kyrkan, vilken gravplats de och deras arvingar skulle »haffue, niude, bruge och beholde til en stedtzwerende begraffuelsested». Hemul utfästes på kyrkans vägnar. {Saml. t. Fyens hist. og Topogr. V sid. 161—63; Reg. ser. 2:II nr *14429 (sid. 1208).

² Beteckningen »gavebrev» för förläningsbrev, som flitigt användes i publikationen »Kronens sköder» är givetvis otillfredsställande.

³ Tvekan kan möjligen råda ifråga om en sådan upplåtelse som den år 1583 till fru Karen Gyldenstjerne till Dybeck och hennes arvingar av jus patronatus till Östra Vemmenhøgs kyrka jämte all kyrkans herrlighet att njuta, bruka och behålla »till evinnerlig egendom». THULIN, Utredn. Bil. A sid. 10.

⁴ Samtliga de avhändelser av kronans jura patronatus, som åren 1601—54 skedde i form av byte eller köp, angåvos i avhändelsebrev utom det å Östra Strö år 1639, vara överlätna »till evinnerlig egendom». Jfr ovan sid. 247 ff. I ett kungligt brev den 27 juni 1646 (RÖRDAM, Kirkelove III sid. 331) angående jordabyte mellan landsdomaren i Skåne, Gunde Rosenkrands, patronus till Vindinge kyrka i Flackebergs herred på Själland, för Vindinge gård å ena och Vindinge prästgård å andra sidan såges hinder ej möta från konungens sida »efterdi bemeldte Gunde Rosenkrands haver jus patronatus til samme Kirke saa Kronen sig i Præstegaarden ingen Rettighed mere sig tilholder».

⁵ Ang. kyrkotionde se sid. 246 ovan (Bosjökloster).

⁶ Sid. 24 (trycket).

Landgille, er nu tiill Bollerup quo iure nescitur.» I Södra Kverrestad redovisas i fru Elines jordebok mycket riktigt tre gårdar men utan någon antydning om någon rätt för kyrkan. Sannolikt ingår den gamla prästgården i de 18 gårdarna i Bollerups by under godset.¹

Om kapitel- och hospitalsgodset gäller givetvis, att, om man erkänner Lunds domkapitel och de olika hospitalen såsom privaträttsliga rättssubjekt, man får anse, att de innehade sin medeltida egendom med äganderätt och den senare förvärvade med den rättstitel, förvärvets natur betingade. Den av de olika ämbetena i kapitlet och vid domkyrkan disponerade egendomen sammanhölls i kapitlets och domkyrkans jordebok. Detta gällde även de kanonikat och vikariat, som voro fast förenade med främmande tjänster.²

---

¹ Jordeboken (tr.) sid. 1, 3. Jfr sid. 153 ovan (Rasted). Bland fru Elines moders fru Mette Albrektsdotter Bydelsbachs gods upptages i jordeboken (sid. 220) Voldums kyrka i Galten herred på Jylland med anteckning: »Thenne haffuer de gode mend laditt opbye, som haffuer haft Claxholm oc ligger der till gaarden (Clausholm) quitt oc fri med prest gaarden oc all sin tillhöring, oc thett gods, som giffuis landgillde aff till kiercken, ther aff skall gesterij, wtj oc aff att sette oc forsuar till gaarden». Härefter uppräknas sju fastigheter som »ligga till» kyrkan och sex som ligga till prästgården. Äganderätten är uppenbarligen hos huvudgårdens ägare och blott räntan (landgillet) hos de kyrkliga anstalterna.

² Jfr sid. 251 f. ovan.

Kapitel VII.

Övergången till Sverige.

Genom freden i Brömsebro den 13 augusti 1645 »avstod och avträdde» danska kronan bl. a. »pantuiss och til forsickring, at Hendis Kongl. M:t i Suerrige, dess Successorer och undersaatte i Suerig, Findland, Ingermandland, Estland och Liffland deris her i disse pacter beskreffne fri commercier och seglatz i Öresund och Belt wturberet nyde skulle», för påföljande trettio år till svenska kronan hela Halland med fästningarna Laholm, Halmstad och Varberg samt städerna och fläckarna Laholm, Halmstad, Falkenberg, Varberg och Kungsbacka jämte underlydande land och län efter deras gamla och rätta gränser och landmärken med sådant villkor, »at Hendis May:t, dess Successorer och Suerrigis Chronen, for:te prouintz Halland med sine festninger, steder och lehn sampt ald ret och rettighed, rente, thold, indgiel, ordinaire och extraordinaire høyheed, herlighed och jurisdiction, aandelig och werdslig, samt alle andre rettigheder i öer, vand, hauffne och strömme saa och land och folk, intet undentaget, huad nauffn det haffuer eller haffue kand, aldellis som kongerne i Danmark och i synderligheed Hans Kongl. M:t Konning Christian den Fierde — — det nydet och besiddet haffuer». När de 30 åren utgått och Halland skulle återställas, då skulle, förrän det avträdde, svenska kronan i stället erhålla »enten det samme eller andet i dess sted», som drottningen av Sverige eller hennes efterträdare funne sig och kronan »ligesaauelle forsikrede och nöyet med» (p. 25). Svenska kronan garanterade att, så länge Halland »till vunderpant och forsikring under Hendis May:t dess Successorer och Suerrigis Chronen forbliffuer i dette fordrags kraft», så ville Hennes Maj:t låta alla dem som i Halland bodde, adel och oadel, andliga och världsliga, borgare och bönder, bliva, regeras och försvaras vid deras gamla privilegier, friheter, dansk lag, rätt, kyrkoordinans »wturberet och huer ued sit egit». Alla prostar och präster skulle »fölge» den biskop eller superintendent och konsistorium som Hennes Maj:t av Sverige förordnade (p. 27).¹ Den nyförvärvade provinsen lades i kyrkligt hänseende under superintendenten i Göteborg, under det en guvernör (generalguvernör) övertog de danska länsmännens funktioner för hela landskapet.

¹ RYDBERG m. fl., Sveriges traktater V: 2 sid. 612 ff; det danska till svenska kronan utställda traktatsexemplaret. Jfr det svenska till danska kronan utställda exemplaret i Årstrycket samt L. LAURSEN, Danmark-Norges tractater 1523—1750 V (1920) sid. 228 ff.

Då i Roskilde den 26 februari 1658 Skåne, Blekinge och Bohuslän samt, definitivt, Halland avträdde till Sverige med alla »Höiheder, Herligheder, Jurisdictioner, Aandelig och Wersslig, Landgilde, Skatter, Tolde, Renter och Rettigheder till Lands och Wands», såsom Danmarks och Norges konungar dem åtnjutit och besuttit, att följa KM:t av Sverige, dess successorer och Sveriges krona till evärdelig opåtalad possession och egendom (p. 5), bestämdes, att alla prostar och präster skulle följa den biskop eller superintendent, som Kungl. Maj:t i Sverige förordnade för dem (p. 8). Från Sveriges sida försäkrades i fredsfördraget, att alle Ständer, adel och oadel, andliga och världsliga, borgare och bönder uti de avträdde länderna och länen skulle få behålla »deriss Gods och ejendomb, som dem anten med arf, Kiøb, Byte eller Pant för Krigen af Kronen eller Privatis sig emellom med rette tillkommer, och herefter megtige vere dem att besidde, nyde, bruge och beholde, saawelsom ochsaa dem at selge och afhende som tilforne», samt bliva vid deras vanliga rätt, lag, gamla privilegier och friheter oturberade och obehindrade, »saa wit dee icke Löbe eller stride imod dee fundamental Loffwe af Swerigis Krone, med hwilcke disse cederede Lande och Lehne til ewindelig tid hereffter incorporeris schulle» (p. 9).¹ Dessa bestämmelser bekräftades i fredsfördraget i Köpenhamn den 27 maj 1660 (p. 4, 12).² Genom Malmö recess den 18 september 1662 (p. 8, 9) stadgades ytterligare, att ridderskapet och adeln skulle förbliva »wedh sitt stånd och wyrde och widh the immuniteter och privilegier, som the av ålder nutit hafwa», såvida de icke strede mot Sveriges fundamentallag och stadgar samt dess välfärd och intresse, samt att kleresiet och det andliga ståndet skulle förbliva vid sin »respect och heder och widh the Stadgar och Ordinantier sampt lofligit bruuk och sedhwana, item och theras Ståndh och Kyrckioväsendet angående, som the här till öfwat hafwa», och skulle enkannerligen biskopen och prästerna hava att njuta de beneficier och underhåll, som de i sitt ämbete förut åtnjutit, bestående av prästgårdar, stommar, offer, tionde m. m.³

Då, på framställningar från de erövrade provinserna själva och i anslutning till uttalanden i Malmö recess (p. 6, 9), svensk lag och svenskt kyrkoskick åren 1681 och 1682 började tillämpas inom desamma samt inom kort 1686 års kyrkolag utfärdades, upphörde 1539 års kyrkoordinans, 1542 års

¹ Det danska till svenska kronan utställda traktatsexemplaret i RA (Danica). Jfr det svenska, till danska kronan utställda exemplaret i Årstrycket och L. LAURSEN, Danmark-Norges tractater 1523—1750 V (1920) sid. 359 ff.

² Det danska till svenska kronan utställda traktatsexemplaret i RA (Danica). Jfr det Svenska årstrycket. I p. 12 insköts en garanti för adeln om birk-, hals- och handrätt samt jura patronatus.

³ STIERNMAN, Riksd. beslut II sid. 1412, 1413. Uttrycket »Sveriges fundamentallag» anses efter 1664 hava avsett lagar, som stiftades av regering och riksdag i förening. FABRICIUS, Skaanes overgang II sid. 44. Fredsfördragen och 1662 års recess kunna därför ej ha utgjort något statsrättsligt hinder för omDispositionering av kyrkligt gods. (År 1905 intogo statsmakterna enahanda ställning beträff. stadsprivilegium; k. prop. 37). Enskildas rätt torde däremot ha skyddats av pakterna i fråga. Jfr L. WEIBULL, Om de skånska sockenprästens rätt sid. 22 (M. Rosenblads yttr. 1830).

Ribe artiklar och 1643 års recess att direkt gälla.¹ Den därefter följande svenska rikslagstiftningen blev sålunda tillämplig även inom de nya provinserna men gjorde ej ändring i de ekonomiska rättigheter till kyrkogodset, som vid sagda tidpunkt bestodo.

Den danske länsmannens befogenheter att utfärda kollats å prästtjänster samt hans försvar över kyrkogodset uppdrogs åt den svenske generalguvernören (eller landshövdingen), och den danska kronans herrlighet till kyrkogods övergick till den svenska.² Om de kungliga kyrkorna heter det i 1670-talets jordrevningsprotokoll: »kyrkan hörer Kungl. Maj:t och kronan till» eller »jus patronatus tillhör Kungl. Maj:t och kronan».³ Under generalguvernören och landshövdingen tillsattes en särskild stifts- eller kyrkoinspektor, 1689 avlöst av häradshövdingarna och 1694 av flera kyrkoinspektorer, för redovisning av och tillsyn över sockenkyrkornas räkenskaper och förvaltning.⁴ Biskopen och prostarna skulle under generalguvernören (landshövdingen) kontrollera dessa (Malmö recess p. 9). I de enskilda patronatsrättigheterna, som ökades genom nya överlåtelser från den svenska kronan, gjordes däremot ingen ändring. De stodo ej under stifts- och kyrkoinspektorererna. Kapitelpatronaten upphörde först med kapitlets nedan omförmälda upplösning, under det hospitalens bestodo. I instruktionen för generalguvernören Fabian von Fersen den 23 juni 1676 stadgades, att om patronus, trots påminnelser, ej hölle kyrkan vid försvarlig välmakt, han skulle hava förbrutit sitt patronat, och en motsvarande förklaring lämnades i Kungl. Maj:ts resolution den 26 oktober 1682 på skånska adelns besvär. Redovisningsskyldighet för kyrkoinkomsterna stadgades för patronerna åren 1681 och 1691,⁵ icke till församlingarna utan till kronan.

Redan privilegierna för »biskoparne och menige prästerskapet i Sverige och dess underliggande landskap» den 1 oktober 1675 hade tagit hänsyn till de på dansk lag grundade rättsförhållanden som gällde i Skåne, Halland och Blekinge. I punkt 5, som i huvudsak återgiver motsvarande bestämmelser i privilegierna den 28 november 1650,⁶ stadgades utöver vad förut gällt, att vid tvister om kyrko- och prästgårdsägor dessa skulle företrädas icke blott såsom enligt den gamla bestämmelsen av fullmäktig för domkapitlet, utan ock av landshövdingen (i de nya provinserna i stället för den danske länsmannen) och »en af consistorio» å kronans vägnar eller »den jorden eljest till kyrko och präst kan hava givit och fördenskull äger däröver jus patronatus». Å inflytelse från skånska rättsförhållanden torde kunna hänföras privi-

¹ Ang. den s. k. uniformitetens införande i de erövrade provinserna se ANJOU, Sv. kyrkans hist. (1866), sid. 367 ff; MAURER, Udsigt sid. 208 ff; H. PLEIJEL i Svenska kyrkans hist. utg. av HOLMQUIST och PLEIJEL V sid. 46 ff (1935); ang. urkunder se M. WEIBULL, Saml. t. Skånes hist. 1871 sid. 114 ff.

² Se t. ex. FALKMAN, Upplysninger I sid. 116 not. 415 (städs mål till kyrkornas gatehus).

³ Exempel: Harjagers härads jordrevn. prot. fol. 1182, Saxtorp; Bara härads fol. 42, Nevishög. Se ock prästerskapets berättelser 1658.

⁴ THULIN, Utredn. I sid. 157 f.

⁵ THULIN, Utredn. I sid. 163 f.

⁶ Årstrycket.

legiernas utgångspunkt, att jordägaren härvidlag antingen är kronan eller patronus.¹

Den danska kronans jordeböcker före 1658 utgöra intäktslängder, i vilka upptogos gårdar och lägenheter blott i den mån »vissa» räntor, d. v. s. landgillen och i fasta avgifter omsatta skatter och herrlighetsavgifter, utgingo till kronan. Däri förekommo sålunda inkomster av det egentliga, »fria», kronogodset, varav kronan hade både herrligheten och landgillet — häri ingick ärkestolens och klostrens odalgods. Till kronogodset räknades även intäkterna av de jordegna bönderna ävensom de herrlighetsavgifter av kyrkogods, som kronan övertagit från ärkestolen (»stiftets gods») eller klostren. Dessa avgifter redovisas vanligen under titeln »jordebogen over det geistlige gods», liksom kronotionen under titeln »jordebogen paa det geistlige tiende». I övrigt var kyrkogodset liksom adelns gods icke infört i jordeböckerna. De första jordeböckerna under den svenska tiden upprättades efter samma system som de förutvarande danska. Under inverkan av det svenska jordeboksväsendet — härifrån härrör även gårdsbeteckningens utbyte mot hemmansnamnet — blev dock redan i dem jordebokens redovisning utvidgad. Jordeböckerna kommo att innehålla, utom krono- och skattehemman, även fastigheter under andra titlar: Adelns utsockne och insockne (veckodags) hemman, domkyrko-, hospitals-, kanike- och geistlige hemman, annex- och mensal- samt (vanliga) kyrkohemman. Hemmanen under de nya titlarna upptogos dock till en början endast med hemmantal och åbornas namn. Räntor, som icke utgingo till kronan, angåvos icke för fastigheterna.

Från 1660-talet skedde härutinnan så småningom den ändringen, att jämte kronans egen ränta jämväl den ränta av det geistliga hemmanet, som tillkom den kyrkliga tjänsteinnehavaren eller institutionen, uppfördes i jordeboken. Såsom »anordnad» avkortades sistnämnda ränta i räkenskaperna, kameralt fullt riktigt. Residensprästgårdarna voro i regel icke införda i de första jordeböckerna av detta slag. De upptogos däri först senare, dels i samband med den allmänna jordrevning, som övergick Skåne och Blekinge från år 1670, dels med föranledande av kammarkollegiets cirkulär till landshövdingarna i riket den 8 juni 1686, enligt vilket »alla prästgårdar, stommar, kaplans- och klockarebol med därpå belägna torp» skulle antecknas för krono och införas med sin fulla ränta. De i jordeboken icke före cirkulärets tillkomst införda prästgårdarna synas hava i anslutning till detta antecknats såsom krono, för att därpå uppföras under titeln »kyrko- och geistlige».

Biskopen.

Genom brev den 16 mars 1658 bekräftade konungen biskop Peder Winstrups löneförmåner, med all den rättighet och inkomst, som Danmarks

¹ Schmedemans justitieverk 1675 års priv. p. 5: » — Ther ock någon twist om Kyrckio- och Prästegårdz ägo upkomma skulle, tå bör Landshöfdingen tillika med en af Consistorio träda tillhopa och taga sig an samma ägors laglige försvar, så at hwarken förlikning eller dom som them owitterligen skier må hafwa kraft, ey heller Kyrckioherden förbindas til at swara til saken med mindre Jordäganden nemlig Wij och de förenämde å Wåre wägner eller then jorden eljest til Kyrckio och Präst kan hafwa gifwit och förthensull äger ther öfwer Jus patronatus, är stämd som Lag förmå — —».

konungar till biskopens underhåll bestämt ävensom de honom förut anvisade andliga gods. Studieskatten av kyrkorna i stiftet, som förut gått till Köpenhamns universitet, fick Winstrup på livstid. Han fick även genom brev den 3 oktober 1661 Lundagård i personlig förläning. Efter rektorns vid Lunds skola Caspar Weisers övergång till Danmark år 1677 lades Fjälje socken såsom annex till biskopsprebendet Lomma, till vilken socken Flädie redan förut var annexerad. Efter Winstrups död den 28 december 1679 ordnades löneförhållandena för biskopsstolen genom två kungliga resolutioner den 3 augusti 1681 och den 18 april 1689 för biskoparna Knut Hahn (1680—88) och Christian Papke (1688—94).¹

Lunds domkapitel hade vid övergången till Sverige blivit ett nästan helt sekulariserat ämbetsmannakapitel. Civila och militära ämbetsmän hade de bästa prelaturerna och kanonikaten, och av kapitlets ursprungliga verksamhet var det knappast något annat kvar än dess doms rätt i äktenskapsmål. Detta förhållande ändrades ej genom övergången till Sverige i vidare mån än att de danska ämbetsmännen avlöstes av svenska. Den första svenska uppsättningen av prelater upptager generalguvernören G. O. Stenbock (domprost), riksmarskalken Gabriel Oxenstierna (dekan och ärkediakon), riksskattmästaren Gustaf Bonde (kantor), den sistnämne förenade härmed två vikariat. Stenbock innehade dessutom en kanikprebenda och en mensa samt Bonde fyra vikariat och menser. Bland kanikerna märkas generalen Jakob de la Gardie, överstarna Hans Christoffer Frölich och Johan von Essen, de kungliga sekreterarna G. H. Taubenfelt, Edvard Ehrensten, Henrik Hoghusen, Frans Joel (Örnstedt) och Jonas Gyldenkrantz, generalauditören Benjamin Croneborg och den svenske postmästaren i Helsingör Kristoffer Schneider. De skåningar, som övergingo till Sverige, fingo i regel behålla sina kapitelplatser, biskop Peder Winstrup, Axel Juel, Sten Holck, Kristoffer Walkendorff, provinsialmedicus Kristian Foss, kyrkoherdarna Niels Sörensen i Malmö, Hans Ernstsén Baden i Lund, doktor Niels Wichmand, borgmästaren Jacob Clausen i Malmö.² Den med universitetet i Köpenhamn fast förenade prebenda Hjortshög blev genom fredsslutet fri och förlänades baron Maximilian Parasin, en italienare i svensk tjänst.

Efter Hallands övergång till Sverige hade kapitlets där belägna fastigheter dels bortförpantats, dels bortskänkts av svenska kronan, och en ansökan av biskop Winstrup år 1646, att kapitlet skulle få behålla sina bönder i Halland, avslagits av den svenska regeringen.³ Detta stod knappast i strid mot den ännu gällande bestämmelse i 1536 års recess (upprepad i Kristian IV:s handfästning), vilken höll frågan om kapitelgodsets disposition svävande. Något bortskänkande av kapitelgods i Skåne och Blekinge (eller Bornholm) torde däremot ej ha skett, förrän, i sammanhang med upprättandet av Lunds universitet, den 19 december 1666 »*alla capituli lundensis gods, evad*

*Domkapitlet
och dom-
kyrkan i
Lund.*

¹ Riksregistraturet.

² FABRICIUS, Skaanes övergang II sid. 87 f.; C. G. WEIBULL, Bidrag sid. 145 ff; Lunds domkapitels jordebok (1654—65).

³ C. G. WEIBULL, Bidrag sid. 139 med not 1.

namn och titel de också hava, större och smärre», av regeringen anvisades till universitetet. Denna åtgärd, som icke berörde domkyrkans underhållsgods, torde vara att jämställa med en utvidgning av kapitlets gamla uppgift att lämna avlöning åt lärare vid katedralskola och gymnasium samt med anvisandet år 1539 av prebenda Hjortshög till Köpenhamnsuniversitetet. Liksom då anvisningen år 1538 av Köpenhamns Vårfrukyrkas kapitelgods till helgeandshuset i Köpenhamn medförde själva kapitlets upphörande, så var man medveten om att 1666 års beslut komme att medföra Lundakapitlets upplösning (»därav utan tvivel sig lærer tilldraga, att bemälte capitel kommer av sig själft att upphöra»). Enligt instruktion den 21 augusti 1669 för 1669—70 års skånska kommission skulle denna bl. a. göra sig underrättad om kapitlets och domkyrkans »rörlige och orörlige egendom, bestående i Jordegodtz på landet, Huus, Tompter, Åker, Wretar och ängier»,¹ och genom ett kungligt brev den 21 december 1671 upphävdes kapitlets behörighet att döma i äktenskapsmål och inrättades i dess ställe ett »consistorium ecclesiasticum», bestående av biskopen såsom ordförande och de teologie professorerna såsom bisittare.² I instruktionen för 1673 års skånska kommission den 4 oktober s. å. förklarade sig Kungl. Maj:t vilja hava domkyrkan avsondrad från domkapitlet »i lika mått efter annorstädes i riket brukeligt sätt» (p. 6) samt likaledes Lunds skola, vilken därefter skulle »bero på en sådan inspektion som på andre orter i riket uti observans hålles» (p. 7). Dessutom förklarade sig Kungl. Maj:t hava funnit gott »själva kapitlets existens och varelse i det övriga jämväl alldeles att upphäva (p. 8)». ³ Konungen förbehöll emellertid enligt brev den 4 oktober 1673 till landshövdingarna Leijonsköld och Magnus Durell kronan »till en evärdlig oalienabel egendom alla regalier, domainer (dominier) och herrligheter, enkannerligen jura patronatus och vad därav dependerar samt tionden, så ock strandning (vrak), fridköp, sakfall med annat slikt» ävensom »skogar med jakt och skytteri så av de gods, som allaredan kunna vara Academien från Capitlet tillkomne, som the hereffter henne tillfalla kunna». Vidare förklarade sig konungen hava »welat vår disposition underläggia the curier, huus, Tompter och Hagar sampt Säterijer som under Capitlet här till hört eftersom de derifrån kunna ledige blifua». ⁴ Med kapitlets upphävande försvann från kronoräkenskapernas kreditsida den titel »kapitlet i Lund» o. dyl., varunder den för olika ändamål disponerade kapitelegendomen sammanhållits. ⁵ År 1679 återkallades i samband med universitetets temporära nedläggande (1676—1682) större delen av anslaget till detsamma och kom i huvudsak försvarsverket till godo, men återställdes senare delvis till universitetet. ⁶

¹ WÄGNER, Skånska kommissionen bil. sid. 4, 6.

² Samlingar till Skånes hist. 1870 sid. 27.

³ Riksregistraturet fol. 229—30.

⁴ Riksregistraturet fol. 224. Jfr fol. 219 v. (resol. s. d. ang. akademien) samt THULIN, Utredn. I sid. 126 not 4.

⁵ Senaste redovisningen avser år 1673.

⁶ Den 25 oktober 1679 »återkallade och vederkände» konungen under »oss och kronan» utryckligen alla kapitel-, akademi- samt andra donerade och förlänte gods inga undantagan-

I instruktionen för 1673 års skånska kommission den 4 oktober s. å. (p. 6) hade konungen förklarat sig vilja hava domkyrkan avsondrad från domkapitlet »i lika måtto efter annorstädes i riket brukeligt sätt», likaledes (p. 7) Lunds skola, vilken därefter skulle bero på en sådan inspektion »som på andre orter i riket uti observans hålles». I en resolution den 3 augusti 1681 på biskopen Knut Hahns »punkter och angelägenheter» förklarades (p. 9), att domkyrkan i Lund skulle »behålla dess bönder, gods och gårdar».¹

Annan ändring i sockenkyrkornas ställning skedde ej genom fredssluten än att den svenska kronan inträdde i den danskas ställning, dock upphörde Köpenhamnsuniversitetets patronat till Fosie. Såsom ovan nämnts bekräftades prästernas rättigheter genom Malmö recess, och i ovanberörda resolution den 3 augusti 1681 (p. 8, 9) stadfästes kyrkorna och prästerna vid innehavet av sina gods och inkomster.¹ Vidare förklarades (p. 2), att Kungl. Maj:t ville, efter förslag av biskopen där behov föreläge, anså till »somliga rectores och skolbetjante någon stads sacellani (kapellanstjänst), somliga ett litet pastorat och somliga någon klockaretjänst efter skolornas lägenhet och personernas kapacitet och villkor». Den svenska kronan uppfattade sin ställning till de sockenkyrkor, vid vilka enligt den danska lagstiftningen socknemännen hade kallelse- eller förslagsrätt, på samma sätt som den danska, nämligen såsom äganderätt och jus patronatus; jordrevningsprotokollen från 1670-talet giva många belägg härå. Avhändelser av dessa rättigheter mot valuta fortsatte även under svensk tid,² och den 14 november 1667 uttalade sig regeringen i princip för bidrag av sockenkyrkorna till universitetets behov.³ Efter tillkomsten av 1686 års kyrkolag, som i 19 kap. ej blott stadgade valrätt för församlingarna i de gäll, vilka ej förklarats för regala — en provisorisk sådan förklaring meddelades för Lunds stift (Skåne och Blekinge) den 16 augusti 1693 —⁴ utan även, vad angår förutsättningarna för erhållande av patronatsrätt, upptog kanonisk-

Sockenkyrkorna, deras präster och klockare samt hospitalen.

des, till vem och på vad conditioner de kunna vara bortgivna, »alldeles såsom de vore behållna den tid merbemälte provinser, Skåne, Halland och Blekinge, först kommo under Oss och Sveriges krona». Godsen, som voro bestämda för försvarsverket, förklarades »under kondition och natur av Uppsala öde, så att därav nu eller i framtiden intet skall bortförlänas, doneras eller på ett eller annat sätt abalieneras utan till ovannämnde behov och usus stadigt och orubbat bibehållas och användas». Riksregistraturet fol. 625 f. Genom en förklaring av KM:t 28 junij 1682 för biskop Hahn (p. 8) återställdes till universitetet »sakfall, som akademien förut njutit», samt alla kapitlets jordskylder. Riksregistraturet fol. 593 v.

¹ Riksregistraturet fol. 533 ff. WALLQUIST, Ecclesiastique Saml. VI, VII, sid. 189 ff.

² Exempel se THULIN, Utredning II sid. 250 (Grönby 1664), 51 (Halmstad i Luggude härad 1675), 55 (Härslov 1675), 76 (Kropp 1675), 113 (Stehag 1675); THULIN, Saml. av urkunder II sid. 432 (Eldsberga och Tönnersjö 1665).

I instruktion 21 aug. 1669 för 1669—70 års skånska kommission talas om jus patronatus över »Kongl. Maj:ttz egne» kyrkor. WÄGNER, Skånska kommissionen Bil. sid. 6 ff. Jfr THULIN, Utredn. I sid. 125 not. 3.

³ Riksregistraturet fol. 393 v., 396 v.

⁴ THULIN, Utredning I sid. 134.

rättsliga principer (12 §), upphörde i princip kronans avhändelser av jura patronatus efter danskt system. Därmed upphörde ock begreppet »kronans jura patronatus»,¹ och betraktades såsom patronatsrätter blott sådana jura, som tillhörde enskilda eller hospital.² De enskilda patronerna avkrävdes redovisning för vad de använt av för kyrkorna själva avsedda medel.³ Samma krav ställdes givetvis även mot dem, med vilkas förlänningar följde patronatsrättigheter. Dessa förläningspatronat indrogos år 1680.⁴

En från 1670-talet härrörande »Kort författad illustration om alla jura patronatus, huar uthi sitt särdelis rum ock titul settiadt för Christianstads lähn, Skåne och Halland, så ock huru mange Kongl. Maj:ts och cronans kyrckior ännu reserverat är»,⁵ utvisar följande antal patronella socknar i annan hand än kronans (i Blekinge saknades sådana):

I.	Jura patronatus, som under »den danske regeringstiden» genom donation, »byte och mageskiten» samt köp och pantsättning avhänts kronan	69
a.	»Gamla jura patronatus, vartill adeln av urminnes tid sig hållit»	16
b.	Donerade	7
c.	Förbytte	7
d.	Köpte	10
e.	Pantsatte	1
f.	»Annex, är kronans jus, betjänas likvisst av pastoren, som har nästskrevne jus»	28
II.	Jura patronatus i »den kungl. svenska regeringstiden» avhände	96
1.	»I salig konung Karl Gustavs regeringstid»	6
a.	Donerade	4
b.	»Annex, är kronans jus, betjänas likvisst av pastoren, som har nästskrevne jus»	2
2.	»I vår nådige nu regerande konungs tid»	90
a.	Donerade	73
b.	Förbytte	7
c.	»Annex, är kronans jus, betjänas likvisst av pastoren, som har nästskrevne jus»	10
III.	»Kapitelskyrkor, som hittills hava sorterat under jus patronatus och nu nyligen äro igenkallade»	21
a.	»Kapitels jus»	14
b.	»Annex, är kronans jus, betjänas likvisst av pastoren, som har nästskrevne jus»	7

¹ THULIN, Utredn. I sid. 125, 143 f.

² Domkapitlets patronat övergingo till kronan 1673. Se sid. 368 ovan.

³ THULIN, Utredn. I sid. 164. CRONHOLM, Skånes polit. hist. II sid. 223.

⁴ THULIN, Utredn. I sid. 128; Förteckning hos CRONHOLM, Skånes polit. hist. II sid. 224 (28 socknar).

⁵ Tryckt såsom Bil. B till THULIN, Utredning.

⁶ Härunder redovisas: Löddeköpinge, Skabersjö, Tosterup, Bollerup, Tryde, Skarhult, Fulltofta, Ottarp, Katslösa, Näs (Trollenäs), Örtofta, Gårdsnäs (öde), S. Olof, Ivö, Kiaby, Vittskövle (de ursprungliga adelspatronaten spärrade).

IV. Hospitalen possidera sub jure patronatus	3
a. Donerade (Oxie, Rinkaby)	2
b. »Annex, är kronans jus, betjänas likvisst av pastoren, som har nästskrevne jus» (Bjärshög)	1

Frånräknas de under annexer redovisade kronosocknarna (48) utgöra alltså de uppräknade 141 28 procent av hela sockenantalet i de tre provinserna, 505 stycken.¹ Ett 40-tal patronatsrättigheter reducerades under 1680-talet,² och andra hade tidigare förklarats förbrutna på grund av försummelse att hålla kyrkorna vid makt.

Naturen av det danska dominium eller herrlighet till kyrkogods stod klar för den tidens svenska statsförvaltning. Drottning Kristina sålde den 26 april 1653 till Adrian Tripp, hans hustru och arvingar ett 50-tal kyrkohemman och ett prästhemman (mensal) i Halland, till vilka kronan hade dominium, »med hus, jord, åker, äng, skog, mark, fiske och fiskevatten, strömmar, kvarnar och kvarnställen, torp och torpställen samt alla andra pertinentier och tillägor, i rätto och med rätta av ålder legat haver och lagligen tillvinnas kan, att njuta, bruka och behålla till evärdlig ägo samt allodialt och okonditionerat frälse, alldeles såsom våra trogna män och undersåtar av Ridderskapet och adeln uti merbemälte province Halland deras välfångna egendom och frälsegods efter privilegiernas lydelse och innehåll innehava och besitta».³ De sju »kyrkegårdar» i Lundom i Östra Broby socken i Göinge härad, vilkas herrlighet Fredrik II den 13 februari 1562 sålt till Sten Bilde till Vanås till evinnerlig egendom med skyldighet att utgiva landgillet till Önnestads kyrka, redovisades i de svenska jordeböckerna såsom utsockne frälse under Vanås.⁴ Sannolikt skulle man vid en närmare undersökning finna, att så gott som alla andra gårdar, vilkas herrlighet avhänts till adeln, uppförts under frälse titel. Lantkyrkornas studieskatt till Köpenhamns universitet upphörde givetvis.⁵ Även Hallandskyrkorna hade utgjort sådan skatt, och denna anslogs år 1646 till skolan (gymnasiet) i Göteborg.⁶ I Skåne och Blekinge förlänades den år 1658 till Winstrup samt 1689 till biskopsstolen (»biskopens studieskatt i Skåne och Blekinge»). Den herrlighet eller — med LSLB:s terminologi — det dominium, som prästerna åtnjoto till residens- och annexgårdar, uppfattades såsom av rent ekonomisk natur, skarpt skild från det kronan tillkommande försvaret.⁷ Kyrko- och prästhemman i kronans socknar betecknas i 1670-talets

¹ ARENT BERNTSEN BERGEN, Danm. och Norgis Fructbar Herlighed I sid. 180.

² Förteckning i THULIN, Saml. av urkunder I sid. 145; Jfr CRONHOLM, Skånes polit. hist. II sid. 223. Se vidare THULIN, Utredn. I sid. 128—30.

³ FALKMAN, Upplysningar II sid. 302. Hallands kopiebok nr 3 (1683) pag. 493 ff, Kammararkivet.

⁴ FALKMAN, Upplysningar II sid. 23. Jfr sid. 277 ovan.

⁵ Universitetet fick ersättning i form av studieskatt av kyrkorna i Nörrejylland. RÖRDAM, Kirkelove III sid. 410 (k. br. 6 juli 1658).

⁶ Nordisk familjebok, 2 uppl., art. Studieskatt.

⁷ Jfr Skåne landstings dombok 1668 (3:dje tinget nr 8, rätt för annexbonden i Hallaröds socken i Onsjö härad att utan ollongäld släppa sina svin på kronans skog): »Så oansett der

jordrevningsprotokoll och andra handlingar — där ägarenaturen angives — i regel såsom kronohemman eller Kungl. Maj:ts och kronans gårdar (»i danske och svenske tid«).

Någon ändring i rättigheterna beträffande kyrkogodset inträdde alltså icke genom övergången till Sverige, ej heller genom att svensk lag blev gällande för de nyförvärvade landen. Den danska uppfattningen av de kungliga kyrkornas egendom såsom förlänad av kronan framlyser i instruktionen för kyrkoinspektorerne i Halland den 30 augusti 1697: »Såsom Kungl. Maj:t av särdeles nådig försorg för kyrkornes förkovring och välstånd i riket och besynnerligen uti provinsen Halland har icke allenast lämnat en tredjedel av tionden till kyrkornas subsistens och underhåll utan dem ock åtskilliga andra hemmans räntor och förmåner allernådigast tillagt» etc.¹ Och Kungl. Maj:t anvisade fortfarande liksom under dansk tid av kyrkornas överskott betydande belopp till kyrkliga eller därmed jämförliga ändamål.² Svenska rättsgrundsatser trängde dock in efter »uniformitetens» genomförande. I nämnda instruktion (p. 8) proklamerades en subsidiär byggnads- och underhållsskyldighet för socknemännen vid sockenkyrkorna, »så framt kyrkan själv icke hade så mycket medel».³ Dispositionen av *hospitalsegendomen* påverkades icke av den politiska förändringen i vidare mån än att Lundahospitalen genom kapitlets upplösning kommo under förvaltning av statens organ.⁴ I resolutionen den 3 augusti 1681 på Knut Hahns »punkter och angelägenheter» förklarades (p. 23), att förvaltningen av hospitalen efter svensk praxis borde bliva hos hospitalsprästen, dock att jämte honom en världslig borde vara »inspector». Magistrater i städerna och befallningsmän på landet förbjödos att blanda sig i hospitalsysslor mera än som tillkomme dem, där icke förvaltarna sökte deras råd, hjälp och handräckning.⁵

I 1723 års privilegier för biskoparna och prästerskapet⁶ (p. 4) bekräftades de i fredsfördragen och Malmö recess lämnade garantierna för prästerskapets ekonomiska rättigheter. Efter den allmänna försäkran, att alla

---

står i bemelte Capitel (6 p. i Ribe artiklar sid. 284 ovan), att försvaret aff Anexe Prestegården skall blifwa hoos rätta öfwerheeten, som ähr Kongel. Maj:ts och Cronan, wiste dock Landstingsrätten intet att kunna gåå ifråån bokstafwen, men håller mast och ollen och för en frucht, hwilken Presten aff bådhe Prestegårderne uthan ollengield efter förbemelte Capitels utthrökte bookstafv böör åthniuta». Enligt 1670—71 års jordrevningsprotokoll för Rönnebergs, Onsjö och Harjagers härad hade Hallaröds by samfälld ekskog med Jonstorp. — Prästen i Härslöv och Säby anförde 1658 beträffande annexgården i Säby, att han »aff Høylofflige kongerne udi Dannemarch deris naade haffuer dominium», och prästen i Höör, att hans prästgård »hör KMt och kronan till» (Prästersk. berättelser 1658).

¹ THULIN, Saml. av urkunder I sid. 154. Skånska kommissionen 1687—89 uppfattade, synes det, dominium såsom liktydigt med äganderätt. CRONHOLM, Skånes polit. hist. II sid. 221.

² THULIN, Utredn. I sid. 157 f.

³ THULIN, Saml. av urkunder I sid. 155.

⁴ Riksregistraturet 4 okt. 1673, fol. 229; M. WETBULL, Lunds univ. hist. (1868) I sid. 82 f.

⁵ Riksregistraturet fol. 542 v.

⁶ Årstrycket; (16 oktober 1723); jfr MODÉE, Publ. handl. I sid. 482 ff.

biskopar, superintendenter, teologie doktorer, professorer, prostar, pastorer i städer och på landet, lektorer i gymnasier, rektorer och konrektorer i skolorna och alla präster i gemen skulle oförändrat behålla efter gammal hävd sina biskopsstift, prebendesocknar och hemman, prästegårdar i städer och på landet, indelningsstommar vid annexer, tomter, kapellanshemman och boställen, klockarbord etc. samt tionde, pastoralier och rättigheter heter det:

»Vad Skåne, Halland, Blekingen och Bohuslän vidkommer, så skall prästerskapet efter fredsfördragen och Malmörecessen njuta och behålla under vanlig frihet deras prästgårdar, mensalrättigheter och annexer med all frukt och landgille samt städs mål, äckor och arbete av sådana annexhemman. Desslikes skola de ock njuta de inkomster och förmåner, som de i kraft av förbemänte fredsfördrag och Malmö recess av ålder haft hava, rättades prästerskapet sig i Skåne och Halland uti upp börd och inkomst utav sina åhörare alldeles efter den förordning, som uppå närvarande riksdag gjord varder.»

Den här åsyftade specialförordningen »angående skånska prästerskapets upp börd af sine åhörare samt de dem eljest tilständige rättigheter och förmåner»,¹ daterad samma dag — den 16 oktober 1723 — som privilegierna, reglerar prästerskapets och klockarnas samtliga lönerättigheter och utvecklar privilegiernas bestämmelser om prästerskapets rättigheter av den det samma bibehållna fasta egendom närmare på följande sätt (p. 12, 13):

12. »Dessutom skola kyrkoherdarna behålla och få bruka sina rätta prästgårdar fria från de kronoutlagor och besvär, som det hit intill vanligt varit, vilka prästgårdar de själva äro skyldiga att bygga och underhålla — — — item nyttja och njuta landgille av deras annex- och mensalhemman med städs mål, dock livstidsstädja oförkränt, äck och arbete efter överenskommande samt ollongäld, och där intet prästgården äger nödig skog till bränneved och vid annex- eller mensalhemmanet finnes skog, så njuter prästen av annex- och mensalgården fri bränneved till nödtorften efter vederbörlig utvisning; men med prästernas bränna på slätten förhållas, som hittills skett efter kungl. resolutioner och förordningar, så vida skogarna det tillåta och tåla kunna.

13. De kyrkoherdar, som ringa åkerjord kunna hava till deras prästegårdar, förunnas till understöd kyrkans enskilda jord, såvida prästen själv med egen avel den kan bruka, dock emot billig fästa och det årliga landgillet därav till kyrkan, vilket allt Vi eller patronus hava att pröva eller förordna, som skäligt finnes. Men den kyrkojord, som i forna tider från hemman kommen och given är till kyrkan och ännu innehaves och brukas under sådana hemman, njuter åboen efter gamla recesserna till godo; varemot han på lika sätt betalar städs mål och det vanliga landgillet därför till kyrkan allt efter vårt eller patroni beprövande och förordnande.»

I 5 och 6 punkterna av privilegierna lämnas försäkringar för kyrkorna och hospitalen samt skolorna m. m.:

5. »Ingen skall hava makt eller sig fördrista att bortsälja eller till skatte köpa några kyrko- eller hospitals-, akademi-, gymnasie- eller skoleägor utan kammarkollegii, domkapitlets samt vederbörandes vetenskap och samtycke, samt att sådant sker till nytta och förbättring; ej heller må någon dem under någon pretext klandra, kvälja eller avhända eller därpå någon dom taga, förrän som saken är given landshövdingen och kapitlet till känna och deras fullmäktige kunna till nästa ting tillstädes komma, när därom rannsakas och dömas skall — — —. Där ock någon

¹ Årstrycket; jfr MODÉB, Publ. handl. I sid. 416 ff.

tvist om sådana ägors återvinnande uppkomma skulle, då bör landshövdingen tilllika med en av konsistoriet träda tillhopa och taga sig an samma ägors lagliga försvar, så att varken förlikning eller dom, som dem oveterligen sker, må hava någon kraft, ej heller kyrkoherden förbindas att svara till saken, med mindre de förenämnde eller den, som jorden till kyrko- och prästebord kan hava givit och förden skull äger däröver jus patronatus, är stämd som lag förmår. Och vad omkostnad i sådana mål användes, den bör icke prästen utan kyrkan eller socknen draga lasten av, så framt icke prästen själv utan vederbörandes vetskap och samtycke sig i den tvisten invecklat haver.

6. Vi vele ock unna och efterlåta till församlingarnas och gudstjänstens vidmakthållande de små kyrkan tillhöriga hemman, som när vid kyrkan äro belägna och av kapellaner och klockare alltid för detta och ännu äro brukade och hävdade vordne, fria för allt kronans besvär, vilka små hemman ingen skall hava makt till att bortköpa under frälse eller skatte utan till kyrkotjänarnas nödtorftiga uppehälle bliva brukade. Och var några sådana små hemman, torp eller utjordar alla redan av en eller annan redan köpta vore från kyrkan, så gives församlingen härmed lov och tillstånd att giva köparen sina utlagde penningar igen och således inlösa hemmanen tillbaka under berörda frihet.»

Det är sannolikt inflytelser från de nyvunna provinserna, som föranlett, att kyrkogodset i hela det svenska riket, enskilt patronatsgods undantaget, under Karl XI:s tid kom att betraktas såsom förläning från kronan, samt antagandet att, där ej annat visades, kyrklig egendom var anslagen för sitt ändamål av kronan.¹ Den deciderade ståndpunkt, som 1675 års prästerliga privilegier härutinnan företrädde, mildrades emellertid i 1723 års, säkerligen icke utan prästerskapets aktiva medverkan.

---

¹ KLOCKHOFF, Danviks hospital I sid. 414 f (Exkurs I) hänför denna tendens till inflytandet av feodalistiska tankegångar.

BILAGOR

*Bilaga 1.***Danska konungar.**

Harald Blåtand	c.	950—986
Sven Tveskägg	c.	986—1014
Harald		1014—1018
Knut den store	c.	1019—1035
(i England 1016—1035)		
Hardeknut		1035—1042
(i England 1039—1042)		
Magnus den gode (av Norge)		1042—1047
Sven Estridsson	c.	1047—1074
Harald Hen		1074 (1075)—1080
Knut (IV) den helige		1080—1086
Olof Hunger		1086—1095
Erik Ejegod		1095—1103
Nils		1104—1134
Erik (II) Emune (1131—37 i Skåne)		1134—1137
Erik (III) Lamm		1137—1146
Sven (III) Grate		1146—1157
(delkonungar 1157: Knut Magnusson och Valdemar)		
Valdemar (I) den store		1157—1182
Knut VI		1182—1202
Valdemar (II) Sejr		1202—1241
Erik (IV) Plogpenning		1241—1250
Abel		1250—1252
Kristoffer I		1252—1259
Erik (V) Klipping		1259—1286
Erik (VI) Menved		1286—1319
Kristoffer II	1320—1326,	1329—1332
Valdemar III		1326—1330
(Interregnum 1332—1340)		
Valdemar (IV) Atterdag		1340—1375
Olof		1376—1387
Margareta	(1376)	1387—1412
Erik (VII) av Pommern		1396—1439
Kristoffer (III) av Bayern		1440—1448
Kristian I		1448—1481
Hans		1482—1513
Kristian II		1513—1523
Fredrik I		1523—1533
(Interregnum 1533—34)		
Kristian III		1534—1559
Fredrik II		1559—1588
Kristian IV		1588—1648
(förmyndarregering 1588—96)		
Fredrik III		1648—1670.

Biskopar och ärkebiskopar i de skånska landen.

Biskopar.

- Odinkar, dansk, missionsbiskop (under Harald Blåtand), uppgives ha predikat bl. a. i Skåne.
 Gotebald, engelsk, insatt av Sven Tveskägg.
 Bernhard, engelsk, biskop i Skåne, insatt av Knut den store, omkr. 1022.
 Åge (Avoco), dansk, insatt av Knut den store i Själland och Skåne, 1030—1060 (senast).
 Henrik, engelsk, biskop i Lund, insatt av Sven Estridsson, 1060—c. 1066.
 Eginò, sannolikt italiensk, biskop i Dalby, insatt av Sven Estridsson, 1060—c. 1065, i Lund c. 1066—72.
 Rikwald, tidigare kanik i Paderborn, Westfalen, biskop i Lund, insatt av Sven Estridsson.
 Asker, dansk, biskop i Lund, sannolikt insatt av Olof Hunger, c. 1089—c. 1104.

Ärkebiskopar.

Asker	c. 1104—1137
Eskil	1137—1178
Absalon	1178—1201
Andreas Suneson	1201—c. 1222
Peder (I) Saxeson	1223—1228
Uffe Thrugotsson	1230—1252
Jakob Erlandsson (Galen)	1252—1274
Erland Erlandsson (Galen)	1274—1276
Thrugot Thorstensson	1276—1280
Jens Dros	1280—1289
Jens Grand	1289—1302
Isarnus	1302—1310
Esger Juul	1310—1325
Karl Erikssön Röde (Galen)	1325—1334
Peder (II) Jenssön (Galen)	1334—1355
Jacob Nielssön (Kyrning)	1355—1361
Niels Jenssön	1361—1378
Mogens Nielssön	c. 1379—1390
Peder (III) Jenssön	1390—1391
Jacob Gertssön (Ulvstand)	1391—1410
Peder (IV) Kruse	1410—1418
Peder (V) Lycke	1418—1436
Hans Laxmand	1436—1443
Tuve Nielssön (Juul)	1443—1472
Jens (Hans) Brostrup	1472—1497
Birger Gunnerssön	1497—1519
Jörgen Skodborg	1519—1521
Didrik Slagheck	1521—1522

Hans (Johan) Veze	1522—1524
Åke Jepssön (Sparre) (electus 1519)	1522—1532
Torbern Bilde	1532—1536

Superintendenten (biskopar) i Lund.

Frans Wormordsen (Franciscus Wormordi)	1537—1551
Niels Esbernsen Plade (Nicolaus Palladius)	1551—1560
Tyge Asmundsen (Tychicus Asmundi)	1560—1577
Niels Hvid (Nicolaus Albinus)	1578—1589
Mogens Madsen (Magnus Matthiæ)	1589—1611
Povel Mortensen Östrup (Paulus Martini Grummius)	1611—1619
Mads Jensen Middelfart (Matthias Jani)	1620—1637
Peder Winstrup	1638—1679

Utdrag ur »Kung Valdemars jordebok» (Huvudstycket, Konunglev- listan, Hallandslistan, Intäktslista)

enl. S. AAKJÆRS edition.

(Huvudstycket, sid. 22—26.)

SCANIA.

Asboheret sändræ. }
Rånabyargheret. } Seruicium · vi · noctium uel · c · lxxx ·
Lyuthgudheret. } mr. argenti. De mitsummærs gvald
· xxx · mr. denariorum.

Othænsheret · xii · mr. puri.

Dapræheret. Seruicium · iiij^{or} · noctium · uel · xl^a · mr.

Færsheret. Seruicium · iiij^{or} · noctium · uel · l^a · mr.

defectus

Nota

Køptæ abbat Joon af Øwit for swa gooh iordh sum twa marcs gulzs i Garstangæ. oc war scøot i Hælsyngburgh northæn capell swa til fyur mærki. Synnæn i thæn wægh ær synnæn liggær Skinfælz mosæ. Wæstæn i stæn kyældæn. Northæn i næstæ almænnis wægh. Østæn af Byoghlingæ bothæstath oc i ætræ wæthil. østæn Æbbæ gardh. Hwat sum thær ær yuyr takæt thet ær kunnunglef mæth Boui Jngy suns aluær.

Baræheret.

Harthakærsheret.

Thornæheret.

Seruicium · iiij^{or} · noctium · uel · lxxx^a · mr. De moneta
Lundensi · m · cc · mr. puri et · viii · mr. auri. Jtem pro
redempcione expeditionis · xl · mr. puri. Jtem de myt-
summærs gvald · lx^a · mr. denariorum. De illis percipiunt canonici Lun-
densens annuatim · xxvij · mr. denariorum.

Oshogheret. Seruicium duarum noctium.

Skøzheret · xii · mr. argenti · preter Scanør.

Vvæmundhøgheret · l^a · mr. argenti.

Lyugnæsheret. Thettæ ær skial mællæ bondæ mark oc kununglef. Af Æskils syo nithær at Æskils bæc swa i Hæmblæbyargh mosæ up at Holæbæc i Lyung syo dam. Af Lyung syo dam · swa i dikæt withær Gøzscogh swa i Uglæhusæ dam sennæn Wart a · swa at dammæn i bækkæn · swa nithær at bækkæn i Høkis wasæ · swa i Brutæ · swa i Twe stenæ syo i Walgard woræ. Swa Stigh Røthæs bek · swa i Tockæhæmæls syo · nithær at thæn bæk swa i Stubbæ iorp syo.

Hæruæstatheret. Seruicium duarum noctium uel · xxx^a · mr.

Ingilstatheret. Seruicium · iiij^{or} · noctium uel · xl · mr.

Iarlæzstatheret. Seruicium · iiij^{or} · noctium uel · lxxx^a · mr. de exactione.

Tummæthorp · xiiij · mr. pro solucione expeditionis.

Alboheret · xl^a · mr. argenti.

Vvætlandsheret · xl^a · mr. argenti.

Gæræheret cum Wæ · lxx^a · mr. argenti.

Gæthingheret. Seruicium · iiij^{or} · noctium uel · l^a · mr. argenti preter alia multa · scilicet · c · mr. denariorum · lxx^a · pecora · et vij · mr. mellis.

Asboheret nøræ. Seruicium · iiij^{or} · noctium uel · xl^a · mr.

B i æ r g h e r e t . xii . mr. annone et . lxx^a . mr. denariorum. centum et duo porci ad estimacionem . xxx . mr. argenti . preterea superadduntur porcis quandoque . viii . mr. quandoque . ix . modo ualet . lxxx^a . mr. puri et . c . porcos.

HALLAND.

H ø x h e r e t . Seruicium . iiiij^{or} . noctium. quarum quelibet redimitur pro . xv . mr. argenti. Jtem . m . salmones de amne qui uocatur Laghæ. Jtem de Johanne Swen sun . xxx . salmones pro quær sætæ. et de . xx . salmones . et de . xv . salmones.

T h u n d r ø s h e r e t . xl^a . mr. argenti.

H a l m s t a t h h e r e t . Seruicium . iij . noctium uel . l^a . mr. argenti.

A r æ s t a t h h e r e t . Seruicium . iij . noctium uel . l^a . mr. argenti.

F a r t h u s æ h e r e t . Seruicium . iiiij^{or} . noctium uel . lx^a . mr. argenti preter alia. Jtem Scønæwaht . x . mr. argenti.

H æ n ø f l æ . lxxx^a . mr. argenti.

V v i s k æ r d a l . xl^a . mr. argenti.

F y æ r æ . lxxx^a . mr. argenti.

L y s t æ r .

BLEKYNG.

V v æ s t æ r s t h e r e t .

Hughbæ.

M æ t h l æ s t h e r e t .

Rotnæbæ.

Ø s t æ r s t h e r e t .

Lusn.

Hee sunt possessiones regis Waldemari . i . in Swethia. In Arem . xvi . octonarij. Hallæstathæ . viij . octonarij. Guluæ . viij . octonarij. Rynkebæ . iiiij^{or} . octonarij. Hwalsbyargh . viii . octonarij. Jstath . iiiij^{or} . octonarij. Cnæbæ . vi . octonarij. Burghær . iiiij^{or} . octonarij. Wighbæ . xxiiij^{or} . octonarij. Vluæruth . vi . octonarij. Cnæbæ in Thyustæ . ij . octonarij.

preter alia multa que pertinent ad Syghridlef. et preter illas possessiones quas Bulizlaws hereditauit mortuo patre suo Swærcone antiquo. et mortuo dicto Bulizlao easdem possessiones hereditauit soror eius Sophia regina Danica mater regis Waldemari . ii . Et sciendum quod omnes predictas possessiones. dedimus duci Kanuto preter hereditatem Bulizloui.

B u r g h æ n d æ h o l m .

H w æ t h æ n . xx . mr. argenti.

(Konunglevlistan, sid. 26—29.)

Ista pertinent ad kununglef in Jucia.

Jhoringy.	dicitur Stensmarc	Klyppælef.
Vluæscogh.	soluit . cxl ^a .	Hanæwith.
Akærsburgh.	arietes.	Gyæling.
Vtholme.	Hælghænes.	Jarnwith.
Hyldeleslef.	Arus.	Kamp.
Syorændæ.	Nym.	De Hethæbæ tres
Wæstærwigh.	Jalinge.	partes pertinent ad
Øræn.	Byrkingy.	kununglef et quarta
Plættæ.	Almund.	pars ad ducatum.
Skyuæ.	Warwith cum attinenciis	Jtem totus census in
Aleburgh.	suis	Frisia pertinet ad
Wybærgh.	Brætyenes.	regem. Jtem de
Randrøs.	Høthær.	. iiiij ^{or} . brænnæstal-
Pratum quod	Sudthorp.	lær. tres pertinent

ad regem et quartus
ad ducatum.

Hec pertinent ad
kunnunglef in
Feonia.

Abæ.

Othænsø.

Hæghnæthscogh
iuxta Mæthælfár.

Fænø.

Tota silua in

Hægnæzholm pre-
ter Mesyng et Sal-
ris.

In Laland.

Sangswith.

Haldstath.

In Falstria.

vrtrumque Kyrkybæ
Farnæs.

In Alsia

Ketyngy et

Clintyngy.

In Ærræ

Brunznæs.

Skyoldænæs.

Hec pertinent ad
kununglef in
Selandia.

Ørwith et opida

inde facta.

Syoburgh cum

attinenciis suis

quod datum est

pro Ryngstath.

Aleme cum Aleme

oræ.

Martheme cum

silua sua.

Alexandsthorp.

Gripscogh cum

attinenciis suis.

Edwinæthorp

cum attinenciis suis.

Karlæbothæ.

Seles oræ.

Slangæthorp

cum attinenciis suis.

Hals iuxta Ysør

cum attinenciis suis.

Smørhem minor

Lyungbæ cum atti-

nenciis

suis · scilicet

Bouæscogh et ceteris.

Brunbæ cum

attinenciis suis.

Roskildis cum

attinenciis suis.

Skipbæ cum

Hornswith.

Lumsás dim.

Hakæstathe

cum attinenciis suis.

Røthæstænsore.

Stighsburgh

cum attinenciis suis.

Anxyothorp

cum attinenciis suis.

Røhsnæs cum

attinenciis suis.

Løghæ.

Rethæsø dim.

Hals.

Slauløsæ.

Thornburgh cum

Halsæbæ et

Bræcnæs quod

datum est pro

Andworhscogh

Karæbæc cum

attinenciis suis.

Haraldstath

cum attinenciis suis.

Hæddyng cum at-

tinenciis suis

Worthingburgh

cum tota Stenswith.

quicquid est extra

Brothæ. preter Sæ-

bæksore. et omnia

oppida facta de

Stenswith.

Hec pertinent in

Scania ad kun-

nunglef.

Wetland.

Nosbæ cum attinen-

ciis suis · scilicet

Syghæsore cum

ceteris uillis factis

de alminning.

Wæ cum

attinenciis suis.

Ønæslef cum

attinenciis suis.

Raflund cum

attinenciis suis.

Tummæthorp.

Vnum hææth in

Burghændholm.

Aruælund.

Asum cum

attinenciis suis.

Øræsyø.

Gyøllæ.

Øshøe.

Scanør.

Lund.

Garstangh.

Sygrithekiøp.

Sæbu cum

attinenciis suis.

Tota Hwæthæn.

Hælsyngburgh

cum attinenciis

suis.

Omnis insule que

uocantur alminning

et opida ex

eis facta que

dominus rex non

alienauit secundum

bonorum

testimonium.

Alminning.

Thyumæn.

Hørswith.

Stening et opida

inde facta.

Hec pertinent ad

kunnunglef

in Blekyngh.

Omnis terre et

silue ceteraque eis

attinencia in

quorum posses-

sione

tunc erat dominus

rex quia non

erant alienata.

similiter et omnia

que habebat Lystær.

Jtem multe insule

habitate et inhabitate

circumiacentes Blekyngh. Hec sunt nomina uillarum. Lusn. et opida in Østræheret que ad Lusn pertinent. Rotnebæ cum attinenciis suis. Wambasæ cum at- tinenciis suis. Hubæ cum attinenciis suis. Mørum cum cap- tura salmonum. Hec pertinent in	Hallandia ad kunnunglef. Quicquid habuerat super ás. Halmstatha cum attinenciis suis. Farthusæ et Scønæ- wath Grimetunæ cum attinenciis suis. Oræ. Thølæ. Tota silua que dici- tur alminning et opida inde facta et omnes silue adiacentes.	Lagheholm. Hec pertinent ad kunnunglef. In Thosland. Wymunde næs. Jn Langeland Skreuælef. Ho in parte. Totum Ymbræ. Totum Rø. Burghændeholm.
---	---	--

(Hallandslistan, sid. 34—40.)

HII SUNT REDDITUS IN HALLANDIA PERTINENTES AD DOMINUM REGEM.

- F y æ r æ.** In Thølæ mansio cum incolis de Othænsæle. in sale et ordeo et wadmal ·xx· mr. argenti. Preterea prouincia generaliter in duobus annis soluit ·xxv· mr. annone ·iiij^{or}· mr. mellis ·xx· boues ·xij· oras argenti. In tercio vero ·xii· mr. mellis ·xviii· mr. auene ·xx· boues ·iiij^{or}· mr. frumenti ·iiij^{or}· mr. brasei ·xxiiij^{or}· porcos ·xxiiij^{or}· pernas ·lx^a· oues. pondus butiri ·pondus casei. Si rex uenerit unusquisque rusticorum gallinam ·uel duo rustici anserem ·et omnes ·iiij· mr. argenti ad emendos pisces. Hec prouincia habet ·m· dcc· xi· rusticos et duas naues ·quarum altera ·scilicet Dan habet ·xxvi· hafnæ. Naus Andree habet ·xxxij· Summa illius prouincie ·c· iiij· mr. et xvi· sol.
- V v i s k æ r d a l.** Jn duobus annis separatim debet ·x· boues ·ij· mr. mellis ·xij· mr. auene ·xx· sol. argenti. De incolis in tercio anno ·x· boues ·vi· mr. mellis ·xii· mr. auene ·xxx· oues ·xii· pernas ·xi· porcos ·ij· mr. frumenti ·ij· mr. brasei. Summa illius prouincie annuatim ·xl^a· mr. Nauigium ibidem quod habet Swen ·habet ·xxviiij· hafnæ. Prouincia generaliter habet ·d· xiiij· rusticos.
- H e n ø f l æ.** Jn duobus annis debet domino regi annuatim ·xxiiii^{or}· mr. auene ·iiij^{or}· mr. mellis ·xxxviiij· mensurata pondera butiri et casei cum ·xviii· oris argenti. Jn anno tercio ·xxiiij^{or}· boues ·xij· mr. mellis ·iiij^{or}· mr. frumenti ·iiij^{or}· mr. brasei ·xxiiij^{or}· pernas ·xxiiij^{or}· porcos ·lx· oues. Cum rex uenerit quisque rusticorum debet gallinam uel duo unum anserem ·et omnes pariter ·iiij· mr. argenti. Jnsuper mansio de Grymætún cum colonis de Warum soluit ·viii· mr. argenti. Summa prouincie illius annuatim ·xc· iiij^{or}· mr. et habet ·m· d· rusticos ·et duo nauigia ·scilicet Siwit ·cum ·xl· hafnæ ·et Magni cum ·xxv· hafnæ.
- F a r t h u s æ h e r e t.** Debet domino regi annuatim ·v· mr. ordei ·xxviii^o· mr. auene de wintærstud. De warstudh ·vii· mr. auene ·xiii· pondera butiri ·xiiij· pondera casei ·xiiij· mr. denariorum. Jpsa mansio de Farthusæ ·viii· mr. cum molendino et incolatu. Habet enim summa illius prouincie ·c· xxij· mr. argenti ·exceptis opidis que Anxiothorp attinent ·et exceptis ·lxxxiiij^{or}· colonis nuper iure acquisitis. Jn eadem autem prouincia sunt duo nauigia ·scilicet domini regis quod habet ·xxxv· hafnæ

·et Gudhphast·quod habet·xlij·hafnæ. Habet autem prouincia illa
·m·ccc·xxvi·rusticos.

A r æ s t a t h e r e t. xxv·mr. auene·x·mr. ordeī·xviii·mr. denariorum. War-
stuth·vij·mr. auene·xxvi·mensurata pondera butiri. Jn illa pro-
uincia sunt opida siluestria·xxvi·Scønæwathsburgh soluit·x·mr. ar-
genti cum·vij·opidis sibi attinentibus. Asaká·iiij^{or}·mr. argenti. Al-
ræth·ij·mr. argenti. Jpsa mansio de Hiortsbiarh cum colonis et pisca-
tura soluit·iiij^{or}·mr. argenti. Habet enim summa illius prouincie·c·
mr. argenti. Jbidem sunt duo nauigia·vnum quod habet·xxxiiij·hafnæ
·et aliud quod habet·xlij·hafnæ.

H a l m s t a t h e r e t. Habet·xiii·mr. aucne de wintær-
studh. de warstudh autem·v·mr. auene. de quersæt·xii·mr. denario-
rum. Habet enim illa prouincia dimidia·xl·mr. argenti. Biscopsthorp
·viiij·mr. argenti. Harpælyung·vi·mr. argenti. Nauigium Eskilli
ibidem habet·xvi·hafnas. Nauigium Thorlaci habet xl^a. hafnas. Jn
illa prouincia sunt·dcc·xxvi·rustici.

T h u n d r ø s æ h e r e t. De winterstudh. ·xxiiij^{or}·mr. auene.
De warstudh·viiij·mr. auene. de quersæt·xij·mr. denariorum. Jpsa
mansio Halmstath·x·mr. argenti. Summa autem illius prouincie·lxxx·
mr. Opida siluestria·vi·m·xx·rusticos habet. Jbidem sunt
tria nauigia. Naus Uffonis·xxv·hafnas habet. Naus Iohannis·xxvi·
Naus Haldan·xxiiij·

H ø x h e r e t. De wintærstudh soluit·xxv·mr. De warstudh·ix·mr. Quærsæt
annuatim·xxiiij^{or}·mr. denariorum. Wlgaris incolatus·xvi·mr. dena-
riorum. Jpsa mansio de Laghæholm. de foro. de colonis. de tributo. de
molendino. de piscatura soluit·xv·mr. argenti. Habet autem summa
ibidem·c·iiij·mr. argenti. m·cxx·rusticos. Piscatura domini regis ibi-
dem·m·cc·salmones. Attaworæ·iiij·mr. argenti. Hurukuræth·iiij^{or}.
mr. Baramus·ij·mr. Hulmgærthorp·iiij^{or}. mr. Kararæth·ij·mr. Ploghs-
thorp·iiij·mr. Jn illa prouincia sunt·iiij^{or}·nauigia. Naus Aaron habet
·xxiiij^{or}·hafnæ. Naus Rethær·xxv·Naus Petri·xxvi·Naus filiorum
Arnwith·xxiiij.

Habet autem summa redditus domini regis in Hallandia·dcc·viiij·
mr. argenti·exceptis causis trium mr. et xl^a·mr. excepta piscatura
Lagheholm et excepta liberacione expeditionis.

Subactores de causis. Fyærum·xl^a·boues. Wiskærdal·xviiij·Hænø-
flæ·xxxviii·Færthusæheret·xvi·mr. argenti. Aræstatheret·xv·mr.
argenti. Halmstatheret altera pars·x·mr. argenti. Thundrøsæheret
·xvi·mr. argenti. Høxheret·xx·mr. argenti. De hijs omnibus non
habet dominus rex nisi·cc·x·mr. argenti et·dccc·salmones. Sunt
autem in Hallandia in·xviiij·nauigijs·d·xxxiiij^{or}·hafnæ seu totidem
mr. argenti et siluestria opida·c·xxvi·

Landæmærkæ byrius i Stæfnæsundæ. i Fiæræ. i Klæuærás. i Klyuær.
i Hæstás knap. i tu tiærn. i Wambastén i Gnipu. i Ensyokalf. i Dyupæ-
dal·i·Rafna. i Mæglæbæc. i Waghasrythwath. i Thæghslæ ás. i Klockæ-
byarh.

Vviskærdal. i Gaghnæ ror. i Miethæl næs. i Ormæ. i Eksio ós. i Øfræ.
i Biærnædal i Skutærbughæ. i Skut sio.

Hænøflæ. i Øræ musæ. i Thæchslæbæc. i Thæchslæ syo. i Myolbæc. i
Myol syo. i Bærø. i Spek syo. i Spæc syo. i Spec syo. i Spæcá. i Ælmtæ-
biærgh. i Skamá.

Farthusæheret. i Byæ syo. i Høstø. i Almarnæstikæ. i Hælle syo.
i Ef syo. i Hunshyll. i Høcsyo ós. i Høst syo. i Dana eke. i Dana
syo. i Dana bæc. i Scata ós. i Scata syo. i Scatæ bec. i Dyurædal. i

Nota.

Wranæbæc. i Hælgthæás. i Botn. i Ørsyo. i Mulløgh. i Ørsyo botn. i Rakældæ. i Rabæc. i Kunnungæwath.

Aræstatheret. i Myodkiældæ. i Myod yrtæ dal. i Thrangæ dal. i Ørmæ musæ. i Fugthæás. i Flobæc. i Kalf. i Efyu ós. i Pors syo. i Boghsyo ut at Boghsyobec. i Bogh ás. i Fyghthi. i Barnsbæc. i Barná. i Hoghæ syo. i Undærn ás. i Eghælsbæc. i Holk. i Hornæbiærgh. i Felleás.

Halmstatheret. i Saxæwich. i Fellefors. i Marthæ syo. i Marthækiældæ. i Wadná. i Withibæc.

Thundrøsheret. i Sendæ ós. i Utrugs næs. i Utrugs kiældæ. Høgsio lithi. i Høgsyo rø. i Holm stene. i Alguthæ ós. i Frithekalf. i Wracs næs. i Fulduboghá. i Hildæs bæc. i Hunsbiærgh. Harasten. i Enwalda fors.

Hæxheret. i Wlffæbæcs rø. i Biørnæ syo. i Swinæør. i Ulfs bæc. i Fit iunk.

In Fiæræ in parochia Slep. anno domini m^o. cc^o. l^o. iiij^o. quando dominus rex Cristoforus occurrebat regi Norwegie et duci Swecie in confinio regni sui. Quedam vidua de Bothekiarri. Gundbjør nomine. scotauit domino regi ·viii^o· solidos terre in agris · pratis et siluis et cum tota capitali portione sua · per manus domini Laurencij Thorbern sun et Jacobi diaconi. presentibus. Ketildor Lippæ. Anoldo Enær sun. Thruæls Dan sun. Rolf fratre eius. Swenone genero cuiusdam Dan. Erico Swen sun. Thorstano filio eius. Thord Pæ sun. Gudmundo et Ranæ fratre eius. In curia Othæslef.

Item Særæø quædam insula adiudicata domino regi cum iuramento bonorum uirorum. scilicet Thorlokær. Wather. Lithær filio eius. Erici Swen sun. Thorstani Erich sun. Ørri generi Dan. Adam. Aslogh. Helli Føs. Burgar Regnild sun. Thrugill Dan. Thorstani. Dothær sun.

Item dux Kanutus de Norwegia habuit in concessu de rege Walde-maro. Gøtulf ruth. quædam terram. quam adhuc detinet. In qua habitant. Annold swartær. Høkær. Thordgrim Gandæ. Ketil qui uenit de Vbbæhalt.

Item in parochia Slep. Quidam usurpauerunt sibi siluam que uocatur Ascrascogh. domino regi attinentem.

Item Brænnæø attinet domino regi. quam Kaarl Swænkæ sun detinet.

Item Aspærø. Stærisø. Dunsø. Thiulfø. Wranghø. attinent domino regi Dacie.

Item uillani de Watbæ uendidierunt opidum Scutækiar quod domino regi attinebat.

Dominus Holmwith de Marø habet duos colonos regis.

(Intäktslista, sid. 54.)

JN SCANIA.

Hælsingburgh · cc · mr. et de eadem uilla

· xxx^a · mr. pro mitsumærgiald.

Byærgheret · cc · mr. denariorum.

De moneta Lundensj. denarios pro · ccc ·

marcis argenti.

Preter Møn pro · m · mr. denariorum.

De Guthæsboheret · ccc · mr.

Kristoffer III:s privilegiebrev den 7 januari och den 13 april 1443 för ärkestolen och domkyrkan i Lund.

Ur Lunds ärkestifts urkundsbok III sid. 249 f och 256 ff (CCXLIV och CCXLIX).

1443 den 7 januari.

Kristoffer af Bayerns privilegiebref för ärkesätet i Lund och ärkebiskop Hans Laxmand.

Christophorus dei gratia Daciæ, [Sueciæ], Norvegiæ, Sclavorum Gothorumque rex, comes palatinus Rheni et dux Bavarizæ, omnibus præsens scriptum cernentibus salutem in domino sempiternam. Notum facimus uniuersis, quod reuerendo in Christo patri domino Johanni Laxmand, dei gratia archiepiscopo Lundensi etc., ac eciam sedi suæ metropolitane omnes et singulas libertates, emunitates, gratias, jura et privilegia, que et quas progenitores et prædecessores nostri Danorum reges eidem sancte sedi Lundensi liberius et vberius vmquam dimiserant ac de regali munificencia donauerant et annuerant, ex favore speciali admittimus, innouamus, donamus et tenore presencium in nomine domini confirmamus, adicien[te]s ex gratia regia speciali, quod archiepiscopus, qvi pro tempore fuerit, omnes et singulos colonos et inqvilinos ecclesiarum parrochialium per et infra dyocessin Lundensem predictam sub suo regimine et ordinatione, prout alios colonos et inquilinos sue ecclesiaz vna cum theoloneo, birk et forstrand lacius et liberius habuerat ab antiquo, ab omni expeditionis gravamine, scilicet studh et jnne, ammodo libere valeat retinere. Districcius igitur prohibemus, ne quis aduocatorum nostrorum vel officialium seu quisquam alius, cuiuscunque condicionis aut status existat, præfatam sedem aut ipsius prælatum contra hanc gratiam nostram audeat aliquatenus molestare, prout vindictam diuinam nostramque regiam vitare voluerit ulcionem. Datum Ripis anno domini mccccxli tercio jn crastino epi[p]hanie domini nostre regie majestatis sub sigillo præsentibus appenso.

Efter vidimation af konung Hans 1500. Skaane 11. Danska Rigsark. Äfven annorstädes såsom i afskriftsbandet Diplomata et litteræ regum et archiepiscoporum, 51—52. Lunds Universitetsbibliothek. Jmfr Huitfeldt, Danmarks Riges Krønike, IV, 661—662, Pontanus, Rer. Dan. hist. lib. X, 623, och Pontoppidan, Annales eccles. Dan. II, 590.

1443 den 13 april.

Kristoffer af Bayern tager den Lundensiska kyrkan under sitt beskydd och förlänar ärkebiskopen af Lund all konungslig rätt öfver alla och allt, som hör under ärkesätet och landskyrkorna i hans stift. Han tillerkänner ärkebiskopen herradömet öfver kyrkor, kloster och hospital i stiftet och förordnar, att alla sockenkyrkors och presters tjenare skola lyda honom såsom sin ende herre.

Nos Cristofferus dej gracia Dacie, Swecie, Noruegie, Sclauorum Gothorumque rex, comes palatinus Renj et dux Bauarie, tenore presencium declaramus, quod ecclesiam Lundensem et omnes et singulas suas personas tam spirituales quam temporales quoad omnia jura, jurisdictiones, libertates et priuilegia sua sub regali nostra protectione suscepimus defendendas, dantes et plenarie conferentes venerabili patri domino archiepiscopo Lundensi totum jus nostrum regale cum plenaria

juris nostri exsecutione in et super omnibus suis bonis mobilibus et immobilibus ac familiaribus et subditis suis quibuscunque tam ad suam sedem spectantibus et attinentibus quam ad alias inferiores ecclesias sue dyocesis vbicunque perpetuo possidendum. Et vt eo securius in tranquillitate habeat et valeat clerus vacare ser-ruicio diuino ad exorandum deuote deum et beatissimam genitricem virginem Ma-riam pro nobis, nostris heredibus ac successoribus, regnj Dacie regibus, cum om-nibus amicis nostris in salutem viuorum et defunctorum, jgitur in verbo veritatis promittimus, si quem percepimus, quod absit, huiusmodi nostras datas libertates infringere uel aliquid eis ausu temerario contraire, extunc illum volumus et debemus corrigere et districcius castigare. Nec vmquam volumus declinare ad destrvctionem et diminucionem honorum ecclesie Lundensis vel eius status eccle-siasticj directe uel jndirecte quouis modo, sed pocius eam in suis rebus, personis, libertatibus et emunitatibus defendere integraliter et tueri. Quare nos precipimus districtius inhibentes vniuersis et singulis, specialiter nostris aduocatis et officia-libus quibuscunque, ne aliquod presumant grauamen inferre dicte ecclesie Lundensi et eius archiepiscopo jn bonis suis mobilibus et immobilibus, familiaribus et sub-ditis, nauigiis, villicis, inquilinis, bundonibus, in terra uel in mari, portu, theoloneo vel naufragio, jn ciuitatibus, opidis, berk et forestrand, et hoc ante omnia volumus et annuimus, quod archiepiscopus Lundensis, qui pro tempore fuerit, libere habeat omnes et singulas sue dyocesis ecclesias, pariter et monasteria, hospitalia et lepro-saria regere et ordinare ac excessus corrigere in eisdem, et quod omnes inquilinj ecclesiarum parrochialium vel sacerdotum dyocesis Lundensis debent respondere et obedire archiepiscopo Lundensi tamquam suo vero in spiritualibus et temporali-bus domino et nulli alteri, saluo jure prelatorum et canonicorum dicte Lundensis dyocesis prius per nos collato et confirmato necnon jure patronatus. Datum Haffnis anno domini millesimoquadragesimo quadagesimo tercio sabbato palmarum nostro sub secreto presentibus appenso.

På baksidan: Priuilegium ecclesie Lundensis super omnibus bonis sedis cum omni jure regio. *Med annan hand:* Vtilius priuilegium inter omnia alia priuilegia ecclesie et sedis Lundensis. *Följande anteckning från medeltiden finnes äfven å pergamentets baksida:* Aliud priuilegium eiusdem Cristoforj, in quo concedit archiepiscopo Lun-densi totum ius suum regale cum plenaria totius iuris sui executione super omnibus bonis et subditis ac eciam omnium sue diocesis inferiorum ecclesiarum subditis perpetuis temporibus. Inhibet eciam, ne suj officiales predicto archiepiscopo et suis subditis in eorum bonis, theoloneo vel rebus naufragio ablati, eciam berk et forestrand terra marique ne (!) aliquid grauamen inferant. Eciam concedit, quod dictus archiepiscopus omnes et singulas ecclesias sue diocesis, monasteria, hospitalia et leprosona libere regat et ordinet ac excessus in eisdem corrigat. Jn-super vlt et concedit, quod inquilinj ecclesiarum parrochialium et eciam sacerdo-tum sue diocesis dicto archiepiscopo vt suo vero domino et nulli alterj in spirituali-bus et temporalibus respondeant et obediant.

Perg. med konungens sekret. Sv. Riksark. En samtida afskrift å papper och en dylik från 1500-talet förvaras äfven därstädes; i Danska Rigsark. (Skaane 11) finnes privilegiet i vidi-mation af konung Hans från 1500.

**Ärkebiskop Birgers brev den 11 juni 1504 angående socken-
prästernas disposition av prästgårdarna vid moder- och
annexkyrkor.**

Ur Lunds ärkestifts urkundsbok VI sid. 136 ff.

Ärkebiskop Birger förordnar, att presterna i Lunds stift skola ega att till och afsätta bönderna å deras prestgårdar såväl i moder- som annexförsamlingarna äfvensom uppbara tjänst och landgille af dem, och reglerar närmare dessa bönders ekonomiska förpliktelser i de socknar, där de ärkebiskopliga skattegårdarna ligga och natt-håll till ärkebiskopen faller.

Wii Byrgher, met gudz nadhæ ærchebiscop i Lund, Sueriges förstæ oc pawens legatte, giøre vitheerligt allæ, ath effher wore elskelige capellanær, sogneprester i wort Lundhe stight, saawell the som sidhæ paa landzbygden som thee i kiøb-stæden boo och sogner haffwæ paa bygden, haffwæ wareth fore oss och wort he-dherlighe Lundhæ capittell paa eett satt prestemodhæ¹, claget oc tilkiennæ giffuit, hwiledes thee böndher, som sidhæ i thee prestægardhæ hoss thee kirkær, som prest-hernæ ickæ selfwæ besidhæ, æræ them meget fortrodnæ oc ower horighe foræ æy at willæ laanæ them stolderwm eller giffwæ them stroofodher till theres hæstæ om søndaghen eller andre daghæ oc tidher, som thee skullæ holdhæ mæssæ, eller giøre anner redhæ² i theres sogner, oc ath the ickæ villæ wære them horighe, lydighe och hørsomelighæ, som them bør mod theres rättæ jordrott oc hwsbondhe, ladende sigh haffwæ hwsbondhæ hold aff wore officialær, fogether oc embitzmen, for:ne wore presther till hoffmodh, fortørn och wlydelsæ, som wij dog æy stædhæ mwæ eller villæ, mæn paa thet ath for:ne wore elskelige capellanær skulle kwnnæ wære oss tess welwilligere met then redzle, cathedratico, altere haffre, giestningh, sub-sidio oc annet, som thee oss till wort sædhæ pligtighæ æræ, oc at thee kwnnæ haffwæ ther till tjänestæ oc hørsomæ aff saadanne böndher, som theres prestægardhæ besidhe, saadant vd at føræ oc bedhe gott fore oss och then hellighæ kirkes statt, thaa haffwæ wij nadhelighe vndt oc tilladet och aff wort hedherlighe Lundhæ capittels rodh och samtyckæ vndhæ oc tilladhe, ath for:ne wore presther, saawell thee som i kiøbstadhen boo och sogner haffwæ paa landzbygden som the presther daglighe sidhæ paa landzbygden, skullæ oc mwæ selfwæ haffwæ fuldmaght vdhj oc vdaff at sættæ oc skelligh tjänestæ oc landgildhæ vp at bæræ aff saadanne böndher, som theres prestægardhæ besidhæ saawell in annexis ecclesiis som i theres giffnæ kir-kær, och ath saadanne böndher, som saadanne prestegardhæ besidhæ i thee byær, som wore skudgardhæ æræ oc wore oc [wore] efftherkommeres natleyæ faldhæ vdi stigtet, skullæ æy haffwæ tynghæ met thee andre wore oc sædh[ens] böndher, som liggæ i læænet till saadan skudgardh, offtteræ æn wor eyghen natleyæ oc giest-n[ingh] faldhæ ther i byæn, tha skickæ saadanne böndher wore canceller, clærcker oc theres tiæneræ sæn[ghæ] oc holdhæ theres hæstæ till fodher oc skickæ them for-delsæ effther gammel sedwannæ, meen til saghefald, fredkiøb oc xl marcker sagh for theres brødhæ skullæ the sware oss oc wore embitzmen, och i slich modhæ nydhæ och thee böndher thee presthegaardhæ, som haffwæ fanget liffs breff paa them, oc vndher thee articlæ, som breffwennæ innehaldhæ. Thii forbiwdhæ wij allæ woræ officialer, fordhermarskæ, fogether oc embitzmen, aandheligæ och verdzlighe, som nw ære eller her effther komende wordhæ, for:nde wore presther her eemodh

at hindre eller hindre ladhæ, møde eller mødhæ ladhæ, fortræng hæ eller nogen forfangh her eemodh at giøre eller giøre ladhæ vdi noghre modhæ vndher wor hyllest oc nodhæ. Datum Lundis feria tertia infra octauas corporis Cristi in sinodo estiuali anno etc. mdquarto nostro sub sigillo presentibus jferius appenso.

Perg. med snitt för ett sigill. Ärkebiskopens i Lund arkiv. Danska Rigsark. Annat original i Ärkebiskopsarkivet i Lund (Landsarkivet där), från hvilket det inom [ ] satta hemtats och i hvilket följande olikheter förefinnas: 1) landhemodhæ 2) rødzlæ. Brevet tidigare tryckt hos Hofman, Om Tiende, 76—77 (årtalet här 1503); Friis, Skelskørs Beskrivelse, 545—546; Falkman, Upplysningar om kronans, kyrkornas och presterskapets inkomster etc., II, 1—7; samt i Samling af urkunder rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän, utg. af G. Thulin, 3—4.

Köpenhamns recess den 30 oktober 1536.

Ur Samling af gamle danske love, utg. av J. L. A. KOLDERUP-ROSENVINGE, IV sid. 157 ff.

Wii Christiann met Gudts Naade udwolddt Konningh til Danmarck och Norge, Hertug i Sleswig, Holstenn, Stormarn oc Ditmerschenn, Greffue udi Oldenborg oc Delmenhorsth: och wi, Mogens Göye, Hoffmester; Johann Friiss, Cancellor; Tyge Krabbe, Marsk; Predtbiörn Podtbusk, Offue Lunge, Axell Brade, Mogens Munck, Erick Banner, Oluff Rosenkrandtz, Hollgerdt Ulstandt, Knudt Bilde, Truedt Ulstandt, Knudt Rudt, Claus Bilde, Axell Ugerup, Claus Podtbusk, Erick Krummedige, Mogens Gyldensternn oc Knudt Gyldensternn, Danmarckis Riiges Raadt; oc wii effterschreffne, Mogens Bilde, Peder Ebbessen, Axell Rosenkrandtz, Manderop Holck, Anders Skieell, Axell Gyldensternn, Enuoldt Jyull, Gunde Lange, Jörgenn Gyldensternn, Iwer Jyull, Thomis Gallskytte, Henrich Stamppe, Nils Lunge, Otte Claussenn, Jörgenn Jyull, Jens Jyull, Loduigh Munk, Palli Bangh, Crestiern Fossie, Peder Gröen, Peder Skram, Nils Gröenn, Seuerin Marqvordtssen, Spliidt Bangh, Mogenns Jyull, Iwer Jyull, Peder Iwersen, Nils Glambeck, Jacob Wognssen, Jens Thomissen, Erick Gröenn, Iwer Munck, Jens Spennndt, Nils Jyull, Crestiern Krabbe, Laurs Anderssen, Mogens Spennndt, Crestiern Mogenssen, Nils Friis, Palli Friis, Anders Rytther, Jens Spennndt, Peder Gallskytte, Anders Spennndt, Bertill Jyull, Jens Mogenssen, Jens Gröenn, Marthen Gröenn, Nils Laurtsen, Hans Laurtsen, Erick Skram, Rasmus Skadde, Christoffer Banng, Christiern Spliidt, Nils Claussenn, Hertiugh Skram, Nils Skieell, Henrich Windt, Iwer Windt, Jörgen Schowgaardt, Claus Albretsen, Iwer Skieell, Per Crestiernssen, Crestiern Perssenn, Oluff Perssenn, Claus Perssenn, Nils Perssenn, Crestiern Perssenn, Torddt Glambeck, Nils Crestiernssen, Per Skram, Morthen Anderssenn, Laurs Anderssenn, Crestiern Anderssenn, Eggert Henrichsen, Nils Henrichssen, Peder Henrichssen, Benndt Abbelgaardt, Pouel Abbelgaardt, Jörgen Abbelgaardt, Albret Skieell, Nils Kragh, Thomis Styge, Peder Hardbo, Hans Bruenn, Claus Limbeck, Gunde Lange, Witus Bruenn, Pouell Bruenn, Cristoffer Munck, Crestiern Steenn, Crestiern Krabbe, Anders Gröenn, Lass Gröenn, Crestiern Gröenn, Jochim Lycke, Marquordt Laurtsen, Crestiern Sommer, Eyler Hardenbergh, Lauris Westeny, Jörgen Westeny, Anders Jacobsen, Nils Munck, Peder Krusse, Enuoldt Krusse, Henrich Biörnssen, Lauris Lunaa, Erich Jyull, Axell Jyull, Nils Rosenkrandtz, Nils Pouelssen, Crestiern Steenn, Henrich Steenn, Jörgen Rostrup, Hans Rostrup, Jörgen Styge, Cristoffer Styge, Styge Styge, Erich Styge, Peder Styge, Nils Jenssen, Lass Symenssen, Lass Munck, Suendt Perssen, Torckel Perssen, Nils Skade, Erick Nielssen, Anders Crestiernssen, Nils Skieell, Malthi Laurtsenn, Owe Perssen, Otte Gyldensternn, Jörgen Nagell, Jörgen Gundessen, Iwer Lycke, Peder Lycke, Hartuigh Thomissen, Jepp Friis, Glob Krabbe, Anders Glob, Anders Skouggaardt, Nils Friis, Spliidt Fosse, Gabriel Gyldensternn, Crestiern Friis, Cristoffer Rosenkrandtz, Iwer Krabbe, Lauris Skieell, Enuoldt Jenssen, Erich Steenn, Michell Nilssen, Erich Hög, Munck Elbeck, Berthill Hörby, Peder Munck, Nils Elbeck, Seuerin Munck, Marthen Rödt, Nils Jenssen, Lass Nielssen, Jens Nilssen, Nils Bruenn, Iwer Friis, Peder Huass, Joenn Mattsen, Mattis Jenssen, Henrich Nilssen, Michell Nilssen, Albrett Malthissen, Baltzer Malthissen, Cristoffer Malthissen, Crestiern Hardbo, Anders Pouelssen

sen, Cristoffer Krusse, Mattis Gröenn, Johann Bagge, Jepp Bruenn, Crestiern Styge, Mogens Jostesen, Oluff Glob, Melcker Glob, Hans Paauske, Nils Jenssen, Enuoldt Styge, Thomis Thomissen, Jesper Thordsen, Suendt Matssen, Will Thomissen, Thomis Knudtsen, Mogens Kaas, Nils Winther, Albret Muss, Enuoldt Jenssen, Johann Perssen, Claus Iuerssen, Nils Torlossen, Jens Marquordtssen, Jens Spliidt, Nils Mogenssen, Jens Hanssen, Otte Nielszen, Lucas Krabbe, Jens Torlossen, Wognn Perssen, Jörgenn Bilde, Knudt Bilde, Torloff Bilde, Seuerinus Högh, Offe Lauertzen, Jens Munck, Mauritz Jostesen, Godske Spenndt, Nils Kaas, Jens Thomissen, Matts Jesperssen, Frans Dyre, Eggert Dyre, Jens Huass, Geerdth Thomissen, Keldt Krabbe, Erick Bleck oc Marthen Suendszen, menige Adell oc Ridderskabet offuer allt Nörre-Juttlandt; Oc wii, Aage Sparre, Jacob Trolle, Mauritz Olszen, Hans Skougaardt, Biirge Ulstandt, Geert Ulstandt, Lauris Knob, Biirge Trolle, Kieldt Bingh, Knudt Gedde, Jochim Gedt, Jörgen Brade, Otte Brade, Gregers Ulstand, Pouell Kiörningh, Gerdt Kiörningh, Jochim Bingh, Axell Anderszen, Jörgen Urne, Claus Urne, Holgerdt Skallre, Erick Daa, Jochim Sparre, Jochim Myre, Jepp Falck, Thage Ottssen, Jepp Tordtssen, Axell Claussen, Biörnn Steenszen, Mattis Skallre, Jens Tiellossen, Joseph Falster, Wernner Parsberg, Otte Anderszen, Claus Claussen, Knudt Knob, Peder Störloff, Arildt Griiss, Oluff Jenszen, Jon Swenske, Lass Raffnildssen, Oluff Lauertzen, Mogens W. oc Claus Bagge, menige Adell oc Ridderskaff udi Schone, Halland oc Blegindt; Oc wii Cristoffer Raffnsborgh, Jens Rosenkrandtz, Claus Rosengardt, Axell Urne, Mattis Bildhe, Erich Krabbe, Nils Lunge, Knudt Sparre, Claus Erickssen, Marquordt Thimandt, Erick Bølle, Erick Daa, Erick Cristofferszen, Siuordt Grubbe, Nils Fickessen, Jörgen Grubbe, Basse Cristofferszen, Emicke Ottssen, Oluff Skinckell, Lauris Jenszen, Crestiern Paars, Per Godtske, Mogens Godtske, Jochim Beck, Nils Marquordtssenn, Cristoffer Hack, Otte Thennhuse, Hans Rudt, Erick Mattssen, Peder Weyerszen, Lauris Nilssen, Jens Lauertssen, Hans Urne, Bentt Bildhe, Torbiörn Bilde, Coruitz Bilde, Bentt Bilde, Axell Göye, Eskell Göye, Albreth Göye, Claus Ulffsfeldt, Axell Arnfeldt, Henrich Arnfeldt, Torbiörn Arnfeldt, Lauris Iwerszen, Jörgen Rudt, Jepp Torbiörnssen, Jörgen Westermanndt, Peder Falster, Arffuidt Ulstandt, Mogens Falster, Knudt Göye, Anders Göye, Peder Iuerszen, Erick Mogenszen oc Drage Lauertssen, menige Adel oc Ridderskabet udi Sielandt oc Smaalandene; Oc wii, Jörgen Qvidtzow, Knudt Urne, Jochim Wolckendorp, Nils Bildt, Johann Brockenhuse, Michel Brockenhuse, Eller Rönnoffw, Jacob Hardenbergh, Jacob Norby, Cristoffer Pallissen, Dirick Qvidtzou, Anders Emickszen, Claus Daa, Knudt Ebbessen, Knudt Ottssen, Peder Norby, Jacob Brockenhuse, Axell Fickssen, Mogens Claussen, Jörgen Urne, Claus Marquordtszen, Peder Braach, Jesper Daae, Antonius Briiske, Geerdth Briiske, Claus Briiske, Wernner Bertilssen, Oluff Norby, Hans Berildtszen, Claus Braackenhuss, Peder Braackenhuss, Axell Nilssen, Bildtt Nilssen, Hans Skinckel, Jens Drage, Tönne Tönnssen, Hans van Mælenn, Hans Friis, Busk Skenck, Nils Steenn, Mattis Henrickssen, Erick Perssen, Cristoffer Huidtfeldt, Reynoldt Heyderstorpp, Coruitz Hardennbergh, Ebbe Munck, Cristoffer Gyldenstern, Örlrick Biildt, Mattis Ludtt, Peder Lauertzen, Claus Daae, Henningh Volstrup, Jepp Borre, Jesper Gregorssen, Jens Huass, Jens Jörgennssen, Peder Jörgennssen, Iwer Munck, Hans Korsten, Nils Jacobssen oc Hans Jacobssen, menige Adel oc Ridderskabet udi Fyen oc Langelandt, mett menige Adel oc Ridderskab offuer aldt Danmarckis Riige; Oc thertillmet wii efftherskreffne Kiöbstedtmenndt udi alle Kiöbsteder offuer aldt Danmarckis Riige, som er först udi Nörre-Jutland: Riibe, Koliingh, Horszens, Wedtle, Wardt, Holstebro, Lemwiigh, Ringkiöpingh, Tiistedt, Nykiöping i Morse, Hiöring, Seeby, Schagen, Ollborgh, Mariager, Hoffbroo, Niibe, Randers, Aars, Wiborgh, Skiffue, Grindo, Ebeltofft, Rye; Udi Schone: Lund, Malmiö, Landtzkrone, Helsingborg, Engellholm, Falsterboe, Schannör, Wardtberg, Halmstedt, Falckenberg, Gaasekiill, Kongisback, Lageholm, Elleholm, Ausker, Lyckaa, Syllesborg, Trelleborg, Ydstedt, Ows, Wæ, Tommerup, Semershaffn, Rotneby; Udi Sielandt

oc Schmaalandene: Ringstedt, Kiöbennhaffn, Raaskyldt, Kiöge, Nestwidt, Kalingborgh, Wordingborgh, Helsingöör, Slagelsse, Skelskör, Korssör, Prestöo, Heddinge, Holbeck, Nykiöbingh i Odtzherritt, Slangerop, Siöborg, Stege, Nykiöbingh i Falster, Stubbekiöbing, Nagskow, Saxkiöbing, Nystedt, Mariboo oc Rudtby; Udi Fyen: Ottense, Medelfard, Bogensse, Kirtemyndtt, Nyborgh, Swinborgh, Faaborgh oc Asszens: Fuldmectige aff alle Kiöbsteder oc Herrider offuer allt Danmarckis Riige, som her udi thenne Herredag udi Kiöbennhaffn forsamlet ere, giöre alle witterliggt, oc bekiende obenbare fore Oss, wore Arffuinge oc Effterkommere her udi Danmarckis Riige, att efftherthii then almegtige, gode, barmhiarttige Gud, effther Konning Fredericks, höglofflig Ihukommelse, Dödt,¹ for wore store Sönders, unde Leffnits oc Regementtes Skyldt, oc besönnernligen att Bisperne udi Riiget icke wilde udi rette Tiidt udtwelleie oc indsette en Konning, haffver haardeligen oc swarligen ladet syn Straff oc Wrede ganget offuer Oss och thette Riige, udi thet att wii, then gantske Almue oc Menighedt, haffwe opsatt oc oppreyst oss emodt Öffrigheden, wore egne Herskabe oc menige Adellen, oc wii aff Riigens Raadt oc Adelen igien haffwe bewegett oss emodt Bönder oc menige Almue; theraff thaa thenne erbarmelige, klagelige oc ellendige Jammer oc Kriigh met Brandt, Mord, Roff, Steders, Slottes oc Husses Forderffuinge oc Forstöringhe, Blodstörtninghe, Quynders oc Jomffruers Skendtzsele oc Forkrenckelse, mange sorrigfulde Encker oc arme faderlöse Börnn, som nu (theswerre) for Ögne ere, effterkomett oc effterfuld ere; och ther Högborne oc Stormectigste Förste oc Herre, Her Christiann, mett Gudtz Nade udtwoldt Koning tiill Danmarck &c., wor allernadigste Herre oc Koning, forneffnte wor döde Herris oc Konings Söenn oc wor Naboe, haffuer seeth oc formerckt then store Jammer, Elendh, Mordt, Skade, Forderffuelse oc Blodstörtningh, som wii saa jammerligen oc erbarmeligen waare udi kommen oc udi fördde; efftherthii at hand udi saadan Nödt oc Twedregtighedt udi Riiget er udvoldt aff Riigens Raadt for Konning at were udi Riiget, haffuer hand haffdt theroffuer Mettliidinge oc forbarmit seg theroffuer, oc haffuer frelst oc reddet oss aff saadanne wore Fienders Hender oc aff saadanne Jammer oc indwortis Twedregtighedt udi Riiget, icke uden Hans Högmegtighedtz store Omkostningh met möget fremmett Kriigsfolck at opholde, oc haffuer saa kommet oss tiill Fredt oc Rolighedtt igienn: Och paa thet att Danmarckis Riige, hwilcket nu saa jammerligen haffuer werit behaffthet met Kriig, oc thermet er forherett oc foreret bleffuit, motte hereffther bliiffue bewarett, besköttit oc beskermet for saadanne Opröer, Blodstörtningh, Brandt, Mordt, oc anden Skade och Forderffue, och wii Riigens Indbyggere och Underdane maa bliiffue beskermede, besköttett och holne wedt Log, Skell och Rett, och thette Riige maa igien komme tiill Fredt och Rolighedtt, och therudi holdes och hanthaffuis, och att ther maa bliiffue giordt oc opprett eth bestandigt Regimente, christeligt, oprecigtgt, skelligt Ordinantzie oc Skickelse, och thend saa her udi Riiget maa bliiffue wedt Magtt holden: Saa haffue dog Wii Christiann, udwoldt Koningh tiill Danmarck, forskreffne Danmarckis Riiges Raadt, Addell, Kiöbsteder, Bönder och menige Almue och Indbyggere her udi Riiget, aff alle Lande, Öer och Leen offuer alth Riiget, som ere wiid Naffnn: aff Nörre Jutlandt, Skaane, Sielandt, Fyen, Langelandt, Laalandt, Falster, Möen, Hallandt, Blegindt, och alle andre Lande, store och smaa, som under Danmarckis Krone liggendis ere, berammit en menige Riigsdag att stande her udi Kiöbenhaffnn, Söndagen nest effther Sancti Dionisii Dag nest forgangen udi thette samme Aar, och therudinden met hverandre, effter well berodt Raadt, Samtale oc manigfoldige Raadtslaae, mett then almectigste Gudz oc then Helligandtz Hielp oc Forleninghe, udi thet hellig Trefoldigheds Naffn oss mett huerandre naadeligen, wenligen oc welwilligen forentte, fordragne oc forliigte om these effterskreffne Puncther oc Artickler, som the indholle oc udwiise: Hwilke Artickler Wii oc wore Arffwinge oc Efftherkom-

¹ Dödt mangler i Originalen.

mere udi Danmarckis Riige wille saa haffue bewilget och annammett for en menige Riigens Constitution, Sett oc Skickelsse oc Ordinantz: thennom ochsaa nu beuilge, beleffue oc samtöcke, och saadann Constitution, Sett och Skickellsse nu for oss och wore Efftherkommere, Koningher, Riigens Raadt, Addel, Ridderskab, Kiöbsteder, Borgere, och menige Bönder oc Almue, bode geistlig och werdtzlig Statth, udi thette wortt Breffs Krafft oc Magtt, fast oc udi alle Maade ubrödeligen tiil ewigh Tiidt att wille holle, och aldellis intett therudinden at wille forsincke eller i nogre Maade at forkrencke.

Först wille Wii Koningh Christiann &c., Dannemarckis Riiges Raadt och Addell, alt Hadtt, Niidt, Affuendtt och Mistancke, som wii haffue kunde i nogre Maade tiil Kiöbstederne, Borgherne, Bönder oc menige Almue, och thesligeste, som wii Kiöbsteder, Borgere, Bönder och menige Almue udi nogre Maade, ehuaadt thett helst er eller neffnnis kandt, kunde haffue tiill Koninglige Maiestat, wor aldernadigste Herre, Danmarckis Riiges Raadt oc Addell, skall paa alle Siider nedslaaes och were fordragett, forliigt och udi Grunden aff Hierttet tillgiffwen och wenligen foreentt, oc wii hereffther, som thii ther wille tilsamen besidde, beboe, och met huerandre beskytte, beskerme och hanthaffue thette Koningerige, roueligenn, wenligen, troligen, och udi en rett, godt Welmeningh, thend ene Deell wiide och handle thend andens Beste, och om saa skede, att Nöden paatrenge och Behoff giöris, att huer tha meth sith egett Liiff och aldt hans Formue thette wortt Fæderneland och Koningerige for allehande Anstödt, udlendiske och indlendiske Magtt och Wold, emodt Keyseren, Koningh Christian oc hans Tilhengere, och alle andre, ehwem thii ere eller were kunde, met høyeste Fliidt att affuerge, och icke lade oss trenge fran huerandre; och om nogre heroffuer, ehuaadt Stadt thend udi er, were segh enttenn Eddel eller Ueddel, worde befunden, som segh tiill nogen Opröer eller anden saadann Ulösth wilde lade bewege och opwecke, hiemmeligen eller obenbare, att skicke Fiende Budt, eller oc haffue nogen andenn Meenskab met thennom, thend skall som sith Fædernelandtz Forreddere actis, holdis, oc therfore straffet worde. Therefore wille Wii alle oc hwer serdelis udi Riigett, were siig stoer eller liiden, riig eller fattigh, eddel eller ueddel, skulle bliiffue wiid Lough, Skell og Rett, oc alle oc hwer serdelis aff wortt Konninglige Embede for Offueruoldt beskytte, beskerme oc handhaffue. Oc theremodt wille wii Riigens Raadt, Addel, Kiöbsteder, Borgere, Bönder oc menige Almue giöre oc beuise Hans Koninglige Maiestatt alt Underdanigt, erlig oc tilbörliig Hörsomhedt oc Tienneste, oc were oc bliiffue Hans Koninglige Maiestat udi alt hörsame Underdanighedt hörige, lydige oc fölgactige, thend Stundt Hans Koninglige Maiestat och wii leffue, oc icke fraa Hans Kon. Mai. udi nogre Maade aff nogene udlendiske eller indlendiske Magtt eller Woldt lade oss afftrenge, men wille were huoss thend samme, som æreakiære, redelige, erlige oc oprictige Mendt oc troo Undersotthe well tilstaar oc tilbör, sette oc stille wortt Liiff oc Godtz, met alt wor Wellfardt, udi Fare oc Ewenture for Hans Kon. Maj. oc wortt Fæderne Riige.

Oc efftherthii att oss alle, oc hwer besönnerligen, her udi Riiget well witterliggt er, at ald Uraadt, Skade oc Forderffue, Blodstörtningh, Mordt, Brandt &c. oc thette Riigis skadelige Forderffuelse, hwilken nu haffuer weret udi thet tridie Aar, er sönnerrligen theraff herkommett oc floditt, att Uenighedt oc Tuedracth haffwer weriitt emellom Bisperne, theris Anhengere, oc Adellenn, saa att Bisperne her udi Riiget udi rette Tiidt, som the well ellers skulle haffue giordt, icke haffue udwoldt en Konningh, men haffwe thett effther Konningh Frederichs Dödt oc Affgangh mett høyeste Fliidt forhindrett, mann haffwer oc samme Tiid, formiddelst theris store Magtt oc Wold, Anhang oc egen offwermaadigh Fortecth, icke kunde komme til nogett Koninglige Regimentt att skicke hwer Mandt Loug oc Rett, som thett tha for oss alle samptlige oc sönnerrligen udi mange Artickler er giiffuet tillkende, huilcke Artickler aff oss for nysomme er worden ansette, oc her for lange waare att opttelle: Saa wille wii hermett samptligh, och hver besönderligen, met

betideligh Raadt oc welbetenckt Willie oc Moedt haffve constitueret, ordineret, settet oc besluttet, och nu (met thette wort Breffs Magtt och Krafft constituere, ordinere, sette och beslutte, att nu)¹ hereffther tiill evige Tiidt these samme Biscopper, som saa for theris Mishandlingh, som forthalet er, ere worden affsette, aldrih skulle igien komme tiill theris biscoppeligh Regementte, Sticth och Stictes Godtz, och ingen andre theris Liige, eller andre for Bisper att regere udi Riigett, att bliiffve annammede, opsettede, kornne, eller tillstedde wordnne, men skulle aldels werre och bliiffve affsette.

Dog skulle andre christelige Bisper och Superattendenter, som thett menige Folck kunde lære, underuise, oc predicke thett hellige Euangelium och Gudtz Ordtt fore, oc thend hellige christelige Troe, tilskickes.

Och om noghen, were siig eddel eller ueddell, indlendisk eller udlendisk, geystlig eller werdtzlig, wille sette segh eller thage segh fore heremodt, formiddelst segh sielffuer eller formiddelst andre forskaffuit, eller om nogen hiemmeligen eller obenbare wille handle eller practicere heremodt, then skal hordeligen, som förre er rördtt, bliiffue straffit wiidt Liiff oc Godtz. Thet samme wille wii och alle, och hver besönnerrigan, endregteligen oc uadtskildtt, mett Liiff, Godtz och ald Magt och Formue affuerge, och aldrih tilstede att skee schall.

Och efftherthii att Bisperne, som herudi Riiget ere, tiill thenne Dag haffue emodtstandet Gudtz Ordtt och Euangelium, och forhindret thett, at thett icke er wordett predickett clarligen for thend menige Almue; thertiilmet icke haffue förddt theris rette biscoppelige Leffnnitt, att lære och predicke then menige Mand Gudtz Ordtt och Siels Salighedtt fore, men mere haffue skicket thennom effther werdtzlig Staett och Praall, saa att mand offuer thett gantske Riige nöuest haffue fundet two, som segh haffue wildt eller ladet kalle Bisper; och thesligeste, att thii haffue weritt en Aarsage tiill thette forgangne Oppröer, som förre er rördtt: och the for saadanne theris Uskikkelighedtt nu mett alles wortt Ja, Willie, Fuldburdtt och Samp-töcke ere affsette, och wii thennom eller sliige andre Bisper aldrih mere udi Riiget igien udi saadant Regementte haffue wille: Tha haffue wii thett saa met huerandre endregteligen besluttet, paa thett att Danmarckis Krone och Konningh kand bliiffue thesmere formuendes, oc om noget Anfaldt komme paa Riiget, aff nogenn inlendiske eller udlendiske Magtt, att mandt thend thesbedre kunde formaa att emodtstaa, oc icke saa mere schall Behoff giöris, att beskatte menige Riigens Indböggere, naer noget paakommer, som nu skeedt er; tha skulle alle Biskops-Stictis Godtz, Slotte, Gaarde, Huse och Jordegott, som Bisperne nu haffue haffddt udi Handt oc Were, hereffther tiill euig Tiidt were och bliiffue met alt theris Rentte och Tillleggelse lagde under Kronen, oc tiil Konngens Opholdelse, oc tiill menige Riigens Beste. Och skall ingen, were siig ehwer thet helst er eller were kandt, haffue Magt udi nogre Maade att thale therpaa effther thenne Dag fore hues som the eller theris Foreldre haffue giffuit tiil Biscopsdommene och Sticthenne. Dog at huilchenn eddell eller ueddell, som seg formener att haffue nogen Tilltall tiil noget aff Biscopsdommene och Sticthene om Jordtrette, Marckeskell, eller andre saadanne Trette, tha skulle the therom maa tilthale Konningenn eller hans Fogder oc Embitzmendt, som samme Godtz udi Were oc Forsuar haffuer, oc wederfaris Lough oc Rett, oc maa oc schall Konningen och hans Fogder oc Embitzmendt forsware samme Godtz met Lougen, effthersom Bisperne tiilforne giordt haffue. Thesligeste skall Konningen haffue, nyde och beholle Jus Patronatus tiill alle Prelathers Dignitether och andre Leenn, som Kronenn, Konningen och Bisperne hertiill haffve hafft att forlene. Saa skulle och Adellen oc Ridderskabet nyde och beholle Jus Patronatus tiill the Kircker och geystlige Leen, som the haffue Rett tiill, och met Breff och Segell beuiise kunde och the hertiill haffddt haffue; dogh saa, att thee Personer, som ther nu met forleent ere, maa thennom nyde theris Liiffstiidt, oc nar the Personer

¹ De i Parenthesen indfluttede Ord mangle i Originalen.

ere döde och affgangene, som nogle Vicarier i Forleninge haffue, tha maa huer Riddermandsmandt och Addele herudi Riiget komme tiill thett Godtz igenn, som thee met nögeactige Breffue och Seigl beuiise kunde, att the ære rett Arffuinge tiill. Och skulle alle Clostere, Prelathers Digniteter, Cannickedomme, och andre geystlige Leenn, som nu icke benefndt ære, wiidt theris Magtt bliffue, till saa lenge att Konningen oc Danmarckis Riiges Raadt therom met flere wiise Mendt och lærde, som the tiill thennom thagendis worder, en anden Skickelse giöre; dog hwer Mandtz Rett och rette Tiltale thermet uskadt och uforkrencket udi alle Maade.

Oc skal thet were Munckene friidt och obent fore, att udtgaa aff Closternne, huilcke som ther ikke wille indebliiffue; och the, som therinde bliiffue wille, the skulle were theris Formendt, Abbetther, Prierer eller Prouester ther i Closternne hörige och lydige fore, och före ett gott, erligt och christeligt Closter-Leffnit, eller gange udt aff Closterett. Och skall thennom predicckes Gudtz Ord fore, som i Closternne bliiffue. Och skulle the hereffther icke haffue fuldt Magdt, uden Konningens och Riigens Raadtz Ja, Willie, Fuldbördt oc Sambtöcke att affhende, sellie eller pantsette noget aff Closters Jordegodtz oc Eygendom udi nogenn Maade.

Oc efftherthii att Bøndere oc menige Almue befinde thennom möget beswarett offuer Maaden met Bispegaffue, Haffre, Smörbyrdt, Nandest, Ploukornn, oc anden sliig Tyngue att udtgiffue: tha ere wii saa therom enns wordne, att Bønder oc menige Almue hereffther skulle udgiffue redeligen offuer alt Riiget then tiende Kierffue aff Huede, Rug, Byg, Haffre, oc alt andet Kornn, hues Gudt giffuer; oc skulle the giffue for Qwegtindt effther gamble Seduanne, dog udi Hallandt, Blegindt oc Liister, thi som icke giffue Kornnthind, ther skulle the giffue Smörtindt, eller andet, som the aff gammell Tiidt giordt haffue, oc icke theroffuer skulle besweris aff Presternne met anden Tyngue, antthenn Nandest, Smörbyrdt, eller saadant andet, som forschreffuet staar.

Oc efftherthii att Bispenne ere nu affsette oc afflagdtte, saa will dog Behoff giöres, att ther skickes nogle merckelige wise oc leerdhe Mendt, som skulle haffue Paasyun, at alle Sognnepresther offuer gantske Riiget predicckes oc lære thet menige Folck Gudtz Ord oc Euangelium fore; sammeledis, att opholdes Scholer, ther unge Personer lærer oc institueris i Latine oc andre Tongemaall, saa att Riigett kand haffue leerde Mendt, oc saadanne lerde Mendt att opholle, wille wii, att forschreffne Thiende offuer alt Riiget skall dieles udi trende Parter. Thendt ene skall Sognnepresten beholle; thendt anden Part skall Kircken haffue, oc den tredie Part skall Konningen lade opbere, oc handt skall skicke fornefnte lerde Mendt Prouision oc Underholdingh; oc skulle Bønderne i huertt Sogenn före samme Tiendekornn udi Kierffuerne till Kirckeladenn oc ther scall Tienden skiffits i trende Partte, som forschreffuit er, oc schall giiffuis Bønderne samme Dag eth Maaltid Mad oc Dricke, nar the framføre Thienden, oc thet skulle alle tre bekoste.

Schall oc indleggis udi alle Hospitaler, som funderet oc sticttede ere her i Riigett, udenfore eller indenn Kiöbstederne, eller anderstedtz ehuor thee ere, saa mange siuge Folck, som thend Rentte, ther tilligger, kandt formaa att föde, oc icke hereffther skulle gange udi Forleninger, som hertiill giordt er; oc schulle tillskickedes nogene erlige oc forsiunlige Mendt, som skulle thi siuge Mendiske forestaa, oc flii thennom theris Klede, Föde oc anden Nottörttelighedt, aff thend Rentte, ther tilligger, oc Gudtz Almisse ther tilgiffuis. Oc skulle samme Forstandere giöre Konningen, eller hwem hand thertill tilskickendis oc thet befalendes worder, therefore (hwert Aar¹) Regenschab for hwes thi udi saa Maade opbere oc igien udgiffuis paa the Armis Wegne. Oc hwes flere arme siuge Folck ther ere, end ther kand indleggis udi Hospitalerne, thi mue bedle Gudtz Almiisse, effthersom Sedwanne werett haffuer. Oc theroffuer skall intet karsch eller førdt Mendiske, som ikke er bekrencket met nogen Gudtz Plage eller Siugdum, tilstedes at trygle eller bedle Gudtz

¹ hwert Aar mangler i Originalen.

Almiisse her udi Riiget, under theris Liiffs Straff. Oc skall enn Person udi hwer Kiöbstedtt tilskickes, som samme siuge Mendiske besictige skall, om thi ere före att arbede eller oc icke.

Oc efftherthii att thett högste Regementte udi Riiget henger meest paa Konningens Persone, huilcket Regementte Konningen icke allene före kandt, therfore skall Konningen altiitd haffue en Riigens Hoffmester, en Cancellor, oc en Marschalch, som ere födde danske Mendt, huilke som Konningen oc andre Riigens Raadt udi Riigens Erinde oc Sagher, tiill Hans Koninglige Regementtes Opholdelse, skulle were behielpelige. Oc om Konningen wille beswere nogen, were segh eddel eller ueddell, Borger eller Bonde, thermet noger kunde fornemme, att Konningen giör hannom Urett, tha skall thet were hwer friitt oc obet fore, att giiffue thet Riigens Hoffmesther, Konningens Cancellor oc Marskalck tilkende, oc formane ladde Konningen, at handt forladder saadant hans Fortecth. Oc thersom Konningen icke tha wilde ladde segh underwise, (huilcket Wii dog for Os well giöre wille), tha skall Konningen strax udtlegge oc opneffne thend, som klager, en benefndt Rettisdag, oc tha pleye Anklageren Rett for Riigens Raadt oc nogehn aff Adellenn, som Konningen oc thertiill skall lade kalle oc forscriffue, oc for thennom stande hwer Mandt tiill Rette, oc hende oc giiffue, hwad beschreffne Lantzlougen udtuuiser oc giffuer.

Oc efftherthii att her udi Riigett haffuer werit oc endnu er stoer Misbrugelse mett Dom oc Rett, som att bode Fattige oc Riige motte for Giifft oc Gaffue kiöbe thennom Retten tiill: thaa wille Wii, att theroom hereffther skall saa holdis, att wortt Raadt, Embidtzmendt, Riigens Cancellor, Landtzdommere, Borgemesthere oc Raadmendt, som nu ere eller hereffther kommendis worder, skulle swerge Konningen en Eedt, oc Herritzfogeder skulle swerrie wore Leensmendt, udi saadann Form, som her efftherfølger:

”Jeg N. loffuer oc tillsiger, att jeg udi the Sager, som megh forekomme, huad heller the ere Liiff, Godtz eller Ære anrörendis, att jeg wiill theroom döme retferdeligen, oc icke will udi nogre Maade ansee Woldt, Magtt, Frendskab, Wenskab, Giifft eller Gaffue, Hadt, Affuindt eller Niidt, men alleneste will haffue Gudt oc Retferdighedt for Ögnene, oc döme retferdeligen effter Konningh Woldemars Lough oc Riigens gode, gamble oc lougelige Statutter oc Seduanne, oc hielpe hwer tiil Rette, saa well thend fattige, som thend riige, thend eddele, som thend ueddle, saa well thend udlendiske, som thend indlendiske. Jeg will oc icke, förre eller siiden effteratt Dommen affsiigis, hiemmelig eller obenbare, thage, anamme eller opebere, formiddelst meg sielffuer eller nogen anden, nogen Giifft, Gaffue, Skenk, Guldt, Sölff, Penninge, eller Pendinges Werdtt, formiddelst huilke nogen Part motte syn Rett worde forkorttet for: Saa sanntt hielpe megh Gudt oc hands hellige Ordtt.”

Oc huilcken theroffuer worder befunden at thage nogen Giifft eller Gaffue for Retten, tha skall thend straffis therfore, som tillbörligt er oc saadan endt Mandt bör att straffis.

Oc efftherthii att wii formercke oc besinde, att thette store Opröer i Riiget, Skade, Forderff, Kriig, Mordtt, Brandt oc Blodstörtningh, som nu werit haffuer, er icke kommit aff andet, endt att Bisperne icke haffue willet effther Konningh Frederichs Dödt oc Afgang udwellie, koritt och keysett en Konningh oc Hoffuit for Riiget igenn: thii saadant Untt betimeligen att forekomme, saa att saadan Skade oc Forderffue icke meere her udi Riiget skee skall, tha haffue wii theroom mett huerandre saa samdregeligen skicket oc ordineret, att wii Danmarckis Riiges Raadt nu udi forskreffne Koninglige Majestats, wor allernaadigste Herris, Regerings Regemente, oc udi Hans Högmegtighedtz Liiffstiidt, nu kaare oc keyse Hans Kongl. Mayestats elsthe Söenn, Hertug Frederich, tiill Herre oc Konning offuer Danmarckis Riige att were effther hans Faders Dödt oc Afgang, oc skall nu hereffther kallis Prindtz aff Danmarck thend Stundt Hans Herre Fader leffuer, oc

effther Kongl. Majestats Dödt oc Affgangh skall handt kallis udtuoldt Konningh, tiill saa lenge han bliiffuer krondt. Oc om thend almechtigste Gudt haffuer thet saa forseet, at forscreffne Hertug Frederich döde oc affginge, förre end Kongl. Mayestat, wor keriste nadige Herre, oc Gudt wille unde oc giiffue Kongl. Mayestat en anden Söenn, tha wille wii Danmarckis Riiges Raadt were forplictet thend samme Kongl. Mayestats Söenn att keyse, kaare oc uduelge for Herre oc Konningh att were effther syn Herre Faders Dödt. Oc thersom (Gud forbiude) att samme Konninglige Mayestat Söenn döde oc affginge, oc Kongl. Mayestat ingen mere Söenn haffde, tha wille oc skulle wii Danmarckis Riiges Raadt, mett Kongl. Mayestats wor nadige Herris Raadt, Willie oc Widskab, strax igien udwellie oc naffnkundighgiöre then, som Konningh skall were, oc Danmarckis Riige skall regere effther Kongl. Mayestat Dödt oc Affgangh. Oc skall thend altiidt kallis Prindtz aff Danmarck, som saa uduellies, aldt thend Stundt Konninglige Mayestat leffuer. Dog skall thend, som Konningh skall were effther Konninglige Mayestat Dödt, were forplictet at swerge, bebreffue oc forseigle, Danmarckis Riigis Raadt, Addel oc Indböggere att holde wiidt Lough, Skell, Rett, Recess, Friiheddher oc Priwilegier, som Konninglige Mayestat, wor nadige Herre, ossn sworett, bebreffuit oc forsegeltt haffuer. Hwilcke forskreffne Udtuellelse oc Kore wii menige Addel oc Ridderskab mett Danmarckis Riiges Raadt beuilgett, fuldburdt oc samtöcktt haffuer.

Oc efftherthii att mangfoldige Twedrecht altiidt haffuer werit emellom Konningen oc Adellen, om Hals, Handt oc XL Marcks Sager, oc anden Rettighedt, som framfarnne Konninger haffuer haffdt offuer Adellens Bönder oc Tienere; thaa paa thett att sligt oc alt Twedrecht emellom Konningenn oc Adellenn maa nederleggis, tha haffue Wii forneffnte Christian, uduoldt Konningh tiill Danmarck &c., for Oss och wore Efftherkommere, for eth almyndeligh Sett oc Skick, som her effther tiill euige Tiidt holdes skall, undt oc tillatth, att Danmarckis Riiges Raadt oc Adell, oc theris Arffuinge oc Efftherkommere, Addell udi Danmarck, mue oc skulle haffue, nyde oc beholde alle XL Marcks Sager, mett Hals oc Hanndt oc alt andenn Rett oc Rettighedt offuer theris egne Bönder oc Tienere, mett alt anden Herlighedt, som Wii oc wore Forfædre, Konningher i Danmark, offuer wore oc Kronens Tienere haffue oc friist haffdt haffue.

Oc efftherthii att Twedrecht oc Venighedt altiidt haffuer werit her udi Riigett emellom Adelen, Borgere oc Bönder om Kiöbmandskab, tha skal therom hereffther saa holdes, att hwer Bonde skall were friit oc obit fore, att mue ubehindret selge syne Ware, thet were Kornn, Smör, Honingh, Öxne, Heste, Fisk, oc alle andre Ware, hues handt haffuer, Oss, wore Embitzmend, Raadt, Addel, om thii end erffuelige under thennom besidne ere, oc alle Mandt udi Riiget; oc skall ther offuer ingen Prelat, Ridder, eller Riddermandtzmandt, twinge eller trenge nogen Bonde, eller kaste hannom nogen Uhyldt paa therfor, eller beskatte hannom. Men will en Riddermandtzmand kiöbe noget aff syn Bonde, tha skall hand haffue thet udi hans Mynde, oc mett hans Willie, liigesom hand kiöfft thett udaff en fremmede.

Oc skulle alle Borgere oc Bönder her udi Riigett hereffther undholle thennom oc icke kiöbe eller pantte noget friitt Jordtgodtz.

Skall oc were forbodett, offuer thette gantske Riige, alle Prelater, Embitzmend, Lensmendt, Riddermendtzmendt, Fogether, oc alle Bönder paa Landet, Peberswenne, oc alle Bissekremere, att bruge nogen Kiöbmandskaff paa Bygden oc udi Landtzbyerne, mett Alne, Mode, eller mett Wegth; men huilcke paa Landet noget saadant Behoff haffue, the skulle kiöbe thet udi wore oc Kronens Kiöbsteder aff Borgerne.

Och om nogen Riddermandtzmand wille hereffther besöge Sildefiskende, oc ther bruge syn Neringe, som en anden indlendisk eller utlendisk Kiöbmandt, tha eff-

therthii thet tilladis att fremmede oc udlendiske, att the mue bruge theris Fordeell ther att saltte, tha skall thett oc were Adellen uforböditt.

Saa mange Staldöxne, som Mandt kandt stalle paa sit eget Foder, eller hand kand lade fodre huos syne egne Tienere, som hannom plictige ere att holle Foer-nödt fore, thennom maa handt uforbrodden sellie, oc icke flere, dog hermet Konningens oc Kronens Rett oc Rettighedt i alle Maade uforkrenckett.

Oc hwes Kiøb oc Mageskiffte, som hertill er ganget oc giordtt emellom Kronen, Addelen, Kircker oc Clostere, skall bliiffue wiidt Magtt holne.

Schulle oc alle Thatere, som her ere eller findes udi Riigett, forwises att drage herudaff Riiget, inden tree Maaneder hernest effterfølgendis.

Hermett schulle wii mett hwerandre udi alle Maade were om alle Sager, Skiil-dinger oc Bröst, som udi thenne Feyde oc Oprøer paa alle Siider skiedt och giordt ere, fordragne, forentte, oc tiill euig Tiidt, for födde oc ufödde, wenligen forliic-the.

Oc alle aff Riigens indfödde Mendt, som ere farne her udaff Riiget mett Greffue Christoffer oc Hertug Albrett, eller udi thenne Feyde eller effther thenne Feyde römppt ere, thennom wille wii holle for alles wore oc Riigenns obenbare Fiender, oc aldrig tilstede thennom, at komme herindt udi Riigett igien udi noger Maade, uden thett skeer mett Konninglig Mayestatz wor nadigste Herris Willie oc Samp-töcke.

Oc Wii Christiann, mett Gudts Nade uduoldt Konningh tiill Danmarck &c., menige Danmarckis Riiges Raadt, Adell, Kiöbstedtmendt, Bönder oc menige Almue, som her nu tiill thenne almyndelige Riigsdagh forsamblede ere, haffue then-ne Riigens Constitution, Skick oc Ordinantie, som forscreffuit staar, udi alle syne Ordt, Artickler oc Punctther, som hunn indholler, forklarer oc uduiser, for Oss oc wore Efftherkommere tiill ewige Tiidt fuldburdtt oc i alle Maade sambtöcht att bliiffue wiidt fuld Magtt.

Oc effterthii, att wii alle, som hiidt ere forsamblede, met fuldt Magtt aff then-nom, som hiemme siddendis ere, icke kunde alle oc hwer serdelis henge wore Ind-segler fore thette wort obne Breff, tha haffue Wii Christian, udtwoldt Konningh tiill Danmarck &c., oc wii menige Danmarckis Riiges Raadt, oc wii, Jepp Friiss, Peder Ebbessen, Anders Skeell, Axell Nielsen, Niels Jenssen, Lauris Westenii, Christen Sommer, Mandrop Holck, Peder Skram, Axell Jyuel, Cristoffer Rosen-krandtz, Cristiern Friiss, Jens Thomissen, Erick Nielsen, Otte Gyldensternn, Claus Iffuersen, Henrich Biörnssen, Jens Jyuell, Niels Friiss oc Gabriell Gylden-sternn, paa menige Adells oc Ridderskabs Wegne udi Nörre-Judlandt; oc wii, Joh-an Brockenhusse, Nils Bildt, Mechell Brockenhusse, Jörgen Qvitzou, Jacob Har-denbergh, Eyller Rönnow, Anders Emichssen, Knudt Ottssen, Christoffer Huidte-feldt oc Knudt Ebbessen, paa menige Adells oc Ridderskabs Wegne udi Fyen; oc wii, Mattis Bille, Marquordt Thiimandt, Knudt Sparre, Hans Rudt, Erich Cri-stofferssen, Siuordt Grubbe, Bassi Cristofferssen, Oluff Skinckell, Lauris Jenssen, Nils Marquordtsen, Jepp Torbiörnsenn, Peder Falster, Erich Mogenssen oc Claus Ulfveldt, paa menige Adells oc Ridderskabs Wegne udi Sielandt oc Smaalandene; oc wii Jacob Trolle, Mauritz Olssen, Hans Schougaardt, Biirge Ulstandt, Lauris Knob, Jören Urne, Thage Ottssen, Josep Falster, Peder Störlöff oc Knudt Ged-de, paa menige Adells oc Ridderskabs Wegne udi Schaane, Halland oc Blegindt; oc wii efftherscreffne Kiöbsteder, Wiborg, Riibe, Kolvingh, Horssens, Aarhus oc Aalborg, paa menige Kiöbsteders Wegne i Nörre-Judtlandt; Oc wii, efftherscreffne Kiöbsteder, Ottensse, Swinborg, Assens oc Nyborgh, paa menige Kiöbsteders Wegne udi Fyen; oc wii efftherscreffne Kiöbsteder, Kiöbennhaffnn, Kiöge, Raaskell, Helsingör, Nestwidt, Nagschouff, Stubkiöbing oc Stege, paa menige Kiöbsteders Wegne udi Sieland oc Smaalandene; oc wii efftherscreffne Kiöbsteder Lundt, Malmiö, Landskrone, Wardberg, Ydtstedt oc Halmstedt, paa menige Kiöbsteders

Wegne udi Schaane, Hallandt oc Blegindt, latt henge wore Secretter, Indsegler oc Signetter nedenfore thette wort obne Breff, tiill Windesbyrdtt, att saa udi alle Maade ubrödeligen holdes skall tiill euige Tiidt. Oc beplichte wii oss huer for segh, oc thennom alle, som hiemme sidde oc oss mett fuldt Magt udsendt haffue, att wille giffue thette wort obne Breff bescreffuit oc beseiglett fran oss, saa tiidt oc offthe Konninglige Mayestat wor nadigste Herre thett aff oss eskindis oc begerendis er.

Giffuit oc sceffhruit paa Kiöbenhaffnns Slott, Mandagen nest effther Sanctorum Simonis & Jude Apostolorum Dagh, Aar Christi Thusinde, fem Hundrett, treduge, paa thett siette.

Presentations- och kollationsbrev å prästerliga tjänster.

A. Ur Svenskt Diplomatarium fr. o. m. år 1401.
I (Sthlm 1875—84). sid. 435.

566. 1405 den 26 mars. Lund.

Ärkebiskop Jakob i Lund överlämnar själavården i Brönnestads socken i Göinge härad åt Henricus Inguari, kanik i Ebelholts kloster.

Orig. på perg. i RA.

Jacobus, Dei gracia archiepiscopus Lundensis, Suecie primas et apostolice sedis legatus, dilecto nobis domino Henrico Inguari, canonico monasterii Eplæholt, caritatem in Domino cum salute. Visis literis abbatis tui, quibus tibi, vbicumque tibi placuerit, commorandi licenciam dederat singularem, nos tibi, vt in nostra valeas diocesi commorari, tenore presentium licenciam i[m]pertimur ecclesiam Brunstathe in Gythingeholm, cum cura animarum officendam tibi presentibus committentes, prouiso tamen quod in residencia sacerdotali residere personaliter tenearis, nobis in iuribus nostris de eadem ecclesia respondendo, quapropter mandamus omnibus et singulis parrochianis ibidem, vt tibi tamquam vero curato animarum suarum de omnibus et singulis iuribus sacerdotalibus decetero fauorabiliter respondeant et nulli alteri quouis modo, donec presentes duxerimus reuocandas. Datum Lundis, anno Domini mcdquinto, crastino annunciacionis beate virginis, nostro sub secreto presentibus appenso.

(Sigillet saknas.)

B. Ur Lunds ärkestifts urkundsbok IV sid. 47.

1464 den 27 oktober.

Kristian I anmodar ärkebiskop Tuve att utnämna subdiakonen i Lunds stift Gereke Hansen till sockenpräst i Övraby och Halmstad, vilka församlingar blivitt lediga till följd af kunglige kapellanen Alexanders avsägelse.

Cristiernus dei gracia Dacie, Swecie, Norwegie, Sclauorum Gotorumque rex, dux Sleswicensis, comes Holsacie, Stormarie, in Oldenborgh et Delmenhorst, reuerendissimo in Christo patri domino Twoni, eadem gracia archiepiscopo Lundensi, Swecie primati et apostolice sedis legato, nobis sincere dilecto, sincere dilectionis nostre affectum in domino cum salute. Cum ad vacantem de iure et de facto ecclesiam parrochiam in Øffwerby cum filia sibi annexa in opido nostro Halmstadensi in terra Hallandie vestre Lundensis dyocesis per liberam dimissionem domini Alexandri presbiteri, capellani nostri, earundem vltimi possessoris, nobis merum competit ius patronus, et quia latorem presencium Gerekinum Iohannis, subdyaconum vestre dyocesis, propter deum et virtutum eius merita inuenimus prosequendum, ipsam paternitati vestre ad dictas ecclesias canonice obtinendum in hiis scriptis offerimus presentatum, ea, qua decet, exorantes instancia, quatenus sibi ecclesias pre-

fatas cum animarum cura ac plenitudine iuris canonici conferatis, ipsum ad eas et singula earum iura institui et introduci ac in eisdem defendi secundum iuris ordinem effectualiter facientes. Datum in Geffninghe anno domini mcdlxquarto vigilia apostolorum Symonis et Iude nostro sub signeto, secreto nostro non presente.

Ad relacionem domini Iohannis Oxæ militis.

Perg. med Konungs Christierns utplånade signet. Halmstads rådhusarkiv.

C. Ur Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis, Anden Række (nr 6062 och 6063; III sid. 585 f).

Drottning Dorothea presenterar och biskopen i Odense tillsätter präst i Notmark på Als.

1487 den 8 april.

Apr. 8. Dorothea regina Dn. Carolo Ronnow ecclesiæ Otthoniensis episcopo. Primum ad vacantem de jure et facto ecclesiam parochialem Nothmarck in terra nostra Alsia vestræ diocesis per mortem Dn. Iohannis Selicks presbiteri ultimi possessoris eiusdem nobis juspatronatus competit, et quia Dn. Mathiam Iohannis presbiterum vestræ diocesis propter virtutum eius merita invenimus prosequi (?), ipsum vestræ paternitati ad dictam ecclesiam obtinendam offerimus presentatum, obsecrantes, quatenus ipsum (1) dictam ecclesiam cum animarum cura ac plenitudine iuris canonici conferatis ipsumque ad eam et eius jura institui ac introduci secundum vestrum ordinem facientem (1). Secretum nostrum presentibus est appensum. Datum in castro nostro Gottorup die palmarum anno millesimo quadringentesimo septimo (1).

Orig. med drottningens sigill. Notmarks kyrkas arkiv.

1487 den 20 april.

Apr. 20. Carolus episcopus Ottoniensis Dn. Mathie Iohannis pastori nostræ diocæsis. Tuæ probitatis ac aliarum virtutum merita nos inducunt, ut personam tuam spetiali favore prosequamur. Quapropter ad presentationem Dn. Dorotheæ reginæ ecclesiam parochialem Nothmarck in Alsia, vacantem per mortem Dn. Iohannis Silken ultimi possessoris eiusdem, tibi conferimus teque per annuli nostri traditionem investimus ad eandem, curam animarum et administrationem spiritualium et temporalium tibi in animam tuam committe(nte)s. Volumus etiam tibi de omnibus dictæ ecclesiæ justitiis plebanicis integraliter re(sponderi) et null(i) alter(i). Dominis sacerdotibus per te requisit(is) damus in mandatis, qua(tenus) te in dictæ ecclesiæ corporalem possessionem introducant. Secretum nostrum presentibus est appensum. Datum Ottoniæ fer. 7. (1) infra oct. pascæ anno 1507 (1).

Orig. med sigill. Notmark kyrkas arkiv.

D. Ur Langebeks diplomatarium vol. XL (DRA).
Biskopen i Århus tillsätter präst i Hornslet.

1516 den 21 april.

Orig. membr. ex. Archivo Rozenholm 1762.

Nicholaus Dei et apostolice sedis gracia Episcopus Arusiensis dilecto nobis in Cristo filio nostro *Seuerini Petri* nostre diocesis clerico paternam in Domino caritatem. Honestus morum et probitatis aliaque virtutum tuarum merita, quibus multipliciter apud nos commendaris, nos sollicitant et inducunt, ut personam tuam speciali gracia et fauore prosequamur. Vnde tibi Ecclesiam parochialem beati Nicolai in Hornslet per liberam resignationem cuiusdam Domini Joannis Cristierni,

ultimi et immediati possessoris eiusdem ad presens de iure et facto vacantem, cum omnibus, iuribus pertinentiis, et emolumentis suis per presentes conferimus, Teque per birreti nostri impositionem¹ investimus in eandem animarum curam, Sacramentorum administrationem committentes. In quorum evidens testimonium Sigillum nostrum presentibus inferius est appensum. Data in Holme Anno etc. MDXVI 2:da feria post Dominicam Contate.

(Sigillum deest)

E.

Ur P. Friis Edvarsen, En ringe underretning om Schielschiör Kiöbstæds gamle og nuværende Tilstand (Sorö 1759) sid. 525 f.

Biskopen i Roskilde tillsätter präst i Höve och Flakkeberg.

1526 den 1 augusti.

Lit. 125.

Joachimus Rönnow, divina miseratione electus ad Ecclesiam Roschildensem dilecto nobis Magistro Petro Joannis, verborum Divinorum Præsbitero, Paternum affectum in Domino cum Salute. Tuæ probitatis ac virtutum merita, quibus ad nos digno recommendaris testimonio, nos sollicitant et inducunt, ut personam tuam prosequamur gratia speciali. Ea propter præmissorum meritorum tuorum intuitu Ecclesiam parochialem in Höffwe cum sua Annexa Flackeberge — — — — per liberam resignationem ejusdam Domini Nicolai, tibi fratris et germani, ultimi et dimidiati possessoris eorundem, de jure et facto vocamus, una cum omnibus et singulis suis iuribus, fructibus, redditibus, proventibus, obvenientibus et emolumentis tibi tanquam bene merito in nomine Domini conferimus, teque per Berreti nostri impositionem investimus predicatorem de eisdem, te in et ad realem, actualem et corporalem dictarum Ecclesiarum juriumque, pertinentiarum omnium earundem possessorem cum animarum cura, ac omni — — — — plenitudine, tenore predicatorum, induimus. Salva tamen portione Canonica, octo talentorum bordei de eisdem Ecclesiis infra festum Purificationis beatæ Virginis in Curia Sacerdotali Höffwe aut in civitatula Schielschiör per te tuosque ad easdem Ecclesias successores, (si te forsitan ante ipsum mori contigat) annuo perpetuenda, præterea et tuosque successores præfatos ad providendum sæpe dicto Dom. Nicolao, cum camera et parte pomarii, quasnam elegerit, in præfata residentia Sacerdotali, ac competentibus (quoad vixerit) in propria vitæ alimoniis, sub pænis et censuris Ecclesiasticis pertinentibus, astringimus et obligamus. In quorum Collationis, Investituræ, Indictionis, Portionis, Canonice ac ceterorum jurium reservationis testimonium, sigillum nostrum presentibus est appensum, datum in curia nostra Apostoleca Roschildensium diebeati Petri Apostoli ad vincla Anno Domini MDXXVI.

(Sigillum deest.)

F.

Ur Hans de Hofman, Samlinger af — — — Stiftelser, Foundationer og Gavebreve etc. V. (Kbhvn 1760) sid. 432 f.

Fredrik I presenterar präst till Nyborg och Hjulby.

1528 den 6 september.

7. Friderich I. At Sogne-præsten i Nyborg, maa tillige beholde Annex-Kirkerne, nemlig Gammel og Hiulbye, dat. 1528, og lyder saaledes:

¹ Jfr brev C. I Roskilde stifts synodalstatuter 1516 förbjöds bruket av guldring för vanliga sockenpräster (förbehållet kaniker och likställda).

Vi FRIDERICH den Förste, med Guds Naade, Danmarkes Vendes og Gøthes Konning, etc. Den Ærværdige udi Christo Fader, Hr. Jens Andersen, Bisp til Odense Kirke, Salighed og Vor synderlig Gunst og Naadel Efterdi Os og Vore Efterkommere, Danmarkes Konger, hør og bør Jus Patronatus til de Annexe Sogne-Kirker, Gammel Kirke, og Hiulbye, udi Eders Stift, med vor Frue Capell udi Nyborg, formedelst Joachim Canuti, den sidste Eyere till samme Kirker, hans Resignats og Overladelse, da unde og tillade Vi Os Elskelige Hr. Niels Pedersen, Sogne-Præst, efter Kirke-Frihed att nyde og beholde maae fornevnte Kirker: Bedendes saa vidt I efter Kirke-Frihed, hannem samme Kirker og Capell med al Rette unde og tillade maae, og I dennem til hans rette og brugelige Hævd og Eyendom indskikkendes, med Avling, Rættighed, Indkomst og Landgilde forsyne ville, her udi gjør I Os en taknemmelig Ting, som med al Vederleggelse forskyldes skal. Givet paa Vort Slot Colding, den 6te Søndag efter St. Peders Fengsels Fæst, 1528.

G.

Ur »Registre paa alle Landene Ab Anno 1523 ad Annum 1533«. DRA. (Jfr Frederik I:s danske reg. ed. Erslev & Møllerup sid. 207).

Fredrik I tillsätter präst i Horslund i Odense stift.

1529 den 1 juni.

Her Hans iens. prest fick saadant breff Som her nu efftherfullger. Wii Frederich met Gutzs naade etc. Göre alle vitterligt, att thendne breffuiisere oss elskel:e Her Hans iensenn haffuer nu verett her fore oss met oss elskel:e H. Jenss Persszenns opne besegellde breff Liudendis, att forsch:ne H. Jenss Perssenn haffuer vntt och vpladet hannom Horslundt kircke som handt aff oss och kronnenn nu siist haffuer vdi vere och forlening hafft. Tha effther thi att vii och vore ephtherkomere kongere vdi Danmarck haffue samme kircke att forlene och presentere naar thendt lössner och vaccerer, haffue vii aff voer Sunderlig gunst och naade vntt och forleentt och met thette vortt opne breff vnde och forlene forsch:ne Her Hans iensszenn szamme voer och Kronnenns kiercke Horslundt kiercke att haffue nyde och beholde vdi szin leffues tiidt och saa lenge handt leffuer. Doch szaa att handt schall predicke och lere Gutzs ordt thet hellig Euangelium i szamme kircke och göre Sognemendenn i szamme saagenn thendt tillbörlig tienniste baade indenn kirckenn och vden som en godt forstander oc Sogneprest bör att görre sine saagnfaalck. Cum inhibitione sol. Giffuit paa vortt Slott Köpenhaffn Tisdagenn nest ephther Gutzs legems Dag anno etc md XXIX.

Rel:r Hr Henric Roszenkrantz, Ridder.

H.

Ur »Kong Frederik den förstes danske registeranter (Kbhvn 1879) sid. 300.

Fredrik I tillsätter präst i Jellinge i Ribe stift.

1532 den 15 mars.

15 Marts Her Iens Nielszenn fick presentats paa Jellinge kircke liudendis som her effther fylger: Wii Frederich &c. gjøre alle witterligt, at oss er tilkiende giffuit, at wor och kronenns kircke Jellinge kircke vdi Kollinge leen liggindis nu vacer och ledtiig er effther her Hennings dødh, som then nu siist vdi were och forlæning haffde. Tha effther thii samme kircke er wor och kronens forlening och herlighet, och wii och wore efftherkomere konger vdi Danmarck haffue then at forlenne och presentere, haffue wii aff wor sønderlige gunst och nade vndt, forlent och presenteret och nu met thette wort opne breff vnde, forlenne och presen-

tere thenne breffuisere, oss elskelige her Iens Nielszenn, for^{ne} wor och kronens kircke Iellinge kircke at haffue, nyde, bruge och beholle vdi sin liffs tidt, met all sin rette tilliggelse, preste rente och rettighet, som en sogne prest ther tilkomer och bør athaffue met rette, dog met saadan skiell och wilckoer, at hand vden all menniskes sette och lere skall klar och reen predicke, lere och forkynde sogene folckit vdi for^{ne} sogen thet hillige euangelium och tienne thennum met christelig doeb, sacramente, woer herris Iesu Christi legom och blod effther Guds reene ordt, som en ret euangeliske och christelige predicker, sielsørger och tienner bør och plygtiig er at giøre, som hand met then hellige scriftt kand beuisze och bewere. Sameledis skal hand ey holle nogle vchristelige seremonier, antigen vdi en maade eller anden, emodt Guds leerdom och hellige ordt eller apostelenes scriftt och indsetting, och beuisse szeg chresteligen bode vdi sit leffnit och leerdom, som en christen mand bør atgiøre. Tesligiste skall hand giøre sine sognefolck all anden relighet och tieniste, bode indhen kircke och vdhen, som en christelig och euangelisk sogne prest och predicker bør atgiøre sine sognefolck. Och ther som for^{ne} her Iens Nielszenn nogne aff these for^{ne} article icke hollendis worder, meden gjør ther emodt, tha skal handt strags haffue forbrott ther met thette wort breff, och wii skulle egen haffue magt att forlenne samme kircke en anden, som seg christeligen och effther Guds ordh och leerdom holle will och ey wille befatte seg met nogne vchristelige seremonier, som her till (thesz werre) mange stedts haffuer werit brugdt. Forbiudendis ther for alle, ehuo the helst ere eller were kunde, serdelis wore fogeder, embitzmend och alle andre, for^{ne} her Iens Nielsszenn her emodt paa for^{ne} Iellinge kircke, preste rente och rettighet at hindre, hindre lade, møde, platze eller vdi noger maade forfang atgiøre vnnder wort hylliste och naade. Giffuit paa wort slot Kiøpnehaffn, fredagen nest effther søndagen letare, vnder wort signnet. Rel. Her Mogens Gøye, ritther och hoffmester. C, 246 b; smlgn. T, 37¹.

I. Ur Danske Magazin VI (Kbhvn 1751) sid. 278.
*Länsmannen i Mariagers klostres län tillsätter
präst i Mariager.*

1582 den 21 november.

Jeg Jørgen Lyche til Overgaard Ridder og Forstandere til Mariagers Closter kiendes og gjør vitterligt for alle med dette mit obne Bref, at Jeg haver af Guds Indskydelse og gode Mænds Underviisning og Raad kaldet denne Dannemand Hr. Niels Solgaard fra Viborg, der som hand haver været een Prædiker og Guds Ords Tienere i Domkirken, og hid til Mariager, een Sogne Præst og Siælesørgere at skal være og tiene mig, min kiære Hustrue, Børn og gandske Huus-Folk, item de gode Jomfruer i Closteret, sammeledis meenige almue i Mariagger Sogn, alle og hver særdeles, som Mariaggers Kirke her til dags søgt haver, og endnu hereffter søgendis vorder, udi det hellige Guds Ord, Lougens og Evangelii puurt og sande Prædiken og Sacramenternis uddeelse, med alt andet Præstetieniste i Kirken og uden for, aarlig og sildig, hvilke samme hans Tienniste behof haver. Og haver hand lovet mig paa Guds Vegne, at vil og skal med Guds Hielp, Christelig og ret forestaae samme hands Kald og Embede, det yderste Gud giver hannem til, og ej hand skal give nogen forherdet Forargelse fra sig i nogen maade enten i Lærdom eller i hands Levnet, men dersom hand af Menniskelig skrøbelighed, som snart skee kand, udi nogen maade sig forseendis vorder, da skal hand rette og bedre sig, naar hand derom bli-

¹ Jfr Frederik I:s d. reg. sid. 349 f. och Nye D. Magazin VI sid. 146. Formulæret synes ha använts t. o. m. 24 juni 1537. Se D. Kancellireg. sid. 47 och 48 (12 juli). Jfr kollationsbrev 1530 å en under Börglums kloster lydande sockenkyrka. Samlinger til Jydsk Hist. og Topogr. 2 R II sid. 217 (1889—90).

ver paamindt, og skal hand have for sin Umag og Tieniste all halftienden, som falder ofver alt sognet med den vanlige løn her af Byen, og ald Præste Rente og Rettighed, visse og uvisse, i Kirken og uden fore, og heraf Klosterit skal hand have aarligen aar 8. alne Engelste, eller 8 gode Dahler, 6 ørte Rug, 9 Tønder Byg, og 1 Tønde Smør, 1 Tønde Aal, 1 Tønde Sild, fri Ildebrand til Skickelighed, som Skovfogden skal forviise hannem i Skoven, fri olden til hans egne hiemføds Sviin, naar olden er, og frie fægang til hans egne Qvæg og maa gaa med Gaardsens Fæe. At saa er og holdis skal, som forskrevet staar, trykker Jeg mit Zignette neden paa dette mit obne Breff, og underskrevet med min egen Haand. Datum Mariagger den 21 Dag November aar 1582.

Jørgen Lycke
Ridder.
